Illyés Gyula

Naplójegyzetek

1977-1978

Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte:
Illyés Gyuláné és Illyés Mária

1977

Január 1.

Öt után (hajnalban) nyomtam sötétre fejem fölött az olvasólámpa gombját, kilenc után már meg is reggeliztem-borotválkoztam, munkára kész friss az agy. Négy óra alvás tehát mindennap elég lenne, kellő fegyelmezéssel.

- Hogy vagy az új évben? - kapom a kérdést a telefonba. Olyan önkéntelenül indul nyelvemről a válasz, tán nem is az agyból jön, hanem ahogy a reflexek - az idegzetből.

- Sikerült a házasságom.

Azért nem mondom ki, mert jóformán nem is tudom, ki a kérdező, s nem értené meg; a mondat a szerény szellemességtől is csak őszintébb.

*

Hányszor voltam úgy bátor (s nem azért), hogy megelőzzem a gyávaságomat? A megingásomat. Hogy elzárjam magam az idegeim meghátrálásától. Menekülésszerűen tehát.

On affaiblit toujours ce que l'on exagère.

Január 2.

Bármily bajos síkos meredélyen haladni, fölfelé még mindig könnyebb, mint lefelé.

Vas Zoltán telefon: mikor az itt hagyott kéziratért? Akár ma. Így társulnak be a már szokásos vacsoránkhoz Juhász Ferenccel ők ketten is.

Vita a forradalmi terror szükségességéről.

Szamuely divatfi? Vas szerint 19 nyarán az ifjúmunkások egész vezetősége drága selyemingben ült az emelvényen. Korvin is választékosan elegáns volt.

- De Szamuely a híres moszkvai fényképén, együtt a sipkás, lógó kabátú Leninnel, miért visel még ott is a bőrsipkáján széles szélvédő szemüveget?

- Mert a repülőtérről ment egyenesen a gyűlésre!

- Csak Kijevig repült. Onnan különvonat vitte Moszkvába. Hetekig hordta merő „eleganciá"-ból azt a feltűnő szemüveget.

Január 3.

Reggel $^{1}/_{2}$8-kor a kórházba. A híd alá csiszolandó fog. Az érzéstelenítés hatása ismét: ha Flóra nem karol belém, belezuhanok a lépcsőkbe. Egész napi munkaképtelenség. Jegyezni sem tudok. De egy verslényeg hibátlanul kialakul az agyban. Hogy a piramisok, dolmenek, azték templomok nyűgök és béklyók voltak az idő lábán; rendre elszaggatta őket s szaggatni fogja a hit és a szépség többi monumentumát is.

Január 4.

Az interjúvolók örök kérdése:

- Vannak barátai? Kik?

Barátaink kamaszkorunkban lesznek. Azelőtt pajtásaink vannak, azaz játszótársaink. S öregségünkre élettársaink.

Halálát mindenki menthetetlenül egyedül éli meg.

Január 6.

Délben a tévések, hárman kézigéppel, Pálfy Istvánnal. Így is lehet hát: gyorsan, tisztán, fontoskodók és léhűtők hada nélkül.

Sütés-főzés nálunk Ika vacsoravendégeinek. A bermudai angol barátjuk repült ismét ide, egy újabb szép lánnyal.

Mi Déryékhez, Aczél kocsiján. Még Borsosék és Ella. A vacsora végén Böbe elkezdi a vacsora mellékokát, rábírni Aczélt, jöjjön el Kósa tizenhat órás dokumentumfilmjét megnézni. Nem s nem - kuruzslónak tartja Béres Józsefet, mert - elképzelhetetlen, hogy az onkológia szakemberei (Eckhardték) ne ismerték volna föl, hogy az a gyógyszer valóban végez a rákkal. De Böbe és Tibor pártolják Béres „csodaszer”-ét, máris szedik (de ezt most nem mondták), mert az voltaképp a szervezet egyensúlyának visszaállításával közvetve gyógyítja a rákot. Böbe teli indulattal, villogva, érdesen, Aczél hevesen, de páncélba burkolózva vitázik, Tibor higgadtan védi Kósát. „Ha másért nem, a folklóri anyagért néznénk meg” - ez az én álláspontom. „Képet nyújt a nép s az orvosok viszonyáról, a hitről, a halálfélelemről.” Flóra is ezt kéri.

Négyen - Böbe, Ella, Flóra és én - átmegyünk Böbe hálójába megnézni a híradóban a néhány percemet Péterről. Az első eset, hogy ilyenféle szemköztiben magamra ismerek. Hangomra most sem.

Aztán: igaz-e (amit én mondok) az orvostársadalom oly fokú elanyagiasodása (az egész világon), ami már szintén a sarlatánság egyféle tünete. Böbe, Ella megerősítik.

Majd: miért nem tudok elnéző lenni az *Élet és Irodalom* embereivel szemben. Itt is heves mondatok, de Flóra szinte erőszakosan elválaszt Aczéltól, s előbb nekem, aztán neki ismétli a szemébe, hogy épp idejöttünk előtt vettem be két nitromintot.

A magas asztali gyertyától lángra kap Flóra haja. A rémület miközben fölugrom, és két tenyeremmel, a nyugodtan maradt Flóra tenyerével versenyt, eloltom a három helyen is fölcsapó lángot.

Január 8.

Mint az igahúzó a nyugdíjkorhatárt, olyanféle teherletevő vággyal gondoltam, szilveszterrel abbahagyom ezeknek a jegyzetírásoknak is a már-már napi robotját: megkönnyebbülten kezdem az új évet.

S szorongok, szinte egyedülléttől, támasztalanságtól. Rágcsáljanak hát még csak az egérfogak. Főleg azért, nehogy méregfoggá nőjenek. (Magam ellen.)

De ha valaha mégis könyvbe kerülnének ezek a rágódmányok, nyíljék a kötetjük (esetleg) attól fogva, hogy folyamatosan írtam őket. (Valóban gyógyszerül Flóra tanácsára.) Vagyis az évtizedekkel előbb papírra vetett efféle jegyzetek esetleg csak a kötet végén szerénykedjenek.

S még egy testamentumi ötlet. Ha mégis külön kötet válna az egészből. Ez a napló szándékosan kerülte a világ eseményeinek napi említését. De nem ártana minden egy hónap előtt - legfeljebb öt-tíz sorban - föltüntetni, mi történt ugyanakkor az úgynevezett világtörténelemben, s a mi magyar történelmünkben. Itt állhatna (csak címüket föltüntetve), mit közöltem azonközben nyomtatásban, azaz mit írtam közlési szándékkal.

Január 9.

Vasárnap: folyik a szánkázás reggel óta már a ház mögötti lejtőn. (A „Nagy halál”-on, ahogy a gyerekek nevezik.)

Juhász telefon, átjön estére. Újévkor elkezdtem - hitetlenül, hogy válik valami belőle - egy verset. Mert hogy Ferenc itt lesz, eszembe jut Bihari verskérő levele. Így nekifogok, sikerülne-e mégis versben kifejezni azt a (már csak a „cenzúra” miatt is) kifejezhetetlent (a magyar anyanyelvű területek visszaigényléséről alapjában), amivel újévkor fölhagytam. Flóra rögtön legépelte.

Vidám (szerény, maradék) vacsora. Közben tétovázás, odaadjam-e a verset. Épp mert olyan igénnyel kezdtem a versbe, igen gyengének érzem, dilettáns köntörfalazásnak.

De aztán mégis odaadom azzal, hogy csak otthon olvassa el.

Január 10.

Dől a hó. Reggel telefon Czímerrel. Följön délután. És Juhász telefonja: „Megrendítő!” (A vers.) „Remekmű!”

Erre (nekibátorodva; komolyan: hitet nyerve) a *Tiszatáj*-nak is összekészítek hármat, köztük ugyancsak „lényegeset” is. (A kérelmükre.)

Czímer $^1/_2$5-től $^1/_2$7-ig. Hosszú ismeretcsere a paranoid és a hiszteroid alkatú művészekről. A próféták azonosulásáról a népükkel s a költők prófétai szerepvállalásáról. A Múzsa „súgásának” és az Úr szavának rokon eredetéről.

Január 11.

Hosszú telefonálás után a bolgár követség (vagy intézet?) két tisztviselője - itt hagyott névjegyük szerint Ralev és Doncsev - fölhívást hoz aláírásra. De hibásan van fogalmazva, itt javítjuk át úgy, hogy értelmes legyen. „Je m’adresse”-szel kezdődik, és többesben végződik. Jó félóra, míg megértjük egymást, noha jól beszélnek magyarul, a hibátlanul ragyogó fiatal fogsorukkal.

Aztán Domokos Mátyás a verskötet - a *Különös testamentum* - legépelt másolatával.

Aztán Gera György. Újabb terv a kis nyelvű népek irodalmának „világirodalmi” sikeréért.

*

Este:

Szellemi gócaink nem kis számú vezetői a rájuk bízott gócokat hovatovább magánvállalkozásuknak, sőt magántulajdonuknak tekintik. Nem másféle gondolattorzulással, mintha egy-egy állomásfőnök magántulajdonaként irányítaná állomása forgalmát.

Fegyelmünk - önfegyelmezésünk is - így kettősen nehéz. Kapjuk (mi, a szellemi élet dolgozói) a fölszólítást, kérelmet, majd sürgetést (nemegyszer felelős helyről), hogy adjunk kéziratot ebbe és ebbe a közlönybe, mentsük meg, hogy végleg színvonal alá bukjék, nézzünk magasabbra. De mikor aztán a közreműködés fegyelmezett teljesítése közvetlenül fröcsköltetik abban a közlönyben nekünk saját képünkbe, védhetetlenül? Mert a góc főnöke épp a mások fegyelmezettsége folytán hiszi magát az állomás magántulajdonú gazdájának?

Mindezt arra a hírre: zúgnak a berkek a csak tréfául is fölvetettem gondolattal, hogy közöljék ezek a közlönyök esetenként, mi pénzébe kerül a népnek egy-egy számuk előállítása, az állomások személyzetének osztályon fölüli eltartása.

Január 12.

Csoóri Sándor és Huszár Tibor; $^1/_2$5-től 8-ig izgalmasan mély, mert szükségesen éles (s mégis szellemes-vidám) beszélgetés. Előbb a Márciusi Front kiáltványának történetéről, majd a baloldal „elnemzetietlenedéséről"; - ma is heveny baj. Lehetne minderről televíziós fölvétel? Mint Bibóval, Féjával. De hisz már elmondtam, amit tudok. Pontosabb ábrázolás lesz, ha ti most otthon emlékezetből mindezt leírjátok. Flóra is jelen van. Így tisztázódik, hogy én a kiáltvány végleges megszövegezése óráiban vele jártam valamelyik külváros utcáit, időről időre fölhívtam egy utcai telefonfülkéből Sárköziék lakását, ajánlatot tettem egy-egy mondat fogalmazására, majd így kértem meg Sárközit a nevem aláírására. (S ennek folytatása a bírósági kihallgatáson, mikor a többiek ellenkező vallomásával szemben nekem kellett erősítenem, hogy ott voltam a megbeszélésen, és hogy az elém tárt aláírás - igazán tőlem származik.)

*

Most, hogy fölhoztuk a padlástérbe Csernusnak (még annak idején) Ikáról festett képét: miért is nem szereztem én festményt szobadíszül? Hisz mennyire szeretek csak nézni is színt. S Flóra mennyire élvezi (s érti) a színek harmóniáját. Mert csak értékes képet szereztem volna. Olyat pedig kiakasztani a szobámban: kérkedésnek éreztem, hisz mások is megcsodálnák, óhatatlanul az „értéke" miatt is. Itt a könyvtárszobában, ahova nem jár senki, régtől itt függött Csontvárynak két képe is, igaz - mélynyomatban.

Január 13.

Avantgárd!

Most már talán fogadná annyi értelem azt a mondatomat (a *Magyar Csillag* első szerkesztőségi összejövetelén), hogy a mi hősi, az eszeveszettségig merész föladatunk az *arrière-garde* lesz! Akkor jókedvű - jó bajtársi nevetés fogadta a szóba rejtett vitézi humort. Ma - vitánk közben - azóta is Ika nevette el tán először magát a mondat teljes értelmét fölfogva. Igaz, csak ez után a riposztom után: Mussolini is avantgárd volt, Hitlerhez viszonyítva. És ha most is (látszólag) hátrálva török előre?!

Délután 4-től Fedorenko. az *Inosztrannaja Literatura* szerkesztője. Bámulatos emlékezőképesség: az *Ebéd a kastélyban* egész jeleneteit fölmondja, s részletes adatokkal megcáfol, hogy nem Dublinban beszélgettünk először, hanem Jugoszláviában, mégpedig egy ilyen meg ilyen üvegteremben, pálmák alatt, sörözve. A *Kháron* megjelentetése körül viták voltak: túl pesszimista. Erről kiindulva tartalmas vita a hitetlen (szocialista!) ember viszonyáról a halállal. Ennek során ez a rögtönzés, részemről:

- A jó szerelem olyan fokban tökéletesedik, ahogy a szexualitás kilép a partiból.

Nagy nevetés, mert hisz Flóra is köztünk van.

Január 14.

Délután Kiss Károly (Gulyás Pál veje), ismét - Mohács ügyében, már-már megszálltan.

A tudomány mai eszközeivel egy csontfoszlányból meg lehet állapítani akár ezer évre visszamenően az életkort, a tápláltságot, testerősséget és így még a társadalmi helyzetet is. A csatatér négy-öt tömegsírjának föltárásával pontos képet kapnánk, kik is estek el: milyen korúak és milyen rendűek. Ez Szentágothai véleménye is. A hadsereg néhány lelkes és művelt tisztje katonákkal - ingyen - elvégeztetné az ásatást, hadi gépekkel.

Az eddig föltárt tömegsírokban összevissza dobált holttesteket találtak, külön gúlákban a koponyák. Ezeket tehát mind lefejezték, és a törökök temették el, a maguk szokása szerint. Megdől tehát az a - már eddig is valószínűtlen - legenda, hogy Kanizsay Dorottya volt a nagy elhantoló.

Erről kellene Aczéllal beszélnem.

*

A karácsonyi cikk hatása az akadémikusok közt, a mátrai üdülőben. Álmélkodás, hogy - miért volt ez lehetséges, és mit jelent ez, „fordulat”-ot? Csak Babics Antal helyeselt aggodalom (és aggályoskodás) nélkül.

Január 15.

Czímer. Az új darab: „Foglyok”? Amely az autóban jutott eszembe Dombóvár és Tamási közt, Pécsről hazatérőben, négyesben (Flórával és Zsarnay Erzsébettel). Az egész (és minden részlet) mellékötletként jelentkezett, így alakul most is. (Nagy Lajos egyik novellájának fölvillanása.) A teljes passzivitás a kiirthatatlan szadizmussal szemben.

*

Este Dávid Gábor. Lefordította Huizinga híres könyvét, de a címlapon csak: Szerb Antal szövegét az eredetivel összevetette. Miért ez az álkegyelet? Szerb „négerek” munkáját használta föl, részben a megrövidített német fordítása nyomán.

D. Gábor huszonhat éves, kísérleti fizikus (és matematikus), maradék idejében fordít. Halkan beszél, kimerít a figyelem, főleg a harmadik hasztalan kérés után: mondd hangosabban. A könyv díszkiadás: 200 forint. Igaz-e, hogy nálunk a mostani tizenhét-huszonöt év közöttiek komolyabbak. Szerinte ebben az életkorban mindig, mindenütt komolyabbak az emberek, mert az a tanulás, pályára készülés ideje. Ezen túl megáll a komolyabb érdeklődés, a felelősségtudat. A műveletlenség hihetetlen fokú. „Ezzel a két szememmel láttam egy ötödéves orvosnövendék látleletén a máj és a fájdalom szót így írva: „mály”, „fálydalom”. - Saját lakása van már, saját autó. „És menyasszony?” - kérdi Flóra. „Az még nincs.” Pedig igen jó arcú férfi (még „grüberli” is villog a gyermekes arcán), s lám, művelt és szorgalmas is. Kikísérve: dől a hó, az egész napi eső után. Az autó megreked. Végül Dezső, Gyuszi s annak egy barátja jön ki, hogy kitolják a kis gödörből, ahol a hátsó kerék tehetetlenül forgott.

Január 17.

Vacsorára Hidasék, Juhász Ferenc. Ágnes - egy éve láttam? - erősen lefogyott, tizenkét kilót. A strumáját már Miklós (öccse, a sebész) is operálni akarta. Valaki egy Vas megyei pap (keleti missziós útjából hozott) receptjeit, füveit ajánlotta. Csaknem teljesen meggyógyult! Most

Hidas írja le a papnak a betegsége tüneteit, s vár ugyancsak receptet. Aztán ugyanők a mézpempő és virágpor gyógyító hatásáról - szedik azt is. És erről a tárgykörről jó tréfálkozással, de hittel (vagy készséges hiszékenységgel) egész $^1/_2$11-ig. Az asztalnál itt volt Ika, Gyuszi, ők hallgatagon.

Ágnesnek híres, derékig leérő, dús haja van. Nyilván hajdani szokása, hogy - mert nem befonva, csak összetekerve tűzi föl - társaságban is időnkint lebontja, mellére vonva megfésüli, s szinte mutatványként újra föltűzi, tucatnyi nagy hajtűit maga elé rakva.

Január 18.

„Riska Dénes" a televíziótól telefonon: harmincperces fölvételek a szülőföldről - „Nádparipán" címmel. Kikre bíznám a „kivitelezés"-t? Csoóri, Kósa, Sára. Végigfényképeznék Rácegres, Sárszentlőrinc, Cece, Ozora, Dombóvár, Varsád, Bonyhád néhány sarkát. „Riská"-t persze Dezső hallott a telefonban, s közvetített így az én nyelvemre. Liska Dénesről van szó.

Január 22.

Mint a beteg légy, valóban. Mintha a múlt héten még röpdösni tudtam volna, úgy ődöngök két napja. Mindig a fal vagy szék közelében, hogy legyen mihez kapnom, ha elesnék. S még egy kis adag kívánság is: milyen jó lenne szabadon elvágódni. Minderre az ok: két-három napja erősödő (gyomorfekélyes?) fájdalom közvetlenül a mellkas alatt és egy teljes nyugtalan-álmatlan éj. Tünet: valahányszor megszédülök, de mégis talpon maradok, mosolyoghatnékom támad.

Közben Flórának is a vérnyomása állandóan magas. Nem szabad lehajolnia, de azért lejár munka előtt úszni.

Ma valamivel könnyebb, koszt csak leves és tejbekása.

Délután Czímer, de csak rövid időre; a monodrámákról. Amit eddig megcsináltam: dermesztően drámai részletek, de átfogalmazok minden epikus jelenetet.

S közben a szívességből elvállalt, egyre sürgetett írnivalók, levelek, megköszönendő könyvek! S föladása a huzavonának a rádióval, Bibó előadása ügyében.

Január 23.

Aggodalom Ikáért. Influenzás (járvány az egész országban), de elmegy megtartani az előadását (a dadaizmus után a szürrealizmusról). Kik voltak ott? Kamaszok és anyókák. (Akár a Sorbonne némely előadótermében.) Érted, mi is volt a dadaizmus? - Igen. - Megértesz egy-egy dadaista verset? - Nem. De azért tudom értelmezni.

Este Juhász Ferenc. A cseh Charta 77 aláíróinak harminc magyar támogatójáról (aláírójáról). A szellemi élet máris két tábor. Noha sem a cseh, sem a magyar tiltakozás szövegét senki nem ismeri. Réz Pált „fölfüggesztették" állásában (?). Francia lapok közlik a magyar aláírók névsorát. Most mit gondolnak a franciák, miért nincsenek a listán, akik nincsenek? Mert nem helyeslik? Vagy nekik nem volt bátorságuk? Vagy mert ők nem jelentős írók? Déry, Nagy, Juhász, Vas sem kapott fölszólítást az aláírásra, ahogy én sem. Mármost ez mellőzés vagy udvarias kímélet?

Január 26.

B. - vastag szakállú nagy mackó - a hallgatag, majd ugyancsak kardosnak tetsző kis feleségével.

Veszekvés, irigység - ez a vajdasági magyar irodalom.

Hogy írtam dícsérőleg a verseiről (még a *Népszabadság*-ban), az is csak ellenségeket szerzett neki.

No, valami pajzsot mégis jelent, ismeri el az asszonyka.

A földek 80%-a magánkézben, jómódú kisgazdáké; tíz hektárig lehet magántulajdon a föld.

Ezek virágoznak, traktorral, gépekkel. De jól működnek a „mezőgazdasági vállalatok" is.

Az életszint magasabb, mint nálunk. A szabadság is - bárki bármikor utazhat külföldre.

- Ha Újvidéken magyarul keresnék egy utcát, hányadik járókelő válaszolna magyarul?

- Tán ötödik.

De aki magyar, az ragaszkodik a magyarságához. Bár az iskolából a gyerekek azt a véleményt hozzák haza, hogy a magyar másodrangú nép. Kisfiuk ebédnél, megtudván az iskolában, hogy Szentgyörgyi, a C-vitamin fölfedezője magyar, ezt kérdezte:

- Tudott szerbül?

Hogy olyan művelt volt.

A parasztok közt semmi nemzeti türelmetlenség. A „retorzió" kegyetlen volt 44-45-ben, falvanként húsz-nyolcvan embert hurcoltak el (magyart) s öltek a Tiszába - a kis asszonyka nagyapját is -, aránylag gyorsan „lezajlott", s most már alig esik szenvedélyes szó az akkori időkről.

Jugoszlávia együtt fog maradni Tito halála után is. Mert hova szakadnának szét?

Január 29.

Tervek. Hova is kellene mennünk telelni? Ella Dobogókőn és a Galyatetőn volt, Hidasék Sopronban, Iván a Tátrában. És nyaralni? Mikor jutunk el végre Görögországba? Spanyolországba? Tegnap hárítottam el két amerikai meghívást is. Csak az a hely volna jó, ahol úszni is lehet. S nem zsíros a koszt. És van munkalehetőség. De mit is dolgozni idegen helyen? Kikeresni azt a könyvet, amely megéri, hogy halálunk előtt teljes melegével átbocsássuk magunkon, és rászánni a most már fölvevőképes elolvasására két hetet. Negyedszer is a - *Háború és béké*-t? De hisz Dantét is csak kötelességből „vettem át". A *Pickwick klub*-ot nem olvastam. A *Hiúság vásárá*-t kamasz fővel. De hisz ezt mind itthon is meg lehetne csinálni. De itthon annyi minden más is van. A pihenés előfeltétele tehát erő a kiszakadásra. De ahhoz is ki kellene *pihenni* magunkat. Aztán: mire is megy el a mindennapi honoráriumok értéke? A levegőbe, s még jó, ha frissíti azt a levegőt.

Január 30.

A *Népszabadság* mai - vasárnapi - számában Molnár G. Péter ünnepi cikke Caragialeról. Rögtön a második mondatban: „a magyar színjátszás mindenkori legnagyobbja, Rátkai Márton" - játszotta egykor *Az elveszett levél* egyik szerepét.

Tánckomikusként futott meg operettközönség megújrázásai közepette fényes pályát Rátkai. Férfikor, üldöztetés, háború után lépett át táncra már nem alkalmas lábbal a Nemzeti színpadára. Megállta a helyét itt is jól; s így meglepően, mert ez ugyancsak más terület.

Harpagont játszotta. Ez volt megújulásának nagy vizsgája. Dicsértük, lelkesen, szinte bátorítóan. Igényelte is.

- Sokat nyögök, akadozok; férget játszom. Nem Harpagon jelleméül. Első betanulásban Hevesi szövegét mondtam. Az jön a számra, az botlatja a nyelvem most, hogy a te fordításodat mondom. A két szöveg azzal is más, hogy... a mondatok ritmusa is más jellemet ábrázol: más lélegzésű. Ha a kettő közt eltévedek - siránkozás jön a számra.

Ilyenféléket mondott, amikor Gellért Endre bevitt az öltözőjébe.

Leültünk, beszélgettünk a szünetben.

Harpagon nem szánandó, hanem félelmes. Ha csak nevetnénk sirámain, eltávolítanánk, lenéznénk. Harpagon kemény, panasza és vádja úgy üt, mint a hóhérpallos. Úgy belénk vág, hogy azonosulunk vele; úrrá lesz rajtunk az a fösvénység, amely - bár szemernyien - mindnyájunkban megvan.

„A magyar színjátszás mindenkori legnagyobbja” - hitelromboló elfogultság. Olyat viseltet a művésszel, amit annak alkata nem bír, és fenntartást sugall a méltató mindenkori ítéletével szemben.

*

Délelőtt váratlanul Józsa Tivadar két lányával, vejével s új versei kéziratával: vigyük el ketten Illés Endréhez. Gyors ebéden a pécselyi hírek.

Telefon: Kárász Arturék itt vannak Párisból. Vacsora, Ikáékkal, Juhász Ferenccel, Ferenczy Erzsikével.

S ez a napló meg hovatovább afféle vendégkönyv lesz.

Az első óra: részletes beszámolójuk egy emlékezetes kirándulásukról Erzerum vad vidékeire, ahol még rablóveszély is volt. Aztán a kurdok nemzeti tragédiája.

S Barre professzoros erőfeszítése, hogy a franciákat mint miniszterelnök is helyes közgazdaságtanra oktassa. Felesége valóban magyar. Egyik gyermekük már tizenhat éves.

Ferenc hallgatag, meggyötört arca.

Erzsike elhozta ajándékba Béni kedvenc baszk sapkáját. Fejbősége $62^1/_2$ cm, nekem is jó.

Csirke volt, kínai módra, Flóra buzgalmából, jázminteával. Mindent ő szolgált föl, egyedül, szünetlenül ki-be sietve a konyhából.

Január 31.

Az élclapoknak valaha külön rovatuk volt: gyermekszáj. Nyithatnánk ilyen címűt is: Aggastyánszáj. Épp annyi megbocsátással az igazmondás iránt.

Az ifjú szellem szabad csapongása.

És a szenilitásos agyröppenései?

Az öregedés tünetei között, lám, jönnek hasznosak is:

1. Rászoktatni magam, hogy mihelyt valami olvasmányt értéktelennek érzek, nyomban tegyem félre.

2. Lemondani a fölösleges hírek végighallgatásáról.
Mert fogy az idő.
Kár pazarolni újságolvasásra is.
S egyáltalán - kell még olvasni?
Mikor foglalom össze az eddigieket?
Mikor sajtolok - vagy égetek - ki valami tanulságot a betűk tömérdek kacatából, ami egy életen át a fejembe gyűlt?

Február 3.

Mi támasztja föl tapinthatóvá az emlékeket? Mi hozza ki őket napvilágra álomszerű limbusukból? Ha hitelt kapnak. Ha alapot kapnak, olyat, amire rátehetik addig ködként lebegő talpuk.

Komlós Aladár most megjelent könyvéből ez a sor: „egyszer hajnaltájt vetődtünk haza Mártáéktól" varázsszelencét pattant föl a fejemben. Magam is ámulva érzem, hogy árad egyszeriben körém kéklő ég és zöld fa, egy Duna-híd, de még (előbb vattapuhán, de aztán kőkeményen) az utcasarok is, ahol azon a hajnalon a vitázhatnék megállított bennünket: őt, Ignotus Pált, József Attilát, engem. Soká beszéltünk az akkori Dorottya és Tisza István utca sarkán. Még a hajnali folyó szagára is emlékszem. A szavaikra már kevésbé, a sajátjaimra pedig egyáltalán nem, noha Komlós szerint én vittem a szót „mindkettőnknél hatásosabban cáfolva Attila újonnan szerzett elveit". Ezekre az elvekre viszont (az antiszemitizmusról) nagyon is jól emlékszem. József Attila jó néhányszor (legelső s különösmód legutolsó találkozásunkkor is) emlegette (ideillik, hogy „fejtegette") ezt érintő gondolatait. De ezek lényege sose maga az antiszemitizmus volt, hanem az, hogy milyen legyen a mi magatartásunk (főleg nekünk, fiatal „fajbeli" költőknek) ezzel a jelenséggel szemben. (Erről talán egyszer később - ha lesz még, ami erre is fölfrissíti az agysejtjeimet.) Még egy mondat Komlós megbízható könyvéből: a magyar kritika nyomorúságát elemezve írta le (1970-ben): „Illyést vagy Németh Lászlót nyugodtan bánthatja, aki akarja, mert nincs módjuk jutalmazni és büntetni, de olyan aspiránst és kandidátust nem szült magyar anya, aki egy akadémikusról őszinte bírálatot merne mondani." Kritikus sincs sok Komlóson kívül, aki ilyet publikálni merne (és tudna) másként, mint nyolcvan éve területenkívüliségi jogának védelme alatt.

Február 4.

Ismét két bolgár diplomata - körülményes telefonálás után - mindössze azért, hogy átadjanak három üveg bolgár bort és egy üveg bolgár szilvapálinkát, közvetítve egyben a bolgár intézet igazgatója üzenetét: „tiszteleghet-e" házunkban. Vagyis eddig négy staféta előkészíteni egy találkozást, amely mindössze egy kézfogás lesz s egy csomó üres frázis. Akörül, hogy milyen szívesen látnának a nyáron a várnai írói értekezleten, amelyen megint csak egy-egy kézfogás és néhány üres frázis - milliós költségével a népnek.

Február 5.

Domokos Mátyás az új kötet ügyében. E körül is már annyi a beszéd, a követjárás, hogy a lényeg ködbe vész.

Február 6.

Rossz éjszaka, nitromint kettő is, hatástalanul. Erős szúrás a mellben, fájdalom le a csuklóig. S persze álmatlanság. És hősi, néma türelem. Bár Flóra lámpája is ég. Oly rossz álma volt! Vagy - neki jutott reggel eszébe - nem az tartotta-e ébren, hogy gondolatátvitellel megérezte az én fenyegetettségemet. Mert valóban az járt a fejemben: s ha most bénul meg a szívem?

És reggel még szebb esemény, mert valóban ilyen az igazi esemény.

Gyerekkoromtól betegesen érzékeny a gyomrom az evés külsőségeire. (Évek óta elfüggönyözzük a konyhában a vízcsap és egyben edénymosogatás sarkát. Flóra éppily érzékenyen megszagol evés előtt minden húsételt.)

A múlt héten véletlenül a már savanyodó túrót hoztam ki reggelihez a kamrából; egy falat után hányinger stb. Ma a jócskán megkezdett túróval ugyancsak ilyesféle. Ez meg - nem keserű? Flóra megízleli, s mert én már ettem belőle, megeszi, ami a bögrében maradt. „Kesernyés, de ez nem a romlás jele." - Vagyis, ha mérget ettem volna, annak is megeszed a felét? Nevető ellenkezés persze, de meleg egyetértés abban, hogy igen, egy már a sors halálig.

Február 8.

Nehéz nap. Rossz éjszaka után nem szűnő fájdalmak a hátban, a szív fölött. Igaként húzott munka. Aztán - mert levelet barátaimnak is gyötrődve írok - mások ügyében szívességkérő levél Cs.-nek, köszönő levél Szemlérnek. Előbbi sürgős, föladni hát légipostán. Flórának adom át, írja rá a londoni címet. Ikáéknak a városban van dolguk, Flóra most jött meg a munkából, a gyerek, a háztartás, a délutáni diplomata fogadására a szendvics- és süteménykészítés Flóra dolga. S a levelek - sehol. Ideges összekoccanás, hogy most rögtön keressük-e meg vagy később. Türelmetlen vagyok: azonnal!! Enyhe szívroham mindkettőnknél. Hogy hol keressük még a leveleket.

A bolgár diplomata Sztoján Radev, gyorsírónővel érkezik, félóra helyett három óra hosszat beszéltet. Művelt történész, nyílt agyú férfi, s így - a cikk helyett, amit elhárítottam, részletes interjúba ugrat be Dimitrovról.

És újabb rossz éjszaka. Flóra számára főképp. „Összeomlás előtt vagyok" vallja meg, amikor megkerülnek a levelek Ikáék lakásában (még este).

Február 10.

Vértes András (a kitűnő nyelvész) és húga (a kitűnő tanárnő) Ikáéknál.

András tapasztalata a csángókról.

Nem ismerik a lopást. Még a kérdéseket se igen értik efelől. Lopni? Én magától és maga tőlem?

Auguszta tapasztalata a magántulajdon honi elvéről. Ötvenéves munkás ismerősük, aki bírósági ülnök is, főt csóválva arra, hogy munkatársai mi mindent elhordanak a gyárból.

- Mást, ami épp a ház körül kell, én gondolatban sem viszek el.

*

Csoóri Sándor, Tornai József, telefon; összeütött hideg vacsora.

A prágai Charta 77-eseknek, Kohutnak írt közösségvállaló levél.

Teljes egyetértés.

Szándékosan nem kerestek föl aláírásért.

Aláírtam volna? És most?

Sem a 77-es deklarációnak, sem ennek a levélnek szövegét máig nem ismerem. A politika szövevényébe még nem látok bele. Így még politikai lépésről is merőben aszerint tájékozódom: ki teszi azt a lépést, tiszta szándékú-e? Vagyis ellentétben az ugyancsak kezdő politikai bölcselővel, Platónnal: szeretem az igazságot, de jellemesnek megismert barátaimat még jobban szeretem.

Utólag helyesnek tetszik, hogy a magyar részről csak afféle előcsapat lépett „síkra". Így a nehéz tüzérség védheti őket.

Okosnak tartom, hogy a kormány nem tekintette politikai ügynek az ügyet. Bár Aczélnak ugyancsak kellemetlen lehetett: ő kap ezért össztüzet benti s kinti ellenfeleitől. De megeshet, hogy viszont ez az össztűz épp erősíti állását; ha jól bírja.

Elítélték Déry nyilatkozatát.

Február 12.

Rényi Péter cikkének („Illyés öntörvénye") második része az *Élet és Irodalom*-ban: egy teljes oldal és csaknem három hasáb a következő lapon is. Világos okfejtés, tárgyilagos bemutatása a megbírált fölfogásnak, higgadt konklúzió.

De most - én? A további hallgatás (amit a kényelem támogat) nem elfogult dacosság? Mi használna jobban az ügynek?

Délben Ika bejön a konyhába tányérokért, Flórával mi az asztalnál épp ezt a gondomat latoljuk.

Február 13.

Vasárnap délben Ika föl, ide a könyvtárszobába, karján a kis Bálint, balján Flóra. A gyerek gügyög, ő intéz így el minden félreértést.

Mikor elmegy, Flóra: ő (Ika) sem aludt, magától jött föl.

Én meg: Az egész világ pótlásául és mentségéül adott az Isten ide mellém.

Este vacsorán Weszely Laci és Bibóék. Mindketten holnap mennek kórházba, de ez csak itt derült ki. Ez a „búcsú" is kedélyessé tette a sült csirkét, a gesztenyepürét.

Laci elhozta Simone Signoret memoárjait, benne mi is, a pesti útjuk alkalmából. Nagy siker: csak Franciaországban eddig kétszázezer példány.

Bibó és Weszely - bennük aztán igazán két nagy tanúja az időknek! Két éles elme, mennyi tapasztalattal. S a társalgás akkor a legtartalmasabb, amikor tréfálkozva vonják le a „történelmi tanulság"-ot, és vázolnak valami jóslatot az emberi fajnak. Amikor voltaképpen Flórának és Boriskának mutatják be a „mosoly ostyájá"-ban, mi is várható reálisan a jövőtől. Mentegetve a tömény ostobaságot.

Február 14.

Simone Signoret nagy sikerű könyve, „La nostalgie n'est pas plus ce qu'elle était" - A vágy sem a hajdani - melyet Weszely elhozott, a derekán túl egyre kevésbé váltja be, amit az elején ígért. Flóra ellenérzését még az is növeli, hogy Gyula helyett mindig Gyulia-t ír. Az 1957-es, elég részletes pesti képet azonban tán csak mi látjuk olyan romantikusan „feszült"-nek. Signoret soraiból állandóan kisüt a veszély. Valóban olyan veszélyben voltam, nemcsak Marosán miatt... „...Illyés, socialiste-paysan, pas communiste, était à l'époque sur la touche, mais intouchable." Ha csak ez őrzött volna meg, együnk se volt „intouchable". És valóban: szinte bujkálva jött el Yves Montand és Simone Signoret „chez les Illyés qui habitaient la campagne"? És ki lehetett az a rokkant, tolókocsiban ülő miniszter, akinek állításával szemben, hogy egyetlen írót nem fenyegeti az elfogatás veszélye, „Illyés m'avait confirmé le fait qu'il y avait bien une quinzaine d'écrivains communistes en prison depuis la fin janvier".

És a rejtélyes személy („personne de sa famille"), aki külföldön volt? Ika, a nantes-i intézetben (ruhaneműt, édességet küldtünk neki; ehhez Montand hozzátette Ikának dedikált frissen megjelent könyvét). Nagy öröm volt a lányok közt!

És ki, mi lehetett az a *„groupies"*? A vidám fiatalság? Az információk, amiket kaptak tőlük?

*

De amit a Montand-Marilyn pletykák kapcsán ír - hogy kik hogyan „vigasztalták", kegyetlenül sikerült, a rövid őszinteségével.

*

Délután a Böbe vezette kocsin Tibor és Ella csak a ház elé, Ikával, Flórával így megyünk megnézni a Kulturális Minisztérium Báthory utcai kis stúdiójában Kósa filmjét (ő ott várakozik), a Béres-féle rákellenes „csoda"-orvosság útjáról. „Egyszerű" emberek vallomásai, hogyan mondtak le róluk az orvosok, és hogyan gyógyultak meg valóban csodaszerűen.

Oly közvetlenül s ráadásul oly ízes magyarsággal beszélnek (főleg a bácskai magyarok), hogy azon nyomban elhiszem, amit mondanak. S a cáfoló orvos oly szerencsétlenül önhitten tudományoskodó, hogy viselkedése csökkenti szavai hitelét.

S a nagy tanulság: ez a lenti keresztmetszet azt mutatja, a családokban van szeretet, összetartás. A felnőtt gyerekek viszik szüleiket kórházból kórházba. Matejko bácsinak a rokonsága segített, hogy a kis családi házukat fölépítsék kalákában, azaz ahogy ő mondja, „társadalmi munkában".

Február 15.

Este ismét a Béres-cseppek filmjénél, a tegnapiakkal, s hozzánk még Csilla és a férje. Nagyobb élmény, mint a legmodernebb mozi. Mennyi jóakarat a világon! S milyen elemi erejű a magát szükségesnek érző intrika! Összefoglalva: nem tudok hozzászólni a gyógyszer összetételéhez, de megnézni ezt a filmet lelkesen merem tanácsolni mindenkinek, még a tudományos ellenőrzőknek is. S a ráadás tapasztalat: mennyire elmaradt (vagy tévútra tért) a tanult színjátszás az eredeti föladatától, az életábrázolástól. Mit leplez le, hogy a hivatalos álláspont képviselői mind szánalmasan szerepelnek (önhittek és láthatóan önzők), a hívők pedig ártatlan tekintetűek és még jó (természetes) előadók is, ha csodahitről adnak képet. Böbe „rajong" az „ügy"-ért, utcai tüntetésre volna képes.

Február 16.

Délután - a megbeszélés szerint - M. Leclerc, az Institut Français igazgatója. Lám, van francia típus is - ahogy arcélét, orra vonalát meglátom. Akár Charaire. Burgundi - bourgignon -, de csak eredetre. Az *r*-t már nem ropogtatja úgy, ahogy Frénaud.

Zágrábban szolgált eddig és Hongkongban. Beszédtárgy van tehát bőven fölszínes. Amíg Ika át nem veszi tőlem a házigazdai kérdezgetést.

(Leclerc fölajánlja, Ikát érdeklő szakkönyveket szívesen küldet a Múzeum számára.)

- Egész idő alatt kisasszonynak szólított.

- Nem volt rajtam a jegygyűrűm.

*

Czímer kéziratában az *Élet és Irodalom* szerkesztője nem értette s rögtön tintával javította ezt a (szerinte gépelési) hibát: az „említettem eset". Czímer némi gúnnyal oktatta ki, hogy az más, mint az „említett eset". Hogy a magyar a főnévi jelzőt igeként ragozhatja.

Ezt az irodalom alig gyakorolja, holott a népnyelv eléggé él vele. Nemcsak ilyen mondatok csöngnek vissza a fülembe, hogy „köpedelem alak", „edd meg leves", vagy „kinyalt, kinyalandó, kinyalható fazék", hanem ilyen: „megmondtam annak az eszem a húsod gyereknek", meg „Azt csinálta az én töröltelek volna képen sógorom". Fölkészületlenül (s igen rossz állapotban) kezdtem el, amit egyszer a nem indoeurópai szemléletű magyar nyelvtanról összejegyzeteltem, de - van ennek a sajátos magyar formulának elég tudatosítója, oktatója?

Február 17.

A Béres betegeiről, híveiről s ellenfeleiről készült film harmadik része.

Egyre jobban az ügy krimijellege bontakozik ki. Hiúságuk és állásféltésük még orvosokat is szakmai szabálytalanságra késztet? De miért nem nézték meg ezt a filmet az illetékesek is? Eckhardt félórát, Schulteisz egy órát ha szánt rá. Már az elején - ahol a legjellegzetesebb - tüntetően (?) fölkeltek.

De a Chinoin gyár és a Szabadalmi Hivatal két főnöke a ragyogó okfejtésükkel - megnyugtató.

A film után Kósa új (nagy) lakásán, a Keleti Károly utcában. Csoóri, Nagy László. A három rétegben is megrázó kisfilm a csángókról: éjfél felé.

„Mert ez más időpontban nem felel meg az igényeknek." Ki dönt egy ország „igényé"-ről? Az, aki a „Gyere velem csókot csenni"-t fő időben énekelteti a - csángóknak is?

Február 18.

Örömnap - déltől fogva. Ekkor jött a telefonértesítés, hogy (amire négyszer-ötször is unszoltak, mert húzódoztam tőle), a Márciusi Front tévé ismertetésről az utolsó percben „eltekintenek". Hát erről meg kik? Miután egész héten készültem - erőt gyűjtve, finnyásságot legyőzve - erre a szereplésre, aminek a „fölvilágosító fontosságát" végre magam is beláttam? De micsoda megkönnyebbülés, mindkettőnk szívében. Ebéd közben még külön poharat is emeltem meggratulálni magamat, hogy milyen próba alól menekedtem ki.

Február 19.

Minél tovább élünk, annál természetesebben halunk meg: emberibben; vagyis az állatok bölcs beletörődésével. A lényeg csak, hogy ne a puszta életbe fáradjunk bele, hanem a munkába.

*

Minél nagyobb számú egy nép, azzal kérkedő fiait annál jobban fenyegeti a nevetségesség.

*

Eszébe se jut, hogy igazoltatják; hogy a szent berkekből kiutasítják. Hogy van szellemi tartózkodási engedély.

*

Lőrinc 1945-ös jegyzetei. Kiegészíthetném. Mennyire - s mennyire megbocsáthatóan! - egocentrikussá tesz bennünket, milyen centripetális helyzetekbe szorít az ellenséges bekerítés, az üldöztetés. „Neki is mindig mással kell törődnie”! - mondta keserűen Farkas Ferencnek Lőrinc, mikor megtudta, hogy azúttal azért nem mehettem el hozzá, mert Miskolcra kellett utaznom, azzal a kevés reménnyel, hogy leventeként fogságba esett Jancsi unokaöcsémet tán mégis ki tudjuk csempészni az orosz tábori kórházból.

*

A „nyugtalan” fűszerszigetek közt még a századfordulón is voltak hajójáratok pusztán azzal a föladattal: odaágyúzni rögtön, ahol a rengetegbe húzódott törzsek csak egy füstoszloppal még életjelt adtak. Ilyen járatcéllal úszott szellemi vizeinken - mondjam meg, melyik és melyik irodalmi orgánumunk, úgy, hogy személyzetüknek eszébe sem jutott, hogy a harcuk egyoldalú: csak ők lőttek. Magatartásukat - s utódaikét is - különösképpen mi is menti? Eltartásukat, a bennszülöttek kontójára, összetévesztették a megbízatással, majd ösztönnel, hogy minden bennszülött-megmozdulást eleve gyanúval figyeljenek. Ahogy Bölöni ösztönösen lőtte még Sárközi emlékét is, olyan távolból is „népit” szimatolván. Mikor Déry ezért sarokba szorította, hüppögött: „Ne kérdezz! Ne kínozz!” Aztán, megkeményedve, mintha erkölcsi alapra húzódna vissza a szóbeszédbe került titkával: „Nem beszélhetek!” A hajóhídon.

Február 20.

Délután Kósáéknál Béres ügyében. Déryék, Csoóri, Nagy László, Ratkó József és Béres meg Dévényi s persze Kósa. Elsőül kérnek meg a teendők ügyében. Magam szkeptikus vagyok, már azért is, mert oly óriási dologról van szó, és ami nagy dologban én bíztam, mind elbukott. Számomra bizonyíték eddig csak a film hatása rám. Ebből tán inkább értelmem, mint érzelmem azt szűri ki: komolyan megvizsgálandó a jelenség. Lényeges tehát, hogy minél több szakértő és „illetékes” lássa a filmet. Velük csak azután érdemes akár vitázni is.

Ennek elérése? Nagy Lászlónak két hónapja ki van nyomva (s letiltva) a cikke. Tegyenek hozzá fakszimile dokumentumokat, s úgy próbálja közöltetni.

Erről s ilyesmiről még sok okos találgatás.

Béres és Dévényi életben rokonszenvesebb, mint a filmen. Kérés nélkül ad Béres nekünk is két kis üveg gyógyszert. Déryék és Nagy már régebb óta „fogyasztják”. De Dérynek nem szűntek a fájdalmai.

Böbe lendületesen szervez. Véletlenül tudom meg, hogy szerdára már Aczélhoz is megyünk, mi, négyen. Ezt nem. A kocsiban alakul úgy, hogy menjen csak Flóra és Böbe. (Majd úgy: menjenek mégis csak Déryék.)

Február 21.

Miközben a Beneshez zárkózott szlovák nacionalizmus egy sor - a déli határán sorakozó - művelt magyar városból kisöpörte a magyar értelmiséggel, a múltba gyökerező magyar fölvilágosodottsággal magát a műveltséget is, Munkács, Ungvár, Nagyszőllős, Kassa, Losonc, Léva, Érsekújvár tehát el Pozsonyig - mindmegannyi elesett bástyája nemcsak a jellegzetesen magyar, hanem a jellegzetesen európai kultúrának is; ezt a mondatot még 1977-ben sem lehet („emelkedetten", „tudományosan" elvirányító tanulmányban sem) közzétenni - Magyarországon? Magyar tollnak még külföldön sem.

Február 22.

Ami betűt afféle munkarab parasztként egy életen át gabonamagként földbe vetettem, most, öregségemre gyűl csűrbe, nincs anyagi gondom, élvén éppoly szerényen, mint mikor izzadtam, szívósan a magot szórva.

Valamiféle tenyéren tart a világ.

Fogalmam sincs, miből élek; úgy értve, hogy mennyiből.

A napi postából fölbontatlanul teszek Flóra számára minden borítékot, amelyen bank, honoráriumértesítés van; a feladó: kiadóvállalat, takarékpénztár, adóhivatal.

Mennyit kereshetek? Hova megy el? Nem tudom. De bizonyos lévén, hogy még akkor is jó helyre, ha Csáky szalmájaként; nem nyugtalanít, ha bármi frissen megy is el, amihelyt bejön. Sőt, némi kaján örömet is lelek a szünetlen „kölcsön"-öknek (hogy csak a nagy összegekre gondoljak), ami Flóra kezéből - arany szívéből - nem túlzás így mondani: világgá ömlik. Az én parasztzsugoriságom megszenvedtetné az „arany" szívemet, de így utólag tudva meg a dolgot, abban tetszeleghetem: én is így csináltam volna. Vigasztalva a fukarságot azzal: ezek az én rózsacsokraim Flórinak. Aki mellesleg - bőven oszthatja a magáét is, hisz igen jó a fizetése. Vegyük hát úgy, mintha nem dolgozó nő volna a feleségem!

Február 23.

Szerettem volna már jó korán író lenni, de aztán olyan mértékben nem akartam az lenni - ahogy közel kerültem az irodalomhoz. Tiszteltem, csodáltam az írókat (az igaziakat persze), vonzódtam hozzájuk, s ugyanakkor lebecsültem, valamiképp puhánynak, nyálkásnak sejtettem őket, s ösztönösen, öntudatlanul húzódtam a legkülönbektől is. Ma sem vagyok másként, de ma már tudom az okát. Aki szépet alkotva akar hatni, nem kerülheti el a tetszéskeresést. Akinek hivatása a maga föltárása, az önfeláldozó őszinteség: egy lépés után benne van az öntetszelgésben, a magakelletésben. Hányan tudnak ezen úrrá lenni? S akik úrrá lesznek is? Csak a gőg árán. Ez biz föloldhatatlan ellentmondás. Mindig is húzódzkodva írtam. Ellenállás leküzdésével. Puff! Tán épp ezzel az ellenállással folytatott kínos küzdelem íratott velem annyit. Annyi hígat (is), a kiegyensúlyozott tömörítés helyett.

Február 25.

...a mi kritikánk azért lehetett szigorú a magyar néppel szemben, mert hisz önkritika volt, s ezt mindenki érezte. Ezek a kéretlenül hozzánk csatlakozó magyarságbírálók már oly mélyen szív szerint mívelik, hogy messze kihallik, a szívük nem a magyar népért dobog. Csak ráadásul zavaró, hogy ezt az elfogultságot saját tudatuk sem veti föl. „Őszinték." Mert aggálytalanul, egy-vonalúan szívják szellemi élősdiként a közösség vérét. Saját virulásukra s díszelgésükre, nem másként, mint a téli (sőt korhadó) terebély fákon a fagyöngy.

*

Czímer megjött Pécsről. Lázár (a miniszterelnök) megnézte a *Dánielt*. Az előadás után afféle fogadási kör alakult, megkérdezték, tetszett-e neki a darab. Lehajtotta, aztán félívben fölemelte a fejét: „Nnagyon!" Elhitték, hogy nem formaság, mert arra, hogy mostanában milyen darabot látott, nem válaszolt rögtön, majd azt mondta, olvasni a maga szántából is olvas, de színházba akkor megy, ha viszik. Rokonszenves, okos, szerény, *noha* kiváló szakember, mondja mindenki.

Február 26.

Délelőtt Vas Zoltán, elragadtatását harsogva: egész éjjel nem aludtam miattad!

Olyan „páratlan" és „erős" a *Kortárs*-ban megjelent két fejezet *Beatrice apródjai*-ból.

Aztán - helytelenítve - Déry nyilatkozatát. (Charta 77.)

Nizzai napsütéses nap. El kell húznom a függönyt, ha írni akarok.

Délután Czímer. A monodrámáról Sik véleménye: Legjobb darabod a *Testvérek*, azzal vetekszik. Aztán mikor Flóra behozza a kávét: Hogy egyszerűen beszéljek: zseniális.

Nem rossz nap. (Olyan kishitű vagyok, a jó vélemény ad biztatást a további munkára.)

De azért rászánok vagy két órát is, hol lehetne a feszültség még drámaibb. Elkísérem az autóbusz-megállóig. Most meg a Kortárs-beli részről: az ember kapkodja a fejét, úgy ömlik rá az igazság - oly természetes ez a merészség. Így még nem beszéltek arról az időről.

Visszajövet, a sötétben, bicegve sétáló pár köszön rám, elsőül az asszony. Közelebb lépek. „Apró vagyok." A férfi - öregségére - úgy testesedett meg, hogy megalacsonyodott - sántikál. A lámpafénynél az asszony arca oly szomorú, hogy - az ő helyzetükben - rokonszenves. Az üldözések alatt Tüdős Klára (Zsindely, volt Kállay-miniszter felesége) rejtette (vagy segítette) őket. Az asszony kijárta Zsindelynének, hogy meglátogathassa Ausztráliában a lányát. (Visszajött, ígérete szerint.) Ettől Apróéknak szinte országos a jó híre.

Apró: Jó idő elé nézhetünk.

Mert annyi államfő látogatja egymást.

Aztán némi együttes járkálás után: Miket írsz mostanában?

- Egy-egy verset néha.

Azt hiszem, egy soromat sem olvasta.

Február 27.

Földközi-tengeri napsütéses vasárnap. A megáradt Duna is dugig kék színnel. Tétovázás, bizonytalanság a *Beatricé*-vel, épp azért, mert oly óriásian villan meg a lehetősége, mi minden is beleférne.

Este Ikáékhoz belépve, Bálintot látom először álló helyzetben. A ketrecének vasrácsát tíz ujjal és már négy foggal szorítja.

Vacsorán Hidasék és Juhász. Kubáról részletesen, mert Ágnes is sok adatot hall, Moszkván át. Jegyre adják még a kávét s banánt is; pompa a volt amerikai villákban, nyomor és piszok azokon kívül. És hatalmas arcképek mindenütt, Brezsnyevé is.

Héttől tizenegyig akadozva, de szívósan folytatott beszélgetés, többnyire oly halkan, oly dünnyögéssel a rá-rákérdezésünk ellenére is. (Flóra se hallja jól - vagy csak mondja, vigaszomra?, elfáradtan, arcomra szorított két tenyérrel takarom az ásításomat.) Tele vagyok megbeszélendő kérdéssel, de az én ügyeimről egy ige nem hangzik.

Németh László
Bevezető tizenkét rádió-előadáshoz

Hökkenet és önvád.

Ezek Németh László útjának vezérszavai. Az olvasó egyszerre érez ámulatot és lelkifurdalást.

Ezzel küzdött ő maga is. Nem győzte a világot csodálni. És nem szűnt meg fölháborodni azon, amit látott.

Visszatekintve a pályára, az ember csak forgatja a fejét, mennyi rendkívüli adottsággal és adománnyal halmozták el égi és földi sorsintézők - a szellemi és anyagi talentumok milyen rogyasztó tömegével - azt a fiatalembert, aki a Németh László névvel a magyar szellemi életben annak idején megjelent, s azt a hétköznapi nevet azon nyomban egyedülivé tette.

Ennyi képesség tetejébe ennyi szerencse.

Amit örököl, anyagiakban: az átlagnál nagyobb jómód. A feltűnő szép mama hozománya egy bérház a pesti Andrássy út mellékutcájában. Eszményképnek való apa - félig tudós, félig atléta -, aki még romantikus hősfényt is kap: hadifogoly épp fia serdülő kora idején. Az apai nagyszülők: zsírosnál is tehetősebb és tekintélyesebb parasztok, szorgalommal és képességgel megszerzett száz hold birtokában, volt nemesi kúriát lakva. A fiú első lépésétől fogva két ellentétes világban forog otthonosan s megbecézetten. Itt zongorázni tanulhat, teniszezni, vívni az érzékeny mama kívánságára, amott lovat hajtani, kaszálni, versenyt a paraszti sorban (büszkén) maradt sok unokatestvérrel és rokon fiúval. Ő maga egyetlen gyermek.

És csodagyermek, elméjére nézve. Váltogatja az iskolapadokat, de ahová beül, az óvodától az érettségiig: eminens. Olyan fokú szellemi képességgel, hogy önképzőköri meglátásait még férfi ésszel is - az ő kritikusi elméjével - művei sorába illeszti. És kezdettől fogva lényegkereső komolyság, okkereső elmélyedés.

A munkában favágónak való szívósság és teherbírás.

Alkatra pedig: jó termet, amely kilométereket úszik a Dunán, de százölnyi földet is fölás óraszám. Arcáról pedig, férfiról szólva, szinte beszélni sem illik, oly szép, oly megnyerő; koránál mindig egy (ha nem két) évtizeddel fiatalabb.

Reggeltől estig tud ülni könyv fölött. Nyelvtanok fölött is: két hónap alatt megtanul egy nyelvet (harmincéves koráig tizenkét nyelven olvas). De így szívja magába a filozófia, a természettudomány legrégibb és legújabb eredményeit. Orvosi egyetemet végez; de beiratkozik a görög szakra is.

Még megnyerőbb személyes viselkedése: jól nevelt úrifiú, de az udvariasság minden formája már ösztönéből működő; de ugyancsak ösztönösen oly szerény, ahogy a vendégek asztalához odavont parasztfiúcska sem. Pirulni tud, a szeretet jeleivel pislogni, elhúzódni.

Aztán a (fiatalkori) házasság: a szép, okos, a közönségesnél is jobb módú, hozzá való és életrevaló (természetét kiegészítő), vitázó, de önfeláldozó feleség, sikerült szép gyerekek (majd unokák).

Sikerei vannak mindenütt. Nem volt olyan hely, ahová belépve nem volt azonnal sikere. Azaz nem lehetett volna.

S aztán, mondhatni, ezek arányában kezd afféle - istenítéletnek nevezett - hitpróbák lángjaiba lépni, ő, aminőbe hajdan hitvallók és eretnekek, szentek és vajákosok indultak, nem csupán kényszerítve, hanem maguk akaratából is; oly szentül híve, hogy igazuk és védőistenük van. De ez a mi hősünk ezt még csak nem is vakon vagy eszelősen mívelte. Nagyon jól tudta, mi az a láng - elemezte azt ő maga még tudományosan is -, az összetételét és testi-lelki hatását. Ment - ezúttal nem szerényen, azaz ha szerényen is, de emelt fővel egymás után annyi hit-, ész- és jellempróbáló tűzbe, amíg csak nem találta magát valamiféle pokol lobogó kellős közepében, kijárat nélkül. Ott is az volt, ami volt. Szinte sercegett, miközben szemünk előtt - hogy ünnepiesen fejezzem be - elemésztődött (holttetemét is - végrendelkezése szerint - elégetésre szánva), oly módon, mintha ez a mi hasonlatunk át-átment volna s nyomot hagyott volna az ő fejében is. Mert hisz annak a szép szólamos pokolnak bugyrait így hívták: kenyérgond, muszájmunka, néha-néha nyomor és fagyoskodás, meg nem értés, közvetlenséggel tetézve, és végül kudarc; a legfontosabban: hogy népét talpraállítsa, az előre látott katasztrófától megmentse.

Nincs belső köze a szellemi élethez, egy nép tudatához annak, akit ilyen sors láttán nem lep meg előbb vagy utóbb (későn vagy korán) valamiféle bűntudat: és én? Hogy néztem ezt én? Mire véltem ezt a pályát? Olybá tekintettem-e, hogy a rajta lépdelőt (legalább szemmel) részvéttel követtem-e, vagy netán még próbalángjait is szítottam?

Ebben okkal, ok nélkül, tehát joggal, jogtalanul másfélék lehetnek a fejmozdulatok.

De abban, hogy ez a mutatvány értünk történt - végettünk és miattunk abban nem oszolhat meg a vélemény.

Ez a tizenkét előadás, amelyet a Rádió Németh László születésének 75. évfordulóján rendez, nem arra vállalkozik, hogy életművét bemutassa itt, az irodalom iránt érdeklődők legnagyobb - milliós - magyar fóruma előtt. Ezzel éppúgy lebecsülnénk a milliók tájékozottságát, mint Németh László műveinek ható erejét.

Németh László egy éve hagyott el bennünket. A szellemi életműködés különös törvénye a föld minden részén, hogy a nagy alkotók a haláluk után, amidőn a nevük a kandeláberek lángjától is segítve országosan megragyog, átmenetileg homályba merülnek. Hogy aztán - néha bizony hosszú idő után - már állandó fénnyel merüljenek ismét föl - föl most már nem a napi életnek, hanem a szellemi életnek korok fölötti csillagrendszerébe.

Németh László életműve nem került efféle purgatóriumi homályba. Talán azért sem, mert homályba ezt megalkotójuk élete során nyomta annyiszor a meg nem értés, a félreértés meg a félremagyarázás. A ferde ízlés, a még jóhiszemű vitatársnak is félre-félrevágó szemjárása.

A nem csökkenő, sőt növekvő érdeklődést nem a félreértések tisztázása okozta, nem is Németh László szóhasználatának tüzetesebb megvilágítása. Ma már sok olyan szándékát látjuk tisztábban, épp az arányosító távolság folytán, amit akkor épp közelségük miatt nem nézhettünk világosan: perspektivikusan. Említsük meg - ítéletmondás igénye nélkül - csak a három legtöbbször fölróttat.

Meg-megdereng ma már, hogy a nevezetes „Harmadik út” nem a szocializmus irányának tagadása volt, hanem a hitleri „Szocializmus”-é, a koncepciós pörök államvezetéséé; hogy a „minőség forradalma” messze előre érezve az értelmiség felelősségtudatát akarta forradalmasítani; hogy a „híg-magyarság” a *„Kisebbségben”*-i magyar nem faji megjelölés volt, hisz elsősorban olyan korabeli „fajmagyarokat” célzott meg, mint Szekfű; csaknem kivétel nélkül az uralkodó, sőt hivatalos szellemiség törzsököseit.

Mindezen - valamikor befejezendő - vitáktól függetlenül a művek vitathatatlan értékeivel hat növekvő erővel Németh László teljesítménye.

Az itt következő előadások is azt az alkotáskolosszust már csak oda-odalövellt fénysugárzóként világítják meg. Van köztük, amely röntgeni behatolással a csontozatot keresi. De legtöbbjük - már csak megszabott terjedelmük folytán is - úgy hozza közelbe az életművet, hogy megint csak dimenziót teremt köré, térbe helyezi. Mégpedig írójuknak a műhöz való kapcsolatával, ennek személyes nézőpontú ábrázolásával. Vagyis a megfigyelést visszaemlékezéssel hitelesítve.

Ezt teszem magam is.

*

Hazugság fölfedezésére szinte születésénél fogva éles, tehát kegyetlen tekintet a világba (de önmagába is). Amely ugyanakkor a legkisebb részletet és aránylatot is rögzíti. Ugyanúgy működő fül.

„Szerettem az igazságot." Ez a jelige vitte Németh Lászlót a tűzpróbák poklába. Nem tudott élni, ha nem mondta szüntelenül azt, amit ő igazságosnak vélt. Valamennyi lelki képessége közül a legmagasabb rendű: kihallani a tények beszédéből - leghalkabb suttogásából is - az igazságot is; meglátni a legleplezőbb álarc alatt is a valóság vonásait. Aztán kifejezni azt: áttenni a nyelv, a fül, a szem - az emberi, az emberi érzékszervek dolgává, azon árnyalatosan és hitelesen.

A valóság és hitelesség viszonyáról tudnék én egyszer Németh László műveiről szólva kimerítő tanúvallomást tenni. Mégpedig mint úgy-ahogy közvetlen szem- és fültanú.

Magyarországnak az a tája, ahol kora gyermekségétől fogva Németh László a vidéki, népi élményeit kapta, ahová férfi korában is vissza-visszatért, amely több művének is színtere, az az én gyermekkoromnak is legszűkebb karikájában fekszik. Mezőszilas és Ozora - az ő családjának és az én családomnak egyaránt népi és népes fészke közt néhány kilométer a távolság; határuk összeér. Éppoly közeli Cece is (Cece, ahova majd az *Iszony* hősnője menekül).

A véletlen folytán tehát annyira közös nyelvjárás, szokásrend, éghajlat, szemlélet formált bennünket, hogy nem egy mondata olvastán el-eltűnődtem: mások is értik ezt, azon árnyalatosan? Kivételes helyzetben tudtam magamat, olyasfélében, mint hangversenyterem közösségében aki maga is zeneszerző. Hogy „lötyikél", „ráehül", „kerisgél", „böcöllézik", „eszi öreg óma" sőt meg „milyen beszédet teszöl megint?", anyám hangsúlyát elevenítették meg a dobhártyámon; a „paszita" a löszön termelt parasztborok ízét hozta az ínyemre; az ősi vendéglátások kifogyhatatlan piros káposztás lúdpecsenyéjét, mellyel a fogságból megtért Kertész sógort eteti a rokonság - nekem is eltöltötte a gyomrom már az illatával is.

A harminc körül jártunk, amikor Németh Lászlót először láttam, ugyancsak merő véletlen folytán, Basch Lóránt Balaton utcai lakásán rögtön élénk vitafélébe bocsátkozva a mindkettőnk által minden ága-bogában jól ismert tárgyról - Füst Milánról.

Együtt jöttünk le a lépcsőházban, de itt már sajátos mondat: ritmusáról, szótlanul, valami homályos illendőség hatása alatt. A Margit hídi villamosmegállóig is legfeljebb a közlekedésről ejtve hangot; vagyis még a személyesen összeismerkedő írók szokásos kérdéseit sem vetve föl: maga miből él, hol lakik. Holott írásból már elég jól ismertük egymást. De ő akkor is, később is féltékenyen függetlenítette azt, ami a közre - az irodalomra - tartozik, attól, ami személyi. Néhány híján húsz év telt el, mikor ilyen mondat esett közöttünk: „Ángyod neked a Babay

Eszter?” (A Tükrösről Cecére futó Nellike abban a Babay házban tért magához, ahol viszont anyám öccse volt vő.)

Hogy derűre fordítsam a szót, nem volt veszélytelen távoli atyafiság révén sem Németh Lászlónak, sem szem-, sem fülközelébe kerülni. Önfeláldozóbb lelket - főleg férfiban - keveset ismertem, ismerhettünk nálánál. De igényesebbet sem. Ez az igény a maga könyörtelen igazság- és személyszolgálatában épp azzal, hogy távolra országot világított és melegített, közelről bizony égetett és szemet kápráztatott. Vannak nagy alkotók, akik a rengeteg szépet, amelyben részesítenek bennünket, afféle csalétkül nyújtják. Hogy viszonzásul legalább lelkiismeret-furdalást kapjanak. Legalább ígéretet arra, hogy áldozzunk mi is azoknak a szerintünk mindenható, de mi tudjuk, hogy nem lágy szívű eszményeknek, melyek elszánt szolgálásában ők életüket adták.

Március 1.

Este hatra Aczél Anna (Békésiné) és Ági (Szőrné) közös lakásában a „komatállal” Ági újszülöttjének megtekintésére. Pici kínai arc, kefesűrűen sűrű fekete hajjal, csöpp orr, maga elé meresztett pici szem, ahogy csöndesen fekszik.

Aczéllal gyalog hozzájuk. Ott négyesben közvetlen hangú vacsora. A külföldi lapok bőven kommentálták a karácsonyi cikket (*A szellem és az erőszak*), sőt néhányan - a belga Drapeau Rouge - teljes egészében leközölte. Rövid vita a cseheket támogató hazaiakról. Részemről: minden szabadságmozgalmat helyeslek. Most azonban különbség teendő a cseh és a magyar szellemi élet helyzete közt. Ne úgy támogassuk tehát őket, mintha a mi helyzetünk azonos volna az övékével, mert hisz ezzel az itt kivívott eredményt kockáztatjuk. Aztán Flóra a Béres-féle kísérletről. Aczél vizsgálati eredményeket mutat; ezek, sajnos, nem oly kedvezőek, mint amit mi láttunk.

Március 2.

Egész nap a három új dráma - A *Dupla vagy semmi*, az *Orfeusz* és a *Dániel* - kefelevonatának a javítása. A *Dániel* előszavát kihagyni? Csaknem száz lap! De benne van (számomra) az iram, ahogy írtam. (S benne, sajnos, öregségi tünetként, a rengeteg is. Ez a szócska mindig gyöngém volt, szüntelenül befutott a mondataimba, ha árnyalni akartam. De ilyen tömegben! Dudvának érzem, alig győzöm irtani. De ami megmarad, fölnő úgy, ahogy a kapálás kímélte haszonnövény? S mitől burjánozhatott el voltaképpen? Mint a „tyetye” az aggastyán locsogásában.)

Március 3.

Dülöngéltető fáradtság; megtorpanás már az ágyból kikelve. Milyen világos volt a félelszmélésben a kép anyám öccséről Cecén, 1920 elején: „Egy magyar betűértő.” S alig vánszorog a toll. Újfajta szédülés: csak arcom boríttatja az asztalra. Nádbozót a „Három dráma” javítópéldánya, a lapokat is szórnám a szélbe. És a cím! Nem inkább: „Sírva is vidáman”? Vagy... „Embereljük meg magunk”? Délután Borzsák Bálint a kisfiával: menjek el - a tanítónő megbízásából van itt - egy elemi iskola tízéves kislányai közé „elbeszélgetni” egy délelőtt, olyan élmény lenne nekik írót látni. (Mert elefántot már láttak?) Este csak „beugrásként” Juhász, de itt marad, itt tartjuk (hideg) vacsorára is. Ingerültségem, hogy szinte mondatonként meg kell ismételtetnem, mit is mond, olyan rosszul hallok. Együtt (hogy ne kelljen beszélnem) a tv-ben a Rosenberg házaspárról írt dráma filmváltozatát. Ezek a halált is becukrosítják. Valóban oly makulátlanul voltak ártatlanok? Nem csupán valami pici vétség volt a - megbocsáthatatlan bűnük? Ha nem történt harminc év alatt pörújrafölvétel - eltűrhetett Amerika máig egy ilyen tiszaeszlári menetű „Justizmord”-ot?

Március 4.

A bukaresti földrengés: 600 halott, 2000 sebesült, városrészek romban. A fényképek fő helyén mindig Ceauşescu (amint éppen „intézkedik”).

*

Távolodás Füst Milántól.

Vétke? Hogy rengeteg rosszat is írt, csinálmányprózát. (A versek állnak.)

Március 5.

Ellenségeimet én válogatom, és én nevezem ki.

*

Nincs hovatovább nap, hogy telefon, levél és már baráti közvetítés útján is ne kapjak olyan szívességkérést, amelynek a teljesítése legalább három-négy napi gond, három-négy órai munka.

*

Szabályosan levelező „ismeretlenem" öt van: Bognár úr, a nyelvész, Kanadából, Irén asszony Miskolcról, a kecskeméti préseltvirág-küldő, és Sz. Magda, a félbemaradt óvónő. A két utóbbi előfordul, hogy egyvégtében naponta. Az ötödiket nem nevezem meg. (Egy sor választ soha egyik sem kapott.)

Március 6., vasárnap

Vacsorán Ikáék, Juhász Ferenc, Domokos Mátyás feleségével - Ács Margittal -, akitől egymás után három jó - pályanyitó - novellát is olvastunk. Merre alakul a világhelyzet? Oda állhatunk a cseh írók szabadságmozgalmához, anélkül, hogy ne adnánk hangot rögtön a mi szabadság-kívánalmainknak - azokkal a cseh „demokratikus" körökkel is szemben, akik pusztulásba tiporták - tiporják - a felvidéki magyarság jogait?

Mindig ez a csapda.

Cserbenhagyni a mi égető ügyünket, hogy őket ne hagyjuk cserben?

Azaz ontsunk vért (ismét) azért a „nyugati" demokráciáért, amelynek itteni „képviselői" (félkézkalmárai) újra és újra a vérünket vették.

56-ban naponként letépték Prágában a magyar követségről a magyar zászlót.

Hol voltak akkor a „Chartá"-sok? Nem szónoki kérdés. Épp nyugaton akkor is a magyar sovinizmust denunciálták.

Ács Margit egy mondata: évek óta járja a szellemi körökben mint *bon mot*: Illyés a magyarságot a saját halottjának tekinti.

Közvélemény V.-ról: a patkány, aki nemcsak más-más ételbe falva, hanem más-más bokába marva terjeszti a mételyt.

Március 7.

Napsütéses, tündérföldi nap.

Mintha világjáró úton volnék.

Ébredéskor először is: hideg van-e, esik-e: morózus vidék fogad-e, vagy mosolygó ég, földközi-tengeri szellők.

Mint gyerekkoromban. Rácegresen is az első tekintet az ablakra esett: hol játszhatunk, a padláson-e, vagy kint a fákkal, az állatokkal.

Hódít vissza a természet.

Este - váratlan telefon után - vacsorán Radics József, a cecei, nyugalomba vonult református pap. Előttem a kép, ahogy a nagyanyámat beszentelte az udvaron, a sírnál. Negyven éve!

Egy évvel fiatalabb *tőlem*. Keresi a szót, depressziós, de „nem panaszkodom". Míg a felesége, Erzsike, Floridában van az elszármazottaknál, ő a ref. egyház mátraházi üdülőjében.

Cece hajdani betelepülése. Az első adat 1340. Igen, besenyők. A török után - lehetséges, hogy teljesen néptelen volt? A határnevek?

A falu helyzete jó. A háztáji jóvoltából.

Miért hiszek minden szavának?

Mert halkan beszél s ritka szép hangon és hangsúllyal.

Egy óvónőt szeretne bejuttatni a gyógypedagógiára. Oly emberien beszél róla is, hogy Flóra látatlanban becsüli azt a fiatal nőt.

Március 11.

Délelőtt Flórával, Ikával a Volkswagenben előbb a lágymányosi új nagy áruházba, a Skálába, ahol Hintsch olyan Tihanyba való villanykályhát látott.

De nincs fehér.

A televízió „riporttémákat" keres. Itt folyik kettő is a szemem előtt.

A babaápolószerek és pólyás-csecsemőkori ruhácskák *„ruelle"*-jeiben („utcácskáiban" - a szerk.) elragadóan szép arcú ifjú nők holmikat válogatnak, még magányosan, de máris megható szakértelemmel. Szültek már? Vagy ezután szülnek? Termetük, mint a gimnazista lányoké.

A kerti holmik osztályán egy nyugdíjas éppily buzgalommal a teljesen egyforma vasgereblyék közt válogat. (Még nyeletlenek.)

A körúton a kasza már elfogyott. Írógép sincs. Vettünk viszont két bambusznádból (itthon, vakok által készített) hintaszéket.

Március 12.

Ilyen szellemi élet sem volt sok Európában, mint nálunk a század második felében. A korszak legtehetségesebben újítóan igazmondó - tehát forradalmi - alkotóit a hatalom vette ki az irodalomtörténészek és esztéták kései közül. Még Aczélnak politikus pajzsán s még a legutóbbi időkben is kopogott a kő (hogy ne golyót mondjunk), amiért életben tartotta a nemzet két vitathatatlan szépírói lángelméjét, Németh Lászlót és Szabó Lőrincet.

*

„Megveszem a szegénységet tőled" - három szóban hárommondatnyi tömörítés; olyan gyémántkemény villanás, hogy - hányan is bontjuk ki a shakespeare-ien (barokkosan) bonyolult értelmét? A szépségével ragyog egy népdalban. Egy lángelme teremtette népdalban.

*

Görgey Gábor ötvenlapnyi remek kötete; mindnyájunkra rápirít az érzelmes locsogásunk miatt. Szűkszavúság és gúny (öngúny is), ez a méltó líra. A líra végleges visszanyelése felé?

*

Ellenséggel csak zseniálissal vitázom. A többinek azt, amit ő ad (adhat) nekem: ellökés, de akkor már olyan, hogy fölhemperedjék. Nevetségességével igazolva a butaságát s arcátlankodását (az eszményekkel szemben).

Március 14.

Legyen csak egy-két személyes ismerős, az országos katasztrófa rögtön *megemberiesül*; ekkor hasít belénk teljes borzalmával.

A messzi bukaresti földrengés azóta hat közelien, amióta itt a hír: ott veszett Alexandru Ivasiuc, a regényíró is, akivel még Londonban ismerkedtünk össze, s aki töltött egy délutánt pesti lakásunkban is. Okos, tartalmasan szkeptikus, tehetséges ember volt - máramarosi származék, fölmenői magyar nemességűek is a 16. század óta. És Veronica Porumbacu és Baconsky!

*

Reggeli csöndes vita Flórával. Rendbe rakva régi papírokat, legépelné a hajdani följegyzéseket is; azok is - napló!

De milyen? Az olyan följegyzés, amelyről a följegyző is tudja, hogy azok első olvasója az ÁVO lehet? Hogy minden mondatba ügyész magyarázhat értelmet? S amikor az ember csakis hanyagul és kapkodva írhat? Mintegy saját használatú ékírással? Magyarázat nélkül mind az a papír: szalmakazal (illetve asztag, amibe az évek során belerothadt a mag); magyarázattal pedig nem napló, hanem? Valamiféle „nouveau roman”, a legjobb esetben.

*

A színház mindig az uralomra tört - uralomra törő - osztálynak készül. Méri tehát (sikereivel), hogy valójában melyik társadalmi osztály van - lesz - fönt. Valamennyi művészeti ág közül ez a legjobb *teszt*. Sehol úgy nem ünnepli - és helyesli - magát, és árulja el erejét egy osztály, mint vastapsokban.

*

Este vacsorán Illés Endre, Csoóri Sándor és Julcsi, Juhász Ferenc és Kati, $^1/_2$7-től $^1/_2$1-ig. A gyerek megetetése után egy-két órára Ikáék is.

Jó tény- és eszmecsere, a hangulatra jellemző, hogy még éjfél után is elhalasztgatták a fölkészülődést az indulásra.

Erdélyről persze most is. A keserű szójáték magvával: okozhatnak-e az ilyen földrengések a népek tudatában is valamiféle talajelmozdulást? Veszélyérzetet? Ha a Regátban minél bizonytalanabbá válik a föld, annál több helyről szorítják ki Erdélyből a magyarokat? Ilyen „értesülések” keringenek máris. Mert Erdély az „őshaza”! S ez még logikusnak is tetszik a jogcsorbításra.

Március 15.

Minél tovább élek, annál többet ismerek meg - kötelezettséget.

Az épen öregedő elme egyre több végeznivalót fedez föl.

Akkor kivált, ha önmegnyugtatásul - nyugodt halálul - azon kezd elmélkedni, egyet-mást csak teljesített.

*

Flóra fölhozza karjában az elégedetten mosolygó unokát. Át kell öltöznie, erre az én karomba helyezi; sétáljak vele egyet. Alig néhány lépés után a kisgyerek akkorára nyitja sírásában a száját, hogy szinte eltűnik a feje. Nem látja nagyanyját, de karját máris a fürdőszoba felé nyújtogatja. Ahogy arrafelé lépek, a sírás csitul, mihelyt megállok, fokozódik. Valóságosan, ahogy a béka ugrik, úgy veti magát a kis Bálint Flóra irányába. Hajába kapaszkodik, ruháját markolja. S azon nyomban elnémul, sőt mosolyog azt mondhatni, győztesen -, ahogy átadom.

Március 16.

Pethő Tibor telefon. Írjak a *Magyar Nemzet*-be, írjam meg a hagyományos húsvéti cikket. Képtelen vagyok emlékezni, mi is volt tavaly a „hagyományos" cikk. Volt ilyen valóban? (Karácsonykor volt.)

Este Balogh Edgár, feleségestől és Czine Mihály. Fél hét helyett negyed nyolckor telefon: késhetnek-e? Nyolcra vannak itt, újra és újra megmelegített vacsorára. Volt Sarlós-okkal húzódott el az idő. (S lépett föl fejembe a lüktetés.)

Okos, mérsékelt, de mégis bátor és hűséges gondolatokat hallok. Egyre sötétedőbbnek látja a magyar kisebbség helyzetét Erdélyben is, a Fölvidéken is. Kolozsváron a 170 000 román mellett már csak 140 000 magyar él. Annyi, mint Ciprusban török. Akik minden kis sérelmükből európai ügyet tudnak csinálni.

Értelmes propozíciói az - összebékülésre.

Legértékesebb ember szerinte is Fazekas János. Vitába száll Ceauşescu-val is. Gere Mihály a másik „vezető"? De hisz az román. Kérvényben kérte annak idején, hogy nevét is románra változtathassa. Elutasították, maga Ceauşescu véleményével: Ilyen magyarokra van szükségünk.

Czine egész idő alatt csak annyit ejt szót, amennyit a kínálgatásra válaszol. Alig eszik-iszik. Felesége Kaposváron. Már minden gyereke házas. Baloghéknál három unoka.

Kisinov eredeti neve Kisjenő. Igen, ez nem kontárnyelvészkedés. Még IV. Béla szervezett kereskedelmi utat a tatárokig, egy sor magyar teleppel.

Valahányszor megemlítették Laco Novomeskynek, miért vett részt a magyarok kitelepítésében, bizalmasabb körben mindig elmondta a nevezetes jelenetet: színházi páholyban ültek, Sztálin egyszerre meghúzta a kabátja ujját: Itt az idő, hogy végezzenek a magyarokkal. Sztálin Rákosi, Gerő személyén át alakította ki lesújtó véleményét a magyarokról az „eredendő" antiszemitizmus hatására.

Március 18.

Anni rokkant kormányzatú autóját föltörték az éjszaka, itt, közvetlenül a ház előtt, három méterre Marici ablakától. Elvitték az akkumulátort. Ennek értéke 250 forint. A karosszérián ejtett kár a tízszerese.

*

Reggel nyolckor a János-kórházba Flóra velem Noszkayhoz. Egy éve jártunk nála? Bíz megöregedett. Vizelet: tiszta; a derékfájások gyógyszere sok mozgás. Félórai beszélgetés után veszem észre a fekete nyakkendőjét - két tréfás mondat közt. Meghalt a felesége. Gyermeki mosoly a hirtelen aggastyánossá vált arcon: „Bizony nehezen megy beletanulni, hogy most már a konyhában is mindent magam végezzek."

*

Délután Tivadar Pécselyről. Versei kiadásáért a Szépirodalminál. Domokos lemondott a vezető állásáról.

Krleža kedves levele. Olvasta a *Kortárs*-ban a *Beatrice apródjai*-t. A tihanyi szöllőket emlegeti, azt az időt, amikor ott járt nálunk, és - mikor látjuk még egymást *avant le départ*?

Március 20., vasárnap

Vacsorán Bibóék, Juhászék.

Pista tiszteletre méltó tárgyilagossága. Ferenc az Angliában megjelent könyve sikeréről kérdi. Igen gyér. Havonta egy-egy közlemény, legutóbb Ignotusé. Kérkedhetne, de inkább a maga elhomályosítására kínosan adatszerű.

Aztán csaknem kétórás - már-már ingerült - vita kettőnk közt. A hideg tárgyilagosság most, amikor egy közösségről szólva is ilyen szenvtelenül nézi a valóságot. A határokon kívüli magyarság a vitatárgy: mi irányukban az erkölcsi kötelesség. Mert visszamenőleg is csak a tények játékát látja, a „történelmi erők" működését, a jövőt illetően is csak a szemlélésre hajlamos. „Igen, Kolozsvárt, Nagyváradot teljesen el fogják románosítani." Az ellene való kiállás csak ronthat a helyzeten. „A székelyföld talán ellenáll."

(Közben Boriska olaszországi emléke. Az autóbuszba öt kisgyerekkel száll be egy asszony, a hatodik a karjában. Az utasok vidám lármával fogadják, sorra egymás ölébe ültetik az apróságokat.)

Ferenc higgadtan közös útra akar téríteni bennünket. „Párhuzamosan megy a gondolatotok." Ugyancsak nem. Épp elválasztó útra értünk: dörömbölni kell-e bár reménytelenül erős ajtón, vagy nyugodtan hagyni a hóhért az áldozatával.

A szlovákiai magyarok kitelepítését annak idején Gerőnek sikerült félbeszakíttatnia - Pista szerint.

Mély levertség, mikor elmennek, igen későn. Rossz éjszaka, alig alhatok, korán ébredek; ezt is nyugtatóul - figyelemelterelésül - írom.

*

- És ma: hetvennegyedszer látni már a tavaszt, milyen élmény?

- Mint hetvennegyedszer reggelizni.

Március 22.

Pista (Bibó) telefonja Flórához. Nem izgatott-e föl túlságosan engem vasárnap?

Igen. De ez neki inkább érdeme: konok valóságlátásából következik. Más azonban a valóság elfogadása. Még akkor is, ha nem lehet változtatni rajta.

Március 25.

Rendkívüli meleg napok. A férfiak ingujjban járnak az utcán. A hegyen fürdőnadrágos sportolók végeznek futógyakorlatot.

Czímer szerint amióta van meteorológiai vizsgálat, nem jegyeztek ilyen tavaszi időt. Árnyékban is 21-25 fok.

De az emberek képtelenek a pillanatban élni, még ha az hetekre más. Mert mi lesz ebből?

*

Ika könyveket visz vissza a könyvtárba, a TIT-be; mellé ülök, s aztán míg bent jár, az utcán nézelődöm.

Oly régen jártam a városban, hogy az Egyetem téren Lőrinc közelét érzem. A budai Vigadó előtt Vágó Mártáét, Komor Andrásét, József Attiláét.

Hogy mikor lépnek ki a kávéházból, jönnek le a Donáti lépcsőn.

*

Viszkit veszek a hídi Közért-ben. Oly drága, hogy a pénztárnál a várakozók kis csoportjában elszégyellem magam. S már-már számon a hazugság: közületnek lesz, reprezentációra. Holott valóban igényesebb barátaim közületének lesz, akiknek viszonoznom kell, hogy ők is viszkivel kínálnak.

Március 26.

Tömeget közösséggé mi kovácsolhat vajon leggyorsabban és legtartósabban? A közös veszély. Ami nyilván már a kezdet kezdetén az egyik embert a másik mellé állította. Ez tartja legtovább egymás mellett közös ügyek maradék hátvédcsapatait is. De ezzel táplálja tömegeit minden gyűlölködő versengés, népet nép ellen indító nacionalizmus: minden háborús uszítás. Ősidőktől sorozatban ontja a történelem azoknak a zsarnoki népvezetőknek a példáját, akik belső tömegeiket azzal fegyelmezik, hogy külső veszéllyel rettegtetik. Mióta hangzik az ilyen rossz ürüggyel a hajdani hősi szózat: Egy barázdát sem! Holott mióta ez cseng már valódilag: Egy lelket sem! A közösségek szelleme mindinkább a határok fölött kíván működni. Az anyanyelvi közösségeké is.

*

„Rendelésre” azért jó dolgozni a művésznek, mert kevesebb kétellyel gyakorolhatja a mindig kétes eredményű szakmát; a művet eleve kedvezően fogadják. És nem kell az „ihlet”-re se várni.

De az, hogy szinte naponta kapok rendelést most szakmány bevezetőkre - ez nem ugyanaz.

Március 27.

Tizenegykor délelőtt (ez az idő, amikor úgy-ahogy bele tudom forgatni magam a munkába), Gyuszi behoz egy óriási fehér borítékot. Versek, szerzőjük rögtön szeretne választ.

Majd írásban válaszolok. Szerző jelenlétében nem tudok verset olvasni.

De csak ott áll a kapu előtt.

Modern kubista - versutánérzések. De egy óda is hazafias lényemhez.

S ha operációs asztaltól hívnának ki egy sebészt?

Lever a rajongó levél.

Nem megyek ki. De - ami nyugodtan tíz percemet venné el - egész napra megmérgezi kezemben a tollat. Kétellyel tölt el, hogy valaha is írjak.

*

Az asszonyok szavak ismétlésével akarják beszédre bírni (babababa, tetetete) a kis Bálintot. Gügyög is nekik, szorgalmasan. Én tegnapelőtt az ajkak olyanféle lebegtetésével szórakoztattam, amit borzongáskor hallatunk. Ma ahogy meglát (a nagyanyja karján), szemét kerekíti, és kis ajkaival ezt a hangot végzi, amelyet Apollinaire is fölvett volna az emberi hangok bővítésére ajánlott hangok közé.

Este vacsorán Ferenczy Erzsike, Szántó Tiborék, Ikáék és - már természetszerűen - Juhász Ferenc. A vizsolyi biblia első kiadásának újranyomásáról - Tibor egész nyomdász pályafutása betetőzésének érzi. Mutatja a terveket. Valóban - lelkesítő.

Aztán ők a Béres-cseppekről. Hisznek benne. Ortutaynak is adják - tudta nélkül. Veserák? Az orvosok is csak közelítgetve emlegetik.

Március 28.

Délután ötkor Ikáéknál, Tompa Kálmán „unokanézni". Nyolcvan éves lesz. Egy sors kegyelte élet. Magas, remek test; remek elme, remek jellem. Jómódú gyerekkor (nyaranta a fehéregyházi Haller kastélyban). Kiváló orvosi karrier, jól gyógyít, de szeretik is, mert fáradhatatlan. S a képgyűjteménye, melyet Pécs városának adott, majdnem ajándékba. S a népművészeti gyűjteménye. S baráti köre, Tamási Áron, Németh, Illés Endre, de a fiatalok is.

Fülében nagyothalló készülék. A férfi és a női ivarsejtek egyesülésének rejtelmeiről kezd rögtön beszélni. A női pete miért s mikor választ az őt minden alkalommal körülnyüzsgő milliónyi spermából, avégett, hogy az utód nemét meghatározza. Mert az ott határozódik el - valóban rejtelmes példákkal; a háborúk után „aránytalanul" sok a fiú. Épp azért, hogy az arány helyreálljon. Több mint két órát beszél fáradhatatlanul, újra-újra még kényes helyzeteket is súrolva. És hogy az irodalom miért nem a ringyó szót használja a durva hasonló szó helyett?

Igen megöregedett arcban is, és ezt változatlanul dús sörénye különösképpen még fokozva keretezi.

Kezdetben az emberi őslény csak nőnemű volt. Hogy választhatta az ki a sejtmutációval a férfit. Matriarchátus volt s az is lesz. A méhek és termeszek anyauralmi társadalma.

Bejön Topolánszky Iván is - folytatódik az ismeretcsere. Egyre inkább a mítoszhit felé is kalandozva, igen sok tudással.

Aztán Ivánnal külön, mert megvizsgál (vérnyomás 110, pulzus 60, a sok tea, kávé - és viszki hatása alatt).

És Kálmán szívből jövő megkönnyebbülése. S csaknem rögtön a távozásuk után: rosszullét. Vacsora nélkül ágyba. Rendkívülien kifáradva. Erősen figyeltem, s ha ritkán is, igen hangosan beszéltem, mert Kálmánnak csak az egyik fülén volt készülék.

Március 29.

Roppant fáradtság, belül is. Gályarabként mégis az íróasztalnál. Nem hagyhatom ki a húsvétra kért cikket, a fontos közlendők itt kavarognak a fejemben. De valóban a toll úgy makacskodik a kezemben, mint túlságosan nehéz evező, nem haladok.

Fél hét előtt Hintsch György a tv-darab (*Az ünnepelt*) ügyében. Elragadtatva beszél a színészekről, máris próbálnak. De miért hagyták a földön a pesti színházak ezt a darabomat *is*? Természetes: a közönségnek sem ez kell.

De hiszen még a Németh László 70. születésnapjára tervezett tv-adás bemutatása ellen a tv hivatalosai akkor tiltakoztak, amikor a műsor már megvolt. Így került helyettem oda Illés Endre.

Valóban így volt? Nem magamtól léptem vissza?

Itt marad vacsorán.

Igen fáradtan lefekvés előtt még - hol van Signoret könyve? Izgatott keresés, mert Weszely úgy adta kölcsön, hogy neki meg egy kiadó adta kölcsön az egyetlen példányt. (Megvan.)

Mégis valeriana, noxyron, de éjfél után is fönt vagyunk.

Rossz éjszaka.

Március 30.

A hegyoldal már hófehér volt a virágba borult meggyfáktól, barackfáktól, mandulafáktól. Kénsárgán virítottak a forzitiabokrok. Elevenen zöldellt mindenütt a fű. Szívszorító látni, szívszorítóan szép, ahogy minderre úgy kavarog a hó, hogy rajta is marad. Ahogy a fehér virágú fák a hótól lesznek még fehérebbek, ahogy az egész élénkzöld és sárga tavaszra rátelepszik a tél. Itt-ott persze küzdelemmel. A libegő levelekről leszóródik a hó, de aztán megmarad, győz az utánpótlás. Kint mínusz három, bent lobognak egész nap a fölgyűlt újságpapírkötegek. Dezső szinte diadallal: hát nem megmondtam?! S már-már nevetve, hogy betelt az aggályoskodása, a múlt heti nizzaian tündöklő napok alatt: minden lefagy, minden! Egy szem gyümölcs se lesz!

Március 31.

Délután, visszaadandó vizitjüket, hármasban - Flóra, Ika, én - no meg a kis Bálint kocsin Vértes Andráshoz és Augusztához. Micsoda folttalan testvérpár, milyen egyenes élet, látszólag minden szenvedély nélkül. András - megbecsült tudós - ismeri a nyelvészet mozgató erőit is.

Aztán Szalatnairól, Peéryről. Milyen egyenes ember volt mind a kettő. „Volt? Peéry is?” - December óta kórházban fekszik, Stuttgartban, beszélni sem tud.

Április 1.

Elviselhetetlen, ha magát zseni is hiszi zseninek.

*

Délután Czímer, beszámolva Aczél pécsi előadásáról s az én stilisztikámról: úgy mondani ki az igazságot, hogy cáfolhatatlansága is védje.

Április 4.

Pusztai János (az építész) és felesége, Madar Ilona. Két sikerült szép gyerek és az asszony sikerült szép munkája a békési tanyasiakról. Ott ez a pusztai cselédek neve. Két napig ez volt az olvasmányom; Flórának is.

Egy hatalmas társadalomtörténelmi regény anyaga. Az izomzata és csontozata. Az olvasó maga föl tudja építeni, meg tudja írni. Hogyan jön a történelemből egy milliós nép, hogy megy át egy századon, mint egy sivatagon, és hogyan tűnik el!

Két óra hosszat beszélek, s hirtelen úgy elfáradok, egy szót se tud megformálni az agyam. Bambán bámulok. Bólingatok. Készül a nagy leíró néprajz. Pusztainéra bíznák, hogy írja meg az egész (régi) ország területén élt cselédek szokásait - „előmunka”-ként. Ebből azután valaki más, vagy mások, készítik el a nevükkel jegyzett tanulmányt.

Ortutayról. Jó és rossz oldala. Kiváló előadó; érződött, hogy becsülte a legegyszerűbb embereket...

A tv-ben Nagy Lajos *Tanítvány*-a. Túl rövid, túl konvencionális, de mégis jó, mert - nem rontották el; a lényege bent maradt.

Három kalmopirin, didergés (már reggel), de - álljunk csak ellen. Lefeküdni? - lesz idő arra a sírban is. Kínlódás a M. N.-től kért húsvéti cikkel: Komfortos haza. Benne van a gondolat, de a körülmények miatt oly csonkán, hogy - nem az ellenkező van benne?

Április 7.

Rossz nap, rossz közérzet. Fájdalom most már a gyomromban is. A munka csüggedt piszmogás.

Pethő Tibor telefonon; nagy szavak a *Komfortos hazá*-ról. Az *Embereljük meg magunk* kefelevonata.

Délután a tv-sek. Teljes stáb, 8-10 ember kétórai munkája tízpercnyi vetítésért.

Már megint gyomorfájás is.

Mi volt a mai munka? Mint máskor egy szalmaláng (?). És olyan fáradtság is, hogy csak ülök, szinte nézni is erőtlenül.

Április 8., Nagypéntek.

„Kifecsegné ez akár ötkrajcár tetszésért az anyja hálószoba-ügyeit is.” Írónak lenni? Annál igazán nincs titkolnivalóbb. S a mocskos kéjelgés az ölhetnékről, a tolvajlásról, a gyáva berezeléstől is, vallani elkapatva attól, hogy dallamos a mondat! Minél „fontosabbat” mer végül is közölni az író, annál jobban kell törekednie, hogy ne legyen közismert.

Áthúzva a fenti. De még az alábbinál is tömörebben: Amilyen mértékben a lényegről - a lét s a személy mindig szennyes titkairól - tud beszélni az író, olyan mértékben húzódik el attól, ha nemcsak tehetsége, de értéke is nő, hogy „közismert” legyen. Hogy egyáltalán olvassák, akár ezer év múlva.

Április 10.

Váratlan téli nap. A rossz kedélyt is az hozza? A cikk a *Magyar Nemzet*-ben - ér valamit vajon, úgy értve: ér el valami hatást? Nem nevetség ez az egész okvetetlenkedés a magyarság tragédiája körül? Ki érzi ezt?

Délben a kis Bálint körbe kocsikáztatása - a gyerekkocsiját tolva - Flórával a hegyen.

Este hideg vacsorára Juhász, Hidasék. Elébük megyek esti sétaként; enyhe didergés. Itthon Ferenczy Erzsike is.

Rohamszerű depresszió a fájdalmak és didergés mellé. Sivár, üres fecsegés, az is vontatottan. Mint egy kövér öreg. S ha még divatosan öltözködik is (szabónál), fokozottan az. Nekem kellene még társalgással is szolgálnom, mert Flóra az étel behordásával szaladgál.

Egy pillanat - elég hosszú némaság után -, és nem bírom tovább. Flóra után megyek a konyhába, aztán föl, ágyba fekszem, didergés, mély depresszió.

Április 11.

Vas Zoltánéknál Déryékkel. Edit jön értünk; más autóban: négyezer kilométert tettek meg Spanyolországban; mindenütt tisztaság, rend, gyönyörű modern épületek, zsúfolt üzletek, tündöklő bárpultok, ötletes és szívélyes kiszolgálás - egy boldog ország! Csak az ital drága, a bort kivéve. Zoltán éppily optimista, a megújult Amerikával új történelmi szakasz kezdődik. Magával sodró a gyermekes hiszékenysége, önbizalma. Beszélt Mérayval, Fejtővel: Tiborról most igen ingerülten vélekednek, rólam megbecsüléssel. Hozott egy csomó könyvet. Az *Irodalmi Újság* és az *Új Látóhatár* 1976-os számát, az emlékidézőt. A Bécsben megjelent *Magyar Hírek* ez idei számának első oldalán „Dörömbölni kell" című cikk úgy állítja be az én karácsonyi tanulmányomat (megsejtve - tévesen - a sorok köztieket), hogy az nem a magyar kisebbségek védelmére íródott, hanem a hazai rendszer ellen. Noha elfogadtam „a hatalmasok sípját, dobját, nem úgy, mint megannyi walesi (!) bárd... elhitetve a világgal, hogy nem lehet baj ott, ahol Illyés Gyula a bajnok". A lap szerkesztője Kalmár György. Bár személyesen nem ismertem, fontos szívességet kért s kapott tőlem, amikor itt állástalan újságíró volt.

Április 12.

Pista-Boriska (Bibóék) telefonja; névnapi gratuláció; valójában elsimítani a múltkori majdnem kemény összecsapásunkat a határon túli („minden harmadik magyar") kisebbségének dolgában. (Hogy lehet-e azt „szenvedélymentesen" nézni? Vagyis „lemondani".) Az elsők, akik a vasárnapi cikkhez *(*a *Komfortos haza)* hozzászóltak, tán ezt is csak elsimítás végett?

Este A. M. - búcsúzkodásul: megy vissza Laoszba agrárszakértőnek. Örökösödési jelenete testvérhúgával. Ahogy elvált férje elköltözve a lakásból az utolsó törölközőket is magával viszi új házasságába, barátságosan.

Oly gyenge vagyok változatlanul, mint a - tavaszi légy. Azok botladoznak így porosan, vaksin, maradék öregek a napsütötte ablaküvegen.

*

Pierre Daix könyvéből: „Nem azért maradtam meg a Pártban, mert igaza volt, hanem mert tévedett." Ilyen lelkülettel lehetne hány penitenciát magas fokra emelni. Úgy vállalni a felelősséget, hogy nem a könnyebb végén fogjuk meg a „tisztulás"-t. Aztán: „Il n'y a plus d'espérance pour la France que française." Vagyis Franciaország számára a remény immár csak francia.

Ennek ott a demokrata világ tapsol. S ha ezt valaki *teljesen* magyarra fordítaná? Hogy harsogna máris a gúny: „Extra Hungariam non est vita” és a többi hasonló.

*

Mondatok, melyekkel társaságban, asztalnál, sikerem van! -: „Nemcsak egy jó tányér étel után szeretem sokkal jobban azt a nőt, akit szeretek, hanem egy jó fekete után is.”

Nekünk, magyar pesszimistáknak valóban csupán azért nem lett igazunk: azért nem az a rossz következett be, amit sötét óráinkban jósoltunk, hanem mert annál még rosszabb.

Április 13.

Nagy elhatározás: tiszta munkát hagyok magam után; átolvasom a legalább valami hírre vergődött könyveimet, kijavítom a stílushibákat, a magyartalanságokat (franciásságot, a fölösleges felsőfokokat, a még több *loin de...*-t, korántsem értelműt). Egy délelőtt a *Puszták népé*-vel, - húsz éve nem néztem bele. Hogy dicsérte (a stílusát) Babits, a jellemzéseket Halász Gábor! Belefeledkeztem, olvasóvá lettem.

Aztán délfelé Ika: Szitás Erzsike kéri vissza a kölcsönadott könyveket. Ettől fogva földúlt nap, a földúlt idegzet jó - (azaz) borzalmasan rossz voltából. Semmire nem emlékszem. Én kértem kölcsön? Mit? Nem szokásom. - Ő küldte nekem (Ikával), régi Békés megyei kiadványok. Legalább ötezer könyv hever ömlesztetten köröttem! Hol kezdjem? Flóra rögtön: ideg-csillapító, gyomorfájdalom-csitító. És: majd megkeresi.

Közben Sivirszky, a holland fordító, a belga rádió emberével, francia interjú. Közhelyek halmaza. Aztán ő maga elmegy, de itt hagyja nekem De Vee urat (író is), amíg a taxi jön. Nem jön.

Könyvkeresés Flórával. Megvan! Merő véletlenül.

Bodor Gábor (György fia) a felvidéki helyzetről. Oravecz Imre.

Gyuszival ők a lengyel-magyar láblabda-mérkőzést nézik nálunk a tv-ben. A végére én is be; 2-1 a magyarok javára. Ez meg a vesztes lengyelek miatt szomorít el: idejönnek, s megverjük őket. Puszta szerencséből (mert ők voltak jobbak).

Második éje a kis Bálint itt fent alszik velünk. Föl-fölébreszt a sírdogálásával, de nem kellemetlenül (hamar abbahagyja). Igaz, a nagy terem másik végében fekszik és az én romló fülem!

Április 14.

Utónyugtalanság. Az interjúért letesznek az asztalra 50 dollárt. De hisz ez valutarendelet-ellenes vétség: „Köztünk marad!” Most mondjam meg, és okozzak nekik kellemetlen percet, hogy mi nem játsszuk ki a törvényt? Feltétlenül beadjuk a valutabankba.

*

A „terem” mégse olyan nagy, én mégse vagyok olyan süket: a kis Bálint biz kétszer is elvette jó hosszú időre az álmunkat. Flóra föl-alá járva karjában sétáltatta; de jó hangulatban, őszinte kedvességgel gügyögve neki, és én se voltam türelmetlen.

*

Czímerrel a tervezett monodrámáról. A konceptusomban meghagyná az eredeti neveket. Fodor, Oszkár, Sárközi György. Ha így maradhatna! Az lenne az igazi „kor-dráma”! De Lőrinc se maradhat meg. Képtelen nehéz föladat, hisz magva a Rajk-pör.

Április 17., vasárnap.

Délben megjáratjuk a kocsijában Flórával a kis Bálintot. Szemlőhegy utca - Vérhalom utca - Cserje utca.

A *MA* első kötete: 1917-18. Révai tanulmánya a pesti „fajiság”-ról. Milyen értelemben? Sinkó regénye: az *Optimisták.*

Este Szávaiék, Ikáék, Juhász F. nálunk vacsorán. A magyar emigrációs irodalom. Mekkora „élményanyag”! Hány nem is köznapi tehetség. És mi marad meg? Lengyel két kisregénye. Karikás?

Április 18.

A pécsiek előadása a *Bánk bán*-nal. De épp akkortájt Csoóri és Hanák Gábor megbeszélendő a Márciusi Frontról való tv-interjút. Összeférhetetlen tanú lennék, mert hisz noha „központi” szereplő, az én emlékezőtehetségem sem megbízhatóbb, mint másé; a „szerep” viszont ezt hitelesítené. Arra emlékszünk, amit sokszor elmondtunk, ezt az időt viszont most kezdik csak emlegetni. Mi célból? A föladatom egy lehetne: „színpadiatlanítani” a történelmet. Tehát, lehetőleg ne, hagyjanak ki. Bibó és Donáth viszont idevaló: mert a tudós és a szociológus nem alakít az emlékein. Regényíró, költő, természeténél fogva olyan mértékben nem lehet jó emlékező, amilyen mértékben jó alkotó. A festmény és a fénykép viszonya itt is. Más a hűség. Ettől fogva meleg, tréfás és így okos taglalása annak az időnek.

Este Sinkó *Optimisták*-ja - íme, milyen kár, hogy „művész” emlékezik, érdekes tényekre gyenge (nem kész) képességgel.

Április 19.

Illés Endre, Németh Ella, Aczélék vacsorán. Zsuzsa jó egyórás késéssel. Ella nagy története: a Lászlónak készült lakás (Kékgolyó utca) szekrényében Csilla és Gigi egy női melltartót talált. Ezért kellett hát apjuknak a külön lakás! (Nem szóltak senkinek. Egy év múlva véletlen beszéd során derült ki, hogy Uczó hagyta ott.) Illés elmondja, hogy az *Iszony* dedikációja volt: Móricz Zsigmondnak, Illyés Gyulának, Illés Endrének, fölsorolva, miért. Ő (Révai) hagyatta el, illetve törölte. Aczél külön kihív. Dolgozzam a *Népszabadság*-ba inkább, mint a *Magyar Nemzet*-be és - bármily rövid cikket a 60. évfordulón a *Pártélet*-be. Vélemények az *Ebéd a kastélyban*-ról: Aczél most olvasta újra. Neki igen, Ellának, Flórának nemigen tetszik. (Flóra főképp a gúnyt kifogásolja, amivel a könyv pl. a hercegnő - az esetleges új élet befogadása előtti gyónását, áldozását emlegeti.)

*

Tibor - Ella szerint - (de Csoóri is ilyet mondott) megfizetteti az interjúit. (Logikus: szellemi munka az is.) A legutóbbi tv-fölvételért a nyugatnémetek 50 000 forintot fizettek. A svédek is egy órás tv-t csináltak. Böbe szerint, hogy még ne késsenek el. Mi a Nobel-díjra következtetünk. Aczél a nagy német nyilatkozatában is megemlítette.

Április 21.

Sikerült a nap, mert úgy sikerült dolgoznom, hogy észre se vettem, hogy dolgozom. De most délután - öt órakor - csaknem idegdúló nyugtalanság. Másodszor adják Pesten a pécsiek - a Madách Színházban - az átigazított *Bánk*-ot. Tegnap, de még ma reggel is, kedvvel készülődtem, hogy láthatom ezt a szereposztást: Czímer annyit dicsérte. De hogy be kellene mennem a terembe, s ha mással nem, ezzel nekem is szerepet kell játszanom - hogy maradhatnék mégis inkább itthon?

Pihenőül Sinkó *Optimistá*-i. Még 38-ban (mikor egy hétre Párisban voltam) kéziratban egy éjszaka elolvastam, s másnap beszéltünk is hármasban a Boulevard Brune-on; mit is kevesel-lem benne, s mit tartottam jónak? Noha volt, hogy tíz-tizenöt lapot is olvasatlanul forgattam át. Az első kötetnek legalább a felét most nyugodtan mással is kihagyatnám. A második kötet szívszorító, távlatnyitó egy darab múltba.

Április 22.

Tegnap a pécsiek *Bánk bán*-ja a Madách Színházban. Jó játék, lelkes közönség.

Április 23.

Dániel a Madáchban, Vasékkal, Déryékkel. Ilyen kitűnően még nem játszottak a pécsiek darabot. Minden szó, minden gondolat érthető, követhető volt. (Persze Harold szerelmi jelenete Rebekával ismét erősen túlzott, és Deborahé Dániellel - az ütés-verés-rugdosás - szintén.) Ilyen ünneplésben ritkán volt részem, a közönség az előadás után nem moccant, ült és hosszan, igen hosszan tapsolt. „Igazi ünnepi színházi este” - mondták.

Április 24.

Ady arcát a levelezőlapon sokszorosított fényképéről ismertem meg. Meglett férfi képe ez, lírai költőnek Petőfi mintájához mérten öreg. Később már fiatalosabbnak hatott, ugyanaz az arckép. Aztán az évek, éveim múltával egyre fiatalabb. Most már nem is tudom hány dioptriás szemüvegemen át egy ártatlan kamasz mereszti szemembe szemét.

Április 25.

Délután Czímer. Az *Egyiptomi világosság* első jelenetéről: remek. A másodikban nem értettük meg egymást. Zúgó fej. Még itt van, mikor Szántó Tibor telefonál, fél hétre följönnének - munkát megbeszélni. Épp csak félórás séta a ház előtt. Flóra is csak későn érkezik, éhgyomorral reggel óta. Zúgó fej, távozásuk után ismét járkálás a ház előtti csendben.

Április 27.

Fél nyolckor kórház, de csak fogászat, új korona. Tíz előtt Déry megkésve Aczél autóján az Írószövetségbe. Már tart az ülés. Aczél beszél, a szellemi élet figyelnivalóiról a hazai és nemzetközi fejleményekre. A cseh Charta aláíróinak magyar támogatóiról. Lassan, világosan, de elég halkan ejti a szót, s mivel nekem épp háttal van fordulva, sokat csak félig értek. Mi jelent meg a *Rakétá*-ban? Áttételesen Rákosit és Révait szabdalja, taglalásként. Említi a *Komfortos hazá*-t, és hogy nincs igazuk, akik az *Ebéd a kastélyban*-t nem tartják lovagiasnak. Jó szónok, bátor, okos.

A szünetben sok kézfogás, Galgóczinak még homlokcsók is. Vas és mások gratulációja a *Beatricé*-hez.

*

Az ebéd utáni szokásos félórás agypihentetésből fél hétkor ébredek. A gyógyszer - mint mindig - most is késve hatott. A nyugtató, amit Flóra és Ika délelőtt belém diktált (hogy a Szövetségben provokációra se feleljek) most tett „bölcsen megfontolttá”.

Április 28.

Vacsora Déryéknél. Aczélék. Keresztury és Németh Ella.

Az irodalmi légkör javulásáról. Fekete Gyula okos fölszólalása a tegnapi értekezleten.

Egyszerűbb vacsora, ízes-friss hangulat.

Haza valamennyien egy kocsiba zsúfolódva.

De közben szüntelen aggodalom: a kis Bálint beteg, 39-es láz, a torkát fájdítja.

A szeretetnek is a féltés a fokmérője. A szerelmi kötöttségnél mennyivel „tisztább” ez a vérségi szeretet, noha persze ez is „önző”.

Április 29.

Déli járkálásként leereszkedés a városba, vállamon a régi térképtáskával a holmik számára. Végig a Szemlőhegy utcán, Ady Endre utcán, a Mártírok útjára erős napsütésben. Kirakat-nézés akár gyermekkoromban. Fürdőnadrágot, töltőtollat, gémkapcsot vettem. Hirtelen - egyórai gyaloglás után - fáradtság, de mégis taxi helyett autóbusz. Így hát ismét jó darab gyaloglás.

A kis Bálint jobban van. De megsápadva, megsoványodva még kedvesebb, mert esendőbb.

Délután, a pihenés után erős gyomorfájás, fokozódóan, hogy végül már meleg tömlőt kérek Flórától. Azzal az ágyba.

Dávid Zoltán kéziratos könyve az utódállamok magyarságának sorsáról az 1910-es magyar népszámlálás és a későbbi cseh, román, szerb népszámlálás alapján. Kitűnő, mert tárgyilagos, elfogulatlan. Annál megdöbbentőbb tehát.

Április 30.

Délután váratlanul Józsa Pécselyről. - Milyen az élet a falvaidban? (Körorvos.) - Tűrhető. - Van még paraszt? - Meddig lesz még munkás?

Csaknem minden házban hűtőszekrény. Holott mindenütt ott a kút, annak a hét-nyolc fokos hidege az eszményi az italnak, tejnek. A húst meg úgyis frissen fogyasztják.

Egyik beteg eladta, végül az is, a tehenét. De most tavasszal mégis vett egyet.

- Hiányzott. Na, hiányzott. Egyedül voltam.

Lehetne még helyben fejt tejet kapni, de Józsáék is zacskótejet vesznek, mert az már fölözve van. A föllel pedig rengeteg volna a dolog, míg vajjá válna.

Nagyüzemileg ez nem munka. Ez söpri ki a falvakból a teheneket.

Május elseje, vasárnap.

Ragyogó tavaszi nap, igazi idő a mozgalom - a munkás-testvérség - fölidézésére.

Amikor - 1943-ban - Flórát elvittem az akkori május elsejének „tömeggyűlésé”-re, a hűvösvölgyi nagyrétre, mindenki mindenkivel lekezelt mint személyes ismerősével. (Mi Darvasékkal.) Az a rét sem telt meg. A családok a fűbe telepedtek, elemózsiát cseréltek. A még csak szorongatott zsidóság fiai hálásan csatlakoztak a csoportokhoz, fűzték hangukat a föl-fölpróbálkozó énekekbe.

*

Flórának sikerült most úgy intéznie, hogy Weszely ma jöjjön föl, amikor Juhászék is beígérkeztek.

Szorongva néztünk az ekként ismeretlenek közös vacsorája elé. Weszely valami erdélyi nőt is fölhoz, aki Magyarországba szeretne áttelepülni. S annak ápolónőjét. Mert az illetőt a Lipótmezei Elmegyógyintézetből csak kísérővel bocsátják ki látogatóba.

Már itt vannak, amikor Ikáéktól visszatérek hozzánk. Erős termetű szőke fiatal nőt (ez nyilván az ápolónő) és földúlt arcú, zilált vonású fekete asszonyt mutat be Laci.

Ez - szép arca mintha mindjárt zokogásra torzulna - félrevon, verseket ad át s egy dedikált meséskönyvet. Abban egy igen szép arcú tizennégy-tizenöt éves fiú képe. Azzal közösben készült ez a könyv. Az ajánlás alatt Hervay Gizella.

- Hervay Gizella küldte? Közvetítse hát majd neki köszönetemet. Ismerem a nevét, jó versek aláírójaként.

- Én vagyok Hervay Gizella.

Fia, az a tizenöt éves - társszerző - fia most tavasszal pusztult el a bukaresti földrengéskor. A tavaly öngyilkossá lett Szilágyi Domokos a férje volt. Az első férje pedig, Nagy (?), aki a *Kalevalá*-t újra lefordította, s néhány éve szintén öngyilkosként halt meg, levetette magát egy toronyházból.

Mindez mosollyal fegyelmezett szájból hangzik. Csak a bal fekete szem működik szinte függetlenül; mintha ki-kinyomulna a szemüregéből.

Képtelen visszamenni Kolozsvárra (a mély depressziójával), noha ott lakása, nyugdíja (és így „százalékolható”) állása van.

De lejárt a tartózkodási engedélye.

Weszely merő szívességből elvenné feleségül, s odavenné az egyszobás lakásába is.

De a házassághoz meg a román állam engedélye kell.

Ebben volt szükséges tanács és közbenjárás.

Megjön közben Kati is s később Ferenc.

És - a vacsora még vidám beszélgetést is hozott. Juhász tudott Gizella betegségéről, gondjáról; már a lipótmezei „otthontalálásban” is segített, ismeretlenül.

Még nevettünk is, hogy kinek milyen nászajándékot adjunk. S hogy ha a románok nem engedélyezik az egybekelést („fölfedezve”, hogy az milyen „törvénykijátszást” rejt) - egyházi esküvőt tartunk; a Mátyás-templomban! És - mert valaha Feri is, én is ministráltunk - ketten ministrálunk!

Flóra - aki az egész vacsorát is végigszaladgálta - mikor végre huzamosabban leül, úgy szenved (ennyi szenvedés láttán), hogy igazán nem pihen (bár értelmesen fáradt).

Május 2.

Képzelet és emlék ikertestvérek, de versengők és veszekvők.

Írók azokat az emlékeket tartják élesen a fejükben, melyeket egyszer már megírtak, elmondtak; megalkottak. A nagymamák is akkor idézik legszívesebben a múlt egy-egy eseményét, amikor egyszer-kétszer sikeresen előadták, vagyis kidolgozták. Az előadás meg a hűséggel nincs jó testvériségben. A siker, a tetszés akaratlanul átszínezi, beállítja, „megrendezi" a valóságot.

Rengeteg jelenetre emlékszem már a Bartha Miklós társaságból is, olyan nagy - tehát impresszionáló -, igen hatásos szereplővel, mint pl. József Attila, de hát: szereplő, jelenet, hatás - nem int-e ez mind óvatosságra? Egy-egy múltbeli „tény"-nek minden jelenbe vezető útszakasza közt a legveszélyesebb az emberi elme Szküllái és Kharübdiszei közt kanyarog. Épp azért, mert elménk jót akar: nevelni, vigasztalni.

Holnapután jön tv-„emlékfölvételre" Huszár Tibor és Csoóri Sándor (egy igazán hazaian tárgyilagos szociológia reménységei, úgy értve, hogy az olvasható, azaz „írói" is legyen) - ezért ez az emlékezetvizsgálat.

Május 3.

Még egyszer a tegnapi, összefoglalva.

Akinek képzelete és művészi érzéke van, annak az emlékező-képessége végül csak olyanféle viszonyban lesz a valósággal, mint Egry festményei a fényképezhető Balatonnal. Mint Bernáth Aurél portréja Szabó Lőrincről a költő útlevélképével.

Tehát én semmi lényegeset nem mondhatok holnap? Annak számára nem, aki azt hiszi, hogy nem éppen Egry és Bernáth fejezett ki (foglalt is össze) lényegeset.

Délután fél négykor Huszár Tibor, Csoóri, Hanák Gábor, Sára Sándor a tv egy teljes stábjával. (A Márciusi Front egykori részeseinek emlékezését gyűjtik filmre. Még maguk sem tudják, milyen célból. Mindenesetre, „hogy megmaradjon".)

Flóra, anélkül hogy magára engedné irányítani a gépet, ott volt szinte testközelben az óvó pillantásaival, jeladásaival és tekercsváltáskor a szavaival, s gondolom, orvosságaival.

Minden jól ment. A szöveget majd leíratják, adnak belőle példányt.

Késő este Szántó Tiborék néhány percre. Az *Ének a ketrecből*-t miért nem merték a *Tükör*-ék leközölni. A gyerekes magyarázkodásuk a kiábrándító. Nem a költőktől tartanak, hanem a hatóságoktól - Magyarországban nem ketrecben énekelnek a költők. A Szőnyiről írtakat még náluk hagyom, de valóságos megkönnyebbülés, hogy most már nekik sem kell kéziratot adnom, ahogy a *Népszabadság*-nak, *Élet és Irodalom*-nak sem. Vidéki kis folyóiratokba dolgozni - az méltó és „elegáns".

Ének a ketrecből

1

Tíz éve is van tán, ha nem több, hogy tavaszonta megjelenik a *Szép versek* antológiája. Az előző év legsikerültebb költeményeit tartalmazza. A borítólapján elöl-hátul a költők fényképei. Mintegy hatvan arc, a helyszűke miatt összezsúfolva. Megannyi pici ablak, egymáshoz tapadva, mint a mézeslép üregecskéi. Bár az antológia gyökérszava - a görög *anthos* - virágot jelent, a szűk keretekből kitekintő nő- és férfiarcok képzeletünkbe nem virágokat idéznek, nem is méheket, hanem hangra is képes lényeket, madarakat. A keretek tehát kalitkák. Ismerve a hangok tarkaságát, a gondolattársító képzelet a kalitkákba a szigetvilágok színes szárnyasait helyezi, flamingókat, paradicsommadarakat, íbiszeket: a papagájok és ptéridoforok több tucatnyi faját, de kormoránokat és keselyűket is. A világvárosok Jardin des Plantes-jai, Tiergartenjei sokat e szárnyasokból közös nagy ketrecben tartanak, templomkupolaszerűen magas rácsszerkezetben. A madarak a keresztvasakon ülve a függőleges rudak közt dugják ki a fejüket. A pesti állatkertben ezt a messze kiemelkedő alkotmányt egykor a Nyugati pu. külső sínei mellé építették. Valahányszor egy expresszvonat már itt rákapcsolt a nemzetközi sebességre, a madarak vad ricsajba és röpködésbe kezdtek. Színek és hangok micsoda kaleidoszkópja! Visszatelepülve az öt világrész szárnyasai helyet cseréltek, az egyenlítőbeliek a lappföldiekkel. A csönd helyreálltával a madarak némelyike az új rendben különös énekbe kezdett. A közönség ennek elvártában tódult oda.

2

Évről évre új versek és évről évre új fényképek. Nyilván a fényképészipar támogatásául a költőkről évente új fotó készül. Nemcsak a költemények tükrözik, hogy a hetven-egynéhány lélek *up to date*, hanem arcunk is. Ó, ezek a megöklözött, a tavalyinál karikásabb szemek, csempébb ajkak, fanyarabb és dúltabb arcvonások! És mögöttük az esengő, a csitíthatatlan hiúság, hogy még így is megörökíttessenek. Kinek-kinek az arca egy előbbi arcmásunk papírként összegyűrt, falinaptár teleírt lapjaként marokba szorított, elhajított, ám utólag kisimított mása - hátha mégis valami fontos jegyeztetett rájuk?

Ó, azok az évről évre megöklözöttebb szemek; a szemgödrök kígyófészkeiből egyre fürgébben szétáramló kígyókölykök; a homlok sivataghomokján rángatódzó, hosszúkás halak és tengermélyi hidegvérűek. Itt pókhálók szövődnek, bekötve a szájat; itt is meg ott is meg ott is búvárszemüveg alól pislog már micsoda mélységből a régi tekintet. Hajzatok repülnek el a koponyákról, szakállak sarjadnak s őszülnek azon mód, orrok terpednek papuccsá, vagy nyúlnak ormánnyá, pillák tépetnek, bajszoknak nem marad csak a hűlt helyük. Micsoda tornádó tombol forogva abban a ketrecben, micsoda szélviharok húznak a rácsokon át, borzolják a tarka, délvidéki tollat, miközben árad rendületlenül és tarkán az ének. Mindenestül is eltűnnek évről évre arcok, de nincs kalitka sohasem üres. Versengve, s ott bent nyilván egymást félrelökve nyomódnak ki a két-két rács között az arcok, s tátogják fecskefiókák éhével éneküket a váltakozó fők. Vijjogást és jajt. A mulandóság keselyűcsőrei, horgas karmai csapdossák a halhatatlanság határát.

*

A madarak közül csak a kisebb termetűek - a védtelenebbek - énekelnek. Amilyen mennyei a fülemüle hallása, olyan pokolian botfülű a kőszáli sas. Ki tudna hallani, csak álmában is, éneklő struccot? Párját trillázva hívogató vetési varjút? Pedig a madarak rendjébe vannak bezárva ők is: tojással szaporodnak, emésztőszervük kétrészes zúzógyomor, szájuk csőrben végződik, testhőmérsékletük 45°C. A galamb hangja még megjárja; a tyúké, kacsáé nevetséges; a pulykáé és páváé hátborzongató. A négylábú állatok sem ismerik az éneket, hacsak a tücsköt nem vesszük ide. Utóbbi évezredes útján az emberi fajból legelszántabban a költők végeznek olyanféle érzelemkitörést, amely az énekesmadarakéhoz volna hasonlítható. Vonjunk mármost e téren is határt nagyok és kicsinyek közt? A messzi századok bozótjaiból a hősök oroszlánbőgése hallik összehasonlíthatatlanul erősebben.

3

Húz át szünetlenül a halandósággal elégedetlenek ketrecén a szél, robognak sajátos menetrendjük szerint az expresszek. Micsoda képet nyújtunk majd a jövőnek paradicsommadár színeinkkel és rikácsainkkal (melyekben szükségszerűen elfojtódnak a fülemüle árnyalásai), villámgyors vonásainkkal a rácsokra tapadva, ha ugyan nem vad gomolyban kerengve? De így is, úgy is, ebbe a korba zárva. Mennyi a panaszunk! Az örökegy panasz. De mi lesz kifülelhető majd a kor panaszaiból (szőlőtájékainkéból), amikor mindez a hangegyveleg úgy fog hangzani, mint annak a távolodó szegényes vándorcirkusz egymást csipkedő-hergelő csodaszárnyasaié (és majmoké), melyeket úgy megbámult a tanya?

A ketrecrácsokra feszülő, már-már kinyomakodó arcok szerint mintha odabent fogyna a levegő, s a szájak utoljára bocsátanának éneket, s hamarosan hápogni és rikácsolni fognak. Ez a mi antológiánk világirodalmi nemes hagyományt követ. Főleg a nyugati irodalmakban dívott évről évre kötetbe foglalni az előző év legszebb költeményeit. Ezek a kiadványok mostanában ritkulnak. Utoljára a Bosquet-Seghers-féle *Poèmes de l'année* kötetei kerültek el asztalomig. S végül azok is elmaradtak. Nem írnak a költők? Éppen csak *Je dois écrire en ce siècle du vide* írja egyikük, Robert Sabatier, az egyik ilyen antológiában, ám *Mon asphyxie est celle d'un empire.* Azaz hevenyen lefordítva: Légüres térben kell ma írnom, és Birodalomnyi a fulladásom. Mennyivel kevesebb vajon ma Európában a pacsirta, a rigó, általában az énekesmadár, mint ötszáz évvel ezelőtt? Készítsünk hát helyet ennek a zengő ketrecnek is valami rezervátumban vagy skanzenben? Akár fogyni fog (sok jel szerint) a különös ketrec önkéntes foglyainak száma, s akár helytelenítő, akár megértő főcsóválással állunk rácsaik előtt, úgy fürkésszük őket, hogy bármely percben mi magunk is közibük kerülhetünk. Ragálynak kitett hangszálainkon, a mienken is, megcsendülhet a magát dalnak képzelő rikács, a rikács, ami dal szeretne lenni.

Május 5.

Kielégítő munkanap. Délelőtt az *Egyiptomi íródeák* második részét írtam. Ebéd előtt elgyaloglás a Pusztaszeri útra a vetőmagboltba műtrágyáért. Az ebéd utáni testi pihenő után Ika ecset- és festékfölszerelésével az erkély rácsának és néhány ablaknak fehérre mázolása. Az értelmes testmozgás (vagyis a munka) jobban pihenteti az agyat, mint az értelmetlen (a torna). Este tíz utánig forgott a kezemben a toll. De utána még - sétáltam az erkélyen, mert a sötétben már nem tudtam jól kezelni a mázoló ecsetet, és kezdett csöpögni az eső is.

Május 6.

Fényképmásolatban az *Élet és Irodalom* 1957-es nevezetes cikke a rácegresi tsz fölöszlásáról. Mi is volt számomra oly sértő annak idején? Hogy a pusztát oly csúfnak, Balaskót oly hitványnak (árulónak is) ábrázolta. Ezt Szamos Rudolf írta; nem V. tehát, ahogy gondolták. Miért. Ő is írt? Tóth Rozika (s a többi juhász atyafiság) olyan valakire panaszkodott (hogy engem-gyalázó szavakat adott szájukba, s írt azután újságba) akiről azt hitték, az alsórácegresi Faragó (volt ispán) leszármazottja. Arra hivatkozott, azért is voltak ők „megfélemülve", s nem mertek később sem szólni, hogy ők nem azért vártak vissza 1956 novemberében, hogy tanácsot adjak nekik az új politikában, hanem mert féltettek a pesti veszedelmektől. De hát az az írás - a Faragó leszármazotté - mi volt, hol jelent meg?

Május 7.

Mióta „kész" a színdarab, csüggesztően rossznak érzem a *Beatricé*-t (noha érkeznek dicséretek). Ettől a depresszió ébredezése. Minek ez a napló is? Flóra rendületlenül másolja a régi anyagot is. Ez a gépelés (meg a régi fecnik rendezése, silabizálása) a pihentetője.

Délben nagy séta, a kis Bálint sétáltatása, le a Józsefhegyi utcán, Apostol utcán, Vérhalom utcán. Itt egy elhanyagolt kert, omlatag ház (a 8-as házszám), gyönyörű kilátással. Az építkezési kedv, nos, az rögtön kész Flórában: ide kellene a kezdettől ízlése szerint tervezte házat.

Még én is belefrissülök.

Hetvenöt évesen.

Visszafelé a hegyre valóságos vánszorgás; másfél óráig járkáltam pedig mindössze, céltalanul.

Estefelé az ugyancsak másfél órás ablakkeret-mázolás - célirányos munka - szinte pihentette az izomzatot, olyan észrevétlenül működtette.

Május 8.

Délben Bálint megsétáltatása. Lator s az olasz írónő. Beszélgetés franciául.

Öt órakor Szabó Miklós, a rádió historikusa, aki az én ajánlásomra járt Londonban Cs. Szabónál, s vette magnóra annak emlékezéseit. Művelt és okos, tárgyilagos fő. Miért nem jön haza Cs.? Magányból még nagyobb magányba? Kozma Miklós alakja. Abba halt bele, hogy Kárpátalján a katonák a háta mögött kapatták magukat „hideg napok"-ra. „Negyed"-zsidó származás volt; fiát, Sándort a vitézi szék 45 januárjában (?) zárta ki, mint nem teljesen tiszta árját.

*

Amelyik nemzedék nem mond valami sajátosat, eltűnik.

*

Estefelé a felső réten gyerekek sárkányt eregetnek. Azt hittem, a rengeteg repülőgéplátvány és repülőutazás kiölte ezt az élményt: repülő sárkányt látni. Éppolyan lelkesítő, mint gyerekkoromban.

A házunk előtt bukik le, elszakadt a fonala. Öt-hat éves gyerekek szaladnak le előttünk boldog zsivajjal. Szerencsére épen ért földet, nem fán akadt fönn, nem is dróton. Elszalad két mackóruhás fölnőtt is, nyilván a szülők.

- Milyen szép! Milyen ügyesen megcsinálták!

Az asszony felel boldog mosollyal (mert tetszik másnak is a játék):

- Londonban vettük másfél fontért.

Szabó Miklós szerint - épp őt kísértem ki - egész Anglia tele van sárkánnyal.

Május 9.

Vörösterror, fehérterror. A legfélelmesebb bennük, amiért „történelmileg" is van hatásuk - hogy igenis, eredményes eszközök. A fehérkülönítményesek 1919-es akasztásai még 1945-ben is riasztották az embereket a kommunisták kínálta földfoglalástól. A Lenin-fiúk 1944-ig ható rettegést oltottak be a szovjetektől. Történelmi sokkhatás is befolyásolja az idegzetet.

Május 10.

Az irodalomban általában fal mellett történnek az „előrevivő" komoly dolgok. Nem azért, mert a Múzsa sarki ringyó. Mert olyan szerény; s azt hiszi, az eresz alatt szárazon marad.

Május 12.

Nevetnivaló, hogy épp egyéniségünk tudata az az álarc, amely letéphetetlenül legjobban eltakar bennünket.

*

Ezek a fúrtagyú, formabontó, szilaj modern költők. Minden megszorító nyűgöt elvetnek, kivéve a legósdibbat: hogy a vers szaggatott, rövid sorokba írassék. A rím, ritmus és benső mag nélküli szöveg közönségesen írva (ahogy még a középkorban is) leleplezné, hogy ezeknek a „sejtelmes lírai megnyilatkozások"-nak háromnegyede lapos, tartalmatlan próza.

*

Elvárjuk, hogy a művész újat hozzon. De csak azt fogadjuk el, amit mi vártunk, sőt saját magunktól elvártunk.

Keress tehát. De csak olyan újat találj, ami nekem kell.

*

Eleve szépre törekedni, a művész számára a legbiztosabb zsákutca.

*

Aki a valóságtól nem tud eltávolodni, akinek nincs ösztönében, hogy kevesellje a valóságot - az a művész sose tapint a lényegre. De a tudós sem.

*

A kritikusok ritkán tévednek akkorát, mint mikor ők akarnak fölfedezni valami művészi újat.

Május 14.

Délelőtt Czímer, a (sebtében) befejezett második monodrámáért. Nagy gond, illetve vitatárgy: jó-e, ha Lőrinc alakja fölismerhető?

Megkérjük Flórát, mondja el ne csak aggályát, hogy kinek (kiknek) árthat a felismerhetőség, hanem melyek azok a pontok, ahol ezt a felismerhetőséget el lehetne tüntetni.

A drámai erő eltüntetése nélkül.

Ha a dráma jó, és a felismerhetőség zavaró elem lehet: tegyük el, amíg a zavaró körülmények el nem múlnak. Akár száz évre tehát.

És Rajk nem lesz éppúgy fölismerhető benne? És Sárközi? És Bölöni?

És az egész korszak?

Jó műnek nem árt az sem, ha akár azért csattan, mert elbukott.

Az még nem a megbukás.

Az előbbi legföljebb a szerzőnek okoz bajt. S az végül is nem árthat neki.

*

Reggel 8-$^{1}/_{2}$9-kor indulás Sárospatakra, az Unesco vendégeként, Maller Sándorékkal, mi vendégként egy Zsigulin, ők a saját Volkswagenjükön. Maller régi pataki diák, angol szakos, az Unesco magyar ügyvivője. Megállás nélkül délben Miskolcon, a Zrínyi Ilona gimnázium kedves igazgatónője, Bíró Tiborné. Onnan át a volt zárdába, diáklányok szolgálnak föl. Valóságos ünneplés. Itt, Patakon a várban kaptunk szobát, Lorántffy Zsuzsannáét.

Comenius. Hollandiában írta meg a végrendeletét. Leírta már aláírásul a Comeniusból a *Co*-t, de áthúzta, és eredeti magyar nevét, a Szegest rótta oda. Négy évig élt itt, Patakon. Tudott - vagy megtanult valamelyest magyarul? Semmi nyoma. Tanártársaival latinul beszélt. De a diákokkal is rögtön? S a várbeliekkel?

Délután nagy séta a várnegyedben, azaz az iskolák között. Ritka jó kalauz Maller Sándor a múltba is. Itt született, édesapja itt volt matematikatanár, ő maga az angol nyelv tanára. Egyre-másra régi diáktársakkal, öreg ismerősökkel ölelkezik össze. Nyolc óra felé a város végén Ujszászy Kálmánék háza közelébe jutunk. Benézünk váratlanul is. Meghitt, azonnal otthonos beszélgetés egy tea, egy fél pohár kitűnő (saját termésű) bor mellett. Este tíz után a miskolciak útravalóját esszük vacsorára, köröm közül.

Sárospatak, május 17.

Alvás a várban. Lorántffy Zsuzsanna szobája történelmi érdekesség, szép kilátás, baldachinos ágy, de hideg, komor.

*

A kollégium könyvtárában Mallerékkel Ujszászy Kálmánnál. A megviselt, ócska vendégkönyvben a szutykos, agyonfogdosott lapon is milyen tisztán, elevenen szikrázik Széchenyi, Petőfi neve (aláírása). A régi tanári tanácskozóban ülünk, az ajtó előtt 14 teológus, csak arra kérnek engedélyt, benézhessenek. Behívjuk őket, két lány is van köztük. Baptista papnövendékek. A rektor mond néhány ünnepi szót. Így kapásból tudok én is ünnepien őszintén, tartalmasan beszélni.

A hűség a hithez, a magyar közösséghez.

De baptista prédikátornak kitanulni a mai Magyarországon? Hol vannak olyan gyülekezetek, melyek papot is tudnak tartani.

Vannak, templom nélküliek is. Mert 100-200 lélek már elég, hogy lelkészt tartson. A törvény szerint havi 2000 forintot kell biztosítani számukra, összkomfortos házat, fűtéssel, világítással. Az állami hozzájárulás 700 forint. A szentségek kiszolgáltatásáért is jár külön pénz.

A végzett tanárok havi 1800 Ft-tal kezdik, lakást, még albérletit is, nehezen kapnak.

Ebéd négyesben a Borostyánban, egyszerű, de ízletes lencse, hússal; trapicska, egy adag négyfelé osztva. Ötkor Janó Ákos, a vármúzeum igazgatója; a várlátogatás helyett inkább hozzájuk: ma van az ezüstlakodalma. Kapott (merő véletlenségből ugyanazon a napon) elismerő érmet, oklevelet a jó munkájáért. A felesége élénk; először túl heves természetűnek vélem, de a jó buzgalom mozgatja. Partiumbeli (szép diftongusokkal beszél), okos, önzetlen: a munkájában boldog. Röntgenesnő. „Mikor előttem reggel az ötven megvizsgálandó, s nekem kell elrendeznem, sorra vennem, meg aznap végeznem velük: jó láz önt el, kitűnően érzem magam testileg is.” Három szobájuk ugyanaz, ahol a herceg lakott, de saját bútoraikkal, csínnal berendezve. A konyhában a mennyezetig környékbeli olcsó tányér, csinosan ez is. Három évig egészségügyi nővérként járta a falvakat.

Később Mallerék is. Átmegyünk mégis a „sub rosa” terembe, aztán végig a Rákóczi-kiállításon.

Utána ismét - már hatosban - a közéletről, közállapotokról. A vármegyei vezetőség is - akár a feudális világban. Vezetőnk felesége nem szégyell a konfekciós boltban a termetére szabatni ruhát. A „főorvos” ha csak kétszáz forint hálapénzt kap: annyi az asszisztensemnek jár. Stb. De bizalom. Kádár népszerűsége. Szabad választáson is mellette lenne az ország. A szlovákok sértő önhittsége.

Május 18.

Mallerék kiskocsiján (Volkswagen) Széphalomba, kitérőkkel. Királykút: a példásan tiszta és összetartó falu. Rákóczival a várnép s a várjobbágyság is elvonult. Az új német tulajdonos német telepeseket hozatott. Ezek utódai lakják ezt a falut. A falu rendje és a ház elrendezése ma is a középkori német falvaké. S lám, a kultúra is őrzi párhuzamosan a fejlődést. „Nemigen égették meg magukat a háború alatt, s a front átszaladt rajtuk. Ma a tsz-ben is jobban boldogulnak, mint ahol nincs meg az ő fegyelmük és közösségi érzésük.” Az öregek még németül beszélnek, a fiatalok már nem. Ezt nem hiszem. Nyilván hallgatják a német rádiókat, s így - ilyen helyen - tart tovább az ozmózis.

Sátoraljaújhely 1910-ben megmerevedve, tanulságos főutcával, állomással.

Aztán sokáig közvetlenül a határ mentén. A vasútvonal mindenütt a csehszlovákoké, noha ők semmire nem használják. Itt a patak, amelyet hajózható folyónak tüntettek föl a párisi új térképszabásnál.

Széphalom. Hol a halom? Előtűnik végre a százados fák alatt. Szép öreg urasági park. Az emlékház most is tele látogatókkal. Autóbusszal diák- és diáklánycsapatok jönnek, s nem bánják meg. A pázsiton kellemes a letanyázás, a sok emléktárgy, a soha nem olvasott könyvek sora áhítatot szolgáltat. S a sok portré. Hányszor ült festőnek és szobrásznak Kazinczy? Mily keveset olvastam én is, és mennyire becsülöm egyre jobban.

Vajda János szülőházához például miért nincs ilyen zarándokolás? Babitséhoz?

Debrecenből, Pécsről, Hatvanból vannak itt százas csoportok.

Egy kis diáklány cédulát hoz autogramért - nyilván ez volt a próbájuk, valóban én vagyok-e az iskoláskönyvben tanult nemes agg.

Az étteremben is odajött egy sereg fiatal lány, nyújtva rögtön tollat és papírt.

Délután Janó Ákos végigvisz kettőnket a pincétől a torony tetejéig.

Pihenőül megnézem vele az orosz-magyar futballmeccs közvetítését Tbiliszből: 0-2 az oroszok javára.

Május 19.

Délelőtt Patakról ki, a volt lápvidék falvaiba. Tiszta házak, láthatóan rendezett élet. Bodroghalma, azelőtt Bodrogluk, a helybeliek szégyellték a falu régi nevét.

Karsó.

Karcsa.

Az 1054-ben épült körtemplom a száz évvel későbbi román templomocskával. Meghatóbb - szebb - mint a sok nagyhangú katedrális. Egy kis halom tetején. Körben a régi rendű falu. A házakat nem dobozformára építették újjá, a régi, hosszúkás formát korszerűsítették: az felel meg a szükségletnek, hiszen ha szűkebben is, de kell udvar, mód valamelyes állattartásra.

Zúg az orgona. Feketében gyűl a nép.

Ünnep?

Áldozócsütörtök.

Váratlanul, bejelentés nélkül álltunk meg. Egy királyi vendégnek nem rendezhettek volna meg különb ízelítőt a nép mai életéből. Beülünk, még idején, a férfiak padjába.

Flóra először vesz részt református istentiszteleten. Zsoltároskönyből követjük, mit énekelnek éppen.

Megtöltve zengő hanggal az egész kis templomot. Szentbeszéd, egy öreg pap mondja. Márk evangéliumának a mai ünnepre vágó sorai alapján.

A 375. dicséret szakaszai.

Az istentisztelet végén nagy meglepetés. A celebráló lelkész ugyanaz, aki Bodroghalászon volt pap annak az árvíznek az idején, amikor egy fél éjszaka én is ott voltam, s aztán a napról verset is írtam. Király Zoltán.

Itt a hajdani „szikár papné” is, aki tíz gyermeke karikájában énekelte velünk a Himnuszt, a Szózatot.

A veje itt a pap, Iszlai Jenő, őt helyettesítette négy napon át.

Ebéd meghitten, egyszerűen.

Vigasztaló keresztmetszet a vidéki életbe. Hogy van jól működő család is. A szikár papné valóban tíz gyermeket nevelt föl, 360 Ft papi fizetéssel úgy, hogy a gyerekek cipőjét is maga a pap talpalta. S most azok öregségükre megvettek számukra egy elhagyott házat Bogácson (Mezőkövesd mellett), s rendbe hozatták.

A hosszú kőkerítés, a földszintes, alacsony ablakú ház mögött hatalmas gyümölcsös, affajta városi kertparadicsom, amelyet Csokonaiék után egy kicsit református okosságnak tulajdonít az ember. Konyhakert is van, szőllő is. Ujszászy Kálmán maga sétáltat meg benne bennünket. A hátsó kerítés mögött a temető, a Bod család sírjaival.

Kellemes, meghitt vacsora, mint annyiszor, ha az intellektuális háziasszony maga szolgálja föl a főztjét, s leülve, a szellemi élet bírálatához is van szava. Janóék és Mallerék vannak itt.

Irodalom, történelem, pedagógia a tárgykör, anélkül hogy Pest szóba kerülne. Más szellemi égtáj; más földrajz szinte.

Fölidézése, mikor Némethtel itt jártunk 946-ban, s „nagy-gyűlés” volt az imaterémben.

Május 20.

Délelőtt még egyszer a vártemplom. Ha kibontanák a hajdani kapukat, melyeken egykor a misék közben is jártak át kocsik? Világritkaság lenne. Ha most is átgördülnének rajta a látogató autóbuszok.

Bodroghalásziban.

Gyalog végig a cigánysoron; alulról a még helyreállítandó falak.

Ebéd után megható búcsúzkodás a takarítónőktől is.

Megállás Gyöngyösön, az. Orczy kastély előtt. Vigasztalóan helyreállítva az 1946-os állapotához képest.

Hét óra után itthon. Szerencsére semmi rossz hír. A kis Bálint, ahogy Flórát meglátja, égre dobálja a karjait, s veti magát feléje. Engem a tréfás prüszkölésünkkel fogad.

Fonódik a szeretetnek még egy rabszíja a szívre.

Május 22.

Vasárnap. A tv autóján Flórával és Kereszturyval Esztergomba, a Babitsról készülő film fölvételére.

Nem találtam volna meg a házat. Hatalmasra nőtt olajfa semmisíti meg a házacska lényegét: a kilátást a bazilikára, a városra, a tájra.

A szűk szobákban elfog a meghatottság.

Fölmegyek a ház mögötti felső kertbe, ahol egykor naponta úgy tudtam verset írni, ahogy hivatalba megy az ember.

Tegnap este elolvastam az *Összes versek* kicsiny kötetét. Most válik hatalmassá. S kapok kilátást Babits egész életére, akár az innen már szabadon tágas tájra.

Elfeledkezve, hogy forog a fölvevő, el-elkapott a hév az érvelés közben, hogy Ady méltó társa.

Müller Márta érdeme a film. Az első ilyen megemlékezés Babitsról. Kozocsa Sándor a „beszéltető”.

Este Juhász Ferenc. El kell menni holnapután Szentendrére, a művészek békekonferenciájára. A téma: a béke megtartása. De a békekötéseké is? Amelyekben ott ketyeg szinte időzítetten a háború pokolgépe. Azt kellene hatálytalanítani - de arról ki mer csak szót ejteni is?

Lejövet az Előhegyről. Az ösvény meredek, ráadásul csúszik is, a fölnőtt fű miatt. Jobbról karon fog valaki. Természetesnek találom, hogy támogasson. De mikor balról is karon fog valaki, megriadok a ráismeréstől. Aggastyánokat szokás így vezetni. Először esik meg ilyesmi velem. Mivel épp valóságosan is ugyancsak meredeken megyünk lefelé, elevenen nyilall belém a mondás, a vég szakadéka vár.

Május 24.

Szentendrén a Béketanács író- és művész-konferenciáján. Sebestyén Nándorné és Máriásy Judit jön értem gépkocsin.

Pozsgayval már a folyosón. Édesanyját tegnapelőtt temette el. „Szenvedett?" „Szép kort ért meg, megnyugodva távozott."

- Nyolcvanéves volt.

S ártatlan megbékéltséggel néz rám, bólingatva.

De én úgy érzem, akaratlanul fölmér, engem, a hetvenöt évest.

Kitűnő előadó; szabadon beszél, okosan.

„Olyan igazi miniszteri tekintéllyel beszél, hogy még engem, az anarchistát is percenként kormánypártivá tesz" - mondom.

Sárika, Kodályné. Úgy megörülünk egymásnak az idegen tömegben, hogy összecsókolózunk; aminek hatására én tegezem őt, noha férje életében nyilván nem tegeztem.

Kitűnően, megnyerően beszél. S milyen okos, hogy Berlinben él - ott nyilván nem szerepbe kényszerülten, mint a nemzet özvegy nagyasszonya.

Nagy Attila beszélt még úgy, ahogy kell.

Vagyis a szószék törvényei szerint: magvasan, tartalmasan, röviden.

A legtöbb szónok keservesen idézi: valamikor tantárgy volt (egy álló évig) a retorika.

Ma a legtöbb fölszólaló abba a félreértésbe esik, hogy a közönség óhaja hívta szószékre, s így visszaélhet a türelemmel. Holott legtöbbje már az első öt perc után azt kelti föl bennünk: végezz már, kotródj az öntetszelgő zagyvaságaiddal.

Szokolay Sándor az ártatlanságával köt le. (Utána: írhatna-e operát valamelyik írásomból? Megtisztelsz! - és ölelkezés.) Szőnyi Erzsébet, Oravecz Paula (elsírva magát, ahogy össze-ölelkeztünk), Darvasné Nyilassy Judit, Bessenyei, Ungváry és - forog velem a múlt a sok rég nem látott arcörvényével.

Május 26.

Vacsorára Schweng Lóránt.

Lakást változtattak. Ez is Lausanne mellett van, éppoly kilátással a tóra, mint az előbbi, négy szoba, havi 1050 svájci frank, de ez se megfelelő: fáznak benne.

Nála az öregség jele, hogy csaknem mellre szegzett fővel, szinte csak magának susog. Negyedszer már röstellem megkérni, hogy hangosabban beszéljen, s forduljon legalább felém.

Ettől aztán - a feszült (s hasztalan) figyelemtől olyan bozsgás a fejben, hogy „itt az agygörcs”, gondolom.

S csak az ingerültség tölt el, elűzve a hála érzetét: ez az ember kétszer is befogadott az otthonába 1944-ben, tán még az életét is kockáztatva. S hogy milyen okos, szívós volt aztán mint parasztpárti államtitkár.

Kikísérem végre. A kedves Dódi, a felesége Gerbeaud unoka. Most se megyek el megmutatni a hajdani családi villát, amelyben most Hidasék laknak. Tágasabban, mint ők Lausanne mellett.

Május 27.

Meghalt Szopkó Jenő, tihanyi, eszményien jó szomszédunk (?) év óta.

Szívgörcs. A pestlőrinci temetőbe temetik. Oda fog temetkezni Tomi fia is, aki 56 óta Németországban él, feleséggel, gyermekkel, oda az egész Szopkó család.

Felső-Magyarország annexiójakor egy sereg cipszer magyar fiú csoportosan átjött véglegesen magyarnak. (Szopkó, Gömöri, a két Bernus, Dannhauser, Csinavszky, és még mások.) Tihanyba jártak nyaranta táborozni. Ők alapították később az alsó-kopaszhegyi telepet. Közülük való volt. Mérnökként egy szép szepesi lányt vett feleségül, boldog családi életre, két fiúval.

Úgy megdöbbentett a hír, hogy félretettem a gyászjelentést, majd kellő bevezető után adom át Flórának.

De megtalálta véletlenül az asztalomon, már estefelé. Mert öt perc múlva tökéletesen kiment a fejemből, ami oly mélyen megrázott.

Május 28.

Lukács annyira belemerült az esztétikába, hogy végül alig maradt érzéke az irodalomhoz.

Legfeljebb figyelme. Hogy rajtakapja.

Követi-e a „törvényt”.

Boncolta az irodalmat. Mint hullát. Azaz nem operálta mégsem. Épp azért, mert mást se akart, mint operálni.

Ki ez a George Lichtheim, aki a róla szóló kézikönyvet a Seghers-féle *maîtres modernes* sorozatba írta, eredetileg angolul?

Hogy még - végre - a Blum-tézisek történetét is ő ábrázolja világosan nekem?

Június 3.

Ujhelyi Szilárdék végleg itthon Párisból. Telefonok után ma Aczélékkal, Juhász Ferenccel együtt vacsorán nálunk. Marikán semmit nem változtattak a párisi évek.

Tartalmas, néha a gondolatkereséstől szenvedélyes gondolatcsere (nem vita, mert hisz egyetértettünk) a munkafegyelem hiányáról a szocializmusban. A lazsálás példái a Szovjetunióban. Nálunk. A szorgalmas fegyelem Amerikában.

Valami itt kimaradt, egy fog a fogaskerékben.

Itt először már-már „kiselőadás” részemről. Munkás-paraszt szövetség a jelige az értelmiség lógos ló segítségével. Holott a parasztság eltüntetése után tűnőben van a munkásság is - a gépek pedig csak termelnek, s nem „dolgoznak” az „értelmiség” uralmában.

Ujhelyi Szilárd jobb koponya, mint (csöndessége miatt) hajdan gondoltam.

S közben sziporkázó tréfálódzás.

És Ika szerény kérkedéssel behozza megmutatni a fiát. Álmos, csak bámul, hogy ennyi ember lehet a földön.

*

Bálintnak első szava hangutánzó: „Bú” - a szelet jelenti. Az ablakra mutatva, a hajlongó fákat látva. De a konyhai ételgőzelszívó gép is „bú”, mert az is mormol, mint a szél.

A pici ujja mutatás közben kecsesen fölfelé hajlik, akár a színészeké a színpadon.

*

A szabvány kérdésre, hogy „mi újság nálatok” B. pusztán azért, mert beszélhet, szinte boldogan részletezi a társaságban, hogy öreg (hajdan irigyelt) felesége hogyan kapott olyan sérvgörcsöt, hogy megrepedt a hasfala, és a vastagbélből jó maroknyi kifordult. Egy-egy mondatot még meg is ismétel azoknak, akik nem figyeltek oda, egymás közt beszélgettek. Órákig volt egyedül a lakásban az asszony; odavánszorgott a telefonhoz, de az épp rossz volt.

Június 4.

Hetek óta az „évszaknál hűvösebb” idő. Reggel 3-4 fok, napközben zuhog. Június elején, mikor olyan meleg szokott lenni, hogy a gazdagok a fjordokba utaznak. Most itt idejött a fjordok sóvárgott klímája. Hasztalan a magyarázat, hogy legalább úrhatnámságból örüljünk neki. Morgunk, ahogy februárban is az akkori riviérai napokban. Szabályos körforgás kell, szabályosan ismétlődő menű. Idegzetünk paraszti.

*

Kéziratban Kabdebó könyve Lőrincről 1945-54 közt.

B. részletes emlékezése. Hogy is volt, amikor ő kilépett (Zsolt Bélával és Kárpátival együtt) az Írószövetség vezetőségéből, mert az fölvette Szabó Lőrincet.

És szinte kérkedéssel részletezi, változatlanul megőrizve buta (államtitkári) fölényeskedését, pusztán azért, mert hisz azután Lőrinc őt előre köszöntötte, s bár ő nem fogadta azt, még később már elfogadta a közeledését. S végül még kérkedik: többször is vitáztak.

S mert Lőrinc alázatos is volt, ő úgy őrzi a maga hitványságát, mint megbecsült kincset.

Június 5.

Vegyül félelmesség is a katedrálisok viszontlátásaiba Chartres-ban vagy Albiban. Dermesztően azt is a szemedbe recitálják, hogy őket nem fogja az idő, de téged igen. Hogy az elmúlást, ami sarkadat harapja, azt ők kutyába se veszik. Gőgös, mondhatni, embertelen egy szépségbe fagyott történelmi alkotás.

Nem úgy egy történelmi falu.

Ez még a szépségével is bátorít. Épp azáltal, hogy az a szépség omlandó. Mert hisz szüntelenül javítandó, korszerűsítendő. Éltetendő.

Június 6.

Gazdag nap („rogyásig"). Hajnalban hatkor Flóra a kisgyerekkel. Negyed nyolckor sietve a kórházba, mehetünk-e nyugodtan a foggal vidékre. Négykor Iván, Topolánszky: a szokásos vizsgálatok és tetanusz védőoltás. Hatkor Károlyiné - a végre magyarul is megjelent könyvükkel. Szendvics, viszki. Nyolckor Kósa Ferenc Sinikével (a kis japán feleségével), majd Csoóri. Károlyiné marad tízig, a többiek tizenegy utánig. Állandóan komoly beszélgetés - „könnyed" mondatokkal, hogy ne legyen túl nehéz a sok megoldhatatlanság.

Kósáék jötte előtt félórai pihenő. Tényleges lepihenés; Katinka a lenti szobában, én a padlástériben.

Flóra közben kiegészíti az uzsonnát hideg vacsorára.

Károlyiné már 63-ban itt volt a könyvvel, hogy adják ki.

Nemes Dezsővel (is) három-négy órát töltött a kézirat fölött, pontról pontra véve, hogy miért lehetetlen a kinyomatása. Például Károlyi emlegeti, hogy van koncentrációs tábor a Szovjetunióban is.

Június 7.

Juhász Gyula kitűnő tanulmányának második része az *Új Írás*-ban. Molotov levele (jegyzéke) 1944. június 6-án a moszkvai angol követnek: „...azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakért, fosztogatásokért és gyalázatosságokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem kisebb-nagyobb mértékben a magyar népnek is."

*

Este Déryék, Czímer, Zsarnay Erzsébet. Mióta hazajött, Flóra sürög-forog a vacsorakészítéssel. De az asztalhoz sem tud nyugodtan odaülni, mert ő is szolgál föl. Mikor lehordva a csetreszt, leül, akkor meg félig behunyt szemmel pihen, a szemét is pihenteti. Úgy hallgatja a beszélgetést.

Szeret valóban vendéget látni. Szeret még így ételt is nyújtogatni. Annyira hajlik az adakozásra, hogy ez a pihenője is.

Csaknem éjfélig voltak itt.

Eleven, szellemes együttes. Kiegészítik egymást. Czímer: kitűnő előadás, remek emlékkészlet, megbízható ítélet. Erzsébet két mondatot ha mondott. Böbéből megint dől az emlék, s működik a visszavonult művésznő képessége. Tibor kényelemből nem beszél. Flóra megint csak hallgatag, én meg egy pohár bor után rögtön mentem az emberiséget.

Így hát ez az este is jól sikerült, többet ért, mint egy párisi színházi est.

Vacsora után, miközben Tibor a pálinkáskupicáját szippantgatja, én meg a borospoharat (pécsi cirfandlit, „Áron emlékezetére"), öregek játéka. Tibor fölpróbáltatja a nagyothalló készüléket. Böbe ügyeskedi hátam mögött a fülembe. Kitűnő. Én kifogástalannak tartom. Négyezer forint. (Ennyiért vettem én már egy másikat.)

Aztán: az öregek eszmehűségéről szólva - nektek hányszor mondta el Gyuri (Lukács), hogy nem bánta meg, amikor 19-ben nyolc (vagy tizennyolc?) vöröskatonát agyonlövetett?

Böbe szerint csaknem minden találkozásnál „pengette”.

- Mert nyugodt lélekkel akart a halál szemébe nézni?

- Tizedelésről volt szó - így Tibor.

- Csak?

- Fegyelem kívánta.

- S ha Dosztojevszkij? Illetve a nagy Inkvizítor? - Aztán Sinkó *Optimisták*-járól. Tibor:

- Rossz regény. Nem tudtam elolvasni.

De mikor odaadom a példányomat, melybe egy könyvtári olvasó beleírta a szereplők nevét, egyszeriben föltámad az érdeklődés.

- A kulcsregény kulcsa nyitja a műélvet?

- Csakis.

Aztán:

- Magyar író volt-e Sinkó?

Annak vallotta magát, de Zágrábban lakott, horvátok közt, a horvát írószövetségbe járt, nem a magyarba, a magyarok közé.

S a vajdasági magyar irodalom „modernsége”.

Mikor Tiborék Sinkóéknál voltak Krležával.

Krleža előttem lebecsülően emlegette Sinkót. Mint aki még horvát is lenne, hogy tisztázza, zsidónak érzi-e magát, vagy magyarnak.

Czímer története az újvidéki szerbek viselkedéséről a magyarok közt. A fürdőben. A sorban állásnál. „Szóljatok rá arra a tolakodó magyarra!” - ebben a magyar nem nemzetien volt lebecsülő, csak puszta megjelölés volt, s így az egyenlőség érzésének jele. (De: miért nem azt mondta „tolakodó ember”?)

*

A vers kitűnő - kitűnő lesz, ha minden sorát, minden szavát pontosra átírod.

Június 8.

Egyévesek születésnapi bulija Ikáéknál, vagyis hát Bálintnál. Pórék kisfia van itt és Györffy Miklósék kislánya, szülőstül.

Még mind a három jobbára csak mászik. Mászkálnak föl-alá a felnőttek gyűrűjében. Mint cirkuszban valamiféle idomított állatkák.

Nem játszanak egymással. Gyermek a gyermekkel csak két éven túl foglalkozik. De féltékenység már van. Tüstént anyja ölébe kéredzkedik mind, ha az másik gyereket babusgat.

Bálint a legsoványabb. Györffyéké valóságos óriás csecsemő. S mintaviselkedésű.

Mindegyiknek csak a tárgyak fontosak. Bálint udvariatlanul a sarokban rakosgat.

Térdemet öleli, karomba veszem. Boldogan attól, hogy a magasban van, rögtön ficánkol, s úgy vetné magát a levegőbe, mint a hal a vízbe. Mintha olvasta volna a mocsári származásunk elméletét, s igazolni akarná Jungot.

Június 9.

Indulás Tihanyba. „Kora reggel!" Összerakom a magam dolgait, s szépen nekiülök megírni a napi penzumomat. Olyan jó dolgom van, hogy a közös utak nagy előgondját kezdettől (mint hagyományos női föladatot) Flóra végzi. Így csak az utolsó félórában - tizenegykor - pörget engem is az indulások örvénye.

Gyuszi vezet, én mellette. Először, a rendelet óta, föltesszük a biztonsági öveket.

Kellemes út; forróság, de ez most még öröm is, lesz végre nyár.

A régi ház. Hideg, mint a pince.

Már teljesen körülvették a fölnőtt fák; nyalják-falják a mozgó nagy lombjaikkal.

Teljes csönd, makulátlanul tiszta levegő.

Pesten is kert fölött járok az erkélyen. Kerten át megyek ki az utcára. Kertes házak közé.

S most vagyok, csak itt, természetközelben. Pusztán azért, mert az ajtóból itt rögtön növények közé lépek?

Vidék, vidéken vagyok. Ez könnyít meg? Ezért pihentetőbb itt lenni, mint Pesten? Noha a lakás összehasonlíthatatlanul kényelmetlenebb. Fürdőszoba, konyhai villany hagyományosan nem működik, a WC sem.

Gyuszi épp megmártódik a tóban (kitűnő a víz, s még egy lélek sem), s indul vissza. Holnapután hozza Ikát s Bálintot.

Június 10.

Kemény munka a kertben, illetve a fészeren kívül, a fészer eresze alatt. Rövid karókat hegyeztem, vertem le a földbe. Közibük egy rossz ácspalló és más deszkadarab. Ide hordjuk majd a fenyőtobozt. Nem éri az eső s kényelmesen be lehet hordani a kandallóba. Fölsebeztem a jobb kezem.

Nagy izgalmak, Flóra bele is sápadt. Mariska eltörte a melegítő vízcsapját, ömlik a víz. Lemásztam a vízaknába, elzártam a ház csapját. Nem lesz meleg víz, nem lehet fürdetni a gyereket! Ika a munkája miatt - a *Hungarian Quarterly*-be és más lapokba ír képzőművészeti recenziókat - nehezen jön le, képes lesz visszafordulni.

Fölkérjük Máté urat. Szuszogva hozza föl végre - ajándékul, kitüntetésül - a százhúsz kilós testét. Van szerszám, kicsavarja a tört csapot: másikat kell venni, vagyis kellene, mert hiánycikk! De a sógora tán szerez.

Két éve nem voltam lent fürödni a szívem miatt - hogyan jövök vissza a hegyre.

De oly szép az idő végre, s a jóslás szerint holnapra már elromlik. Hagyjam veszendőbe ezt a ritka kincset? Nem volt szabad a tányéron maradékot hagyni, a disznóknak, amit Isten az embernek ad. Lemegyek, ne kerüljön moslékba. Selymes víz, elég meleg is már, és az ajándék, hogy sikerül úsznom is kifúlás nélkül. A part még üres, a nyaralók is.

Befejezve végre az előszó a Corvina Tihany fotókönyvéhez.

Máté úr kerített használt csapot. Nehezen fogad el pénzt, 40 forintot végre. Ötszázat is megadtunk volna, csakhogy működő ház fogadja Ikáékat.

Telefon velük. Sok közlendő volna (hosszú lista, hogy mit hozzanak le). De a szó arról folyik, hogy Bálint fölmászott az emeletre hozzánk - nyilván bennünket keresve. Így a listából kimaradt ez-az, még egyszer kellett telefonálni.

Június 11.

A munka a tollal se megy, így utána a testi munka sem üdülés, csak fáradság.

De nagy úszás.

Aztán a nap hátralevő részén: lépésbizonytalanság, fejzúgás. A kezemen a seb is.

Várakozás, jönnek-e Ikáék.

Kilenc felé érkeznek. Az üdvözlés néma, csak jelbeszédes. Bálint alszik, fektetik le, sok lábujjhegyen járás közben.

Büszkélkedni való új esemény. Agyonütött kezével egy szúnyogot az arcán.

Szép járókát hoznak. Fölöslegessé vált az itteni, ami Ikáé volt, s melybe olyan tökéletesen beleszerkesztettem két kitört rácsot. (Flóra pedig szép fehérre festette.)

Posta, csüggesztően nagy csomag. Az összes versek új kiadásának fele kefelevonata. Egy pillantás bele: Domokos beiktatott egy-két fiatalkori verset ide, melyet én minden kötetből kihagytam.

Riadtság, levertség. Mintha bűnjel volna.

Hogyan néz az építész a házra, amely repedezik, noha egykor milyen hittel csinálta?

A *Nehéz föld* még - jó próbálkozás.

De a *Sarjúrendek* próbálkozásai közt mennyi a sikertelen! *Anyánk, Itt az első csillag, Hol van az aggastyán, Íme, férfi lettem, Szerelmem huszonegy éves:* tudatos primitívsége csak primitívségnek hat; elhagyandók? De hát Osvát még értette! Valóban? Vagy csak várta, mi sül ki belőlük?

Június 13.

Kötél József visszahozza a kikalapált kaszát. Együtt szerkesztjük rá a nyélre. A kaszakacs rögzítéséhez fúró kellene.

Úszás, munka a fölső szobában.

Lent, a ház előtt, a fehér székek közt szőnyegen járóka. Bálint mint egy kis szelídítésre fogott pici medvebocs mászkál benne. Nagy, kék lavórban meleg vizet hoznak, most abba teszik. Fáradhatatlanul mászkál ki s be belőle, fröcskölve, nevetve.

Négykézláb jár, de a terméskő érdességét érezve rögtön lábfejére s kezére támaszkodva próbálgat haladni. A család mosolyai és biztatásai közepette. Marici, Mariska is gügyög neki.

Emlékbe való kép, innen az emeleti ablakból. Meleg napsütés, 30 fok celziusz, van élelem, egészségesen mind együtt vagyunk; tökéletes létbiztonság - meddig? De a csecsemő és aggastyán életkor úgy vegyül, hogy: mintha megállíthatná a csillagközi időt.

Este ismét úszás. Majdnem egyhuzamban tudok - alig valamicske elfulladással - följönni a hegyre.

Június 14.

Délelőtt Veszprémbe Flórával és Ikával. Füreden a házuk kapujában Pulcsi vár. És vezet bennünket a szépen átalakult piactér új közlekedési vonalán, aztán a nagy, bőséges áruházban. Rengeteg nép. Gyerekholmikért jöttünk, én szerszámokért. (Kalapács, fúró, reszelő, francia-kulcs.) Visszafelé be Liptákhoz csak egy félórára (mert a gyerek otthon éhes). Hűs szoba. Gáborék átadják a köznek a gyűjteményeiket olyanféle örökítéses életjáradékért, mint festményeit Tompa Kálmán Pécsett.

Úszás, könnyebben, hosszabban, mint tegnap.

Délután Józsa Tivadar (az orvos) Pécselyről. Verseit, tanulmányát közlik.

Fia, Gyuri karcsú, fekete indián, lógó fürtökkel, mint Chateaubriand hősei. Angol-magyar szakos, két év múlva végez. Jó arcú, nyilván tetszést arat. És - Bálinttal foglalkozik, szalvétával törli a száját, karjába veszi, sétáltatja - nem a fölnőttek eszmecseréje érdekli.

Este gödörásás a Veszprémből hozott virágoknak. Öntözés. Úszás még egyszer, a félsötétben.

Június 15.

Együtt lenni szorosan egy kisgyerekkel - jobban sült el, mint gondoltam. A ház kicsi, a szobák szűkek, az enyémnek ablaka ráadásul a teraszra nyílik, ahol ketrecében Bálint tölti a nap nagy részét.

De sose volt ilyen csönd ebben a házban. Mihelyt Bálint úr elalszik, vagy aludni készül, egy ajtó nem dörren, mindenki lábujjhegyen jár, s a hangmagasság csak annyi, mint a: psz. Repülő ment el a ház fölött: Bálint úgy sivított, húzódozott, mint egy kis állat.

Június 16.

Egy hete vagyunk itt - különb volt, mintha Nizzában töltöttünk volna egy hetet, valamelyik Grand hotelben a Promenades des Anglais-en. Napsütés, selymes víz, könnyű jó ételek és főleg - remek személyzet.

Csakhogy ez nem ajándékoz az agynak nizzai emléket? A buta agynak.

Június 17.

Pestről az egyheti posta.

.... levele. Nem értvén a dráma új próbálkozásaihoz, Hernádi Gyulának Zsilinszkyről írt színdarabjában a naturalizmustól való eltérést csak mint kegyeletsértést érzékeli. Miért ír nekem? Hallotta, kedvezően szóltam Hernádi törekvéséről. Én lévén egy bizonyos magyar szellem afféle letéteményese, mintegy felelősségre von, „erkölcsi tőkémet” kockáztatom! S csatolja leveleit Pozsgayhoz, Aczélhoz. Eszébe sem ötlik, hogy ez a tiltakozás egyben denunciálás is, a könyvégető esztétika riasztó tünete.

Délután Vas Zoltán és Edit, korai hideg vacsora.

Bizony, öregszik. Egyre egocentrikusabbá válik. De jóakaratúan és a tisztesség irányában.

De elemi ismeretük sincs a nemzeti kisebbségek helyzetéről. S mégis milyen kerek vélemény! Kádár és Ceauşescu találkozásáról. A békét szolgálja! És ha a jobb kéz idenyújtása csak arra szolgál, hogy közben a bal annál keményebben sújtson?

Június 18.

Jó nap. Fény és meleg, de még nem kánikulai, és szellemi jó munka, folyamatosan eredményes. Azért, mert közben testi munka a pihentető. Reggel a csigák előkészítése aztán a nyeles (Amerikából hozott) sarlóra hosszú nyél földrótozása (a fává fölnőtt kúszónövényekre), gazirtás, úszás, a kaszakacsba pöcökfaragás.

Délután a Kodolányi nászszülők.

Aztán Pálci a két szép fiával.

Boldog családi élet, jó házasság. Valamikor itt ismerkedtek össze Mészáros Tiborral.

A napokban olvastam, a mohácsi csatában huszonnégy Pálóczi esett el. Tudsz erről valamit? Az apja igen, de a családi asztalnál csak anekdotaként emlegették, hogy egész orgonasíp volt, mikor a törzs férfi tagjai elindultak - meghalni. Tíz év fölött mindenki ment. Szerencsére a kilencévest az anyja már nem engedte, így vannak máig is Pálóczyak.

*

Grandpierre levele, szóljak hozzá a nyelvi cikkéhez.

Szeretem én a magyar nyelvet? Szépnek tartom? Se a nyelvet, se a beszélőit. Épp azért dolgozom teljes hévvel a megjavításukon, pusztán emberi kötelességérzetből. De az aztán nem ismer határt: erkölcsi imperativusz!

*

Pálci férje („Mösze") a pihentető *hobbi*-ját - mentségül emlegeti - tőlem vette át: nagy szenvedéllyel egyenesít görbe szögeket, egész kollekciója van már. Diákként látta, hogy szedem én össze a rossz szögeket, s milyen aprólékos munkával kalapálom használhatóvá őket. Igen ám, de én azt (úgy hiszem) gyermekkori emlékként csináltam (csinálom). A kovács fia mivel játszhatott leghasznosabban? Olyan takarékos (mindent megtakarító) nők neveltje, amilyen anyám volt és Kállay nagymama.

Június 19., vasárnap

A kis Bálint - az „Öregúr", a „Barátom" - szemét fájdítja, de igazán férfiasan viseli. A szemhéja, a szaruhártyája vérvörös.

Peuser már másodszor. Nem közönséges fertőzés. Aggodalom persze. Vigyük Pestre?

Korrektúra. Elcsüggesztően rosszul sikerült a hajdani kísérlet a primitív formával. Mert nem látható eléggé mögötte a tudatosság, hogy jobbat is csinálhattam volna. Ha kész lesz a kötet, egy példányt vastag tollal végigszántani, mi a kihagyandó. Főleg a *Hősökről* és a *Rend a romokban* közt. (Amikor a *Puszták népé*-t, a *Petőfi*-t írtam, ez lehet a mentség.)

Délben fürdés, még jókor. Szávai Jánosék vannak itt ebédre, hárman. A csiga közepes, de elfogy.

Klasszikus vad vihar, tartós felhőszakadás, szüntelen villogó villámok.

S ahogy közben a kerti füvön az öntözőcső végén a körben forgó szerkezet még megállás nélkül hinti a vizet; ahogy a kétdolláros kis amerikai holmi versenyez az elemekkel, fölényesen, mert hisz fölöslegesen.

Gyergyairól. Nyolcvanhárom éves. Dolgozik. De már sok mindent nem kellene leeresztenie az asztaláról. Lukács György ebben a tanítványait afféle megbízható magán cenzúrabizottsággá ütötte.

Az egész félszigeten nincs villany. Gyertyával járunk a házban, mely ettől most hirtelen vidéki lett. Karos gyertyatartóink is vannak. Amelyik helyiségben régi parasztbútor van, minden gazdagabb; másutt szegényes.

Június 20.

Reggel öt óra. Nyugtalan éjszaka. A kisgyerek csöndes, nem dörgöli annyit a szemét, most reggel is mintha jobb volna. Nem annyira a szemhéj, mint inkább maga a szem csupa vörös.

Aggodalom, majd riadalom: a kis Bálint szemgyulladása a reggeli javulás után estére egészen elcsúnyul. Kijön a kedves Peuser. Szemész szakorvoshoz kell vinni: vagy allergiás, vagy vírusos gyulladás, a retinán erősebb. Telefonálás, mert Gyuszinak épp ma este kellene lejönnie. De nem várjuk meg, mi megyünk föl négyen Pestre.

Június 21.

Ébredés ötkor - fölkészülendő a pesti útra. Bálint szeme - szemhéja jobbnak látszik. De hát tegnap is úgy volt, és estére megint igen vörös lett.

Lemennék úszni egyet, mert ragyog a nap. A nők nem és nem; holott még mutatom is, hol lennék a vízben.

Fél tízkor készen vannak végre. De most Ika még halasztja az indulást. Végre fél tizenegykor csak kiviszik a kicsit a kocsiba.

Egész úton a kötet korrigálása. A fele kirostálandó. Igaza volt Gulyás Pálnak: túl gyorsan írtam le én azokat a verseket. Érezni bennük a költészetet, de érlelni kellett volna, hogy a forma is kialakuljon. És a rengeteg szülőföldem! A család emlegetése. (Épp mert csak vágytam annak idején, hogy olyan legyen a családi élet, ahogy indult.)

Délután Aczél telefonon. Írjak a győri új színház jövő évi megnyitására. Vagy más befejezést a *Fáklyaláng*-nak, mert az *Bánk bán* méretű lehet.

Este Szántó Tibor jön értünk. A városon át megyünk a Villányi útra. Pozsgayék jönnek még.

Szántóék szép családi élete: a sikerült gyermekek, egyik sem közös, de jól megvannak. A könyvek bámulása.

Pozsgay egyszerűsége, okossága, humora. Megkérdezte Kádártól: - Volt puszi-puszi? - Csak római félkar ölelés. A találkozót a románok kezdeményezték, Pestre jöttek volna, de a mieink kitértek. Ceauşescu Váradon repülőre szállt, hogy a húsz kilométerrel arrébb fekvő debreceni repülőtéren teljes díszben szálljon le. A magyarok nevettek, pojácának mondták. A pesti televízió nyolc percet adott, a bukaresti hetven percet.

Június 22.

Elfecsérlődött délelőtt, kefelevonat-javítás, téblábolás, hogy beleilleszkedjek a munkába. Fáradtság a korán kelés miatt.

Délután Czímer. Pécsett igen jó vélemény az *Egyiptomi íródiák* második részéről *is.* Nógrádi maga akarja rendezni, bár Sik ragaszkodik hozzá. Szabó Sándor elolvasta, mindenképpen neki adják. A Vígszínházhoz szerződött, azzal, hogy ehhez kieresztik.

Este Juhász Ferenc, most jött meg Stockholmból. Az ország - zsákutcában a jólétével. A város piszkos, a közbiztonság rossz, alkoholizmus. Ki legyen a magyar Nobel-díjas jelölt, ha egyszer mégis komolyra fordulna (az álom)? Semmiképp ne olyan, aki egy-két év múlva viszi a hírnevet a sírba. Erre politikai szükség lenne, politikailag kell mérni. Használja legalább valaki évtizedekig a vele járó fényt, járja vele a világot, de főleg a szenvedő magyar nyelvű területeket.

Jó hangulat, Flóra fáradt lehet, de csak ő terített, tálalt, merte az ételt (a Tihanyból fölhozott pontyot).

Június 24.

Pesten még mindig, Flóra miskolci konferenciája, a kisgyerek szemgyulladása, Ika kivizsgáltatása miatt.

S ha itt is úsznám naponta? Le a Komjádi uszodába. Jegy 6 Ft, kabin 12 Ft, borravaló 3 Ft, összesen tehát 21 forint félórai fürdésért. De - rengeteg nép, gyereklárma. Nálam idősebbek is hasogatják lassú karcsapásokkal a vizet.

De vissza a hegyre? Mert ha még a taxi 16 forintja is hozzá társul... Vittem le javítandó kefelevonatot, s a Kavics lépcsőn, Sarolta utcán, Józsefhegyi utcán magam elé tartva lépegettem, sűrűn meg-megállva. Tán félórába is beletelt.

Június 26., vasárnap

A *Tükör*-ben Lukač Emil Boleslav panasza. Kiadta, amit szlovákra fordított magyar verset (a kezdettől máig). A könyv utószavában Rudolf Chmel ilyen mondatot írt le: „Nem mintha különösebb hiánya érződne egy ilyen antológiának." Vagyis a magyar költészet iránt se olvasói, se írói szlovák érdeklődés nincs. Általános fölháborodás. Holott ez az első kimondandó igazság. Nálunk sincs ilyen érdeklődés a szlovák költészet iránt. De a román, a cseh, a szerb iránt sem. Miért is lenne olyan iránt, amiből semmit nem ismerünk? Ilyen esetben előzően a nép iránt kellene támadnia jóakaratú érdeklődésnek. Az meg kölcsönösen végleg (?) el van rontva, a lebecsülés határáig. Még a nyugati nagy irodalmak közül is az foglalkoztat bennünket, amelyeknek népét is becsüljük. (Még ha ellenségnek tartjuk, akkor is.)

*

Halasztódik - Flóra iskolája miatt - a tihanyi lemenetel. De olyan hasznos volt - ez a jó szó rá - a naponkénti úszás. Zuhog az eső, egy kis időre kiderül: megkísértjük a Lukács uszodát. Nyitva, és a rossz idő miatt hely is van bőven. Aztán autóbuszon, majd egy darabon gyalog haza.

Este Juhász. Vacsorára Ikáék is átjönnek. Tartalmas értesüléscsere. Aczélt ismét támadják - a barátai miatt. Ferenc találkozott Pozsgayval: őt is lövik. De hogy miért és mi célból? - világosan senki nem látja.

Június 27.

Délután Czímer és Nógrádi négytől hatig az új darabról. Egyre jobban kialakul, hogy a két monológ valóban csak egy téma. Sajnos akkor vettem észre, hogy túl sokat fejtegettem a két hős egy sorsát, amikor már a fejzúgás figyelmeztetett, hogy - veszélyes is lehet a folytatás.

Június 28.

Vontatott munka, fölösleges termék: „néhány sor" a színházi műsorfüzetbe, melyet - ki olvas, mikor? Második délelőttöm megy rá, kedvetlenül, mert dohogva az ellenkezéstől.

Este Illés Endre, Juhász, Aczélék. Flóra hívta össze a (mindig kellemes) együttest, sütve-főzve, étellel, tányérral ki-beszaladgálva a napi (fárasztó, csüggesztő) munkája tetejébe.

Aczél kimegy az erkélyre, mert meglátta a szomszédos erkélyen Ikát, karjában a kicsivel. Velük beszélget, főleg gyereknyelven, ahogy hallom.

S én Zsuzsához: Hogy van a fiatalúr? Hozzuk elő, hogy mit susog az egész város R. támadását kommentálva.

Whisky, s közben tréfálkozva („a férfi csak vigasztalódik") Aczél maga részletezi el a történteket. - No de most hogyan viselkedjenek a „barátaid", akik ürügyén a gáncsokat vetették? Vonuljanak vissza tőled, hogy ne kompromittáljanak? - Ha egyszer most én keresem az alkalmat, hogy velük legyek!

Hosszú história. De már nevetve megy újra s újra róla a beszámoló, a magyarázat.

Illés Bandi földközi-tengeri útról tért meg, frissen, barnán. Így könnyű jó novellistának lenni. Az élet készen nyújtja a neki való történeteket (remek társadalmi, emberi leleplezésekkel) olyan kerek egységben mondja el kalandjait, tapasztalatait, már előre.

És persze a tréfás ünneplés Bandi 75. születésnapja alkalmából. Még egy üveg orosz pezsgő is bekerül a jó hangulat növelésére.

Flóra imbolyog a sok munkától, ahogy kihordja a csetreszt. De boldog. Ez a háziasszonyi estje is sikerült. Valóban, Zsuzsa a kapun túl az utcán külön is ad egy ölelést, hálását.

Június 29.

Uszoda, jó gyaloglás után. A folyosón Boldizsár segít a méretzkedésnél; 81 kiló vagyok. „Ennyi kell rád." (180 centi magassághoz.)

Valóban az Aczél megtámadását kommentálja az egész város.

Majd Románia. A szászok még a székelyeknél is jobban háborognak. Tarifája van a kivándorlásnak: százezer nyugatnémet márka családonként. De a befizetés után újabb és újabb zsarolás, és ez a bonniak szemében nem *fair*.

*

Ika vizsgálatokon. Ki kell venni a manduláját.

Délután Csicsery-Rónay István lánya - Erzsébet - és fia - István. Az előbbi most jött Magyarországra, az utóbbi most megy el, Amerikába, vissza.

A menyasszonyáról beszél, keresve, hogy szóba hozhassa. A beszéd egy New York-i református papra fordul, tán Hamzára. Mindenki ismeri. Ő is, bár csak közvetve.

- Ő eskette a menyasszonyomat.

- Már elvetted?

- Az első urával.

Rokonszenvesek, oly ártatlanok - annyi világjárás után. Albérletben laknak, külön szobában, de együtt főznek.

- Mit?

- Ezt, azt.

Főleg konzervet.

Erzsébet a Corvinánál lesz fordító; angolra. Eszik a szendvicset, később a virslit, a csörögét - nyilván vacsora helyett. Becézik a kisgyereket. S készülnek még görög és lengyel útra is.

Június 30.

Irodalmi közlönyök közül különösen a hetenként megjelenők tudnak olyanná válni, hogy elolvasásuk után műveletlenebbnek érezzük magunkat, mint azelőtt. Eszmék dolgában pedig züllöttebbnek. Ami pedig az esztétikumot, a *szép*-tant illeti: ízlés meg „publikum" az újkortól kezdve mind erősebben más terület. Így alakul egy különös alexandrinizmus. Az írástudók azért zárkóznak el, mert túlságosan sok (és kelendő) az írásmű. Elefántcsonttornyok azért épülnek korszerű megtévesztésül kukoricaszárból.

1977

Sütő András nagy úton

A nagy írókban hovatovább a tehetséget tiszteljük legkevésbé. Mert hisz mihelyt egy író bizonyságát adta, hogy tehetséges, rögtön azt várjuk, sőt azt várjuk el, mit mívelsz azzal a talentommal.

Ma már annyi a segédeszköz, hogy a tehetség nemcsak utánozható, hanem elsajátítható. Annyi hozzá a készen kapható elem is! S annyi hozzá a fogyasztói igénytelenséggel párosult rendelői igény, hogy a tehetségnek akár tömeges hamisítása sem nagy mesterség. Visszaélni a tehetséggel, az volna voltaképpen e tárgykörben a meggondolandó s végül egyszer komoly megbeszélendő, magunk közt persze.

Minden tulajdonsága és kelléke közt így aztán az írónak a tehetségére kell ugyancsak ügyelnie. Az lehet legártóbb ellensége; ha rosszul kezeli - akár csak „szabadjára" engedve - annak révén fenyegetheti, hogy még jelentékeny alkotó se legyen; csak ilyen vagy olyan rangú tollkezelő.

Amilyen mértékben kinyílt Sütő András előtt a pálya, olyan mértékben néztük megkönnyebbülve, hova tart a tehetségével.

Fémjelét, maligánfokát az írásmű - keserves, de így van - nem az út kínálta jó alkalmak, hanem a föladatok kérte próbákon kapja meg. Az okos - az ösztönösen jól számító író tehát nemcsak vállalja a föladatokat, hanem keresi. Ami másnak siker, az neki teljesítmény, és edzés további - no de végül milyen vizsgára is? Hogy tudtál-e valamit alakítani az időn is. Nos: a sorson!

A jelenkori magyar irodalom egyik legnagyobb vigasza Sütő András. Azt lehetne hinni, hogy bizonyos lévén a karátban, most már könnyen kezeli az anyagot, az ércet. Egyre szigorúbban; igényes ösztönével a mind keményebb kőzetet keresve.

Ünnepelni tehetséges írót akkor érdemes, amikor még hasznát látja. Amikor ez nemcsak megnyugtatja, hogy lám csinált valamit, hanem nyugtalanítja, mert ösztökéli, hogyan csinálja tovább?

Őszinte szorongással küldöm ölelésemet az ötvenéves Sütő Andrásnak. Hovatovább egy világ nézi kezed munkáját. De csak így tovább! Köszönjük az eddigieket. Itt az a tréfaszó járta: irigyelhetjük az elváróidat: tehetséged igénylőit. Mert aztán a nagyság másik rangja: nagy igényeket teljesíteni.

Július 1.

Keserves nap. Hajnali kettőkor ébredés fájdalomra. Izmok, gyomor, fej. Csitításul az „összes” versek kefelevonata, a vége felé. Itt javul, de aztán megint mennyi önkelletés - szorgalom! Vagyis erőfeszítés, taplóból szikrát. Okvetlenül megcsinálni a már majd „kész” kötetből azt a válogatást, melyet vállalhatok, ma még. Mert jövőre tán még annak is csak fele marad.

Szédülés, hányinger. Kísérletezés az alvással, amitől csak fáradtabb, álmatlanabb leszek.

És: Flóra is csüggedten, hogy annyi ember csak hitegeti (a gyógypedagógiai építkezéssel). Hideg is van. És: menjünk, ne menjünk Tihanyba? Ez a se itt se ott külön elcsigáz már mindnyájunkat.

Czímer egy percre, csak a műsorfüzetbe írt bevezetőért. „Kitűnő” - ezt mondta rá Flóra is. De újra olvasni sincs erőm. Hallom a beszédet, de csak fülemmel. Az agy nem fogad.

Július 2.

Változatos tervek után, hogyan is menjünk le Tihanyba, végül is Czímer szíves meghívását fogadjuk el. Amúgy is megy Hévízre, franciaországi testvérbátyjával találkozni, s a kocsiban kívülünk csak Erzsébet (Zsarnay) lesz. Déltájt végre forog a kerék. Kellemes utazás. Ikáék tanácsára a Cuhavölgyi malomvendéglőben ebéd, pocsék, méregdrága. A pincérek lábán betyárcsizma gumiból.

Este Liptákéknál nagy Gábor születésnap, köröm közüli nagy vacsora, pezsgő is. (Mi két üveg 1965-ös tokajival kívántuk a szerencsét.) Topolánszky Évi jött értünk, Józsa hozott haza, már kilenc felé. Déryék (Tibor fáradtan, „elanyátlanodva”), Borsosék, Vasék, rengeteg fiatal, még lengyelek is, egy tatárarcú fiatal nő kivágott blúza nyílásán arany Dávid-csillag.

Július 3.

Szopkóéknál kondoleálni. (A temetésen Flóra és Ikáék ott voltak.) Kató (az özvegy) most jött meg nagyobbik fiától Németországból.

Tüzetesen, higgadtan mondja el, hogyan következett be végül is „szép halál”: Jenő semmit nem szenvedett. Jókor kórházba vitték, állandóan figyelték, kezelték, de a semminek tetsző infarktus pontosan ott jelentkezett, ahol évekkel ezelőtt, átszakította a hártyaszerű benövést.

Aztán a gond. A kis nyaraló és telek (125 négyszögöl) fele Katóra mint örökség száll, igen nagy örökségi illetékkel.

Két kiállítást is megnézünk. Udvardi Erzsébetét a pártházban (a tömegtől szinte a képek elé sem jutunk a kis termekben), aztán Bernáth Aurélét. Ezt zavartalan megrendüléssel: árad a művekből az emberség. A művészet és erkölcs egy mérleg két tányérján, ahogy a századelő képzelgette.

*

Az Udvardi kiállítás után Uzsoki a Balatoni Bizottság titkára (?), és az elnökasszony fölinvitál a tanácsházba, egyszerű fogadásra.

Innen Mészáros István hoz haza, a sümegi kórház igazgatója, Máriával. Váratlan vendégként itt marasztaljuk ebédre őket - szinte Simon István emlékezetére. Főzelékünket osztjuk meg, a húst és két üveg alján maradt bort. István mint kórházvezető (s mert népi származék) jól belát

a parasztság tényleges életébe. Igen, óriási a változás. A főbb pontok: 1. nincs fagyoskodás, 2. mindenki kellőképp eszik, 3. az idegállapot csendesül: kevesebb a családi veszekedés, 4. aki arra törekszik, jólétet is elérhet. Vannak húsz-egynéhány éves bányászok (Ajkán), akik autót szereztek, mások lakást. A kérdésnek, hogy a jólétnek semmi kapcsolata a közösségi tudattal, a műveltséggel, az igényesebb emberiességgel. A „felső" szellemi életnek semmi kapcsolata a falvakkal.

Július 4.

Mariska egy mondatban kétszer is: mostandék. Később aztán*dék* (vagy dég mégis?)

A hosszas panasza, hogy kedvére kidicsekedhesse magát: tizenöt ember ette tegnap a főztjét, mert a Magdusék meglepetésül - főnökeiket is magukkal hozták.

És pótlék Bélay úr halálához. Szívroham ez is. Olyan dísztáviratot adtak össze, hogy csak Mariskára 22 forint jutott. Pedig itt senki nem szerette. Bélay úr önző és hatalmaskodó ember volt. Sándort is ő küldte nyugdíjba, noha a vezetőség engedett volna neki még egy évet (hogy magasabb legyen a nyugdíj összege).

Mikor a halászmesternek megvitték a hírt, ezt mondta, hogy megtörje a percnyi csöndet:

- Na és. Nyugodjék békében.

A többiek bajusz alatt mosolyogtak. Nem a kegyetlenség, hanem a merész szólás miatt.

Mariska is ilyenféle lelkiállapotban adta meg a 22 forintot: Mégis csak mi voltunk a kebelbeliek. És sose lehet tudni, mi mire megy.

Hogy még arra a kis összegű nyugdíjára (a havi 1240 forintra) is ügyelnie kell.

*

Föl Pestre az Írószövetség kocsiján, Garai Gáborén. Hatalmas Volga, Lukácsy úr remekül vezet (huszonöt éve ismerjük egymást). A kényelmes kocsiban fejezzük be a verskötet korrigálását (Flórával), és a *Beatrice* új fejezeteiét. Itthon épp nagytakarítás. Váratlanul egy vidéki tanárnő, Szakállas Ilona: beszéljek a 46-os időkről, arról ír doktori értekezést. Az udvaron állva felelgetek.

Bálint mekkorát nőtt!

Július 7.

Ika bement a kórházba. Flóra, Gyuszi kísérték be. Én késve értem haza, nem búcsúztunk el.

Mert majdnem egy fél órát vártam az autóbuszra; ahelyett hogy taxit fogtam volna.

Délután Urhegyi Klári telefonja. Édesanyjáról lemondtak az orvosok, már csak az infúzió tartja életben. De mégis: hagyja el a kórházat. De otthon infúzió nélkül a - halál. A főorvos Strausz Imre. Nem volna-e szavunk hozzá?

Flóra telefonál a feleségének, azután magával a főorvossal beszél. Persze hogy lehetetlen a helyzet - de... ha úgysem él soká?! Tehát mégis bent tartja. Nagy „öröm" a családban.

Ilyen megoldások is vannak.

Évek óta most szombaton véletlenül egymás mellé kerültünk Liptákéknál ...-vel. A „mi újság” - „mi újság” után rögtön: Nincs ápolónő. Pénzért sem! Be fogjuk csukni a kórházakat. S ami mégis akad...!

- Kár volt mégis szélnek ereszteni az apácákat.

Meglepő ingerültséggel ő:

- Csak fontoskodni tudtak! Meg ijesztgetni a betegeket a túlvilágukkal!

- A semminél is kevesebbet? - akartam tréfálni, de - szinte tüzelt benne valami - nyilván vitára alkalmatlan - szenvedély.

Július 8.

Ika mandulaműtéte - jól folyt le. Flóra ott volt, Gyuszi is. Fájdalma van, de a műtőből kijövet az orvos első szava a dicséret volt, egy hangot nem ejtett Ika.

Délután Jancsi az új francia feleségével, azaz még csak élettársával s annak tizenöt éves kislányával.

Az asszony - Jeannine - tipikus párisi asszony, negyvenöt éves, gépírónő, három gyermek anyja, friss beszédű és elméjű, nyoma se rajta a festéknek vagy tetszelgésnek: őszinte s jóakaratú. Ez az első óra benyomása. Lánya Nathalie - félbreton, nagydarab ártatlanság, már ugyancsak kidomborodó idomokkal, de nyitva felejtett szájjal figyel, és - a Luna-parkba szeretne elmenni, akár délelőtt is.

Együtt mentünk el - Jancsi nagy kocsiján - előbb Klárikához, (a volt Zsidókórházba) az OTKI-ba. Fél oldala megbénulva, a vérkeringés is akadozik, nehezen lélegzik, napjai meg vannak számlálva. De fájdalma semmi, aggódása sem. A hazamenetelről beszél (különös mély hangon, kevés összefüggéssel). Odagyűlik az egész család, Karcsi, a felesége, kis Klári, a gyerekek.

Búcsúzáskor a franciák is jobbról-balról megcsókolják a bizony elriasztó beteg arcot.

Aztán Ikához, a János-kórházba.

Torkán a kötés, elhomályosított szoba: mindez különösen széppé teszi, ahogy az ágyban fekszik. Nem beszélhet, füzetbe ír. Nem panaszkodik.

Mosolygó jelenet a franciák bemutatkozásánál, azok beszélnek, Ika mosolyokkal válaszol, de azokon is francia akcentussal.

Eljövet vad zivatar, jégverés. Esik tyúktojás nagyságú is.

Ilyet a franciák se láttak még.

Itthon whisky, aztán gyorsan elkészített vacsora. Flóra még meleget is rögtönöz.

Jeannine egyre rokonszenvesebb az egyszerűségével s mégis gyors mozgású arcával. Apja, nagyapja kommunista, azaz szocialista volt. Féltestvérei - mérnökök - is. Ő is az, de már nem „militál”.

- Mais pour m’exprimer, non?!

Jó hangulatban folyik le az este. Jancsi már műhelyfőnök, de csábítják másfelé is.

Földvárra campingbe mennek, mert úgy olcsóbb. Akkora sátruk van, hogy föl lehet állni benne, s még - fűthető is. Asztal, székek, ágyak.

Július 9.

Ikus jobban van: halkan ugyan, de már beszél.

Este kilenckor fölhívom Pátzayt. - Dehogy van baj, örömhír sem, egy-két dolgot elevenítenék föl az 1920-as évekből.

- Fáradt vagyok, négy óra hosszat álltam a létrán. Ilyen megbecsülés sem ért. Parasztok, Tolna megyei parasztok rendeltek lovas szobrot, látták a fehérvári meg a pécsi lovamat. Zsennye község, Tolna megye.

És újra hosszan, frissen a további részletek.

- Nyolcvanegy éves vagyok, de több lovat már nem vállalok.

A hajkefeügyből csak annyira emlékszik, hogy pénzért járt valami Landererné hoz, s azt Ferenczy Noémihez vitte; Noémi rejtegette Sinkó Ervint: amíg csak nem szöktette Bécsbe hajófenékben.

- Hány évre is ítélték?

- Engem? Landererné megmondta a nevem, de én nem adtam ki Noémit.

- Lédererné volt Révai édesanyja.

- Orgazdaságért ítélték el, mert állami pénz volt.

- Mennyire ítélték el?

- Két hónap?

- Két évre ítélték el.

- Üljünk majd össze. Beszélgessünk már egyszer azokról az időkről.

Július 10., vasárnap

Ika állapotában visszaesés. Fájdalmai vannak, fáradt. Visszasoványodott a régi ruháiba.

Este Juhász Ferenc Molnár Piroskával. Kaposváron színésznő, de Pesten lakik. Rokonszenves, egyszerű; szerény, de ötletes. Kilencéves kisfiáról beszél.

Az utcafordulónál várom őket, Dezsőék vidéken vannak, nincs, aki kaput nyisson.

A telkeken fölburjánzó gazokban gyönyörködtem. Mennyi merész, modern alak. Annyira plebejus vagyok, hogy a kerti virágoknál jobban becsülöm őket, kivált azokat, melyeknek még a szokott csúnyácska virágjuk sincs. De még hármasban is csak a bogáncsot, a szamártövist ismerjük (s én a kásavirágot).

Július 11.

Hajnali, még derengés előtti ébredés.

Jó iramú munka. Uszoda, három és félszer a medence hossza. Igen közepes ebéd. (Vízben főtt marhahús, egy szem félhideg krumpli.)

Flóra oly „földobottan” jön (késő délután) haza, s beszéli el a napját, hogy - kezét simogatva csitítom, csillapodjék. Végre két nagy eredmény. Szembeszállt végre erélyesen a mindent hátráltató párttitkárukkal. Beszélt az új építési miniszterrel a gyógypedagógiai építkezés dolgában. A titkár meghátrált, a miniszter mindent megígért, meggyőzve. Szent neki is a gyógypedagógiai munka. Flóra jelenlétében telefonált az építési vállalat vezetőjéhez. Rokon-

szenves ember (Ábrahám Kálmán), jó szakember és szervező. Az elődjének azért kellett mennie (ezt beszélik), mert hatlakásos házat építtetett a nagy családjának. Éjjel dolgoztak rajta kiskatonák.

Július 13.

A tv épületében az *Ünnepelt* tv-változatának bemutatása. Útközben Juhász Ferencet is fölvesszük.

Egy-két torokmarkoló pillanat, de különben lassú röptű didaktika.

Utána - mert az Ady-filmet is meg akarjuk nézni - bevásárlás hármasban a Váci utca környékén. Ferenc szívélyessége, fürgesége, barátkozása a kiszolgálókkal. Vettünk Flórának végre egy pontos órát, Doxa.

Az Ady-film. Megrázó és leleplező az érmindszenti ház és környezet. A szülőház! Hiszen még parasztfiúnak se volt módos a gyermek Ady. Nyilvánvaló: parasztszármazék. A nemesség - milyen jellemző kényszer - az ő találmánya. Erről egyszer bővebbet. Épp azért, mert ezt senki soha föl nem - nem „fedte" - hanem mutatta.

Este Illés Endre Krétarajza rólam. A *Tű foka* első fölvonása. De hisz ez valódi dráma! - ebben a szereposztásban.

Július 14.

Hétkor indulás Aczél személyes kocsiján Tihanyba. Mercedes. Először éreztem, mi a különbség közepes és kitűnő kocsi között. Semmi fáradtság a kilépésnél.

A sofőr rokonszenves, magas, szőke, művelt arcú ember: egy skandináv diplomata karcsúságával és disztingváltságával...

Kötél a terasz kövezetét szélesíti.

Rövid fürdés.

De a munka még nem megy.

Július 15.

Tüneményes, zsúfolt nap. Nyolckor Pestről Juhász. Tíz felé ki Kötéllel és Ferenccel a pincébe bort fejteni. Húsz litert hazahozunk, közrefogva a nagy demizsont. Épp nekiültem a munkának (kész leírandóval): Dörnyei. Aczél kocsijával van lent a parton, menjünk át Elláékhoz, Aczél Zsuzsa ott vár bennünket. Ott van Magdi Nórával, Ucó, Gigi gyerekeikkel és még néhány fiatal német. Jó hangulatú beszélgetés a napsütötte teraszon. Bor, sajt, túrós lepény. És ráadásul két órakor az elkészült ebéd, töltött paprika.

Ez a béke - erről én, hogy miért nem érzékelhető úgy, mint a háború.

Aczélék hazahoznak a felső útig. Gyalog be (Ferivel) hármasban a dűlőúton. Jó délutáni alvás. Némi munka, vacsora együtt.

*

Aczél állapota. Arcán és testtartásán ott a depresszió. Mert rövidesen hatvanéves lesz? Ferencen át azt kéri: írjunk a könyvéről Illés Endre, én, Juhász. Keményen szorítják, ellenséges gyűrűben van.

A szünetekben Flóra sűrű telefonjai Pesttel. Ika javulóban, a kis Bálint már önállóan megáll a lábán. Klárikáról Kun Miklós (a sebész) is csak az eddigit mondja: agytrombózis, menthetetlen. Telefon Pécsről: Nógrádi és Czímer öt-hat nap múlva jönnének ide, asszonyostól.

Július 17.

Gratulációk a *Jogaink*-hoz. (A *Látóhatár* is újból közli.) „Egy a rabság: nem lenni boldog. Száműzött vagyok s fölkelő. Ide mindent, míg van idő. Míg kegyet oszt a trónjafosztott!" „Olyan erővel mondtad ki az öreg ember tobzódó önzését, mint Sz. L. a szerelmi önzést a *Semmiért egészen*-ben." Most merült föl bennem a kétely: saját maga önzését mondta ki oly megragadóan Lőrinc? Mert én ugyancsak nem a magamét. Egy általános érzés kifejezése volt a gondom. Művészi tehát teljesen, és nem exhibicionista. Semmiféle olyan jogot saját magamnak *én* nem kívánok; személy szerint tán soha nem éltem ilyen harmonikus viszonyban az élettől követelhető jogok dolgában.

Július 18., vasárnap

Kora reggel nagy csigaszedő körséta csaknem az egész Kopasz-hegyen. Kevés van, de majdnem kisgyerek-ökölnyi.

Elég jól haladó munka (apám, mint katona Pesten), miközben Flóra rendületlenül takarít, Ferenc meg a ház előtt a nyugszékben olvas.

Aztán a kasza nem veszélytelen fenése után a terasz alatti gyep lecsapkodása. A leterjedő futónövényt Juhász szedi le.

Öttől csaknem tízig Király Károly Marosvásárhelyről Sütő András levelével. Ami most ajánlólevél is.

Nagydarab ember. Tán túlságosra is nyúlt családi körülményeinek és politikusi pályájának részletezésével. De igen jó körképet nyújt a romániai helyzetről. Tárgyalt magával Ceauşescuval is.

Később beállít Józsa, a félszékely, félolasz.

Az erdélyi magyarság az utóbbi tizenegy évben mindössze 60 000 lélekkel szaporodott.

Az idei román népszámlálás 1 786 000 magyart és 1 060 székelyt mutat föl.

Este tűz a kandallóban. Ferenc és Mariska szétfűrészelték a lehozott teljes sonkát. Békebeli íze van. De a bornak is, a lobogó tobozoknak is.

Július 19.

Jancsi és Jeannine a földvári campingben. Sátrukban - még ha esik is - jól elvannak. Enni a restaurantba járnak: „Kitűnő, olcsó!" A Szabó-Urhegyi család egy közeli üdülőben. Sajnos franciául az egész táborban, egész Földváron senki nem tud s így Nathalie csak mutogatással érteti meg magát, de így is jól elszórakozik Zsuzsával.

Odette sorsa. A két fia meglátogatta. Férjnél volt, egy napszámosnál, hét gyereke volt. Közönyösen hallgatott hajdani életéről. „Nem vették föl a kapcsolatot."

Aztán Jancsi leventekatonasága, fogságba esése. Ahogy kimentettük a miskolci orosz fogolytáborból (kórházból).

Jancsi az orosz fogolyvonaton. Betegen, harmincöt kilósan feküdt. A magyar parasztok s asszonyok az ablakon át még tejet is adtak nekik; társai vele akarták megitatni, két csöppet benyelt, hányt. Egy állomáson két magyar katona megszökött. Az őrök a vasúti alkalmazottak közül tettek be kettőt a vagonba, hogy meglegyen a létszám.

*

Délután Aczél kocsija Juhászért. Jókora kézirat Flórának, nézze át azonnal.

Föl a szomszédék építkezéséhez. Chasse aux escargots avec les Français. (Csigavadászat a franciákkal. - A szerk.)

Fürdés is volt, rövid úszás, Ferenccel.

*

Késő délután kaszálás (a maradék füvet), ugyancsak sok fenés közben, hogy a kifúlást magam előtt is titkoljam.

Egy szakállas fiatalember lentről. Épp csak egy levelet adna át, közvetlenül Erdélyből. Járjak közbe (lehetőleg rögtön), hogy a hozzánk települni vágyókat a magyar hatóságok engedjék be, mert a szándékuk bejelentése után azok helyzete a román hatóságok keze közt - elgondolható. Sokan vannak ilyenek, tehát -! Ha a rádió ügyét (hogy székelyföldön is hallják) már elintéztem (nem én intéztem el, csak én *is* sürgettem), ez is nyilván eredményes lesz - és más szívfájdító dolgok...

Este Tivadar Pécselyről. Megható kiáltványterv a világ összes nemzeti kisebbségben élő népéhez, hogy egyesüljenek. Adjanak hangot legalább a jogaiknak s fájdalmuknak. De hisz - annyira el vannak nyomva, hogy még a jajdulási jogot is elvették tőlük.

Július 20.

Este van, és semmi lejegyeznivaló. Pihenő nap tehát, ünnep. Egy közönséges szép hétköznap, mely napfénnyel jött, napfénnyel ment el. Kaszáltam.

Július 21.

Pestről, eléggé megkésve - 10 helyett $^{3}/_{4}$12-kor - autón a Nemzetitől Benedek András, Marton Endre, Bodnár Sándor a *Különc* bemutatása ügyében. A tréfámra, hogy: „a centenárium alkalmából?” - Marton: becsületszavamra, eszembe se jutott, amikor a tavaszi dátum helyett ezt az őszit választottam. Én emlegetem a darab színi fogyatékosságait, rendre megcáfolják. Bodnárt épp a nehézségek megoldása „izgatja”, azoktól vár sikert is, nemcsak rendezői föladatot.

A színészekről. Sinkovits nem túlságosan nagy termetű? Meg tud jeleníteni cingár, idegkínozta embert is. Orczynéra nem jó Törőcsik: nem illik Sinkovitshoz (alacsony hozzá), ők Váradi Hédit gondolták. Ki van még? Ronyecz, Kohut? Ők még kevésbé. De Váradi négy év óta nem kapott nagyobb szerepet, „telítődve van”, hogy megoldjon valami nagyobbat is.

Ebédre hal csak keszeg van. Kitűnő. És palacsinta.

Július 22.

Vasárnap, jó munkanap. A terasz maradék füvének lekaszálása. Gyors befejezése a *Kacér Hölgy* című fejezetnek.

Délben Kurucz János, az egykori sárospataki Népfőiskola emlékeivel, amikor ő ott 1946 telén tanítvány volt, én meg tanár.

Most Mogyoródon a tsz nagy szöllészetét vezeti. Tapintatból a feleségét nem hozta föl, mi megyünk le érte.

Meghívást hozott: augusztus 14-15-én az anyanyelvi konferencia résztvevői kimennek Mogyoródra, Fótra. Értem jönnének, visszahoznának. De az így is három nap! Hát akkor ők jönnének ide, 25-30-án.

Július 23.

A még tavalyról megmaradt csontszáraz szilvából, ahogy a pohár vízbe teszem, kimászik egy jókora kukac. Átvészelt mennyi veszélyt. Micsoda föltámadás! Lázárként mozog a víz színén, kapaszkodva a pohár szélébe. Milyen undorító a hősi erőfeszítése, csak azért, mert olyan öreg: hullafehér.

Tíz órakor Czímer Pestről, valamivel később Nógrádi Pécsről, ő autóbusszal.

A ház elé telepszünk, én nyugszékbe, fekve. A kettős monodráma címe mégse *Csak az igazat!* legyen, hanem *Lélekmentés.*

A szereposztásról. Az utolsó jelenet megmagyarázása mondatonként, mert túl tömör. De ha szöveget bővítek: ki kell szóval is mondani, ami ma csak félreértés lehetne. (Hogy az ostobaság vezette tömeg tagjának lenni is föloldódás az egyén nyomasztó elzártságából, szabadság tehát.)

Közben a posta a *Beatrice* kefelevonatát hozza; a Felelősek fejezetét a szerkesztőség valóban félti; azaz engem félt a fejezet megjelenésétől. De - azért íródott csaknem minden fejezet.

Július 25.

Írógörcsöm van.

A kaszálástól.

Erős fájdalom a jobb csuklóban. Valóban találgathatom, a toll túl sok forgatásától vagy a kasza (annyi idő óta történt) első forgatásától.

Késő délután Flóra egyik főiskolai helyettesítője, Lányiné legkisebb fiával és két fitestvérével. Az egyik Kanadáig szakadt, 1947-ben (törve beszél magyarul), a másik Lengyelországba 1956-ban.

Kefelevonat a *Beatrice* Felelősek fejezetéről; az ajánlott kihagyások problémája. Még mindig a hóhérokat kell kímélni. Nyugtalanítaná őket az emlékeztetés. És mert „N. náluk annyi, mint nálunk József Attila!” Csak említeni is együtt a kettőt! Az utóbbi költő egyenes úton; az előbbi törekvő versíró, igen csavaros utakon, hogy miképp érvényesüljön, bár a politika posványosain át. Árulását a magyarsággal szemben nem viseli el írói képessége.

Július 26.

Józsával Veszprémbe Tiborhoz, a kórházba. Arca jó állapotot mutat. Bal karja az infúziós tűtől itt-ott fekete. Keveset, halkan beszél, de tréfálkozva, régi hangmodorunkon. A padlón csúszott el, - Böbe részletes elmondása szerint, amikor épp a WC-re készült (gyomrában a sürgető hashajtóval). Iszik a mi saját termésünkből, ez ízlik csak neki.

Közben, fölhasználva Józsa kocsiját - veszprémi bevásárlás. Nekem egy kék munkásruha (258 Ft), egy világos nyári nadrág, egy vászontarisznya, bevásárlásra, kéziratnak. Flóra gyümölcsöt vesz.

El Pécselyre, Tótvázsonyon át, Panninak névnapja van.

A hajdani cecei Anna-napok. (Mindkét nagyanyám Anna volt.) Józsáék - boldog család. Három sikerült gyermek, jó hivatás, egészséges öregedés.

A vő, Gábor, velünk jön. Finnugor nyelvész, a vogul mondatszerkesztés a külön szakja, lelkessé teszi. Hátha még eljuthatna a lapp földre! Van rá reménye.

Le a pincébe hármasban a Déryéknek ígért régi kályhacserepekért.

*

A megbocsátás. Még az is jog. Még azt sem gyakorolhatja bárki. Legkevésbé mások nevében. Amit a környező államok vezetői a magyar népi kisebbségek ellen elkövettek, azt mi, a szemtanúk, nem bocsáthatjuk meg. Tán egy következő nemzedék.

Július 27.

Délfelé végre a tea s a törkölyös fekete („nesz”)-kávé nógatására vánszorogni kezdenek a mondatok a fájó csuklóból (melyből írógörcsöt hozott elő mégiscsak a kaszálás).

Vendég. A pontot sem tehetem le, nyitva hagyott mondatot hagyva mögöttem megyek le a ház elé.

Szeretem is, becsülöm is Tóth Kálmánt; fejem szerinti építész, a műegyetem díszdoktora.

Szóáradat, de tele gondolattal.

A nyitva hagyott mondat bezárja a számat (kezdetben a fülemet is), alig ejtek szót - másfél órán át.

Örülök, hogy nem kell dolgoznom s gyötrődnöm; hogy nem folytathatom a dolgom. Oldja a kettősséget, hogy jól táplálkozik az agyam. Azzal, amit Kálmán okosan, de már-már gátlástalansággal ont magából, s buzgón traktál. Látva, mi minden tápláléktól szűkölködik a - lelkem.

Két tálból is mer.

Hogy kik újították meg a vitorlázást; csupa műkedvelő. Mert vitorlázni (negyven éve lakik nyaranta feleségestől egy kis hajón), az olyan ösztönfejlesztő (a meglevő ösztön jó működtetése), akár az építészet: helyes küzdelem a természettel, hogy ne szembeszálljunk vakon vele, hanem okosan alkalmazkodjunk az ő erőihez, akár vak akaratához.

A másik elmetápláló tál tartalma: az istenhit a kétkedő Kanttól Heisenbergig, Einsteinig. Mi minden mélyet mondtak azok még félúton is a hit felé. S mit hallott ő, Kálmán, egykor egy székely paraszttól:

Ha nincs Isten, semmi baj; akkor van baj, ha van, s mégis ilyen világ van.

Mire én a hagyományos citátumommal:

Isten nincs, de hiszünk benne.

*

Este Aczél telefonon. Hanglemezt csinálnak harminc percre (vagy harminc versre), színészek is szavalnának. Rosszul hallom, Flóra veszi át, s vállalja a válogatást.

Kornél bácsi megjött Craiovából, Ika lehozza.

Július 28.

Délben Ika és Juliette Clancier, Kozmutza Kornél bácsi és persze Bálint. Jócskán nőtt, s most még élénkebb. De megnyerő, jó mosolyú. Úgy nevelte Ika, hogy ha megüti magát, nem siránkozva vigasztalják, hanem nevetve azt mondják neki: hopp! Csimpaszkodik rögtön Flórára. Később nekem is megcsinálja azt a prr-hangot (a külső ajkakkal), amire pólyásként tanítottam.

Kornél bácsi nyolcvannégy évesen egymagában jött el Craiovából, holnap már utazik is vissza magára hagyott feleségéhez. Dán származású, Kazánban volt nagy üzemük, Kornél bácsi ott ismerte meg. Mint orvost kiengedték a táborból - Anatole France közbenjárására; praktizált, jól keresett. A háború után (I. világháború) - öt év múlva - visszament a lányért.

Hosszan beszél - jó magyarsággal, de igen halkan - az életéről, Itókáról (az édesanyjáról), édesapjáról (tábornokként halt meg az olasz fronton). Alacsony ember, picire összement, de szívós.

- Ceauşescu a fővárost Alba Juliába akarja áthelyezni - hogy mondják magyarul? Gyulafehérváron lesz Bukarest. Mert úgy leroncsolódott, és veszélyes.

- Mintha a haldoklót még föl is pofoznák.

Juliette az apjáról. Keveset dolgozik, a francia Pen elnöke, minden idejét arra áldozza.

Ika szebb, mint valaha. Karcsú, magas, friss mozgású, jókedvű, türelmes, főleg anyai működésében.

Az ebédnél rövid megbeszélés Kornél bácsi ügyéről. Bölöni a második feleségére (élettársára) hagyta Itóka értékeit, bútorait, levelezését (Adyval főleg). Ezt az asszony - S.-né - eladta a Petőfi Múzeumnak. Kornél bácsi legalább az anyai emlékeket szerette volna visszakapni: ő az örökös. A bíróság neki is ítélte, de S.-né azt „igazolta” Hatvanyval, hogy Bölöni azt - írásban ugyan nem, de szóban - neki ajándékozta. A megtárgyalandó most: jogos volt-e a döntés, illetve az eladás? A Petőfi Múzeum azzal érvel, hogy S.-né (közben meghalt) nem tudta, hogy Itókának van fia s így jogos örököse. De ha igaz, hogy Bölöni őt nevezte meg örököséül: akkor ő csalt, mert hisz tudta, hogy van örököse, és hogy Itóka személyes dolgai (így levelezése) azt illetik. Az ékszer, amit neki juttattak: egy kis bross, egy kis gyémántfejű tű s tán még valami apróság.

*

Ikáék távozása perceiben vendégek - Amerikából. Hámos Ottó és felesége, fia s menye. Hosszan az ottani mozgalomról Erdély érdekében. Rokonszenves, önzetlen emberek. Józanul, tehát világosan látják a tennivalót, s így eredményesen csinálják.

Este: kísérletezés, hogyan ne füstöljön a szerény, kicsi - de nagy füstre képes - kandalló.

Július 29.

Kezdődik az évi kínzó szorongás: közeledik Segesvár évfordulója, Petőfi vérben az Ispán-kútnál.

Befejezve a cikk Grandpierre kérésére.

Délben még a „Mély víz!” táblánál úszunk, valaki integet a partról. Ki lehet? S nekünk köszönget lengő karral?

Wessely Bandi. Egyedül. Laci olyan fokban veszti a tüdő hólyagjait, hogy ha négyet-ötöt lép, fuldokol. Ki van mellette? A telefonkészülék s két lépésre a kórház a kipróbált jó orvosokkal - ápolónőkkel.

Elvette volna a kedves - tragikus sorsú - tehetséges költőnőt, de...

Flóra Böbével telefon. Tibornál szívgyöngeség. A veszprémiek eltanácsolják a füredi kórházba. Nem vesz be más táplálékot, de az üveg (saját termésű) borunkból, amit vittünk, már csak félig az üveg. „A minősége miatt, vagy ami lelkileg hozzá fűzi?” - így Böbe.

Ki a pincébe hát, borért, Flóra, Bandi, én, négy demizsonnal. A kőasztalhoz odaül mellénk József. „Viszki - a szaga se szájba való, Illés úr.” De még egy pohár vörös, és még egy pohár, hogy bizony ingadozva viszi a cementes vödröt üresen is.

Július 30.

Rossz éjszaka: én mérem Flóra vérnyomását: 170-180. Délelőtt véletlen szerencseként beállít Tivadar. Az ő készülékén is 180 körül. Tanács, recept: jódcseppek. Meghozta az ötven kiló cementet, visszaadhatjuk Kereszteséknek a kölcsönzést. Beviszi Flórát a faluba, vissza is hozza.

Délután Wessely Bandi. A ház előtt ezúttal teázás. Később lekísérem a partra, a védfalon kuporogva várjuk a füredi autóbuszt, jó egy óra hosszat. A francia helyzetről ő. Az ország gazdag, a jólét általános, így tehát, ha a baloldal győz - szerinte az fog győzni -, a szocialisták megnyerik a hadsereget is, nem lesz baj.

Szereti a vaskos kifejezéseket, franciául jönnek a nyelvére. Addig nyújtózkodj, amíg a takaród ér, Nantes-ban így hangzik: „il ne faut pas peter plus hant que son cul”. A démon du midi: a nemi szenvedély, mely 50-55 között lepi meg a férfiakat, a fiatal nők iránt. Erről az ő személyes tapasztalatai.

Július 31.

1849. július 31!

Ahogy öregszem, percről percre van bennem önkínzó vágy végigélni emlékezetemben azt a segesvári napot.

Halhatatlan halál.

*

Sütő András levele a *Tiszatáj*-i üdvözlésre. „Nagy ember évfordulóját addig érdemes ünnepelni, amíg hasznát veszi: biztonságot nyer s munkakedvet.”

Nagy embert az évfordulóján addig érdemes ünnepelni, amíg hasznát vesszük; mert attól még tovább dolgozik értünk.

Augusztus 1.

Mariska unokája (Magdus fia) megnősült, huszonegy évesen, érdi szomszédjuk („paraszti népek") tizenkilenc éves lányát vette el. Nagy lakodalom volt, harminc vendég (tíz gyermek), ott volt a „jegyző" (nyilván a tanácstitkár) is, együtt ült a pappal (aki a szertartás előtt a fiatalok elé ment néhány lépéssel az orgonazúgásos templomból). Négy tyúkból főztek levest, huszonegyet megsütöttek. A menyasszonytánc 17 500 forint. (Mariska küldött 500-at.) A menyasszony nagyapja a menyasszonytánc fejében egy huszonöt kilós malacot adott, maga vezette be, magyaros gatyában, szájában régies pipával. Külön jövedelmező játék volt itt, hogy a vőfélyek eldugták a menyasszony egyik cipőjét, azt is ki kellett váltani, ha táncolni hívták később is. A fiatalok még másnap nászút helyett Fehérvárra mentek, hogy a menyasszony pénzén minél előbb megvegyék a bútort. Részeg nem volt senki, pedig ugyancsak nagy volt az örvendezés.

*

De.: Czobel Olga, finnugor tanárnő-asszisztens a müncheni egyetemen. Az Anyanyelvi Konferenciára jött haza - nem emigráns. Némethez ment férjhez (ötéves kislánya jól beszél magyarul).

Amerikában (Louisiániában?) 250 magyar család két magyar tanárt keres, hogy gyermekeiket magyarra tanítsa.

Ő járt itt tavaly Csonka Pál amerikai egyetemi tanárral, Erdélyből jövet.

Alakulóban van - a svéd miniszterelnök vezetésével - a nemzeti kisebbségek világszövetsége.

Du.: Hosszú kaszálás után szaggató fájdalom a jobb csuklóban, majd alsó karban. Fél éjszaka ébren. Beáztattam egy törölköző felét, a másik fele lett a burkolás. Kétszer is. Semmi csitulás. Igaz, kint 15 fok erősen hideg idő.

Augusztus 2.

A *Fáklyaláng* átigazítása. Hogy a *„Bánk bán* mellett álljon" stb. Kezdettől fogva élt bennem az elégedetlenség. Most mintha a régóta útra készülő elé egy paripát vezetnének: ülj rá, csak a kantárt kell tartanod, s biztos a cél.

Délben Vas Zoltán. Most tette le a kagylót: Böbe már csak sírni tudott a beszélgetésük végén; Tibor állapota romlott; a fő baj: nem ragaszkodik az élethez. Nem akar enni, mozdulni, nézni; azt sem akarták, hogy áthozzák Füredre.

Aztán Józsa. Három orvos jött Pestről, konzultálni, itt a válság. De hogy önteni életet bele, ha ő - semmit nem akar.

*

Topolánszky Iván második feleségével. A híre - nyilván a füredi rokoni berkekből -: démon, három gyermekesen! Íme: egyszerű, szép, de megkínzott arc, aki szomorúan viseli a szenvedélyét. A három gyermekkel is fiatalosan sudár termet. Szerény, okos beszéd. Boldogok? Ivánnak két fölnőtt fia van. Lehet ilyen háttérrel harmonikus élet? És ha csak így lehet - ilyen küzdelem (és lelkifurdalás) végén?

Flóra Böbével. Tibor jobban van. Minden azon fordul meg, legyőzheti-e a tüdőgyulladást.

Önző fölszabadulás részemről. Nem kell gyászbeszédet mondanom!

Megvolt a konzultáció! Itt volt Zsuzsa (Aczélné) is. Tanácsa Böbéhez: legyen minél több időt Tiborral.

Augusztus 3.

József (Kötél) miközben irtja a kerítésen túl fölnőtt bokrokat, számomra ismeretlen vagy homályos értelmű szavakat fűz beszédébe, oly sűrűn, hogy röstellem megállítani, mit is mond. „Válykó" vagy „vájkós", - mondja valami gödrös (hosszúkásan behorpadt) rétrészre. A cserjetövet jókora mélyre erősített kisded, de ugyancsak vaskos sarlóval nyesi, rántogatva rajta. „Vennék én is egy ilyet." „Csakhogy ilyet már a kovács se csinál." „Ez a »gyalázka«; erdőirtásnál használták." „Ha eldobná egyszer, adja inkább nekem." „Ezt? Szolgál ez engem sohanapjáig."

*

Ella és Móricz Virág, tele hírekkel Tiborról. Veszprémből először Pestre akarták küldeni, de Pestig nem bírta volna ki az utat! „Labdáznak vele ide-oda, egyik kórház sem akarja, hogy nála haljon meg" - így Ella. Füreden most épp nincs szívspecialista. Pauser Lóránt az egyetlen körorvosnak is. És a veszprémiek! Mikor Tibor vergődésében ledobta magát az ágyról, s összetörte magát: szerencse volt, akkor tért vissza a ragaszkodása az élethez, ott, a földön, az alatt a két óra alatt, mert hisz vissza akart kerülni az ágyba. Aczél (vagy Aczélné?) keményen összeszidta a felelősöket.

Ella Erdélyről. Bulgáriáról. Váradon a Pestről érkező autóbuszt valósággal megrohanták: „nincs egy kis kávéjuk, orvosszerül kell!" A három kiló szalámiból Ella ott helyben szétosztott két kilót, darabokra vágva. Sepsiszentgyörgyön a magyarok már nem kívánkoznak ide sem. „Elfeledtek bennünket! Itt legalább idegenek közt vagyunk másodfokúak. Duplán fájna, ha a magyarok is így kezelnének bennünket."

Virág! Összehasonlítva, mikor Zsiga bácsi először elhozta közénk a Centrálba: „Mustráljátok meg!" Berlinből jött, friss doktorátussal, királylánynak.

Augusztus 4.

A 45-ben fölröppentett jelmondat, hogy Magyarország Hitler utolsó csatlósa, akkor is erélyesen megcáfolandó, mert végzetesen lélekromboló és tudatzavaró volt, ha kintről röppentik föl. De bentről dörrentették el (a „béke"-kötés idején), s dörrentgették aztán sorozatosan a jogos nemzeti érzés visszafojtására. „Utolsó" - nincs tehát helye (mintegy erkölcsileg sem) a jogegyenlőség kívánói sorában. Holott első hely illette volna, hisz őt érte a legnagyobb jogfosztás.

Délután Tánya (Voronkina) a lányával, Helénével és egy kísérő férfival. Elhozta az *Inosztrannaja Literatura* két számát, melyben a *Kháron* megjelent, Fedorenko 12 lapnyi bevezetőjével, hatszázezer példányban.

Kedves, kellemes, művelt asszony. Lánya is kezd magyarul tanulni. Most készülnek a könyvben való megjelentetésre. Egy-két mondatról van kérdeznivalója. „Ki volt a nagy öreg író?" „Én!" - nagy nevetés és tiltakozás.

Augusztus 5.

Ikáék Bálinttal, Maricival. A kisfiú még kedvesebb (értelmesebb). Az új környezet fokozza persze az érdeklődését, de a - mosolykészségét is.

Posta - Pest! Boldogtalan dilettánsok, hogy a nyári „pihenő” alatt - az ő reménytelen ügyeiket intézzem el: mik a legjobb fogásai a versírásnak és az - érvényesülésnek.

Délután Baylacék Párisból, autón.

Este Kodolányi Istvánkáék a hat gyerekük közül a négy picivel. Lekésték a gyorsot, a személlyel továbbutaztak. Gyalog jöttek Földvártól Szántódig, a révtől idáig este tíz után. Gyuszi viszi őket autón Káptalanfüredre; vagy Akaliba. S ha ott se lesz hely, vissza ide. Mindenesetre megvacsoráztatjuk őket, s próbáljuk tartóztatni. De nem; bíznak, mennek. Vallásosak; annyi gyerekük lesz még, amennyit az Úr ad. Ez a belenyugvás könnyebben viselteti el velük még az úti váratlanságokat is. Isten percenként - állomásonként - gondol velük.

Augusztus 7.

Szorongás, nyomott hangulatú indulás (délután 5 órakor) Vas Zoltánékhoz. Első alkalom, hogy Tibor hiányzik a szokott együttesből. Nem Böbe jön értünk, hanem Pongrácz Zsuzsa, férjével, Baló Lászlóval. Rajtuk kívül Király Istvánék, Pethő Tiborék. Déry állapotáról újabbat senki sem tud; úgy tetszik, az orvosok sem. Azt hiszem, hogy a hiányuk miatti növekvő nyugtalanság (csaknem bűntudat) leküzdéséért kezdtem rögtön az adagomnál többet inni, előbb viszkit majd vegyesen bort és viszkit. (Remélem, csak Flóra vette észre, az est vége felé; el-elvette előlem, tapintatosan, a poharat.) A nyitott teraszon ott, helyben sütött máj és cigánypecsenye.

Félrevonulás Pethővel az erdélyiek ügyében; (még ide se írom, ki, hogy kinek levele alapján.) Aztán Aczélról, közelgő 60. születésnapjáról. A lapok egyöntetűen - nem fognak megemlékezni róla.

Aztán tartalmas és élénk vita Király Istvánnal. Szinte szemináriumi okfejtéssel mondja el (nyilván először): a kelet-európai népek szellemi világa örök skizofréniában él; nyugat-európainak hiszi magát (és fejleszti magát), s meg se látja, hogy ahol él, az ugyancsak kelet, a nyomorával, a nép elmaradottságával. De hisz van ilyen távolság akár a francia vagy angol szellemi élet és „népélet” közt. Nem maga a „fehér” kultúra harcol inkább területtől is függetlenül (mert hisz mindenütt) a „barbár” rendszerekkel? István túl tüzesen, Pethő túl tárgyilagosan beszél.

Edit hoz bennünket haza, Szénásiékig; onnan gyalog. Flóra „feddései” a szesz kettős ártalma miatt; a szív és a gyomorfekély! De ami miatt nehezen alszom el, a szégyenérzet. Észrevették valóban, hogy túl sűrűn nyomtam a poharamba a „szódavizet”? Reggel valóban enyhe másnaposság. Tehát - igen, máskor jobban ügyelek.

Augusztus 8.

Nehéz nap, rosszulléttel; igaz, túl sok teljesítmény után. Már ebéd előtt Józsa, újabb kedves szívességtétellel; hozott egy bádoglapot, amit majd fölszerelhetek a kandalló elé. Ugyanakkor Polgár István, az USA-ban élő, már angolul közlő író és szerkesztő, hozza az *American Poetry Rewiev* számát (magyar versekkel), Bodor Ferenc vele, Erdélyből jövet. Ők ebédre is, mert délután magnointerjú lesz a fenti *Rewiev* számára. Közben még egy ismeretlen: Tóth Károly Nagyváradról. Őt megkérjük, jöjjön vissza délután. Így Mojzer Zoltánt - fényképezni akar. Még egy határon túli magyar: nézhetjük-e másként, mint reménytelenül a magyar kisebbség sorsát - nem lenne-e kötelesség a Chartát megismételni, sőt a baszk módszert? Ebéd után erőgyűjtésül félórai fekvés, alvás nélkül. Kétórai magnobeszéd, roppant idegzaklató körülmények közt, mert nem lehet elkerülni, hogy valaki át ne járjon a verandán. Utána szó

szerinti összeomlás - félórára. Mert erdélyi ügyben is - valósággal prédikálnom kell a reményt. Aztán Mojzer vesz kezelésbe, csattog az utált fényképezőgép, s ő szegény mentegetődzik. De hát: munkát teljesít, ezért utazott le, megbízásból.

Aztán ismét prédikálás a türelemről, a békéről, a reményről, a szükséges hitről - egyre hitetlenebbül, mert hisz ugyanazt a gondolatmenetet kell ismételgetnem, már oly szabványszerűen, hogy nívótlannak érzem az igazat is. Pusztán azért, mert (bensőleg már) szajkózva fejezem ki. Föl a szobába végre: fejgörcs a kimerítő önfegyelmezéstől, hogy leküzdjem a sírógörcsrohamokat. Flóra nyugtatót hoz, kezem fogja, ebből merítek erőt, hogy fegyelmezzem a teljesen föllázadt idegzetet.

Augusztus 10.

Csupa kedvezőtlen kilátásból szerencsésen összerendeződött nap. Zivatar, szél, de a fürdés idejére egyszerre kánikulai napsütés. Úsztunk hát egy jót a hűvös, de meleg levegő simítgatta vízben. Kelletlenül nekiültem a hetek óta fölgyűlt fárasztó posta elintézésének. (Engedély tíz sor újraközléséhez, rossz versek reménytelen szerzőjének válasz stb.) Közben tán egy nem is rossz - vagy könnyen jóvá faragható - vers marad az asztalon. Ebéd? Csak maradékok. De a tegnapi húsleves egy kis beleaprított zöldpaprikával kitűnő. A benne főtt falatnyi marhahús éppúgy. Hozzá a kertből az első, már édes paradicsom. A nagy ponty maradéka remek. Mariska hozott a saját földjükről („úgyis ellopják") olyan gyenge kukoricát, amit a Ritzben is dicsőség volna fölszolgálni. Hozzá az ugyancsak maradék sajt éppen *au point* lett.

Este Veress Péter párisi követ a feleségével.

Augusztus 12.

Reggel Kötél Józsi, megbeszélendő a vízvezetékaknát. Így köszön be az ajtón: - Dicsértessék a szocializmus!

Vagyis tréfás kedvében van, s érdemesnek tart arra is, hogy megértsük a szellemességét. Azt szikráztatja össze, hogy se a plébános, se a párttitkár nem tekintély előtte. A maga útján jár. S engem is arra invitál.

Tibor állapota javul. Az asszonyok (Flóra, Ella, Edit, Pulcsi, Buba) afféle ügyeletet tartanak. Egy nap csak egyikük telefonál Böbének (akit rengetegen fölcsengetnek), s az adja tovább a többinek a hírt.

Nem megyünk le úszni, mert mára ígérték a homokot, s valakinek itt kell lennie az átvételre, Flóra pedig éppúgy nem enged le engem egyedül a mély vízbe, ahogy én sem őt.

*

Délelőtt Moldvay Győző - írjak én bevezetőt a *Hevesi Szemle* Borsos Miklósról készülő különszámába a képzőművészeti kritika méltó megkritizálása céljából stb.

Délben váratlanul Czímer és Zsarnay Erzsébet. Ebéd, csiga és maradékok összekaparásával igen sikerült, a rendkívüli jó (bár egy helyen már poshadó) dinnye folytán.

Ugyancsak váratlanul - a faluból telefonálva - Molnár Edit. Fényképezés, elfárasztóan, de kitartóan: Edit jó jellem, jó mesterember. Jó társalgó - rengeteg adattal. Kondor Béláról például.

Bibóékat, tegnapról, följegyeztem? Ugyancsak váratlanul ebédre, de szintén jól sikerülten. Tisztázása még tavaszi összecsapásunknak, Erdély megítélése során.

És ugyancsak tegnap - éppoly váratlan vendégként Gellért Gyöngyi.

Augusztus 14., vasárnap

Somogyszentpálról - illetve Fenyvesről - a két parasztasszony, akik tán már negyedik éve megjönnek a népi szőttesekkel. Flóra - jó az emberi kapcsolat velük - annyit vesz, amennyire csak pénz van a háznál.

- Biz nem volna szép, ha panaszkodnánk. Csak mi lesz, ha kiöregszenek még az öregek is a téesz-ből?

Egy hold „belsőség”-ük van. A lányuk eljár dolgozni.

Épp fürödni indultunk, eltelt, elborult közben az idő.

Ebéd után fürdőnadrágban a ház előtt a nyugszékben. Vadász Gyula és Ili. Félórát várták az ébredésem. „Aki ennyit alszik a napon, semmi baja nem lehet.”

Este Józsa, hidegvacsorán kint, a kőasztalon. Elfogy egy liter bor is.

Augusztus 15.

Oly zsúfolt nap, hogy - egy nap is kevés lenne leírni. Reggel nyolckor Kurucz János kocsival értünk Tihanyba (hajnali négy előtt indulván Mogyoródról). Rövid megállás Pesten. Rövid ebéd náluk, Mogyoródon - a kedves, mosolygós (nyilván egy életnyi jó házasság nyomaként) Irénke és a kétrét járón is elégedetten szorgoskodó nyolcvankét éves mama jó főztjéből. Két órakor a fóti iskolában rendezett társasebéd harminc-negyven, főleg Amerikából az Anyanyelvi Konferenciára jött vendégek közt. Látogatás a helyreállított Fáy-féle présházban. Aztán Csáder Dezsőéknél az emeletes ház nagy földszintes termében feketekávé és bor.

S e közben olyan színvonalas megbeszélés a határon túli magyarok helyzetéről, ami tudós társaságban is példaszerű lett volna. Sorra mindenki fölállt, bemutatkozott. Tornai kezdte az állam és a nemzet ellentéteiről. Én aztán jó félórát a nemzeti kisebbségek történelmi kialakulásáról, mai helyzetéről.

Csoóri, Kósa, Tóth Lajos, Nagy Károly, Hamza András, Vajda Benő, S. Hegedüs László és még sokan mások számoltak be személyes élményeikről. Részletes kép az amerikai magyar fiatalok mozgalmáról az erdélyi kisebbségek védelmében indított mozgalmáról.

Világos, okos előadások; tárgyilagos - szenvedélymentes latolgatása a teendőknek.

Aztán autókon, autóbuszon az Arany János téesz nagy borospincéjébe. A kétoldalt sorakozó hordók hosszán álltunk. Irénke krumplis pogácsát kínált, János bort. Itt már csoportosan folyt az ismerkedés.

Nem tudom az amerikai magyar szociológiai tanár nevét, aki hazahozott bennünket. Dunakeszin elütöttünk egy nagy kutyát; kikerülhetetlen volt, a sötétből ugrott a kocsi elé. A lökhárító behajolt, de két ismeretlen is segített kigörbíteni.

Itthon Ika, gyógyultan már a meghűlésből, büszkén, hogy a kis Bálint már széktől székig tipeg.

Augusztus 16.

Elveszett nap: tiblábolás, várakozás, hosszú telefonkísérletezés. Tartalmatlan fáradtság végül.

Pethő Tiborhoz végre eljutott a cikk (a békülésről), kitűnőnek találja. A közlést fontosnak. Tehát egy nappal a születésnap előtt.

Domokos Mátyással is végre; M. rajzairól neki is rossz volt a véleménye, de E. ragaszkodott hozzájuk. És most? Kínos is. Hisz föltűnő lesz már az, hogy én egyáltalán látni szeretném, milyen illusztráció kerül a versek közé. Versillusztráció! Maga a műfaj képtelenség. (A versektől független szép rajzok - az merőben más! A hátborzongató Ady-rajzok!)

Siklós Olga - lejönne Dömölkyvel az *Ebéd* dramatizálása ügyében.

Este vacsorán nálunk Czigány Loránt Londonból, a kis - tizennyolc éves - bájosan hallgatag, de nálam is magasabb lányával. Nyelvészet. Hiszi, hogy az avaroknak s magyaroknak mély származási kapcsolatuk volt.

Éjfél után borzongás. Az országban (enyhe lefolyású) influenzajárvány van. De csak egykor kerülök ágyba, s akkor is nehezen megy az elalvás.

Augusztus 17.

Influenza, enyhébbnek ígérkezik.

Siklós Olga az *Ebéd* tv-játékának kéziratával. Elalvás előtt már - átdolgozhatom? A kapunál Iván, bejön, megvizsgál. A fájdalmak nem a szívre vallanak. Aczéltól meghívás szombat délutánra a tihanyi vadászházba.

Indulás 4-kor Tihanyba, jól fölpuloverezetten. Különösebb krákogások nélkül (visszafojtva) jó út. Rögtön ágyba, orvossággal.

Augusztus 18.

Hajnalban verejtékes ing.

De ne engedjünk annyit se a betegségnek, hogy lázt mérjek.

Korán ki a ház elé, mert a sárgarigók - öt-hat egyszerre - úgy köröznek a fügefa körül, akárha tánczenére csinálnák.

Idősebb - nálam tíz-tizenöt évvel fiatalabb - férfi hordja a pécselyi terméskövet a felső kertből az alsóba.

Bognár István. Nyugállományba kényszerült (szilikózis miatt) bányász Nógrádból, ahogy palócos szóejtése is megvallja. Nyugdíja 3 200 forint havonta. „Megvagyunk belőle” - de: 44-45-ben mint katona itt szolgált a Balaton északi partján, a front alatt úgy összebarátkozott a szállásbeliekkel, hogy megígérte nekik: megnézi még őket! Most aztán itt vállalt 12-től esti 10-ig munkát, mert olyan örvendetes volt a viszontlátás. De délelőtt - unatkozik! Ezért áll be itt is, ott is valami reggeli tennivalóba.

A bemutatkozó kézfogásnál, amikor a nevére azt mondom, örvendek:

- Én örvendek, hogy természetben látom az író urat. Olvastam én, de hány írását kezembe adták! No, de ez is öröm, hogy természetben látom.

Kilenckor Aczél hivatala Flórát keresi. Átadom neki a kagylót. A közömbösnek tetsző mondatokból is megértem: Tibor meghalt.

Ma hajnalban, szenvedés nélkül; elaludt. Az ápolónő mellette ült.

Böbe kívánsága, ne menjünk föl.

*

Délután Hamza András (a New York-i református pap) feleségével, lányával és az Amerikából egyévi ösztöndíjas tartózkodása után hazatért Kovách Attila, fiatal református lelkésszel.

Mondataiban a „mi" (gyakran használja) mindig az amerikaiakat jelenti, a „ti" meg minket. Ebből a zavar.

De okosan lát, és hasznosan beszél.

Lánya - Deborah - igen szép. De már jobbadán csak mosolyaival vesz részt a társalgásban. Amerikai a férje. Titkárnő egy pénzügyi hatalmasságnál.

Itt vannak Ikáék is.

Közben én állandóan: Tibor.

Élete: a *choix*. De stílusa is mondatonként választékos. Megbecsülte az olvasót, a magasfokú igényességével. Felelősség és bátorság.

Két távirat is: írjak én róla. Nem. Már csak azért sem, mert ez nem *alkalom*. (Az ellentétek eltemetésére.)

Augusztus 19.

Ebédre Papp Gézáék. Róma tán legelőkelőbb fogorvosa. Filmszínésznők, arisztokraták kényes ízlését elégíti ki, világhírűen. Cs. Szabó osztálytársa volt a Lónyay utcai református gimnáziumban, innen az ismeretség, de rögtön oly meghitten: ők vittek le hármunkat (Ikával) annak idején Rómából Nápolyba egy napra, s Mária még elutazásunk előtti félórában is beszaladgálta a fél várost, hogy szerezzen nekünk valami ajándékot.

Okos, szellemes, nagytársasági. 1933 óta él lent, 1938-ban járt utoljára itthon. El van ragadtatva Pesttől, a Hilton szállótól, ott laknak.

Arca - noha székely származás - jellegzetesen római; a tökéletes olasz szóejtés külsőleg is átgyúrta arcizmait.

Augusztus 21.

Árvasági érzés. Szüleim halálakor még nem éreztem (csaknem egy időben haltak meg) ilyen körvonalazottan: nő az egyedüliség. Igaz, akkor fiatal voltam. Most Tibor halála úgy fokozza, hogy este, mikor Aczél karon fog és róla kezd beszélni (miért is nem fényképeztük le utolsó együttlétünkkor), azért nem tudok válaszolni, mert sírás kerülget.

Családi találkozásféle itt, a tihanyi vadászházban: Ika, Flóra, Zsuzsa, Anna, Ági, a két titkárnő (Sárika és Irénke), Tőkések és a hozzájuk tartozó férfiak.

Szabad tűzön fővő halászlé, utána egy-egy pisztráng, tihanyi vörösbor (de csopaki fehér is). Ilyen jó halászlét még nem ettünk.

Az a sofőr hoz haza bennünket, aki értünk jött (Zsuzsával). Elváláskor még mellette ülve zsebébe nyomnék többször összehajtogatott százforintost. Udvarias mosollyal elhárítja. A szokásos - általában sikeres - mondatokkal erőszakolom. „Nem magának adom, egy tábla

csokoládéra a gyermekeinek.” - „Nincsenek.” - „Akkor a feleségének, egy kis megemlékezésül.” - „Nőtlen vagyok.” - „De van valakije, aki örülne a meglepetésnek.” - „Van, de...” Nem erőszakoltam tovább. Meleg kézfogás, de mégiscsak nehezen jelentkező elalvás.

Az árvasági érzés csökkentéséül pedig a gondolatsor: akármennyit szenvedett is az utolsó héten, végül Tibor „jó halált” kapott. Hajnaltájt elaludt, oly észrevétlenül, mintha saját maga sem vette volna észre. Vagy az utolsó tanú - az ápolónő aludt? Meglehet, sőt valószínű. De a kínos halálküzdelemre nyilván fölébredt volna. Vagy már későn ébredt föl? De mit tehetett volna akkor is? Még egy injekcióval hátráltatni azt, amit - Aczél szerint - Tibor már sürgősen kívánt?

Augusztus 22.

Hajnalban indulunk föl Pestre Paliékkal.

„Álmatlan hánykolódás egész éjszaka” - mondanám élményszerűen, ha nem súlyosbítaná a rossz élménysort egy-két kínzó álomfoszlány is. A fájdalom (alsó testemben) az bizonyos, egy percre sem szünetelt, sőt növekedett. Főképp tegnaphoz hasonlítva. Ez történt az autóút alatt is: bizonysága, egy főbólintással sem vettem részt a beszélgetésben Flóra és Pali közt; nagyrészt Hédi vezetett.

De a házhoz ismét Pali. Rögtöni telefonálási kísérletek a kórházba - én közben lefeküdtem. Csodák csodája, Flóra kitartásának és páratlan idegkoncentráltságának eredménye is lett: egy óra múlva Noszkay vizsgálószékén kotorászott bennem ő is, Wabrosch is. Igen előzékenyen, alaposan, de - tán sose tapasztalt fájdalmat okozva. (Gyógyszerek, későbbi alaposabb kivizsgálás.)

Otthon épp csak annyi fekvés, hogy erőt szedjek a föltápászkodáshoz. Vasék jöttek értünk, ők vittek ki a temetőbe.

A kapuban rögtön ismerősök; szívbeli összeölelkezés Szabó Magdával. Dehogy sértődött meg, hogy tatár boszorkányról - Kállay dédmamáról szólva - írva őt is mint típust emlegettem. Büszkesége!

Aczél vezet föl a lépcsőn. Nyilván Flóra szólt neki - rögtön ülőhelyet akar szerezni. De egyelőre jól megvagyok a botként használt esernyővel.

De aztán mégis ülve kell végighallgatnom a szertartást.

De aztán elgyalogolni a sírhoz, az esernyő ismét jól ellátja a bot szolgálatát, pedig elég gyengén vagyok, a testi fájdalom alig oldódik.

Aczél szól: menjünk néhányan rögtön Böbéhez. Szép s hasznos gondolat. Mire mi odajutunk Juhász Ferenc alkalmi kocsiján, már Zsuzsa, Anna, Buba, Gigi s egy látomásból ismert asszony, akiről én sem tudom, kicsoda. Terike előkészített süteményes tálakat hoz be a röviditalokhoz.

Juhász Ferenc alkalmi kocsija visz előbb a lakásra, aztán a ruhacsere után le, Tihanyba. Vas Zoltánék kocsija is kényelmes volt, de ez a minisztériumi Mercedes - még kevésbé fárasztó. Először állapítottam meg a saját testem mércéjén a különbséget a jó autómárkák közt.

Tihanyban gyors vacsora Ferenccel s a kedves sofőrrel.

*

Tibor két nagy meleg szeme. Ez lesz a portréja az emlékezetem múzeumfalán.

Miért járunk temetésre?

Vigasztalni a hátramaradókat, s bátorítani; a támasz kidőltekor higgyék el: lesz támaszuk.

De hát Böbének nem kell támasz. S elég az esze is, hogy kételkedjék az odagyűltek zömének segítőkészségében.

Szerepelni megyünk ki a temetőbe. Magunkat egy közösség előtt nemes szerepben megmutatni. A ravatal színpaddá teszi a helyet, ahol fölállítják. Hatásos díszletük közt mozgunk, s ez tetszik a májunknak. Aminek itt sok egyéb is kimondhatlanul (a szó betű szerinti értelmében) tetszik.

Tibor koporsója mögött a gyászmenet. Kísérjük ki a föld alá, az életből, néma fegyelemben, példásan egyenes, csaknem katonás sorokban.

A ravatal szétszedésénél az egyik koszorúcipelő gyászhuszár ingujjban volt. A cigarettát az utolsó percben dobta el, mint a kulisszák mögül a színpadra lépő színészek.

Sírt valaki a szertartás alatt? Végül is úgy hiányzott, mint az egyházi ima. Kodály földolgozást énekelt (produkcióként) az operai kórus. Kellemesen ringatta a gyászt. Peregtek a filmfölvevő gépek. Ettől is: színpad.

Augusztus 23.

Szédülés, hányinger - ágyon szenderegve csaknem egész délelőtt (de azért tele verskezdetekkel), nyilván a gyógyszerektől. De fájdalom semmi.

Délután telefon: „Itt vagyunk a Révnél, fölmehetünk-e egy félórára?” Ritka öröm, Vajda Benő és Patricia. Annak idején Washingtonban ők adtak valóságos Garden-partyt, hogy találkozzunk Szegedi-Maszákékkal, Nagy Ferenccel - tán húszan-harmincan is összegyűltek.

S most öröm nézni: milyen ép a romantikus házasságuk. (Valamelyik gyarmaton ismerkedtek s házasodtak össze mint orvos és ápolónő. Amerikába költözve derült ki, milyen előkelő [s gazdag] származék Patricia - aki aztán magyarul is megtanult.)

De - Erdélyből jöttek, az ottani gondot hozták.

Münchenben lakóautót vettek, haza is viszik Amerikába (mert ott ilyen nincs) a debreceni félévük után.

És honmentés a begyújtott (de füstölgő) kandallónál. Menjek ki Amerikába - mert milyen jó hatása volt az akkori ottlétnek is. A New York-i előadás alatt „a nyilasok is sírtak”.

Még tegnap, ahogy Vajdáékkal a ház előtt ülünk, oldalvást gyors villanás: egy pele szalad föl a nagyobbik fenyőfán. Boldogan figyelmeztetem őket a szép látványra. De hiába állnak még a fa alá is: az állat eltűnt.

Ma reggel meg, ahogy kilépek a házból. - Ne hordjon le már több követ, Bognár bácsi, a felső kertből. Nem marad a vízcsap köré!

- Itt van? Azt mondta, négy napig nem jön.

- Ha megint hajnal óta dolgozik, már alig marad kő.

- Majd megnézem.

Később: - Nincs sehol. A kő se hiányzik.

- Itt ment az előbb a fenyő alatt. A kék munkásruhájában. Még a ruhán a porra is emlékszem.

Mindkettő hallucináció volt? Vagy egy-egy pillanatnyi fényvillanás?

Semmi nem nyugtalanít. Ilyen is lehet. Épp csak az enyhe hányinger. És a nyelvészeti cikk javítópéldányával többet küszködöm, mint a megírásával.

Dél felé Józsa; beviszi Flórát Füredre. Mert most lehet drótkerítést kapni.

Józsa is megvizsgál. Aztán fekszem vissza az ágyra, hogy csituljon a hányinger és a fejfájás.

*

Szopkó Jenőné (Kató) búcsúzni fiával, Csabival. Szeptemberig akartak maradni, de megy már mindenki a telepről. Csak ebből a felső házsorból hárman haltak meg (három férfi) az idén. A negyedik jóformán már járni sem tud (agyérelmeszesedés). Ez a kétszer hetes, két kaszás esztendő! Egy pohár bor, történetek, milyen jó sebész Csabi.

Átjön Tomi, az idősebb testvér (Németországban mérnök 1956 óta) Csabit orvosszerért keresi az alsó szomszéd, V., az operaénekes. Készülődés.

- Mit adhat neki Csabi? - így Kató. Tegnapelőtt a rendőrséget verte föl. Hogy jöjjenek ki, négy akasztott ember függ az erdőben.

(Valami különleges, ritka betegsége van, nem gyógyítható.)

- S ha holnap hozzánk kopogtat be? A múlt héten beszélgettünk vele itt, a telek aljában. Ebédet vitt az ételhordóban az Uvaterv üdülőből. Részletesen ajánlotta - a hatalmas termetűek szokásos halk nyájasságával, hogy miért érdemes: mennyivel olcsóbb, mint a vendéglő vagy a főzés.

Augusztus 25.

Siklós Olga, Dömölky János. Az *Ebéd a kastélyban* tv-játékának forgatókönyvéről. Nemcsak tv lesz, hanem mozifilm is, széles vásznú, színes! De hisz még semmi igazi terv nincs rá. A könyv - elsősorban stílusteljesítmény. Hogyan szerkeszteni abba cselekményt? Mégpedig - ne propagandát a földosztás mellett!?

De Dömölky hamarosan ráérez a kifogásaimra is, a lehetőségre is.

Flórának Olga segít ki-be járni a konyhába, végül afféle ucsora.

Korai lefekvés.

Éjjel telefon, Ika, Pestről.

Klárika meghalt.

Észrevétlenül szinte. Tegnap késő délutánig Kisklára bent volt nála, beszélgettek, evett. Egy idő múlva szobatársai vették észre, hogy már nem él.

*

Bajos elalvás, nehéz éjszaka persze. Déry halála után ez a második villám még közelebb csapott le. Nem riadalom, csak csüggedés. És depressziós tünetek, vagyis voltaképp a test reagál. Flóra levertebb. Jobban ismerte Klárikát, igen jó véleménye volt mindig róla, ahogy az egész ozorai ágról. Szorgalmasak és főleg becsületesek. És ahogy a pusztai tíz szoba után talpra álltak a pesti - nekik átengedett szobában - nálunk. Feri szerényen a sok szakismeretével, ahogy a vitéz rangja ellenére bizalmat és szeretetet szerzett. S a gyerekek, de még a vő, Béla, és a meny, Erzsók is.

Augusztus 26.

A hetvenhárom éves Mariska már oly kicsi, fél kar alatt el lehetne vinni. Keze, lába, nyelve, agya egyre könnyebben, súlytalanabbul működik.

Depressziós éjjel - Klárika halála miatt - Flórának hajnalban föl kell mennie Pestre; Mariskára bíz. Mariska tízpercenként hozzám fölösleges utasításért. Mennyi köménymagot tegyen a levesbe, mert volt Siófokon egy pap, akinek mozsárban meg kellett törni a köményt - és hosszú történet a siófoki rokonságról.

Józsa benéz (ugyancsak Flóra szervezése folytán). Mariska lefoglalja, rögtön. Nagyon jót tesznek neki az injekciók. Megerősödik, megfrissül tőlük. Főleg amit Tivadar adott neki. - De nem mondtam meg Detreházy doktor úrnak, hogy a doktor úrtól kaptam, azt mondtam neki, Siófokon kaptam.

- De miért nem mondta meg neki?

- Hogy aztán még megharagudjon, és ne olyat adjon. Siófokon meg a doktor a főutcán ott lakik, ahol a mi házunk volt. Félmillióért adták el a testvérek, de...

Ott áll az ajtóban, kezében a félig megvagdalt uborkával.

Később Czímer.

De akkor már szinte ledönt a depresszió. Menjek le kedden Pécsre, a színészek, Nógrádi attól „kapnának ihletet".

Lefekvés. De ajánlott levél. Vadász Gyula kedves értesítése, kik fogják játszani a *Különc*-öt.

A kandallóvas visszacementezése.

És délután a feszültség - a nyugtatók ellenére is -, mert Flóra csak nyolckor érkezik vissza. Mariska szünetlen jelentkezéseivel, hogy most mit csináljon, söpörje-e föl az udvart is, vagy - tegyen-e el még kovászos uborkát, mert... Gyula (a sógora) már szüretre készülődik, a zöldszilvánival stb. Kötél nem kötözte föl a mi otellóinkat stb.

Végre - Flóra!

Augusztus 28. Vasárnap

Regényfejezet: csigavacsora. Eredetileg Józsáékat hívtuk este 6-ra, a maradék 40-50 csigára (bár Panni nem eszi). De jöttek Vas Zoltánék is, majd Józsáékkal Ella.

Rögtön: mit csináljon Böbe a nagy füredi házzal? Épp bontják a belsejét, szigetelni kell. De ki veszi meg azt? Vagy a pesti házat adja el? Neki öt szoba föltétlenül kell, mert édesanyját és öccsét is odaveszi, és Terikét sem nélkülözheti. De megkapja-e a takarékbetéteket? És a jogdíj? Elmenne Ellával Isztriába, de csak a Terikével és a kutyával. Azt meg autóbuszon nem engedik be. „De Aczél csak elintézi!?" (Még azt is!) A két gyakorlati nő a szóvivő: Ella, Edit.

Vas Zoltán egy jó órás előadása, hogyan lett a művelt európai - „gyilkos!" - „mert én annak tartom".

Aczél küzdelmeiről. Kardos György - lemond a Fejes-ügy folyományaként. A *Magyar Nemzet*-ben megjelent a cikk - használ-e?

A békéről és a békítésről

Levél egy hatvanadik születésnap alkalmából

Békéről írni bajosabb, mint háborúról. Nyugalmat ábrázolni összehasonlíthatatlanul nehezebb, mint zűrzavart és kavargást. Őrjöngő óceánt és hajótörést a festők százszorta többet örökítettek meg, mint lapos vízen derűsen futó vitorlást. Hány csatajelenetre esik vajon egy szántási jelenet? Déli fa tövén alvó aratóra hány hóban holtan heverő katona?

Az irodalom is jobban kedveli a csitt-csattot a nyugalomnál, még a szerelemről szólva is. Ismerjük a remeklő regénykezdést: „A boldog házasságok hasonlítanak egymásra, a boldogtalan mind a maga módján az.” A gyönyörködtető olvasmányok zöme tehát azokról szól, azt lehet mondani, csak azokról. A művészet oly mértékben helyezi előtérbe életünk tragikus színeit, vonásait, jeleneteit, hogy megfordulhatna fejünkben, vajon ez a látásmód nem hatott-e vissza magára az életre. Vajon a könnyebben kezelhető *stílus* nem nehezíti-e sorsunkat? Mintha Zolának és a naturalista iskola jeleseinek - oly hatásos nyomorábrázolásaiból még maguk a nyomorgók is tanulhattak volna - ha nem lettek volna örömtudatlanságuk tetejébe még olvasástudatlanok is. Nem ők tanultak, hanem azok, akik ösztönösen amúgy is tudták - az altamirai barlangok legősibb „díszítői”-től fogva, hogy e téren a megrázó a ringató?

A háború „kitör”, a béke besompolyog; még jóval a megkötése után is léptenként tér vissza, lábujjhegyen, alig észrevehetően.

Fal mellett, lopakodva hozza vissza, amit a vulkánként vagy árvízként ránk tört háború elsodort vagy szerteszórt.

Egészséges ember az, aki egy tagját sem érzi, egyetlen szervének egyetlen részecskéjét sem. A béke is ilyenformán észlelhetetlen. Olyannyira, hogy országosan meg lehetne hirdetni: nyújtsa föl a kezét, aki érzi a békét. Ismerjük az arcátlan szólást: a béke nem más, mint átmenet két háború közt. De melyik kettő közt vajon? A két világháború közt is béke volt. De béke volt az, valóságos? Az idősebb korosztálybeliek nem dőltek be neki. Számukra a valódi béke az 1914 előtti volt. Ezt külön kifejezés is jelölte. Ez volt a béke-béke, a mély-béke. A satnya, korcs, zavaros béke előtt a jó öreg békebeli béke, a „hamisítatlan”, nem műanyag, a tartós. A kaukázusi legendás százötven évesek viszont a Napóleon előtti évekre tették a megbízható, a béke-béke korszakát. A Biblia a hálatüzet külön-külön gyújtó testvérpár, Káin és Ábel összetűzését megelőző poszt-édeni időkre.

A cinikus szemlélet, hogy a békének sose volt állapota, csak átmenete, most van változás alatt. Ha a moralisták, a diplomaták nem is, az atomfizikusok bevégződhetőnek látják a történelemnek ezt a szinte zeneileg kétütemű folyamatát. Szerintük a mi békeállapotunk vagy örökös lesz, vagy semmiféle emberi állapot nem lesz többé a földön. Elkövetkezik hát végre - végre! - az utolsó háború. Ha nem is éppen az, amelyről pacifisták ábrándoztunk, amely után nem marad fegyverforgató. Megáll - meg végre! - a történelem.

Hogy az a nagyatyaian békebeli, az a mély béke, számomra mikor szűnt meg, azt én véletlenül percre meg tudom mondani. Egy Tolna megyei község szentháromságszobrának és öreg várának útközepén álltam föl, még olyan ifjan, hogy mezétlábasan a forró nyári porból, s nyargaltam társaimmal a dobolásra kész kisbíró felé: szokatlanul nagy csoport asszonytól és öreg férfitól követve kanyarodott ki a szobor elé. Papírról, rossz okulán át olvasta föl, hogy kiknek - milyen korosztályúaknak - kell a fiatal férfiak közül másnap otthonukat elhagyniok.

Az a fajta nyomasztó csönd támadt, mint mikor valami fontos dolgot úgy értünk meg, hogy mégse tudjuk elképzelni. Mint mikor gyanútlan emberrel közlik, hogy oda az egészsége.

Az a fájdalom - egy község, egy világ fájdalma - már azon a téren is hamarosan jelentkezett. Néhány asszony azonnal sírt. Az idősebbje közülük jajveszékelt. A férfiak, az érintettek, a mezőn voltak. Estére már mindenki érezte a fájdalmat. Észlelte valaminek a megszűntét. És a kezdetét? Egyre többen jajveszékeltek, végig már egész Európán.

Az a vérontásos hangos jajveszék aztán valamikor úgy-ahogy földrészünkön megszűnt. És mi újra és újra érzékelni próbálhatjuk a fájdalommentességet, az egészségesedést.

És azt szeretnénk, ha mások is érzékelnék ennek jeleit. Úgy tetszik, hogy a mi egészségérzetünk csak másokkal közösben teljesedhet. De hogyan tudatosítani, hogy béke van? Bármennyire bajosabb zivatar helyett szélcsendet ábrázolni, a béke állapotának szellemi fölfogását, szinte testi megérzékelését volna kívánatos terjeszteni. Mert ez az állapot kötelességet is ró ránk. Hisz nemrég voltunk még lábadozók.

Itt kezdődhetne voltaképp valódi mondandónk a békéről. Hogyan is érzékelni mégis? Most már abból a célból, hogy elöntsön bennünket, belénk költözzék. Kiüsse belőlünk a háborús feszültség maradványait, a jól ismert stresszeket.

Bölcselők és mesteremberek egyaránt azt hangoztatják: valaminek lényegét legbehatóbban annak gyakorlásával sajátíthatjuk el. Az asztalos a tizedik, a századik asztal elkészítése után érez rá igazán, hogy mi az asztal, nemcsak mint használati tárgy és megoldandó föladat, hanem még - így mondhatjuk - lényeg, mint létcél. Vagyis akár filozófiai *entitás*!

Így kerül ilyen viszonyba a kertész azzal a fával, melyet nyes, permetez: nevel. Hogy béke van, ilyen módon észleli, érzékeli, élvezi - fordítja benső gazdagodására is - az, aki csinálja, gyakorlatilag, vagyis faragja, gyalulja, illesztgeti egybe a darabkáit.

Aki maga is békít; a maga hatáskörében is szolgálja a megnyugvást. Bizakodva építeni a békét, tégláról téglára teremt eredményt, remélve, hogy a téglák egykor hatalmas alkotássá állnak össze: azt hiszem, kötelességnek és lerovandó hálának, hogy háború még sincs.

Hogy a világbéke sorsát hovatovább olyan erők intézik, melyek működésébe már csak szakképzettségünk és tájékozottságunknál fogva sincs belelátásunk? Ez semmi alól nem ment föl bennünket. Semmi alól, egy percre sem. Hiszen az igazi - a tevékeny - erkölcs területe épp az aprómunka. De ezt kívánja akár az aprólékos hasznosság is; a magunk napi nyugalma, futó perceink békessége. Mert noha a béke alapja sokféle anyagot számlál (még hadianyagot is ama bizonyos nyugalmi állapot egyensúlyához), de a legfontosabb alap a lelkek hajlama az összebékülésre. Az a fajta tevékeny és építő béke, melyet a népek mindenkori szelleme sugározhat. Közelebbről a népek szellemi élete.

Az országok ezen át jutnak oda, hogy a népek úgy észleljék, érzékeljék: úgy higgyék el a békét, hogy higgyenek is benne.

*

Ezeken tűnődtem el, kedves Uram, midőn már kikészítve a papirost, fogalmazni készültem én is azt a néhány soros táviratot, melyhez hasonlót most, hatvanadik születése napján bizonyára irattáskaszámra vihetne haza hivatalából a Szent-István-negyedi bérház családi asztalára, hogy felesége, gyermekei és unokái lássák: volt láttatja, amiért oly keveset töltött körükben, s még ott sem magánügy, hanem mindig közügy csöngettette a telefont. Táviratstílusban ezt vagyok képes közölni, miért van oka úgy néznie a mindenki számára kétes öregség elé, hogy

hátrapillantva, valamiféle egyensúlyt érezzen: eddigi életének értelme: munkásságának eredményessége nem kétes. Olyan ügyekben volt alkalma közreműködni, melyek a béke helyreállítását nem föltételek láncolata végén képzeli el, hanem napi teendőnek, percenkénti munkának. Amely a béke eszméjének terjesztésével egyidejűleg a béke megidézésén munkál, egy nyugalmi állapotnak olyan érzékeltetésén, mely a kötelesség érzetét is fölkelti. Aminek egykor ugyancsak nem örültem, ma az juttat - kezdeti szemben állásunk, sőt kemény véleménycserénk után - ahhoz a szerencsés helyzethez, tárgyilagos nézőponthoz hogy az elmúlt évtizedek eredményeire elfogulatlanul tekintsek vissza. Szellemi életünknek azokra az eredményeire, melyek elválaszthatatlanok az Ön közreműködésétől. Erre az időre esik a béke ügyének olyan szolgálata, melyet az elmondottak folytatásaként mint a béketeremtés, a megbékítés, az összebékítés, a gyakorlati békemegteremtés idejét periodizálhatja az irodalomtörténet. A korszak nagy képességű költőinek, színpadi szerzőinek, két legnagyobb regényírójának világirodalmi alkotásai születtek meg ebben a periódusban. A múzsák nemcsak a fegyvercsattogástól rezzennek s hallgatnak el; a börtönajtó csapódásától még inkább. A légkör termékenyítő lett.

A szellem embereit nem azért kívánatos összebékíteni - azaz külön-külön is megbékíteni -, hogy nyugalom legyen köztük. Az irodalomnak kiválólag nem a béke az eleme. Hanem a pezsgés, a sistergés, a forrongás, a levegőt recsegtető fortyogás, mely távolról néha még veszekvésnek is hat. De ha még veszekvés is! Csak olyanok cívódása legyen, akik egymásnak izzón ellentmondva is egyet mívelnek. Ellentmondástalan békét; építésre való nyugalmat. Ön azon munkálkodott, hogy így legyen.

A táviratnál valamivel hosszabb lett. Úgy érzem, hogy elköltözött és - hogy így mondjam - költözködés előtt álló barátaim nevében is beszélhettem. Avégből, tudjuk észlelni-érezni a békét, úgy hogy legyen érzékünk a kötelezettségre is. Használjuk a lehetőségeket: építsük a magunk erejéből aprólékosan is, téglákként úgy a békét, mintha végre most már örökké tartana. Ez az alap, hogy valóban a józan emberi számítás örök idejéig tarthasson.

Tihany, 1977. VIII.

Augusztus 29.

Idő kell, hogy csak két-három napi elcsatangolás után is az ember visszaszelidüljön a szellemi munkához. Az íráshoz meg - „az ihlethez!” - mint ahogy Sámán bepörgeti magát.

Szily András feleségével, négyéves kisfiával Hamburgból. Akaliban töltöttek egy hetet - a présház üdítő primitívségében: se víz, se villany, se tv! Az asszony német, de töri a magyart.

Cikk, „írói gond” az anyanyelvről. A vallás, a fajta (a bőrszín) nyomán az lesz a legvégső - diszkriminációs ürügy. Elhagyása hovatovább morális kérdés. De miért is? Még ha idegenben élő házaspár „fosztja” meg gyerekeit az örökölt nyelvtől? Mennyi kibontani való lélektani kérdés is!

Végre elkészült a levél, mely napok óta Flóra feszítő gondja, kettőnknek is beszédtárgya: elkészült az „aide-mémoire” Aczélnak a gyógypedagógiai építkezés segítéséről. Az irodalomtörténet hajszolja a magánleveleket, hogy belásson a lelkek mély titkáig. Semmi nem fedi föl Flóra (valóban túlzottan tartózkodó) lelkületét, mint ez a közügyien is mégis magánlevél.

Lukács György is végül oly kicsi és vékony volt, hogy fél karral a hónunk alatt vihettük volna. De nyolcvanan túl is asztal alá ivott volna bennünket, akár borral, akár pálinkával; és hajnalig ki nem került szájából a szivar. De olyan folyamatos füsttel, mint a gyárkémény.

*

Józsitól (Kötél, az öreg) új szó. Beleesett a maga csinálta vízaknába (alig volt, hogy kikecmergettem), mert a keresztbe tett deszka, amelyre ráállt, eltört. Mert a túlsó felén korhatagpuha volt a felülete alatt: meg volt „rökkenve”. (Tehát olyasféleképp árnyaltan rokkanva, ahogy itt a csemete és csimota közt is van árnyalat. És a böszme és buszma közt!)

Augusztus 30.

Reggel 8-kor Czímer és Mányoki Pestről. Együtt - Flóra is jön - Pécsre, át a réven. Tündöklő időben végig a legszívem-szerintibb tájon, Felső-Somogyon. Igalon közelebbről is megnézve Baumgartnerék házát, a fenyők közt. De hisz ez valóságos kastély, ez a körorvosi kúria, ahova Lőrinc annyiszor visszamenekült.

A színházban a szokásos olvasópróba helyett színvonalas elemzés. Faludy László olyan okos aggályokkal, hogy nyilván semmi ok az aggódásra: jól meg fogja csinálni ő is a dolgát. A többiek is. Az alkalmi vita közben maradandó érvényű dramaturgiai meglátások. Annál jobb a társadalmi dráma, minél általánosabb a félreértés valaki körül. A monodráma sem egyszemélyes: a hősnek oda kell képzelnie a kulisszák mögé az ellenlábasait; azoknak beszéljen, s véletlenül sem a közönségnek.

Hazafelé megállás Dombóváron. Hát itt állt a Rothermer ház, a vaskereskedés. A László-féle papírkereskedés. A Petőfi utcában a ház, ahol Katica néném-nél az első hónapot töltöttem. Megindultam nagyapám háza felé, de valaki - ismeretlenül - tétován rám köszönt. Olyan csüggedés fogott el, hogy nem mentem tovább. Nézzem meg, ahova első gimnazistaként jártam: erre is belső bénultság lepett meg - nem. Állongtam az autó mellett, vártam, míg Flóra bevásárol a világvárosi szintű nagyboltban.

Imre megvette a *Kortárs* legújabb számát. Csüggedés fogott el arra a gondolatra is, hogy a *Beatrice* új folytatásába belenézzek. Azaz egy-két sort mégis elolvastam. Emlékezés? Oly színtelen és mégis keresett, hogy - egész múltamat hazugnak éreztem.

Augusztus 31.

A vörösfenyőfa, melyet Flóra édesanyja az emeletes nyári ház sarkától alig két méterre ültetett, ugyancsak hatalmasra nőtt az eltelt ötven év alatt. Messze túlhaladta a ház tetejét is. Külön fának is beillő ágai közül kettő évek óta úgy súrolja a palát, hogy - egy kis vihar, és lesöpri seregestől. Van ág a házba vezető villanydrót fölött is. Másik a jótermő körtefát nyomorította csenevésszé. Minden tavasz meghozta az egyre sürgetőbb kérdést: hogyan levágni azokat a romboló ágakat. Állványt építeni abba a kétemeletes magasságba? Mert olyan hosszú létra nincs.

Bognár úr, a bányász. „Tessék csak rám bízni, író úr. Csak egy jó fűrészem legyen."

Egymagában mégsem mertük rábízni a dolgot. De ma idejött a villanyóra átszerelésére a Hotel szerelője, Papp Zoli bácsi. A felső megmaradt ágcsonkján egy perc alatt fölhágott Bognár úr a kellő magasságba. Bal kezében a fűrésszel, csontjaiban az ötvenhat évével.

Lefűrészelni az ágakat csak az első része volt a föladatnak. De hogyan juttatni a földre azokat a félmázsás lombokat úgy, hogy ne törjék be az ablakokat, ne szakítsák le a villanyvezetéket, ne zúzzák tönkre a törpe körtefát?

Évtizedes lélektani tételem igazolása folyt le az alatt a másfél óra alatt. Hogy milyen megtévesztők az értelmi képesség vizsgálatai merőben elvont - elméleti - kérdésekkel, akár az első, a Binet-Simon, akár a későbbi tesztek fogalmi kérdéseivel. Az a két öregedő fizikai munkás (akik hétszámra nem olvasnak tán újságot sem) a gyakorlat kínálta kérdésekre adott olyan friss, fordulatos választ, hogy azáltal elmebeli képességüket bátran lehet - a maga nemében - olyan szintűnek jelölni, akár két egyetemi tanárét.

Bognár úr a fa tetején egyensúlyozta magát, Zoli bácsi a fa alatt állt, s így mérlegelték a percenként adódó tennivalót. A fa alatt álltam magam is, mozzanatról mozzanatra ámulva, hogy miként találták meg ők azokat az egyszerű megoldásokat, melyeket az én (fogalmak kezelésébe belebonyolult) agyam alig lelt volna meg.

Először is valami jó erős zsineg vagy kötél kellett. Zoli bácsi egy-egy jó rántással állapította meg, hogy elég tartósak lesznek-e azok a zsinegdarabok, melyeket duplára véve összecsomózott a házban lelhető zsinegekből. De jöjjön le érte most Bognár úr? Azon a majomügyességet kívánó úton? Zoli bácsi pillanat alatt meglelte azt a hosszú póznát, amelynek végére erősítve a zsineget fölnyújthatta.

A levágandó ágakat előbb meg kellett kötni, hogy ne a maguk irányán zuhanjanak, hanem az emberi számítás szerint lassacskán csússzanak. Egy ág így is nyergesen a villanydrót fölé került. Miképp átbillenteni, hogy ne nehezüljön a vezetékre. Újabb zsinegkötés. Lentről az előbbi póznával az ág egyik felének fölnyomása, hogy a másik a zsineggel fölemelhető legyen. De ez csak úgy ment, hogy az ág egyik mellékágát Bognár úr a talpával egy szomszédos ághoz rögzíti. Így már bizonyosnak tetszett az egyensúly. Annak is bizonyult.

Végül mindketten - mindhárman - térdig jártunk a fa alatt a kívánt rendben heverő fénylő lombok közt. „Volt olyan izma, Bognár úr, amelyik nem feszült? - Dolgozott, író úr, az mind, ahogy parancsoltatott. - És a feje nem fáradt ki a gondolkodásban? - Kinek kellett itt gondolkodni, kérem?"

A kőasztal is tele volt ággal. Helyet söpörtünk a poharaknak. A vadászok isznak úgy a zsákmány fölött, ahogy Bognár úr fölhajtotta a második vizespoharas bort is. - Hát ez jó helyre ment, mert nicsak, bele is izzadtam.

*

Délben Ucó Bay Zoltánnéval értünk. Ebéd Elláéknál. Bay Zoltán gyulavári papivadék, abban a parókiában nevelkedett, ahol Kállay Sámuel is lelkészkedett. Ezt Amerikában fedezte föl - egy szavalóesten.

Erdélyben jártak.

A „leírhatatlan" adatok: mert ha bárki leírná őket: ma is zaklatás, sőt börtön az „adatszolgáltatónak".

Az amerikai helyzet. Carter kísérlete, hogy az USA-nak más külpolitikai (s így belügyi) gondja is legyen, mint az arab-izraeli viszály. Ez hova mérgesedhet.

Duci szerint Washingtonban a magyarok már testvéri egyetértésben érintkeznek. Minden magyarnak nyitott ajtó a vendégszobában akár hetekig.

Szeptember 1.

Délután Lukácsy úrral - az Írószövetség kocsijával - Pestre, másfél óra alatt, vagyis 100-120-as sebességgel, kényelmes kocsiban, törődöttség nélkül, de fokozódó fogfájással, a két algopyrin ellenére is. Az „öregúr" már értelmes szavakat mond; bár erősen dülöngélve, de szívós akarattal végigmegy a szobán. Pillanatonként élvezi az erőfeszítése győzelmét, közben mosolyog. Idegfeszültség bennem a depresszió leküzdésére. S vita: elmenjünk még kora reggel a kórházba (a fájó-lüktető állkapoccsal).

A testvérek közül már csak én vagyok itt - ez lep meg lefekvéskor az ágyban. De ez mégsem az az árvasági érzés, amit Péter, László s most Tibor halála olt belém.

Szeptember 2.

Álmatlan éj, szorongásos hajnal. Reggel mégis a kórház, szerencse: Koch már megjött a szabadságáról. Röntgen. Egyelőre próbatömés, hátha meg lehet úszni a híd levételét s mindazt, ami annak híján járna.

Korai ebéd, feketébe öltözés, kánikulában.

Klárika temetése a megyeri temetőben, túl Újpesten.

Derék asszony volt, itt is látszik: legmegrendültebben Béla, a veje könnyezi és Kisklára. A megfogyatkozott, megöregedett rokonság. Hadfy Béla (az ifjabb), akit iskoláskora óta most látok viszont - megzömökösödve, őszülőben: Némediben lett kántortanító - Csaba most hol lehet?

A megszégyenítő érzés, hogy - mivel én vittem legtöbbre a családban - afféle központ vagyok, s ez megint a szereplés feszélyezettsége: néznek, „viselkednem" kell. Ika, Flóra segít, a végehosszatlan összecsókolódzással.

A szánalmas pap, a hangsúlyozásával, a jó hangú kántor. Magyar szöveggel a *circumdederunt;* senkit sem hat meg.

Épp csak átöltözés, vissza, le, Tihanyba. Sötéttel érünk a ház elé. Lebontva végig a kerítés, de a kerítésnek a dúcai sincsenek leverve. Végül is ez sodor az idegkimerülés szélére; ehhez kell legtöbb erő, hogy visszafojtsam a többi mellé.

A depresszió itt a sarkamban. Ha nem fogom be magam holnap akármi firkálásba, leteper, ki tudja, mennyi időre. De teljesen kizökkentem a sínről, hogy értelmeset tudjak papírra vetni.

Szeptember 3.

Czigány György telefon (Pestről), tv-vel Járdányi Pálról, Lajtha Lászlóról.

Képet és szobrot lehet magányosan is nézni. Sőt, gyakran úgy a jobb.

A színdarabok közül a tragédia alig veszít hatásából, ha a nézőtéren csak egy ember ül. A vígjáték tömegnyi közönséget kíván; anélkül nedves a puskapor; jó, ha sistereg.

A zene is szólhat magányosnak. Sőt, sokszor hat fokozottabban a magányosra.

Bartókék vívmánya, hogy teremtettek ismét valamiféle - újkori - zenét. Földolgozásaik hallgatásakor magamban is egy néppel ülök egy teremben. Egyedül sem vagyok egyedül. A húrok alatt egy ország a hangszekrény, s a külön varázs, hogy rész vagyok ebben is.

Szeptember 4., vasárnap

Aczélék két unokával, Ágival s az ifjabb vővel. A féléves kicsi: csöppentett kínai. Ha Kínában vagy kínai megszállás alatt születik, Ágit senki nem menti föl a félrelépés gyanúja alól.

Aczél levert, mindvégig. Csak nem heveri ki a születésnapját (a 60.-at). A vigaszra, amit néhány mondatban nyújtok, csak legyintése van. Az embernek teste-lelke az élet során 3-4-szer átrendeződik valamiféle nyugalomra: a pubertás után, a férfikor „delelőjére", az öregkor „pubertása" után.

A cikkem meglepte, a hosszan tartó ölelés is azt fejezte ki. Kádár hívta föl, az első elolvasása után. A fölköszöntő beszédében kétszer is megemlítette.

A küzdelem folyik, nehéz szakaszban. Fölbuzdult az ellentámadás. Ő, Aczél, az üdvözlésekre adott válaszban „majd elmondom, hogy milyen" keményen kommentálta.

*

Este Erzsike, Szitás. Magával hozta az új *Kortárs*-at. Megkarikázta a helyeket, melyek „elragadták és föllelkesítették". A politikai (vagyis nem művészi) teljesítmény által.

A ház előtt ülünk. De hiába szedek - 22-23 fok melegben - újabb s újabb ruhát, be kell mennem. Didergés, fájdalmak. A déli fürdés - a néhány karcsapásnyi úszás - miatt? Vagy mégis a gyógyszerek, amit az orvosok szerint mégis szednem kell? Ingerültség Flórával (s utána töredelem), hogy még este is takarítja a szobát.

Szeptember 5.

Alkonyatkor, pontosan a sötétedés kezdetekor - ismét didergés; ahogy a malériát leírják. A hőmérő 24 fokot mutat, rajtam pedig: alsó ing, ing, pulóver, vastag daróc zeke (még Lőrinc sógornőjétől vettük) és vastag fürdőköpeny. Így is ágyba kívánkozom. Lázcsillapító helyett (mert hisz lázat nem érzek) nyugtató. (Flóra orvost konzultál.) Szorongás, zavaros álmok. De semmi fájó tünet deréktól lefelé. A gyógyszer használ? Az éjszaka mégis pihenést hozott.

Szeptember 6.

Üdvözlet Tihanyból.

- Csak belemegy Illyés úr a vízbe?

- Maga hányszor volt már benne?

- Nem is egyszer.

- Nocsak.

- Mikor letettem a révészvizsgát. Megúsztam, ami köllött, mint a hal.

- S aztán, József?

- Amikor mint halászt vizsgáztattak meg, már öregen. Kiúsztam én a próbát akkor is. Dicsérettel!

- S azután, mikor beleesett, mi?

- Kihúztak valahányszor. De még a jegeséből is.

- A bárkások persze.

- Utánam dobták a hálót, a nagyot. Kifogtak a pajtások, mint a csukát.

- Így aztán nincs reuma.

- Csak hátban nekem, meg vállban.

Szeptember 7.

József (Kötél) a szalonnasütőt építi, olyan zsaluzással, hogy mesterember sem különben. Bognár úr, a nógrádi bányász a drótkerítés körül irtja a „rebeceket", Pap Zoltán (a nyugdíjas gépész és villanyszerelő) a kandallót rakja át samottozással. Hol ide nézek, hol oda, bámulva a két kézzel nyújtott szellemi tesztet. A kandallónál én vagyok a „culáger" - én hordom a téglát, a melencében a vízüveget, majd tartom a lámpát. Mesteri fogások sorát tanulom (hogy miként kell huzatosra készíteni a tűzteret), s ráadásul azt, hogy a tűzben nem a fa ég, hanem a fából a hő hatására származó gáz, miután oxigénnel vegyült. Ez azért fontos, mert a tűzhely kiképzésénél nem a füst útjával (és tulajdonságával) kell számolni, hanem a gázéval.

*

Kimúlt a fájdalom a kaszálással megrándult jobb csuklómból. De mihelyt csak egy téglát fölemelek, a fájdalom azonnal föltámad, megzavart kígyóként ugrik ki a forgócsontok rejtekéből.

Bognár úr nem úgy rakta egybe a felső kertben a szétszórt terméskő darabokat, ahogy elmagyaráztam neki, igaz, már egy hete. Mutatom, hova rakja most tehát újra, segítenék is neki. De a csuklóból most is még dühödten szisszen ki a kígyó.

Így csak állok, s bal kézzel jelölgetem, hogyan is képzelem a kövek sorba rakását.

S egy perc múlva mit élek át, mosoly tompította meghökkenéssel. Hétezer év távolából azt a fensőbbséges érzést, ahogy egy-egy fáraó a rabszolgáját - a rabszolgatáborát - vezényelgette; miképp szorgoskodjanak a gúlaépítés során. Az érzés kezd olyan isteni lenni (nyilván mert a fáraók istenek is voltak), hogy elkullogok a színtérről, a felsőkertből vissza, ide a ház elé a jelen időbe.

*

Eltávolodási vagy megújulási érzet? Néhány napja. Egyre idegenebb számomra - a múltam? Az, aki voltam, aki azt a múltat ott valahol messze összehordta, összeeszkábálta tervtelenül, felelőtlenül!

Persze hogy természetes visszahatás! Annyit beszéltek, sőt értekeztek, még susogtak is (titkokat) a fülembe ifjúkoromról, hogy kezd kijönni a könyökömön.

*

Lángelmék teljesítményei után hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy amibe oly önzetlenül belekezdtek (s hányszor belehaltak), az kész: ott már nincs tennivaló. A dicsőségérzetet, melyet hálánk sugall, megtoldhatjuk jóleső lustasággal.

Bartók és Kodály célja több volt, mint népdalt gyűjteni, európai szinten magyarul zenélni. Ezzel együtt (hangoztatván, hogy másképp az előbbi sem megy) Kodály azt akarta (egyebek közt), hogy tudjon ez a nemzet és ez a nép világszinten dalolni. Bartók meg (egyebek közt ugyancsak), hogy tudatosítsuk, mit jelenthet világszinten magyarnak lenni.

Kodály sziszifuszi erőfeszítését rengetegen megértették és segítették. De hogy mennyi még a teendő: nyissuk ki a hazai s a külföldi magyar rádióadások közönség kívánta dalait: mit dúdolnának egymás fülébe az egymástól messze került szerelmesek és családtagok. Ez a közvélemény-kutatás statisztikája éppoly megdöbbentő, akár a nívótlan dzsessz-számok, melyekkel a rádió és televízió az ifjúság állítólagos többségének állítólagos kívánságát szolgálja. Népünk dalolóképességéről szólva pedig, vessük össze, hogy más szintű ez már, mint az, amiről egykor Veres Péter maga olyan keserű képet adott. Személyes tapasztalatát mondta el. Mint katona, mint fogoly, mint politikus gyakran volt magyar csapat tagjaként nemzetközi seregletben. Ismerjük ezek szokásos baráti dalversenyét. A szlávok és germánok önként összeálló szép karéneke után a mi bemutatkozásunk csüggesztő kornyikálásba torkollt. Bor melletti vigadozásainkban ki a jó daloló?! Aki a leghangosabb. Ha nincs segítségül zeneeszköz vagy tanult kántor, hibátlanul végigénekelni a himnuszt még az a négy-öt magyar sem tudja, aki oly együttérzően összehajol.

Bartók és Kodály zsenialitásának többlete: ösztönükben volt a művészet közösségteremtő - hivatása? Lehetősége? Csonttörő megrázkódtatása, és hogy oly hirtelenjében váltotta művelődése korait és korszakait: a magyar nyelvű etnikumnak nem erős oldala a látható folytonosság. Holott egy nép jellegmeghatározói közt a jelen és a múlt elszakíthatatlan kapcsolat. Bartókék nagy ráadás teljesítménye: népünk érzelmi folytonosságának ez ideig sehonnan nem került elő annyi „látható” szála, mint a népzenéből. A nevezetes kérdésre, hogy „mi a magyar”, vagyis mi volt úgy, hogy ezt jövőjében is használhatja: a zenekutatás tárt tágabb határt. Szabolcsi Bence a kínai falig elmenően fedezett föl bugyogó forrást.

Bartók s Kodály teljesítménye tehát óriási. De mi ennek a folytatása? Annak a célnak irányában, amelyre nekik ösztönük és buzgalmuk volt?

*

Ezt írtam le gyorsan az értesítés után, hogy Czigány György ma 10-re jön a tv körkérdést fölvenni.

Zsebemben volt a kézirat az előzetes megbeszélés alatt: amit élőszóval elmondtam, hogy mivel kezdeném Járdányiról és Lajtháról az emlékezést. A leírtak csontváza került ki élőszóval a nyelvemről.

Amit aztán a felvevőgép előtt elmondtam: a csontváznak is a váza. Összehasonlításul ott van a hangszalag; bizonyítandó, mi a különbség egy dolog két kifejezése közt.

Este megint „maláriás” hidegrázás, fáradtság. Józsa volt itt, meghívással szombatra. Be kellett jönnöm ismét, a huszonhat fokos meleg estből, noha ezúttal is: pulóverek, fürdőköpeny, vánkos a hátamnál is.

*

Tünet (újabb) az idegzet romlásáról. A tévé-sek jó másfél órát késtek - a várakozás semmittevésével feszítve a lelkületet. Meglepődtem, milyen fokon fegyelmeztem (titkoltam) a robbanékonyságot. Viszkit kínáltam, túlságosan is előzékenyen beszéltem. Bejött (az alsó szobába, ott tárgyaltunk Czigánnyal) egy kedves fiatal lány, dobozokkal lépve hozzám, hogy kifest, mert színes fölvétel lesz. Az elhárítás még udvarias volt, de (nyilván annak emlékéül, hogy a párisi tv-ben mindenképpen ki akartak „sminkelni”) a mondat, hogy „inkább magát fesse ki, kedves kisasszony” mintha már telítődve lett volna keménységgel. Aztán rögtön rá a lelkifurdalás, hogy épp a legártatlanabb személyre sült ki a villám. Hiába kértem meg Czigányt is, a rendezőt is, hogy - kérjenek tőle nevemben ők is bocsánatot.

Szeptember 9.

Jön a postás, szorul a szívem, olyan mértékben, ahogy közeledik. A frissülés milyen levegőjét hozta még Cecén is a postás! Most a világból afféle rossz légvonat, mint mikor rossz szagú udvarra nyitunk ablakot. Leírtam már az egyre szaporodó levelek statisztikáját? Nyolcvan százalék kérés, teljesíthetetlen, hosszas fogalmazással (sokszor elég olvashatatlan kézírással), tíz százalék elmebeteg (gyakori gyalázkodással), tíz százalék: lépjek közbe vers vagy könyv kiadása végett.

Ma végre fehér holló. Pethő levele, hozzá a külügyi államtitkár (Rácz Pál) értesítése: az erdélyi család, akinek érdekében Kiss Jenő írt, már Pesten is van, s a többi ötnek is elintézik az áttelepülését. De még ebben is egy perc múlva ott a keserűség: nem írhatom meg az örömhírt se Kissnek, se a többinek: a román rendőrség rájuk esne, s az egésznek gátat vetne. De Pethő még: 28-án közölt cikkednek igen széles körű s igen kedvező a hatása. Mennyi idő múlva lesz ebben is keserű mag? Hogy kegykeresésből csináltam - ezt is?

*

Egy szájjal hideget is mond, meleget is, mint a hőmérő.

*

Évfordulónk. A percekre, a félórákra pontosan emlékszem. A hónapra, az évszakra is. De hogy melyik évben volt? Fejem emlékezete szerint húsz év előtt éppúgy lehetett volna, mint harminc előtt. Negyven éve volt. Azaz harminckilenc. Vagy csak harmincnyolc?

*

Még egy öregségi tünet. Csak kisöpört, kitakarított, rendbe tett szobában van kedvem írni.

*

Ijedelem: Flóra fügeszedés közben megbotlott a csaknem merőleges rézsőn, megütötte zuhantában a fejét is. De az első rémület elmúltával, az első csitító-vigasztaló szavak után még nekem is a hagyományos ostobaságú mondat kívánkozik a nyelvemre: pedig, ugye, kínáltam az ágak lehúzására az ügyes faágat, amit nyestem, és kampóra faragtam.

*

Nyilván volt tudat alatti számítás is abban, hogy jómódú, sőt gazdag emberekkel is szívesen barátkoztam, noha környezetük feszélyezett. Életem során ezeknek is tettem rengeteg szívességet, ezekre is áldoztam, még anyagiakat, pénzt is. Mennyit is kölcsönöztem Dérynek? Kártyás korában fizetésemből is előleget vettem föl. (Hogy ne anyjától kelljen kérnie.) Füst Milánnak odaadtam egy ritka kiadású Berzsenyimet (mert célzott rá, hogy az a legszebb). A szegények összehasonlíthatatlanul készségesebben nyújtanak ajándékot a gazdagoknak, mint fordítva. Az egész környezetemben ezt tapasztaltam.

*

Öregségi tünet. Abbahagytam, hogy arcomra pillantást is vessek a tükörben. De - szedett-vedett holmikba öltözködvén - oda-odaállok a tükrös szekrény elé: összeillik-e a pulóver és a nadrág? Az ing meg a harisnya? S ha látogatóba kell menni: milyen nyakkendőt kössek, Flórikám hogy ne kiabáljon? Kilencvenedikje felé apósom válogatottan tarka házisipkákat és „otthonká”-kat varratott a lányaival. (Ő, a hajdani tekintélyes-feszes bíró.)

Szeptember 10.

Birkapörkölt vacsora Pécselyen Tivadaréknál; noha egész nap meleg tömlővel az ölemben ültem. Vászontarisznyába tettem a víz melegítette tömlőt, azt a vállra, ülés közben az ölbe vonva az asztal alatt, föltűnés nélkül, ott is. Farkas Editék, Borsosék, egy Edit szervezte műemlékmentő, önmívelő, füred-vidéki körről. A vita nívótlan, főleg X. önhitt, hangos szenvedélyessége miatt, de végül Miklós egy ajánlatára (évkönyv) eljut valahová. Korán haza, a didergés miatt.

Szeptember 11., vasárnap

Gyengeség, hazaköltözés Pestre - Ika jön értünk. Várakozás ellenére elég szerencsés út, én hátul, csaknem fekve. Itthon - a gyerek, az „én jó öreg barátom”. Már gügyög. A posta. No, ez a levél mégis kerüljön ide, koradat, miket kaptam én hordalékul:

[A levél elkallódott. - A szerk.]

Este a rokonszenves Tóth Lajos a felvidékről, Oláh Gyulával - keserű beszámoló, megvalósíthatatlan kísérletek a szlovákosítás ellen.

Szeptember 12.

Hajnalban, ébresztőül hirtelen, hatalmas, tőrdöfésszerű fájdalom a mell alá, hogy a lélegzet eláll. Nitromint nem hat, látom, VI. 30. a tubuson a hatékonyság ideje. Flóra az első szólításra fölébred. Gyuszi autón le a hídi patikába. Ez a nitromint se hat. Flóra telefonál: Egedy - a kitűnő szívszakorvos - beteg. Noszkay, Korányi nem érhető el. Iván - végre fölveszik a kagylót - rögtön, reggeli s borotválkozás nélkül jön. Pulzus, vérnyomás jó. Injekciók vénába, izomba. Valami csitulás. Iván elmegy, hogy megfürödjön. Hirtelen kemény görcs a lábba is, most nemcsak a lábfejbe, hanem térdig. A másik lábba is. Hát ez megkönnyeztet. Hosszú telefonálás

Noszkayval. Iván újra jön, idehozza a kardiogram készüléket az sem mutat rendkívülit. Közben: Flórának ma van az évnyitó ünnepélye, a szokásos avató kézfogások osztásával; lemondja. És estére a Tihanyból hozott csigákból a vacsora Aczélékkal, Illés Endrével, Juhász Ferenccel. Lemondva, elhalasztva - mikorra? A fájdalom kemény utóvédharcokkal vissza-visszatér, aztán a vállakba, a karokba fészkeli be magát. S egyszerre - máris sötétedik. A gyötrelem is így gyorsítja az időt? A *Karamazov testvérek*-et, ahányszor elkezdtem, félretettem. Most tartósan ráhajolok fájdalom csikorította foggal, kín megdolgozta elmével.

Szeptember 14.

Ágyban tegnap is, ma is, egész nap, a fájdalmak hátráló (vissza-visszacsapó) harcaival.

Kós Károly, Urbach, Hajnal Anna halála, Klárikáé, Déryé után. Mintha a cirkuszi késdobáló deszkája előtt állnék, úgy csattognak közelítve aések.

Belülről érzem, hogy lépésrakásom öregedik. Már mikor állok is. De valahányszor (enyhén) megszédülök, türelmes mosolygással várom, múljék el ez a percnyi átmenet. Mert fegyelmezem magam, el is múlik; attól, hogy még össze tudom szedni magam, azt hiszem, nem bennem van a hiba, hanem az útban, tehát folytatható, végtelenül.

Telefonál Flóra persze orvosokkal ma is, Topolánszkyval, Noszkayval; de hát a fúrógépet nem lehet házhoz hozni, ki kell mozdulnom.

Szeptember 15.

Ágyban egész nap. Gyengeség - fokozódó gyengülés, a fekvés folytán. Késő délután Sinkovits, majd később Gombos Kati. Sikerült házasság! Két jó jellem és jó tehetség, még szerencsével is a gyermekeikben - már unokában. A *Különc*-ről, „legjobb darabod, Gyula bátyám; micsoda helyzetek, milyen lélekfestés! Orczynét Kohut Magda játssza; kitűnő lesz!" Aztán: egy-két mondat értelmezése, hogy helyesen fogta-e föl Imre. És én először érzem, hogy az agyam is fáradékony lett. Keresnem kell a szavakat a pontos megfogalmazáshoz. Fárasztanak a mondatok. Igaz, rekedt is vagyok. S a fejemtől a bokámig mindenütt fájdalom lappang, időközi kitörésekkel jelezve, hogy fogoly vagyok. Legkínosabb a fog (most már az alsó állkapocs mindkét részén) és a legnyugtalanítóbb, hogy - őszfelé mindig szokott - a gyomorfekély is megnyilall. Nyolc utánra jár, mikor Imréék - vidáman, fiatalon - elmennek. Az algopyrin szerencsére tud hatni.

Szeptember 16.

Kaparnom kell odúm elé a faleveleket, halomba a hegyi medveodúm elé. Kezet nyújt a tükörből, akihez még folyamodtam valami útirányért.

*

A középkori várakban és városokban *donjon* - magyarul: öregtorony - az a legbensőbb és legmagasabb erődépítmény volt, amelyet az utolsó szál kardnak is védenie kellett: eleve odamenekítették az asszonyokat és gyermekeket, a kincseket és kegytárgyakat. Nem volt rossz eltervezés. Az utolsó hely megsokszorozza ugyanazt az erőt, főképp kétségbeesett helyzetben. Nem egy ilyen öregtorony bevehetetlennek bizonyult. Úgy verte vissza az ellenség ostromát, hogy megtörte magát a sereget is: szétszórta és elűzte.

Szeptember 17.

Ösztön és akarat, ezzel a két lóval kezdett indulni az én életem fogata is. Ahogy öregszem, különösképpen az ösztön bizonyul nívósabbnak.

Kitűnő megfogalmazás Gramsci vigaszmondata: az értelem mindig pesszimista, az akarat mindig optimista. Én - most - még pontosabban mondanám: az értelem mindig pesszimista, az ösztön legyőzhetetlenül optimista. Még az úgynevezett halálösztön is.

Szeptember 18.

Elveszett napok. Környékező, „földerítő" fájdalmak, ahogy egy szulimáni had előőrsei körülnyargalnak egy esendő várat, s máris gyújtogatnak, gyilkolnak, amit lehet. S csak nem sikerül belebújnom a munka lelki páncélzatába.

A helyváltoztatás miatt? Mikor még összebarátkozásunk elején lent voltunk tíz napra Nagyháton, kényelmes („kastély"-szerű szobában és koszton) én merő tisztességből „dolgozni" akartam. Kari hozzá se nyúlt a tollhoz. Útközben mondta, képtelen termő képzeletre indítani az agyát. Ahhoz még helybe érkezés után is az állandóság melege és nyugalma kell (ezt érzem most én is), mint a fészek melege a költő madárnak.

Szeptember 19.

Izgatott telefonálás hajnalban Párisból Kiskláráékhoz. Egyedül van a lakásban, nem tud franciául, és Jeannine franciául is csak zokog, majd csak Jeanot nevét ismételgeti. Flóra erre fölhívja Jancsi párisi telefonját. Nem veszik föl a kagylót, senki sincs otthon. Aztán többször is, hiába.

Este: Jancsi meghalt. Kocsijával kiment a város szélére, elzárta a kipufogócsövet, s így a kocsiba ömlő gázzal ölte meg magát, még pénteken - tegnap találták meg, ennyit tudott elmondani a nyugtatóktól kábult Jeannine, mikor végre sikerült hozzá kapcsolást kapni. Jancsi keserűen ment el hazulról. Összevesztek, mert Lise-től még mindig nem tudott elválni, és azzal is összezördült. Három felesége volt, két gyermeket tartott el, s végül sehol nem lelt menedéket a magányból. De miért éppen most? Klárika temetésén, összehasonlítva a kisírt arcú családdal (még a beházasodott vővel, Bélával és mennyel, Erzsókkal is), szinte mosolygós volt. Mosolya mindig gyermeki maradt. Sebezhetőség jeleként? Visszagondolva: volt mindvégig benne valami hiány vagy többlet; akár francia anyjában, Odette-ben, akinek szemét, száját, de még mimikáját is örökölte. S kedvezően illett mindezekhez a friss esze, a jó termete, forgása - tekintélye a munkások közt. Jobban hat rám a halála, mint hittem volna. Szinte testileg, benső részeimben hat rám. Képtelen vagyok beszélni, részt venni Flóra s Ika tanácskozásában, hogy mi lehet még a mi teendőnk. Hagyott hátra levelet, magyar nyelvűt, a rendőrség ezt a még törvényes feleségnek, Lise-nek adta. Depresszió alattam, mint a még hajló jég. A szófukar nyelv viselkedése a csendesen, szinte óvatosan mozgó lábban is.

Szeptember 21.

Szünetlen telefonálás, telefonálási kísérlet Párissal. Jeannine maga is öngyilkos akar lenni, Ika és Flóra már alig változó (imaszerű) szavakkal vigasztalják, mert zokogásában ő is egyre gépszerűen ismétli a szavakat, már amik meghallhatók. Lise a válás megtagadását arra kapcsolja át, hogy a holttest átadását is megtagadja: ő, a törvény szerinti feleség fogja eltemettetni a boulogne-i temetőben. Legalább holtan tarthassa meg Jean-t. Így nem hamvasztás lesz, Jancsi nem kerül nevelő (édesszüleinél is jobb) szülei mellé, a már-már családi kriptává alakuló

Urhegyi sírba. A gyerekek (Karcsi, Klárika) ezt kívánják, de hasztalan a próbálkozás, hogy mi (Flóra és Ika) beszéljük rá Lise-t; öt-hat kísérlet után kapcsol is Páris, a csengetés eredménytelen, úgy tetszik, szándékosan: nem veszik föl a kagylót, vagy kihúzták a dugót. Végül táviratot küldünk.

*

És közben a feszültségben iderekesztve s föl-alá járva a padlástérben két nap alatt öt vers, igaz, úgy, hogy kedvem sincs újra olvasni, azaz kisilabizálni a gyors (ideiglenesnek szánt) krikszkrakszot. És szárazvillámként sorjázó tervek (emlékek is) az *Apródok* folytatására. Kovács Sándor Iván (a *Kortárs* szerkesztője) még tegnapelőtti keltezéssel: „A *Beatrice* körül csapkod a mennykő, de jó visszhangokról is beszámolhatok; mellékelek még leveleket is.” Komlós Aladár múlt heti meghökkentő levele azt hagyta bennem: kár volt megírni is, elolvasni is, azaz a többi ilyet kezelje csak (és osztályozza) Flóra, gyógypedagógusi türelemmel. De ha Kovácsnak azt felelem, ne küldje ide, ami véleményt összegyűjt: megint egy félremagyarázási alkalom. Komlós téves álláspontja, hogy a két háború közti zavart lehet nemcsak a csehek, hanem (végre egyszer) a magyarok oldaláról világítgatni. Hogy az üldözött üldözőinek üldözőit is lássa jól.

Szeptember 22.

Öregségi tüneteim kezdenek öregségi bogarakként jelentkezni. A legszebb selyemgubó is csúszómászót rejt.

Hajnali ébredés után látom mindig legtárgyilagosabban saját tulajdonságaimat. Megidézve, afféle állatseregletként vonulnak el engedelmesen előttem. Mit érnek? - csaknem úgy mustrálom, mintha eladhatnám őket.

De - képzelgéseim is ilyenkor a legszárnyalóbbak.

Délben - mert süt a nap - elindulok a hagyományos útra, a postahivatalig, hogy föladjak egy levelet. Csak a Kilátóig tizenöt-húszszor megálltam. Noha cikcakkban mentem kezdettől fölfelé. Visszajövet kedvem lett volna leülni a Vérhalom tér valamelyik padjára. De csak álltam, azzal a *szesszel,* hogy a homokozó gyerekeket nézem.

A rokonsági érzés, a vérségi kapcsolat alig-alig jelentkezett bennem, ez volt az önmegfigyelés. Anyám váratlan halálának másnapját élénk baráti társaságban töltöttem. De - Flóra emlegeti (Klárikától tudva), hogy tíz kilót olyan gyorsan lefogytam, hogy vérző gyomorfekélyem támadt.

Jancsit magamtól alig emlegetem. Jól végzem a tennivalókat, de - hogy még egy tünetet ide írjak. Fogorvoshoz kellene mennem, de oly megbízhatatlanul rossz a veseműködés, hogy tűröm az enyhe fájást, halasztva a jelentkezést. Délután ujjal próbálom meglelni a sajgás helyét. Az alsó bal oldali állkapcson a néhány hete föltett híd a közepén el van törve. Tehát ismét a (számomra) idegrázó fájdalom elleni injekciók várnak, a két korona átfűrészelése, lefeszítése. Ez megy át a fejemen; a test szinte függetlenül ettől, szinte állat módra összehúzódik, össze kell szednem az erejét, hogy ne törjön rám síróroham. Majdnem kívülálló személyként érzem, hogy a könnyem mégis szivárog, némán. Csak később - már arcomat letörölve - jut eszembe: nem Jancsit sirattam meg? Mert gyászhangulat egész nap.

Szeptember 23.

Délben Tivadar (Józsa) egyenest Erdélyből. Itt ebédel s pihen is le, kialudni magát; egyvégtében vezetett Sepsiszentgyörgytől.

Este Csoóri, majd Kósa Ferenc, Szervátiusz Tibor. Fényképek, mintegy dokumentációs erővel, hogy Király Károly nem hihetetlent mondott a nyáron, hogy milyen utak bejártával érkezett mai merész mondandóihoz, azok nyílt hangoztatásához. A fényképek: egy vadászaton a többiektől külön haladnak ő és Ceauşescu; baráti együttes Maurerral; ünnepi szónok előkelőségekkel tömött díszemelvényen.

...a románok nacionalizmusának megállíthatatlan következményeiről. A köznép - a sorban állók is - értik, miért a nélkülözés, az értelmiségiek is, hogy miért a vezéri komédiázás: nagyhatalmat építeni, világpolitikai tényezőként. Erejük: egységes nép, hódító asszimilálás.

Erre mi már nem leszünk képesek, elsősorban az asszimiláció tökéletlensége miatt: nincs magyar összetartó erő. A nemzet szó itt, a szellemi életben nem beszívó, hanem kirekesztő értelmű.

*

V. betegesen őrzi egyéniségét, s nem érti meg, hogy épp ezzel vész el a tömegben, lesz egy tömegízlés, korhangulat rabja: hisz mindenki egyéniségét félti. A rossz írók kísértetiesen a maguk módján rosszak, mondom neki. A nagyok éppoly kísértetiesen hasonlítanak. Nem lepődnék meg, ha Petőfi versei közt egy Baudelaire-szonettra akadnék, akár franciául. Álmomból fölverve könnyen meggyőzhetnének arról, hogy a *Karácsonyi Ének*-et Tolsztoj, *Iljics Iván halálá*-t viszont Dickens írta. De a *Hamlet*-ot még álmomban sem tenném Ohnet művei mellé. Valóban úgy formádzik, mintha a tökéletes írásműnek is volna platóni képe: szükségszerűen hasonlítanak egymásra, akik azt megközelítik. Aki nagyot akar, az tehát alázatosan arra néz, és nem magára. V. dühösen néz reám, azt hiszi, hogy ez is egyéni ötlet, az enyém. Csak ezért nem fogja követni, százezer kartársával egyetemben.

Zoscsenko: Méhek és emberek

Ehhez a novellához személyes közöm van. A szerzőjéhez is némi módon.

Kész forgatókönyv ez a kis történet. Kész drámavázlat. Használható operalibrettónak is. Az olvasó mondatról mondatra színpadot szemlél, frissen pergő jeleneteket követ, hús-vér alakok jellegzetesen hű mozdulatait fogadja élménnyé; még szájuktátását, szemük kerekülését is.

Amikor a novellát először olvastam, már-már a papiros is asztalomon volt, hogy írni kezdjem a magam absztrakt drámáját.

Az absztrakt szó a latin „abstrahere" igéből származik; eltávolodtatni, valaminek lényegét kivonni, ezt jelenti visszahatóan. Absztrakt az a művészet, mely a természeti formáknak csak valami lényegi képletét keresi, e jelképek önálló összefüggését ábrázolja, ám mégis csak természeti jelenségekkel.

A szervezetlenség, az őrület előszobájáig a felelőtlen önkény a nyolcadik egyiptomi csapás: ez volt az én alapeszmém, a drámai tartalom. A forma pedig, a hús-vér cselekmény, hogy egy éhező városba végre megérkeznek az élelmiszer-szállítmányok, de az elosztást az ügyintézés addig adminisztrálja, míg a húsból, lisztből, tejtermékből dandárokban másznak ki a kukacok; elözönlik az utcákat, a tornyokat, szétáradnak az országban, fölzabálnak minden készletet. A végzet olyan csapásaként, mint az antik drámában, és Sartre első színművében a legyek, mint Camus regényében a patkányok. De ellenükben itt nem támad már Hős, csak az a kerge idea, hogy éljen hát a vegetáriánizmus, de abban is a következetesség felsőfoka, a fűevés... Elolvasván Zoscsenko kis remekét, a dráma kész jegyzeteit és a fogalmazópapír-lapokat visszacsúsztattam a fiókba.

Mindezt a képtelenséget - a lázas ügybuzgalom vakságát, korszakunknak sok lényeges vonása közt ezt a tán leglényegesebbét, melyet jelképszerűen - sőt képletszerűen - én a fenti cselekménnyel akartam tudatosítani, Zoscsenko úgy ábrázolta, hogy mindvégig a földön maradt. A legköznapibb logika törvényrendszerében. A gyémánt nem más, mint a szénnek szabályos rendszerben kristályosodó változata, elvben tehát a szénből is absztrahálható. Első olvasásra ez a novella szememben a legkeményebb ásvány szép és kegyetlen fényét villantotta.

Egy ártatlanul és öntudatlanul elgépiesedett állomásfőnök kapkodásában „emberietlenül" kezel egy vad természettel teli vagont, s ezzel a maga kis világára szabadít tizenhat kaptár gyilkos fullánkú méhet. Ennyi az egész novella; ha akarom, élclapba illő humoreszkötlet, friss lelemény: trouvaille.

Ahogy a gyémánt is.

De ha mérete nem is, anyaga a sorstragédiák tüzes-jeges villogásával pukkaszt és rettent. Realitása a telitalálatával absztrakt.

*

Szellemeknek lehet színpadi szerepet írni, állatoknak nem. Idomítás nélkül anarchiává, idomítva cirkusszá teszik a színházat. A méhek, lám, kivételek. Elég kicsinyek ahhoz, hogy a nézőtér ne igényelje látásukat. De Zoscsenkónak van olyan láttató ereje, hogy áldozataik viselkedésével főszerepben mozogtassa őket. Hisz a méheknek is szervezett társadalmuk van; már-már a tudatosság jeleivel.

Átfutott annak idején a fejemen, emberi kötelesség volna üzenni Zoscsenkónak: szánja el magát, amihez én nem éreztem tudást és erőt (és tárgyismeretet), és írjon legalább egy tévéjátékot ebből az arisztophánészi trouvaille-ból. A harmincas évek derekán dekameront készítettem a legjobbnak vélt modern orosz írók műveiből.

A könyv Babellel nyílt és vele, Zoscsenkóval zárult. A munkában Gellért Hugo és Szemjon Mirnij támogatott. Tőlük tudtam, Zoscsenkónak nem esett rosszul ez a besorolás; akkor ő már az orosz irodalom első nagy szatirikusa, félig kegyvesztett volt; Zsdanov nem kedvelte. Művelt nemesi család fiaként Poltaván 1895-ben született, Pétervárott volt diák. A világháború kezdetén önként jelentkezett a hadseregbe; a polgárháború kezdetén a vörös hadseregbe jelentkezett önként; mindkét hadseregben nemegyszer megsebesült. 1959-ben halt meg, már ismét megbecsülésben; noha az ideig Zsdanov nyilvánosan is kiűzte az irodalomból.

Mi családilag is meggyászoltuk. Minden családnak vannak idiomatizmusai, olyan sajátos szófordulatai, melyeknek csak ott van jelentésük, a szomszéd házban már fordítást igényelnek. A jóhiszeműsége folytán szünetlenül falhoz állítható ember neve nálunk: buta finn. Buta finn vagyok, annak születtem, vallja mentségül a családfő, valahányszor szamárként jégre viszik. A szó etimologikus - eredetkutató - jelentése fölásható Zoscsenkónak magyarul a fent említett dekameron lapjain közölt *Tolvajok* című novellájában.

Itt is, akár a *Méhek és emberek*-ben: meztelen kard suhanású, tündöklő mondatok; csehovian könyörtelen-könyörületes bajvívás a rossz ellen. Minél öregebb lett Zoscsenko, stílusa annál tisztább, már-már népmeseszerű. Kacagtatni akar. De sehol egy olcsó fintor, sehol egy fölösleges szó. Lévén szó a legnagyobbról: az ember megemberesedéséről, sorsunk leglényegéről.

Szeptember 24.

La vie est toujours ailleurs.

Aminek magyar fordítása még kifejezőbben hangzik: az élet mindig másutt zajlik.

Páris! Anglia!

De még New York és Rio de Janeiro! is.

Fiatalok beszélnek félhomályban. Nyilván ha látnám is, szemmel akkor sem látnám, amit a hangsúly után így is szinte szemmel látok a lelkükben: ott lehetséges az élet.

De más az úti vágy s a máshol élés vágya.

Közgazdászokkal tudnám kiszámíttatni, költségvetési adatként pénzben kifejezni, mi anyagi veszteséget jelent ma egy népben a nemzeti tudat hiánya, ha - szinte függetlenül a körülményektől - jól működik, az otthonosság melegét adja a nemzethez tartozás érzése.

Más világot látni és világgá menni.

Más tapasztalatot szerezni és lehetőséget nézni.

Más el- és kiutazni.

Azaz, hogy úgy megyünk-e el, hogy visszatérünk, mert van hova visszatérni.

Mindezt a legújabb francia, svájci és nyugatnémet kimutatáshoz a vándormunkásokról. Hogy kik milyen országok gazdasági mérlegét befolyásolják a keresetükkel. Magyarán: hol költik el a bérüket? Még magyarabban: hol épít jövőt az egyén; magának is, valamely közösségnek is.

Az utóbbi évtizedben Párisban minden háztartási alkalmazott spanyol és portugál. A köztisztasági munkás arab.

Szinte hetente menesztik haza a keresetet. Míg aztán maguk is hazatérhetnek egy kis újonnan épült házacskába, egy kis frissen vásárolt földdarabra. Hogy azon a természetileg (s gyakran bizony másként is) mostoha tájon rendezzék el a sorsukat - a lábuk előtt fekvő *douce France* - Páris helyett.

Vagyis nem úgy, ahogy az a bizonyos hárommillió, mely Magyarországból „kitántorgott Amerikába". Mert azok alig-alig lépdeltek haza. Azaz egykori tömegükből - ujjként elénk meredő adat - épp a magyar anyanyelvű volt a legkevesebb visszavágyakozó. Szemben például a szlovák s ruthén anyanyelvűekkel. Román s délszláv tömegkivándorlás alig lévén.

Miért?

Termelési, sőt termelékenységi tényezőként az etnikai tudat?

Íme még egy jelenség, melynek alapos kibontása iránt figyelmet én személyesen szellemi életünknek közgazdasági rétegéből tapasztalok, ugyancsak megszívlelendő adatként.

Szeptember 25.

Délután az Urhegyi család: Karcsi, Kisklári, Erzsók. Elhozták Jeannine nekik írt francia nyelvű levelét, hogy ők is értsék. Jeannine hangja hitelesen földúlt, kétszer is benne van, hogy a kiút számára is az öngyilkosság: „le rejoindre le plus vite". (Valóban megtette: Jancsi halálának pontosan egyéves évfordulóján megölte magát. - A szerk.) Hogyan állítsuk talpra? Flóra fölhívja Párist, végre jelentkezik a Pellaux lakás, de csak Nathalie (a tizenöt éves lány) van otthon: Jeannine kórházban van; s az orvosok legalább két hétig ott tartják. Összeesett, „elle

est tombée dans les pommes” a temetésen, ahol különben igen sokan voltak. Mit lehetne még a vigasztalására tenni? - így Klárikáék. Milyen emberiek: megbízhatóak és értékesek, - így Flóra a távozásuk után. A legkisebb Klári tanítónő lesz. Évi (Karcsi lánya) röntgenes nővér, lelkesen. „Nem vetted észre, anyu, hogy két hónap óta milyen örömmel indulok a kórházba?” - idézi szavát boldog büszkeséggel Erzsók.

Szeptember 27.

Délelőtt az utolsó főpróba előtti próba, a *Különc.* Flóra jó néhányszor könnyét törölgette, de még maga a szerző is.

Ferenc Józsefet annak a Szacsvaynak a dédunokája játssza - merő véletlenségből - akit Ferenc József fölakasztatott csupán azért, mert a detronizációnyilatkozatkor ő volt az ülés jegyzője.

*

Délután a győri színház igazgatója és a tanács művelődési osztályvezetője: az új színházat a *Fáklyaláng*-gal szeretnék megnyitni, ismét erről volt szó.

Szeptember 28.

Háromnapi, nemcsak elmemunka, hanem gyalázatos idegpróbák után elkészült a *Népszabadság* ismételt kérésére írt cikk, a „Kinek ajánlja?” rovatuk megnyitásául. Leközlik? Nem? Az utóbbi lesz tán nagyobb kudarc számukra.

Este - csak egy percre - Csoóri Sándor. Végül úgy tágul a megtárgyalandó, hogy itt marad vacsorára.

*

Üzenet a *Népszabadság*-tól - Rényitől Flórának - közlik a kért cikket, küldik is rögtön a kefelevonatot; már betördelve: némi kihagyással.

Ha nem is magvát hagyták el, de a fogát, a harapósat (a lényegre). De hát most vonjam vissza az egészet (mert vita már a betördelés után nem lehet) vagy elégedjek meg, hogy legalább ennyi megjelenhet, s majd ha könyvben kerül kiadásra? A szokásos helyzet tehát.

Ugyanakkor a lap újabb baklövése - úgy értve, hogy valóban nemes állatba lő - a nemzeti érzületről.

*

Lise értesítése: holnap érkezik Párisból.

Jeannine is írt - hosszú levelet -, mikor jöhet föl vele ismét a család.

Közben a fő gond: a kis Bálint beteg: a láz konokan 38,5.

S ahogy szótlanul - ő, a mindig csacsogó - mozdulatlanul - a szüntelenül futkosó - fekszik a rácsos ágyában.

Délelőtt folyik a nyilvános főpróba, az első vizsga tehát, mi lesz a darab sorsa.

Fejfájás persze mindehhez, idegfeszültség, nyugtatók.

Mi ajánlható?

Nehéz fogalmazás elé állítja ezzel a „Kinek ajánlja?” kérdéssel a szerkesztőség a bemutató idején az írót. Hogyan elkerülni a szemérmetes magunk-kelletését? A menyasszonyságba szikkadt nő önszépítését, riszálkodását? Nézzünk tán a szokásosnál elszántabban a szívesség nyújtotta tükörbe, használva egyben hátrapillantóul is.

Különc című darabomat tíz-egynéhány éve írtam. Már akkor a Nemzeti Színházra gondolva. Jellegzetesen nemzeti darabnak szántam, mint előtte s utána mindazokat, melyekhez akkortájt jobbadán a művészi erkölcs vezetett, a művészet területén látszólag távol eső kérdések érintéséhez. Olyan közösségi, anyanyelvi közösségünk olyan kérdéseihez, melyek föltárásához sem a tanulmányban, de még versben sem remélhettem, hogy így mondjam: *oratio rectá*-t, vagyis mai szóval: egy az egyben való beszédet. Így jutottam el a gondolathoz, hogy történelmünk sorsfordító pillanatairól, sorskérdéseink forrásáról a magam módján drámasorozatot írjak. Akár a magam nemegyszer szenvedélyes - lírikustól elvárható - meggyőződésével.

Nem színpadi mű, amelynek nincs áttételes hangja is; mélyebb értelmű a füllel hallhatónál. Az *oratio obliqua* ott is azt jelenti, hogy nem idézőjel közt, hanem sajátunkként közlünk akár szokatlan, de általunk megcáfolhatatlannak vélt mondandókat.

Teleki László egyénisége, pályafutása oly szokatlan, hogy kortársai méltán nézhették különcnek. A maguk látószögéből. Holott ő volt a szabályos, az egyenes, a logikus, a követendő - róla ez volt a mondandóm, művészileg s morálisan egyaránt, sőt még a történetkutató fölfogásával is. Korszaka volt tele illogikusággal, Zápolya korának harácsolhatnékjával. Telekinek pályatársai voltak hozzá képest (majd az idő ítélete szerint) felhőjárók: mert hisz maguk alatt fűrészelték a fát. Azaz a nemzet még eleven ágait. Teleki volt a jövő embere, messzebbnézően egyben-másban Kossuthnál is. Főleg a duna-völgyi népek együttműködésének dolgában.

Keresve se találhattam volna méltóbb múltbeli alakot jelen gondjaink kellő megértésére.

Ha Horvátország azt az óhaját nyilvánítja, hogy elszakadni óhajt tőlünk, ennek én nem mondhatok ellent - ezt a véleményt fejezte ki emelt hangon Teleki László; már az 1848 őszének országgyűlésén döbbent csöndet keltve, vagyis nem tiltakozást. Nem először, nem is utolszor beszélt így nyilvánosan is. Még a Batthyány-kormány nevezte ki ügyvivőnek Párisba. Hogy ott beszéljen, működjön.

Tizenhárom évig beszélt s működött Párisban, Genfben, Európa csaknem minden fővárosában, s majd rövid ideig ismét Pesten úgy, hogy végül kézbe vehette volna az ország sorsát. S tán az egész Duna-medencéét, hiszen kint most a cseh, román, lengyel száműzöttekkel, Bratianuval, Czartoryskivel szövi az együttműködés, az összebékülés szálait, tekintéllyel köztük: hisz már 49 tavaszán teljes egyenjogúságot követelt a magyarországi nem magyar anyanyelvű népek számára európai fórumokon is.

Az 1861. év májusa a négy-öt legvégzetesebb magyar sorsfordulatok egyike. Megvolt a fegyver, de a puskapor nem robbanva, hanem csövön kívül égve adta ki erejét. Mi hiányzott hát?

Megvolt a vezér is. Egyáltalában nem az a „fantaszta”, aminek öngyilkossága után - öngyilkosságát is bizonyságul emlegetve - rögtön ábrázolni kezdték.

Ez a „különc” egyáltalán nem szokatlan jelenség. Közelebbről megnézve: típus; benne áll abban a hosszú és nem ritkás sorban, melynek tagjai Wesselényitől Adyig úgy voltak a magyar függetlenség szabadságharcosai, hogy az akkori nemzetiségek jogaiért megkülönböztetetten is éles harcot vívtak.

Egy darabomnak sem kívántam oly sürgős előadást és olyan visszhangot, mint ennek. Főképp formálódása idején, tíz-tizenkét éve.

Mert még ezen túl is közöl néhány dolgot Teleki László nyelve.

*

Hogy ez a „különc” mire volt még megrázó példa: félig már azt el is mondtam.

Citálva Kossuthnak egy-két alkotmányjogi - korában megmagyarázható - kijelentését a nemzetiségi kívánalmakról, nem egy külhoni történetírásban, az egész magyar 48-at hovatovább reakciós mozgalomként plántálta magyar milliók fejébe is. A szabadságharc alaptörekvése más népfajok elnyomása volt, hirdették még azok is, akik ismerték Marx és Engels értelmezését, és például azt a tényt, hogy a zsidók egyenjogúságát - jó húsz évvel megelőzve a Rajnán inneni Európa minden népét - épp a magyar iktatta törvénybe.

Amennyi felületes bírálat érte már rangos szellemi életünkben Kossuthot - s rajta át 48-at -, annyira kezdett hódítani Deák bölcsességének - s azon át 67-nek mint szükséges útnak - méltatása. Itt arról feledkezve meg, mibe is torkollt a bölcsen megnyitott út. Itt benn a feudalizmus és a finánctőke félelmes összetársulása folytán milliók földönfutása, világgá özönlése, „morbus hungaricus”-a, az írói erkölcs posványba süllyedése, szolgabíró uralom, de fajra s népre való tekintet nélkül. Kint pedig a magyar nép hírének máig tartó szégyenbe keverése második mohácsi végzetének, így anyagi romlásának is könnyelmű előkészítése.

Kovács Endrének ez évben megjelent *Szemben a történelemmel* című kitűnő könyve tudósi alapossággal tárja föl, hány szálból állt össze az az eredő - az az elkerülhetetlen *rezultáns* - mely a múlt század végére az egész magyar nemzetet, mintegy magát a népet is mint Európa egyik párját ritkító nemzetiségi elnyomóját ábrázolta. S ez a legfontosabb „ténykörülmény” nemzedékeket súlyt gazdaságilag is.

Ismerjük a már világot járt, tehát világhelyzetismerő Kossuth félelmes Kasszandra-jóslatát. Teleki, az angol-franciás műveltségű s látókörű, még félelmesebbet jósolt: ha sorsunkat nem a köröttünk élő népekéhez, hanem a Habsburg-német, majd teljesen a nagynémet törekvésekhez kötjük. Szívének golyó fakasztotta vérével pecsételte meg ezt a testamentumot, melyben, hányadszor, ezek a szavak merülnek föl, mint e behódolás következményei: úrhatnámság, árulás, felelőtlenség, bomlás, szétszóratás, nemzeti katasztrófa. És mint legbaljósabb: kompromittálódunk a szabad népek előtt.

Így lett. De az a kép hamis, hogy Magyarország, mely 1861-ben Deákkal szemben szavazatát (törvényesen is) Teleki Lászlóra adta, Európa jogtipró országává cserélődött; hogy Petőfi és Kossuth népe ily végzetesen kifordult önnönmagából - mindössze harminc év alatt! Mert hisztudjuk - e korszak alatt is, de még inkább azután, Ady idejében állt ki védeni a sokféle jogok közt kiemelten a nemzetiségi jogokat annyi kitűnő közszereplő, lám, még lírikus is, hogy... bár egy tizedüknek hallanánk haló hangját ma a magyar diaszpórák területéről.

Vagy akár saját szellemi életünkből.

Az a nemzetközien oly gyászos századfordulói ábrázolásunk különös tüneteket keltve szívódott be sokunk tudatába is. Ötven éve fordult úgy, hogy a mi diaszpóránk - hogy ezt a szót használjuk - sérelmeire kellene meghalló fül. Emlékszünk a történelmi közelmúlt elhárító válaszaira: Ne feledjük, mit míveltünk mi! (Az alatt a harminc-egynéhány év alatt.) Majd: ne nehezítsük szomszéd eszmebarátaink dolgát. Ha pedig most fogalmazódna kasszandrai jóslat - nem, elég volt ebből a sok sötét szóból -, hogy sorskérdés, hazafibú, népsiratás, kohézióhiány, oldódó kéve, azaz honveszély és nemzethalál. Kérdem is, nem keltek-e már ennyivel ónos unalmat. Okkal kérdem. Arra gondolva, kinek is ajánljam az én *Különc*-öm nyugtalan töprengéseit.

*

Nem vagyok pesti szerző. Színműveim jelentékeny része Gellért Endre halála után nem került pesti színre. Rengeteg ennek a jó oldala is. Petőfi képviselői bukásáról írt darabom berlini bemutatójának fényképein Petőfi és Jókai nadrág fölé eresztett, oldalgombolós ukrán inget, rubaskát visel, Jókai nemezcsizmát, valenkint, a szabadszállási bíró pedig frakkot és csokros lakkcipőt. Csak egy percig tartott mindig kész mosolyom. Képzeletem szülte alakjaim jó néhánya a pesti színen bensejükben kaptak ilyen köntöst. Hogy milyen díszletek érzékeltethetik jól halálos harcai végén egy kis nép utolsó védvárát, arra az albigensekről írt tragédiám lengyel előadásainak beszámolói adtak mintát.

Hogy milyen érzelemmel várom most a *Különc* holnaputáni bemutatóját?

Kényelmes gárdájú szerkesztők terjedő szokása az évfordulójukhoz érkező költőket saját magukkal ünnepeltetni meg, ez alkalomra előkotort vagy beküldésre kért versük apropószerű közzétételével. Író ne méltassa saját alkotását. Nem e bűnt súrolva írom le, színpadilag legsikerültebb művemnek a *Különc*-öt érzem. Hanem arra gondolva, kiért is szikkadt annyi ideig a lagzira kész menyasszonyok módjára?

A benne oratio obliquaként kifejezett magyar sorskérdés, egy létében annyiszor fenyegetett nép ábrázolásának szokatlansága miatt? Másrészt a nemzethalál veszélyének hovatovább kedélyrontásig ismételt idézgetése miatt? Nyilván. Hogy szokatlanság és unalom egymásnak ellentmond? Vagyis eszerint más oka is lehetett a közönségre hárított fanyarkodásnak, a nem is titkolt közönynek, majd kioktatásnak: nem mai téma, „nem a mi témánk!”-nak, de még a könnyed bon mot-nak: ez az író a nemzetet saját halottjának tekinti.

Így hát mégis kinek ajánljam a most bemutatandó *Különc*-öt? Akikben e gondolatok mégis visszhangot lelnek. Volna indok és magyarázat. Hiedelem nincs az ajánlás sikerében, s így kedv sem a még mindig valami általános magyarázathoz. Hovatovább reménytelen kegykeresésként hatna. Ha a helyzetkép nem volna stílustörés, ma mindezt is azzal a bizonyos, mindig kész mosollyal lehetne már méltóképp fölidézni. De tán a komolyabb szó sem árt még.

A népe új Mohácsát átélt író, akit féltő aggodalmaiért élete első felében a nemzetgyalázás vádjának sarával vertek arcba, aztán életének második felében annak a gondnak megszólaltatása miatt azzal, hogy elfogult nemzetieskedő, majd tévelygő nacionalista, sőt - még a rosszakarat meghökkentéseképp - eltévedt misztikus, életét összegezvén, ide is, oda is végül is azt hagyná feleletül: beszéljenek helyettünk majd a művek. Már azok helyett, akik ilyet is kovácsoltak.

Tehát a *Különc* amúgy sem igazi bemutató. Pesti eljátszása nem a premierek pezsdítő szorongásával töltött el; a kegyeleti aktusok udvarias fegyelmével. Bemutató, frissen írt darabbal, néhány hét múlva Pécsett vár rám.

Alig tükrözi valami úgy szellemi élet közösségi hatását, mit vél előadhatónak a színház. Hűvös nézőtér befagyasztja a legbuzgóbb színészi vénát. Ha tehát mondandóimnak szándékom ellenére éle köszörülődött, semmiképpen sem a Nemzeti együttesére villan. Egyik utolsó próba után írom ezeket a sorokat. Marton rendezői fölfogása kitűnő. Sinkovits Imrére, Kohut Magdára s mind a többi szereplőre teljesítményükért máris hálával gondolok. De hogy képességükből a terem bemelegítése végett külön is kell erőt csiholniok, azzal számolhatnak.

(Népszabadság, 1977. szept.)

Szeptember 30.

Délelőtt öt vers rendbe tevése, akár közlésre is.

Délután Évi Jeannine második levelével: a fájdalom és lelkifurdalás hiteles - primitív - hangján, a párisi munkásnegyedek szavaival. Már vádolja Jancsit, hogy tehetett ilyet vele. Mert ez elviselhetetlen. És ismét csak - öngyilkosság. Hiába viszik kórházba, ő már tudja, hogy azután is ez lesz az egyetlen akarata: „le rejoindre".

Este a *Különc* „bemutató"-ja. A közönség csupa intellektuel, gyakorló - abból élő - betűértő. Megértik, ami a darabban *oratio obliqua?* Vagyis egy második Mohács fölfogása, idegekkel inkább, mint értelemmel.

A taps persze a bemutatók szokványos sűrű tapsa, szándékosan magam szakítom meg, lejöttem a helyemre, hiába fogta Sinkovits úgy a kezem, hogy mosolyogva - csaknem küszködtünk.

De itthon igazi örömhír: Bálintnak elmúlt a láza.

Összeütött hidegvacsora (töltött csirke), bejöttek Vasék, Józsáék és Juhász Ferenc is.

1977. szeptember 3.

Kedves Illyés Gyula,

felkértek, hogy az Egyesült Államok képviseletében vegyek részt a Neustadt Nemzetközi Irodalmi Díj (Neustadt International Prize of Literature) bírálóbizottságában, amelyet egy folyóirat, a *World Literature Today* (azelőtt *Books Abroad*) kétévente oszt Normanban (Oklahoma). A díjat, mely egy ezüst sastollból és 10 000 dollárból áll, körülbelül egy hónappal a bírálóbizottság döntése után adják át a díjazottnak. A bizottság minden tagjának jogában áll megnevezni egy-egy jelöltet; van szerencsém közölni, hogy én Önt javasoltam. Levelemhez csatolom az Ön rövid jellemzését, melyet a bizottság többi tagjának is elküldtem.

Bizonyára hallott már a díjról, hiszen néhány évvel ezelőtt Karinthy Önt jelölte. Mint tudja, a díj elfogadása azzal a feltétellel jár együtt, hogy a díjazottnak személyesen kell eljönnie Normanbe, hogy átvegye a kitüntetést. Rendkívül lekötelezne, ha tudatná velem, hogy amennyiben Önt tüntetnék ki, hajlandó-e eljönni az Egyesült Államokba?

Magyarországot Gergely Ágnes képviseli, aki is Pilinszky Jánost javasolta, de az a benyomásom, hogy a szavazás utolsó menetében meg fogja változtatni véleményét. Nagyon remélem, hogy a díjat Ön kapja, s így alkalmunk nyílik ismét találkozni itt, 1978 *márciusában.*

Az, hogy kedvezően nyilatkozott verseimről, melyeket Várady fordított magyarra, igen nagy örömöt szerzett. Mint értesültem, a fordítások kitűnően sikerültek.

Szonjával azt tervezzük, hogy a jövő év szeptemberében vagy októberében ismét Budapestre megyünk két hétre. Remélem, hogy találkozni fogunk, de számítunk rá, hogy már előbb is fogadhatjuk itt, mint a Neustadt Díj kitüntetettjét.

Kérem, adja át üdvözletemet feleségének, és fogadja, kedves Illyés Gyula, odaadó, baráti üdvözletemet.

William Jay Smith

[Fordítás franciából. - A szerk.]

Illyés Gyula

A költészet az a műfaja az irodalomnak, amelyben a magyarok már rég kitűntek, de minthogy egy bonyolult, finn-ugor eredetű nyelvből bajos fordítani, a magyar költészetet csak a legutóbbi időkben kezdték más nyelvekre átültetni, szépsége jószerivel csak újabban hozzáférhető. Magyarországnak gazdag és változatos tehetségű költői vannak, mint Weöres Sándor, Vas István, Juhász Ferenc, Nagy László, akik mind méltók az említésre, ám én személy szerint a magyar költők doyenjét, Illyés Gyulát ajánlom a Nemzetközi Neustadt Irodalmi Díjra.

Illyés Gyula, aki 1977 novemberében lesz 75 éves, lírai költő; mint magáról mondja, „mindig is a mindennapi valóság érdekelt, konokul abba kapaszkodtam". A *Puszták népé*-ben a rabszolgasorhoz hasonló helyzetben tengődő parasztok közt eltöltött gyermekkorát beszéli el. Ezt a könyvet, melyet klasszikus műnek tekintenek és több nyelvre is lefordítottak, Illyés Gyula azzal az intenzitással és mesteri tudással alkotta meg, mely egész életművét jellemzi, verseit csakúgy, mint esszéit, elbeszéléseit, életrajzait vagy drámáit.

Természetesen tisztában vagyok azzal a nehézséggel, hogy olyan költőt ajánlok figyelmükbe, akinek nyelvét nem ismerem, de olyan versek, mint az *Egy mondat a zsarnokságról,* melyet Vernon Watkins kiválóan fordított angolra, Jean Follain pedig hasonlóképpen franciára, valamint a *Lemez-zene közben, Bartók, A kacsalábon forgó vár,* a *Koszorú,* hogy csak néhány költeményét említsem, meggyőzött róla, hogy Illyés nagyszabású, nemzetközi jelentőségű költő.

William Jay Smith

[Fordítás franciából. - A szerk.]

Budapest, 1977. IX. 16.

Kedves Barátom,

rendkívül meghatott baráti gesztusa, nem is tudnám - ezért meg sem kísérlem - kifejezni, mennyire hálás vagyok érte. Az volna a legjobb, ha megihatnánk együtt egy pohár bort - a mi termésünkből -, mint amikor utoljára nálunk járt.

Ennek ellenére kedves ajánlatára kénytelen vagyok nemet mondani. Karinthytól tavaly már hallottam a díjról. Mostanában már nem örülök a kitüntetéseknek. De igazi okom az, hogy nagyon szeretem és sokra becsülöm Pilinszky Jánost. Csaknem húsz évvel fiatalabb nálam. Több ideje marad, mint nekem, hogy élvezze a kitüntetést. Kérem tehát, vonja vissza jelölésemet és támogassa az övét.

Annak reményében, hogy minél előbb meglátogat bennünket, mindketten nagy szeretettel üdvözöljük mindkettőjüket.

Illyés Gyula

[Fordítás franciából. - A szerk.]

A béke rendje

Hogy milyen magas a Mont-Blanc, azt a síkságról, a kis halmok vidékéről észleli a szem, messziről. Vannak történelmi dátumok is, melyek ilyenformán kapják meg rangjuk.

Mikor először a Szovjetunióban jártam, az az év, 1934, a reménynek, az eleve boldogító várakozásnak kora volt. Akkor bocsátották országos vitára az új alkotmány tervezetét.

Akkoriban fejeződött be a polgárháború következményeinek fölszámolása, akkor indult a nagyipar és a mezőgazdasági nagyüzemek működésbe helyezése. A bizalom és a lelkesedés ideje a már szocialista jogrendben és törvényességben. Sokan az 1917-18-as, a forradalmat lezáró évek pezsgéséhez hasonlították.

Gorkij még élt. Egészségesen, tele hittel és munkakedvvel hirdette meg, mint az Írószövetség első elnöke a szocialista-realista irodalomnak alapelveit a szovjet íróknak azon a kongresszusán, melyre külföldi vendégként magam is meghívást kaptam. Az Andersen Nexö tiszteletére rendezett szerény banketten Paszternak és Malraux mellett ülhettem. Malraux mindig úgy volt bőbeszédű, hogy magvas és szikrázó s jövőt fürkésző. A francia forradalmat Napóleon zárta le európai mintájú alkotmánnyal. A lenini forradalmat törvényesítő, tehát szükségszerűen lenini alkotmányt európai mintának tekintette; nem győzte világméretűségét elemezni, tele ugyancsak hittel és várakozással. Gyászos esemény zavarta meg mindezt, még ugyanabban az évben.

A dátum, amely az idők folyamán szemünkben mind kiemelkedőbbé nőtt, s végül afféle világtörténelmi vízválasztó lett: 1934. december 1. Ezen a napon halt meg merénylet áldozataként Szergej Kirov, a leningrádi területi titkár s egyben a Központi Bizottságnak frissen megválasztott titkára.

Ezzel kezdődött, tán nem csupán az én egyéni történetszemléletem szerint egy újabb korszak; melyben már nem az új alkotmány lett első sorú vitatárgy. Ami ezután következett, voltaképpen már a háborús korszak körébe esett; jó időre még a háború után is.

Noha rengeteg emberrel érintkeztem, s óriási utakat tettem meg, aránylag igen rövid időt töltöttem a Szovjetunióban, annak az 1934-es évnek a nyarán. De bennem - nyilván azért is, mert hamarosan visszajöttem onnan - annak a reménykedő várakozásnak a légköre élt. A véres külső és belső harcok, a kifosztottság és nélkülözés, a testi-lelki veszélyeztetettség után itt lesz végre a munka, a békés szóértés, a jólét korszaka!

Nem sokkal azután.

Holott az a lövés, mely Kirov életét kioltotta, már annak a feszültségnek volt nyitánya, amelyet aztán a fenyegető háború fokozott. Aztán megkezdődött az a világméretű fegyverropogás, mely 1945. május 9-én szakadt meg.

Megszakadt a mi kontinensünkön. Vagyis úgy szakadt meg, hogy idegzetünknek mégsem hozta meg azt a megnyugvást, amit általában a fegyverek nyugvása után vár az ember.

Szerencsésnek tartom, hogy körkérdésével a szerkesztőség azt akarja tudatosítani, „hogyan él Október hatása mai életünkben, gondolatainkban, elképzeléseinkben, távlatainkban; mit szűrhetünk le hasznosíthatóan a forradalom szelleméből, emlékéből”?

Holmi tanúvallomási szándékkal idéztem föl azt az 1934-es alkotmányvárás légkörét. Mindazt a reményt és várakozást, amelynek aztán elsősorban a háború veszélye vetett történelmi akadályt; mert hisz mindaz a remény és bizalom a békére épült.

Október emlékéről tehát én azt szűrném le, hogyan kellene folytatnunk a forradalom szellemének megvalósítását ma, egy időben a béke védelmével. Azaz hogyan kell egy időben építenünk ezt is, azt is: a békét is, az új társadalmat is.

Az ünnepi 1977-es év az új szovjet alkotmány megtárgyalásának éve is. Nemcsak a Szovjetunió népeinek szellemi élete mérlegeli azokat a „mélyreható változásokat, amelyek az 1936 óta érvényben levő alaptörvény elfogadása óta az országban és a nemzetközi színtéren végbementek, és szükségessé tették az új alkotmány kidolgozását". A *Pravda* hozzászólást nyitó vezércikkéből van ez az idézet.

A világ minden népének haladóképes szellemi élete figyeli - csaknem azzal a hajdani várakozással - az új alkotmány fölépítését és hatályos működését. Természetszerűen különös a figyelem azoknak a népeknek a részéről, amelyek a változatlan érvényű lenini vezérelvektől várják változatlanul a világbéke valamiféle alkotmányának is korszerű kidolgozását. A fokozódó nemzeti, a változatlanul növekvő nemzetiségi feszültségek föloldását, az értelem és a jogtisztelet útján. Óriási várakozás, óriási végeznivaló egyszerre két irányban is.

A népek önrendelkezési jogának védelmét és érvényesítését, ahogy azt Lenin meghirdette, a Szovjetunió, az osztályharc első harcosa vállalta. Természetes tehát, hogy a hetedik évtizedébe lépő Szovjetunió magatartása a példakép. De a lustaság és felelősségkerülés vigasztalan figurái azok, akik csupán csak a példaképtől várják egyben a munka elvégzését is, sőt szinte elvárják. Ásatag igazság, hogy csaknem minden háború tojását rossz béke fészke költi ki. Rossz béke korszakát éljük, félelmes tojásokat melenget a fészek, melyben közös a helyünk. Sokat várunk a hetvenedik évtizedébe lépő Szovjetuniótól. De a Szovjetunió épp annyit várhat el tőlünk. Hogy sajátos problémáinkat: történelmi, földrajzi, etnikai helyzetünkből ránk maradt föladatainkra mi fordítsunk fokozott figyelmet és munkát. Megfelelőbbnek érzem, hogy azt, amit tegnap békeharcnak neveztünk, annak a neve ma: békeépítés. Minden téglát, mielőtt odanyomták volna a malterba, gyerekkorom falusi kőmívesei megkopogtatták, megfordították. Ilyenféle munkát kell elvégeznünk a ránk háruló részföladatokkal, ilyenféleképpen kell megvizsgálnunk azokat a sajátos kérdéseket is, melyeket mi, magyarok mint sorsproblémákat örököltünk; így nyújtunk szilárd és megbízható anyagot azoknak, akik a békét gyakorlatilag, felelősen, rendet követve építik.

Október 1.

Lise megjött - repülőn - Párisból, talpig gyászban. Egész délután vele és a teljes számú Urhegyi családdal.

Jancsi halálának körülményei:

Péntek este Jeannine durva szavai után elment. Szombat este Orléans-ban fölkereste a repülőtér klubjában régi barátait. Szótlan volt, de mosolygós. Hiába kínálták, hogy igyon valamit velük, nem fogadta el. Az Orléans-i repülőtér egyik távolabbi helyén parkolt. Beragasztotta belülről a kocsi ajtaját, minden nyílást, amelyen levegő hatolhatott be. Két levelet írt. A rendőrségtől bocsánatot kért, hogy ilyen munkát ad nekik. „Je pars sans amertume". Ezt írta a magyar levélben is (műegyetemi?) diáktársának, Miklós Ferinek.

Lise a rendőrség értesítése után kétszer - majd még egyszer - lement Orléans-ba, utoljára Jancsi két barátjával, hogy azonosítsák a tetemet. Csak a kezén volt horzsolás, az utolsó pillanat már reflexszerű mozdulatai folytán.

Zelda a temetésre sem ment el. A lányok is - egy ibolyacsokrot sem vive a koporsóra - csak azért, hogy bejelentsék igényüket az örökségre. A csekkszámlán 60-70 ezer frank van.

Lise keresetlen, őszinte. Kettős sírt rendelt a Clamart-i temetőben, maga is oda akar temetkezni.

Hosszú emlékezgetés, magyarázkodás persze, Lise öt-hat percig beszél, aztán Ika fordít. Ámulok a fiatal agy tökéletes működésén. Egy kis részletet sem hagy ki, azon sorrendben adja vissza még a mellékmondatokat is.

A temetés négyezer dollárba került. Fölkínáljuk: részesedünk benne. Lise csorgó könnyekkel hárítja el. Ez az ő gyásza.

Október 2.

Este alkalmi összeverődésből vacsorán Csoóri, Kósa, Szervátiusz, Ikáék. Fél héttől tizenegy utánig komoly dolgokról hellyel-közzel, mégis általános tanulságok kiszűrésével. Hogyan megcsitítani azokat a forrásokat, melyek akkor buzogják föl igazánból ellenséges hevüket, amikor a magyar szellem mivoltát kellene mélyebben tisztázni.

Október 4.

A. J. telefonja. Felelt ő is a *Népszabadság* cikkére, mely mindenkit, aki fölteszi, hogy magyar lelkület is van - fajvédőnek, (J. szerint) fasisztának minősít. Válaszát az *Élet és Irodalom* elutasította, noha ő belső munkatárs.

Az Új Magyar Lexikon szerkesztő bizottságát az Akadémiai Kiadó állította össze hazai marxistáink legkiválóbbjaiból. A *nemzet* címszó alatt tudományos meghatározásul a lexikon szó szerint ezt közli: „A nemzet az emberek történelmileg kialakult tartós közössége, amely a nyelvnek, a területnek, a gazdasági életnek és a kultúra közösségében megnyilvánuló lelki alkatnak közössége alapján keletkezett."

A lelkület és a lélek a köznyelvben rokon értelmű szó.

A *Népszabadság* 1977. szeptemberi 29-i számában ezt közli, elítélvén Alföldi Jenő egy mondatát, amelyben Utassy József költészetét azért is dicsérendőnek tartja, mert garantált tisztasággal érzékelhetjük benne „a magyar lélek jelenlétét". Bizonyítéka az, hogy rosszra

vezetett már „...Bartók esetében... hogy kortársai között akadtak, akik ugyancsak nem tudták »tudományosan meghatározni« »a magyar lélek jelenlétét«, viszont e valóban meghatározhatatlan fogalmat kisajátítva, teljesen elfogadhatatlan értékrendet állítottak fel”. A cikk szerzője szerint ez „végzetesen irracionalista követelményrendszer”. Majd: Alföldy Jenő egy rejtélyes és meghatározhatatlan, ám mégis „garantáltan tiszta” „magyar lélek”-fogalom beiktatásával ugyancsak Utassy költészetét fokozta le.

A cikk szerzője - E. Fehér Pál - helyes érzékkel és mélyre-, sőt előrelátással megvédte Utassy költészetét azoktól, akik úgy vitatkoznak, hogy „e vitákban azokat az elfogultságokat érhetjük tetten, amelyek idestova fél évszázada osztják meg a magyar irodalmat”.

Még mindig megosztják? Igen, így van. Utassy könyvének helytelen megvitatása is ezt bizonyítja. Ahol a fogalmak nincsenek kellőképp tisztázva, ott az indulatok mégoly sok elsimítás után is fölhorgadnak. Fájdalmasan észlelem magam is, nem egy vonatkozásban. Hogy a magyar nép lelkületének vagy lelkének, azaz etnikai sajátosságának már puszta jogát, megnyilvánulási lehetőségét diaszpóráinkban hány helyen gátolja körülmény, erről tán más alkalommal. De mindenképpen sürgetően hasznosnak vélem, hogy a nemzeti jelleg természetét - vagyis azt, hogy az emberi szabadságjogok rendszere történelmi, tehát ésszerű eszköz-e, vagy „végzetesen irracionalista követelményrendszer” - türelmesen és tárgyilagosan megvilágítsuk. Mégpedig nemcsak akadémiai körök gyakran túl bonyolult fogalmazásával, hanem egyszerű, közvetlen beszéddel, olyan népes hallgatóság előtt, amilyenre a *Népszabadság* fóruma figyel.

Október 5.

Kora reggel előbb a Kútvölgyi (fogászat), aztán a János-kórház, Noszkay. Vért vettek, röntgen.

Október 6.

Kínlódás a Monde-nak ígért Ady-cikkel.

Le a Lukács uszodába, gyalog. Tíz perc úszás, de - taxival haza, oly fáradttá tett.

Este Czímer és Erzsi, Görögországból.

S beszámoló a tegnap látott *Különc*-ről s az eddigi kritikákról. Ez is, az is kedvezőtlen.

Az *Esti Újság*-ban Fencsik Flóra („pedig szeret téged”) magát az írásművet tartja rossznak. Nem logikus, hogy Orczyné Pestre akarja vinni *Teleki*-t - ő is a halálba? (Nem látja, mármint Fencsik F., hogy a politikáról akarja lebeszélni?)

Czímer szerint is hiba, hogy Orczyné nincs „beépítve” a drámába, holott remek szerep. A közönség művelt része sem ért rengeteg vonatkozást. Hogy mit jelent Orsova, Kehida. És a honvédtiszti ruha viselése 1861-ben.

Vastaps is volt ugyan, de a terem nem „gyúlt be”. Háromnegyedes ház.

De az előadás fogyatékosságát ő is rossz helyen keresi. Nem ott, hogy Ferenc Józsefnek (nagy veszélyben) keményen kellene sakkoznia Telekivel - itt merev bábfigura, s hogy Batthyánynét Marton is félrejátszatta.

Még Katona Imre sem fogta föl a darab lényegét. (Kehidát, Orsovát ő sem értette.)

Hideg fogadtatást várhatok hát a pesti szellemi élet részéről. Igazolni fogja, hogy nem tekint pesti szerzőnek. Az urbánus-népi vita elevenedik meg a darab körül.

Flóra ezek után még jobban tart a pécsi bemutatótól. Hisz Juhász is megmondta: Lőrinc „rehabilitását” nem engedik fölvetni sem.

A *Különc* azért nem kell, mert a Kiegyezés ellen szól. Holott Pest fölvirágzását a Kiegyezés hozta. S ezért?

Október 8.

Kormos István meghalt, ő is.

Töredékét adta ki annak, ami benne volt. Húsz évig egy sort sem írt. S mikor újra kezdte - mintha közben tevékenyen folytatódott volna? Max Jacob? Magyar paraszti múlttal.

Váci, Simon, B. Nagy, az erdélyi Horváth, Domokos - Flóra első szava: a parasztfiúk nem bírják!

Meteorológiai jelentés: az évszaknak megfelelőnél melegebb idő. Délben - vakító napsütés alatt - le, gyalog, a Lukácsba.

Az újságárus bódé előtt egy kis pöccintés az idegzeten. Itt szoktam megvenni a hetilapokat egy-egy bemutatóm idején. Ott függnek most is az üveg mögött. Egypercnyi tűnődés: megvegyem legalább Flóra gyűjteménye számára? Egyet sem. S ez mi? Jobban érzem magam, hogy el tudom hessenteni a kíváncsiság árnyékát is, hogy elolvassam (de csak meghallgassam is) a véleményeket rólam. Félelmesen suhint meg, milyen idegen számomra mai „szellemi életünk”. Belém hidegül a tudat, hogy a tényleges vezérkar lelkük mélyén minek és mire néznek nemcsak engem, hanem mindenkit, aki szívbelien mer, ha mer, jó szót ejteni rólam. (Nemcsak többet, de mást, mint a lapos hivatalos szólam.)

Október 9.

A hírek közt, miket a világból Flóra esténként hazahoz s kommentál, két éve az első s legtöbb helyet a gyógypedagógiai diákkollégium, gyakorló iskola stb. építkezése foglalja el. Hány helyen kilincselt - miniszterekig, s még följebb -, hogy megszavazzák, megtervezzék, elkezdjék. Hogy sürgessék.

Most derült ki: az építkezést egy évvel elhalasztották. Csúnya félrevezetésekkel. A liftet a vállalat csak 1980-ra rendelte meg - ez födte föl a dolgot. Könnyekig feszülő levertség. Nyugtatók. Hosszú vigasztalások.

Október 11.

A reggeli vigasz - most részemről Flórának. Menjünk el legalább egy negyedévre valami kis francia faluba, hegyek közé. Tán Saint Jeannet-ba. Már az eltervezés is nyugtat. Csak a lakásra kellene költség, magunk főznénk, dolgoznánk - hazai munkán. És semmi hír hazulról. De Flóra: hogy hagyja most ott az építkezést?

*

Délután a nemzetközi költőtalálkozó az 1780-90-es évek szép házában. Kornidesz, a Központi Bizottság egyik vezető tagja ül mellettem. „Mibe kerül ez a fölösleges cécó az országnak. Hány lakást lehetne építeni ebből?” - Legfeljebb kettőt. De a bolgárok építettek egy olyan luxusszállót a tengerparton, amibe hétszáz - vagy hétezer? - munkáslakás költségeit rakták bele.

Október 12.

Egész napos körúton Flórával, Földes Annával, Rédner Mártával végig a „szülőföld”-ön. Nyilván riport céljából. Cece, Simontornya, Ozora. Cecén, az utca elején, ahol nagyapámék laktak, az egyik házból kifordul egy lelkes néni.

- Kállayékat tetszik keresni? (A házat? Már nincs meg.)

- Miről gondolja?

- Megismertem a Kállay néni hangját. Ahogy itt magyarázza az elvtársnőknek azt a régi iskolát!

- Nagyanyámat negyvenhárom éve temettük el. Akkor jártam ebben az utcában úgy, hogy idegenekkel is beszéltem.

- Hány éves volt maga, kedvesem, amikor nagyanyám meghalt?

- De mennyi mézet elhordtam én onnan!

Vagyis még nagyapám életében.

Akit 1924-ben temettek el ebből az utcából.

Én akkor Párisban voltam.

Október 14.

Dömölky, Nemeskürty, Békés Tamás és még egy tv vezető az *Ebéd a kastélyban* megfilmesítéséről úgy, hogy az egyben tv-film is legyen.

Épp az előszobába érnek, amikor átjön Ika: Itt van Cs. Szabó könyvével és üzeneteivel - kicsoda is? Harmincas nő. Így először is hozzá, bocsánatot kérve emezektől a megvárakoztatásért.

De mikor visszajövök - hosszan Cs.-ről és általában az emigrációról: szinte bemutatkozásul, ne legyen félreértés, ki vagyok.

Merik vállalni ezt a témát, úgy, ahogy én szeretném. Hogy egy ujjal sem - megtaposni azokat, akik lent vannak?

Dömölkyt épp ez lelkesíti. És képet adni arról a korszakról - mennyi ígéret volt abban!

Még a Dunai Konföderáció is. Dimitrov, Tito, Groza már csak a magyar partnert várták. De az - Rákosi volt. S az - denunciált? Sztálin legnagyobb történelmi bűne ennek a tervnek a szétrobbantása.

Újra és újra: mennyi pénzt kereshetek - tán 100 000 forintot is. Nem visz rá a lélek megmondani hogy nem érdekel a pénzetek, mert - hülyének tartanának.

Végül: jogom lesz a már kész filmeket is letiltani, ha méltatlannak érzem.

Dömölky változatlanul lelkes.

Október 15.

Ablakkeret festés, jó két óra hosszat. Szédülés.

Október 17.

Uszoda.

Az autóbuszon a kanyar hirtelen fordulata csaknem arcomba vág egy idegen arcot. Ugyanabba a vasrúdba kapaszkodtunk.

- Megismertelek! Csak nem akartam szólni!

Régi osztálytársam. Utoljára 42-ben találkoztunk, épp ilyenformán, a balatoni vonaton. A sógoromékhoz mentem. Keszthelyen volt saját villájuk. - És most? - Idemegyek az öcsémékhez. A Szemlőhegyen laknak, szép kertes villában. - A sajátjuk? -

Október 19.

Napsütésben az esztendő most adja vissza, amit a nyáron elvett.

Uszoda. Egy kis katonai térképtáskába gyömöszölöm a fürdőnadrágot, sapkát (mert ez is kötelező), egy tenyérnyi lábtörlőt, a fürdőpapucsot. Köpenyt már rég nem használok, nagyobb törölközőt sem. Az úszás után forró, majd hideg tus, és a kabinban addig tornázom, míg úgy meg nem száradok, hogy az inggel, alsónadrággal teljes szárazra simítom magam.

Délután a filmesek. A híradóban lesz néhány perc, s a többit elteszik a „filmanyag”-ba.

- Hogy legyen majd a temetésemkor mit elővenni. - Csöndes mosoly.

- Valószínűleg.

- Ha még akkor is megünneplendő leszek. Ha igen, értesítsétek majd a feleségemet, beleegyezik-e.

Valóságos színdarabszöveggel jönnek. Mozgásban, életben akarnak ábrázolni.

Vagyis, amikor épp alkotok. Tán ott, a hintaszékben!

Kitérek a színjátszás elől.

Ha tegnap jönnek, épp festettem az ablakkereteket, kifordított nadrágban, kabátban.

Művészi tevékenység kell.

Legalább a kapun jöjjek be, hogy az egész alak is legyen.

Akad még két fölbontatlan levél is. Várjak! Így, a gép előtt vágjam föl.

De ezt is röstellem.

Domokos Mátyás kérdez. Ez még megy valahogy.

Október 20.

Ika legépelte a *Monde*-nak szánt (tőlük kért) cikket Adyról. (Lásd: Adyról franciáknak. In: Szellem és erőszak. - A szerk.) A Fauvet-nak írt levélen egy vonás javítást nem tett, holott én azért írtam olyan gyorsan és könnyedén franciául, mert számítottam: majd tökéletesíti.

Este vacsorán Szemlérék, Csoóri és Julcsi, Nagy László és Szécsi Margit; majd Ikáék. Julcsi szülnapi székely fölköszöntőt énekel, az ottani szokásként itatja végig a társaságot ugyanabból a flaskából pálinkával.

Erdély persze s a Fölvidék. S hogy - miért kell először is itt bent kierőszakolni a tisztességes hangot.

Október 21.

Nagy kerülővel az uszodába (mert a postát is útba ejtve). A Szemlőhegyi utca sarkán Jékely fordul ki a Bolyai utcából. Hónapokig nem látjuk egymást (akkor is véletlenül), s most egymás után két nap is. Már távolról úgy mutatok a karórámra, mint ki neheztel a randevúra megkésetten érkezőre.

Megölel. Tegnap előadást - verseket is - hallott tőlem a rádióban, s így tudta meg, hogy születésnap fenyeget. Írni akart. De hát így most, az alkalommal élve: „egy ország miatt élj soká". - Hogy van tisztesség is ebben az országban? - Ezen a földön.

Délben telefon, Márta, Tompa második (öregkori) felesége. Kálmán igen rosszul van. Testileg is, a legutóbbi bajt, a hat-hetes tüdőgyulladást most se heverte még ki. De lelkileg még lentebb van. Nem lehetne-e szólnom Aczélnak, válassza Pécs Kálmánt díszpolgárrá a közelgő 80. születésnapjára. Nagyon nagy jót tenne neki.

Elmondom, milyen meleg szeretettel kért már Illés Endre Aczéltól valami kitüntetést Kálmánnak arra az alkalomra (mint példás orvosnak), s hogyan társult ehhez rögtön Flóra is, és milyen gyorsan mondta Aczél: meglesz s írta föl máris Kálmán nevét.

Márta elcsukló hangja.

Milyen kitűnő asszony. Mennyi asszony válik még kitűnőbbé az öregedés során.

Én majd a pécsieknek szólok. Legyen meg mindkettő Kálmánnak.

- Mondjuk meg neki azonnal? Oly jól esne már ez is neki!

- No, mert hátha történik mégis valami. És nehogy csalódás is növelje még a mellőzöttség érzését.

S aztán hosszú szóáradat részemről Kálmánnak, mintha én magamtól hívtam volna föl! Le lehetett volna jegyezni, mint a jóbarát nemes törődését az elesett barátjával, olyan - tartalmas volt. Épp azért, mert hisz figyelmeztetésre történt. A röstelkedés változott át meleg vigasszá.

*

„Kierőszakolni a tisztességes hangot."

Öt felé Boldizsár Iván és Josette. Rögtön a témára, amiért én is akartam a találkozást (az ő többszöri telefonbeszélgetése után). Kettő a megtanácskozandó. A Romániából Amerikába kikerültek (szinte váltságdíj fejében) szinte elbocsátó föltételként kapják (sok hozzátartozójuk otthon marad), hogy Romániában a nemzetiségek helyzete eszményien jó - tehát hogy ellensúlyozzák a morogni kezdő magyarok hangját. Hogyan lehetne mármost ez ellen tenni valamit? (Úgy, ahogy Fóton beszéltem.) Semlegesíteni az ellenünk keltett hangulatot; sőt - ez volna az eredmény - megnyerni a kinti magyar eredetű zsidóság rokon érzését.

- Miért? - Ez az első kérdése Boldizsárnak.

Tehát lényegében nem érti a kérdést. A részletezés első lépésénél kiderül, hogy felét sem tudja annak, amiről én közvetve (az amerikai magyarok révén) tudok.

A második megbeszélendő: hogyan vethetném én föl a Penben (nem mint magyar, hanem mint nemzetközi alelnök) a nemzeti kisebbségek védelmének ügyét. Mint az anyanyelvi irodalom (olvasótábor) létjogát stb.

Ekörül is annyit kellene magyaráznom, hogy - buzgalmát, látom, nem kelthetem föl.

Flóra csitít rendületlenül.

*

Boldizsárt úgy tekintették sokan, mint ki a két „tábor” közt van s közvetítő lehet. Most - országos bemutatkozásán - a legjellegzetesebb magyarságkisebbítővel lép elő, s annak a nevével pecsételteti le a magáét.

Udvarias vacsora mégis, Josette miatt főleg. S mert a szlovén Pen elnöke Pestre jön, s ellátogatna hozzánk is, és azzal lehet tán a Pennél fölvetetendő tárgyról beszélni.

Október 22.

Gách Marianne az itt feledett szemüvegéért, s hogy megmutassa a közlendő interjút. - Hova adj a az írást? - A *Film-Színház-Muzsiká*-ba. - Ez lesz az első hír a *Különc*-ről? - Nem, Illés Jenő már írt; küldjem el?

- Nem, köszönöm.

Sivatagi érzés - nem érdekel, mit írnak rólam. Az interjú sem jellemző rám, de menjen az is.

Mindez a tegnapi érzelemkitörés böjtje? Soká fog tartani. Röstellem, hogy Boldizsárnak annyit is mondtam.

A *Beatrice* új fejezeteinek - A kacér hölgy és a Mű helye - nyomdába készítése. Kiábrándítóan, szívhidegítően rossz. Hagyjam abba az egészet?

S a versek is! (Amit Csányi kért Szekszárdra.)

Október 24.

Két telefon is Dobozytól. Mikor jöhetnek föl, ő s az Írószövetség egy-két embere, hogy meggratuláljanak.

Megérti, sértődés nélkül, hogy semmikor.

Aztán Flórával és Ivánnal (Topolánszkyval), hogy miért is *csüggeszt* el minden ilyen külsőséges „tiszteletadás”.

S: hova utazhatnék el erre a hétre?

De hisz afféle tüntetés volna: kerüli, tehát elvárta ez az alak az ünneplést. Jobb hát szerényen átesni rajta (ha lesz), fegyelmezetten.

Vigasz: a délelőtt úgy elsuhant, mint egy perc a *Gyermek és a tornyok* megírásával.

Testileg is belefáradtam - oly jól esett délben nagy kerülővel lemenni az uszodába.

Most aztán ismét a tegnapi olvasmány: Tacitus, Tiberius kora. Remekel az árnyalatos ábrázolásban. De nekem még mindig túlságosan tömör. Kétnyelvű kiadás, így a jobb oldali lap - a latin szöveg - élvezetéhez jó puskaként hozzásegít a fordítás. Latinul már nem tömör. Mert oly feszes.

*

Veress Bulcsu, Amerikából; Csoórival, Bodor Ferenccel.

S hírek is frissen Erdélyből.

Nagyváradi történet a múlt hétről: a diákok Ady-ünnepet tartottak. Tizet közülük bevittek a szigurancára, szó nélkül összeverték, de éppúgy szó nélkül reggel kidobták őket.

Ugyanott. Egy embert beidéztek a szokásos heti kihallgatásra a rendőrségre. Kijövet a feleségével találja szembe magát. Az is kihallgatásra ment, de úgy betartva, hogy arról senkivel nem beszélhet: a férjének se merte megmondani. Ahogy a férj sem neki, mert neki is azt parancsolták.

Október 27.

Az *Institut* előadótermében az ajtóhoz közel rögtön Sőtér mellé ülünk le, majd a directeur előre vezet. Itt szabad szék épp Pierre Mootgart előtt van (aki tegnap telefonált, hogy vasárnap följön hozzánk). Hátranézve a teremben: Szabolcsi, Nagy Péter, Bajomi Lázár, Radó György, Boldizsárék. Mootgart ismeri Barre feleségét, „avant même M. Barre lui - même!”[1] Bejövet Barre-né valóban régi ismerősként nyújt kezet Mootgart-nak. Vékony, gyors mozgású asszony, fölismerhetetlen korú arccal. (Lánynéven Hegedüs Éva.) Barre kedélyes, már-már testes, de magas és gyermekien nyílt arc. Rövid - jól megszerkesztett - beszédét olvassa, okos tartalmáról talán maga is most értesül? Pozsgay szabadon beszél, igen jó benyomást tesz már ezzel is; igen okosan, nívósan. Visszaülve a miniszterelnök mellé, szót váltanak - milyen nyelven?

A követ értünk jön, mihelyt a pezsgőt körbehordják, és Barre-ékhoz vezet.

Szokásos udvariassági frázisok. Örül, hogy személyesen is megismerheti a - mindenki más által is úgy ismert költőt stb.

„Ce n’est pas en ma qualité de poète ou littérateur que je profite de l’occasion... mais en homme qui fait la politique à sa manière indépendante”[2]... stb.

S bocsánatot kérve, hogy a nyilván teletömött fejébe én még anyagot erőltetek, a már szokásos leckét mondom el, épp azért elég folyékonyan és árnyaltan a Duna-medencében élő tizenötmillió magyarról, akikből csak tízmillió él a jelenlegi határok közt.

Tájékozottan kérdez, s így kiderül, hogy nemcsak a románok gyötrik a maguk kétmillió magyarjukat, hanem a szlovákok is.

És hogy a különben „tolérant” magyarok közt is már milyen veszélyesen plántálódhat amonnan izzó nacionalizmus.

Flóra mellettem állva vesz csak részt az okos bólintgatásával. S beszélget külön is Barre-néval.

Aztán egyébről is szó esik. Harmadszor jár Magyarországon, egyszer kerek három hetet töltött itt magánutasként. Bejárta már akkor ugyancsak Pestet. „Avec ma belle mère”.[3] És így tovább

Szerény kör alakult körénk, de csak ketten cseréltünk valami gondolatot is. Egy-két embert - Farkas Ferencet - én mutattam be neki.

*

Később Mootgart-ral: mikor De Gaulle-nak bemutatták Mme Barre-t, az első elnöki mondat ez volt: „J’aime votre accent lyonnais.”

---

[1] „előbb, mint maga Barre!”

[2] „Nem költői vagy írói minőségemben élek az alkalommal... hanem mint olyan ember, aki a maga független módján politizál”

[3] „Az anyósommal.”

- Mais je suis Hongroise, mon Général! - mondta Hegedüs Éva.

- Raison de plus![4] - felelt De Gaulle.

De azért Mootgart szerint: „...Monsieur Barre avait eu des difficultés de la faire accepter”.[5]

Elvált asszonyként vette feleségül. Két fiuk van, huszonegy és tizennyolc évesek.

Boldizsárék hoztak haza.

Itthon az *Új Tükör* új száma.

És sült gesztenye vacsorára.

*

A bordeaux-i egyetemen a szemeszter (cours) elején be kellett mutatnunk leckekönyvünket (livre d'étudiant) a katedrán ülő tanárnak. „Magyar?” - kapta föl fejét az enyémbe lapozva. „Fáradjon be óra után a tanári szobába (à mon cabinet de travail).”

Itt rögtön átölelt, nevetve. Saját megilletődöttségét nevette. „Baszk vagyok!” - kiáltotta. „Tudom, hogy rengeteg meglepő hasonlóság ellenére a baszk és a magyar nem rokon nyelvek. De boldogult atyám egy életet áldozott rá, hogy rokonságot bizonyítson! Engedje, hogy meghívjam családom körébe, mint két lábon járó összehasonlító nyelvészeti-etimológiai tényt.”

A magyar, noha a többes számot éppúgy *k*-val képezi, s éppúgy nem ismeri a (mire is jó?) nyelvtani *nem*-et, s éppoly agglutináló nyelv, akár a baszk, valóban csak árvaság dolgában rokona az előbbinek: rá is azt mondják, hogy egyedüli, és nehéz elsajátítani.

Hogy egy nyelv nehéz-e vagy könnyű, abban sajnálatosan mindmáig nem érvényesült a demokratikus szemlélet. London és Tokió között nyilván nem nagyobb a távolság, mint Tokió és London között. Az egymástól messze eső nyelvek egyike se mondhatja, hogy számára bajosabb a másik megközelítése.

Hogy nyelvük egyedüli Európában, ebből a magyarok merítenek annyi büszkeséget, mint amennyi hátrányt vallanak miatta. Nemcsak azért, mert ami kevés számú és kvalitásos, azt az ékszerészet a karát, a sznobok pedig az arisztokratizmus fokával mérik. Azért sem, mert remek dolog anyanyelvünket akár a szalonokban diákkorunk titkos nyelveként használnunk.

Hatalmas és gazdag nagybácsikkal kérkedő unokaöcstől mit kérdezünk magunkban óhatatlanul? „Hát te magad magaddal mire vitted? Mivel ékeskednél a kölcsöntollak nélkül?” A magyarok szerényen, az öntudatos self-made-menek módjára rátartiak nyelvükre, nyelvi kultúrájukra. Őseiket, rokonaikat úgy vonultatják föl a maguk díszéül, ahogy nagy rangra jutott hadvezérek és írók az egyszerű parasztszüleiket.

No, azért nem is olyan lebecsülendő ez a família. A magyarok legközelebbi nyelvrokonai Európában a finnek és az észtek, hogy csak azokat említsük, akik a történelem folyamán saját államiságot szereztek. Az eredetek nyomait végig Ázsián kisebb-nagyobb népek mutatják, el egész - Japánig. Van japán tankönyv, amely a magyar nyelvet is számon tartja, mint még az idők kezdetén némileg messzire nyúlt hajszálgyökeret.

De azért mennyiségre nézve sem olyan elárvult a magyar nyelv; a világon mintegy 16 millió ember vallja anyanyelvéül. A Duna-medencében mintegy tizennégy millió. Mindebből az ország

---

[4] Kedvelem a lyoni kiejtését.

[5] „...Barre úr nem tudta egykönnyen elfogadtatni”

határain belül azonban csak alig tízmillió él, vállalva a történelmi föladatot, hogy a magyar nyelv egységét és civilizációját fönntartsa. Nem kedvező körülmények között.

Igen kedvezőtlen körülmények között.

A jakobinusok téves államesze méje, hogy az egységes vám-, jog-, mértékrendszer példájára az ország nyelve is egy legyen, olyan mértékben bódította el századunkban a kis nemzeteket, amilyenben kezdi észretéríteni a nagyokat.

Hogy egy nép büszkeségét - és magához való hűségét - mennyire nevelheti a mostoha helyzet (hogy erősebb szót ne mondjunk), arra a zsidó nép sorsa a példa. A magyar anyanyelvűek diaszpórája alig hányattatottabb, mint a Mózes-vallásúaké. Gottfried Herder valamikor 1791-ben az „Über Ursprung der Sprache" című művében borúsnak látta a magyar nyelv s ezzel együtt a magyarság jövőjét. Ha pusztán a történelmi eseményektől függ, a jóslatot valóság követi. Nem így történt. S egyre másképpen történik. A létükben fenyegetett népek világszerte szembeszállnak a sorssal. Nem sokkal Herder tevékenysége előtt terjedt el Montesquieu szava: *La nation, c'est la langue.* Ma, amikor nyelvüket rég elfeledett népeket támaszt nemzeti sérelmeiknek az emléke, Montesquieu ezt mondaná: *La langue, c'est la nation.* Az a menedék.

Épp szétdaraboltságuk érzete fejlesztette ki a magyar anyanyelvűek összetartozásának tudatát. Hazájuktól ezer meg ezer kilométerre élő magyarok munkálnak azon, hogy behatóan megismerkedjék a világ egy ősien eredeti s ugyanakkor európaian modern civilizációval, melynek értékeit eddig jóformán csak a zene nyelve közvetítette Liszt, Bartók, Kodály zsenijének jóvoltából.

Október 28.

Rossz éjszaka; álmatlanság ellen nyugtató, annak hatására viszont egész délelőtt álmosság.

Sürgős, fölösleges telefonok miatt újra le és le az alsó szobába.

Egykor a parlamenti kocsi. Fölösleges izgalom: hol a meghívó? S ha nem engednek be nélküle? De hisz onnan jön a kocsi, a sofőr majd csak fölkísér.

Várni kell. Dobozy van épp bent. Kijön Losonczi, ő tart szóval, míg nyilván - az asztalt átrendezik.

Aczél, Óvári, Cseterki és a fényképészek hada. Losonczi néhány szava. A zászlórend a babérággal. Nem tűnik föl, dobozban adják át. Aczél megölel.

Szokvány beszélgetés. Számítgatom, mikor kelhetünk föl udvariatlanság nélkül.

Ebéd után zaklatott - alvás.

*

Ika visz el bennünket négyre Molnár Edit nagy kiállítására.

Érdemes volt többször is végigjárni a termeket. Kisugárzik az egységes szemlélet, a művészi szem. A fényképezőgép minél tökéletesebb, vagyis minél jobban szolgálja a gép a mesterét, az eredmény csak számszerűen nő.

Onnan Újpest északi részében, a Szabó József térre, a Déryné Színház írásaimból összeszerkesztett estjére, melyre több helyről is kaptam meghívólevelet (több aláírással) és fényképes programot.

Sietve érkezünk - elsőnek. Összesen harmincan ha vannak, fotelekben; a színészi gárda, a rendezők s egyebek nyilván többen vannak. Mibe kerülhet ez az adminisztráció szülte mutatvány? Tízezer forint, vagy még több? A program „nívós”, de épp ezért hatástalan a szunyókáló nagymamáknak. (Országot járnak ezzel a műsorral, ez most a „főpróba”.) Az első részt hallgatjuk végig. Meleg ünneplés így is, mindenki meghatódik, hogy eljöttünk. Autogramok a fényképes csontpapír műsorra. Többet kérnek jóval, mint ahányan a teremben ülnek - hazaviszik.

Itthon a rádióban a Siklós Olga összeállította hosszú műsor. A gyerekkorról - csupa lázító vers. (Ahogy az imént Újpesten is.) Nekem: aulikussá vált: kifutott belőle az akkor valóban forradalmi levegő.

De a *Tükör*-ben Benjamin jól megírt kis cikke s rengeteg jól elrendezett fénykép.

A *Nők Lapjá*-ban a cecei-ozorai-simontornyai út képei, Földes Anna írása. Mind jó.

Október 29.

Uszoda.

Haza a tömött autóbuszon. A jegylukasztóhoz nyomakodva úgy kapaszkodom meg a kapaszkodó vasrúdnál, hogy épp két beszélgető férfit választok szét. Arcuk jobbról-balról csaknem érinti az arcom. Nem hagyják abba elég meghitt beszélgetésüket, így valósággal rokonukká válok, annyit tudok meg egy Teri néniről.

Délután Kronstein (?) az MTI-től, interjú s végül sem értem, milyen külföldi sajtószervek számára.

Közben Ferenczy Zsuzsika és Miklós, születésnapi jókívánságokkal. Elhoznak egy ügyes kis kalapácsot - épp ilyenre van régtől szükségem -, apám kovácsolta apjuknak, mikor az Vajszlóra került.

Még ittlétük alatt Fazekas János felesége (Erzsike) és fia, György. Még a kis Bálintnak is hoznak ajándékba egy kis cseréptányért. Öttől fél kilencig maradnak - élénk, okos, tanulságos beszélgetés az erdélyi helyzetről, a románok viselkedéséről. Fazekas a román belkereskedelmi miniszter s egyben miniszterelnök-helyettes. Székely származék, tanító volt, és - maradt meg annak, ami ifjú eszményhívő korában volt. Amikor mozgalmi fölöttese Ceauşescu volt. Ez az oka, hogy annyi dologban szót emelhet; bár eredménytelenül.

Annyi könyv - az ajándék viszonzásául -, hogy a szép szál okos fiú (négy nyelven beszél) melléhez szorítva viszi ki a kocsihoz. (A nagyobbik fiú nem tudott eljönni - ő is hasonló gondolkodású.)

A rádióadást így elmulasztottuk.

De késő este az *Élet és Irodalom*-ban K. Dezső verse. Ahogy öregszik, egyre jobbat ír. Nekem kellene gratulálnom őneki. Ezt is teszem, amikor fölhív.

Október 30., vasárnap

Alig megyek föl a padlásszobába, telefon, s le. S jönnek a táviratok. Mindez mintha valaki idegennek szólna, aki mellett nekem kell segédkeznem afféle lakájként. Aki mindent tud a gazdájáról, s így fájdalmasan is, fölényesen is mosolyog.

Nincs mámor másnaposság nélkül. Ezt kell fokozottan tudnunk, amikor úgy hat ránk a „dicsőség”, hogy kezd a fejünkbe szállni. Józan ember számára minden ünneplés alapjában túlzott.

Délután fejszellőztetésül (a „méltató” cikkek olvasása után) a kapu előtt sétálva várom Pierre Moortgart-t, a *Cahiers Européens* szerkesztőjét. Régi ismerős, még a *Nouvelle Revue de Hongrie* idejéből; a gödöllei gimnáziumban tanított. Éppoly régi ismerőse Mme Barre-nak is (ahogy már nemrégiben is említettem). Mindkét fia Barre-tól van. Igen erős a befolyása férjére; nélküle az tán nem emelkedett volna ilyen gyorsan, s nem tartaná ilyen szívósan a helyét. Hithű katolikusok, a gyerekeket is így nevelték.

Aztán a románokról - ezúttal is. Moortgart igen rossz véleménnyel van róluk. De ez már az európai tapasztalat is. „Etat policier.” Mi viszont „une nation à morale”. Nekem kell védenem az - igazságot. Milyen jól esik! (Aztán Boldizsár Herder-díja érdekében írt levelemről: az idén nem megy, de jövőre - mondta az elnök.)

Aztán: külön magyar szám lesz, tőlem várják a bevezető cikket. És verseket és fényképeket. Ezzel telik az idő, még aztán Boldizsár megérkezése után is. Másfél üveg cirfandlival végzünk Pierre s én.

Október 31.

Pozsgay emberi - hitelesen meleg - levele.

Telefonok, táviratok jókívánságokkal. Czímer a pécsi próbáról. Mészáros Ági dadogó, el-elnémuló hangon: infarktusa volt. Epstein Erzsi a *Különc*-ről.

Délután a jófejű taxisofőrrel Flórát a Főiskolára, aztán a Szovjet Kultúra házába, a Semmelweis utcába. Bernát Rózsa és férje s a Szovjetben járt filmesek. Összehasonlító dokumentációs film. Megnéztek néhány helyet, ahol 1934-ben jártam, s azok mostani állapotát filmezték le, színesen, a főszereplő Rozsgyesztvenszkijjel. Aztán rádiófölvétel egy moszkvai adás számára.

Este Szántó Tiborék, két bibliofil kiadással. A *Könny közt remény* és az *Újszülött* 40 példányban, két fényképpel és az *Ifjúság* Juhász bevezetőjével, 150 példányban; egyik sem kerül könyvárusi forgalomba.

És az ő gondjaik a kiadások körül.

A szó tisztaságáért, a szellem szabadságáért - cenzúrával?

A dugig telt vasúti fülkében a fiatal kismama visszafojtottan köhécsel, kisbabája arcára kendőt terít. Kínos mosolya lenne a bocsánatkérő figyelmeztetés a pöfékelő útitárs irányában. De az íme, a második rágyújtásnál hölgyismerősét is füstölnivalóval kínálja. A kisbaba nyögdécselése kell ahhoz, hogy az ablaknál ülő férfi megkopogtassa a lecsapható asztalkát, és fölmutasson a zománc föliratra: „Nem dohányosoknak."

A fülünk sértő szóáradat tud előbb olyan ingerlő, majd kínzó lenni, mint a szemet, tüdőt gyötrő füst. Gyakran feszengek a rádió és a televízió előtt. De hol végezzek egy kis kocogtatást, hogy velem együtt millióknak kellemetlen ez a - minek is nevezzem, hogy milliók érzékszerveit csípi ez az udvariatlanság.

Temetésen vagyunk, a megrendítő halotti ének után vigaszra szomjúhozva várjuk az ifjú búcsúztató szavait. Szeretném befogni a száját. A gyászeset megrendítő, s erre ő újra és újra az idegingerlésig elburjánzott kifejezést használja, henyén, azt, hogy sor került rá. „Amikor a tragikus eseményre sor került." Majd a „kiváltó" szótól nem tud szabadulni. „A szerencsétlenséget kiváltó baljós körülmény", a hír, mely a szomorúságot „kiváltotta". Barátomat temetik, de nekem fejemben csaknem humorkeltően forognak a képzavarok, a stilisztikai képtelenségek. Sort arra kerítünk, amit elterveztünk. A tragikus esemény - az autószerencsétlenség - tehát tervszerű volt? A „kiváltani" alján valami német vegyészeti szó lappang, de az én nyelvi szemléletem az, ahogy rabot vált ki fogságból az ember, vagy zaciból télikabátot. És mindez még csak az egyik fele, amiért képtelen vagyok megilletődni. A gyanútlan búcsúzó itt, a koporsó előtt az öröklét nagy igéit is a strandokról és a tánchelyiségekből az utóbbi években szétáradt hangsúly szerint ejti. Nyelvünkben a mondat végén fölemelt vagy megnyújtott szó kérdést érzékeltet. A mondat farkának ez a nyugati nyelvek mintájára való megdallamosítsa - a mondandót föltételes érvényűvé teszi. Én mindannyiszor a felkiáltó jel helyett voltaire-i kérdőjelet érzékelek. Mérlegelem magamban ennek az egy szájjal igazat és nemet mondó, tartalmatlan, ám így is pontatlan szavú ember teljesítményének hatását; és azt állapítom meg, hogy értelmemet, érzelmemet annyit sem mozgatja, mintha a halotti beszédet mondta volna el, korabeli szóejtéssel, de akár ahogy mi bevágtuk, még Pais Dezső olvasata előtt.

E különös hangsúlyozás folytán a művészi értekezlet szakállas fölszólalójának vagy a körkérdés során bájosan csevegő diáklánynak, de még koszorús tudósnak, hivatásos előadónak ajkáról ömlő szó épp ilyen hatású. Nem rám. Azon az úton vagyunk, hogy az ország egyik fele nem érti meg jól a másikat.

Nem érti meg hovatovább a másféle beszédmód következtében. Van elmélet, hogy a franciák raccsolása - az *r*-hang sajátos ejtése - az arisztokrácia előkelősködése nyomán vált általánossá. Jó egypár nyelvjárásunk dallamos. Hogy köznyelvünk akár ezeknél erősebben dallamos legyen, dobhártyámnak megfelelően, ilyen alakulás ellen ki emelne szót? S hogy nyelvtanunknak a fejlődés még több árnyalatot adjon? A nyelvi demokráciának, a közértelemnek azonban nálunk mások a kedvezőtlen tünetei.

*

A nyelvvédelem területén mindinkább ez a szakasz lesz a nehezebb. A dobhártyán át ránk rontó barbárság. A neveletlen írást a második modortalan lap után félredobhatjuk. Elképzelhető, hogy némi ideig még hasznunkra is lehetett egy-egy akadémikus, közíró, bölcselő, azaz karátosan fémjelzett írástudó magyar írástudatlansága. Másodszorta már bajosan erőltetheti az

agyunkat, hogy értelmi fokra kaparjuk ki azt a kevés közlendőt, mely zavaros és homályos - ráadásul szükségtelen idegen szavakkal is telemocskolt - kifejezéseik alatt lapult, s így rengeteg idő takarítható meg. Ekként a szemen át agyromboló *pollution*-t már másodrangú veszélynek érzékelhetjük. De nem azért, mert csökkent. Azért, mert a másik úgy megnövekedett, hogy nem üthetjük le azokat, akik ellene a tájvédelemhez hasonló intézkedést sürgetnek.

Kolozsvári Grandpierre Emil tanulmánya együtt említi a veszedelemnek azt a két ágát, mely nyelvünket - s ezen át szerinte is népünket - a herderi sötét jóslat beteljesedésével fenyegeti.

Az egyik baljós fertőzet tehát az, amely anyanyelvünk belső szerkezetét támadja, a (röviden szólva) grammatikai, stilisztikai részt. Nyelvünknek azt a benső rendjét, amely egyben fejlődési törvényt is őriz. A változóban azt a változatlannak tetsző sajátosságot, amelyet helyes magyarságnak szokás nevezni; amely megőrzésére, erősítésére a klasszikus magyar nyelvvédelem kialakult; a nyelvtisztítók frontja. Főleg olvasmányként hat, néma betűkön át.

A másik pusztító kór, Grandpierre szerint is az élő beszédbe lopta be magát, soha nem tapasztalt mértékben.

A tollforgatókkal - a néma betű kezelőivel - szemben ez ideig úgy-ahogy érintetlenül állt a szájbeli nyelv forgatóinak tábora, őrizvén egyfajta törvényt és hagyományt, egy nép lelkületét, egy közösségi sajátosságot. Az innen fenyegető veszedelem óriásira nő az előbbi mellett. Az olvasás útján való gondolatközlés félelmesen törpül a hallás útján történőhöz viszonyítva.

Nemcsak az etimológia, hanem a néplélektan is egyre több adatot sorol föl, hogy a *langue* és a *language* - a nyelv és a nyelvezet - után milyen fokban letéteményese egy közösség sajátosságának a *parler* is: a beszéd. Szemlélhetővé téve a kétfelől fenyegető veszedelmet: az egyik szakasz védelmében Lőrincze Lajos és éppoly népszerűségre érdemes munkatársai tartották az utóbbi évtizedekben a frontot; a másik szakaszon Péchy Blanka és Gáti József, alig valami hátvéddel.

Kövessük Grandpierre gondolatmenetét.

A nyelv belső megóvásának elvei és gyakorlati módjai eléggé tisztázottak. Amit részletes indokolással szerintem egyszer még hozzájuk tehetnénk: a változtatásnak és az alakításnak az a joga, melyet az ifjúság és a költészet (a prózaíró is lehet költő) igényelhet magának. Ezek még szabályt sértve is újíthatnak, ha van, ami újításukat hitelesíti, és a nyelv ízlésével elfogadtatja. Ugyanígy újíthat, sőt másíthat egy-egy munkaközösségi és tevékenységi kör.

A beszélt nyelv magyar voltának védelme kezdetlegesebb és égetőbb.

*

Alig van ország, ahol annyi szépíró műveiből ne lehetne külön könyvet vagy könyvecskét összeállítani ilyen címmel: Anyanyelvemről. (Tehát nem a nyelv általános, különösen Saussure nyomán vizsgált kérdéseiről.) Könyvvé nyilván már soha nem kerekedő jegyzeteim közt egy vastag iratgyűjtő ezt a címkét viseli: Eltűnt nép. Tanulmányának elején Grandpierre kiindulásul idézi Herdernek sokat emlegetett, de szó szerint ritkán idézett jóslatát: „a mások közé ékelt, kisszámú magyaroknak századok múltán talán majd a nyelvét sem lehet fölfedezni”. Nyomtatásban ez 1791-ben jelent meg. Hamarosan két százada tehát. A magyarok közt kezdetben tomboló tiltakozást keltett. De hamarosan döbbent önvizsgálatot. Hátha úgy lesz? Mi már - elfojtva érzelmeinket - tárgyilagosan szembe tudunk nézni a gyászos jóslattal. Hiszen azóta az meg is szigorodott. A nemzet a nyelvében él; Montesquieu világvisszhangos mondása szerint a magyar nyelv eltűnését a magyar nemzet, sőt a magyar nép eltűnésével kellett azonosítani.

A nemzetek s a népek nem egyszerre, nem csapásszerűen tűnnek el. Nem egyik napról a másikra, olyanféle ünnepélyes sírbatétellel s látványos elhantolással, ahogy Vörösmarty romantikus képzelete Delacroix színeivel tudatunkba festette. Ha mást nem is, saját magunkat könnyekre csábítva. S ugyanakkor ugyancsak félrevezetve bennünket: mindaddig nincs, de még veszély sem, amíg nem látjuk mi magunk is azt a megnyílt sírt.

Még csak nem is a gyökérférgek rágta dió- és tölgyfák módjára tűnnek el a népek. Mert azok sárguló levele előbb-utóbb csak meghökkenti a kertészt. Amiket én láttam pusztuló népet, azok szemre sértetlenül álltak: mint a termeszek meglepte afrikai telepek faházai. Még lakni is lehetett bennük évekig. Mígnem egy nem is különösebben erős szél már kártyavárként végzett velük.

Balassi Bálint és Losonczy Anna meghitt csevegését, de még a csattogó pörlekedését a figyelem egy kis megerőltetésével mi magunk is megértenénk, négy évszázad távolából. Ők a mienket nehezebben. Egy Duna-parti ifjú pár összekapásának vagy összeédesedésének okát jobbadán az arcjátékból találgatnák. A rádió és a tv ilyenféle páros jeleneteit sem fogadná be a fülük. Petőfi lapjait úgy értjük, mintha előttünk rótta volna papírra. Ő a mienket ugyancsak homlokráncolva és fülét irányítgatva. Az éter hullámain szálló hangképződmények pedig, ha úgy-ahogy elméjébe hatolnának is, kimerítenék, majd fölingerelnék. Azaz ő is, elődei is a leírt mondatokkal még megbirkóznának, az ismeretlen fogalmak jelentését megfejtenék; a mondatok és szavak ejtési módjára mondanák azt: magyar beszéd ez?

Nem; e tekintetben a magyar nyelv eltűnőben van. Mégpedig Herder értelmezése szerint?

Mert viszi-e vajon magát a népet is abba a Szózat-beli ünnepi sírba? A nagyszerű, tudjuk, Vörösmarty korában nem fönségeset jelentett, hanem csak nagyméretűt. Ha tehát nem is ilyen „nagyszerű halál” fenyeget is, de a termeszek már végzetesen eszik az épületfákat?

Nézzük tovább tárgyilagos szigorral.

Egy nyelvnek a mégoly mélyreható változása korántsem jelenti az elpusztulását. A délnémet paraszt nem érti jól az északit. De mi történik még, ha a délnémet beolvad a schwitzer-be? Az írásbeliség már nem engedi eltűnni a népet.

A kérdés afféle tesztkérdés volt. A magyar nyelv alakulására a válasz nem ilyen egyszerű. A magyar nyelvnek nincs hova hátrálnia: testvértelen ága nemének, itt, Európa közepén.

A kérdés valójában egy még mélyebb kérdést rejt: mi hát maga a magyar nép? A lényege? A szelleme, melyet védeni kell? Benne az a maradandó, ami nélkül nincs folyamatosság? Megszakad az összeköttetés Petőfivel, Balassival? De holnap már Adyval, Móriczcal, hogy tovább ne feszítsük a fonalat.

Fölösleges is. Oly területre jutnánk, melyet sokan éreznek kényesnek, homályosnak; noha csak tisztázatlan.

Nem kell Petőfit és Balassit citálnunk ebben a pörben. Bármily végzetes veszély fenyegeti írott és főleg beszélt nyelvünket, van még annyi érzékeny góc, amely szembeszegülhet az ártalomnak. Annál inkább, mert ezt a szellemi pusztítást még ma is elenyésző kis csoportok mívelik, méghozzá nagyrészt öntudatlanul. Ennek folytán a remény is, hogy így mondjam, kétágú. A gondolatközlés a legnagyobb értékű köztulajdon. Ha ennek összetörői és szétszórói működésükben öntudatlanok, a puszta figyelmeztetés nyilván észre téríti őket. Ha pedig erre nem hajlandók, vagy nem képesek, végezhetnek más területen igen értékes tevékenységet. E sorokat szélsőséges szabadságpárti ember írja. A szellemi életnek erről a részéről ezeket a szabadság elve alapján kell távol tartani. Egy mind félelmesebb kisebbség egyeduralmát

nyögjük ugyanis világszerte. A nyelvdemokrácia terén a túlzott technika mindenütt dermesztő szellemi tatárjárást hozhat. Nálunk kiváltképp.

*

Szócsere dolgában századunk második fele befogta az emberiség eleven száját. Ténylegesen fogta be; beszélő hangját vette el, némaságra kárhoztatta. Épp azokban az órákban - a munka utáni pihenés rövidebb-hosszabb ideje alatt -, amidőn hajdan az emberek érzelmeik és gondolataik kimondására s megtárgyalására fordítottak, ma a föld két sarka közt milliók és tízmilliók, mondhatni, fölpöckölt szájjal, torkukba nyomott gombóccal, szobájuk egy-egy pontjára bámulnak, s veszik be a két legfontosabb érzékszervükön át mindazt, amit agyukba tölt - hány százaléka is országuknak? Ezrelékben is bajos kifejezni.

Hogy az eleven szónak ezek az egyeduralkodói mit közölnek velünk - arról (ezredszerte is) máskor. Kolozsvári Grandpierre elsődleges gondja: hogyan közlik.

Mekkora lehet vajon azok száma, akik élő hangszálaik és nyelvük útján naponta a tíz-egynéhány millió magyarhoz közlendővel fordulnak? Száz, ötszáz? Ide sorolva természetesen nemcsak a hivatásos bemondókat és műsorvezetőket, hanem a tudományos és művészi fölolvasókat, a körkérdések résztvevőit, a nyilatkozatra fölkérteket. Mindazokat tehát, akik a nagy nyilvánosság elé lépnek. De azonközben - gondolva, vagy nem gondolva rá - olyan módon hatolnak az én szobámba, mint annak a kismamának a fülkéjébe azok a fesztelen utasok, akiket végül szelíd asztalkopogtatással kellett figyelmeztetni egy több nyelvű föliratra s arra, hogy nincsenek magukban.

Ha a velünk szemközt beszélő egy-egy mondata végén fölszippantja az orrát, vagy ránk böffent némi alkoholbűzt - hány mondatának végét várjuk meg idegrándulás nélkül? Négy-öt percnyi önuralom után ilyenféle rándulásokat kell észlelnünk, ha folyamatosan történik a mondataink végének az a fajta fölpöndörítése, mely ellen Gáti József a Színművészeti Főiskolán oly kitartóan küzd, a magyar mondathangsúly és a helyes lélegzés gyakoroltatásával. Módszeresen kell már leszoktatnia őket az úgynevezett éneklő beszédről. A főiskola elhagyása után - mondja Kolozsvári Grandpierre - egyiküket-másikukat ismét elragadja a dallam. Mintha ezek nagyrészt a rádióhoz és a képernyőhöz kerülnének. Hol az az asztal, amelyen kopogni lehetne, s hol a figyelmeztető táblácska, melyre fölmutatva figyelmeztetni lehetne őket arra, hogy ők is csak utasok. Ilyen kopogtatásra nincs mód, a képernyőnek nincs dobhártyája, csak hangszálai vannak. És egyre szabadabban töltheti kedvét. A sötét szoba némája pedig legföljebb egy kapcsolót fordíthat át, néha már azon gondolkodva, ne örökre tegye-e. Hisz mind kevesebb a biztonságérzete, vajon azok az orrszívást és böfögést idéző fesztelenségek meddig folytatódnak, a - jogunk van megszorítani a tollat - szellentésig?

A ragacsos, kásás hangejtést tehát méltán sorolja Grandpierre nyelvünk első vonalú rontói közé. Szabó T. Attila tétele is mindnyájunk számára szent: a Duna-völgy tán legnagyobb nyelv-kutatója mondja: A magyar a hangokat tisztán, világosan, határozottan ejti ki. Nem lehet tehát a magyarban hangokat, szótagokat elnyelni, mint az angolban vagy a franciában.

Petőfi emiatt nem értené, csak fülét-agyát erőltetve korunknak azt a lekváros, csámcsogós, hadarós, elnyelős magyar szóejtését, amely a beszédegyeduralkodók felelőtlensége folytán terjed. Ez a ragály nemcsak a gondolatközvetítés eszközét pusztítja; a nyelvében élő népet is. Petőfihez mint ítéletmondóhoz visszanyúlni a magyar lényeg megőrzése dolgában, gondolom, ez megvilágítja azt is, mi a különbség a megmaradás és a kínálkozó vád: a maradiság között.

*

Mindez a panasz eléggé közismert, s nemcsak a nyelvet szakszerűen gondozó tudósok és e nyelvet művészi eszközül használó írók közt. Fokozottan visszhangozzák ezt a nyelv hétköznapi - így mondhatjuk - fogyasztórétegei is. Lőrincze Lajos kifogyhatatlanul ötletes elmetorna-gyakorlatait várja olyan hű tábor, mint a testi torna leckéit.

Kolozsvári Grandpierre Emillel a levélváltásunk, majd peripatetikus eszmecserénk nem ezeket a panaszokat akarta szaporítani. Ő, a sikeres regényíró, gyakorlati lépésekre szánta el magát, s akarta rábírni néhány írótársát. Azt ajánlotta, hogy sebeink mutogatása és sirámkiáltványaink helyett foglaljuk pontokba a nyelvvédelem legfontosabb kívánalmait, valamiféle küldöttségbe összeállván tegyük le azt az illetékes miniszterelnök-helyettes asztalára, tanácsot kérendő, milyen még illetékesebb fórumon vagy fórumokon kellene megjelennünk, már nem kérelem, hanem sürgető igény teljesítése végett. Első mondatától fogva bólintottam, helyeseltem, majd bővítettem gondolatát.

Nem félve még saját humorérzékünk mosolyaitól sem: mi, hétpróbás voltaire-iánusok, afféle mit kíván a magyar nemzet göngyölegével a markunkban! Vasvári hanghordozásával nem a szabad szólás ellen csördítve kardot! Azaz még a százszor komoly szónoklat közben is önnön nevethetnékünk nyelve vissza a helyzet fonáksága miatt. Cenzúrát követelünk, igenis, cenzúrát, mi, éppen minden vaskalap horpasztói! Először is tehát intézkedést, avégett is, hogy később - módot lelve rá - mondhassuk el, hogy a szabadszólás itt szabad szájalás.

Nincs olyan jó ügy, amit ne üdvösen támogatna a humor. Követeléseink jogosságából semmit nem von le, ha akár mosolyra számítva adjuk elő. Sőt. Ekként kivédve, hogy akár a vaskalap, akár a nevetség árnyékot vessen ránk, teljes komolysággal léphetünk elő ajánlatunkkal.

Grandpierre anyanyelvünk oktatásának szükséges reformját sürgeti, diákjaink és tanáraink anyanyelvi kiképzésének legalább hajdani szintjét. Ez, ha rögtön megindul is, hosszú folyamat. Elkerülhetetlen, mutatkozzék eredmény bár csak évtizedek múlva. Itt azonban már árvízszerű partszakadásról van szó; holnapi katasztrófa elkerüléséről.

Dicséretes és fokozandó, ha a levegő szennyeződése ellen fákat ültetünk. De a fuldokló városok megmentésére az intézkedés már a gyárkéményeken a füstszűrő, a gépkocsikon a kipufogócső megrendszabályozása. A csecsemők úti fülkéiből eltávolíthatók a szenvedélyüket korlátozni képtelen dohányzók. Nem sok ideje múlt, hogy az őket fegyelmező táblácskák mellett ott függött még ez a szövegű is: Tilos a köpködés. Ez utóbbi napjainkban s a legtöbb földrészen fölöslegesnek, a közízlés tehát alakíthatónak tetszik.

S ha mégsem?

Operai karban nem nyithat ajkat botfülű. Színpadra nem léphet beszédhibás. Vezénylő katonatiszt sem képzelhető nem szabályos szóejtéssel. Bármennyire szenved tőle az egyenlőségi elv, vannak foglalkozások, sőt helyek és helyzetek, melyek e tekintetben kegyetlenül szűrik még a szenvedélyesen odakívánkozókat is. Valamikor (s némely szellemileg fejlettebb országban) ilyen igényű volt a közügyi szószék és legalább az egyetemi rangú katedra. Az élő beszéd, amely mindezekből a közösség fülébe eljut, mint a csermelycsörgés a Niagarában, úgy viszonylik a mass-media, a gépi hangadókhoz, elsősorban a rádióhoz és a televízióhoz.

A megoldás, mégpedig a rögtöni és halaszthatatlan ott lebeg mindnyájunk ajkán.

*

Ha a „kásás” és „ragacsos” kínzóan zavaró kiejtés a nyafkán előkelősködő (mert idegen nyelv hanghordozását utánzó) beszédmód a tv és a rádió révén most már anyanyelv- és nemzetpusztítóan terjed, mi sem egyszerűbb: össztüzet ezek felelősei ellen: a fészkükön kezdve.

Mielőtt magam is teljes szívvel beálltam volna a rohammegoldások afféle tüzérségi irányítói közé, még egyszer ellenőrizni akartam, melyek az ellenfél legártóbb hadpontjai. Próbát tettem, s meglepő tapasztalatot nyertem.

A televízió és a rádió központilag alkalmazott bemondóinak, riportereinek és fölolvasóinak, tehát a legbelsőbb „hangadók”-nak zöme nemcsak kifogástalanul, hanem példamutatóan ejti a magyar mondatot. Van kivétel; még a vetélkedők vezetői közt is akadt, aki hasztalan küzdvén ritmusérzékével, tudom, hogy nemcsak engem magamat késztetett arra, hogy benyomjam az elhallgattató piros gombot. De amit ez a - s még néhány - kivétel is csak erősít: a többinek szófűzése szépen, értelmesen tagolt; mondatlejtésük kellemes a fülnek. Az alkalmi riporterek közt vannak a félelmesek s még inkább a riportalanyok, a vetélkedők, a különféle előadások és beszámolók szereplői. A nyilatkozók, a szakértők, a nap valamiféle hősei, kiváltképp a szellemi és tudományos élet jelesei, akik bár jó tudnivalóval együtt fokozott hatással - tekintéllyel - terjesztik a rosszat.

Meg kell nyomnunk a tollat.

Közúti kocsiba részeget, aki ott elhányhatja magát, nemcsak a törvény nem enged föl; mi magunk letessékeljük. A kép durva. Enyhítsük olyannyira, hogy jó néhányunk fakadna, már-már naponként, egy-egy külső előadó, meginterjúvolt szakbarbár, esélyes vetélkedő hallatán ilyen szavakra: megbecsülhetnétek egy ország ünnepi figyelmét annyira, hogy ne ilyen ócska pongyolában mutatkozzatok előtte, kócosan, borostásan, papucsban botladozva a hálószoba s a mellékhelyiség között, ahogy lényeteket mi hallásunkkal érzékelni kényszerülünk. Külföldön a matrózlebujt megtisztelitek egy kis előzetes nyelvleckével. Ha még nem ismeritek megfelelően a mi nyelvünket, vegyetek legalább közszerepléstek idejére némi leckét a helyes szóejtésből; ez esetben ez a helyes modor leckéje is. És valamiféle erkölcsé. Hangotokat határainkon túl is milliók hallgathatják. Előttük ti képviselitek a magyar szellemet. A szétszórt népek összetartó eszköze és ereje világszerte mindjobban a mass-media.

Ha panaszait hálórendszerbe foglaljuk, Grandpierre ebben a cikkében is ilyenféle intézkedéseket sürget - a herderi jóslat bekövetkezésének elhárításául. Okkal figurázza ki az érthetetlen rendeletfogalmazót, a nagyképű akadémikust, a tudálékos tudort, a már félműveltségére is arisztokratikusan büszke plebejus újdondászt; még a vasárnapi nyelvtisztítókat is. A körkérdés hasznos iránya lenne: kik állíthatók még a bábuk közé, akik a gúnyhoz mesterien értő Grandpierre nyilaihoz hasonlókat érdemelnének: az egészség védelmére jól kihegyezett nyilakat. Fejtegetései vonalán ritka érdekességű vita kínálkozik. Miként legyünk mi, a korlátot nem ismerő szellem emberei perzekutorok úgy, hogy a szabadságot könyörtelenül védjük.

November 1.

Erőfeszítés árral szemben: hogy tudjak valamit dolgozni ezekben az ünneplés zaklatotta napokban is.

Hosszú telefon Hidastól. Moszkvában megoperálták a szemét. Olvasni még ma sem tud, de látni annyit mégis, hogy - igen nagy betűkkel - írni tud. De csak verset, mert azt voltaképp előzőleg megcsinálja a fejében. El is mond egyet.

A Nemzeti Színház titkárnője s még egy tisztviselője, ajándékul Sinkovits és Kohut együttes fényképét hozza, a *Különc* egyik jelenetében. Egy méter-szer egy méter.

Lapok, folyóiratok. A *Nagyvilág*-ban Somlyó tartalmas, melegen baráti emlékezése. De benne olyan mondat, hogy Párisban megízleltetve vele az osztrigát, azt én fagyott takonynak neveztem. Kísérletet teszek, s megkérdem Flórát, kimondhattam-e én valaha így ezt a szót? - Nem, soha.

Négy órakor Ika kivisz bennünket a temetőbe, előbb anyám sírjához, aztán Flóra szüleiéhez.

Fél hat tájban Kányádi Sándor.

A nemzeti kisebbségi sors igazi átkairól nem is esik szó. Kolozsváron hetvenezer magyar van. De magyar orvost oda nem neveznek ki. Így a lakosság orvosi ellátottsága voltaképp afrikai szintű. Betegségünkről igazán csak anyanyelvünkön tudunk értekezni.

Közben a bolgár követség múltkori két embere. Most friss, szellemes gondolatcsere, a bejelentett öt perc helyett már fél óráig. Ők viszik le a városba Kányádit.

Fél tízkor a tv műsora. A versek kiválogatása megint erősen egyoldalú. A színészek most is: mintha csak egy erdei sétájukon saját élvezetükre suttognák az emlékezetükből fölidézett verseket.

November 2.

Este az Irodalmi Színpad kocsija nagy késéssel értünk, a torlódás - a dugók - miatt. Ella már az utcán vár bennünket.

Az előadás első része: kevésbé ismert versek - úgy-ahogy - előadása. A második legalább húsztagú kórussal *Az Éden elvesztése* amúgy is hosszú és verstöredékekkel tele tűzdelve még vontatottabb előadása. S., K. Gy., B. sem űzi a homályt s így az unalmat. (Vagy tévedek?) Mert a végén mégis taps a kis s így agyonzsúfolt teremben oly hosszan, hogy újra s újra fölállok, leülök a nézőtéren. Sok ismerős.

November 3.

Kocsin hajnalban Mányoki Imrével, Czímerrel, Flórával Pécsre. Rögtön a színházba. Az első rész, az *Egyiptomi íródeák* - iszonyú. Tehetséges színész - Huszár László - félreértett rendezésében. A másik rész Győry Emillel kitűnő. Levert ebéd - rossz hangulat: milyen lesz a bemutató.

Délután Czímer kettesben a színházi állapotról. Hanyagság, kényelem, el akar menni.

Este a második rendezés próbája. Itt az *Egyiptomi íródeák* is jó - Faludy Laci bácsi betegen is (egy élet mellőztetése után) kivágta a rezet. A szünetben Czímer kínos - de tiszteletre méltó - jelenete Nógrádival. A bemutatón a hatvanöt éves Faludy bácsi lép föl.

Utána éjfélig megbeszélés az igazgatói szobában.

November 4.

Délelőtt 11-kor a volt Vármegyeházában a Janus Pannonius emlékérem átadása. Rövid, azaz nem is nagyon rövid, hanem egyszerű, világos üdvözlő beszéd; a vármegyei tanács elnöke - a régi rangban: főispán - mondja. Ott van Nagy József is, a megyei Pártbizottság Ozoráról odaszármazott titkára. És Pécs város vezetői. Eddig - tizenöt év alatt - csak négyszer adták ki ezt a kitüntetést. Négy-öt percben feleltem, egyszerűen ugyancsak. Utána körbeszélgetés.

Majd gyalog - gyerekruhát venni Bálintnak. Az utcán 2-3 ismeretlen is megszólított, gratulált, nem is autogramért.

Du. ki Zengővárkonyba.

A Fülep-emlékszobában. Majd a lapos tetején - emlékezgetés. Aztán a papéknál.

Majd a szomszédban, nagy tál gesztenyét sütnek a fogyás arányában. Murci hozzá.

*

A bemutató - jobban sikerült, mint gondoltuk. A taps legalább ezt igazolja.

Fogadás az emeleti nagy társalgóban. Faludy bácsi meghatott, Győri Emil - szerénysége is a tehetségét árasztja.

November 5.

Haza, nyolc órai indulással, Tihanyon át. A komp épp előttünk szedi föl a horgonyt. Gyönyörű idő.

Víztelenítés. Még a fölsőkerti túlságosan mély vízaknába is könnyen le, majd némi erőfeszítéssel, magamtól, segítség nélkül föl.

Itthon rengeteg levél. Távirat, újság, folyóirat. S a sok meghívás.

November 6.

Estefelé Flórával gyalog le (át a Margithídon) Pestre, szicíliai enyhe időben. Villamoson végig a Duna-parton az Erzsébet hídig, kitekintve a Dunára, az ízlésesen megvilágított Várra.

Vacsora Magyar Bálintéknál, Olga nevezetes sóletje. Szemes Mari, Dömölky János. Jó hangulat, születésnapi pótünneplés - Szemes Mari - és János - egy kis Szentcsalád-cserepet ad emlékül, igen tapintatos barátsággal.

Megnézünk egy jelenetet a könyvem alapján készült oroszországi dokumentumfilmből. Éjfélig együtt, Dömölky hoz haza.

November 7.

Hosszú interjú a belgrádi *Nin*-nek, Sztevan Stanic kérdéseire. Valóságos előadás a magnetofonba, szívesen elkérném a szövegét. Abban (a nyilván naiv) hiedelemben, hogy végre egy szomszédos állam szellemi életének beszélhetek, igen világosan elmondtam az ő hibáikat is; főleg felelősségüket. Mert hisz most már ők is cselekvők.

Közben szünetlen fényképezés.

Kikísérve őket, pihentető séta a Szemlőhegy utcán Juhász Ferenc elé. Úgy közeledik a homályban (úgy válik ki ismerős alakja) mintha egyenest Amerikából jönne.

A vacsorán Ikáék is. Tartalmas, okos gondolatcsere.

November 8.

Délben ismét a belgrádiak - a kertben is fényképezés! Munka közben is! Nem kapálnék egy kicsit? De legalább szakítsak le egy fügét a fáról. Aztán ismét a lakásban. Itt ketten vagyunk a különben kedves és jó mosolyú fényképésszel, s mivel nem értjük egymást, engedelmeskedem (jól nevelt gyermekként) a mutogatásainak is. Még a juhászbotokon függő birkabillogokat is leveszi a falról, s magam elé tartatva kattingatja a gépét. Karszékben ülve könyvbe mélyedek,

az írógép mellett jegyzetre tartom a tollat. Tehát mint egy báb. S mégis ebből lehet „életszerű”. (Évtizedek óta nem gépelek, mindent Flóra ír.)

Délután Czímer - a pécsi színház bajaival. Lazaság, részegeskedés, tervnélküliség. Nógrádi becsületes, szorgalmas ember, de agyonnyomja a környezet, s hogy sokat vállal. Mi lehet hát a teendő? Hagyja ott József Pécset? Így semmiképp sem csinálja tovább.

November 9.

Topolánszky Iván, vizsgálat. Flórát holnap a rendelőbe kéri (szívvizsgálatra).

Este vacsorán Böbe, Ella, Aczél, Juhász, Ika.

Esik az eső. Esernyővel állok a kapuban, ne ázzanak meg az érkezők átmenetükben a kerten. Aczél csomagokkal száll ki.

Zsuzsa beteg, fekszik. Aczél - megható szavak közben - egy üveg konyakot tesz le az előszoba asztalára, és egy teveszőr pulóvert.

Ezt persze rögtön föl is kell vennem.

Kellemes társalgás, jó hírcserékkel. A fenyegető háború, ha Tito meghal. Jovánka valóban *en disgrâce:* a horvát tábornokok orosz párti „túlsúlyt” készítettek elő.

Böbe lassan oldódik. (Ez az első alkalom a haláleset óta, hogy társaságba megy.) A szót persze Ella viszi, szabad elmével, szellemesen (sőt hatást keresve), mint mindig.

Aczél élénk, szellemes. Kétszer is megállapodunk ebben: a kegyetlenség forrása a gyengeség. Aztán Barre-ról.

Még az éjjel Aczél (hálókocsiban) vidékre utazik. Kikísérem a kapu elé. Kocsijára várva igen komoly szavak - annak kapcsán, amit Juhász (rövid) közvetlen születésnapi fölköszöntőjében mondott (hogy a nyugdíjkoron túli munkára s helytállásra volnék példa), nagyon is vigyáznom kell arra: álljak sokáig, jó erőben ezen a helyen, amelyet (a nehéz próbák közben is) „kivívtál”, mert nehéz idők jöhetnek.

Aztán a depresszió leküzdéséről.

Czímert szívesen látja hosszabb beszélgetésre is.

November 10.

Délben az uszodába menet a szűk Kavics lépcsőn őszülő, ismeretlen asszony állja el az utam:

- Az Isten áldja meg magát! Külön a magyarok Istene is.

- Kihez van szerencsém?...

- Az Úr követéhez! - s megy fölfelé mosolyogva tovább.

Délután Csicsery-Rónay István „kis”-lánya, Erzsébet: Babu. Stockholm, Oslo, Hamburg, Páris volt mostani visszajövetelén az állomása. Erős angol akcentussal beszél még mindig magyarul. Fordít, nyelvleckéket ad. Itt akar élni, merő lelkesedésből. És jól is érzi magát itt, ugyancsak lelkesedésből? Oly jóhiszeműen tiszta, hogy - aggodalommal nézem a folyton mosolygó arcát.

November 11.

Kosarat púpoz a levél, a képes levelezőlap, a díszirat, a távirat, már Amerikából is: 75, 75, 75. Végül még elhiszem.

*

Hogy a semmiből jöttem, és hogy „teljesítményem” maradandóbb, nem röpkébb, mint egy tücsöké, most kezdem észlelni, hogy velem magammal is el akarják hitetni a fontosságomat. Hogy bedőljek súlyosságomnak.

Le-ledőltem volna, igaz. De nem a magasztos tehertől, hanem a gáncstól.

*

Este *Bánk bán* a Tháliában. Czímer jön értünk, s majd hoz haza. Zsúfolt terem, pissztelen figyelem, főleg fiatalok. Bessenyei „bemutatója”. „Vagy negyvenszer játszottam s buktam meg vele, ez lesz az utolsó kísérlet.”

Sikerült! - ezzel ölel át az előadás végén. Bohóckodik, mint mindig, ha őszinte lényét akarja adni, vagyis fedezésül. „A mostani, az örök meráninak egy kis lecke.” Kazimir szobájában, itt van Szinetár is, a két fiával. Pezsgőt töltenek.

Hazafelé Czímer örvendetesen jól emlékezget Kazimir viselkedéséről, a nehéz időkben is. Kiállt mellette. Nagy Attilát ő mentette meg az akasztófától 1957-ben. Ennek már csak azért is örülünk, mert Nagy Attila volt ma este „a legjobb Biberach az eddigi valamennyi közt”.

Kazimir megismételte nekem is az ajánlatot, melyről Czímernek már többször beszélt: szín-darabot a *Hunok Párisban*-ról. Ha darabot csak a leendő sikeréért írnék, vállalnám; befejez-hetném -

November 12.

Újabb tünet: fogytán az időm, jól használni az időt, takarékoskodni az idővel? Hogy „szellemem tovább éljen?” Hogy öt-tíz évvel kevesebb ideig legyen semmi a föld alatt?

Este hétkor Szekér Gyulát hozza be Dezső a házba; fölismerte a tv-ben tegnap is szerepelt „miniszter ur”-at. Csak értünk jött, hogy átvigyen a szomszéd utcába a fiatal fia vezette kocsival.

Világos, tágas, tiszta szép lakás a Sarolta utcában, láthatóan úgy berendezve, hogy külföldi kollégáit is megfelelő szinten fogadhassa. Éva maga hordozza be a maga készítette pompás vacsorát. A bor: az a somlai, amelyet egykor patikában árultak. Igaz a mondat, igaz a szándék s mégis groteszkül hangzik, amikor az ország állapotáról szólva megegyezünk abban, hogy (nemzeti) végeznivalónkhoz mérten túl jól élünk. Tárgyilagos szavak a románokról. Ceauşescu veszedelmes, de - gazdasági eredményei nem egy téren fölülmúlják a mieinket. Az építkezés, a földművelés, az iskoláztatás (persze csak a román nyelvű) lendületesebb, mint nálunk. Tartalmas beszélgetés, jól éreztük magunkat.

November 13., vasárnap

Vacsorán Bibóék, Juhász Ferenc. Laci (Weszely) az utolsó órában lemondott: alig kap levegőt a már csak fél tüdeje. Később Ikáék.

Boriska története (Bálintnak s általában a kisgyermekeknek értelmi fejlődéséről szólva). Iskolába még nem járt, de vasárnaponként a templomba, a kolozsváriba el-elvitte apja (Ravasz László), hogy meghallgassa a prédikációt. Otthon meg-megvizsgáztatták, miről beszélt az édesapja. „Kígyóról” - volt az első határozott válasza.

Apja elcsodálkozott. Eszébe se volt semmiféle kígyó. Végre a faggatás fényt derített. A prédikáció e mondata révén: „Miként a magas hegyre kígyózó ösvény...”

November 14.

A második világháborút a nemzeti kisebbségek okozták - Benes állította föl és hangoztatta, sugalmazta ezt a tételt már jóval a béketervezetek előtt. Megoldásul minden nemzeti kisebbség gyökeres fölszámolása mellett kardoskodott, növekvő hévvel. Lehetetlenné kell tenni, hogy a nemzeti kisebbségek valaha is a jövőben sérelmeikkel kelthessenek nemcsak zavart, hanem csak nyugtalanságot bármely fórumon. Ne essék szó tehát még jogvédelmükről sem - minden erejét latba vetette, hogy ez érvényesüljön a második világháborút lezáró békeszerződésekben is. Az előzőekben erről ugyanis külön cikkelyek szóltak.

Hogy a második világháború nem hozott megnyugtató békekorszakot, az logikusan abból következik, hogy a Benes által meghatározott kórokozó nem szűnt meg. Benes gyógymódja véglegesen elmérgesítette a helyzetet: ez ma már kiáltóan kinyilvánult. Ha van háborús veszély, az okozza, hogy a kisebbségek helyzetét a világ a mai napig ilyen rövidlátóan nézi.

November 15.

Leclerc, az Institut Français igazgatója. Telefon, előbb Flóra, aztán én. Kijönne némileg sürgető ügyben, *vous concernant et nous concernant.*[6] Fél ötkor.

Barre „különösen is” érdeklődést tanúsított személyem s irodalmi tevékenységem iránt. Bressier úr megszerezte a *Ceux des Pusztas* új kiadását (a Gallimard-nak *Du Monde Entier* sorozatában), s szeretné dedikációmmal, autogramommal juttatni el hozzá, még a mai postával. Miközben fogy a cirfandli és a Leclerc úr számára hirtelen sütött sós pogácsa, ez kerül a könyv belső címlapjára:

„Pour Monsieur Raymond Barre en souvenir de son voyage en Hongrie[7] et en le remerciant de tout ce qu’il fera pour ce peuple, hommage de Gy. Illyés! Nem kerülte el Leclerc figyelmét sem, hogy *fera.*

Aztán még azt hozza szóba: van Párisban a Société France-Hongrie (melyet Wurmserné vezet, Babiac, Cassou húga), nem lehetne-e itt, Pesten Société Hongrie-France-ot alapítani, „en tête avec des personnages éminants tel que vous?”[8] Elhárítva az *éminent* jelzőt: - „Vous pouvez compter sur moi.”[9]

November 17.

Egyetlen látogató (hozzám) se tegnap, se ma, most délután négyig. Tehát nincs följegyeznivaló (az Egér fogai alá)? Változtatnom kell, hogy csak a velem külsőleg történt (kintről jövő) eseményekre használjam (depresszióűzőül) a tollam. S ha mégis, akkor sem Gide útját, hanem Montaigne-ét.

---

[6] „amely Önt illeti és bennünket illet.”

[7] „Rajmond Barre úrnak, magyarországi útja emlékére, megköszönve mindazt, amit ezért a népért tenni fog. Tisztelettel Gy. I.”

[8] „olyan kiváló személyiségek vezetésével, mint Ön?”

[9] „Számíthat rám.”

A hírnél, amit az ajtón kopogó vendég hoz a világból - nem hoz tanulságosabbat, hitelesebbet e könyv, mint amit a postás benyújt?

Napok óta a megrendítő találkozásom a külvilággal Janics Kálmán könyve, a *Hontalanság évei.* Kézirat még arról az 1945-1949 közti állapotról, midőn a felvidéki magyarságtól a csehszlovák kormány az állampolgári jogot is megvonta, iskoláit, még az óvodáit is bezárta, konkvisztádor módra kezelte, utolsó szálig való kiűzésén munkált, sőt hitleri módon deportált is, tízezerszámra. Egyetlen példány van Magyarországon, nehezen kibetűzhető gépiratból. Kiadják. A magam költségére is vállalnám.

November 18.

Ady fő fogyatékossága. Nem tudta jól viselni a nagyságát. Bedőlt neki!

*

Este le a szerzői estre a Kossuth-klubba. Juhász Ferencet útközben vesszük föl. Ika vezet, szokásától eltérően szédületes sebességgel; ő volt diáktársai találkozójára siet.

A kapunál már gyülekezet: nincs elég hely. Mi libasorban megyünk be. Egy fiatal nő mosolyogva közénk lopja magát, de a rendezők még őt sem engedik be. (A jegyeinket átadjuk.)

A „házigazda”: Bata Imre. Néhány szavas bevezetője után Juhász olvassa föl a voltaképpeni bevezetőt. Sinkovits, Horváth Ferenc, Bánffy György szaval és az Erdélyből most átköltözött Geréb Attila.

*

Az íróvilágból és „tout Budapest”-ből csak Béládi és Bárány Tamás. De annál több a rég nem látott (s alig fölismert) volt népfőiskolás tanítványom (Kurucz János is), meg volt paraszt-pártiak (az egri földosztó és Erdei volt titkára), és rengeteg fiatal.

És Bihari József.

Meleg est. De fárasztó, végehosszatlan dedikációosztás, illetve csak névbeírás régi, becsülete-sen agyonolvasott kötetekbe.

Este Bánffy kocsiján, édesanyja - a hajdani jó színésznő, Pápay Klára - és Juhász Ferenc velünk.

Itthon - éjfél felé - gesztenyét sütünk vacsorára, azaz már igazán souper-ra.

Visszatekintve az estre: nemcsak „meleg” volt, hanem - szerényen is kifejezve - „forró”. Lesz még ilyenben részem?

November 19.

A. Gy. elküldte a nyugaton megjelenő Nemzetőr egyik számát. Cs. Szabó írására hivatkoznak benne: Cs. Szabó véleménye a magyar írókkal való interjúiról, és az anyanyelvi konferenciáról (általában és a legutóbbiról).

Rejtvény és költemény

A rejtvény és a költemény, ha nem is egy anyaméh gyermekei, de ugyancsak közeli vérrokonok. A szenvedélyes rejtvényfejtőt csak egy lépés választja el a szenvedélyes versolvasótól. Főleg a legmodernebb vers kedvelőitől.

Amiben már oly mértékben nyüzsögnek a költői képek, hogy szinte összetörik egymást. Hogy ugyancsak friss elme kell a boldogító fölismerésükhöz s ezáltal ahhoz a különös örömhöz, amit a versek megértése, átérzése, röviden: magunkba fogadása jelent.

Minden ország népköltészete - főleg gyermekek csinálta költészete - tele van ilyen találós kérdéssel, ilyen megfejtendő szólással: Ha földobom, fehér, ha leesik, sárga - mi ez?

Hogy tojás, minden kisiskolás kitalálja.

És ez: öreg juhász fél lábon áll, többet őriz ezer juhnál?

Ez a diófa. Se ajtaja, se ablaka, mégis négy jóbarát lakja.

És az óriási szúnyog, mely a vért azért szívja, hogy a szomjunk csillapítsa?

A választ Arany verséből ismerjük:

Ösztövér kutágas hórihorgas gémmel
Mélyen néz a kútba s benne vizet kémlel.

És ez már költemény.

Azért, mert ez már igényes ritmusba és rímbe van foglalva?

Nemcsak azért.

A rejtvényfejtők tán maguk sem sejtik, hogy midőn valamit *kitalálnak,* azt a szellemi gyönyört próbálgatják, mint mikor a költők valamire *rátalálnak.*

Mi lehet mégis a kettő közt a különbség?

Nagyjából az, hogy a rejtvény titkát, a kitalálnivalót mi tesszük a feladványba. A költők pedig különös titkokat emelnek ki a világból; rejtelmes addig nem észlelt hasonlóságokat tudatosítanak: észlelnek és éreznek meg.

Balassa Bálint egyik első versét kezdte ezzel:

Jelentem versben mesimet
De elrejtem értelmemet.
Kérem édes szeretőmet
Fejtse meg nekem ezeket.

Minap én úton jártomban
Láték két hattyút egy tóban
Hogy volna csendes úszásban
Együtt lassú ballagásban.

Az a két hattyú: ő és a szerelmese, a boldogság tavában.

Ilyenfajta *aenigmá*-val ősidők óta éltek a költők. Gondolatot rejteni, verset költeni, s ezt is, azt is megérteni: mindkettő a szellem szabad szárnyaltatása.

A legújabb idők költészetének egyik fő eleme a költői képek már-már rejtvényszerű villogtatása. Első látásra csak játék. Közelebbről megnézve a lélek és a világ rejtelmeinek föltárása is.

Már a népművészet tréfás rejtvényei közt is akad olyan, amely költészetnek beillik:

Csontkürttel kürtölnek,
Aranydeszkák hasadnak,
Földi férgek mozognak.

A hajnal ilyen tömör fejtésére bármely költő büszke lehetne. Holott első hallásra e szépen zengő sorok játszi értelme csak az, hogy a csontkürt a kakas torka, az arany deszkák a napsugarak, a földi férgek meg a házakból kisiető emberek.

Még az ifjú Kodály Zoltán közreműködésével gyűjtötték össze annak idején (1914-ben) Nagyszalonta vidékének népművészeti szövegeit. Pusztán ebben csaknem hatszáz ilyen, hol tréfásan fölszínesnek tetsző, hol hirtelen mélyreható rejtvényszólás van. Országosan ezerszámra lehetne még ma is összeszedegetni.

Hát még világszerte.

*

Rögtönözzek ide magyar fordításban csak a francia *devinette*-ekből egy kis csokornyit:

Kerek mint a karika,
Gyorsabb, mint a paripa.
(A szem.)

Ringy-rongy
minden darabja.
Hol a tű, hogy összevarrja?
(A bárányfelhős ég.)

Táncol, nevet lemenet,
Könnye csorog fölmenet.
(Vödör a kútban.)

Csip, csip, csip, ha szádat éri,
Van szakálla, mégse férfi.
(Fokhagyma.)

Hegyen-völgyön végigszáll,
Árnyékot mégse csinál.
(Harangszó.)

Röpdös a falombban,
De levél se moccan.
(Napsugár.)

Nem látni a lábait.
De mindenkit föltaszít.
(Az idő.)

Kerek, kerek, szita mégse,
Hosszú, Hosszú, de kötél se.
Tátja száját a nagy égre.
(Kút.)

Mint az egér farka; pici.
De a királyt öltözteti,
Minden szép lány hálás neki.
(Tű.)

Ismerjük ennek a legutóbbinak magyar változatát. A magyar gyermekeknek ilyen rejtvényt költöttek a tűről:

Elől megyen fényeske,
Utána a fehérke,
Meg van a farka kötve.

Az igazi költemény több, mint efféle játék rímmel és ritmussal. Több, mint külsőség; több, mint mesterség; több, mint *forma,* ahogy az esztétikusok nevezik. Az igazi nagy költeményekben ilyen rejtélyes képek villámolnak, ilyen homályosan is kápráztató kérdések a létezés talányának megvilágítására:

Mi zokog, mint malom a pokolban?

Nos, mi?

November 20.

Iskoláskönyvek Romániából, Szlovákiából, magyar nyelvűek. Ezekből is, azokból is kicseng, amivel a gyermekfejeket láthatóan elsőként akarják megtölteni, a nemzeti fölény. Ami bizony innen, távolabbról szemlélve fölényeskedés. Itt a román, ott a szlovák kultúra nyomós felsőbbsége a magyarral szemben. (A történelemkönyvek még sértő kifejezésektől sem tartózkodnak: „a barbár magyarok"; „az ideözönlő ázsiai nép"; stb.) Árpád - sőt Attila - leszármazottaival szemben a tengernyi szláv vagy latin eredetűekhez tartozni: már ez is magasabb kultúráltságban való részesedés jele. Nagyobb hajlam a civilizációra.

S ha megfordítjuk ezt a logikát?

Ha csak a védtelen megalázottak megmosolyogtatása végett?

Nagybácsik jóvoltából, sőt némi pedigré törzskönyvi lapjaival, emlegethető gyerekszobából kikerülve jutni akár szellemi polcra: sok mindent bizonyíthat. De ha ugyanolyan emelkedést akár parasztviskó szülöttjeként mutat föl valaki: az nyilván összehasonlíthatatlanul nagyobb észbeli képesség és fejlődési rátermettség mellett tanúskodik.

Csak mellékesen említve, hogy Árpád „nomádjai" jól ismerték a földmívelést, már „ázsiai" őshazájukban (a Volga-könyöknél).

És külön a szlovák taniratok szofizmusára. Hogy melyik nép volt már a Duna-völgyben ősibb települő. Az avar uralom után idejött morvák uralmát a hunokkal azonos magyarok döntötték meg! „Akiknek itt már száz évekkel előbb uralmuk volt."

Ha ugyan nem voltak már az avarok is - ahogy László Gyula ásatásaiból föltételezik - elő-magyarok.

*

Délután Völgyesi András, a sepsiszentgyörgyi színház rendezője (egy pesti orvossal, aki kocsin hozta). Majd Sylvester Lajos, az igazgató. Hasznos beszélgetés a *Bánk bán* ottani előadásáról, nagy sikerrel játsszák. Átadják a szép műsorfüzetet, a plakátot.

A színházi szezon beszámoló füzetét: több román darabot játszanak (magyar fordításban), mint magyart.

Este Szántó Tiborék az ígért kéziratért, de közben vacsorára Juhász, Ikáék.

Arany kapcsos-könyvének formahű kiadása. Csaknem húszezer példány, ára 190 forint. Ha ez elfogy - mégse olyan alacsony a műveltségi színvonal.

Bizonyos, hogy máris, előjegyzésben elfogy.

November 22.

A torokfájáshoz hideglelés, nátha, kifogyhatatlan zsebkendőhalommal, szédülés: ebhangulat.

És túlzsúfolt teendő, amikor beszélni sem enged a rekedtség, eldugul a dobhártya, percenkint tüsszentek a megfelelő orrfintorgás után.

Plugor Sándor (Sepsiszentgyörgyről) jelentkezik be; sose láttuk egymást, e nélkül nem megy haza.

Közben váratlanul Buda Ferenc a feleségével; gyermeknevelési problémákkal. Hosszú konzultáció Flórával. A konyhában öltözöm át, mezétláb a hideg cementen.

De ugyanannál a rövid lábú kis asztalnál Plugor a maga kérdéseivel. Beszámolója Amerikáról, Ady plakátjának története.

Autón félórával előbb az Ady-ünnepségre. Elmenjek ilyen tüsszentésrohamokkal is?

Aczél, Pozsgay. Kerülöm K.-t, de szinte tüntetőleg kanyarodik felém, nyújt afféle fejedelmi parolát. Hogy fátyolt a múltra, ez az élet! Azaz a politika, ahogy a szegény idétlen (áll nélküli) fejével s pocakjával (mely még alacsonyabbá teszi) képzeli.

Felvezetnek bennünket a színpadra. A díszelnökség első sorainak közepén Apró, Óvári, Kállai stb. mint Ady történelmi helytartói.

Ünnepi beszédek egyetlen új gondolat nélkül, hatvanévi taglalás után. Egyetlen régi gondolat sem.

Haza gyorsan, a beszédek után. Forralt bor mellett nézzük a tv-ből a műsor második részét. A szavalt vers mind politikai és öntetszelgő. Harsogó taps: A nagy Óceánt mégis elérem!

Ha még elérte volna.

Altató ellenére hánytorgás az ágyban. Lázat mérni mégsem, mert akkor - az aztán végleg leverne a lábamról.

*

Olyan korszakban vitt tovább a betűszomj az iskolai könyveken túl, amikor Európában még előfizetéses kölcsönkönyvtárak is működtek. Egy-egy újdonságukat még hirdették is az újságban, kerítésre szögelt cédulán.

A kis városokban ezek a könyvtárak elég nyomorúságos kis butikok voltak. De volt belőlük a külterületeken is. Dombóváron egy trafik mélyén állt egy terhétől dületeg könyvszekrény. Simontornyán a rokkant újságárus tartott a tolószéke alatt egy köteg füzetes regényt kölcsönzésre.

Teljesítettek könyvtárosi szolgálatot vándor, vagyis házról házra járó regényterjesztők is.

Anyagiak miatt mindezek működését jobbadán távolról szemléltem, kezdettől fogva sóvár szemmel.

Volt tudomásom azonban teljesen ingyenes forrásokról is.

Számon tartottam, hogy a rokoni házaknál hol van szabad prédájú könyv. Úgy értve, hogy látogatásaink elején hol vettek le a szekrény tetejéről vagy a gerendáról egy-egy Rákóczi-albumot, Képes Szabadságharc Történetet, Sobri kalandjait, Afrika fölfedezését, a Juhtenyésztők kézikönyvét. A felnőttek társalgásának idejére kiültettek vele a tornácra. E házakat szívesen látogattam. Ahol a padlásról került le akár egy öreg zsoltároskönyv, vagy Szentek élete, ott magam másztam meg a házvégi létrát, s kúsztam be a rag aljára.

Református templom legközelebb Pálfán volt. Nagyszüleim mégis Sárszentlőrincre jártak; az evangélikusok ottani jó szónok lelkésze, a költői hírnévnek is örvendő Sántha Károly félretette számukra a szépirodalmi, egyházi, és - mert méhészkedett is - a méhészeti közlönyöket. A fehérneműs szekrénybe, ahol a visszaadásig az ingeknél is tisztábban őriztettek, bejárásom lett rövidesen nekem is.

Méhészeti vonalon haladtam tovább a betűk egyre táguló, egyre áhítottabb birodalmába. Cecén az egyik kisebb, de még régi hangzású „tekintetes” uraságnak (Molnár nevűnek) terjedelmes méhészetét nagyapám kezelte, heti két-háromszori odagyaloglással. Még a Boczonády-féle

kaptárak hátsó, kiemelhető oldalát is tanácsos újságpapírossal bélelni. Molnár uraság összegyűjtetett minden nyomtatványt, ami csak dohos, mert öreg (mert valóságosan is süllyedő) udvarházába érkezett, s azt évtizedek óta az üdítően viaszillatú, a naponta ragyogó szárazra söpört, emelt padozatú méhesbe hordatta. Embermagasságú oszlop állt belőlük kettő is, a szakadozott vásznú, de drága porcelángombos kanapé mögött. Nem matathatott nagyapám akár naphosszat annyit a lépkeretek kicserélésével, óvatos megszagolgatásával, hogy elmém nem szívta volna kéjjel Majtényi Flóra, Szana Tamás beszélyeit, a mi Madarász Józsefünk dörgedelmeit Tisza Kálmán ellen, még a bihari pontok szögre akasztása miatt, vagy hogy miért nem tűztek fekete lobogót Kossuth temetésekor a vasútállomásokra (amerre a gyászvonat elhaladt)!

*

Simontornyán közelébe jutottam két könyvtárnak is. Azaz két könyvszekrénynek. Két közönséges fehérneműs szekrénynek, melynek polcain könyvek sorakoztak. Mivel egy időben voltak hasznomra, összehasonlíthatom őket, ha jól megerőltetem, mi is ragadt meg belőlük a tíztizenkét éves koponyámban.

Az egyik a Sió jobb partján, a pincehelyi úton az iparoskör olvasó- (és kártya) termében tárta ki kettős ajtaját a minden vasárnap délelőtt odaszállingózóknak. Valahányszor a nagymise hagyott rá időt, odaloholtam, már csak azért is, hogy apámmal térhessek haza, ebédre. Egyik itt kapott olvasmányomat ma is nyomozom, hasztalan. Tolna vármegye története volt, de oly vaskos kötet, hogy minden kis pusztának (Rácegresnek is) múltját elém tárta. A könyvtárban főleg történelmi és földrajzi (csillagászati) munkák voltak, orvosi, gazdasági, jogi tanácsadók. Regény alig, verskötet semmi. Vagyis a könyveket férfiak forgatták, nem - vagy csak alig - nők.

Ugyanakkor a nagyvendéglő emeleti kaszinótermében az itt már üveges szekrényben regény és regény, képekkel dúsított album. Erzsébet királynéról, Küry Kláráról, Blaha Lujzáról, Napóleonról, a cigányprímásról, aki Chimay hercegnét megszöktette. A regények - versenyt Jókaival - megyénk nagy szülöttének, Vas Gerebennek művei. Hozzátéve még a Pray-féle párbajkódexet, a teniszszabályok kézikönyvét, a híres versenyparipák családfáit (egész oldalas képekkel), kész tán a tükör az olvasók összetételéről.

Ozorán két szekrény is állt a nagykocsma fehér abroszos szobájában. Ezekbe szabad bejárásom volt, lévén a kulcs a kocsmában letéve, lévén a kocsma családunk birtoka. Petőfi első ízben e kocsmában lépett föl mint színész, verset is írt róla. Petőfiről szóló könyvemet részben e kocsmában, részben egy közeli pusztán írtam. Mert írtam a szőlőhegyen is, elhagytam valahol a zsebbe tehető kis Petőfi összesemet. Szöveghű citátumok kellettek. Ekkor néztem át apróra a könyvtárt. Megyénk másik nagy szülöttének, Garay Jánosnak művein kívül vers itt sem. Az iskolában, az esperesi parókián sem volt Petőfi. Nem Némedin, Pincehelyen, Igaron. Most már tréfából áttelefonáltam Cecére. Ott sem volt. Az ugyancsak szomszédos Szilasbalhást Németh László gyerekkorára tekintettel hagytam ki.

A középiskolával már az iskolai könyvtárak és a kötelező olvasmányok anyaga szakadt rám és - elém. Az előbbiek híg levében magam is elégedetten lubickoltam Gárdonyi, Göre Gábor és Gracza György jóvoltából. Az utóbbiak zord tengerén a néhány lapnyi tartalmi kivonatok és agyonnyűtt puskák lapátjaival eveztem át, én is. Erről tehát fölösleges képet nyújtanom.

Olyan könyvtár, amelyben azonhelyt olvasnom is adatott, kettő él hálás emlékezetemben. A Sorbonne könyvtára és a Sainte-Geneviève! Ez este tízig tartott nyitva. Négy éven át jegyezgettem kísérletül diákfüzeteimbe hovatovább már magam is olvasnivalót. Még most is

megesik velem, belefáradva-kábulva az éjszakai írásba: attól várom, hogy letehessem a tollat, rögtön fülembe csendül: *Messieurs, on va bientôt fermer!* Majd kisvártatva - az utolsó mondat gyors lekörmölése után - hogyan verik a tízet a Pantheon tér felől a tornyok.

Bárhol, életem minden pontján, boldogan vállaltam volna megélhetésül a könyvtárosságot.

*

Németh László évtizedekig kapta (s még mindig kapja) a dühödt nyilat, amiért „harmadik utat" mert elképzelni. (A kommunizmus és a kapitalizmus, azaz akkor Sztálin és Hitler között.)

Háromszáz út is elképzelhető; háromezer.

Ha két tábor közt egy harmadik alakulgat, azt természetszerűen mindkét részről dezertálók gyülekezésének minősíti a politika.

De a szellemi élet?

Ritkán szolgálta ki szellemi élet oly vakon a politikát, mint a magyar, épp a legtöbb éleslátást kívánó időben. Hagyján. De hogy ily konokan ragaszkodjék a vakságához? Csak egy a magyarázat: se magyar nem volt, se szellemi.

November 24.

Reggel expressz levélben a belgrádi *Nin* friss száma, színes fotókkal, az elég hosszú riporttal. Vuicsics csak a címet fordította le; „Az a bizonyos ágyú"... - melyet akárhol sütnek el Európában, a mi házunk tetejét viszi le.

A „szolgalmi jogú hazugságok" méltatása - benne van vajon?

Délben Veronika (Charaire-né) légiposta levele. Ebből tudom meg - rögtön kedvem vesztve -, hogy a *Monde* leközölte az Adyról írt cikket. A versfordítást is, amiben Ika sem lelt javítanivalót. V. már az első sorban javítja a különben kétszer is szépnek mondott írást. Nem franciás már ez sem: „Croyons-nous connaître Dante? Détrompons nous"... mert francia csakis így írná: „Si nous croyons connaître Dante, nous nous trompons",[10] csak ilyen laposan, feszítés nélkül? Éppígy: „son baccalauréat brillamment passé" helyett „après avoir brillamment passé son baccalauréat"...[11] A mondat ritmusa itt is szándékolt. De az igaz, hogy *nombreux*[12] előtt az *au courant*-t többesbe kellett volna tennem. A többi megjegyzés azonban megint csupán az író stílusát bírálja, s nem a francia nyelvét védi.

Délben napok óta először újra ki a házból. A postaszekrényig csak; de visszajövet onnan is megtántorodom egyszer (egy kicsit).

November 26.

Este - kocsonyavacsorán - Böbe, Ella, Vas Zoltánék.

Zoltán - Kun Béláék mentségéül, hogy miért hagyták ott külön-vonaton a forradalmat: Az Bőhm műve volt. Ő tárgyalta azt ki a nyugatiakkal. Hogy az ő szocdem uralmukat ne zavarja Kunék jelenléte.

---

[10] „Ha azt hisszük, hogy ismerjük Dantét, tévedünk."

[11] „Miután kiváló eredménnyel leérettségizett..."

[12] számos

De ki állította össze a vonatbeliek névsorát?

„Hősöket hagytak itt” - folytatni illegalitásban a pártot. - Augusztus elején? Akkor még Peidl-Haubrich-Ágoston rezsim volt.

- De az egy század román a miniszterelnökség előtt?

- És a százezer szakszervezeti tag?

És így folytatódott tovább két sínpáron.

Aztán Böbe áradozva Boldizsár tv-szerepléséről: Akart őszinte lenni! Majd Horváth Zoltánt dicséri. Addig, míg szándékom ellenére kitör belőlem, mit is csináltak a szocdem intellektuel vezetők ellenünk.

Zoltán is teszi hozzá a magáét. Majd a nevezetes éjszakai tanácskozásról (45-ben), ahol Rákosi, Gerő, Lukács, Révai és ő, Vas, „értesültek” (tőlem), mi következménye lehet, ha a „nemzeti-népi” szellemiséget letartóztatják.

- A fő-fő hóhér Rákosi. De én is vádolhatom magam.

Így Vas, nem először.

Aztán családi ügyek. Ella elmondja, kitűnő előadásban a sikeres anekdotáját az ékszert megőrző rabbiról.

Böbe meg, hogyan járt első ízben Vas Zoltánnál még 44 végén Bárdos Artúrral, mint színésznő.

November 27.

De jó, hogy ma senki nem jön.

Egyre többször mondjuk.

B. T. emlékezései meghatott s így szépítgető emlékezései Nagy Lajosról (a *Népszabadság*-ban). Illetve saját magáról.

Persze hogy a színigazság van a tollán. De hát nem ő vezeti, hanem az örök kérkedhetnék.

Az hazudik, de mint a vízfolyás.

Csak egy jelenetet sorról sorra. (Flóra kívánságára.)

Az Internacionálé éneklése a Duna-parti matrózcsárdában.

A szűk helyiségben csak két asztalnál ültünk, elég népesen. Hogy valaki azért jött hozzám, mert Barabás hangosan szólítgatott a nevemen?

Meg is mondta: Egy újságbeli fényképem után.

Kapatos volt, át is akart ölelni, az Oroszországról szóló cikksorozatért. Helyére ment, onnan emelgette felém áhítattal a poharát.

Üdvözlésképpen magam is a poharat föl-fölemelve jelzem neki, hogy Föl-föl, ti rabjai a földnek.

Viszonzásul a maga poharát ismét fölnyújtva énekelte ő: Föl-föl, te éhes proletár.

A kapatosok büszkeségével, mert dehogyis voltunk éhesek, annyi boros- és söröspohár fölött.

Így váltottunk még egy-két sort.

Hogy B. T.-ék is velünk énekeltek?

Déry - akkor? Nagy Lajos - akkor? (Amikor a kommunisták pergőtüze alatt állt?)

Rémülten csitítottak. Sándor Kálmán csaknem habogva: Miattunk nem lehet! Ha bejönnek igazoltatni, s minket bevisznek...

*

Rossz tehetséggel együtt megjelenni egy lapban éppúgy árthat a jóhírünknek, akár egy asztalnál.

November 30.

Ki az influenzából - ki rögtön a házból. Flórával le a volt Japán kávéház helyiségében működő nagy könyvkereskedésbe, az Írók Boltjába, szétküldeni végre a *Különös testamentum* példányait. Flóra készített listát de van itt is könyvecske az írótársadalom jeleseiről. Régi, sok téves lakcím, irányítószám nélkül. Így a munka lassan halad. Könyvet adni, küldeni számomra ma is - mintha tolakodnék. Kifogy hamar a fegyelemtartalék, már a toll is meg-megráng. Százötvenszer írtam le: szeretettel.

Délután a holland-amerikai publicista. Nagydarab ember, fokozottan hat tehát, hogy egy kicsit „eszelős".

A *Journal des poètes* magyar száma. Rólam: afféle magyar Hugo. Volt vöröskatona, majd fölkínálkoztam Gömbösnek, majd... Flóra csak nem nyugszik meg... Valóban se Szabó Lőrinc, se Juhász nincs benne.

*

Aki messze földön utazik, az saját lelkét is bejárja. Ez a ráadás a fontosabb. Valahányszor átmegyek Európán, tulajdonképpen lelki vizsgálatot tartok. A Keletin úgy foglalok helyet a fülkében, mint egykor a gyóntatószék rácsa előtt. A vonat még áll, de belül már érzem az emelkedést az önmegismerés Alpesei felé.

*

Öreg gyóntatószék a templom sarkában. Mi minden úszhatott át a pataktisztítóhoz hasonló rácsain, gyerekvétkek micsoda villogó apróhal raja, megtért aggastyánok bűneinek milyen hosszú bajszú, hízott harcsái, százkilós pontyai és bálnái. A térdeplőfáját papírvékonyra koptatta a teher, nem bírna el talán már egy valamirevaló szemérem elleni merényletet vagy özvegykiforgatást sem. De a rács hibátlan, időérlelten, szinte megnemesedten ragyog.

December 1.

Fülep jól tudta igényelni a helyes magyar írásművészetet. Gyakorolni nem.

Délután interjúra Mátyás István, a *Szabad Föld* számára. Ilyen művelt, ilyen jó szándékú és csak újságíró? Németh László új két kötetének az életrajzi írások végén rövid táblázat sorolja el Németh pályafutásának „állomás"-ait. Elkerülte a figyelmemet. De - így igaz - átsuhanni is rajta: képzeletelállító. A magyar szellemi élet tablójaként.

December 2.

Kínos, szorongató álom. (Roppant ritkán álmodom.) Üldöztek, lovasok; magam is lóháton. Kettős félelem: valami becstelenséget követtem el, annak kell most megadnom az árát. Elérnek, lasszóval lerántanak fölébredek.

Az este olvastam át a *Csak az igazat* azon frissen az *Új Írás*-ban. Este végignéztem a bécsi spanyol lovas iskoláról egy tetszésem ellen való filmet. (Tudom, milyen ronda kínzással idomítják szép lépésekre azokat a lipicaiakat.)

*

Fél hatkor... Kassáról. Tíz év előtti szabású kopott ruha, ormótlan cipő, nyakkendő nélkül. Nem helyeselte a Csemadok irányát - állásából is elbocsátották. Négy hónapi munkanélküliség után most anyagbeszerző. Szívesen csinálja, többet van levegőn. Utazás közben olvas: finnugor tézisét befejezi. Felesége tanárnői képesítéssel elemiben tanít, harminc kilométerre „ingáz". Hajnalban kelnek, akkor főznek, elviszik a gyereket az óvodába, sötéttel térnek vissza. Bizony nélkülöznek.

Ha az asszony Miskolcra járhatna tanítani a gimnáziumba? Az ugyan nyolcvan kilométer. De akkor érdemes volna szobát bérelni, és hét közben ott lakni - vasárnap azért ellátná a családot.

Én kérdem meg: igaz a ligetfalusi szörnyűség? (Ahol 45-ben kilencven magyar leventét végeztek ki s dobáltak közös sírba.) Látom, kényeset kérdeztem. Nem mer egyenesen felelni. „Azt mondják még" stb. És hogy a kivégzőosztag parancsnoka egy cseh - ... hadnagy volt - később hadügyi főember.

December 3.

Déry meghalt. Ettől én is elhallgatok. Nem sarkall, hogy ő dolgozik (kedvvel s eredménnyel), én meg nem.

Karácsonyi cikk a *Magyar Nemzet*-nek. Azért nem lesz meg, mert máris könyvnyi terjedelemre írom.

December 3-4.

József Attila halálának évfordulója. Negyven éve!

Úgy tudom érzékeltetni az idő múlását, hogy elképzelem, mi volt a távolság 1825, az ifjú Széchenyi föllépte, és 1877, Ady születése közt.

Este a tv-ben Simon Signoret-nek egy régi - rossz - filmje. Öngyilkossággal végződik, ez is.

A *Tükör* megemlékezésül részleteket közöl az újságcikkekből, melyek annak idején József Attila halálát hírül adták és méltatták. Z. rögtön ezt is Babits gyalázására fordítja. Stílusának megfelelően ilyenféle képpel: a mozdony vasöklei tettek véres koszorút a költő tiszta homlokára. Aki Babits vétkéből halt nyomorhalált. (Z. havi jövedelme akkor kb. annyi volt, mint a Baumgarten-díj évi összegének a fele. És a Hatvanyaké, mint az alap százezerszerese. Igaz, H. Bertalan adott is.)

December 7.

A módos házakban is csak egy-egy szobát fűtöttek. Még a Szluha Aladár (nagybirtokos) uraság is csak akkor rakatta meg a maga szobájában a kályhát, amikor délután oda ment be.

Ha akkoriban nem fáztam volna annyit (mint Bonyhádon és az internátusban), nem lépdelnék ilyen világhódító fejedelmi lépésrakással ebben a felső (könyvtár) szobában, valahányszor följövök. Nem múlik ki belőle a nyár. Nagy Sándor-i gőgöt hoz a havazás; Grönlandtól Szumátráig enyém a világ.

*

Isten, mikor a világ megteremtésére készülődött:

- Fiat mundus, pereat justitia.

December 8.

Szívhidegítő rémület egy kurta mondattól, ahogy reggel lemegyek az előszobába: Bálintnak 40 fokos láza van.

Mit adnék, hogy csak ez a kockázat ne legyen.

Az orvos nem tud kijönni. Ikáék viszik be a klinikára.

Délben pedig:

Weszely orvosa a Svábhegyi Szanatóriumból: Weszely kéreti Flórát, menjen ki hozzá a kórházba.

Sikerül végre visszahívni.

- Igen, már csak 40 kiló. A pulzusa 200.

Így megy a nap.

Bálintot visszahozzák: tüszős mandulagyulladás.

Megjön Flóra is. Weszely azt mondta az orvosnak, akkor hívja ki Flórát, ha ő nagyon rosszul lesz. Neki akar rendelkezni...

*

Este Csepregi Béla, a sárszentlőrinci evangélikus pap, a növendék fiával. Összesen nyolc gyermeke van. „Ez az élet értelme” - de valóban kiegyensúlyozottnak látszik.

Szerzői est Lőrincen (Sárszentlőrinc). Czine és Horváth Ferenc megy le. Én az itt fölvett magnóbeszélgetéssel szereplek.

Magamat is meglep, hány hajdani lőrinciről tudok beszélni: Sánta Károly, Miszlaiék, Gyalogék.

December 9.

Csepregi Béla (még tegnap). Olvasták egy újságban, hogy láttam szülőházam utolsó törmelékeként - Rácegresen, a csalánban, sárban azt a malomkövet, amely hajdan a konyhánk előtt állt. „Megszervezik”, hogy azt fölhozzák nekem Pestre. „Díszküldöttségben”! - ilyesmit éreztetett a hangsúlya. Tiltakozásomra, hogy tegyék csak föl egy alkalmi teherautóra: „annál többre becsüli Rácegres a híres fiát”! (Akinek oly boldogan szedték szét a szülőházát.)

*

Évi Füredről jövet visszahozta a 25 000 forintot, amit még a nyáron kölcsönadtunk L.-éknak. Harmadszor is kéri: számoljuk meg. De Flóra húzódozik - röstellné is nyilván.

*

„Munkavacsorán" Pátzayéknál. Írtam neki, elküldtem a *Beatrice* egy fejezetét, melyben róla is szó esik. Mondaná el, úgy van-e? Mire emlékszik ő abból a korból?

Gyermekkorát mondja el. Apjának, anyjának történetét. Nagyapja feleségestől, kocsistól beszakadt a jeges Fertő-tóba, úgy haltak meg. És micsoda szöllejük volt Pannonhalmán! Hogyan csapták ki a harmadik gimnáziumból.

Révai apjáról azonban: bankigazgató volt.

- Úgy tudom, ügynök.

- A Fabank igazgatója volt.

Később emlékszik: járt a Szövetség utcai proliházban, ahol a bankigazgatóék laktak. „Igen rendetlen lakás volt."

Korvin Ottó volt a Fabankban; de ő is csak osztályvezető.

A műteremben az állványon egy kész portré. Simogatja a portré fejét. „Okos, okos bácsika."

Herta - a volt tanítvány - anyáskodó segítése.

December 10.

Pátzay tegnapi emlékezgetéseiből. A fehérvári szobra ellen sok volt a kifogás: huszáremlékmű meztelen lovassal, kard helyett égig nyúló pallossal! A főispán, Széchenyi Viktor (Zsigmond apja) is leszólta, éppen Kozmával vitázva. „Bízzuk ezt a művészre, szamarak vagyunk mi ehhez, Viktor!" Széchenyi ezért párbajra hívta, meg is verekedtek.

Csoóri, Julcsi, Karikás Péter a (volt balett-táncosnő) feleségével (most egy kisfiú büszke anyjával) hidegvacsorán, de „frissforró"-ra sütött gesztenyével. Julcsi fölolvas egy Erdélyből jött - magyar helyesírás-tudatlan - levelet: a szamosújvári zsúfolt református templomban a prédikáció végén a lelkész fölolvasta a *A reformáció genfi emlékműve előtt*-et, s a gyülekezet értem imádkozott. „Nagyon megható volt nekünk is, nagyon megkönnyez*tünk.*"

Aztán persze megint a szokottakról. Itthon az első tudatnivaló: a románok is, a szlovákok is mélyen lenéznek bennünket, csonttalan cigánynépségnek tartanak. Karikásné példája: Bukarestben egy boltban a kiszolgálólány arra, hogy Karikásné megköszönte a szívélyességét, azt felelte: „Látom pedig, hogy magyar. A pesti boltokban meg velem senki sem akart románul beszélni." Őszintén hitte, hogy a román egész Bécsig az államnyelv.

Mit lehet ilyen fokú kiszolgáltatottság ellen tenni? Kifelé erélyt mutatni a megalázók figyelmeztetéséül; befelé őszinte helyzetismertetést a sovinizmus fölgyújtása nélkül, vagyis fölénnyel helyére tenni az ilyen dölyföt.

Vacsora előtt kétszer is olyan feszültség az agyban, hogy - kimegyek, vizes ruhával törölgetem a tarkóm. S visszamenve hallgatok, s mikor ez sem használ: beszéljünk másról. Sándor két kötetet is készít, prózait s versest. Rábeszél, gyűjtsem össze s adjam ki gyorsan (tehát a Magvetőnél) az én utóbbi „tudat-tisztító" írásaimat. A legújabbról (ami már Pethőnél van), nem teszek említést. Megjelenhet egyáltalán?

December 11. Vasárnap

Juhász, Ikáék, Kiss Károly vacsorán; Flóra nem csügged bele, hogy - noha rámegy a pihenőnapja - ne lásson az asztalunknál (asztalánál), akit csak kell. Mégpedig jól ellátva, mert még erre is fűl benne a buzgalom.

Kiss Károly híre: januárban itt lesz a korona, Carterné és Vance személyesen hozza. Egy pillanatra átsuhan rajtunk: mégiscsak leszünk valamiféle közösség, ezen az agyonüldözött nyelven is.

Kiss Károly 1958-ban került börtönbe, két évre (Méreiékkel). A könyvtárt kezelte. Farkas Mihály Camus-től is kért, eredetiben. Németül, franciául, olaszul is tudott, az oroszon kívül. Fiával együtt külön koszton voltak, szabad séta, korlátlan levelezés és látogatófogadás. A többi fogoly ellen voltak védőőrizetben.

December 14.

Újra - hány hét óta is - a Lukácsban. Csípős hideg, gyorsítja a lépésrakást. A kövérkés, kedves kabinosasszony:

- Hol tetszett ilyen sokáig elmaradni?!

- Vidéken voltam.

Mert röstelltem volna még azt is, még itt is, még az ő anyáskodó érdeklődésének bevallani, hogy beteg voltam.

Mert hisz itt, náluk hűltem meg.

*

Jönnek a köszönő levelek azoktól, akiknek verskötetet küldtem. Ha a szokásos dicséret során, melyet persze senki nem vehet komolyan, külön megemlítenek egy-egy verset: még aznap elolvasom; s dicsérem magamban annak az esztétikai érzékét, aki magam által is közepesnek tartott verset emel ki; mint például Péchy Blanka a *Talajtalanul*-t.

*

A maga helyén édes egy kis kergeség - Apollinaire még nem mondta ki szóval, de ösztönösen gyakorolta. A verse attól lett modern, hogy írója jól ismerte a latinokat, jól bátorodott tőlük. Vergilius tanácsától: *dulce est desipere in loco.* Mert hisz még az életben is!

Este a nyugatnémet kulturális attasé - Hölscher - vacsoráján a Herder-díjasokkal. Keresztury - nagy cikket írt a *Különc*-ről a *Színház*-ba. Ebből az alkalomból a *Kritika* levágó cikkéről, amely a *Különc*-öt azon az alapon vágja le, de ugyancsak, hogy helyes volt a 67-es kiegyezés. Fölháborodott szavai Cs. „cikk”-éről a *Nemzetőr*-ben.

A vacsora rossz, német módra ízetlen, de a fölszolgálást két inas végzi.

December 17.

Akkora (papírba kötött) csomag, tele erdélyieknek szánt ruhával, hogy magamhoz ölelve viszem le az autóhoz, mintha embert cipelnék. A kocsiból aztán - mert síkos az utcakő - Ika viszi föl, vállon, Csoóriék lakásába, az Apostol utcában. „Mintha Dobozra utaznánk.” Mire Flóra: De akkor vettünk is ruhákat. Az volt egymásnak a karácsonyi ajándékunk.

A szellemesen megfelelővé szerelt szűk lakásban egy székely paraszt házaspár; az asszony Kallós Zoltán unokatestvére.

Rövid fejtegetésem, hogy a helyzet javulóban van, a válasz végül, mintha szeget két-három kalapácsütés ver be a fába: Tíz év óta nekünk egyre rosszabb.

Onnan kocsin át Borsosékhoz. Illés Endre már ott van. A vacsorát „munkavacsorává" alakítja át, hogy komoly dolgokról folyik komolyan a szó. Nem szégyenkezem magának Illés Endrének is elmondani, okadatoltan: amit lassan negyven éve a magyar könyvkiadással végez, hatás dolgában ér annyit, mintha egy *Nyugat*-szerű folyóiratot szerkesztett volna: nemzedékek szellemiségét táplálja és irányítja. Mint a század végén a millenniumi üres harsogás közben az az Ambrus-Voinovich szerkesztette könyvsorozat, az Akadémia fordítási vállalkozása. Mikor olvastam volna anélkül Flaubert-t, Dosztojevszkijt, Macaulay-t?

Az étel szellemesen volt kitűnő; a csopaki bor (Gorkáék pincéjéből) azzal vizsgázott a kvalitásából, hogy itatta magát ártalom nélkül.

Öregségi veszély: élvezetei apadtával a jó étel a vént gourmand-dá teheti, a jó ital alkoholistává. Aztán csak a zabálhatnék és az ihatnék marad, amíg legalább az belefér a gyomorba, a szikesedő testbe.

December 18.

Bánffy György telefonon - Flóra közvetíti: Az Irodalmi Színpadék (akik eddig úgy ragaszkodtak a két monodrámához) azt ajánlják: adják elő csak az első részt, az *Egyiptomi íródeák*-ot s a második helyett legyen válogatás a verseimből stb. Vagyis elhárítják (szépen mondva) a keményebb, az 1945-öt idéző részt. Működik tehát a pesti „hideg terem" (amelyre hivatkozva a *Kritika* oly szépen levágta a *Különc*-öt.)

Akkor ezt se adják elő Pesten, ez lesz a válasz.

Este Hidas, Kun Ágnes, Juhász Ferenc hidegvacsorára. Vontatott társalgás, ki-ki az egyéni (főleg egészségi) gondjairól. Ágnes heves kitörése: meg kell védeni Ferenczy Erzsikét, depresszió fenyegeti. Amiatt, hogy Bénit „kezelik". Ilyen kínozta az ő édesanyját is, amiatt, hogy „Bélához hogyan viszonyult az ország". Erzsike két hónapi utazása után (Miami, Kanada, New York) szenved, a gyomra is tönkrement.

Közben Szekér Gyula váratlanul a fiával: Csongrád megyéből jön, vadászatról. Két fácánt hoz és receptet hozzá, hogyan kell elkészíteni.

Hidasék most azt hihetik, azért nem érintkezünk velük úgy, mint azelőtt, mert a Szekér-rangúakkal járunk össze.

Gyula szemét Moszkvában szerencsésen megoperálták - mintha arcán, termetén is fiatalító műtétet hajtottak volna végre.

Moszkvában rossz az ellátás, de az emberek sokkal szociálisabbak, kedvesebbek, mint nálunk. Az élet tehát mégis jobb.

December 19.

Úgy élünk - úgy megy az élet -, mintha békevilág volna. Baráti vacsora ma is, Böbénél. (Már nem úgy mondjuk: Déryéknél.) Zsuzsa oly soványan, hogy megbánom, amikor célzást teszek rá: nem riasztom meg? Nem komoly a „nem is tudjuk, mi van" betegsége? Ella életkedvűen a hangjában is. Aczél hosszú - jó szemre valló - beszámolása az angolai útjáról. Keresztury,

elkésve. - Nincs nap legalább két köztevékenysége nélkül. Most van elemében - egyre jobban belefiatalodva.

Vacsora után ismét Aczél (olyan jó előadó, hogy maga is élvezi), ezúttal megint Rákosiról. Kitűnő Macaulay-szerű esszét tudna írni róla: úgy ítéli el, hogy látja a képességeit. Gyilkosnak tartja, de baleknak is. Azt expiálta keménységgel, hogy 25-ben a rendőrségen néhány napra megingott: kiadta az Internacionálé nemzetközi titkait. Sztálin kegyét akarta visszaszerezni a túlzott stréberségével. Azért ölt, hogy lássák, milyen - jó fiú.

December 20.

Minden naplóírás, függetlenül a körmölőjének jellemétől vagy szándékától, nagyképűséget áraszt: íme, ezt hagyom (hagyományozom) az utókorra. Ilyen fontos személyiségnek tartom magam. Olyan képességűnek, aki lám, dacol az elmúlással, az Idővel.

De az egy-két év előtti firkálmányok olvasásába magam is úgy ragadok bele, hogy - tanulságosnak tetszik az élvezet. Saját titkaim kilesése? A harc az Idővel - gilisztahősködéssel (nagyképűséggel) is.

Semmit nem gépel olyan jó szórakozással (pihenéssel is) Flóra, és semminek az elkészítését nem sürgeti úgy, mint ezekét a henye rögtönzésekét. A nagyképűség elkerülését a lustaságom segíti. Mintha írásról szólva, a természetességhez köze lehetne a figyelmetlenségnek és fegyelmezetlenségnek. Mintha a gondatlanság, a szabatosság elvetése, a hányavetiség nem vallhatna nagyképűségre.

Mivel nyer a napló mégis ügyet? Azzal, hogy az igazság mindig a részletekben van; a lényeget még a mestermű nagy regények is az apró mozzanatokon át árasztják.

*

Délután Böbe és Ella kocsin értünk. A filmklubba. Kósa Ferenc vár (s egy kedves chicagói házaspár) a *Küldetés* című film leforgatására. Itt van a fő-, illetve úgyszólván egyetlen szereplő, az öttusázó világbajnok, Balczó. A mozikban sok közbetapsolás ünnepelte. Itt - mindössze heten nézzük - jobban kitűnik a siker csontozata. A mellőzött érdem beszél a közösségről („Azt éreztem, mindenkinek futok"), hitelesen. Aztán - éppígy - a vallás erkölcséről; a béketűrésről, tiszta, egyenes beszéd; fölháborító a közöny, az érdem lebecsülése.

December 22.

Telefonálás után Vladimir Dolihin, a szovjet követség másod- vagy harmadkulturális fiatal attaséja - kitűnően beszél magyarul - elhozza az orosz Írószövetség első titkárát, Jurij Verscsenkót, „rövid időre" épp csak „egy ajándék átadására". Ez egy szép grúz fatál, egyéni, de szériában készült munka. Hol mondjam el a magyarság (a kisebbségek) sorsát, ha nem az írók főtitkárának? Tetteti, vagy szívéből bocsátja azt a sok közhelyet? Azt hitte, 12 millió magyar van, s az mind Magyarországon él. Mi szüntethetné meg azt, hogy az orosz szellemi életnek - már a költészetnek is - olyan rossz a sajtója Nyugaton? Válasza: egy kelet-szibériai kis nép melynek nyelvét mindössze hatszáz ember beszéli - nagy regényírót küldött. A sok szovjetbeli fordítás után most már Amerikában is kiadják. Koccintunk jócskán. A kapuban a kézfogásból összeölelkezés lesz, majd kétoldali arcérintés.

December 23.

Mínusz öt, sietve megyek le a Lukácsba (magam mögött hagyva a Bálinttal sétálni indult Ikát), hogy kellően kimelegedjem. A meredek Gül Baba utca ezúttal is majdnem zergeszökdelésre kényszerít. A kabin előtt, melybe lépni készülök, Abody Béla. Hogy-vagy, hogy-vagy során ő: súlyos depressziós. Érdeklődik, én milyen orvosságokat szedtem, szedek? Ha azt én tudnám! Ha kimondani is, vagy Flóra után csak elismételni tudnám a nevüket. Ő újra: - Nem látszik meg a műveiden: „Mi mindent hogy megcsinálsz". - Hát ha még nem volnék beteg - jön ki a számon, s - gyötör aztán most estig, hogy micsoda olcsó kérkedésbe estem, esem még mindig! Fejemben volt, de azt mégsem említettem meg neki, hogyan követhetett el olyat (Böbe panaszolta): cikkben kiírni Tibor magántelefonját, lakáscímét. Annyian tárcsázták azután azt a számot, hogy Böbe a megváltoztatását kérte. Meg is kapta egy hét alatt.

*

Pista - Bibó - a szokásos karácsony előtti jókívánságokkal, „rövid időre". Azt persze hosszan elhallgatom (az ő részéről), ahogy a *Beatricé*-ben megírtakat dicséri. Ajándékcsere is történik; ő egy ómagyar szövegű lemezt hoz.

December 24.

Szenteste; teljes bolondokháza. Legalább negyven csomag ment ki eddig tegnapelőtt óta, de még mindig kupacba rakott ajándékok, tetejükben a fenyőgally, az aranyszalag. A gyomorfájáshoz szédelegtető fejfájás. A kebelbarátaimnak is utáltam könyvet dedikálni - rájuk tukmálni, bizalmukba tolakodni, hogy olvassák is el, ami szégyenlenivalót mégiscsak leírtam magamról. De most ismeretlen vagy félig ismerős pedagógusoknak, orvosoknak kell ajánlgatni magam. Rokonoknak figyelmét fölhívni, hogy megtudják, milyen aljas és gyáva indulatok laknak bennem, s hogy ellenőrizzék, úgy, ott és akkor volt-e valóban egy-egy eseménye az életemnek vagy a családnak! Délben a három unokatestvér is megérkezett, Marici szobájába zsúfolódnak; a konyhában a teafőzésemet végigbeszélgetjük. S most még a látogatás az Úrhegyiékhez - mert nem lehet megszakítani a szokást pusztán azért, mert Klárika nincs többé. És elvinni egy kis fenyőfát (és egy dedikálandó könyvet) Ferenczy Béninének is, vigaszul, hogy úgy agyonfárasztotta magát a nyugati s amerikai utakon, s főképp Béni hazai mellőztetéséért. (Emiatt a depresszió.)

Fél hat felé Ikával, Flórával oda is megyünk, Erzsikéhez, átadni a karácsonyiakat. Beteg, panaszkodik, elégedetlen, szomorú. Vontatott társalgás, épp ezért halasztódik a távozás, mintha valóban volna végeznivalónk. Az érdekes szobahőmérőt majdnem magammal viszem, abban a hitben, hogy mikor a mi ajándékunkat átadjuk, ő ezt teszi elénk.

Onnan Úrhegyiékhez, azaz most már Szabó Béláékhoz. Meleg, kedélyes otthon. Harmonikusan élő házaspár, három szép, életrevaló, jó kedélyű gyerek. Karcsiék nincsenek itt. Évinek megvolt az eljegyzése: vele egykorú gyerekkori pajtása veszi el, vagyis az is húszéves; állatorvos vagy erdész szeretne lenni, most „majomápoló" - állatkerti alkalmazott. Megörököli nagyanyja kis lakását, négyezer forint lesz kettejük keresete.

December 28.

Nincs látogató, nincs följegyeznivaló - már hányadik napja is? Mintha az esemény életünkben az volna, hogy találkozunk-e valakivel, s hogyan úsztuk meg. (A legtöbb látogató eleve elcsüggeszt: pazarlódik az idő, gondolatcsere helyett locsogás, s végül valami gazdagodás

helyett a kifosztottság érzete. Hogy ki jár hozzám ilyen módon, azt egy vendégkönyv is pótolná. Vagy megannyi itt hagyott névjegy.)

Maradandóságra méltó esemény? Ella lelkesült, hosszú telefonja Flórának. „Olyan cikk negyven éve nem volt, mint amilyen Gyuláé a *Magyar Nemzet*-ben! A legszebb karácsonyi ajándékom! Legalább húsz helyre telefonáltam már: ezt olvassátok! Kiküldtem a vőmnek Amerikába! Vigasztalódjanak!" Stb. (Válasz Herdernek és Adynak. In: *Szellem és erőszak.* - A szerk.)

*

Pusztítóan - de számomra tartalmatlanul nehéz nap; „közszolgálatban" 4-től 11-ig. Szőts István Bécsből: filmtémával, 1849 augusztusából, de most Bem és Petőfi párbeszédével. Eleve látom, hogy ezt Száraz Györgynek kellene megírnia (őt is ajánlom majd), de míg idáig jutunk. Közben már - ha ugyan nem előzően - Bay Zoltán unokahúga két tubus amerikai ízesítő átadásával és kosárnyi dedikálandó könyvvel. Épp csak elmennek (férjével): Molnár Edit, komoly nagy problémájával: elmenjen-e a MTI-től, de hová? S beszéljen-e erről Pozsgayval. Ugyanakkor Dávid László. És sürgető levél Frénaud-tól: azonnali választ vár a Centre Pompidou-ban rendezendő „manifestation" ügyében. S hozzá a dél óta tartó - fokozódó - fejfájás. S betetőzésül az álmatlanság a kimerültség következményeként. Nem; ezen már változtatni kell.

December 29.

Reggel nyolckor a Szalay utcai vetítőben Csoóri-Sára filmje: A nyolcvan huszár. Ika, Flóra és Juhász s persze Csoóri és Sára is. Kitűnő, megrázó. Rövid vita Fábrival. S a minisztériumi emberekkel.

*

Du. Papp István, Kanadából, 47 óta először s most utoljára! Kertész, csaknem teljesen vak, s még most, hatvanhét éves korában is dolgozik tapintással. Az egyetem parkjában rábízták a pázsitföld rendbetételét. Gereblyézte s talpával érzékelte (a cipőn át), hol van bár két centis gödör. „Olvas" - Kanadában jól fölszerelt vakkönyvtárak vannak: lemezeken az egész angol nyelvű irodalom. Évente 100-150 könyvet „elolvas" a különleges lehallgatóján, s közben gyomlál - szemez! Emlékszik, mikor 47-ben itt járt búcsúzni (mint volt parasztpárti képviselő), s én azt mondtam neki: „egy elvet ne hagyj el, Pista, soha: hogy kertész vagy, kertésznek nevelt az apád: a kezed mindig megment." A pesti lánya hozta ide, autóján - de a Csejtei utca alsó, Pusztaszeri úti végéhez, onnan botladoztak föl a meredek, síkos köveken. Nézem, ahogy eltávolodnak a sűrű ködben, szorosan összekarolódva.

Négy óra felé telefon a francia követségről. Tehetné-e a tiszteletét néhány percre Pascal Gallet úr, a követség kulturális attaséja, s mikor. - Akár rögtön. - Máris indul.

De itt, a házban ajtót téveszt, betéved a garázsba, s onnan a mosóteknőbe ütközve végre Rózsika elé kerül. Az vezeti föl a lakásba, az alagsori pincén át.

Rokonszenves, okos fiatalember, jellegzetes párisi (arcra is), filozófiát végzett.

No, nemcsak újévi jókívánságot tolmácsol. A miniszterelnök úr, Raymond Barre levelét hozza, ebben a nagy borítékban. Abban egy kisebb boríték. Kézzel írt levél. Lehetséges, hogy a miniszterelnök maga vetette papírra? Il parait.[13] Most, a választási harcok melegében?

Barre úr pesti útja után a követ megkért, „Barre úr érdeklődésére" ők szeretnék eljuttatni neki emlékül egyik könyvemet. De akkor már írjam is be a nevem. Ezt köszöni az a néhány soros levél. Nem tudom elképzelni, hogy mégis az ő kézírása. Nyilván valaki úgy tudja utánozni a főnök kézírását, hogy annak legfeljebb csak a nevét kell alákanyarítania. De hány ilyet kell aláírnia így is naponta.

A „néhány perc"-ből jó másfél óra lett. Lévén bőven közös beszédtárgy. Még az is: nem érné-e meg a franciáknak Pesten is fölállítani francia nyelvű gimnáziumot. A pillanat kedvező, s a percnyi eredmény tartós lehet.

Majd az annak idején Ravensbrückből Magyarországra szökött francia hadifoglyokról. Egyik közülük képviselő lett, s eljött megnézni azt a parasztcsaládot, ahol annak idején dolgozott. Megható - már-már romantikusan hihetetlen - szép volt a viszontlátás. Még a kutyát is ugyanúgy hívták.

Nem jutunk ki a franciából. Kora reggel Czímer, telefonon. Itt járt egy francia filmrendező, a *Hunok Párisban*-t szeretné filmre vinni. Két napja láttuk a tv-ben az 1900-1914-es évek francia életének dokumentumsorozatát, korabeli filmhíradókból összenyesve. Kiváló volt. Az 1920-30-as évek épp ilyen érdeklődésre számíthatnának. Ha Czímer vállalja az átmintálást - a forgatókönyvet -, még én is nekibuzdulnék. Este Elláékhoz megyünk.

*

December 31.

Ella ragaszkodik (többszörös telefon), hogy Ikáékat is vigyük magunkkal a szilveszterünkre. Ika fáradt, kimerült - ne. Ettől Flóra is lehangolódik mindenből - minden jóból - kivonja magát, mi lesz ezzel a gyerekkel? Már készülünk az útra. A kis Bálint hosszan, élesen sír, ontja a könnyét, ahogy még soha. Hiába babusgatják, hordják karban ide-oda. A füle tisztítása közben megrántotta a fejét. Az fáj neki. „Fáj, fáj" - tegnapelőtt óta ismeri ezt a szót is (Marici leforrázta a - saját - lábát, óriási vízhólyaggal sántikál: innen tudja Bálint a szót.) Közben telefon Juhásznak, hogy a megbeszélés szerint jöjjön ki a Szemlőhegyi útra. De telefonál Flóra egy gyermek fülspecialistának is. Az megnyugtat: ha nincs vérzés, nagyobb bajt nem okozhatott az a kis vattapamacs. De Bálint csak sír, sír. Mégis indulnunk kell. Ferenc jó darabon elénk jött az úton.

*

A csillárok közt színes papírszalagok. Az egymásba nyitott két szoba közt a különböző íróasztalokból összetolt, hosszú, díszesen - virágokkal megterített asztal.

Bibóék, Borsosék, majd Sinkovitsék, Cziniék, Keresztury, Juhász Ferenc, Juhász Pálné (aztán majd Gigiék, Ucóék, Csilláék). Ella „mozdulni sem tud", Juhász Pálné segít majd tálalni az irodalomtisztelő szakácsnőnek és lányának.

Betáplált vidámság és hiány. Se Laci, se Déry. (S Böbe, úgy látszik, otthon szilveszterezik.)

---

[13] Úgy látszik

Képtelen történetek. Bukarestben székelyek és románok munkaversenyben dolgoztak házépítésen. Mivel a székelyek már a harmadik emeletnél tartottak, amikor a románok még csak az elsőnél, ezek elfűrészelték azok alatt az állványt, sok sebesült, két ember meghalt. Mire a székelyek szekercével két román munkást megöltek. A további viszont-megtorlást pedig az - oroszok akadályozták meg. - De hisz nincs ott orosz hadsereg. - Elég azoknak egy telefon is a követségről. Aztán éppígy képtelenséget súrolva: hogyan fakulnak ki a színek a rossz anyagú festményekről, rajzokról.

Czine meg: Horváth István temetésén G. „kényszerhelyzetben" azt mondta róla a gyászbeszédében: magyar nyelvű román író. - De hisz ezt már Darvas visszautasította, mi volt hát a kényszer? - Az Írószövetség kiküldöttje volt. - Ez még nem kényszer. - Hivatalos kiküldött volt. - Hát ne vállalta volna. Nagy László miért nem kényszerült ilyenre Szilágyi Domokos temetésén.

Aztán az én „Herder-Ady"-cikkemről. De már sűrűbben ürítgetve a pezsgőspoharat.

Telefon, aztán haza. Bálint jobban van, alszik és csak azonközben sírja el-el magát.

1978

Január 1.

Vas Zoltánék beugrottak, hogy épp csak letegyék az uszoda-bérletjegyeket. Vacsora lett belőle, méghozzá igen ízletes és kedélyes a hideg maradékokból (étvágygerjesztően tálalva). Most olvasták a *M.N.*-beli cikket, kettős álmélkodással: 1. hogy ilyet meg lehet írni, 2. hogy ilyen helyzetben van a magyar nép. A bukaresti magyarok sem tudnak ilyesmiről semmit, régen „együtt vannak" a románokkal: mostanában jártak ott. Egy rokoni családnál. Másoknál nem? - Nekünk az is elég volt.

Kínos helyzet: rögtön izgatottság fog el, hogy csak valami képet adjak a „helyzet"-ről, hogy Flóra végül (a csitításai tetejébe) három szem nyugtatót is hoz. Észrevétlenül nyomja a markomba, észrevétlenül sikerül „egyből" lenyelnem mind a hármat.

Január 2.

Mire jutna ez a hon, ha népünket még tisztességre is kényszeríthetné a törvény?

*

Az uszodában - napsütés - minden kabin foglalt. De Kertész László már öltözködik, beenged. De még a folyosón gratulál a *M. N.*-cikkekhez. - Mit nem tud meg az ember!

Egy görnyedt kis öreg odajön, les fölfelé az értelmes kutyatekintetével. Mikor Kertész magamra hagy, megszólal, kezét nyújtja:

- Én ahhoz kívánok jót, hogy meg merte írni, elsőül, most. Végre valaki!

S mivel majdnem könnyet pislog:

- Ne rémítsen meg, hogy bátor vagyok!

Nem érti meg a tréfát.

- Pedig nekem semmi közöm hozzájuk.

- Nekem sincs. Én se vagyok se erdélyi, se fölvidéki.

Zavartan keresi a szót.

- Nem arra mondtam. Hanem hogy... Bár azt mondják, volt szombatos rokonságunk.

Január 3.

Délután Czímer. Tanulmánya Molnárról - mielőtt közölné, olvassam el, ahogy ő az én színházi írásaimat. Aztán a *Hunok Párisban* megfilmesítésének terve. Hernádi Gyula lelkesen megírná a forgatókönyvet, ő, Czímer, vállalná a dramaturgoskodást. - És a *M. N.*-beli cikkek, másról sem hall.

Ő visz el kocsin Tompa Kálmánékhoz. Ijesztően megkarmolta arcát a nyolcvan év, de az ünneplés megfrissítette. Az egykor oly délceg termet emlékszik, hogyan volt mindig központ.

A rendelőben ott a kitüntetés, a pécsiek díszpolgári oklevele, az emlékérem. Márta boldog (nem győz hálálkodni - titokban - az A. Gy.-nél való és a pécsi segítségért), Kálmánt megmelegíti a fény.

Illés Endre nincs itt. Beteg.

Különben rengeteg ember, válogatottan intellektuelek, hasonló gondolkodásúak. Vas István is, Piroskával, Nagy Lászlóék, Jékely, Szokolayék, Nemes Nagy Ágnesék, Juhász - vagyunk legalább ötvenen, Féja, Boócz, Szőts.

Itt is persze a *M. N.* cikkei. „Évtizedek óta nem volt ilyen - írói politikai tett." „Milyen jó, hogy valaki megmondhatja." Aztán: „Hogy neked megengedik!" „Változnak az idők!"

S így tovább. Gyáva föltevés, hogy nyilván megbeszéltem a kormánybeliekkel. Ha ugyan nem az ő rendeletükre írtam. Még Lengyel Balázsék is kételkednek, hogy Pethőn kívül senki nem tudott róla. „Szerencsére" szinte: itt van Ruffy s őneki már el kell hinnie annak, aki - elhiszi.

Kálmán - ülve - hosszan megköszöni az együttesnek a baráti kívánságokat. S bámulatos emlékezőképességgel fölsorolja, kiket látna még szívesen itt, Áprilytól Simon Istvánig.

Márta előzően már megkért, válaszoljak én Kálmán beszédére.

*

Gorombán sérteni támadt ingerem, amikor már negyedszer-ötödször hallottam: Ezt csak te írhattad meg! Ezt csak tőled viselik el!

Ez a század gyávaságának törzsmondata, a minden alól való kibúvásnak, fűbe-lapulhatnékának tesztfelelete (arra, mi a becsület).

Hallottam (szemtől szembe) még ilyet is: kivel beszélted meg? (Ami mögött ez volt: kik bíztak meg, fölülről persze.)

Tekintélyem így nem attól nő, hogy tisztességesen viselkedtem, hanem attól, hogy a fejesek szolgája vagyok. Az a bérelt inas, amivé ők vágynak avanzsálni.

Január 4.

Napsütés, uszoda. Már az indulás becsap. A hegyről lefelé kell mennem a Duna-partra, lépteimet könnyítő súlyom (79 kg), s ez a segítés fiatalnak hazudja az izomzatot. Rendszerint déli 12-kor indulok, a néptelen Szemlőhegyi úton megeszek egy almát (a hámozása kipihenteti agyamból a munkát), a Vérhalom utcán a lejtő már egész testemet gyorsításra frissíti; a meredek és csupa lépcső Gül Baba utca meg zergeszökdelésre biztat. A „népszerűség" zavar (színházteremben, kiállításon) de itt, a kabinok folyosóján jólesik. Egyik kabinos - kabin-asszony - nevét nem ismerem, gondolom, ők sem az enyémet, de megszoktak, s mosolyogva viszonozzák a meghajlással kísért „kezét csókolom"-omat, és kedvesen mentegetőznek, ha várakoznom kell. Elmenet a szokásos két forint borravaló helyett hármat teszek a markukba, ezt kedvesen cinkos hunyorítással köszönik meg: nem fogják terjeszteni a pénzpocsékolásomat.

Este Juhász s valamivel előbb Váciné Juhász Marika. Kedves, virágot, tokajit hozott, s még egy kis mackót is (Bálintnak). De kiment a fejemből, hogy noha ő mindig magázott, én tegezni szoktam, s így feszesen indul a beszéd, a sok év utáni viszontlátás. De annál melegebb lesz aztán a hangulat. Főleg, mikor Ika bevonul a fiával, aki aztán mellére szorítva szaladgál ezzel az új mackójával. Holott az előbbiekkel alig törődött. Hangulatos vacsora is. Flóra érdeméből. Marika egy kicsit elvadult a világtól - bányászlány voltában is igen művelt, s így idegen a csupa középosztálybeli „műveltek" közt, nyilván gyermekének büszke vállalása mögött is van gyanakvás. Flóra aztán mindezt feloldja, azt lehetne mondani, a „pedagógus ösztönével", holott az eredendően jó emberiességével.

Január 5.

Miért komikus a nagyon öreg öregek túlzott mozgékonysága? Mert gépszerű. Mintha az a fürgeség már nem szellemük (lelkük, akaratuk) műve lenne. Hanem a bábué; pusztán a testüké (a tagjaiké). Aminek öröklétet követelünk.

*

A kései ebéd (fárasztó nap) után nem sikerül az alvás. Ki akarom kísérni én is Ikát a repülőtérre. De visszanyom, s végül csak az előszobáig kísérhetem ki. Összecsókolózunk, leszalad az egyszerű zöld köpenyében a piros szőnyeges lépcsőn. A visszafekvés a díványra már csak spekulálás: hogyan folytassam a délelőtti penzumot. Alig hagyom abba, az előszobából emelt hangok. Kimegyek. Flóra átadja a telefonkagylót és: „Én beszélek, Ika." Charaire-éknál vacsorál Párisban, aki az imént leszaladt a lépcsőn. Mit esztek? - Osztrigát. Közben el nem fordul a szemem az előszobaajtótól. Azért ez is valami.

Január 6.

Délelőtt: újabb tapasztalat, hogy írás közben már milyen színes utazás lehet egy-egy szürkén induló fejezetből. Az emlékezet szürke vonalait milyen színekkel tudja megtölteni az igény, hogy ne szürke mű kerüljön ki a kezünk alól. „A munka teremt" - olyan értelemben, hogy bármily ihlettelenül kezdünk „alkotás"-ba, az a puszta tény, hogy „dolgozunk", szárnyat ad az „ihlet"-nek.

Délután Ferenccel le a Korona visszaadásának ünnepélyére. Aczél szobájában kívülünk még Gyurkó, Marczali, Illés (?). Vita a *M. N.*-cikkről. Aczél szerint tompítani kellett volna egy-két mondatot. Egy mondatomra elismerő nevetés: Olyan pesszimista vagyok, hogy már optimista lehetek! (Vagy optimizmust hirdethetek?)

A felelőtlenség, ahogy a románok ilyen végveszélyes magyarelnyomásra Ceauşescu kigúnyolásával felelünk. Eszelősség is tud erő lenni - Hitler mi mást példáz?

A kupola alá késve érkezünk, de engem az első sorba tessékelnek az írók-művészek csoportjából. De hátranézve Sárikát a tömegbe fojtva látom. Kézen fogva kell magam elé húznom. A miniszterek elénk sorakoznak. De őt, Kodálynét ezek közé is oda tolom: legyen egy szép fiatal nő is annyi öreg miniszter között. Így Vance és felesége kezet nyújt Sárikának is, különösen vidám mosollyal, hogy ilyen üdítő mosolyú arcot is látnak. Jön Szentgyörgyi is az amerikaiak közt. Ahogy meglát, megáll, a fejek közt rázunk kezet.

A beszédek.

És újra és újra a gratulációk a *M. N.*-cikkért.

S a reménytelen vita Rényivel.

Majd ismét Aczél szobájában.

*

Fél hétre haza, lepihenés, cipő nélkül, de csak egy órára, mert nyolcra ismét a Parlamentben a díszvacsorán.

Petrás Endre mellett; a belgrádi konferencián ő képviseli Magyarországot. Nem közölték a lapok a fölszólalását. Mert a románok megsértődötten fogadták.

Azt fejtette ki ugyanis - rájuk célozva -, hogy az „asszimiláció természetes folyamat, és ezért nem szabad gyorsítani, mert az már sérelmeket okozhat”!!

Különben igen értelmes, nyájas ember, „Gyula bátyám” elveinek mindenben igazat ad. Szemben velem Szentgyörgyi; elég sűrűn emeli felém a poharat: „csak így, édes Gyulám!” Oldalt szemben Esztergályos, a washingtoni magyar követ. Az ő koccintási módja is - helyeslés az „elveim”-re.

Bognár József akar hazahozni a kocsiján, de a ruhatárban Apró Antalné lép hozzám: „szomszédok vagyunk, csak velünk jön”. Így elbúcsúzom Bognártól s az ő kocsijukba ülök.

Itthon aztán: mégiscsak jelentős nap ez. Emeli az ország hitét önmagában.

Január 7.

A Korona Pestre hozatalakor (tegnap) a Parlamentben a miniszterek sorfalával szemben a fényképészeknek és filmeseknek a félvilágból idegyűlt csapata kapott helyet, kifeszített kötél mögött. Mindenki díszfeketében volt, ők viseltes pulóverban, farmerzubbonyban, bőrmellényben, szülőhonukat idéző tarkaságban. Készülékeiket a bejárat felé szögezve, úgy várták az amerikaiakat - élükön Vance külügyminisztert s a feleségét -, akár egy különleges kivégzőosztag. Az első sor guggolt, a második térdelt, a többi egymás fölé ágaskodva állt. Egyszerre arcukhoz kapták a masinákat, s egyik szemüket behunyva, pontosan úgy céloztak, akár a lövésre kész katonák.

Január 8.

A jobboldali emigráns magyar sajtó erősen küzdött a Korona visszaadása ellen. Kudarcként számolt be arról, hogy nem sikerült megakadályozni. Flóra sógornőjének nevelőanyja megküldte a *Kanadai Magyarság* 1977. dec. 10-i számát. Így is valóban „véletlenül” került kezembe (a postában turkálva), mert Flóra eldugta, fejzúgásomtól tartva. Frey András veti föl, mennyiben vagyunk felelősek a Korona kiszolgáltatásáért, majd szóról szóra ennek kapcsán végül rám puskáz, Ferdinándy Mihály és Mikes György vádjait is idézve. Az előbbi szerint én felelek még azért is, hogy Babits válogatott verseiből egyet-kettőt kihagyott a kiadó.

Ez eddig egyenes. Akadt azonban védelmezőm is, őszintén jó szándékú. A tisztára mosás így hangzik: „Illyés mindig a »Puszták Népe« okos, ravasz, vigyázó fia volt...” Ravasz tehát, ismét, hányadszor! Még a megbecsülés szerint is fondorlatos, kígyómozgású a küzdelemben - széttört csontjaimmal, széttépett idegzetemmel, húszévi súlyos depressziómmal. Mi kellene hát mind a kibicnek, hogy... ne számító rókának nézzék (onnan alulról) még Dugovics Tituszt is: csak azért osont föl (lapulva) a bástyára, hogy merő mesterkedésből rántsa magával a kontyost a lófarokkal.

*

Czímert, Juhászt várjuk vacsorára (ma Zsarnay Erzsébet nem jöhet), amikor Takács József és Tóth Csanád telefonál (Boldizsár társaságából), mikor találkozhatnánk? Jöjjenek föl rögtön vacsorára, Flóra oda tud csapni néhány szem krumplit ahhoz, amit a konyhaasztalhoz invitáltaknak szán.

Héttől tizenegyig folyt tréfálkozva is az igen komoly beszélgetés. Tóth Csanád az amerikai külügyminisztériumban államtitkár (felesége képviselő). Takács az Amerika Hangja osztályvezetője. Tájékozottak, jóakaratúak. „Jó magyarok”, de jó amerikaiak is (Takács: nekem az amerikai himnusz hallatán szorul össze a torkom), mert jó jogtisztelők, jó emberségpártiak.

Boldizsárnak gipszben a lába (ismét), le-lefekszik, hogy a bokáját pihentesse. Czímer kitűnően illik a társalgásba az amerikai műveltségével, hű magyar érzésvilágával, proletár múltjával. Így minden jelenség és személy megkapta a magáét: jót, rosszat egyaránt. Néha már-már meghatott pillanatok az igazság közelítgetése során. Hogy mit lehet az igazi békéért összebékülésért - tenni.

„Virtigli" magyar nacionalistaként halt meg Teleki Pál - N. N. *Népszabadság*-ban közölt novellája első mondatában. Mire jó a tragikus, a becsületüket halállal is bizonyító hősöket így leköpni, amiért - no miért is? S a továbbiakban éppily gúnnyal emlegetni a „csodá"-kat, hogy az elszakított magyar néptömegek visszatérhettek! Amikor az a „csoda" természetes folyamat volt. És épp akkor közölni ilyet, amikor az ország csaknem egyöntetűen remél, hacsak sugárnyi fényt is, a határontúliak helyzetére.

Január 12.

Mert zúg a fejem, csak azt értem ki a telefonkagylóból, hogy aki beszél: kolozsvári. Oly halk a szó, mintha az illető Kolozsvárról beszélne. Nem, mielőbb találkozni akar velem. - „Sürgős?"

- Igen, mert már csak tíz napig lesz Pesten. - „Fontos, nagyon?"

- Fontos. Flóra, szédelegve az egész napi vizsgáztatástól, bort készít s egy tányér süteményt. Szerény, rokonszenves, egyszerű nő a látogató. Átfázott; nem akart a megjelölt idő előtt becsengetni, jó félórát a ház körül kószált. Ötvenegy éves, jó házasságban él: eddig is kapott már biztatást, de most már valakivel el kell döntenie, a költészetnek áldozza-e az életét. Itt vannak a szatyorban a versei. Küldött egy kötetnyit két éve a bukaresti Kriterionnak is, de a lektor néhány kifogással visszajuttatta, noha egy-egy sort később a saját verseibe is átvett.

*

Délután Csoóri - Kardos György helyett is (mert beteg). A *Szellem és erőszak* gyors megjelentetéséről - amíg a *M. N.*-cikk hatása tart, és erre a kérdésre van élénkebb figyelem. És Janics Kálmán könyve, ami még az enyémnél is fontosabb: tudományos.

Aztán: miért nem állt össze nemzedékké az ő táboruk? Juhász és Nagy közönye miatt? Hogy lehetne mégis az akadályokat félretolni? Hogy folytatódjék az a nép (azaz most magyarság)-védelem, amit a mi nemzedékünk föladatul vállalt (úgy-ahogy is). Ha találkoznék *most* egy - Sárközi!

Séta együtt a Szemlőhegyi úton.

Január 14.

Magát kiáltó ellentmondás.

Január 16.

Ika érkezése Londonból. Kinti élményei. Találkozása Cigányékkal, Cs.-vel, Sárközi Matyival, Szabó Zoltánnal.

Este 7-kor vacsorára Ellához. Gigi háziasszonykodik. Illés Endre és Nagy Péterék.

Már a vacsoraasztalnál elég éles véleménykoccanás Nagy Péterrel Cs. Szabó ügyében akörül, hogyan is rekedt ő kint Rómában Bóka úrhatnámoskodó sürgönyére.

Aztán majdnem ilyen éles szócsere Ceauşescu-ról szólva. Nagyidai cigányoskodás, ahogy Romániát lebecsülgetjük, holott - 300 millió dolláros kölcsönt a német kancellár személyesen vitt épp most Bukarestbe, a békedíjat neki adják stb.

Aztán ismét Cs. ügye. Cáfolja meg valahogy (akárhol): a *Nemzetőr*-beli cikk önkényes montázs stb.

És ismét Erdély, meg az én „nacionalizmus”-om. Tévtannal is lehet népet óriási erőkifejtésre, rendíthetetlen tömörülésre bírni. Itt van Hitler példája. Tömeglélektani csoda, amit a németséggel mívelt? A mi puhányságunkért nem kis részben a szellemi élet felel. Nem is észleli, mitől szenved lelkileg „szellemileg!” - az ország. A románok nélkülözni tudnak a nemzeti céljaikért. Mi ezt nézzük le?

Kínos pillanat.

Aztán megint Cs. Szabó ügye és a kinti íróké. „Megbénítja a tollam, ha nem szabad versenyben forgathatom.” Mi gazdagodnánk, ha itthon a versenyben akár lemaradnánk mögöttük. Nyomás múlna el itthon, ha bejárhatnának.

Január 21.

Erzsike, Ardayné szokásos bőszavú levele Flórához. Sírt, amikor - hacsak a tv-ben is - megpillantotta a Szent Koronát. Özvegy vidéki jegyzőné. S külön akkor, amikor Szent-Györgyi kifordulva az amerikai küldöttségből, kezet nyújtott nekem! Főhajtva! Átölelt! „Micsoda jelkép!”

Január 22.

Maller Sándorék (sárospataki kalauzunk) és Csoóriék, szerény, de sokatmondó vacsorán: kínai csirke, jázmintea, gesztenyepüré, sajt.

S megint csak: a tartalmas beszélgetés a „súlyos” beszédtárggyal is könnyeddé teszi az „időtöltést”; a szellemesség akkor is üdítően csillog, ha tragikust boncol és tár föl.

Még mindig a *M. N.*-cikk „országos” és főleg határon túli hatásáról.

Ez a cikk némítja el valóban a nacionalizmussal vádaskodókat? „Nacionalistá”-nak mindig a magyarság népjogainak hangoztatásáért bélyegeztek. Most - amikor legélesebben emlegethetnék - csönd.

Megindulhat a teljes igazság győzelméért végre a frontális - harcvonaláttörő - küzdelem, oly tiszta fegyverekkel, ahogy mindig föltételül szabtuk.

De a „tiszta fegyver” is a lesipuskás kezében?

Kardos György felesége rákgyanúval kórházban.

Január 23.

Munka, munka, munka; reggeltől estig Flóra is, én is már (s főleg) idegzetünkkel szaladva, hogy utolérjük - magunkat. Ettől, hogy mégse érjük utol egyéni magunkat, ettől éljük a halál gondja nélkül, tehát elnyűtt csontokkal is fiatalosan az életet: emberidőtlenül; egy fajta örökkévalóságban.

Január 25.

A tegnapi, tegnapelőtti állhatatos telefonok után - hogy ha angolul nem értjük is meg egymást, ő tud magyarul - ma délután pontosan 5-kor Hardy, az USA kulturális attaséja. Öles, sovány, szőke, gyermekarcúan sem fiatal. Törve magyarul kezd beszélni, aztán mégis áttérünk a franciára. Flóra is itt van, épp csak a sült sajtos, sonkás szendvicsért, cirfandliért jár ki a konyhába. (A bor el is fogy.) Kimerítő beszéd, mert franciául is szájba kell rágni - köztudott dolgokat. A rokonszenves diplomata, aki szellemi (sőt erkölcsi) fölénynek veszi, hogy tudja, mi megoldhatatlan kérdés. Így a magyar kisebbségek ügyének emberi és logikus rendezése. De „jól veszi", mikor szépen elsorolom, mi mulasztást, szószegést és így bűnt követett el az USA a magyarsággal szemben. Romániába készül, örülne, ha előzőleg kimerítően beszélhetne erről a kérdésről. Ha elmennénk hozzájuk vacsorázni - felesége ugyan csak néhány szót tud magyarul. Meglepődik, hogy nem kapunk a szíves ajánlaton. De elég rosszul beszél - és főleg halkan - franciául is. Fél nyolcig marad - igen fáradtan kísérem ki -, itt már szinte megilletődött gyermekiességgel mentegetőzik. De aztán - mégiscsak uralkodó nagy nép fia, ahogy a jó fél liter erős borral a fejében beül a hatalmas autójába, és a hegyen fölfelé - a tilos irányban (mert föl se nézve az irányt jelző táblára) - elrobog, rögtön erős sebességgel, de kedvesen integetve a kocsiból.

Január 26.

Értünk jön Kis József - tán a nekem egyik legjobban tetsző filmes. Hogy unom a még sikeres filmek tárgyait is! Mind kitalálás, s ennek a tv-ben, a moziban csüggesztő a hatása: butító, a lényegtől eltérítő.

Flórával együtt ki a Népliget mellé (amerre 1938 fagyos hónapjaiban annyit jártunk F-val), egy tízszemélyes magánvetítőbe. Hat „rövid" film, milyen kimeríthetetlen értékkel. A budavári torzók, egy karcagi - fiatal - gerencsér népművész, a Hortobágy, a Víz a természetben, Bakfark muzsikája.

Az asszony, Kisné épp olyan szerénységbe húzódott érték, mint a férje.

Lelkesült tervezések hazafelé a taxiban. Így kellene történelmet, földrajzot tanítani az iskolásoknak is. Én magam ma láttam először délibábot, közelről túzokot - darvat!

Január 27.

Iszonyatos éj... Borzongás, didergés. Négy felé szólok Flórának. Rám terít még egy takarót, aztán még egyet. Hőpalackot - gumizsákocskát - tölt meg meleg vízzel. Fájdalmak vállban, combban, derékban. Így várni a virradást! Hőmérséklet 38,9.

Orvosok - elérhetetlenek. Iván (Topolánszky) telefonja nem felel, a János Kórházba nincs kapcsolás. Wabrosch szabadságon van, Noszkay otthon sincs, de még nem is ért be. Végre - Flóra hány és hány le-föl rohanása után (mert itt fekszem a könyvtárszobában) Iván mégis. Később a Kórházból a rokonszenves Szabó József adjunktus. Altatók, nyugtatók, lázcsökkentők - egész nap félkábulat. Nem influenza, hanem katasztrofális áthűlés - nyilván tegnap a Lukácsban; pedig csak háromszor úsztam föl-le. Már ezt se többé?

Február 1.

Elveszett hét, a pokol jött föl látogatóba (ha az értelmetlen szenvedés a pokol). Máig rejtelmes fájdalmak, fogvacogtató hidegrázás, ulcusos gyötörtetés, álmatlanság. Őszi légyszerű fáradtság, tompa agy. Nagy László váratlan halála! - mintha egy más (szörnyű) bolygó szállta volna meg a világot. Ami csak Flórát nem hátráltatta meg. Sőt!

Tegnap János Kórház. Azelőtt már Topolánszky is amellett, feküdjem be. Ő is készített EKG-t (idehozta a gépet, ez rendben). A kórházban a röntgenesek már-már öleléssel fogadnak, örvendezve a viszontlátásnak. Közben jó ideig csurgatják a jobb karomból a vért.

Aztán tanácskozás Noszkay szobájában: ő, Wabrosch, Szabó József. Milyen megbízhatóak, okosak! De: már kész is a szoba, maradjak ott, Flóra is velem lakhat.

Végre - az ilyen vität szeretem - mégis hazajöhetek: idáig szervezik az ellenőrzést. A láz kitartóan 37,8, hasztalan minden gyógyszer.

Leselkedő fájdalom, tompa kedély, s mindenekfölött Nagy László halála: amivel szembenézni még gyönge vagyok. (Szívroham hajnalban. Percek alatt vége volt.) Szerettem (személyében is), nagyra becsültem; annak arányában nő a fájdalom, ahogy ez át-átcsap rajtam.

Február 4.

Csúnya fájdalmak rohamszerűen, de így is folyamatosan. Olyan szellemi levertség, hogy - napok óta azért nincs egy betű sem - arra is kevés a testi-lelki erő.

S közben Nádasdi Juliska is meghalt; nyolcvanévesen. S ha akkor megy el, amikor Péter? Mennyivel könnyebb lett volna neki - és még kerekebb az a szép kettős élet.

És pesszimizmus.

Je suis pessimiste et à tel point que - pour ne pas vous désespérer - je balbutie en optimiste[14].

Nehéz órák, alig kihagyásos fájdalmak, háromféle csillapító ellenére is. Reggel Czímer telefonja közben hirtelen oly fáradtság, hogy - az agyamat érte.

Délután Csoóri - újabb hírekkel Király Károlyról. Közben Sára Sándor megtérve Párisból Véronique üzenetével s kérdéseivel a programról.

És a vidéki orvos feleségével, aki személyesen kell hogy átadjon egy erdélyi levelet; egy nyolcvanéves bácsi elmedivalgációit a személyi kultusz kihatásairól a gépállomások dolgozóinak bérrendezésére. - Előttük vettem be a Nitromintot, Flóra megmondta nekik, milyen állapotban vagyok - de ők csak ezen a hangon tovább. De miért jöttek ide (vidékről)? A férfi semmit nem tud a *M. N.*-beli cikkekről - szívesen venné, ha elmondanám a tartalmukat, kész a megbeszélésre.

Formális leszédülés, mire elmennek, egy könyvet azért még dedikáltatva a kislányuknak. Jól jön, hogy Juhász - telefonál - nem jön. Ma Sütőék sem; sok nehézség után úgy-ahogy fapados kocsiban vergődtek föl Pestre - Nagy László temetésére.

A BBC adását nem sikerül fogni.

Telefonálás a *Times* belgrádi tudósítójának. Király Károly ügyében: már kétszer „behívták", hogy vonja vissza állításait.

---

[14] „Olyannyira pesszimista vagyok, hogy mivel nem akarom elkeseríteni Önt, optimistaként dadogok."

Február 5.

Rossz éjszaka, már reggel két Nitromint, fájdalomcsillapító. Czímer telefonja, részletesen, lelkesen a BBC tegnapi előadásáról, Erdély ügyében. Elég hosszan két lapvéleményt ismertettek, az *Economist*-ét és a *Financial Times*-ét. Az alap Király nyílt levele Vernet-hez és az én két cikkem. Mintha világméretben megmozdulna a „kérdés". Óriási máris a figyelem. A rádiókat Erdélyben is hallgatják. Hitem szerint csak jó eredményük lehet. A magyarok legalább néhány vigaszcsöppet kapnak, a román őrjöngők eddig sötétben fojtogató ujjaira legalább zseblámpafény vetül.

Február 6.

Elromlott a kazán (öt évvel ezelőtt vettük!), hideg az egész ház, kint dől a hó; fagyos fürdőfülkében zuhanyozok. S reggeli torlódás, a telefonálás, szakember-kérdés-keresés, mindez Flóra vállán. S Dezső - máris részegen? - a képtelen históriájával, hogy valaki a házban szántszándékkal eresztette le a fűtőtestekből a vizet. S Ika kapkodása, hogy hivatalba menet még rendbe tegye az UNESCO-nak - M. Métraux-nak - visszaküldendő *copie*-t a népművészet magyar sajátosságáról (40 lap). S a kisgyerek föl-alá szaladgálása, mert végül is énrám hárul, hogy vigyázzak rá. S mindezzel az idegpróbával tíz felé mégis úgy-ahogy megindul - két hét múltán - kezemben a toll, a *Beatricé*-re s Lacinak (Weszelynek) levélre a kórházba.

Telefon Örkénynek, megköszönni, hogy elküldte a *Monde* cikkét a *M. N.*-cikkről és Király Károly nyílt leveléről. Hosszasabban telefonon - mert hisz szívvel is írta a helyzetet - ahogy a *Jelenkor*-beli mondata is jelezte. („Olyan népnek írok, melynek egyharmada a határon kívül él.") A kérdésről neki Aczéllal csaknem vitája volt. Lelkesen említette neki a Herder-Ady válasz lélekfölszabadító hatását, Aczél azonban: „Csak ne csináljatok kampányt belőle!"

Délután Szőts István Bécsből. Filmre veszik a József nádor sírkamráinak most föltárult „döbbenetes" titkait. A sorozatos politikai gyilkosságokat a Habsburg-házban.

Még mindig fájdalmak, gyengeség. Elmenjünk mégis - ilyen állapotban - Párisba?

De Flóra szorgoskodik, már az útlevélügyben telefonál, a párisi magyar intézet igazgatójával is beszél. De közben Csoórinéval, Gombos Katival, Kun Ágnessel megy Nagy László, Nádasdi Juliska temetésére. Meg Szécsi Margittal gondolnak-e? A temetésen beszélt vele: fölajánlotta segítségét.

Valamikor volt a kirakatokban kicsiny reklám műcsacsi. A finom rugóra szerelt feje álló nap bólogatott. Köztünk Flórával most az a tréfa, veszek egy ilyet, de térden állót, s holmi imamalomként fejezze az ki az állandó bámulatomat és szeretetemet.

Február 8.

Sütő András és Éva, és Kósa Ferenc vacsorán. Őszinte kép. Az oly fojtó reménytelenség, hogy - erőltetnem kell a beszéd fonalát.

Az embert a végzett cselekedete szerint lehet csak és kell föltétlenül megítélni.

Iszonyú éjszaka. Görcsök, Nitromint, No-spa, Algopyrin, álmatlanság.

Február 9.

Délelőtt fekvés. Orvosi vizsgálat (Iván), elmehetek-e az ebédre, az amerikai követségre. No-spa és Algopyrin-injekció előre? Tegyek pilulákat a zsebbe. Lemondani kínos volna: mindössze hárman leszünk magyar meghívottak (Juhász és Boldizsár).

Igen kitűnően ment minden, az orvosság úgy hatott: vettem mindenből, nem tűnt föl, hogy alig eszem, inni pedig semmi szeszt.

Philipp Kayser a nagykövet, mellette volt a helyem, s mivel kettőnk közül nekem volt könnyebb a francia, még a beszélgetés is kitűnően folyt. Erdélyről is persze, olvasta fordításban a *M. N.*-beli cikkeket; de azért ugyancsak sok dolog újdonság volt neki. Aztán a Korona hazahozatalának körülményei, küzdelme a terv kinti magyar ellenzőivel. (Állítólag állását kötötte hozzá, hogy hazahozzák, mondta később Boldizsár.) Másik oldalamon Mr. Eisenstadt, író. Szemben egy írónő. Flóra a nagykövet Kaysernével, ugyancsak nyelvoldó fölényben a franciát illetően. Az ebéd egyszerű. Jó leves, paprikás csirke, fagylalt.

A feketénél is tartóztattak. De - óvatosan a lehetséges fájdalommal - igyekeztem haza. - Boldizsár hozott a házig. A népi-urbánus ellentétek jelentkezéséről, azt hiszem, túlozva - ez volt a téma. És hogy Nagy László sírjánál miért kezdte énekelni Szécsi Margit a Himnuszt? „Provokáció”-nak hatott! És ha László végrendelete volt?

Február 10.

Fájdalmak és feledtetőül: munka. A legnehezebb rész a *Beatricé*-ből: a magyar etnikum szétszaggatása, kinti-benti beleegyezéssel, sőt helyesléssel. De miképp úgy megírni, hogy közölhető - sőt bevehető - legyen? Regénybe iktatva még ez is megy; valóban megújítható forma még a klasszikus regény is. Tájfestés helyett korfestés.

Délben - 11-től $^{1}/_{2}$2-ig Pethő. A *M. N.*-beli cikkek hatása. Húsz-harminc éve nem végzett ilyen független munkát ilyen eredményesen a sajtó. Elhozza az *Économiste*-ot. De a felső hely: „semmi további kampány”. Holott most már lehetne hivatalos lépés is - a belső feszültségre hivatkozva. De itt - megvan a rettegés, hogy minden „magyar” ügy végül soviniszta lesz.

Mi hát a teendő? Mégis folytatni, úgy, hogy ezeket a meredélyeket messze elkerüljük. Írjak én? Nem. Ő? És ha Örkényt vagy Vas Istvánt szólaltatnánk meg?

Ebéd után is fájdalmak, orvosság, nyugtató.

Józsa Tivadar Pécselyről. Pusztán azért jött föl (vonaton, mert síkosak az utak), hogy - mi lehet a lépés, ha Király Károlyt baj éri?

Aztán megint munka, 10-ig, fájdalmakkal. No-spa és Algopyrin újabb adaggal, és Noxyron, hogy legalább az alvás gyógyítson.

Február 11.

Munka, fájdalom.

Délelőtt Gyuszival egy órára ki Budakeszire a tüdőszanatóriumba, Csoórihoz. Idegbénulás a jobb lábán.

A *New York Times*-ban Király levelének teljes szövege.

Később Sára, Julcsi (Csoóriné), Szécsi Margit.

Később Levendel, az orvos. Rokonszenves, okos - még a Nékosz ünnepélyéről ismerjük egymást.

Este vacsora együtt Ikáékkal, Juhász Ferenccel.

Fájdalom, alig ehetek valamit.

Rossz közérzet.

Február 12. Vasárnap

Erős fájdalmak, álmatlan éjszaka s a tehetetlen düh, hogy semmi orvosság nem használ.

Reggel Flóra újra idetelefonálja Ivánt. Bízik a tapogató ujjaiban: nem fekély, hanem a tetrán (?) tette tönkre a gyomrot, a „bélflórát". Orvosság? Új fájdalomcsillapítókat is ad. És álljak mégis újból röntgen elé.

Munkaképtelenség. Holott a párisi út előtt rengeteg az elvégeznivaló. Levertség emiatt s depresszióig menő kétely: lehet-e valami a *Beatricé*-ből? Nem eldobandó-e máris? Kimondani csak felét is az 1919-20-as magyar „tragédiá"-nak, nem ez lesz-e a korona a „nacionalizmusom"-ra?

Február 13.

Olyan fájdalmak, hogy éjjel fél kettőkor, mivel az addig bevett csillapítók nem hatottak, végül nem röstelltük (Flórával) megkérni Gyuszit, menjen le a városba az első éjjel is ügyeletes patikába, s hozza föl a legújabban fölírt orvosságot.

Ez már nem fájdalmat csitított, hanem agyat kábított. Olyanféleképp váltam el a saját fájdalmamtól, mint a lélek a testtől: lent volt a kín, fönt az alaktalan tudat.

S reggel az angyali Kis Marianne (Bognárné), a János Kórház röntgenológusa, régi jó barátunk. A frissen röpdöső kecses kunsági tündér a tudásával, szakszerűségével.

Csattogtak a röntgenfölvételek a mellkas és a gyomor előtt. Ittam a bizmutkását - még az is csitította a görcsöket. És bent a sötétben Flóra, kint a folyosón Ika: megnyugtatásul - mi történhet, ha a legrosszabbat mutatja is a fölvétel?

De nem a gyomorfekély kiújulása. Tetrán-mérgezés? A gyomorflóra erősen kipusztult, a le nem kötött levegő a szívet nyomja, innen a fájdalom.

Haza tehát üdvözülten, mint akit a purgatóriumból fognak kiereszteni. Ég a seb, de komoly baj nincs, megvan a gyógyulás útja, a visszatérés az elvesztett, fájdalommentes létbe, a paradicsomba.

S már tréfálkozás Flórával. Hogy megforr a szerelem a szívben, valahányszor megmenti az életemet; - kiment a szenvedés poklából!

Február 14.

Fájdalmak, szívósan. Új orvos, Márton István - Wabrosch kezelőorvosa. Hosszú vizsgálat. Egyetlen szervnek sincs baja. Szombatig enyhülni fog.

De most annál jobban gyötör.

Este Iván, Topolánszky és Amerikában élő Ádám fiának egyetemi tanára: Tőkés Rudolf. Kellemes, okos ember, és szívesen beszél is, így jól lezajlott az este - a sok eleve bevett orvossággal.

De aztán, távozásuk után ismét. Meleg tömlő - már csak Flóra tudja, hányféle orvosság. Végre a legerősebb fájdalomcsillapító, az ópiumos kúp.

Február 17.

Délután néhány percre Tóth Lajos Vágsellyéről. A Csemadok rosszhiszeműsége. Janics Kálmán könyve.

Február 18.

Hajszolt munka, hogy elkészüljek az indulásig.

Este váratlanul Wessel Bandi Nantes-ból a fiával, François-val. Laci: „rechute" grave. Itt maradnak vacsorára - Czímer jött még föl, Epstein Erzsi és Juhász. De Ikáék is velünk esznek. Flóra egész nap „rohanva" gépelt, s most még ez is. De szívesen csinálja.

Laciról.

Nyomott hangulat. Bandiék át Grandpierre-hez. Szorongás az úttól.

Február 20.

Görcsös fájdalom... A gyógyszerektől? Vagy mert nem használtak?

Nyolckor a Kútvölgyi fogászatán.

Várakozás közben Tömpe István ül mellém. A karácsonyi, újévi cikkekkel mindenki egyetért, de összefüggésbe hozzák velük, hogy nemcsak Nagy László, de Szemes Piroska temetéséri is a gyászolók elénekelték a Himnuszt. Ez veszedelmes. Nincs köztünk tisztázódás: miért veszedelmes

Onnan gyalog a Jánosba.

Valóságos konzílium: Noszkay, Wabrosch, Márton, Topolánszky. Vizsgálat, kínos. A vizelet-vizsgálat alapján: még ma be kell feküdnöm. Tíz nap alatt így talpra állítanak talán úgy, hogy két hetet kibírjak Párisban. Mert csak itt tudnak jól injekciózni.

Iván hoz bennünket haza.

Összekészíteni gyorsan a *Beatrice* folytatásait. Csomagolás a kórházba.

Négykor Ika hoz be bennünket. Külön szoba, közönségesen tán négy ágy is elférne benne. Nincs kisebb? Hogy Flóra is itt éjszakázzon, őt is betegként kellene fölvenni. De - hazudjon tehát a Főiskolán? Sok munkája van ott is. Majd elintézik másképp.

Egymás után az ápolók. Kényelmetlen ágy, közös WC, messze, a folyosó végén; el nem különíthető zuhanyozó.

Nagy nehezen belemerülök a *Temps Retrouvé* 1916-os párisi arisztokrata-, milliomos-, zsidó világába. Bőbeszédű, igaz, de milyen - igazán realista! És a Goncourt-naplórészlet.

Vacsora egy tányér híg spenót, kitűnő.

Február 21.

Kórház. Nyomorúság, elsősorban lelkileg talán. Kizökkenve a megszokott életvitelből, *rien ne va.* Reggeli kilenc felé. Visszérgyulladás is. Holnap erre sebész jön. Egyelőre borogatásba csavarják. Ha Flóra nincs - nem kellene az élet.

Proust, *Le Temps Retrouvé*.

Délután Wessel Bandi. Már az a gond, ki vállalja Laci temetését. Hogyan lehet megoldani, hogy Bandi mégis itt legyen.

Iszonyodás a párisi úttól. Ha volna elég önzésem, vagyis nem félnék megbántani azokat, akik annyit fáradtak - Frénaud, Seghers, Moreau, Clancier, hogy „sikerüljön" -, lemondanám.

Február 22.

Leghűbb élettársunk a testünk. Minél megbízhatóbban - vagyis minél egészségesebben - szolgál bennünket, annál végzetesebb a hatása, ha csalni kezd, ha el-elárulja a hivatását.

Hogy minden bajom tetejébe még visszérgyulladás is kínozni kezd (a jobb oldali lábikrában) - máskor tán azt juttatja eszembe, kiheverem együtt a többivel. De most hajnal előtt, hogy erre szisszenek föl: aránytalan kétségbeesés fog el: sántikálva, még ezt a kínt is cipelve megjárnom Párist?! Utoljára nyilván. Nem. Semmiképp se kelek útra. Elég volt. Öreg vagyok, fordulok a sutba, összegémberedve várom - de legalább itthon! - a halált. Oly dühöngő - önpusztító - bosszúállással, mint egy elhagyott szerelmes.

*

Elbizakodottan feketekávé reggel is, és - mert olyan jól fölfrissített - ebéd után is. És félórára rá a tetrán (?) - gyötrelmek legmutatványosabb jelenetei. Görcs, újabb görcs; az Algopyrin sem enyhíti. Nagy sokára a tej és a keksz csillapítja.

Napok óta nem látok - nem is kívánok - hírlapot. De Flóra behozza a postát. Egy szabályos őrült, hogy milyen gyalázat Veres Pálné utcát írni ki, mikor az helyesen Veres Péter, és egy nyolcvankét éves aggastyán verse válaszul a *M.N.*-beli cikkekre. És Makkai Ádám Amerikából, ugyancsak a *M.N.*-cikk, illetve Erdély sorsa kapcsán igen hosszan, hogy járjak ki Édesanyjának - Ignácz Rózsának - Kossuth-díjat s kitüntetést - amit meg is érdemelne valóban sokak előtt -, mert hetvenéves lesz. Mindez teljesen pótolja a hírlapokat.

Proust - bámulatos, miket tud kihozni M. de Charlus-ből.

Február 24.

Szobánk elég tágas, de csak annyiban „külön", hogy a nagyobb „postoperatív" teremtől csak egy (most kulccsal bezárt) ajtó választja el; a betegek nyögése áthallik.

Flóra naponta megjárja a Főiskolát, a lakást. Valamit mégis pihen, mert ide telefon nincs. (Az irodába jár le, ha telefonálnia kell.) Egymás mellett a két kórházi ágy; ő is lefekszik, s olvas órák hosszat estefelé, akár én.

Németh *Homályból homályba* címmel összegyűjtött emlékezéseit olvassa. Nem győzve ámulni Laci őszinteségén és igazmondásán; újra s újra kifakadva: mennyit szenvedett! Mi is csak most, naplóit olvasva tudjuk meg, mennyit szenvedett!

Mivel én még a *Temps Retrouvé*-t olvasom, megjegyzést fűzök az őszinteség és az igazmondás viszonyáról. Föltárva minden titkunkat, azzal még nem az igazságokat tárjuk föl. Minél „őszintébb", voltaképpen annál egocentrikusabb vagyok, annál igazságtalanabb tehát nemcsak másokkal, de a valósággal szemben is. Az elszánt kitárulkozókban rendszerint alig van humor. Vagyis fölény magukkal szemben is.

De még a szenvedés is! Valóban, Laci fájdalmasan összekülönbözött rengeteg olyan emberrel is, akik láthatóan a javát akarták. Tehát - érvényesítette a saját természetét, másokat is ugyancsak meggyötörve. Itt tehát mérlegelni kell a sajnálkozást. Más képe a dolognak, amikor pusztán a tehetségének a kiárasztása miatt támadtak rá, és kínozták embertelenül, kínozták volna a keresztre feszítésig. Ahelyett hogy ápolták, nyesték, permetezték és trágyázták volna azt a századcsodája termőfát, kaszabolták, gazosították. Ahelyett hogy a gyönyörű gyümölcseit szedték volna, a rügyeit tépték, a virágait taposták.

Február 26.

Naponta négy injekció - kettő a vénába - egy hét után az ismétlődés folytán kezd kínos lenni. De mintha eredménye mutatkoznék.

A bezártság is már a fullasztást közelítgeti. Noha jó háromnegyed órát ma is járkáltunk föl-alá a Sebészet előtt - ahol Béni is, Márta is meghalt. Milyen közeli ez is azáltal, hogy teljesen a múlt birodalma már.

De - olvasásra jó volt ez a börtön. Föloldott a lelkiismeret-furdalás alól, ami nálam mindig megrontja a csak „művészi élményként" vállalt olvasást.

Németh *Homályból homályba*-ja tanulság is lett. Az igazmondásnak akadálya lehet az őszinteség.

És Proust *Prisonnière*-je, *Fugitive*-je is - teherként hordja a túl közeli őszinteséget.

Február 27.

Vizsgálatok, injekciók, majd Noszkay, Wabrosch, Szabó tanácskozása. De csak állhatatoskodásomra bocsátanak haza már ma. (Már csak „nyomok"-ban van a vizeletben fehérje, genny; idejövetelemkor „teljesen telített" volt. Otthon még tovább kezelnek.)

Szorongás - csaknem a klausztrofóbiáig. S az ingerlékenység ugyanakkor, hogy bárki bármikor benyithat kopogás nélkül a szobába.

Két órára érkezünk haza. Itthon megnyugtatóbb. Holott a központi fűtés a padláson befagyott, s így 26 fok van az alsó szobában, hogy a csövek kiolvadjanak.

Február 28.

Elvesztegetett nap - az úti előkészületek zavarodottságában.

Délben Flóra is, Ika is megjön, s megyünk - én elég erős gyomor- és hátfájdalmakkal - ruhát, inget venni. A Rákóczi úton négy állongó, kövér főnök felügyelő tekintete alatt egy fürge, kis termetű eladó túlságosan is mai (tegnapi) divatú öltönyre beszél rá bennünket - 2400 forintért. (Száz forint borravaló neki.) S aztán még egy olcsó - 800 forintos - japán felöltőre is. Azért csábulok rá, mert japán.

*

A telefon változatlanul rossz.

Este Juhász, hiába kísérletezve a telefonnal, átjött, összeütött maradék vacsorán itt is maradt.

Március 1.

Délután ötkor Aczél, egyedül.

Először is: Weszelyről. Tegyen meg mindent, ha Ika telefonál. (Már az esetleges temetés dolgában is.) Alig tudok beszélni, a könny az orromba szalad, ahogy Laci emberségét, bátorságát, tehetségét emlegetem. S el is akad a szavam, amikor anyjáról is beszélek: ő volt az én magányos anyám egyetlen barátnője.

Nagy Ferencről aztán. Elkéri a levelet, de csak részleteket olvasok föl.

Aztán, hogyan is beszélhetek én Párisban? „Mintha a kormányt és a pártot képviselnéd" - mondja tréfásan, de mégiscsak komolyra kell fordítanom a szót. Hány évig lehet egyáltalán még szavam? Kettő, három? („Tizenöt!") Úgy kell végeznem legalább, ahogy kezdettől csinálni szerettem volna.

A nemzet kétkerekű taliga. Az egyik kerék a politika, a másik a szellemi élet. Ez az utóbbi aztán igazán gyalázatosan döcögött, rángatta az alkotmányt. Függetlenül kell működnie, de mégis összhangban - a mát tekintve.

A románokról.

S megint csak az én álláspontom: Dörömbölni kell.

Igen szívélyes elválás, a kapuban. „Én nem változtam se lakást, se feleséget se barátot." - Számíts engem is azok közé.

Március 3.

Szakértői rémtörténet - az indulás előtti napok idegfeszültségének növelésére. Három hete megállt lakásunkban a fűtés. Hosszas utánajárás, szomszédból való telefonálások után (mert a mienk még mindig nem működik) megjelennek a mérnökök, külön autókon, hármas bizottság. A csövek befagytak, azért nincs cirkuláció. Napokig tehát 60-70-80 fokos melegre kell fűteni a kazánt, a csöveket hősugárzókkal melegíteni. Semmi eredmény, csak újabb kiszállás és tanácskozások. Flóra végre megnyeri a szomszédos Moska - Mosco, mert olasz eredet - urat, nézze meg ő is.

Átfordít a kazánon egy csapot - megy máris a forró víz. Szó sem volt fagyásról. Az egyik mérnök vagy másvalaki a sok közül még az elején hibásan nyúlt hozzá.

Délelőtt Czímer - búcsúzni, mert hiába hívott telefonon.

Tavaszi idő. De én mint az ablakba előmászó aggastyán légy a keserves kitelelés után.

Március 5.

Némi döccenők után mégis Párisban. A hivatalok rosszul tudták, hogy Pestről van közvetlen kocsi Párisba. Az utolsó percben, az állomáson a hordártól tudtuk meg a tényt, ilyen közvetlen hálókocsi Bukarestből jön, ha - jön. Rendszerint annyit késik, hogy csak a délutáni vonathoz csatolhatják. Halasszuk hát estére az indulást? Amikor Párisban már vasárnap hajnalra várnak? Fölszálltunk egy I. osztályú fülkébe - útitársul a kedves Gách Mariannt kaptuk, Bécsig. Ott a

Westbahnhofon a bécsi Magyar Intézet igazgatója - Pamlényi Ervin - várt. Át kellett szállni, volt másfél óra. Körbesétáltuk a Stephans-dómot.

Köröm közül ebédeltünk a vonaton, a hazai sült csirkéből. Altató, fájdalomcsillapító - tűrhető éj. A Gare de l' Est-en Klein Márton, a párisi Magyar Intézet igazgatója és - helyettese? - Nemes Tibor várt. Hozott el a követ, Veress Péter lakására. Baráti, meleg légkör. Meleg reggeli, pótmosakodás és alvás. Séta ki a Pont de Neuilly-ig, mert Neuilly-ben laknak. Ebéd épp ilyen jó hangulatban. Az istentelen hideg miatt Péter kölcsönadta a vastag pulóverét.

Az Odéon szállóban, a rue de l'Odéonban vettek ki nekünk szobát. Pihentünk, s lementünk a Notre Dame-ig. Páris - hányadszori viszontlátásra? - nem adta most a szemnek azt az örömet, mint máskor. Igaz, dermesztő a szél, vacogva igyekeztünk vissza a szállodába.

Frénaud-val már beszéltünk, telefonon. Charaire-ék levelet hagytak, hogy estére várnak.

Vasárnap van, de az első benyomás - hol a párisi elegancia? A fiatalok itt is lomposak s noha kedvesen udvariasak: vidámságuk nem a régi.

A szállodában mintha egyedüli vendégek volnánk. Ódon épület túlmodernizálva. A gerendamánia a lépcsőház korlátjai helyére is 3-400 éves poutre-okat rakott. Az ablakok bedeszkázva, mécsesszerű lámpák. Ostromemlék. A mennyezet festése viszont leleményes: az alacsony szobát igen magasnak láttatja a sötét tükröztetéssel.

A vágó hideg szélben este 8-ra Charaire-ékhoz. Georges a régi, noha anyagi bajai vannak. A híres Atelier - eladására kényszerül. Véronique asztala tele fordítással.

Hirtelen sült jó vacsora, de én csak krumplipürét és avokadót eszem, egy körömnyi hússal. Így is fájdalmak.

Eljön Jean-Luc Moreau - finnugor nyelvész. Nagy szakáll, s valóban a szakállának beszél igen gyorsan. (Je suis dur d'oreille, c'est incontestable[15].) A háromnapos programokról. Mme Barre - azt ígérte, eljön, ha „a helyzet úgy alakulhat" (a választások miatt).

Terv, hogy menjünk le néhány hétre Saint Jeannet-be. A néptelen utcán Moreau kísér bennünket haza - most magyarul beszélünk. Szerény, kitűnő tudós.

Március 6.

Délig a szállodában - hogyan is alakuljon a győrieknek szánt *Fáklyaláng* első fölvonása. Aztán Nemes Tiborral, Klein Mártonnal a hallban, hogy ne szerezzünk-e olcsóbb szállodát, már csak az állam számára takarékoskodva. De ide száll meg csaknem minden magyar, és - csak azért olyan drága, mert minden iszonyúan megdrágult.

Ebédre Nemes Tibornál. Felesége - Diána - éppoly erős, egészséges, mint Tibor. Kevés leves, krumplipüré. Háromra már itthon is vagyunk.

Itthon viszont rosszullét, olyannyira: tétovázunk, elmenjünk-e Veronikával a Fondation Lévy-gyűjtemény kiállításra. Végül mégis igen.

Az 1900-1930-as évek modernjei. De a közönség! Csupa öreg, de nyüzsögve, telve érdeklődéssel.

---

[15] Rosszul hallok, nem kétséges.

Utána a rue de la Grande Chaumière-be, a Gauguin-műterembe, ahol oly sokszor laktunk, főztünk - fáztunk. Georges képei - és ártatlan hiszékenysége. Véronique és Georges életének alakulása.

Este nyolckor rue du Dragon. Tea és egy vékony szelet sonka a vacsora. Még bővebben Georges múltja és jövője. Már az apja, mint *fils à papa* verte el (mint dilettáns festő) a híres Charaire-vagyont. Most már a hajótörés maradékai fogynak el.

Húsz perc a tv-ben a választási agitációból. Minden párt jelöltje beszélhet.

Az utcán egy percre eltévesztem a legközelebbi utat haza. Megkérdezem a legelső szembejövőtől, jól megyünk-e a Bd. St. Germain felé. Megmagyarázza, aztán: Nem lengyel maga? Magyar vagyok. Erre kedvesen törve a magyart: Jó estét kívánok. És persze: *Polski venger dva bratanski* - és meleg kézrázás.

Fölidézni oly elevenen (hogy magam is benne elevenen mozogjak) 1849. augusztus 10-ének éjszakáját, a vitát Kossuth és Görgey közt, itt a rue de l'Odéon kis szobájában: mégiscsak nehezen megy. De mégiscsak ebből a távolságból látom most már világosabban a *Fáklyaláng* igazi *témáját.* A munka maga nehezen indul.

Délelőtt 11-kor végig a rue de Monsieur le Prince-en át (ahol egykor Pascal Istennel találkozott), a Presse Universitaire-be. Kétórai topogás, séta az új könyvek között. (Flóra gyógypedagógiát keres.) Egyet sem veszek meg - annyi otthon is, amit még nem olvastam el, s amire már sarkallna az idő.

Fél egykor Dauphin. Meleg összeölelkezés a szálló halljában. Oly hangon ismétli „mon cher petit frère", hogy az irodabeliek is idenéznek. Előkelő vendéglőbe akar vinni, de mi - mert moule-t kívánunk - a szemben levő „brasserie"-be kormányozzuk: annak étlapján is ott a hajdani - legolcsóbb - táplálékunk, a fekete tengeri kagyló.

Se bor, se apéro, se kávé. Ő beszél. Kebelezi be a tucat osztrigát - Flóra épp csak egyet vesz át tőle -, a báránysültet, az almáslepény óriási adagját, a nagy üveg „vin d'Alsace"-t. Fél háromig önti a tudását, a francia élet titkait, a világhelyzet híreit, az ifjúság problémáit. „Doyen de la Faculté" - mindenfelől kitűnő az értesültsége, és megalapozott a pesszimizmusa. A világháború elkerülhetetlen, az amerikaiak műveletlensége, kamaszos önhittsége fogja kirobbantani. Magyarországról szinte elragadtan beszél, nemcsak ifjúsági emlékeinek hatása alatt (járt velem és Else-zel Ozorán, sőt Gyánton is). A keletiek vallásossága hódít.

Épp csak pihenünk, máris telefon Frénaud-val. Gyalog megyünk el a rue de la Bourgogne 52.-be, jó háromnegyed órás sietős séta. Páris - most lesz ismét rokonszenvesebb, szebb.

Monique egyszerűsége. Rögtön az összecsókolózás után olyan közvetlenség, mintha azóta ismernénk, amióta André először emlegette. Jó kapocs persze, hogy Ikáról ő is, André is lelkesen beszél. Csak túl szerény, túl zárkózott!

Aztán a program. André fölolvassa a holnaputáni bevezetőjét, a fordításait. Aztán elejétől végig szinte színészi teljesítménnyel az *Egy mondat a zsarnokságról*-t. Mi lenne, ha az ünnepi esten is azt szavalná el. (S utána én magyarul!) Komolyan gondolja, az asszonyok persze rémülten tiltakoznak. Majd: menjünk le hozzájuk Bussy-le-Grand-ba (Burgundiába) néhány napra! Ha érdekel még a francia parasztság alakulása, arra a falu mintahely. Romlatlan még a turistajárástól.

Magunk kímélése végett kerekedünk föl. Meleg összeölelkezések lent az utcán is, mielőtt taxiba ülnénk.

Éppoly kamaszosan tiszta ő is, akár Charaire. Csak hát benne ez a tisztaság azon elevenen - egyenesben - működtette a rendkívüli tehetséget.

Nála látjuk a második „meglepetés”-t, a szép plakettet, amit Moreau állított össze az új versfordításokból, és látott el szellemesen közvetlen előszóval. „C’est la première fois qu’un poète hongrois reçoit un prix français” után „...vous appartenez à une nation meurtrie souvent, contrainte toujours à lutter pour son indépendance”.[16]

És Frénaud is, Dauphin-Meunier is kit dicsér? Kádárt, Aczélt. Noha az egyik a két franciából „socialiste acharné,” a másik „en principe catholique fervent”.

Március 8.

Nem is annyira az altató adott jó éjszakát, hanem a párisi friss (tengeri) levegő - még tisztább, mint diákkoromban.

Reggel épp csak próbálgattam a munkát: meghagyjam-e az aradi 1849-es tanácskozásban Szemerét.

Negyed tizenegykor idejött előzékenyen Klein Márton. Lehet-e azt mondani nőnek: Madame la Présidente (a szokásos „madame le président” helyett). Nem nyilall-e ebben célzás Baudelaire kétes hírű présidente-jára. Nem. De azért kerülni fogom a megszólítást. Egyáltalán a beszédet.

Valamivel korábban érkezünk a Faubourg St. Honoré-ba, az Hôtel Normandy elé. Megkerüljük az épületet. De már gyülekeznek is az emberek. A követ, Veress Péter, feleségével, pesti és itteni sajtó- és tv-emberek. A külön díszhelyiségben már nyüzsgés. Híre fut: itt lesz a miniszterelnök Raymond Barre felesége is. Most, a választási harc közepén.

Igen fárasztó: harminc-negyven év előtti arcoktól kapok csókot s hozzá ölelést is. És: „Tu me reconnais, n’est-ce pas?” A percnyi megfeszített agymunka, míg beugrik a kép. Hogyne! Persze! Bien sûr! - Roger Richard a legmeghatóbb (most a rádió irodalmi osztályát vezeti). De - a legtöbb arc rögtön vissza is merül a negyven év előtti homályba.

Megjön valóban Barre-né, frissen, természetesen, vidáman; feleannyi se rajta a festék, mint Pesten. (Mintha ott lovagi rostélyként viselte volna a túlzottan fölrakott párisi színeket.) Flórát keresi. De persze Flóra most is valahol hátrahúzódott a legszerényebbek közé: Yvonne-nal beszélget.

Mozigép, fényképezőgépek villogása. A pesti és két párisi televízió. Sugár András, Havel József; egy ismeretlen francia a készülékbe beszéltet, kapásból.

Jó félóra múlva végre Madame Fleury - a présidente - megnyit, beszél, méltat, meglepő szókészséggel, szabadon, épp csak egy cédulácskába pillantgatva.

Ez jó egy órát eltart. Átadja a szót Jean-Luc Moreau-nak - díszbe vágta magát, s ez fokozottan hat a torzonborz szakálla alatt. Ez is lett vagy félóra. Szöveget olvas; nyilván megkapjuk majd.

*

[16] „Első ízben történik, hogy egy magyar költő francia díjat kap... „„...ön olyan nemzet fia, amelyet gyakran meggyötörtek, amely mindig arra kényszerült, hogy harcoljon függetlenségéért”.

Jean-Luc Moreau beszéde a következő volt:

Kedves Illyés Gyula, kedves Gyula bácsi, kedves barátaim.

A Francia Költők Társasága, személy szerint annak elnöke, Marthe-Claire Fleury olyan feladatot bízott rám, melynek nagy megindultsággal teszek eleget. Az esemény, mely Ön köré gyűjtött ma bennünket, emlékezetes esemény marad: tudomásom szerint ez az első eset, amikor egy magyar költőt francia díjjal jutalmaznak. Egyfelől azok, akik ismerik vagy ismertetik a magyar költészet káprázatos gazdagságát, másfelől azok, akik emlékeznek Batsányi sorára: *Vigyázó szemetek...*, akik tudják, hogy milyen példák iskolájába járatta forradalmi múzsáját Petőfi, akik emlékeznek az Önök költői által leírt és számunkra oly megindító párisi földrajzra: *Páris az én Bakonyom, Denfert-Rochereau úgy hangzik, mint egy átok,* nem is szólva a *rue Budé 9*-ről és a *boulevard Bourdon*-ról, amelyek Önöknek hála a költészet szentélyeivé lettek - igen, tapasztalatból mondhatom, hogy mindezek az emberek, akik némileg restellik annak a szeretetnek egyoldalúságát, amellyel legjobb íróik mindig is viseltettek Franciaország iránt, s akik őszintén szenvednek az értetlenségnek vagy közönynek attól a falától, amelybe Önök többnyire nyelvi okokból beleütköznek, a díjban, amellyel ma jutalmazzák, új bizonyítékát látják annak, hogy valami csakugyan megváltozott nálunk.

Azt hiszem nem árulok el titkot, ha megvallom, hogy a Francia Költők Társasága egyhangúan és lelkesedéssel szavazta meg Önnek e díjat, melyet alapszabályaink szerint egy *francophone* idegen költőnek szoktunk odaítélni, akinek műve dicsőségére válik irodalmunknak. *Francophone:* ez a szó talán megmosolyogtatja, ha ugyan hallatán nem húzza föl a szemöldökét. Megnyugtatására azonban hadd jegyezzem meg, hogy nem vagyunk annyira imperialisták, mint amilyennek olykor látszunk. A *francophone* szó azt jelenti: „aki franciául beszél", tehát azt is jelentheti: „aki franciául is beszél". S ha e díjjal természetesen gyakorta olyan költőket jutalmaztak, akik nyelvtestvéreink is - mint Léopold Sedar Senghort, Franz Hellenst vagy Marcel Thiryt -, első kitüntetettjei között volt Lionello Fiumi, T. S. Eliot, Pär Lagerkvist majd utóbb többek között olyan költők követték őket, mint Jorge Carrera Andrade vagy Jórgosz Szeferisz. Hogy egy szép napon az Ön nevének kellett következnie nevük után, nyilvánvaló volt előttünk.

Ön Magyarországon klasszikus író, sőt - olyan jelzőt használok amelyet élő költőre nem szoktak alkalmazni ám az Ön esetében ez az igazság - nemzeti költő.

Ön a puszták népének szószólója - ezt a nagyszerű könyvet kétszer is lefordították franciára, s ebben az esztendőben bekerült a párizsi egyetem magyar tanszékének anyagába.

Ön Petőfi ihletett életrajzírója.

Ön esszéíró; alkalomadtán szenvedélyes pamfletek szerzője.

Ön elsőrangú drámaíró amit egyébként a franciáknak alkalmuk volt megtapasztalni néhány évvel ezelőtt, amikor a Vieux-Colombier színházban előadták *A kegyenc*-et.

Ön - kell-e mondanom? - a magyar irodalom egyik legnagyobb költői életművének szerzője, olyan életműé, melyet a francia közönség jól ismer, hiszen költeményeinek több válogatása is rendelkezésünkre áll: 1956-ban jelent meg az első, Pierre Serghers és Gara László gondozásában, 1963-ban a brüsszeli Maison du Poète tiszteletadása, melyben több belga és francia költő is közreműködött abból az alkalomból, hogy a Knokke-le-Zoute-i nemzetközi biennále nagydíjával tüntették ki. Végül - bár nem *végül,* de jósolni nem akarok - 1966-ban egy Illyés-kötet jelent meg a *Poètes d' aujourd' hui* sorozatban. Egyébként igaza van közmondásunknak, mely szerint *sokat igazít a véletlen,* hiszen Önt éppen akkor „koszorúzzák" (ahogyan az irodalom köztársaságában mondják), amikor egyik legodaadóbb fordítóját, Luc Estang-t.

Hadd mondjam el azt is - mert dicsőségére válik -, hogy hazájában - jól ismerem Magyarországot, tanúsíthatom tehát - olyan erkölcsi tekintély, amilyenhez hasonló tekintélynek nálunk csak Lamartine örvendett a maga idejében, és talán Victor Hugo. Tekintélyét bizonnyal annak köszönheti, hogy gerincét sohasem hajtotta meg a zsarnokság előtt, bármilyen zsarnokság volt is az, hogy mindig védelmébe vette honfitársait, bárhol éltek is, hogy mindig határozottan védelmezte azokat a nemzeti és nemzetközi értékeket, amelyekhez Ön és egész népe oly szorosan kapcsolódik.

Nagy megtiszteltetés nagy szerencse számunkra, hogy egy ilyen kivételes férfi egyszersmind Franciaország barátja!

Mert jóbarátja Franciaországnak: hogyan is felejthetnénk el, milyen ajánlással látta el nagyszerű munkáját, *A francia irodalom kincseshází*-t, melyet 1942-ben adott ki, midőn mély szakadékba zuhant hazánk, s az Öné, ne vegye zokon, ha ezt mondom, ugyancsak zsákutcába jutott, mint rá is mutatott, mielőtt még túl késő lett volna: „Hálánk jeléül szeretném felmutatni ezt a tisztelgés-gyűjteményt a francia népnek, sorsa nehéz pillanatában” - írta. A mi Jules Supervielle-ünk, amikor szívének indíttatására egy alkalommal az Ön népéhez akart szólni, költeményét Önhöz intézte.

Emlékeztessünk-e arra a fiatalemberre, aki már dunántúli falujában francia folyóiratokat olvasott, melyekben Francis Jammes méhei zümmögtek, Claudel sorai hömpölyögtek, Vildrac nemes humanizmusa, Jules Romains unanimista kollektivitása zengett? Szükséges-e újra elmondanunk a hunok párizsi eposzát? Emlékeztetni rá, hogy baráti kapcsolat fűzte Max Jacobhoz és Bretonhoz, Éluard-hoz és Cocteau-hoz, Crevelhez és Tzarához? Megemlíteni hogy mindig is rajongott Ruteboeufért és d’Aubignéért, csodálta Gionót? Idézni, mit felelt, amikor Kosztolányi megkérdezte, hogy kitől tanult írni? - „Jules Renard-tól” - mondta. Hivatkozni Malraux-val folytatott beszélgetéseire? Nem is szólva mind az élőkről, kiknek nevét igencsak hosszadalmas volna felsorolni.

Minthogy olyan nép fia, amelyet gyakorta sebeztek meg, amely minduntalan harcra kényszerül függetlenségéért, ellenállásra identitásának megoltalmazásáért, nem tévesztette meg ama bizonyos *párizsi szellem* délibábja. Kevesen értették meg oly mélyen a hatszögű Franciaország izgalmas változatosságát, kulturális hagyományunk felemelő és olykor tragikus bonyolultságát, mint Ön. Szent Lajos szigetének hajdani polgáraként olykor francia verseket is írt, máskor pedig arról ábrándozott, hogy *hazaérkezik* egy kis pireneusi tanyára, ahol *katalán nyelven fogadják, persze, vagy baszkul,* ezen a gyönyörű és elszigeteltségében az Önök nyelvére emlékeztető nyelven, melyet a legenda makacsul és régóta rokon nyelvüknek tart. Magyarra fordította az oïl nyelvű irodalom remekeit, az *Iszalag*-ot és *A fösvény*-t, Racine-t és Beaumarchais-t, a *Tengeri szél*-t és *A Beauce-vidék felajánlása a Chartres-i Boldogasszonynak*-ot, s Montségurben népére gondolva áhítatosan elmerengett; és idézte De Coster nevezetes mondását: „Mindenemet elrabolták, még nyelvemet is”.

Vajon azok, akik azt hiszik, hogy kedvünkben járnak, ha azt mondják, hogy francia költővé kellett volna válnia, hogyan gondolhatják egy pillanatra is, hogy hagyta volna elrabolni anyanyelvét?

Ebből a meséből nem kérünk.

De micsoda öröm, büszkeség és tisztesség a francia költők számára, hogy azt mondhatják: „Illyés, a magyar költő, a barátunk...”

Jean-Luc Moreau

A „díj”: a plakett, hátlapjára vésve az esemény. Egy sèvres-i váza. Egy díszkiadású francia versantológia.

Sikerül elhárítanom, hogy összefüggően beszéljek (külön-külön annál többet kell). De van, aki vállalkozik - a franciák imádnak - és tudnak szónokolni.

Aztán a díszebéd. Szavakkal elérhető asztaltársak: szemben velem Champson („le frère calviniste” akadémikus), Veress Péterné, madame Fleury, bal oldalamon Jules Romains özvegye (szerencsére csaknem kiáltva beszél), jobbomon Raymond Barre-né (Hegedüs Éva), aztán Veress Péter. Hosszadalmas kiszolgálás - ahogy már szokásos, hogy legyen idő az eszmecserére (akkor is, ha közhely). Barre-néval elvétve magyarul folyik köztünk a szó. Rokonszenvesen egyszerű, nyílt - bár azt mondják, tud erős is lenni a férje támogatására. Még történeteket is mond. Hogy mennyi fáradságába került, míg hibátlan lett a francia kiejtése. Bár de Gaulle az első találkozásukkor azt kérdezte: „Vous ètes de Lyon?” - „Un peu plus loin, mon général.” - „Où donc?” - „Je suis née à Budapest.” Barre-nénak valamivel előbb el kellett menni. De nem találja az esernyőjét. „Pedig magammal hoztam, ide tettem mögém a székre.” Elvesszük a széket, s ő maga guggol le, térdelve szinte a földre, hogy az asztal alá lásson. A pincérek vitték el rögtön az érkezéskor.

Aztán - mi sem várjuk meg a feketét és - a toasztok idejét. Madame Fleury tartóztatása és - „et votre discours promis?” - ellenére szépen - csak vállal érintve búcsúzóul az ottmaradókat, elmentünk.

Még egy órai pihenés.

Mert elígérkeztünk a követségen tartandó nőnapi ünnepélyre. Itt megtartottam az ígéretet, beszéltem húsz percig is - az eljövendő matriarchátus előnyeiről, tréfásan.

Utána Patkó Imre vitt el bennünket a lakására - miután a tervezett moules-vacsorát lemondtuk. (Flóra sem tud enni, a keddi moule nem volt friss, megártott.)

Okos - hosszas beszélgetés a várható francia választásokról. Erdélyről, a hazai szellemi élet „kihagyásairól”, hogy másképp ne mondjam.

Tizenegy óra felé végre itthon. Meleg fürdő hogy legalább az izmaimból kimosódjék a fáradtság.

Március 9.

A kedvező - naposabb - idő könnyít valamit a szorongató kedélyen: még mindig szereplés vár. Gyalog föl az Odéonhoz, aztán a rue de Vaugirard-on a rue de Rennes-ig, harisnyát venni, mert azokon, amiket Flóra hozott, leszaladt a szem. A Monoprix bezárva, átalakítás. Tovább gyalog hát le a Raspail-on a Bon Marchéba. Nézelődés, járkálás, egyre égőbb talpakon. Kis cipő Bálintnak, egy marék gemkapocs, húsz képeslap. Üldögélés a Bon Marché előtti kertben, aztán gyalog haza. Alig van kifestett nő az utcán. De a divat éppoly bolond: világos, könnyű, térden aluli vászonszoknyák, a cipők hatalmas sarokkal - néha sarkantyúutánzattal - és felül rövid bunda. De a fiatalok változatlanul nyíltak, kedvesek. Dél van - rengetegen esznek papírból, menet közben. A St Sulpice téren a palacsintasütő előtt sorban állnak. (A kertben is evett zacskóból mellettünk egy nem is szegényesen öltözött asszony.) No és mi is úgy hozzuk be a hálószerű szatyrot hogy a portás ne lássa meg benne a tejesdobozt, a kenyeret, sonkát. Az ágyon ülve ebédezünk igen jó hangulatban - lábunk elé terítve a *Figaro* vezércikkét - Barre óriási fényképét -, hogy a morzsa ne a szőnyegre hulljon, áruló jelként. A munka, amiért voltaképpen kijöttem? Eszembe se juthat. Flóra gondja is, átvarrni a gombokat a még Pesten vett ingek túl bő nyakán.

Hat óra felé az Intézet kocsiján a „Beaubourg”-ba (Centre Georges Pompidou). A pincék pincéjébe: ott kell parkolni. Külön kaland mire „föl”-érünk abba a souterrainbe, ahol az előadóterem vár ránk, egyelőre az igazgatóval - Gautier-val és a rendezőkkel. De itt van Frénaud, Seghers, Clancier is. Hamarosan megtelik a terem úgy, hogy oldalt is hármas sorban állnak.

Ismerősök serege itt is, a múltból tolongva, mint a rajzásból megtérő méhek. Dária! Jacqueline és Fejtőtől Nyékiig az emigránsok. Külön csoport - Batsányi-kör - rögtön találkozásra hív. Magyarul, franciául vegyest kell gyorsan válaszolnom, nem is látva, kinél van hangfelvevő mikrofon.

Pontosan kezdődik a „Revue parlée”. Gautier vezeti be. André lelkes szónokként elmondja, amit tegnapelőtt fölolvasott, aztán Clancier beszél jegyzetekből. S átadja nekem a szót, illetve: olvassak föl magyarul valamit. Rövid bevezető után, hogy milyen nyelv is a magyar nyelv, „langue orpheline, mais parlée par quinze millions d’hommes, dont seulement dix entre les frontières actuelles du pays, les autres en dehors dans des circonstances peu favorables”[17] - a *Koszorú* című verset olvastam föl. A szokatlan nagy tapsban persze része van az udvariasságnak. (Bár a magyarok közül később jöttek azzal is, hogy sírtak.)

Közben surrogtak a tv-fölvevők, kattantak a fényképezőgépek.

Egy kitűnő (mondják, igen neves) színész, Negroni kezdte a szavalást. Igen jól, ismétlem ezt is, mások véleménye szerint.

Ekkor suhant be a terembe Barre-né; fölismerték, rögtön a követhez vezették. Egy ideig a színpad alján álltak, míg Veressné át nem adta a neki járó - miniszterelnök feleségének járó - díszhelyet. Fejbólintással üdvözölték egymást.

André, Pierre, Clancier és Negroni most fölváltva mondta a verseket. „Érthetően?” - kérdeztem később. A sorozatos tapsok azt bizonyították, hogy igen.

André Frénaud beszéde a Centre Georges Pompidou-ban.

Üdvözlet Illyésnek

Szabad-e beszélnünk egy költőről, ha ily kevéssé, ily fogyatékosan ismerjük művét? A csodálat és barátság, amit Illyés Gyula iránt érzek, annyit mindenképp megenged hogy üdvözöljem itt, Párizsban, Franciaországban, közös földgolyónk egy városában, országában... Hadd köszöntsem először olyanként, amilyennek látom, azt az embert, aki a szélben és a szenvedésben fölmagasodik a roppant paraszti világból; a férfit, aki a valósággal való kapcsolatában szüli újjá erejét, akárcsak a harcban Herkules.

Eredetéből, szüntelenül vissza- és visszanyúlva az első tápláló erőkhöz, a sorscsapások és az álmok mély televényéből mint bőségszaruból ömlik elénk a hatalmas, gazdag termés. A test és a lélek elemi realitásai, a szerelem valamennyi alakzata, a halál ellenállhatatlan erővel hömpölygő folyama mind ott van költészetében. Illyés Gyula teljes költő, akinek szemében semmi sem olyan jelentéktelen, hogy meg ne énekelné az ember benne rejlő fájdalmait és örömeit; nem tartja méltatlan feladatnak, hogy kifaggassa az embert egy krumpliföldről, avagy megszólaltassa a regrutákat, amikor bevonulnak vagy a háborúba indulnak.

---

[17] „árva nyelv, melyet azonban tizenötmillió ember beszél, de csak tízmillióan élnek az ország jelenlegi határai között, a többiek kívül rekedtek, kedvezőtlen körülmények között”

Páratlanul sokszínű költő, hol heves, hol gúnyos, a mélyről feltörő fantazmákat csakúgy ismeri, mint az érzékiség minden árnyalatát. Olyan költő, aki a történelemben él; aki tudja, milyen gyáva olykor az ember, és hogy mennyi bátorságra van szükségünk a továbbéléshez; aki sohasem csapja be magát; aki vállalja ellentmondásait, és aki nem enged büszkeségéből. Aki ismeri a múltat; aki vallatja a jövőt; aki népének fia; népének fénye. Felelős költő a törékeny világban.

*

Miért kellett bekövetkeznie, hogy a költő efféle képzete Nyugaton szinte különösnek tűnjék? Mert nálunk összezsugorodott a költészet birodalma. Durván egyszerűsítve: Baudelaire, vagy ha úgy tetszik, Mallarmé és Rimbaud óta „egészen a szürrealizmusig" és tovább a költészet legérvényesebb áramlata, ha nem az egész költészet arra törekedett és arra törekszik ma is, hogy feltárja a legmélyebb erőforrásokat, munkába állítsa a nyelvet, ahogyan az működik. Az Ellenállás költészetének nem volt folytatása, 68 májusának nemes lendülete pedig nem hagyott jelentékeny költői nyomokat. De költészetünkben nem csak a nép reményei nem találnak kifejezésre, hanem az ember leggyakoribb helyzetei és érzelmei sem. A költők ma már nem éneklik meg „a munkákat és a napokat". Senki sem meri megénekelni az apai szeretetet, amelyről Illyés olyan komolyan és finoman énekel. De „a nem oly súlyos vágyakat, nem oly szép arcokat" sem éneklik meg, ahogy Fargue mondta. A mélység fölperzseli ürügyét. A szeretet elemészti tárgyát. Ami marad, nem egyéb, mint a patetikus megismerés eszköze, az ontológiai poroszkálás lábnyoma.

Az ilyennyire zárt művészetnek kevés az olvasója, s ezek az olvasók mind értelmiségiek. Sőt, vannak, akik azt mondják, hogy csupa egyetemi tanár, nyelvész. A költő, akinek immár nincs széles olvasóközönsége, s aki nem könnyen viseli ezt el, bár legalább a kifejezés szabadságát biztosítva látja, napjaink társadalmában egyre kisebb visszhangra talál.

Illyés hazájában merőben más a helyzet: széles közönség vágyik költészetre, széles közönség figyel rá. A népi demokráciákban megalkotott terv, nevezetesen az, hogy vonják be a műveltségbe a tömegeket, szükségképpen arra az igényre ösztönzi a költőt, hogy minél többen meghallják a szavát. Hogy is ne vágyna rá? Csakhogy a gyanakvó, vagy túlontúl is jószándékú állam közbelép, követeli, hogy „a költő mondja azt, amit mondania kell", vagyis az emberek valóságos vagy feltételezett érzelmeit fejezze ki, ahelyett hogy a benne megbúvó homályos világnak adna hangot és alakot. És a költészet terén, akárcsak más területeken is, a történelmileg többé-kevésbé igazolható törekvés olyan kényszerrel társul, mely néha inkább „a hatalom szédületé"-ben gyökeredzik, mint az ember iránti gondoskodásból. Ez történt Illyés hazájában is, ahol most már hivatalosan is elismerték Rákosi zsarnokságának kártékony hatását.

De a magyar költészet, hála Istennek, évtizedek óta megtalálta annak lehetőségét, hogy különböző irányokban szabadabban fejlődjék. Szélesebbre tárva kapuit a máshonnan érkező hangok előtt, mint amennyire az előző korszakban tehette, de megőrizve eredetiségének jegyeit, a magyar költészet igencsak változatos jellegű műveket hozott létre és hoz létre; megvan a helye az európai költészetek körében és magára hívja figyelmünket.

Illyés, aki a hazájában legismertebb magyar könyv, a *Puszták népe* szerzője, amely a nagybirtok korszakában élő parasztok helyzetét tárja fel, ifjúkorát Párizsban töltötte, barátja volt a vele egykorú francia költőknek, köztük a szürrealistáknak, mielőtt hazatérve a *Nyugat*-ot szerkesztette; ez a folyóirat a századelő magyar költészetének, elsősorban Ady Endrének nevéhez kapcsolódó újjászületését mozdította elő. Illyés Gyula ily módon a magyar irodalom két legfőbb áramlatának kereszteződési pontjában áll. Ezért is, hogy a magyar írók, a magyar nép egyöntetű odaadással ünnepelték meg idén hetvenötödik születésnapját.

A francia írók nem felejtették el, milyen szerepet vállalt Illyés Gyula irodalmunk magyarországi megismertetésében; akadnak közöttünk, akik kezükbe vehették *A francia irodalom kincsesháza a középkortól napjainkig* című hatalmas gyűjteményét, melyet Illyés a háború éveiben szerkesztett, mely 1942-ben jelent meg, s azóta többször újranyomtatták. A francia költők örömmel csatlakoznak ma este a tisztelgéshez.

*

Hadd térjek vissza arra a kérdésre, hogy mi a költészet helyzete a szabadság és a felelősség kapcsolatában, már csak azért is, mert Illyés többször is foglalkozott ezzel a tárggyal. Szabad legyen így folytatnom: a költészetnek nem az a dolga, hogy kövessen vagy hogy egyetértsen. Nem az a feladata, hogy élvezkedjék az egyszer már kimondott igazságban. A költészet egy élet összeütközéseiből és reménységeiből kiindulva közvetlenül teremti meg a kiapadhatatlan szót... Hogy várták-e ezt a szót, vagy sem, mindegy, mert megesik, hogy a költő megelőzi az elvárás kérelmét, a kifejezés olyan igényével összhangban, amelyet még nem fogalmaztak meg, a közönség azonban fokozatosan felismeri a maga igényét a jövőt megelőlegező tükörben, melyet kezébe ad a költő. Illyés mélyebben gyökeredzik népében, hogysem ne érezné át és ne előlegezné meg örömeit, keserveit reményeit. Sokkal régebbi útitársa a szocializmusnak, régebbi barátja Lukács Györgynek és Déry Tibornak, erősebben él benne a demokratikus és egalitariánus reménység, hogysem ne követelne igen sokat a szocializmustól. Egy felelős ember költészete, mondottam, egy tisztafejű, éber, szenvedélyes ember költészete. Drámaírói és esszéírói munkásságával párhuzamosan költészete csodálatos termékenységgel újul meg újra és újra, mindig azzal az igénnyel, hogy az ember mellett tegyen tanúbizonyságot és elmondja, miért kell élnünk és reménykednünk.

*

Minden bizonnyal egyszerűsítettem a francia költészet törekvéseit és túlhangsúlyoztam azt, amiben szemben áll azokkal a törekvésekkel, amelyeknek Illyés a nagyszerű képviselője. De hogy is ne éreznénk nosztalgiát egy olyan író iránt, aki ennyire benne él népében, ennyire bízik benne? Igen, költészetünk birodalma összezsugorodott. Mit is veszítettünk el voltaképpen? Talán azt, hogy nyitva legyen a szemünk arra, ami a legláthatóbb. Nem kevés ez, s azt hiszem, sok tanulnivalónk van attól a költészettől, mely nyitottabb, mint a mienk.

Íme, ilyennek igyekeztem jellemezni Illyést. Ha nem sikerült, kérem magyar és francia barátaimat, kérem magát Illyést, nézze el. Célom az volt, hogy nagy szeretettel legalább felvázoljam egy példamutató költő arcképét.

[Fordítás franciából. - A szerk.]

Utána hosszú ismerkedő nyüzsgés, álldogálás, szünetlen ölelkezés. Aztán a mozgólépcsőkön föl a nem mindennapi vas hangyaboly legfelső emeletére, frissítőre, néhány szem száraz süteményre. Itt is állandóan cserélődő beszélgetések. „Itt van Vasarely is - mondta valaki -, hozom ide”. De nem ismertem, nem tudom, kezet szorítottunk-e a forgatagban. Madame Barre végig állt és társalgott (igen élénken váltva a magyart és a franciát), itt is jó másfél órát. Velem a versfordítás nehézségeiről folyt a szó - mintha ebben elég kevés tapasztalata lett volna. Azaz én mondtam el tán - Gautier szomszédsága miatt franciául -, hogy a franciák már a 13. században úgy tudtak rímelni, mint nálunk Csokonai, ezért érkeztek Mallarmé után szinte légüres térbe a klasszikus prozódiát illetően.

Fél tizenegy után értünk el Véronique-ékhoz, egy-egy szelet sonkára és sajtra, illetve Flórát illetően csak egy korty teára (a *moule* óta nem tud enni). Én meg tán fél liter grapefruit levet is beittam a cserepes szájam csitítására.

Március 10.

Délelőtt ismét a Presse Universitaire könyvespolcai közt. Kocsin a követségre, a bejelentett díszebédre, a tegnapi est francia szereplőinek köszöntéséül, Frénaud, Clancier, Rousselot, Moreau, Seghers, Madame Siefert, a plakett kiadásának végrehajtója (a kis könyv kiadója R. Richard) és Mód Péterék, Veronika.

Flóra egyszerre rosszul lett, olyan fehéren, mint ez a papíros, otthagyta az ünnepi asztalt. Módné támogatta. Én is rögtön utána. Váratlan szédülés fogta el. Magas vérnyomás, vagy gyomormérgezés? Vagy kimerültség? Napok óta alig evett valamit.

A megható ápolás, segítőkészség. Az egyik szalonban lefektették, Módné tíz ujjával dörzsölte-ütögette a homlokát.

Közben az ebédnek folynia kellett; nem lehetett mást mondani, hogy „jelentéktelen rosszullét, rögtön elmúlik".

Veress fegyelmezetten úgy is beszélt, franciául, sőt - amikor Flóra harmadszor visszaküldött maga mellől az ebédlőbe - még én válaszoltam ugyancsak franciául. De mentem ki azonnal Flóra mellé. Javult az állapota, némi erőfeszítéssel még az asztalhoz is visszatért, nagy örömére az ottlevőknek.

„Elnökasszony, kedves Mester, kedves Gyula bácsi, Hölgyeim és uraim, nincs feladat, mely megtisztelőbb volna egy magyar nagykövet számára, mint a francia szellemi élet ily sok értékes személyiségét fogadnia abból az alkalomból, hogy Illyés Gyulát, a magyar irodalom kiváló képviselőjét díjjal tüntették ki.

Szeretném megköszönni a Francia Költők Társaságának és Illyés Gyulának, hogy alkalmat adott ennek a nagyszerű találkozásnak megszervezésére. Nagy megtiszteltetés számomra az is, hogy közöttünk üdvözölhetem hűséges társát és kiváló segítőjét, Illyés Flóra asszonyt.

Ékesszólás tekintetében sajnos nem versenyezhetem Jean-Luc Moreau úrral, annyit azonban el merek mondani, hogy kevesen vannak, akik annyit tettek a magyar és francia szellemi élet kölcsönös megismeréséért és közeledéséért, mint Illyés Gyula.

Tiszta szívből gratulálunk magas kitüntetéséhez, és hosszú, cselekvő és gazdag életet kívánunk neki.

Engedjék meg, hogy egy személyes emlékemről szóljak.

Mielőtt Párizsba jöttem, meglátogattam Illyés mestert; biztató szavai rendkívül meghatottak, s gyakran eszembe jutnak. Azóta titokban mindig azt a reményt tápláltam magamban, hogy egyszer Párizsban fogadhatom és üdvözölhetem. Reményem beteljesedett: megérthetik tehát örömömet!

Amikor utoljára találkoztak, André Malraux nagyrabecsüléssel beszélt a nőkről Illyés Gyulának, s csodálattal említette, milyen szerepet játszanak nemzetük soraiban. Nemrég, a Nemzetközi Nőnapon eszembe jutott ez az emlék.

Engedjék meg tehát, Hölgyeim, hogy ezen a napon kifejezzem Önöknek tiszteletemet és legjobb kívánságaimat.

Kérem, emeljük poharunkat a jelenlevő hölgyek, Illyés Gyula, valamennyi vendégünk egészségére és a francia-magyar kapcsolatok fejlődésére."

[Magyarország párizsi nagykövetének, Veress Péternek a beszéde. Fordítás franciából. - A szerk.]

*

A feketekávét külön szobában szolgálták föl. Mi hárman, Flóra, Veress Péter, én, visszamentünk megbeszélni, kik-mik azok, akik interjút, rádió- és tv-szereplést kérnek tőlem. Senkit nem hárítok el, de azt a tanácsot megfogadom, hogy ellenőrzöm, mit közölnek nyilvánosan a szavaimból. Legutóbb Puja Frigyes külügyminisztert keverték a Chaine France 3 emberei kínos ügybe: meghamisításig eltorzították az interjúját.

A közhatározat: elvisszük hazamenet Flórát egy orvoshoz, a követség egészségügyi tanácsosához, Réti doktorhoz.

A vérnyomás magas, 185, a gyomormérgezés nem valószínű. És az ételundor napok óta? - A fő tünet? -?

Itthon üres tea mindkettőnk vacsorája. És heverés, pihenés már vacsora előtt.

Március 11.

Reggel tízkor ki, Versailles-ba, illetve Trianonba. A már most őrjöngő forgalomban Klein Márton pompásan vezet, szinte annak hatása alatt, hogy közben beszélni is igen nyugodtan beszél, még a mellékmondatok kanyarjaiban is.

Nem volt indokolatlan ellenkezésem a versailles-i Kastéllyal szemben. Változatlanul hideg. Sehol egy körömnyi zöld (a főhomlokzat terében); lélektelen - még most is azt merném mondani: ugyanaz a lélektelen dölyf és biztonság a falakban, amely a parasztok agyonnyomorításával kisajtolta az épület (és az állam) fölrakásának költségeit.

Belülről szebb. De itt meg: mibe kerülhetett az a mesterséges domb, amit a nép akkor valóságosan a zsebkendőjének a négy sarkában hordott össze.

Át Trianonba. Ez meg mint egy klasszikus kurszalon. De a liget szép, üde. Már pattognak a rügyek, a levegő arkádiai. Benézünk az ablakon, ahol azt a békét aláírták. Azt az asztalt állítólag kicserélték, annyiszor maradt rajta köpésnyom.

Aztán a *hameau,* a „paraszt tanyácska", a már akkor mű vízimalommal, ahova Mária Antoinette állítólag szeretkezni járt, s ahova az utolsó éjszakán elbújt, már a tömeg bosszúja elől, hasztalan, szegény.

Tompított motorral biciklista rendőr suhan, s figyelmeztet egy angol hölgyet, hogy az öklömnyi kutyácskát is pórázon kell vezetnie.

Ebéd Kleinék meghívására Horváth Józseféknél (Sándoréknál?), mert annak (bájos) felesége érti a *moules marinières* igazi elkészítését. Elragadó gyerekseregt; köztük a legbeszédesebb a kis Klein Andris. De Lena is, Klein bolgár felesége. Ragyog róla a tisztaság; azt a tekintetet emeli rád, ami előtt képtelen hazugságra mozdulni a nyelv. Leningrádban diákként ismerkedtek össze. Oly szerény, hogy hangját is - nyilván, mert tökéletesnek tán mégse hiszi a magyar beszédét - szerényre tompítja.

Pihentető jó hangulat tehát, már csak azért is, hogy Flóra végre mer enni valamicskét.

Elég hosszú az út haza, épp csak fekszünk egy órát, Rudnyánszky István csenget föl, most hozzájuk mennénk, illetve egy hozzájuk közeli kínai vendéglőbe, de előbb még, mert korán van, járkálás egy szerény külvárosi Prixunicben: cipőt nézni Bálintnak. Én egy ötletes *ouvre-boite*-ot (konzervdoboznyitót) vettem, még magam sem tudom, ki számára párisi ajándékul.

A kínai menű részemről: cápauszonyleves, bambusznáddal. Mindnégyen mást-mást rendelünk, és megharmadoljuk az adagokat (Flóra csak belekóstol), hogy minél többféle étellel ismerkedjünk.

Sietnünk kell, mert Giscard d'Estaing 8-kor beszél, és Rudnyánszkynak rögtön telefontudósítást kell küldenie Pestre.

Az Elnök értelmesen, megnyerően röviden és - papír nélkül - beszél. Akármi lesz a döntés, respektálni fogja a nép akaratát, a demokrácia elveit.

Aztán Rudnyánszky múzeumba illő (s egy termet bőven betöltő) gyűjteményének végignézése, kérdezése. Afrikai faszobrok, arab cserepek, szőttesek, spanyol és sváb népi üvegfestmények.

Utána - Gara története: öngyilkosságának útja. Alig beszélek öt percig róla, hirtelen, mintha valaki más akarna sírni a mellemben! Elsőül még mosolyognék is, de könny fut a szemembe, kínzó torokszorulás, hiába szégyenkezem, nyugtatót kell kérnem (Flórától), de ezt is már csak nyeldekelve.

Fájdalmas, de mégis tartalmas és így „kellemes" este. Éjfél felé kerülünk ágyba.

Munka persze - amiért voltaképpen ráálltam az utazásra - ma sem, egy sor sem.

Március 12.

Vasárnap, délelőtt, indulás nagymise időben s majdnem afféle hangulatban ki Gros Bois-ba, azaz *Yerres*-be, a hajdani kolostor helyére ahol Rákóczi 1715-től 1717-ig élt, Páris napkirályos fényétől és zajától már visszahúzódva; a távolság alig húsz-huszonöt kilométer. A térképen bajosan leljük meg a helyet, a név hibás nyomtatása miatt: Rakocay van írva, ami franciául [olvashatatlan]-nak olvasandó. De az utcatábla kék zománcán hibátlan a fölirat: rue François Rákóczi. Lejtős, új település. Az útfordulóban ott az egyszerű, 1937-ben emelt emlékoszlop, magyar s francia fölirattal. Mögötte magas kőkerítés, régies udvarházra lát, aki az emlékmű alsó lépcsejére föláll. A kolostort a forradalom alatt földúlták, lerombolták. Rákóczinak - a végrendelkezés szerint - csak a szívét hozták ide Rodostóból. Drágakövekkel kirakott aranyszelencében. Ha rablók a szelencét már helyben, itt föltörték, benne még nagyobb drágaságot sejtvén, az elporladt szív valószínűleg ezen a helyen szóródott szét. Vagyok olyan öreg, hogy ne röstelljem a megilletődöttséget. Tégladarabok, tört faágak, szétszórt konzervdobozok közt ez a sovány talaj őrzi hát kamaszkorom egyik férfi eszményképe legnemesebb testrészének földi maradványait. Arrébb még beépítetlen grund, az aszfaltos járdán két kislány és egy kisfiú görkorcsolyázik. Mindez - az elhanyagolt telek, a beomlott kőkerítés, a görkorcsolyázó gyerekek vidám kiáltozása, a kavicsos útkanyar és az én meghatott álldogálásom a hős szétszórt porának tetthelyén valamiféle jelképpé ugrik össze. A kép elemei ugyancsak elütőek, de „értelmük" valami szürrealista fokon így szinte annál beszédesebb.

Ebéd Veresséknél, előzékenységük változatlan. Sajnos, az ebéd bármily gondos, nem szünteti meg a gyomorfájdalmat. Mióta kint vagyok, egy csöpp bort nem ittam, egy korty kávét sem.

A délutáni alvásból Gastembide, a volt magyarországi francia követ telefonja ébreszt. Ő az, a baszk! Magyarul vagy franciául lesz-e a holnapi szavalóest? Mert jönne örömmel.

Hat órakor Csernusékhoz, kocsijukon hozzájuk, át a megújított Marais-n, a Place des Vosges-on Follain lakása előtt. Tibor kevés képet tud mutatni - azokat is nehezen. Április 15-én nyílik meg a legújabb kiállítása több mint harminc képpel a Claude Bernard galériában. Szendvics, tea náluk, hosszú beszélgetés a jövőjükről: hazajöjjenek-e, itt ragadjanak-e végleg, vagy kétlakian éljenek, hol Párisban, hol Pesten, mint Czóbel bácsi. És a neorealizmusról néhány szó; merészebb irányzat ma, mint a szürrealizmus, az bizonyos.

Este Charaire-éknál a tv előtt a választási harc menetének szónokai példás demokrata fegyelmezettséggel.

Március 13.

Reggel telefon Pestről, Ika beszámolója. Flóra intézkedik még innen is, de még a fűtőkazán javításáról is.

Roselyne Chenu.

A Szaharát járja, mihelyt csak két hétre is fölszabadul a Fondation-beli munkájából. Az a fölszabadulás, az érintkezés - még érző emberekkel. A legkisebb karavánok is, bármily messziről veszik észre egymást, egymáshoz igyekeznek: nincs-e valami baj. A boldog élmény, ha csak egy csöpp zöld kisarjad a kövek közül. Hát ha még egy teljes fa! Egy oázis!

És a szikla - homok - sivatag döbbenetes szépsége, a teljes magány!

Et la vie sentimentale? Meglepő - megkönnyítő - nyíltság. J'ai un ami! mais ayant quarante-quatre ans - je n'ose plus penser à avoir d'enfants. Boire du thé ensemble et parler vaut mieux que de faire l'amour. [18] Kislányos, tiszta mosolyok és - gondolatok. És segítőkészség - mindenkivel szemben. Dédapja magyar származék, és ő bármennyire törzsfrancia, boldogan jönne újra látogatóba Pestre.

Hosszú, mindvégig meghitt beszélgetés, még Emmanuelről is.

Délelőtt Lehóczky Gergely-interjú a francia rádió számára, merőben irodalmi dolgokról. De a tizenötmillió magyar sorsát itt is szóba tudtam keríteni. Közben a kávéházban - a Luxembourg-ban - fölöttünk villanyreklámot szereltek föl, kézbeli és villanykalapáccsal - percenként gépfegyverkattogás törte meg a beszélgetést.

Fáradtan, ebédezésről ma is lemondva gyalogoltunk el ismét a Presse Universitaire-be - hogy Flóra jegyezze ki a további gyógypedagógiai anyagot.

Otthon egy pohár gyógytea, két darab keksz és két szelet csokoládé az ebéd (Flóra még ennyit sem eszik).

S végre egyórai nyugodt heverés.

Jóval hat óra előtt Veronique kocsival, benne Passuth Krisztina és az a francia orvos, aki Ikát azon az estén vizsgálta, amikor oly rosszul lett.

Az Institut-ben már gyűlt a közönség. A régi barátok ismét - most már Guillevic is kedélyesebben-morcosabban, mint valaha. És Jacqueline - és újból (harmadszor immár) Madame Barre, a férje unokahúgával. (Akinek a neve - mert neki is kellett könyvet dedikálnom - szintén Barre.)

---

[18] És a magánélete?... - Van egy barátom! de minthogy negyvennégy éves vagyok, arra gondolni sem merek, hogy gyerekem legyen. Kettesben teázni és beszélgetni többet ér, mint szeretkezni.

És feleségestől egy kedves De Gerandó leszármazott, akinek ereiben Teleki-vér folyik - nagyanyja Teleki Blanka unokahúga volt, és madame Paule de Rotalier, aki - magyarországi Szent Erzsébet tán huszadfokú unokája(?).

És Gastembide, akinek ma is oly megnyerően szép a felesége, lelkületre is, hogy nem állhattam meg, hogy meg ne simogassam a finom arcát.

Hogy látogassunk el az ő vidéki házukba is.

És Kárászék és Konrád és Sipos... nem tudom ideírni (most a szállodai ágy szélén kuporogva) mind a régi ismerőst. És Étienne Hajdu, akit ugyan románnak ismernek, mert erdélyi, de íme, a magyarok közé eljár.

Az estély - mások tanúsítsák - igen jól sikerült. Jean Rousselot közvetlenül, szellemesen beszélt, vezette be és konferálta végig az előadást. A megnyitót Klein Márton azzal kezdte: Flóra et Gyula Illyés, Madame Raymond Barre, messieurs les ambassadeurs, Mesdames et Messieurs... Utána a büfé termeiben itt is oly forgatag, hogy rövidesen megint már-már veszélyesen kezdett forogni velem a világ. A gyomromban is föléledt a fájás (csak egy fájdalomcsillapítót vettem be előzően); enni sem tudtam, mert olyan szoros gyűrűben kellett folyton állnom; a frissítő, amit hoztak: citromlé volt, ami csak növelte a fájdalmat. Végre kíméletből (nyilván arcom színe változását látva) vezettek le a kocsihoz.

Itthon aztán a vacsora megint csak a hársfa-keverékű gyógytea. Fürdő, hosszan, jó meleg vízben; ez, úgy-ahogy elálmosított.

Március 14.

A rokonszenves, baráti arcú asszony, akivel Mme Barre társaságában beszélgettem, nem unokahúga Barre-nak, hanem a sógornője; az öccsének a felesége.

Reggel a szokásos álldogálás a könyvkereskedés ingyen olvasópolcai között.

Aztán gyalog le a Bon Marchéhoz. Dél van, vettünk egy félkarhosszú kenyeret, egy szelet sonkát - hat-nyolc dekát - s ott helyben a többi köröm közül falatozók között ettük meg, egy üres pénztárpulthoz támaszkodva. Gyalog haza, zuhogó esőben.

Fél ötkor Nemesékkel ki, Etang-la-Ville-be, Rousselot-ékhoz. A házban semmi változás, még a képek is ugyanazok a szobában, ahol valaha laktunk.

Hosszú beszélgetés Jeannal a kis dolgozószobájában. A francia költészetből őt is már csak a teóriák érdeklik - hevítik is néha -, de nem az alkotások.

Vacsoraidőre kijön a szüleihez Anne-Marie. Külön lakása van - igen előkelő negyedben - az Ile Saint Louis-n. Beérkezett, nagy nő lett, sokat keres - divatos öltözete vaskos fekete csizma, pehelykönnyű tarka szoknya, viseltes pulóver, szemébe lógó csupa göndör haj.

Rögtön utána Auty-ék; Anne beszédesebb - jellegzetesebben francia művelt asszony, mint Pesten, mint Tihanyban. Auty szerényen, de beszédében már franciás könnyedséggel, most a párisi angol kulturális szervezeteket vezeti.

Meghitt - pörgő nyelvű vita, tréfálkozás, a példásan hagyományos francia *dîner* alatt - mely hideg hallal kezdődött, és meleg sült után fagylalttal végződött - a fehér- és vörösbor után még pezsgővel is (és rengeteg nevetéssel).

Nemesék jól bírják a pörgő francia beszélgetést, én belefáradok a figyelésbe; de azért vagy félórát rám is kiosztódik a szó: a külföldet átjáró franciák jóhiszemű tájékozatlanságának illusztrálására; Éluard és a Leclerc házaspár tihanyi kalandjaira.

Éjfél után egy órakor kerülünk ágyba.

Március 15.

Zuhog az eső. A chatou-i kirándulás tehát elmosva.

Tízkor Jean-Luc Moreau-val és Klein Mártonnal (s Flórával) a Rádióhoz. A France culture irodalmi adásában sugároznak 20-25 percet. Az ügyintéző Rubin Menik, a költő - húsz év előtti ismerős. Akkor is itt találkoztunk, ugyanilyen ügyben; bizony nem emlékszem, mi is volt akkor a szerepem a mikrofon előtt.

Megjön ingujjban, baráti közvetlenséggel, aki majd a bevezetőt mondja, s az adást vezeti, nevét nem értem, de nem is kell, hogy értsem. Louis Guilloux régi híve (tanítványa), olvasta annak a rólam írt „étude fraternelle"-ét, s így csaknem átölel.

Egy gépelt oldalnyit olvas be, aztán engem kérdezget, a szokásos szabály szerint, hogy közben abból jellemképet is kapjon a hallgató. Még dicséri is a kiejtésemet - a concordance des temps-ot pedig már ő sem tudja betartani! Aztán Menik beszél a *Kháron ladikján*-nak francia kiadásáról - a fordítást kitűnőnek mondva. Aztán igen hosszan és barátian Moreau; végül a kedves francia unszolására még egy verset is fölolvas.

Aztán az én összekötő hivatásomról. Mit is képviseltem hazatérve annak idején. A magyar nyelv különlegességéről, különállásáról. S persze itt is a fő magyar sorskérdésről: peuple menacé, kinek a tizenöt millió emberéből csak tízmillió élhet saját országában; Moreau még a nemzethalál fogalmát is igyekszik megértetni a franciákkal. Ez volt, ami miatt mégis nem veszett kárba a fáradság - mert eléggé belefáradtam a vállalt föladatba.

Délben Rudnyánszkyék háza elé. István a ház előtt vár. Rövid vita után mégis fölmegyünk egy kis gyors ebédre - ami persze rendes ebédeltetéssé bővül. Közben a nap kiküzdte magát a felhők közül. Ki tehát mégis Chatou-ba.

Megilletődés persze, ahogy átmegyünk a Szajna-hídon, a híres sziget fölött. Mennyit kószáltam itt, amikor itt laktam a svájci-angliai „kommuná"-ban. Angélique, Vacher; Bella, Charles angol felesége!

Mire a bolhapiacra érünk, ismét szakad az eső. De van fedett rész is. Sok tétovázás után kiválasztok egy állítólag valódi image d'Épinal-t; 50 frank.

De az igazi szerzemény: hogy megbecsüljem az otthoni semmibe vett holmikat - régi szerszámokat, edényeket -, amikből én is akár egész üzletet gyűjthettem volna.

Este: Flóra megjegyzése a rádióelőadáshoz. Ne hangoztassam nyilvánosan, hogy nem érint, lefordítják-e dolgaimat vagy nem, mert ez sértheti azokat, akik oly odaadóan foglalkoznak a fordításokkal.

*

Este 8-kor Neuillyben (49 Bd. Victor Hugo) Veronikával Fejtőéknél vacsorán. Kende Péterék jönnek még oda. A világhelyzetről - ugyancsak pesszimisták. Fejtő - negyvenévi ittlét után - már akkor is franciául fogalmaz, ha magyarok számára ír, mással fordíttatja le. A franciákról: Fejtőné - Rózsi - igen jó társaságbeli asszonnyal beszélt, aki azt sem tudta, hogy az izraeliek zsidók. „Ça m'a enlevé des illusions que c'étaient des juifs qui nous font tant de mal."[19]

Didergek itt is, nyilván a kimerültség miatt, mert hisz a szoba húsz fokra van fűtve.

---

[19] Kiábrándított, hogy a zsidók okoztak nekünk annyi bajt.

Március 16.

Omlik. Egy percre kitűz egy pengevékony napsugár, aztán zuhog újra. Telefonok összevissza ugyancsak. Fél tízkor Nemes Tibor a Grand Palais-ba, a fiatal magyar képzőművészek kiállításának megnyitójára, a kubizmus hetvenedik évfordulójára rendezett fölvonulás keretében. A meghívón ott van Chirac, a polgármester neve, de mégsem ő üdvözli a harminc körüli magyar festőt és szobrászt, s a követet. Jóhangú kiállításvezető magyarázza végig a Cézanne-nal kezdődött ábrázolási „forradalom" híres képeit.

A magyar termek indítóan mozgatják a francia közönség agyát. Csupa absztrakt kép - nem ezt várták a „zsdanovizmus" világából. Együtt a fiatalokkal. Itt van Farkas Ádám néhány szobra is, őt magát hiába keressük. Üdítő az erre az alkalomra kiutaztatott harminc fiatal boldog nyüzsgése is.

Utána Veressné Erzsivel a Galeries Lafayette-be, megvenni az ajándékokat. Két ceruzahegyezővel, három iratgyűjtővel lepem meg magam.

Itthon „ebédelünk"; esszük meg a reggeliből félretett két zsömlét, körömnyi vajat, lekvárt, három alma közül az egyiket.

Két órakor Keresztes Zsuzsa és öccse, az Amerikából átrándult Szabolcs. Az erdélyi magyarok helyzetéről. Közben telefonon Belgrádból Andelmann(?), *a New York Times* tudósítója: mikor leszünk Pesten, hogy ott találkozhassunk.

Rövid pihenés, alvás nélkül. Máris itt van Jean-Luc, hogy induljunk a finnugor intézetbe. Taxi - ígérik, de nem jön. De a ház elé fordul Nemes Tibor.

Le a Mont-Rouge tájékára (ahol valaha Déry lakott még Olgával) a modern intézetbe, melynek üvegajtaján hatalmasra festett betűkkel: *Vive le roi!*

A tanterem zsúfolásig. Ki miért tanul magyarul? Még egy néger diáklány is ott szorong a hatalmas - hat-hét méter hosszú - asztal köré zsúfolódott fiatalok közt. Van egy finn lány is, ezzel összecsókolózunk, nevetést keltve. Legyőzve a fáradtságot, elég hosszan beszélek, s felelek aztán az elég naiv kérdésekre. (Hogyan lettem író, mi a művész dolga a társadalomban, miben más az elkötelezett író, hogyan élnek - boldogulnak - nálunk a fiatal költők.) Sajnos, a mellettem ülő... folyton közbeszól - *pour se faire valoir.* Már-már „pszichotikus" szokása, hogy harsogva ejt minden szót, arcközelből, a fülem reszket belé. Mikor Perrot (a vezető tanár) a művészet és a népművészet magyarországi viszonyáról kérdez, és én a válasz során, mint „nemzeti operánk"-at Kodály *Háry János*-át említem, a hallgatóknak perceken át arról kell értesülniök, hogy hol fekszik Szekszárd és - miért nem közismertebb a decsi néprajzi múzeum. Így idő előtt fejezem be a különösen jól indult, de állandóan mellékútra terelt beszélgetést. Kibontjuk a sok Coca-Colát, narancsszörpöt. A „pironkodó" (mosolyával szerénykedő) néger lánnyal külön koccintok. Megindul a dedikálás, a csoportonkénti gondolatcsere, a meghitt, a föloldott gondolatcsere, az ölelkezéssel végződő búcsúzkodás. Gara okos, szerény unokaöccse.

Tombolva ömlik a fagyos eső. Szegény Tibor messze parkolt, nehezen találja meg, hol is hagyta a kocsit, bőrig ázva jön vissza.

Fölsegítik a szobába a vásárolt holmit (egy gyümölcsdaráló gép eltört s Pesten nem kapható üvegburájának a mását). Megvan az árammal tölthető kis villanylámpa is! (Rögtön kifaragtam a műanyag burkot, hogy a pótkörte is beleférjen.)

Meleg fürdő, kiszívatni a csontjaimból a fáradtságot, s hogy átmelegedjek. Szemhunyás sincs - a telefont az ágy fejéhez, a fejünktől tíz centire szerelték a falra. S Flóra máris csomagol, - hogyan mentse haza, hogyan helyezze el a puha bőröndben a „zutyulógép" két törékeny üvegburáját.

Az őrzőangyal Veronique! Két fogát is kihúzták ma délelőtt. Vízözöni őrjöngéssel esik a jégkorszaki eső. Teljes estélyi díszben szalad a messzebbre hagyott kocsiból ide, értünk. Pulóvereket is hozott.

Egy percre föl Frénaud-hoz, hogy elmagyarázza az útirányt a burgundiai falujába. Már le is rajzolta, ötletes térképet szerkesztve.

A díszvacsora az itteni Intercontinental Napoleon termében. Mintha a pesti Parlament fogadócsarnokát alakították volna át főúri vendéglátóvá. Vastag vörösbársony szőnyegek, aranyozott falak, estélyi ruhás dámák és csavargónak öltözött ifjú pénzmágnások.

Valéry lánya - még arcon is csókol bennünket a viszontlátás udvariasságából. Hetvenéves és - neki is meg kell mondanom, milyen szép. És - a „moi aussi cathare"! És André Chamson - és Gandon özvegye, az édesen ropogó olasz kiejtésével. Az ültetés rendjének rangfokozata szerint ő ül a bal oldalamon. Jobbomon madame la duchesse de Rochefoucauld.

Már közeledtekor is királynői termet, lépésrakás és főbiccentés. Van mivel: emelten hordva arca közepén a hagyományos, klasszikusan ívelt francia orrt Racine arcmásairól való nemességgel. Üde szőke hajkorona.

Ifjúkora óta foglalkoztatja az irodalom és az irodalmi élet. Nem először találkozunk. Vannak - s főképp voltak - közös barátaink. Elsősorban a megboldogult Jean Follain.

- Most min dolgozik? - kérdem.

- Huszonhat könyvet bocsátottam közre. De rengeteg a kéziratom.

Kettévágja a *petit pain*-t, vajat ken rá. A pincérek megjelenéséig is eszik valamit. A franciák szokása szerint mindent megeszik, amit csak maga előtt lel.

Járt Magyarországon. Mégpedig nászúton.

- Még mindig tart határvillongásuk a bolgárokkal?

- Azokkal nincs bajunk.

- Szófia gyönyörű város. A városban nekünk hozták oda a legjobb gumikerekű fiákert. Budapest is igen szép volt. Most is szép bizonnyal.

- Egy kicsit megviselt.

- Cirill betűk vannak ott is?

- Nem, latin betűk.

- Habsburg Ottó igen nyájas barátom. Ezért Horthyt sose szenvedhettem. Mi történt vele?

- Meghalt.

- Jóban volt Pilsudszkival?

- Nem tudom.

- És a lengyelekkel a határviszályok?

- Elmúltak.

Kihozzák a kinyomtatott díszes *Menu* első fogását, a *Croustades d'oeufs brouillés Portugaise*-t. Közönséges rántotta, pirított kenyérfélén.

Elfogy, gyorsan.

- A Comtesse de Noailles a hazájába utazva kelt át a tengeren?

- Ha a szárazföldet választotta, meglehet, hogy Magyarországon.

- Ismertem egyik bátyját, Brancovan herceget. Bukarestnek egy utcája mintha csak Neuillyben lett volna.

Kezdik hordani a *Canard Nantais rôti et flambé à l'Armagnac*-ot s hozzá a *Fonds d'artichauds Vieille France*-t meg a *Pommes gaufrettes*-et.

Egy összetöppedt fogás. A kacsát megkezdeni sem lehet, olyan kemény.

- Vegye le okvetlenül a bőrét.

- Köszönöm a figyelmeztetést, hercegnő.

De ő is csak körömnyi darabot tud lefűrészelni a sziklaszerű combból.

- Szegény Follain. Írtam róla a legutóbbi kötetemben. Ha érdekli, elküldöm.

- Köszönöm. Tessék a névkártyám a budapesti címmel. Oda kérem.

- Az a vasfüggöny mögött van?

- Igen.

- És még mindig szocialista állam? Mint a szomszédos Bulgária?

- Olyasféle.

- Kényelmes volt az út Budapestről Szófiáig. Férjem tudott érintkezni az idegenekkel.

Clancier üdvözlő beszéde:

Paris, le 16 mars 1978
Hôtel Intercontinental,
Diner du PEN Club"

„Ezen a hűvös tavaszelőn Párizs örömmel üdvözli vendégét, Illyés Gyulát, Franciaország lelkes barátját, a híres magyar költőt, akit Jean-Luc Moreau javaslatára szerencsés volt díjjal koszorúzni. És ha Párizs örül ennek a látogatásnak, gondolhatják, milyen boldog a francia PEN és az Önök alázatos szolgája, hogy ma este asztalunknál üdvözölhetjük Önt, kedves Illyés Gyula, és bájos feleségét, Flórát, Önt, Illyést, a nagyszerű testvérköltőt, akinek személyét és művét egyaránt szeretjük, Önt, aki egyszersmind a nemzetközi PEN Club alelnöke is.

Láthatja, kedves Illyés Gyula, a PEN Clubnak milyen kiválóságai gyűltek össze tiszteletére ma este, hiszen örömmel köszönthetem itt Madame Gandont, aki a francia PEN Club hosszú évekig oly hűséges és tevékeny elnökének, a kedves és fájón nélkülözött Yves Gandonnak emlékezetét idézi fel körünkben; itt üdvözölhetem továbbá honfitársát Boldizsár Ivánt, a magyar PEN Club elnökét, aki ugyancsak lelkes barátja Franciaországnak és a francia irodalomnak, végül díszelnökünket, André Chamsont, a nagy írót és humanistát, a Francia Akadémia tagját, aki hasonlóképpen alelnöke a nemzetközi PEN-nek.

Nevükben, a francia PEN valamennyi tagjának és baráti körének nevében, valamint e baráti társaság elnökének, Mme Andrée Martinnek nevében hadd mondjam meg, mennyire csodáljuk nagyszerű költészetét és milyen meleg barátságot érzünk a bátor és alkotószellemű Magyarország iránt, melynek életéből erejét meríti az Ön munkássága.

Életével és írásaival eleven példája annak a szenvedélynek, melyet az Ön népe a költészet, az igazság és a szabadság iránt táplál. Ön nagyszerű tanítással fordult hozzánk, amikor ezt írta:

A lét tegyen rendet, ne a halál!

Jogot tehát az árnyalatnak,
melyben a holnap rajza áll
s a kivételnek
mely holnapra talán szabály;
jogot - hogy hadd kísérletezzék -
a költőnek, a legfőbb kutatónak.

André Chamson egyik írása e szavakkal kezdődik:
„A szabadság napjának írok."

Az igazi költők, az igazi írók, mint André Chamson, mint Ön, Illyés Gyula, mindig *a szabadság napjának* írnak.

Kérem vendégeinket, emeljék poharukat velem együtt az Ön és Illyés Flóra egészségére, az Ön dicsőségére és a kultúráinkat összekötő barátságra."

Georges-Emmanuel Clancier

[Fordítás franciából. - A szerk.]

*

Ezek az útonálló tükrök. A családi otthon tükrei már, mint a háziállattá szelídített vadak, kímélnek bennünket, velünk öregedve apránként tudatják velünk, mire kényszeríti őket ellenünk az idő. Utazás közben, főleg külföldön, ahány új tükör, annyi véreb ugrik elő a fürdőszobák sarkaiból, annyi vicsorgó tigris a lépcsőfordulók álló tükreiből: csámcsogva falta be az otthoni arcomat. De most már a termetemet is. Az Hôtel Intercontinental fejedelmi szőnyegén az aranyozott tükörben az öreg Kállay Lajos lépdel felém.

Március 17.

Pilisy, a filmrendező, reggel tízkor. Kössük össze a *Hunok Párisban* megfilmesítésének, azaz már forgatókönyvének megbeszélését múzeumlátogatással. De először patikakeresés, hol van a hazaihoz hasonló gyógyszer. Sehol. Hol lehet beváltani a csekket. Csak a negyedik bankban. Álldogálás közben az Avenue de l'Opérán, épp a rue des Petits Champs-mal szemben, ahol valaha mint könyvkötő dolgoztam. Ez itt a rue Saint Anne, ahova ebédezni jártunk. A Comédie, ahol a déli ebédidőt elüldögéltem.

Végre a Louvre, tisztelgés Le Nain, Michelangelo, Vermeer előtt. Kipróbáljuk a két római nagy vázát: ma is lehet rajtuk telefonálni.

Aztán le a Beaubourg-hoz. De hisz ez az én ötletem, hogy a lépcsőházakat a homlokzaton kívülre kell építeni. Az épület így mozgásban van, akár egy egészséges bélrendszer. S milyen jól illik ide akár a Notre-Dame is mint háttér.

És egyszerre csak - Lili, Sarkadi Imréné!

Beül ő is a kocsiba: a még kötelező tisztelgésre a Szent Lajos-szigetre. Itt az Hôtel Pimodan, a Czartoryski kastély, ahova Teleki László járt; a rue Budé. A kapu fölött, amelyen akkor kétes erkölcsű nők jártak ki-be, most: Les Muses. Osztályon felüli vendéglő? De a Szajna-part, a Quai d'Orléans a régi. S egy-egy pillanatra bennem is az a hajdani idő az igazi, a tartós.

Ebéd a Royer Collard utcai kínai vendéglőben; nem messze a szállodától, ahol diáklányként Flóra lakott.

Március 18.

Nemes Tibor nyelve francia hajlékonysággal, tehát finomsággal pereg. Különösen társul ebbe a Toldi Miklós-i termet és izomzat. Ő jön lesegíteni a csomagokat az utcára. Charaire-ék műtermébe megyünk erre az egy napra (hogy megtakarítsuk a szállodai szoba árát), de előbb még megnézünk két André-boltot is, és több ilyen nagy cipőkereskedést a rue du Commerce-ban: de téli csizma már nincs sehol (az unokának). Lerakodunk az egykori Gauguin-Modigliani műteremben, kimegyünk két szelet sonkáért, a zsömléket magunkkal hoztuk a szállodából. Háromtájban Patkó Imre és Biró Lívia, elvégezték kedvesen Flóra helyett a bevásárlásokat, a fűszereket a kínai főzéshez.

Öt órakor Clancier, egy kedves asszonnyal, aki már járt Magyarországon és ötödágon *huguenotte fière!* Később Juliette Clancier és - megkésve Clancier-né, a pszichológusnő, freudista, analizatrisz. Magnetofon, hosszú - részemről is jól gördülő - beszélgetés a *Quinzaine Littéraire*-be szánt interjú alapanyagául.

Hét után Cécile (Guillevic nevelt lánya) a hallgatag, hosszú férjével, Mercier-vel. Kocsin a rue Grégoire de Tours 13.-ba; Jacqueline már készíti a vacsorát. Tőle tudunk meg esztendők előtti pesti pletykákat, Somlyóék különválását, egyebeket; sok pesti száll meg itt. A francia almás torta készítési módját a különös kerek tepsiben. Vissza a késő este is zajos-vidám rue de Bucin.

Éjszaka a jéghideg műteremben. A csöppnyi, alacsony menyezetű konyhában a gázrezsónál melegszünk. Az ágyba forró *bouillotte*-ot teszünk, kettőt is. Telefon Pestről, Ika.

*

Ez a „mindennap feledni egy nótát" az el-elfeledt szavaknak ez a nyomorult bújósdi játéka (ez a méltatlan öregkori *cache-cache*) eddig engem még mindig jobbadán csak szórakoztatott. Itt, most feszélyez, megzavar. A hiúságomnál fogva! Az nyilall egyszerre az agyamba, hogyan is mondjuk magyarul azt az ujjunkat, amelyik a többi néggyel szemben működik? Amely az egész emberi műveltség megteremtője! Franciául rögtön beugrik: *pouce*! De magyarul - hiába mozgatom, görbítgetem! Végül is Flórától kell megkérdeznem. *Hüvelyk,* persze hogy a *hüvelykmatyi!* De ettől a francia beszédben való biztonságom rendül meg. Micsoda *cache-cache* - bújócska - készül ellenem aztán ezen a területen. Csaknem szavam szegi, ha *tükör*-kifejezéseken kapom rajta magamat. Mint tegnapelőtt is a rádióban az a *dans cette situation a dans ces circonstances* helyett. A játék - noha a halál vezeti - nem riaszt ma sem, de már unom. Nagyon jól megleszek egy csöndes sarokban egy könyvvel, egy tollal, papírral - méltósággal bevárva a késlő szavakat.

Március 19.

Didergő ébredés, pedig a hagyományos kettős ágy közös takarójára a felöltőmet és a ruhámat is ráraktuk. Némi meleg ismét a konyha gázlángja mellett. De kimegyünk még az útra egy-két szelet sonkát venni. Minden zárva.

A Boulevard Montparnasse-on végig az utcaárusok a teli kosaraikból örökzöldet árulnak. A templomba - a Notre Dame des Champs-ba - igyekvő híveknek. Virágvasárnap van: *dimanche des rameaux*. Benézünk a templomba, máris háromnegyedig tele, noha a misére csak most gyújtogatják a gyertyákat. Nem várhatjuk meg, az indulásig még csomagolnivaló van.

Fontainebleau felé megyünk 120-150 kilométeres gyorsasággal. Lyonig négyszáz kilométer; Veronique-nak ötkor van találkozója. De egy feketére mégis megállunk az egyik úti bisztrónál. Moulineaux les Mines - Frénaud szülőfaluja - szomszédságában már rügyek a fán. Lavallonnál virágzó mandulafa. Beaujolais-nál még egy. Lekanyarodunk Tournus-be: a legmagasabb és legszebb román bazilika - és kolostor - amit valaha láttam. Építeni kezdték, amikor mi Etelközből cihelődni kezdtünk erre, nyugat felé: a 9. században. Ebéd: egy kemény tojás.

Lyonban a szálló ablakából - az Hôtel d'Angleterre-ből - kinézve a place Carnot-ra, a gyerekek ingujjban görkorcsolyáznak, forog a kivilágított körhinta, gőzölög a játéktér nyitott uszodája. Forró fürdő, hogy helytálljak a vacsorán, ami Besançonéknál vár.

*

Lyon. Jártunk itt hajdan Flórával (vonaton érkezve, a városban gyalog közlekedve), mikor a gyerek Ikának francia internátust-liceumot kerestünk, Gara László egyik ajánlatára. A város - most autón beszáguldozva, Bourdet vezet - még inkább Pest-Budára emlékeztet, ahogy a kereskedő és történelmi felével a Rhône-ra fekszik.

A szállóban üzenet vár Bartócz Kláritól - madame François Besançontól - hogy nyolckor vacsorára. Jellegzetes *haute-bourgeoise* lakás. Ölelkezés a tihanyi napok melegével. A kisfiúval is, aki akkor, háromévesként, végül nálunk jutott bilihez. Emlékek 56-ból, hogyan keltek át december végén a határon - anyjuk fehér köpenyt, csuklyát oszt nekik, a tizenhét éves Klárának, a tizennégy éves Ilinek. Nyelvészet, irodalom, nemzeti érzés a beszéd fonala, hol magyarul, hol franciául, a türelmes és jó kedélyű ifjú férj kedvéért. Sylvie - a hajdani pécsi diáklány is magyar. Klárinak - mióta tökéletes kiejtéssel beszéli a franciát - semmi lelki gond sem, hogy két hazája van. „Bár lenne akár húsz!" De fia, bár igen törve és ezért félénken beszél magyarul, még most, az érettségi előtt is konokul, hivatalos papírokra is magyar nemzetiségűnek vallja magát. Szobája tele magyar nemzeti hősök képével, magyar tájképekkel, nemzetiszínű szalaggal. A nagy vacsora után a tv-ben a választások eredménye. Tanulságos összehasonlítás, ahogy tegnap este Guillevic volt családjában kommunista véleményt és most a polgári véleményt halljuk, sőt hallottuk idejövet a vezető melletti ülésben a jellegzetes szocialista álláspontot: Bourdet-ét, aki minden gazdagságával (apja a hajdani író - híres drámaíró -) szocialista jelölt volt, épp itt, a környéken, eredménytelenül.

Megint csak éjfél felé ágyba.

Március 20.

Zuhogó, hideg eső, záporrohamokkal. Szó sem lehet Lyon városnézéséről. Mivel az indulás csak 11-kor, bőven lehetne idő, hogy előszedjem - e tágas, világos szállodai szobában a színdarabot. Fejemben az írnivaló terve, de - Pap Károly szava jut eszembe. A húszas évek végén Basch leküldött kettőnket a nagyháti pusztájára - Tiszaföldvár és Őzhalma! - mellé, két

hét gondtalan vakáció, koszt, kvártély az üres „kastély”-ban! Körül az egyforma - befelé fordító - síkság. Becsületből még csak megpróbálkoztam a versírással; Kari látni se bírt se papírt, se tollat (annál több leánybokát). Tapasztalata és vallomása: hazulról kimozdulva csak hónapok múlva mozdul meg - kellő (nem zavaró) körülmények közt az alkotó képesség. „Firkálni lehet, de írni nem.” (Legfeljebb útijegyzetet, verstervet. Önbravúrból helyzetverset.) Szentül hiszem, hogy a *Falu végén kurta kocsmá*-t, és a *Tiszá*-t Petőfi ott, a helyszínen csak úgy-ahogy leskiccelte; alkotás abból jóval később lett, megállapodott helyen. Mozgó helyzetben nemcsak testileg nem lehet tollat, ecsetet, vésőt kezelni; lelkileg sem. A napló tehát semmiképp nem irodalom.

Ömlő esőben a Vieux Lyon. A legrégibb városrészben gyalog a zegzugos utcákban; elhanyagolt, de a piszok alól is szépséggel sugárzó reneszánsz lakóház.

Végig a Rhône-völgyön csapó záporban, le délnek. A fák száz kilométerenként zöldebbek, tarkábbak, hozzák elénk a tavaszt az esőben is. Jobbról a *Massif Central* - amelyről egykor oly lelkesen olvastam Daniel Halévy szociológiai könyvét, s beszéltem vele személyesen is Pesten, a harmincas évek derekán.

*

Pont Saint Esprit-nél át a Rhône jobb partjára. La porte des Cévennes: Alès. Az első kálvinista templom. Át a Galdonon Anduzba. Már jellegzetes provence-i házak és - kiejtés, a kis bisztróban, ahol ebéd gyanánt megeszünk egy-egy kemény tojást a fél pohár vörösbor alá. Az útmenti táblákon mosolygó asszonyarc, alatta nagy betűkkel Adrienne Horvath, őrá szavazzatok. Választási plakát tehát s Adrienne Horváth eszerint képviselőjelölt, mégpedig kommunista. (Megválasztották.) Innen már csak húsz kilométer az *en lacets* - csavarósan emelkedő - (még itt is pompás aszfaltúton) Saint Felix de Pallières-be, azaz még azon is túl a Coumessas-i régi udvarházba, amely most Kárászéké, öt hold szőllő fölött és hét hold erdő s gyümölcsös alatt. Egykori középbirtok tiszti háza, melyben a század elején selyemgubót neveltek. Ízlésesen újjáalakítva. Az ebédlőben futballozni lehetne, a hét hatalmas gerendájú mennyezet alatt; a fedett, széles folyosó versenyfutásra is megfelelne. S az emeletre még csak most vár az átalakítás. Itt él feleségével (Évával) Artur, a Parasztpárt egykori gazdasági szakpolitikusa, a Nemzeti Bank első demokratikus elnöke, majd 49 után világszervezetek gazdasági tanácsadója Brazíliától Indokínán át Törökországig. A hatalmas társalgóban még hűvös a levegő, de a konyhában már melegebb, a gulyásleves vacsora és a saját termésű vörösbor hatása alatt. A vidéken már alig él paraszt, sőt bennszülött is oly kevés, hogy nemcsak az iskolát zárták be, hanem a postahivatalt is. A világ híreit a rádió hozza. Most persze a választások kommentálását. Anyagul ahhoz: mi is lesz hát ebből a világból. Ő, a nyugdíjas világszakértő sem tud sokkal többet mondani a kitűnő agyával, mint én az ösztönömmel. Őrület felé tart a világ, s ha nem akad józan útra terelő mozgalom: előbb-utóbb robbanás vagy összeomlás sorozata.

Minél beljebb (és feljebb) hatol az ember a Cévennes-be, a már-már alpesi tájban a még művelt földeken, annál szívemelőbb az emberi erőfeszítés jele (a meredekek teraszos kertgazdálkodása) és annál sötétebb színűek a nemes építkezésű paraszttanyák. Ez az évszázados protestáns ellenállás máig szívós vidéke. Uzès: Gide családjának fészke. Erről írja André Chamson a protestáns regényeit. Az Herault-völgyön haladunk fölfelé. Át a vízválasztón, végig aztán a hegygerincen. A völgyben induláskor ragyogó napsütés volt (az éjszakai tramontana után), de itt oly sűrű hóförgeteg, hogy ugyancsak van dolga az ablaktörölgetőnek. Szép református templomok. Saint André de Valban elfog a kíváncsiság, s ha megvárnánk az istentisztelet idejét? Valakitől azt hallottam (olvastam?), hogy itt a „Mint a szép híves patakra”

dallamát (Bourgeois muzsikáját) éppoly vontatottan éneklik, akár a - cecei templomban. Saint-Jean du Gard-ban megállunk, a *Monde* mellé itt vesszük meg az *Esprit* legújabb számát. Már a címlap messze kiáltja a cikkegyüttest, melyről Fejtő beszélt: *Les Hongrois de Transylvanie.* Itt olvasom el - megfosztva szememet a táj tanulságos látványától. A hegység hágójában a kis falu neve: Le Pompidou.

Március 21.

Búcsú Coumessas-tól.

A teniszpályára is elég szalonnak abban a sarkában aludtunk, ahol Pierre-Albert Birot-né (a híres kálvinista és provanszálpárti családból származó) Lafont Arlette a világra jött. Ismét (újból megcsodálva) Anduze, aztán Avignon. Épp csak körbejárjuk a városfalat. Aztán Cavaillon után föl Gordes felé. Nevezetes a vár is, de még inkább a kőlapokból ügyesen, asztagszerűen fölrakott sok hajdani hegyi juhászkunyhó: a tető is menetes magát egyensúlyozó kő, nem ázik be. Az elegáns vendéglő olcsóbb helyiségéből finoman eltanácsolnak, csak igen sokára kaphatnánk egy tál ételt. A - „Vasarely" - Vásárhelyi „múzeum" (a várban) épp ebéd-szünetet tart. Vissza Cavaillet-ba. Két óra elmúlt, a munkásoknak is való vendéglőben rántottát sem sütnének. „Nincs kenyér." (Bár a pék a szomszéd házban.) Szerencsére van nálunk kenyér, így kapunk - igen kedvesen - egy-egy *assiette froide!*-ot, vagyis néhány sonkaszeletet, *pâté*-darabot; vörösbort hozzá. Néhány óra múlva bejutunk a mimózaerdőkbe: épp teljes virágzásban állnak. Föltűnnek az első ernyős fenyőfák. Az autó köhög (mintegy a déli levegőtől, virágillattól). Cagne után egy kapaszkodón megáll a kocsi. A kuplung égett ki. (?) Szerencsére van a közelben autójavító. Kijön szerszámos gépkocsival egy jó arcú szerelő: a bemondás után megállapítja a bajt, és vontató kötélre veszi a mi Citroënünket. A műhelyben alku, tárgyalás, mikorra tudják megjavítani, keddre-e, vagy már szombatra. Közben telefon Saint Jeannet-ba. Georges szerencsére otthon van, de maga helyett a régi ismerőst - az akkor még tizenöt éves - Michelt küldi értünk. A saját kis kocsijával jön, s ráadásul a menyasszonyát (szemüveg, tartózkodó mosoly, de szabad szóhasználat) is magával hozza, nem sejtve, hogy hárman vagyunk, rengeteg csomaggal. A vezető mellé kerülök, s annyi bőröndöt, kosarat, kabátot, takarót kapok a térdemre, hogy alig látok magam elé. A hajdan oly veszélyesen kanyargó út most biztonságosabb, Michel a ház kapujáig vezeti a kocsit, föl a meredek, itt már lépcsőzetesre kiképzett szűk utcán. Georges ismét épített egy házat, de ezt már tán részleges eladásra. Kilenc szoba van benne, s minden kis zug ötletesen kihasználva, ízlésesen, megműtárgyazva. A ház belül spanyolosan fehér. A teraszokról jobbról a tengert is látni, balról az Alpes Maritimes havas tetőit. Hosszú, kölcsönös beszámolók végre. Georges-nak itt is van műterme, tele ugyancsak a képeivel. (A hentes is vett tőle, természetben való letörlesztésre.) Este a tv-ben Giscard d'Estaing beszéde. Fegyelmezetten taktikus, a szocialisták és kommunisták jogát is tisztelettel emlegeti. Georges véleménye. Ötletes beszámolója, mit beszélt madame Barre-ral a szerzői est után. Vacsorára egészben sütött birkacomb: Flóra szerint is a legízletesebb hús, amit eddig ettünk. Miért nem birkaszagú itt a birkahús? Mert már a hentes tesz rá valami jó kis fűszert. Miért nem köztáplálék ez nálunk, amikor a birkahús nem kis hányada tőlünk (és Skóciából) kerül ide? Korai lefekvés.

Március 22.

Hajnalban ébredek. Szorongás. Oly enyhe az idő, hogy ingujjban megyek ki a tágas erkélyre. Alattunk az egyik függőkertben tetejéig virággal mimózafa, a másikban egy sor narancsfa, pirosodik még rajta a rengeteg gyümölcs. A szorongás növekedik. Ozorán a Tükörcsösről is le lehet látni az éppily emeletesen, lépcsőzetesen fölrakott házakra, sivár és szemetes udvarokra,

fátlan kertekre. Teleki László itt is töltött emigráns éveket. Valamivel jobban megértem most, hogy az abonyi választókerület bejárása után miért bocsátott golyót a szívébe.

Nyolckor telefon Pestről; Ika számol be röviden, de annál megnyugtatóbban, hogy nincs semmi baj. Olyan mértékben múlik rólam a szorongás, ahogy a tenger látványa kimossa a fejemből a pesti, még fontos - Erdélyre vonatkozó - híreket is. Az *Esprit* három tanulmányának újra-olvasása után „európailag" tudom látni a kelet-európai viszonyok jövőjét is; mert a múltját is (innen) egyben látom; főképp a *Coumessas*-ban olvasott tanulmány után, hogy még Károlyitól is a „bölcs filozófus"-nak emlegetett Masaryk sem tudott másképp érezni a magyarok iránt (a döntő 1918-as években), mint eszeveszett fajgyűlölőként. Magam gyártotta *bon-mot*-ként említettem (kinek is?) Párisban: „Je suis tellement pessimiste que je parle en optimiste pour ne pas désespérer ceux, qui m'écoutent."[20] Így van. Süt a nap, viszem ki az erkélyre a nyugszéket s ölembe a papírjaimat (a *Fáklyaláng* átigazításának tervét).

Március 23. Nagypéntek

Végre néhány óra, rögtön a magunk készítette reggeli után a munkára, ami miatt voltaképpen elcsábultam, messze a már túlságos nagy hazai zaklatottságból. A miniszterek közül Csányin és Vukovicson kívül Szemerét is meg kellett hagynom; időlegesen? Mert hisz Vukovics is jó ellenlábasa lehetne Józsáéknak. Amíg süt a nap az erkélyen, térden írom.

Délután a magunkra rótt vállalkozásként le Nizzába, megnézni a híres pornófilmet: *L'Odyssée d'Extase.* A legalább négyszáz személyes teremben mindössze tizennégy néző, igaz, az első délutáni előadáson, de öt után! Fiatal egy se; a legtöbbje ötvenen fölül. Nő csak egy kövérkés, őszes nagymama. A film annyira a „lényegre" megy, hogy monotonná válik hamarosan, majd - mert durván leleplezi a célzatosságát - elriasztóvá épp a nemi gyakorlattól.

Séta az utcákon. Aztán Georges egyik hajdani festőművész tanítványához: M. Danielle-hez. Pompázatos, orosz nagyhercegeknek készült szállóban lakik: az épületet magánlakásokká alakították át (mint annyi mást): nincs elég gazdag vendég.

Pizzavacsora egy tengerparti vendéglőben: a „Cheval sur le Plage"-ban. Kong még vagy már ez is. Rajtunk kívül csak nyolc-tíz vendég. Tíz fele haza. Telehold, a körén kívül csillagok: holnapra napos idő ígérkezik.

Március 24.

Felhőtlen ég, hatalmas napkorong, munka (az „átigazítás") egész délelőtt az olaj- és narancsfák (meg a tenger) végtelenje fölött a teraszon alsónadrágban, mert fürdőnadrágot mégsem hoztunk magunkkal. Egyszerű ebéd, a tegnapelőtti (kitűnő) birkacombból. Délután *Ma vie* Trockijtól, melyet egykor Babits úgy dicsért (a stílusa miatt). Majd Konrád György új könyve, még kéziratban (Veronique-nak kell referálnia róla). A két könyv összecsengése: a hiedelmek előtt és után. És a száraz stílus meg az (újból) énközpontú.

Estefelé föl a faluba. Tiszták az utcái, kirakatai, akár egy tündöklő építőművészeti kiállítás, holott az 1300-1400 lakosságából a 90% még most is „paraszt": a völgyi virág- és üvegházi kertészetbe jár le napszámra, vagy a magáéba, a saját autóikon persze. A hentes, a pék boltja olyan gazdag választékot kínál, akár Párisban. A főtéren összeismerkedés a *maire*-rel. A már szépen földíszített templomban délután ötkor két öregasszony imádkozik, térden, főt lehajtva.

---

[20] Annyira pesszimista vagyok, hogy optimista módjára beszélek, nehogy kétségbeejtsem azokat, akik hallgatják, mit mondok.

Áradnak ki az iskolások zajongva, szökdécselve, mint a birkanyáj. Itt vesszük meg Bálintnak az ígért gumicsizmát, itt még lehet a kis üzletekben téli árut kapni.

Este Károlyi Judit telefonja. Mi nem mehetünk le, mert a kocsi „en panne". Följön hát majd hozzánk ő. De a műhelyt is látni szeretnénk. Vasárnapra talán megjavítják Charaire-ék autóját, s akkor mégis mi megyünk le. Aztán Gachot. Megvannak, Irène fájdítja a hátát, de máris csinálná a vendéglátó ebédet, holnapra akár. Majd visszatértünkkor Párisban ejtjük útba. Este a kéziratos „dráma" olvasása a „szalámi"-politika esztendeiről. Majd végre hosszabb újság-olvasás (lapozás inkább) a francia helyzetről. Meg 1968 okairól, következményéről: most van tizedik esztendeje a nagy robbanásnak, amely végül is - innen nézve - a történelemben csak pukkanásnak bizonyult. De amiről még ma is több szó folyik, mint a húsz év előtti (az akkor világot rázó) dörrenésről, az 1956-osról.

Március 25.

Lent, tízemeletnyi mélységben, a terasz alatti kertben - ahol olyan szépen sorakoznak az érett gyümölccsel teli narancsfák, egy fiú ingujjban öntözi - öntözőcsővel - a füvet, melynek színe éppoly harsogóan zöld, amilyen harsogóan kék messze lent a tenger, és fehérek a hófödte Alpok. A munka vége felé be kellett jönnöm, nehogy megégessen a nap.

Már tizenegykor úton Georges ásatag, öreg kocsiján a cagne-i garázsba. Egyfogásos ebéd a közeli bisztróban. Aztán át Antibes-ba.

Kószálás a még Vauban építette tengerparti erődben, napozás a kikötő hullámtörőjének hatalmas sziklatömbjein.

A Picasso-múzeumba. Mintha már a festő ihlete is a jó lendületű karjában, a gyorsfénykép-villanású szemében élne. Egy ötlet: egy kép, hogy ha nem egy sorozat kép és rajz. Valóban nem mert megállni egy napra (egy órára) sem a munkában - *sine die sine linea?*

A szűk utcák bélrendszereiben egy Charaire-ékéhoz hasonlóan túl modernre átalakított, évszázados öreg ház. Fönt a teraszon már-már perzselő napsütés.

Éluard unokája ikreket szült; alusznak. Claire, az anya, halkra fogja a szót, távol a gyermekeitől is. Arca akár a nagyapja - sokszor mondhatták neki, de még tőlem hallva is, kellemes megelégedettség ejt egyet a művileg is meghosszabbított szempillákon.

A koromfekete pillák hosszan lelógó alumíniumfehér hajfüggöny mögött mozognak, gyermeki ártatlansággal. Viselőjüket legfeljebb húszévesnek nézném - harminc lesz. Harmadszor van férjnél. Termete is a nagyapjáé. A beszélgetés - az olasz emberrablásokról lassan fordul Éluard-ra, majd Galára, a nagyanyára; ez, madame Salvador Dali, nem nyer rokonszenves szavakat.

Az autót itt is garázsban kellett hagyni, olajtöltés miatt. Sok már a gyaloglás: a jó idő már hőségnek tetszik, bár az árnyékban fagyosat lehel ránk a Mistral. Flórának elszakadt a karóraszíja. Patikaszerű a bolt, ahova bemegyünk, a segédek fehér köpenyben, halk hangon adják a tanácsot, csatolják föl az új szíjjal az órát; 25 frank, annyi, amennyi Pesten forintban.

Idő előtt haza, Saint Jeannet-ba. Ez az utolsó utam Franciaországban. A búcsúzó tekintet még tisztábbá teszi a tenger kékjét, a havasok fehérjét, a mimózafák sárga aranyát. Vége számomra valaminek, nem szomorít el, a lélek csaknem derűsebb tőle, de megengedem magamnak, hogy fájdítsam a lábamat: hogy aggastyánként vonszoljam magam a Saint Jeannet-i emelkedőn. Tehát főzök, jólesik; a második csésze is; vigasztalja a lelket is frissülő testen át.

*

Szoros csoportban elszánt tüntetők:
tíz ciprus áll a hegyi ház előtt.
Citrom-, mimóza-, narancsfa a táj.
Ők: „halál!” bőgik a kék égre: „halál!”

*

A földszinti konyhaebédlőből följön a galambdúcszerű ház felső emeletére a fővő andív illata, éppoly lélekvigasztaló készséggel. Flóra terít, segít Veronique-nak.

Köznapi bútorok, tányérok, megszokott cigarettafüst, földön járó gondolatcserék közt (hogy lehet-e magról nevelni árticsókát) a halott költő eleven arca itt még valóságosabban, mint délután. Cécile jobban hasonlít az apjára, Éluard-ra, akár az unoka, Claire. Még a homlokból egyenest eredő orr enyhe aszimmetrikussága is ott van az arcán. S a mosoly, a tekintet még elevenebben: meghökkentőbben és meghatóbban. Mellettem ül, ő szed a tányéromba, tölt a poharamba: varázslatos és félelmetes: szelíden kísérteties. Férje viszi a szót, olasz kiejtéssel, idetelepült Milánó környéki parasztok leszármazottja. Gyerekkorában - a harmincas évek derekán - olyan volt a napszámosok életnívója, hogy a kenyeret kulcsra zárt szekrényben tartották. A gyerekek a történelem gyűjtögető korszakának módjára szedtek össze a réteken minden ehetőt. A csigát is ették, de hogy, csemegeként. Parázsba dobták, s mihelyt sistergett egyet, már piszkálták közvetlenül a szájba. De azon nyersen is, meggörbített szöggel. Kiderült, hogy nem a nálunk honos csigáról van szó. Ezek az övéik aprók. Csíkozottak? (Mert olyan van nálunk is kicsiben.) Nem, ezek csaknem feketék. A nagy csiga nyersen való megevésének gondolatától még Cécile is összeborzad - hát még a heves arcjátékú férje. A „limaçon”, a fekete házatlan csiga említésére még ki is köp, azaz köpést utánoz.

Először történik meg, hogy - az egész napi csatangolástól, múzeumjárástól fáradtan asztalnál elalszom egy szemhunyásnyira. Éjfél előtt bocsánatot kérve fölállunk, de még álltunkban is hallgatjuk az idegen akcentussal is motollaként szóöntő hatalmas termetű olasz lelkes magyarázatát, ezúttal Marchais szónoki képességéről. (Akinek mondatait Georges, a tanár, még fogalmazási fogyatékosságok miatt is el-elítéli.)

Március 26.

Húsvétvasárnap. Semmi ünnepiesség, harangszó egy foszlány sem, a lenti tágas völgyekből. (Csak tegnap a falu táncteremnyi főterén állt meg előttem egy kisfiú, s szorongatott (festetlen) tojást. Rácegrest idézve: milyen nap volt ez akkor, milyen boldog köszöntgetés, öltözködés, még rongyokból is templomiasra! A nap küszködve lövellgeti sugarait az Alpok mögül. Melegre fordítom a fűtőtestet.

Ika telefonja hazulról. Semmi baj. A hosszú beszélgetés arról folyik, hol lelheti meg Flóra szekrényében (a családi iratok közt) sürgősen az indexét. Ledoktorál, noha most már - újra - filozófiából is kell vizsgáznia.

Az ég lassan kiderül, s egyszeriben itt a meleg kikelet, magyar bőrnek a nyárelő. A falu olyan szerencsésen fekszik a sziklahegy magas hónaljában, hogy a Mistral alig éri, lenti tombolása is csak szellőlengés. Megint félmeztelenül hát a déli órákban a teraszon. Napszúrástól tartva kénytet be a szobába Flóra. Ha hevenyészett firkálással is, de az „átigazítás” befejezve. Az eddigi első és második fölvonásból egy lett (az iram így tán nem szakad meg), s pótlódott egy befejező új jelenettel. De a turini képhez nem tudtam hozzányúlni. A szerkezetből csak formailag esik ki; valójában szoros része a mondandónak, s ez a jó dramaturgiai törvény.

Fájdalmak, étundorral. Délutáni heverés, álmatlanul. Menjek el így is hazulról?

*

Károlyi Juditnál.

Tourettes-sur-Loup is hegyi falu, a nizzai öböl fölött, Nizzától valamivel távolabb, mint St. Jeannet; balkézre Vence-tól, ahol az édesanyja él.

A három-négy emeletes parasztházak közt a kitárt karnál alig nem szélesebb utcákon arcvörösítően süvölt az alkonyati Mistral. (Délelőtt még majdnem meztelenül napoztunk.) Ha nem ilyen szorosan rakják a házakat, a szél és a hőség nem enged itt emberi tanyát.

A községháza környékén már kézzel - tussal - írt mutató táblák: *J. de Károlyi céramiste.* Parasztház, többemeletes, de nem tágasabb, mint egy polgári bérház lépcsőháza; létraszerűen meredek benne az évszázadok koptatta lépcső.

A földszinti bolt sem tágasabb, mint egy vidéki konyha. Valamikor az is lehetett, ahogy a szabad tűzhely megmaradt füstfogója jelzi. Körben polcok, zománcosan fénylő ablakocskák, edények, virágvázák és jó konstruktivista kompozíciók.

A szapora szavúan boldog átölelkezés alapja, hogy Juditot az utóbbi évek - a megtalált munka nyilván - kiegyensúlyozottá tették, valóban boldoggá. Sudár magas, arca üdébb, fiatalosabb, mint utolsó találkozásunkkor. Fia állapota is javult. Intézetben van, Angliában, de ott már dolgozni, sőt keresni is képes, egyedül ide utazik, bár beszédképtelenségét nem tudták meggyógyítani.

Szó esik Zoltánról - ő érdeklődik -, sőt Zsuzsáról.

Katinka jól van - mentsen ki majd nála bennünket. Nem kell igazolnom az állapotomat; az üres teából is csak csöppeket kortyolok, arcomon is meglátható tán, ha egy-egy fájdalomroham átmegy a mellkasban, a gyomorban.

Fölmegyünk a tetőteraszra is, valósággal a Mistral söpör bennünket a lépcsőföljárathoz.

A szobrocskáknak keletjük van. A kis boltban egymást váltják a vásárlók. Nagyrészt turisták, angolok (Judit angolul is úgy beszél, mint franciául). Emléktárgyaknak veszik meg a kis kerámiákat, de bárkinek viszik: nincs okuk restelkedni, ízléses (szerényen beszélő) művészi tárgy az ajándék. És „je gagne ma vie avec”.[21]

A kutya itt is az ölében ül. „Emlékszik rá?” Tizenöt éves hű társ tehát, e minőségében kövéríti olyan lomhára az idő és az anyás babusgatás.

A másik társ egy ugyancsak öreg, de ettől agársovány angol állampolgárságú orosz nő. Az ő föladata a kiszolgálás. Szakszerűen csomagolja a megvett holmikat.

Ő mondja el: meg-megesik, hogy a vásárlók rácsodálkoznak a boltajtó tábláján a szokatlan, de mégiscsak ismerős névre. Néha csak ezért jönnek be: „A Károlyi családból származik?” Van, aki magyarra terelné a szót, de azon már Judit sem beszél (csak ért, ha tagoltan ejtik).

---

[21] „ezzel keresem a kenyerem”.

Március 27.

Még tegnapelőttről:

- Moi, je bois point d'alcool. Pas une goutte!

- Et pour les repas?

- Du vin.[22]

*

Aztán az *Esprit* erdélyi beszámolójáról beszélve.

Kossuth mondta, valóban? Hol lappangott ez a mondat a fejemben, s miért épp most világlik meg betű szerint: a nép értelmiség nélkül olyan, mint a vak óriás: megy sírja felé tántorogva.

*

A legnagyobb veszély itt a Côte d'Azur fölötti Alpokban újabban az erdőtűz. Soká keresték az okát, a turistákra gyanakodva. Csak részben ők a felelősek. Az üvegpalackokat, a bádog-dobozokat a parasztok is el-eldobálják. Egy fémkupak, egy pohárcserép, ha soká süti a vad nap, oly parázslóra tüzesedik, hogy hegyoldalakat lobbant lángra, és pörköl hamuvá.

*

Különben már kora reggel oly üde napsütés, oly tág körbelátás (háttérben az égre ezüst tükörként feleselő tengerrel), hogy - az édenkert fehér havasok alján, tél végén is üdvösség világa lehetett, az ember természetes hona. Még olyan éhen tartott (görcsbe rándulgató) gyomorral is, mint most - napok óta - az enyém.

*

Katinka telefonja. A hangjából is - a nyolcvanhárom éves nyelvéről is - árad az életerő (élethelyeslés) szinte férfias hanghordozással s így már férfiasan öblösen.

Rögtön édesen nyájas és erélyes. Máris olvasta, amit férjéről legutóbb is (a *Kortárs*-ban) írtam; árnyalt finomsággal dicséri. De hogy az életrajzból egész passzusokat kihagytak, az ellen őrmesteri egyenességgel kel ki. Dörögve szinte az édes riviérai légen át Vence és Saint Jeannet között.

Nevet a táj, a ciprusok magas
fölkiáltó-jeleit mily sötét
tudat rakta memento-mori-képp
épp oda, hol a puszta lét: vigasz?

---

[22] - Én nem iszom szeszt. Egy csöppet se!
- És étkezéskor?
- Bort.

Március 27. Húsvéthétfő

Napfény, tenger, fecskefészekfalvak, és csönd, földön-égen. Nem olyan mégsem, mint a Balaton fölött. Mi is hiányzik hát belőle? Nemcsak a harangszó. A váratlan szuperszonikus robbanások, a zeuszi erők dühkitörései. Noha húzzák-rángatják a repülők itt is-ott is a csíkot az ég tág kékjére, könnyeden s mégis rejtelmesen: mirói ecsettel, picassói fehér színes ceruzával.

*

Telefon Frénaud-val; csak csütörtökön érkezünk. Addigra fejezd be, miért érdemes nem öngyilkosnak lenni. (Azt értettem ki eddig a filozófiai fejtegetéséből, azaz a készülő könyvből, amelytől korszak datálódhat, ha megértik.)

És Gachot telefonja.

És Claire-é. Nem jöhet, mert az éjszaka kiszúrták a kocsijának két kerekét. (Georges autójából a múlt hónapban az áramfejlesztőt lopták ki.) Tehát még itt is, az édenkertben.

*

A délután - rögtön ebéd után - az olvasásé. Flóra végre pihenhetne: de a Párisban vásárolt gyógypedagógiai könyveit jegyzeteli nem kis büszkeséggel, hogy a magyar gyógypedagógia néhol szinte még fölébe is emelkedik az itteninek. A pihenése, hogy nem rohan el (hányszor reggeli nélkül) hazulról, s csak öt fele tér haza, hogy - valamit azért ebédeljen is. Közben úgy meghallgatni a vakság vagy elmebaj fenyegette gyerekek anyját, hogy együtt érez velük, úgy vigasztalva őket: mit lehet mégis tenni. Ez folyik - gyógypedagógia - otthon, a folyton csengő telefonon át is.

Korán kell bevonulnom az édenkertre nyíló erkélyről: a délután a vizit-visszaadásoké, a falvak viszontlátásáé.

A sziklacsúcsra települt Saint-Jean de Vence körül az épen maradt hatalmas várfalak magyarázzák, miért lettek erődítmények is ezek a parasztközségek. Több emeletnyi házaikba, bélként csavarodó szűk utcáikba annyi nép zsúfolódott össze, hogy kisebb hadseregnek is ellenállhatott. Főleg, ha még donzsont is kapott a környék urától (az adó s a robot fejében).

Saint-Jean már csak kívülről őrzi azon szépen a múltat. Bent egyetlen paraszt se, unokáik se. Amire a hajdani ellenségek képtelenek voltak, az újabbak könyörtelenül elvégezték. A házak fölső emeleteit és teraszait a szupergazdag honi és külhoni polgárság szállta meg, s a jövedelme miatt is világhírű művészvilág. (Yves Montand is itt látható két filmje közt ingujjban és papucsban.)

A földszint mindenütt pazar és még pazarabban megvilágított a kirakat. Drága és még drágább emléktárgyak, tökéletesre hamisított műtárgyak: a milliomosok bolhapiaca, világigényű zsibvására. Két-két képeslapot vásárolunk. S kenyeret, félkarnyi fantaiseie-t, hogy legyen mit csipegetni jártomban és a mellfájdalmak ellen. (Ha azok fészke mégis tán a napok óta üres gyomor.) Mialatt átgördülünk Cagnes-ba, nem a fürdőhelyre, hanem a faluba.

Cécile Éluard negyedik (de nyilván utolsó) férje cipész. (Ahogy lányáé, Claire-é asztalos - asztalosművész.) Az utcára nyíló kicsiny műhely szél zörgette bádogcégére szerint *bottier,* azaz csizmadia. Egyedül dolgozik, s kedve szerint. Csizmákat (s most ugyancsak divatos) női csizmákat csinál méretre. A műhely mennyezetéről ezernyi kaptafa lóg: rendelőinek zöme eszerint állandó. Körül a falon sárga, barna, ezüst és aranyszínű bőrök, üdítő illattal töltve ezt a

kis helyiséget. A suszterszék, a bakli, a csirízes tál fölött - szürrealista montázsok és olyan festmények, mint a mi valóban tehetséges őstehetségeinké. Angel Boaretto fest is. Bár csizmadiaként jobban érvényesülhetne, csak annyi munkát vállal, hogy a havi kétezer meglegyen, hogy mindenképpen kedvére éljen. Itt is és arrébb, abban a kívülről szerény házban, melynek ajtaján az övé mellett ott van az is, hogy Cécile Éluard. Ez utóbbinak van cégér rendeltetése. Cécile a párisi antikváriumát föladta, a ritka (s régi) könyvekért itt is fölkeresik a félévente kiadott (s szerteküldött) jegyzékek alapján.

Belülről a ház - már csak a szép környékkel, Picasso korabeli műtárgyakkal: meleg otthon és személyes múzeum. Falra szögezve egy hatalmas vászon, avantgárd idők hírességeinek kézjegyeivel. Köztük nagy betűkkel: Ady. Az egyik akkori nagyság kedvesének beceneve. Itt a régi idők emlékei közt Cécile arca még élőbben az apjáé. És anyja, madame Salvador Dali? Ő sem mond hálásabbat róla, mint Claire, az unoka. Nuscht tekinti anyjának, az nevelte. A völgybe nyúló kertben citrom- és narancsfák, későn érő - túlérett - gyümölccsel. Szüretük karácsonykor volt.

*

Haut de Cagnes egyik szép terének szép háza falán odaillő kőtábla, József Attila profiljával. Itt élt - Korda Vince meghívására - pesti visszatérte előtt annak az évnek a nyarán, melynek őszén összeismerkedtünk (már a Körút és a Népszínház utca sarkán).

Este ismét Trockij önéletrajza. Mit dicsért rajta annak idején Babits? A második felébe mélyedtem bele; ez nem önéletrajz, hanem önvédelem: önhibák elhallgatása vagy szépítése, az ellenfelek - különösen Zinovjev és Kamenov - meglepő (mert Sztálinnál is csípősebb) kipellengérezésével. Az első rész a jobb, különösen a gyermekkor; az apai középbirtok életének leírása Tolsztoj *Ifjúságom*-át idézi, írói igényével is.

*

Este étvágytalanul, fájó gyomorral sem háríthatjuk el a megrendelt vacsorát. A biztatás, hogy a vacsora nem kerül pénzbe: a tulajdonos étkezések fejében vette meg Georges egyik képét. Ott függ most is az előkelő vendéglő termében. Georges több olyan festménye közt - az ilyen helyen is szokásos kiállítás keretében -, melyet nem ismerünk.

Jóval fönt a falu fölött, már zergéknek való sziklák alján fekszik ez a „Brouette”, messzire világító kerti lámpák s egy valóságos talicska mutatja az utat, majd a nem veszélytelen ösvényt.

A tulajdonos a pincér, a felesége a szakácsnő, a választékosan - és drágán, mert eredeti provansz bútorokkal berendezett - vendéglőben, ahonnan szinte a tenger túlpartjáig látni (most csak a fényeket). Kik járnak ide? Akik már egyszer itt voltak, főleg a környék művészei, diplomatái és - skandinávok. A házaspár dán. A férfi deli viking harcos, az asszony - mintha Oféliának sikerült volna a szerelem: északi szempár, de déliesen csevegő száj. A francia konyhát ügybuzgalomból úgy sajátították el, hogy nevezetesen fölülmúlták. A pástétom, a lazac, a pisztráng, amit elénk tálalnak, anyagára olyan, mint másutt. Itt az elkészítés módja *qui fait la musique*. Ilyen szinten, azt hiszem, sose etettek bennünket még a jó evésnek ezen a klasszikus földjén sem. Flóra nem engedte, hogy neki is rendeljenek, az én (fájdalmat is feledtető) adagomból vett át villahegynyi mennyiséget. A bor is sose ismert: pezsgő, erjesztés előtti. A házaspár csak este nyitja meg az üzemet. Charaire-ékkal tegeződő, ölelkező viszonyban vannak. Vacsora után (az üres teremben) az asztalunkhoz ültek, a befejező pohár pálinkát (s nekem az itteni termésű - kitűnő - vörösbort) már barátsági alapon szolgálva föl.

Csillagtalan ég alatt botorkáltunk le odáig, ameddig a kocsi még följöhetett. Megállt a Mistral. Sok ártalma mellett itt, a Côte d'Azur-ön ez jót is hoz: elűzi a felhőket. Holnap tehát zuhogni fog jegesen is tán: a holdtalan éj ezt jósolja. Füstbe megy hát a terv, hogy érdemes volt megtoldani az itt-tartózkodást.

Március 28.

Már hajnalban ragyogóbb ég, mint bármikor eddig. Gyönyörű nap ígérkezik, épp azért nyilván, mert borulatra - didergésre - voltunk fölkészülve. A tenger - már az ágyból nézve - fényözönben, vigasztalóan, biztatóan.

Rám fér. Az éj nagy része: álmatlanság, szívnyomasztó forgolódás. Este, fölkészülve a sziklalépcsők közti botorkálásra, zseblámpát vettem volna magamhoz én is. A Párisban vásárolt (már Pestről tervbe vett) kis lámpát szedtem elő; azt a fajtát, amelyet a villanykapcsoló áramából lehet föltölteni, két-három órás világításra. Az első nyomásra kilobbant. Megcseréltük Georges-zsal a körtéjét: úgy sem működött. A belső szerkezetben van tehát a hiba. A kár jelentéktelen; nem 41 frankot, amiért a lámpa birtokomba került (N. Tibor szíves utánjárásával), de a dupláját megadtam volna, hogy - ne csak elalhassak, de elűzhessem az éjszakai kétségbeesést, hogy az idegzet ennyi pihentetés után sem javult egy jottányit sem. Nem uralkodom nemcsak a homlok alatti részeimen, de nem parancsolok a tönkrenyűtt agyamon sem. Úgy van, ahogy esztendők óta tudom: a férfihoz (öregedő férfihoz) méltó ügyért talán már nyugodtan ontatnék vért is magamból; egy bolha földúlhat a fogcsikorgatásig. Már-már arra kellett fegyelmeznem magam, hogy ne keljek ki az ágyból, ne keressem ki a bőröndből a lámpát, ne hajítsam ki az erkélyről a tenger kellős közepéig.

Lassacskán mégis megbékélt munka a napfényes teraszon.

Déltájban hirtelen mégis itt a megjósolt beborulás, a fagyos szél dühödtangyalként kerget be a terasz iménti édes napsütéséből. Ebéd után dideregve vonom még a felöltőmet is magamra az ágyon.

Négykor le a tengerpartra, bevásárolni hazai ajándékokat. Vissza - fölnézve a völgyből, a Saint Jeannet fölötti csúcs, (a Baou) már tiszta fekete felhőgomolyban. Rögtön ráomlik a falura.

*

Biot-ban vagyunk, részemről - először is a kézművesség győztes visszamerészkedésének, részdiadalának bámulatára. A hatalmas üvegfúvóban körszínpadi megrendezettséggel folyik a szemlenyűgöző munka. A „rivalda" fölött Brecht-ötletű föliratok és színes rajzok magyarázzák a cselekmény folyamatát. Az elválasztó széles polcon kész gyártmányok művészi ábrái.

Csak ebből nyílik a még hatalmasabb üzlethelyiség. Könyvtárszerű. Az emeletig nyúló állványokon a kézzel (tüdővel és légfúvóval) készült remeklések gazdag változata, háztartási és dísztárgyak. Zsúfolt közönség, élénk vásárlás, noha egy-egy pohár is - 15-től 100 frank. Apor Péter az *Erdélyi Változások*-ban megrója azokat az úrhatnám módosokat, akiknek a hagyományos ezüst- és aranyserleg sem jó: glázliból isznak. Ilyen szemlélet hozza vissza a glázlit? Vagy ősibb összetartozás igénye. A gyári pohár azért is hideg, mert nem érintette emberi kéz, lehelet? Nem hoz tapintással érzékelhető emberközösségi élményt a - léleknek?

Kijövet ismét tündöklő ég. De amarra ismét fenyegető borulat. Szemléltető lecke, mi a része az éghajlatnak abban, hogy az arcokon is könnyedén, belső törés nélkül cserélődik a nevetés meg a zokogás.

*

Nizza legnagyobb ABC-áruháza, a vásárcsarnok kiterjedésű *Supermarché* messze a városon kívül van: itt lehet már csak parkolni. A csordányi autótömeg, bent a földszinten, emeleteken méhkasnyüzsgéssel forgó vásárlótömeg vallja a fölismerés gyakorlati igazát. Minden van, olcsóbban, mint Párisban. (Nizza mindig olcsó város volt a - kisembereknek?) Még egy pár cipő az unokának, a szívós női válogatás, tárgyalás után. És még három (most már kis formátumú) dosszié, ötletes gumirögzítővel.

S újabb adat: évtizedek idegromlását nem enyhíti egyhamar (most már nyilván soha) mégoly simogatóan békés környezet sem. A „villanylámpa bolhacsípése" után az összeomláskészség következő adata. A Supermarchéban a meleg levettette velem a pulóvert. Flóra épp fizetett, a baszk sapkát és a sálat a mellettem ülő Véronique térdére tettem. Ők aztán az élelmiszer-osztályba mentek (már útravalókért), én meg a könyvosztályba. Hirtelen szinte fizikai szúrás a szívbe: nem maradt ott a gyermekcipőknél a baszk sapka? Visszamentem, a pihenőpadon már mások ültek. De ha elveszett is a baszk sapka? Egy-két lépés, hogy másikért vegyek elő pénzt a tárcámból. A rövidzárlat csak jó egy óra múlva ért (úgy-ahogy) véget, amikor a kijárat megbeszélt helyén összetalálkoztunk, és első türelmetlen kérdésemre Veronique azt felelte (mosolyogva, mert tán zsugoriságnak vélte az izgatottságom alapját): - Tessék, tedd föl.

*

Hét után Gachot-éknál. A csöndességével (s szép pálmafájával) kicsiny, (de így is nagypolgárian szép) utcában tágas szobáival és jó festményeivel, válogatottan értékes bútoraival megnyugtatóan csöndes lakásban rögtön hazai lárma, hangos ölelkezés és - noha most Georges is velünk van - a viszontlátás magyar üdvrivalgásaival. François még jobban beszél magyarul, mint annak idején, 1924-től 1949-ig Magyarországon (beleértve Ozorát, sőt Gyánt-pusztát is). S mi megnyugtatóbb, kedvderítőbb egy hiú írónak, mint a tizenöt éves viszontlátás első mondataiban a legújabb művének a dicsérete. Az a mostani vers az *Új Írás* e havi számában! „Európában, de Amerikában sem írtak manapság olyat!" - És a kozmoszban?! „Irène olvasta, berontva adta a kezembe: olvassam el nyomban." Mit mível erre a hála? Azt a képet veti ki az emlékezet fényképtárából, amikor az esti pinceszeren, a Tükörcsös présház előtti malomkőre is föllebbentette Irène-t az egyik fiatal gazdatiszt (Apáthy Géza?), s ott forgatta ozorai gyors csárdásba. Irène arra emlékszik, mintha egy véka rántott csirkét rakott ki volna testvérnénem a pince előtti kis terasz másik asztalára. A présház homlokán hosszú papírszalagon: *Soyez les bienvenus.* Ozorán senki nem értett franciául, öcséim Tamásiba mentek át, az ottani patikussegéd szótározta össze a szöveget. Jancsi a saját anyja nevét sem tudta helyesen kiejteni, kimondta az *e*-t, az *s*-t is az Odette Trinquecostes-ban. Hazatérőben Diemer kocsijának dudája elromlott, váltva hajoltunk ki az ablakon, hogy a klaxont a saját hangunkkal pótoljuk. Másnap Gyánton a két Klárit (vasárnap volt) a mezőkövesdi summáslányok beöltöztették a népviseleti ruháikba. Megvannak még a fényképek is - „igen, a nyárra »átrendezett« istállóban éltek, úgy, ahogy a Ceux des Pusztas-ban leírtad".

Aztán a pesti emlékek. François kiutasítása Pestről, csaknem az egész francia szellemi kolóniával együtt a Rajk-pör idején. (Mert „hamis" nyilatkozatot adott.)

Most itt, Nizzában tanít (az egyetemen franciát) Csécsy Magda is. De már későn volna telefonon értesíteni; mindnyájan sajnáljuk.

Március 29.

Az eddigieknél is korábbi fölkelés. Csomagolás és utolsó fényfürdő a teraszon. A nap mintha azért ontaná (dacból szinte) a meleget, mert északról máris hömpölyög az Alpokból a köd, a tenger felét már maga alá hengerelte. A munka utolsó szakaszaként: nézzük, mit is ér, amit papírra vetettem, nagyrészt a lelkifurdalás ellen, hogy ennyit heverek (s hol!). Sajnos, oly kusza betűkkel írtam (írtam át a már legépelt s kinyomtatott szöveget), hogy időpocsékoló silabizálás lenne a szokott segítség nélkül. A napilapok izgalmas tudósításai és kommentárjai előttem, a belga multimilliomos elrablásának s meglelésének körülményeiről - átfussam? Izgalmasabb a Trockij életregénye gyors elolvasása, ha már véletlenül belekezdtem. Mennyi önhittség! S mégis épp abból mennyi „érvényesülés": elért szerep. Huszonhat éves, mikor (1905-ben) a pétervári munkástanács, a forradalom vezetője! Így volt valóban? S mégis mennyi tévedés, épp az önhittség következtében. Érti az írás (a „szépírás") lényegét, de a felesége még jobban, egész addig, amíg ő is, az asszony is nem olyanféle „mentséget" írnak, mint Misztótfalusi. És jóslatai, történelmi fejtegetései - milyen kongóvá váltak; épp az önhittség miatt ugyancsak.

Georges szabad parázs fölött halat süt, *sole*-t; ez a búcsúebéd.

Aztán, hol derűs, hol borús ég alatt: Vence, Cannes... át a Provence-on, Giono, majd Cézanne világán.

Megpihenőre - mert Nizzától Párisig egyfolytában olyan kitűnő autóvezető sem bírja, mint Véronique - Chanas-nál le az autóútról a Clairefontaine kétcsillagos szállóba (a hajdani kastélyba), ahol tíz éve is voltunk. Nehezen találjuk meg; már szürkül. Közben végig egy végehosszatlan, már nem Provence-falun: Peage de Roussillon; összeépített szomorú házak, akár a bányatelepülések. Sehol semmi csín vagy lakályosság. De a kirakatokat itt is ragyogóvá - csábítóan tündöklőre - világítja ki az - üzlet. Már a haszonkeresés törvénye és ízlése tehát, és nem a népé.

Vacsora Clairefontaine-ben. Nem is olyan előkelő, mint emlékezetem őrizte. Az étteremben savanyú kispolgárok; egyetlen fiatal lány a fölszolgáló személyzet, de ő aztán villámgyorsan hordozza már klasszikusan franciás (tehát nem occitan) arcélét, a molière-i ívelt orrot, a mosolyra szoktatott szájat. Korai lefekvés. A szobában csak zuhany, a cabinet az egész ház számára a két emelet közt.

Március 30.

Borús idő, szél hajlongatta fák, a síkságon nagy darabban mívelt szántók és vetések. Az alacsony hegykoszorú nagy távolságban. Ez már Veszprém megye is lehetne; csak a fű világosabb zöld, no meg azért egy pálma is bólong. S a távoli dűlőutakon úgy futkároznak az autók, akár eső előtt a bogarak.

Az autóút megkerüli Lyont, de a külvárosát úgy érinti: átlátni az egész várost. A Saône völgyében árvíz, de úgy, hogy az erdő fáit is jó derékig hullám mossa. Azután is órákon át belvíz a gáton futó autóút két oldalán. Megannyi sziget a sok végső veszély fenyegette tanya. Macon után hatalmas tábla: *Vous êtes en Bourgogne.* Zuhog az eső, alig látni ki a szélvédőn, hiába jár az ablaktisztító. Működik a kocsifűtő is, de már-már az is kevés. Aztán hirtelen szétszélednek a felhők, de az útszélre nyúlt pocsolya, meg ahogy a kerekek még fröccsentik a vizet: dúlt erre is az országos felhőszakadás.

Térdemre terítem a baráti kéz rajzolta térképet. Poully-en-Auxois után Bierre les Semurs-nél kell letérni az autóútról.

Semur: mintha Buda úgy maradt volna meg, ahogy Mátyás hátrahagyta. Les Launes-el az állomás előtt, Baigneu-les-Juifs-en át Grésignybe.

A táj, mint Bonyhád és Pécs között: üdezöld rétek, csörgő patakok. A hegyoldalakban a sövénnyel elkerített legelőkön már ott vannak a tehenek, pásztor nélkül. A földmívelés a dombtetőkön. Szöllő csak a házak végében.

Az egyik nagyobb magaslat tetején ott a keresett falu, Bussy-le-Grand. Nem azért nagy, mert van belőle egy kicsi is, hanem mert - a többi faluhoz képest nagy: 380 a lakosa az emeletes, csupa kő házakban. Elkanyarodunk az első látásra is szép, 12. századi templom előtt. Fönt, a felső végénél kétszer is elgördülünk Frénaud-ék magántérképen jelzett háza előtt: úgy beleolvad az a többi parasztház közé. Terjedelmes porta széles kapuján ma is oly jellegzetes parasztudvar közepén állunk meg a hatalmas csűr és istálló előtt, mintha épp csak a tél tüntette volna el onnan a paraszti háznépet.

Mai költő mai falun

Naplójegyzetek egy kirándulásról Burgundiába s a történelembe

„Az utókorok szeretik párban látni nagyjaikat a halhatatlanság nem veszélytelen útjain: Goethe és Schiller, Arany és Petőfi, Baudelaire és Verlaine.” A huszadik század francia költői közül Guillevicet és Frénaud-t párosítja így az, aki az előbbi idézetet egykor leírta.

Annak idején, midőn - jövőt vizsgáló szemmel már-már (vagy még-még) francia földön is jártam a falvakat - a Beauce-vidéki parasztság életéhez Eugène Guillevic jóvoltából sikerült közel jutnom. Az ő baráti kalauzolásával látogatván végig portákat és tanyákat, abban a La Forêt Sainte Croix nevű kicsiny, de jellegzetesen síkvidéki községben ahol akkor oly otthonos volt, hogy a község ügyeiben is részt vett.

André Frénaud-nak Burgundia egy kis falujában van otthona és ilyenféle viszonya a községbeliekkel.

A jóformán csak egy utcából álló Bussy-le-Grand-t még az is nehezen találja meg, aki térdén a házigazda maga rajzolta térképével tér le a paris-lyon-i autoroute-ról, Semur irányában.

Semur-en-Auxois a francia városok rangjában afféle Tolna-Tamási. Járási székhely, háromezer-egynéhány lélekkel de Vajda-Hunyad-szerűen fekvő várral és olyan templomi remekkel a 13. századból akár a többi száz és száz település errefelé. Vagyis török, tatár idáig nem nyomult, de angol és szaracén sem. (A kalandozások korabeli magyarok is itt panasz és kártevés nélkül.) Az európai műveltség ősi szívében járunk. Kihagyás nélkül dobogott, már a vandál idők óta. Lévén, hogy a burgund, mint tudjuk, vandál leszármazott. Itt szelídültek meg. Csak körül kell tekinteni, minek a hatására? (Hol is van még ilyen szelíd vidék? Oda lehet látogatni útlevél nélkül. A Dél-dunántúlon Szekszárd és Pécs között, a Völgység és az Ormánság dombvidékén.)

Les Laumes után Baigneux-les-Juif az útirány. Jobbkézt marad el a dombok közt Alésie-Sainte-Reine. Az az Alésia ez, ahol Caesar mégis megverte végül Vercingetorixot? Ez az. Aztán - a vasútvonalon át - Grésigny. Majd Château de Bussy-Rabutin. Lekanyarodás a járási útról is. A tovább is járdasimára kibetonozott dűlőút bélcsavarodással kanyarog újabb dombtetőre. Az a házcsoport ott: Bussy-le-Grand. A rét: világos, angolzöld pázsit, az élő sövényekkel bekerített parcellákon hármasával-négyesével nagy hasú tehenek hevernek, mintegy félkönyéken, vagy harapják álltukban helyeslő bólingatásokkal a kora tavaszi tejnekvalót. Békén, az Isten háta mögött. Páristól mindössze 235 kilométerre. Gyorsvonaton két óra, autoroute-on annyi sem, „az életveszély vállalása szerint”.

*

Épségben s épp ebédre érkezünk, sajátos burgund fogásokra, noha elkészítője, a háziasszony úgy is művész, hogy jellegzetes iparművészeti - könyvkötői - műveivel vívott ki rangot Párisban -: napszámosleves, házi sonka, borban főtt házi nyúl, kertből tépett galambsaláta, sajtok, házi almás torta. Nem több s nem kevesebb, mint amit a szomszédos házak konyhaasztalain vonnak maguk elé kérges kezek. Mindez - akár ifjúkori francia falujárásaim idején - csaknem egy tányérból. A kenyeret azért sütik oly jellegzetes alakúvá, hogy hosszában széttörve ki-ki maga törölje tisztára a tányérját, az evőeszközét a következő fogás elé. A háziasszonynak így is kijár a lovagiasság.

Ebéd után rögtön - no mi maradt meg máig valódi a paraszti életformából? A tökéletesen aszfaltozott utcán kakas üldözte tyúk szalad át. A következő porta udvarából - szinte tisztelgő jelentésre - meleg istállószag, azaz tejillat. Az utána sorakozó parasztház emeleti ablakai között alig olvasható márványtábla: itt született (parasztfiúként tehát?) Junot, aki Napóleon alatt őrmesterségig, tábornokságig vitte olyan gyorsan, hogy végül megülhette (egy évig) a portugál trónt is. A következő házban számomra a helyes haladás alig kevésbé meglepő bizonyítéka. Az istálló ajtaja is, ablaka is közvetlenül a járdára nyílik. Ám a tehenek az istállóban nem úgy állnak, ahogy világéletemben bárhol láttam: nem fejjel a falnak, és háttal a világosságnak, hanem megfordítva. Hogy a tejet adó kérődző négylábú igen kíváncsi teremtmény, arról minden nyelvben ott a szólásmondás (a franciában a borjú bámulta új kaput a robogó vonat helyettesíti). Bussy-le-Grand főutcája forgalmát a bocik és riskák az istállókban a világosság felé állva szemlélik - nyilván be nem telő derűvel.

A nemesen, tiszta eredetűen szép - a helyhez képest meglepően nagy - román templom, kell-e mondanom? akkor épült, amikor a mi kultúra felé haladó, fényszomjas eleink első ízben már mégis a Bodrog táján ütötték föl a jurtát, rakták le a szekerekről a faekét.

Az idősöcske plébánossal a latinon kívül akár görögül is beszélhetnénk. E nyelvek tanáraként vonult nyugdíjba és Isten kétségbe nem vonhatóan igaz szívű szolgálatába; a papság itt abból él és akként, amit maguktól a hívektől kap, merőben azok kedve szerint.

Az egymást soha meg nem győző, de egymással mégis szívélyesen érintkező vitafelek mosolyával siet elő Frénaud üdvözlésére, nem takarítván meg ezúttal sem egy derűs megjegyzést az ateisták tévelygő öröklét-kereséséről. Mert nincs-e vajon még az ilyen kövekbe burkolt szépség hatóerejében is valami öröklétsugalló?

Hősi emlékművük csak az első világháborúban elesetteknek van, a főtéren, szemben - ahogy szokás - a falu központi bisztrójával. Meglep a sűrű sorban vésett rengeteg név; Bussy-le-Grand-nak mindössze 360 lakosa van. A családnevek alig változtak, mióta anyakönyvekbe rótták őket, vagyis négyszáz évre visszamenően.

Az udvarokon ekék, boronák, szénagyűjtők, valamennyi gépesítve. A kocsiszínben traktor és autó. Ahogy Guillevic falujában, az istállók és ólak környékét itt sem söprűvel tartják tisztán: gumicsövek vízsugarával. Az embereken, akikkel szót váltunk, semmi - hajdan oly sok magától értetődő - falusias lomposság vagy paraszti munkaszenny. A kezelést nem előzi meg kéztörlés a pantallóban.

Az elavult paraszti életforma kérdése világszerte már így vitatódik: a vidéki életforma megoldása. Ennek az iránya? S föltételei?

*

Turista ide még alig tette be a lábát; Bussy-le-Grand nem látványos hely, hanem olyan, amilyen; egy a sok közül. - Frénaud-ékat elsősorban ez vonzotta épp ide, ez tartja itt. Zökkenéstelenül beékelődtek egy hiteles közösségbe, amelyet becsülnek; amely becsüli őket.

Házuk a falu felső végén van. A gyümölcsössel, a kerttel együtt a belsőség teraszosan lenyúlik egész a völgybe.

Franciaországban is emeletmagasra rakják az asztagokat és kazlakat, de nem az isten szabad ege, hanem tető alá. A csűr magassága így a házéval vetekszik. Az istálló is több száz esztendős. Szellős, tágas; építtetői gondoltak annyit az egészségügyi követelményekkel, mint a lakóház megtervezésénél.

Az éppúgy terméskőből rakott lakóházak és a gazdasági épületek stílusát az őrizte meg ilyen örvendetes épségben, hogy utolsó gazdáikat, a paraszti nagycsaládot évtizedek előtt már a falusi életforma csődje olyanformán űzte ki innen, mint Pompeji népeit a Vezúv lávája. Lakatlanul állt, úgy szedte magára kívül-belül a tartósító port. Voltaképpen csak ezt kellett letörölni - majd a múlt század vakolásait, belső falazásait eltüntetni -, hogy minden úgy álljon, ahogy egy jómódú parasztudvarház állt és élt annak a Racine-nak korában, aki ilyenbe kívánt elvonulni az udvarból, amikor megidősödvén összekapott a királlyal, a néppártisága sugallatára.

De a jókora séta után már megint itt ülünk a tartós hasznosságával és időálló szépségével megnyugtató házban. Megnyugtató az is - hogy míg mi, férfiak, az ősi kandallóhoz nyújtjuk a lábunk - az asszonyok köcsögöt mosnak, és boldogan, hogy minden szellemi grádusuk birtokában még átsiethetnek a szomszédba, egyenest az istállóba, hogy közvetlenül a tőgyről fröcsköltessék az edényekbe a tejet, azazhogy mégis fejőgépen át.

A mások számára végül használhatatlan ház ára annak idején „egy harapás kenyér" volt - une bouchée de pain. Fokozatos rendbe tevése annál több ilyen jelképes harapás árába került, ahogy már lenni szokott.

*

A vacsora a franciák hagyományos esti levese, a háziasszony kettősen művészi elkészítésében, majd - ugyancsak a vidéki franciák hagyományaként - a maradék nyúl, a torta, a sajt. Majd a napközi eszmecserék maradéka, már csak a helyi termésű közepes (de hát mégiscsak eredeti burgundi) bor mellett.

Arany János sok szép népi hagyományunkat tartósította. Ám sajnos van olyan, amely kárunkra hangzik illemszabályként, már kora gyermekkorunkban. („Fogd be a szád, és egyél!") Nemigen beszélni, valamíg eszünk, ezt a természetünket ideje volna megfranciásítani. Már csak hagyományos nemzeti borúlátásunk orvoslataképp. Miért ne épp akkor forogjon az elme, szikrázzék fényt a szellem, amikor örömét találja a test, és a maga részéről derűt lát.

Nemcsak azt nevezem vitának, ha gondolataink egymással kardot csattogtatnak. Azt is, amikor úgy űzik egymást a magasba, mint nyári délben a pillangópárok. Voltaképpen ezek a valamire vezető viták. Amikor az igazságok már azt keresik, hogy kiegészítsék egymást, s az eszmék azért horzsolódnak, hogy simán egymásra épüljenek. Azokkal jó vitázni, szabadon a rendet keresni, akikkel ekként akár szertelenek lehetünk.

Végül odáig csapongtunk, hogy Frénaud fölbontotta a már amúgy is keze ügyébe készített iratgyűjtőt. Készülő könyve anyagát. Már párisi-pesti levélváltásunkban ez volt a mag, amiért „ideje volna az élőbeszédes viszontlátás".

*

A falusi életforma elavultságának kérdése napjainkra különös mérlegjátékba jutott a városi életforma csődjének kérdéseivel. Ha valami eltűnőben van, az pusztán magában még nem ment föl az alól, hogy ne álljunk ellen, ha vesztünk is vele. Maga az élet állandó eltűnést mutat. És azt is megtanulhattuk, hogy ami újként jelentkezik, végzetes következménye lehet egykor helyesléssel fogadott jelenségeknek. Bizonyos, hogy vidéken élni már sokaknak hátrányos. Ahogy a világ alakul, egyre bizonyosabb, hogy még többeknek lesz káros városban élni. A szólásmondás a fürdővízzel kiöntött gyerekről ritkán idézhető annyi igazsággal, mint akik a parasztság, helyesebben a vidéken élt kétkeziek által teremtett kultúrának oly ingerültséggel

fordítanak hátat, hogy nem kívánják látni e kultúra fennmaradt tárgyi emlékeit sem. Mintha Pheidiasz és Michelangelo alkotásainak: egy másik kultúra emlékeinek látványa elől kapnák el a szemüket, megtagadva azok értékének is máig ható erejét.

Végigmegyek egy jó képkiállításon, és - és vajon miben fürödtem meg, hogy megtisztulva, megbátorodva lépek ki belőle? Akinek jó szeme van, így újul meg a száz év előtti kovácsok, faragó béresek kalapálta és faragta tárgyaktól. Ki ne tudná, hogy rejtelmesen széppé alakul, ami egykor ötletesen megfelelt egy célnak, azaz: érdekkel is tetszett? A jól alakított ház jó szellemet is őriz: századok múlva is nevel, alakítja a fogékony lelkű lakóját.

Ez az én hozzájárulásom a vacsorához, a vacsora frissítette eszmecseréhez.

Amit a házigazda az iratgyűjtőből kiemel, és ízelítőül fölolvas -, oly figyelemigényesen, mintha egyetemi katedrán ülne (hisz ült is) -, egyszerre filozófia és gyermekkoridézés. Az első fejezetek eszmemenete: minden alkotás alapfajsúlya a hitelesség. Ha van új esztétika, mérőeszközeivel mindenekelőtt ezt kell keresnie és minősítenie. Hiteles-e a vers, a gondolat, az életforma. Ez teremthet kapcsolatot a szépség és az alkalmazhatóság, vagyis a hasznosság, azaz még a Kant kizárta érdekkel is. Miért ritka a hitelesség a mai műalkotásokban? Mert a mai életformák nem hitelesek, hisz az egyénnek - a hitelesség legfőbb letéteményesének - már csak szolgai köze van hozzájuk. Az utolsó hiteles életforma Frénaud tétele szerint a kétkeziek világa volt: elsőül a parasztoké, a kézmíveseké. Hitelességüknél fogva ezért szemrevalóak ma is ezeknek nemcsak művészi igényű - népművészeti - „termékei", hanem mindenfajta használati tárgyai, házi és mezei szerszámai. És mindenfajta épületei. Ezeket az utóbbiakat ma is hasznosítani úgy, hogy a civilizáció tartozékait belevigyük - a ma embere számára kínál valamiféle utat; a saját hitelessége, a neki való életforma felé.

Fölösleges részleteznem. Talán majd ősszel, a könyv akkor jelenik meg, a Gallimard-nál. A fejezetek eredetileg a rádióban hangzottak el, irodalmi és filozófiai interjúként: a beszélő társ mint bölcselő faggatta a költőt, miért vonultak vissza - mindazonáltal fönntartva párisi lakását is - ide, gyermekkora világába. Mert itt volt számára is az a szinte teremtéskori Egy Világ, amikor - hogyan is fejeződött ki a magyar versben? „A tengertől még nem váltam külön - nem voltam sziget."

Még csak tíz óra. Kint égnek az utcalámpák. De a faluban teljes csönd, csak innen-onnan hallik állati neszezés. Körben már óceáni terjedelmű nyugalom; fönt pedig a csillagoké. A vendégszoba az emeleten; fürdőszoba is természetesen, beépítve ötletesen a padlásra vezető nagy lépcső alá.

*

Francia szóra magyart kezdőként ide, Burgundiába küldenék. Olyan tagoltan beszélnek, mint mi; a legrejtelmesebb francia hangot, az *r*-t úgy ropogtatják, akár a debreceniek. Így beszél Frénaud is; szülőfaluja néhány óra járás.

Odáig nem terjesztjük ki a vidéklátogatás körét. De a közvetlen környéken sorra veszünk mindent, amin szem okulhat.

Életmód dolgában még a külsőre egymástól elütő falvak közt sincs különbség. A gépesítés mindenütt egyszintű. Volt elvándorlás, de most mintha szűnőben volna. Sőt visszafordulóban. Mint a homokóra: hol talppal, hol fejjel fölfelé: így váltogat irányt (jobbadán csak vágyaiban) itt is a civilizálódó világ.

Fehér gombatelepekként itt is, ott is, új házak. Újak s máris ráncosodó fallal, tíz-húszévesen is öregedők. És minden faluban a nyolc-kilencszáz évet zömöken megálló román templomok.

Megkaparom a kövek közét: mi tartja össze őket ilyen rendíthetetlenül? „Lószőrrel keverték a habarcsot.” Nos, azt bajos volna utánacsinálni.

S még egy magyarázat. Ahol nincs buján termő talaj, ott erdőnyi a tölgy, az ezer évig szilárd épületfa, és magasra nyúlik az a fajta mészkő, mely csak a vésőnek enged könnyen, de nem az időjárásnak s az Időnek.

Van magyarázat hát arra, hogy azok a hajdani jó mestertudók miért építettek különben jeltelen kis községekben is olyan templomokat, hogy csak egy-egy ilyennel mint katedrálissal díszelegnének török-tatár látogatta tájak egész egyházmegyéi. Igen, műemlék mind, hivatalos megbecsülés folytán, s nem tegnaptól: Viollet-le-Duc mozgalmáig visszamenően. A kultúrának ez a múltba néző fejlődése azért előzi meg Európa más tájait, mert itt láthatóan az apró falvakban rengeteg parasztház ugyanúgy művédelem alatt áll, mégpedig már magán megbecsülés - egyéni helyreállítás és jó ízlésű hasznosítás - folytán.

Így a múlt nemcsak az épületek terén vegyül egyre elevenebben a jelennel. A jellegzetes francia konyha falun ma jobb, mint a városokban ezt már a külföldi országjárók is tudják -, és veszélyeztetik a bennszülötti igényt. Szerencsére vannak egész provinciák, ahol a hagyománytisztelet nemcsak a már klasszikusan régi asztalokra és lábasokra, tálakra terjed ki, hanem arra is, ami az asztalokra és a tálakra kerül.

Megbámultuk Flavigny szép templomát, benne a hiányzó fél arca ellenére (vagy épp amiatt) csodálatosan mosolygó Hírhozó Angyalt. Megrajongtuk annak a régi háznak nemes vonalait, amelyben most egy afféle munkás-paraszt vendéglő működik. Utunkat Frénaud remek emlékezőképessége kanyarogtatta errefelé. Osztályellenes - osztályfeletti - izgatás lenne, ha részletesen leírnám, mit hordott a szavaival és mozdulataival egyaránt jó kedélyű kiszolgálónő nemcsak a mi asztalunkra, hanem éppúgy azéra a sáros bakancsú nyolc-tíz fiatalemberére, akik mellettünk látnak neki a beveendőknek. A köztudatból s a történelemből csak azért maradt ki, hogy a franciák főleg ebédre rengeteget esznek, mert sokfélét és sokáig, miközben a zamatos, de könnyű boraikból is többfélét fogyasztgatnak, korlátlanul áldozva időfeledtető cseveghetnékjüknek. A kétórai ebédidő náluk azt jelenti, hogy két órát asztalnál ülnek, néha a gyári kantinokban is.

Itt, Flavigny környékén a puszta mező is műemlék. Egy rövid kanyar Alise Sainte Reine, azaz Alisia felé, hogy elénk táruljon a műveletlenül hagyott domb, a hajdani földvár, ahol a gallok utolsó fejedelmét, Vercingetorixot végül Caesar térdre kényszerítette modern fegyvereivel, csodamívű kőhajítóival.

És a teuton lovasságával. Meg az árulókkal. A katalaunumi nagy római-hun mérkőzést, amikor még a holtak is folytatták éjszaka a harcot, végül a hun íjászok döntötték el: az utolsó napon átálltak; addig tűrték, hogy Attila körül csupa teuton nyüzsgött.

Kölcsönös lehetett a biztatás: fátylat a múltra, ez a békés táj elfeledtet minden régi rosszat. Caesar hosszú láncon futtatta diadalszekere mögött Rómában Vercingetorixot, jó tíz évig tartotta pincebörtönben, amíg végül megfojtatta. A franciák nem emeltek Caesarnak szobrot; de Vercingetorixnak végül még egy tizenegy métereset is, a régi csatatér közepén. Noha hol is vannak minden fájdalmukkal - eltűnt panaszszavaikkal - a gallok?

De azért a hajdani tetthely utcáin olyanféle tisztelgő csöndben lépdelünk, álldogálunk, amilyennel gyülekezetek áldoznak egy-két percnyi néma fölállással a meggyászolandóknak. Petőfi klasszikus - berzsenyies - költőként is óriásit alkotott volna. Igen, a gallok is „eltüntenek ők, valamint - *Két város, amelyet - A tengerek árja benyel, Csak tornyaik orma maradt ki a vízből...*” Eltűnhetnek, mert el is tűntek még nagy népek is úgy, hogy egy tornyuk se mered ki.

No de nézzük csak a tájat, a feledtetőt. Nézzük s keressük, amit a katedrálisok után következett civilizációkból nekünk van még módunk megmenteni.

*

Frénaud-nak van szeme, hogy meglássa az értékest a paraszti és kézművesi múltnak akár tenyérnyi hiteles emlékeiben. Ilyenféle műemlékkel van tele az általa megmutatott ház, a csűr, a pajta, az istálló, és minden szögletében a hatalmas udvar, melyet kövecsesre koptattak a valamikori szekerek. „Ide meg majd pázsit kerül?" Tagadó fejzárás. „C'est bourgeois." Azaz, úgy már nem lenne hiteles. Ahogy az istállóban a jászol, és a fahám, a fészerben meg az eke, a rosta, de még egy század eleji kezdetleges cséplőgép is: őriz hű tanúként minden darab itt, mit is vajon? Mintegy borostyánkőbe fagyva az emberi erőfeszítés, jobbra törés egy előttünk elmerülő világát. Mert ezek a tárgyak nemcsak kegyeletiek. Nemcsak a történelem vizsgálhatja s értékelheti őket, hanem a művészettörténet is. A kézmívest, a földmívest csak addig foglalkoztatja a maga készítette eszköz, amíg napi hasznát látja, azután félreveti. Még jó, ha csak a sutba. Mert onnan előbb-utóbb még szeme elé kerül azoknak, akik meglátják bennük épp a használat által fémjelzett maradandó értéket. Érezni vélik azokon a kérges markok csiszolta szerszámnyeleken a kihűlt tenyerek melegét is. S kapnak esztétikán túli élményt.

A kézzel emelhető műemlékek a lakásban kapnak helyet, ott, ahol épp helyet találnak, a költő íróasztalán is. A kovácsmesterség képviseletében itt sarlók, szöllőkések kínálják kézbe, mintegy ismerkedő parolára magukat, amott különleges balták, kezdetleges kerti- és gyapjúnyíró ollók, majd egész kis szerkezetek, melyeken el kell tűnődni, mire is használhatták; és lakatok és kilincsek gazdag változata. Idegen vagyok itt, de tenyerem mégsem idegen.

Nekem nincs vidéki házam, de ahol annyi jó és rossz időt tölthettem, a rokoni hegyi lak külső oldalfalát kisajátíthattam; ilyenféle eszközökből egy kis szómúzeumot szögeztem föl oda. Író barátaim vizsgáztatására, azaz fölényem fitogtatására. „Öreg csoroszlyát láttál már valóságosat is? Hát odasüss, emeld le. És rakoncát? Ösztökét? Kipróbálhatod, hogyan esett valamikor az igavonó ökörnek. Az meg az a nevezetes kilincs, aminek madzag a húzója."

Spanyol földről elég messze elterjedt a szokás, hogy amit a vendég megdicsér, arra a házigazda azt mondja: „Az öné!" Nem kellett sok vágyakozó pillantást pazarolnom, hogy a házigazda is föl ne kínálja úton-útfélen összeszedett gyűjteményének szememben legkedvesebb darabját; a tóra néző szómúzeum kincsei közé, ha ugyan nem egy valóságos múzeum számára.

Az ómagyar szóanyag mindmáig értékes bánya lehet a francia nyelvalakulás tudósainak. *Lakat* szavunk a franciák *loquet*-jének ősi alakját őrzi, amikor még ők is kiejtették a szóvégi *t*-betűt. Eszerint nyelvünkbe még a magyar-francia érintkezések első nagy idején, az 1100-1200-as években került, s tőlünk tovább a románba és a szerbhorvátba. A kilincs útja hasonló. A franciák eredetileg *clinche*-nek írták, a szóvégi *ch*-t *cs*-nek ejtve. A lakat és a kilincs voltaképpen egy zár tartozéka. Ajándéka tetejébe Frénaud-tól szíves magyarázatot is kapok, hogy a kisded szómúzeum látogatóinak e szerkezet ismeretét is előadhassam. Működésének elve a mi öreg istállóajtóinkon itt-ott még ma is föllelhető fakallantyúé, és a madzagra járó fakilincsé.

*

Aztán elkövetkezett a nap, hogy sötétedés előtt még egyszer körbetekintsünk a szép halmaival tengervégtelenséget idéző tájon. Kerüljenek a történelem nagyobb viharai továbbra is, édeni sziget, Belle Bourgogne, üde Burgundia! Neked köszönhetjük a burgonya szót is; nyelvemet hálából erre szoktatom majd, erre az eleddig tévesen úribbnak tartott kifejezésre, szemben a

német eredetű Grundbirnének, azaz Grumpirnnak a krumplitól a kolompérig, krumpélyig, sőt kolontérig és kompéláig terjedő válozataival...

A lehunyó nap fényében még otthonibbnak, embernek-valóbbnak tetszett a vidék. A jó költők idegenvezetőknek is jók: tárgyilagos a szárnyalásuk is. Nem volt kérdésem, amire ne kaptam volna, néhány szóval is világító választ. Egy kérdést egyelőre magamba nyeltem: Hogyan keveredhetett el mégis hozzánk az a burgonya szó, mégpedig először is tájszónak, Baranyába? S miért épp az lett a hivatalok s étlapok kifejezése? Magam előtt is röstelkedtem már, hogy lám, igaz a szemrehányás, jussak bármi messze a nagyvilágba, csak elém villan valami hazai vonatkozás; jó még, ha nem a szűkebb szülőföldről.

Az alkony párájában már kéklőn zöldelltek a dombok. A sövény kerítette legelőparcellákról hazafelé ingatták magukat a megtelt tehenek. Ürült a táj, s gazdagodott: a látnivaló most egy kastély lett.

Amerre csak fordul a fej: színpadszerűen harmonikus a táj: domb domb mögött, kéken-zölden tengeri a végtelenségig. Távolabb oly szabványszerű az a 17. századi kastély, hogy azonmód operadíszlet lehetne. A Sévigné-Rabutin család fészke. Sévigné asszony unokatestvére birtokolta, de megpihent benne a nagy írónő is.

- És Rabutin?

- Benősült nyilván.

A szerencsés házú Rabutin nevét honfitársai Rábüten-nek ejtik, a szó végét oly kecsesen megkanyarítva, akár egy bókoló térdhajtást. Elsuhan némi idő, amíg fölidéződik bennem, hogyan is olvastuk mi még kisdiákként, fennhangon történetkönyvünknek egyik leggyűlöltebb nevét. Nyelvünk törvénye szerint az első szótagot nyomtuk meg, úgy lökve légbe, mint a rabot; a szó végét pedig már-már mint a Rasputyint.

Caraffával vetekedő kurucirtó volt, ahova csak küldték.

Jean-Louis Rabutin de Bussy gróf 1642-ben Párisban született. Negyvenévesen lépett át a Habsburgok szolgálatába. Már mint tábornagy kapja feladatul Erdély osztrák védelmét, 1704-ben. Éget és pusztít. A szokásosnál is több kegyetlenséget mívelve jut szerephez egy olyan nemzet életében, amely történelmi fordulóit nem csupán hősei, hanem jobbadán hóhérai nevével örökíti. Erdélyből kiszorulva, Váradot, Szolnokot dúlja a gróf, majd Miskolc hamuvátétele után Kassára támad, 1706-ban. A kurucok már itt megtépázzák seregét is, hírnevét is, de nem annyira, hogy ne kapjon új hadat s új föladatot, most a Dunántúl. Fehérvárott még biztos gőggel és ölhetnékkel diktál, de aztán - hol fizet rá vajon véglegesen a dölyfére és a szadizmusára? Simontornyánál. Onnan már sánta kutyaként vonult vissza a védtelen Tapolca és Pápa emlékezetes érintésével Sopronba, majd még egy erdélyi kísérlet és kudarc után a nyugállományba, és hadvezérként a teljes feledésbe. Magyarországról magányában bőven beszélhetett. Keresztül-kasul bejárta.

- Ne nézzük meg közelebbről a kastélyt?

Még ahelyett is parasztházakat néztünk, épületesebb műemlékeket.

*

Aztán a vacsora megint több, mint táplálkozás. „Munkaebéd” - milyenre is sikerülhet az? Kitalálói tán a franciák fehér asztal körüli könnyed eszmecseréikre gondoltak, de munka és ebéd olykor kelletlenül hangzik egybe. A mi négyesünké jól sikerült eszmecsere-vacsora volt.

Elég messze elcsapongva a nagy és kis műemlékek, vagyis a civilizáció jövőjétől. Egész az emberiség jövőjéig.

Franciaország földrajzilag is több, mint amekkorának a területe látszik, kívülről. A Zenit és Nadír közt járhat, aki az ilyenféle ország szülötte; egy kis sarokkört éppúgy ízlelhet benne - a Mont-Blanc magasán -, akár egy kis Afrikát - a déli narancs- és pálmaligetek közt. Voltaire neveltjei nem veszik szívükre a fullánkos mondást, hogy a francia az a *Monsieur,* akinek gomblyukában szerény rendjel, de fejében semmi földrajz. Mikor a saját földrajzuk és történelmük megismerésére sem elég egy élet! Határaikon kívül úgy-ahogy azt az országot ismerik, amelynek fiai a nyakukra járnak.

Az egykori angol s a mai német mintájára a világjáró francia alakja torz rajzban sem képzelhető el. Házigazdánk kivételesen sok földet látott, nemcsak mint egyetemi lektor, hanem mint katona, illetve hadifogoly, majd nemzetközi konferenciák, szellemi találkozók első helyre ültetett meghívottja. S lám, itt is kevés a siker, hogy utolsó esténk beszélgetését a messzi, az innen oly messzinek tetsző nagyvilágra tereljem. Hogy emeljünk ebből a békés faluból is egy-két pillantást annak oly ritkán békés állapotára. Az lett az érzésem, üvegfalon át beszélek. Mivel elég terjedelmes historico-politico szemlélet épületét raktam föl, mentsem legalább ide az állványzatát. Az első világháború közvetlen kirobbantó oka a nemzetiségi kérdés megoldatlansága volt, Boszniában ezért sütött pisztolyt az a szerb diák a Habsburg trónörökösre. A második világháború kirobbantására ugyanilyen kérdések megoldhatatlanságát dobta oda szörnyű ürügyül a nácizmus. Ezek a kérdések ma is megoldatlanul izzanak, de itt, nyugaton nincs írástudó, társadalombölcsész, államférfi, aki annyi orvosszert ajánlana rá, mint a század elején Lenin és Jaurès. Olyan nyugalomban járkáltunk kertszerű tájaitokon, békés falvaitokban, mintha már nem látnátok a szabvány emlékműnek nevetekkel zsúfoltra tömött oszlopait.

Bár csengett ezekben a fejtegetésekben néha jóslat is, a kontinens e felén ritkán ébresztettem méltó visszhangot Rajnán vagy Pireneusokon túli kérdésekkel. Ezt a tapasztalatot írhatom újabb nyugat-európai körültekintéseim végére is. Legfeljebb jóakaratú bólingatást kaptam, kettős jelentésű mosolyt. A *dada* szó első jelentése franciául: vesszőparipa. Hovatovább már nem is álltam elő vele. Mint egy kötőféken vezetem is majd haza, arrafelé a haza felé, ahova az öreg Bence kocogott el - gondoltam a Bussy-le-Grand-i széles parasztágyban.

S nem olcsó vigaszként foglalom össze már nemcsak ennek a vándorlásnak a tanulságát. Gomolyulhat fölöttünk bármiképp a múlt s a jelen, sorsunk a mi kezünkben van. A mi két kezünkben: otthon, vagyis hát mindenütt, ahol a mi szavainkkal értjük meg egymást; tisztázunk tervet, és gyorsítunk munkát.

A laumes-i kis vasútállomáson szálltunk föl a lyon-párisi személyvonatra, miután kutyafuttában Grésignyt is megnéztük.

Bussy-le-Grand, 1978. márc. 30.-ápr. 1.

Április 1.

Ismét Páris.

Kora reggeli telefon Pesttel: Ika első mondata: Flóra feleletéből értem meg, még félálomban - Laci, Weszely, meghalt, tegnap hajnalban. Hideg áramlik a szívembe. Azzal védekezem, hogy nem is akarok teljesen fölébredni. Tizennégy-tizenöt éves korunktól fogva ismertük egymást. Én voltam az idősebb, s mégis ő - a városi, a frissebben tájékozott s tájékozódó, a gyorsabban haladó, az eszmék (világvárosias) terén is. Legtartalmasabb éveinket itt Párisban éltük. Itt járok, épp a Montparnasse utcában, ahol még éjente is annyit kószáltunk, kezdetben itt is ő volt a vezető (a Rotonde s a Dôme világhírességekkel nyüzsgő teraszain), s most - megint csak előttem járóként - ő fekszik a budai Szabadság-hegy tetején, ahol még utoljára, nem is régen oly elevenen folyt köztünk a szó; a hajdani pajtási hang sosem változott közvetlenségével, örök tréfálkozásaival. Rengeteg „történelmi" figurát láthattam testközelből is. Ő a világ felől nézve a nagy történelmi tablókon sose állt az első sorban: hátrahúzódott, még ha oda tuszkoltuk is. De még a Rembrandtok megörökítette történelmi csoportképek alakjait idő teltével csaknem úgy lépeti előrébb vagy hátrább az élet, akár az iskolai közös fényképek gyerekarcait: évtizedek múlva kap világosságot a rejtekező érdem. Aki egy-egy kor hősi szereplőinek tulajdonságaihoz odaszámítja a szerénységet (vagyis az ösztönös idegenkedést a látványos szerepléstől), aki azokat a kiválóságokat becsüli, akik utolsó gondukként sem kiválni akartak, hanem csak feladatot vállalni: az őróla vehetett megmintázandó alakot. Ilyenként próbáltam én modellként használni az ő személyét. Csak vázlatrajzot tudtam nyújtani róla, eddigi leghosszabb regényemben. Ha módom lett volna befejezni is (a kezdő Körkép után) a *Hunok Párisban*-t, azon a történelmi freskón az ő alakja kapja tán a legtöbb színt. Ezek most itt volnának a tollamban. Ezt gondolom még becsukott szemmel, félálomban vigasztalva magam, hogy ne kelljen szembenéznem a vigasztalhatatlan valósággal.

A rue de la Grande Chaumière, ahol ismét lakunk, felső végén egyenest a Rotonde-ra nyílik.

A deszkacsomói mellett vékonyra koptatott szűk és meredek falépcső, melyen Gauguin és Modigliani is botladozott, fagyasztó szélbe lök ki a házból. Dideregve megyünk el Flórával a hajdani kávéházi asztalok előtt, melyek elődjei körül Picasso és Max Jacob, később meg Károlyi és Tihanyi tervezte a jövőt.

Voltaképp tisztelgésféleképp szedjük szél harapta bokáinkat a rue de Rennes-i könyvpalota felé. Párisnak ez lehetne ma a világraszóló újdonsága. Egy *supermarché* áruház, amelynek óriási földszintjén és két emeletén árusító asztalokon hever, és zsúfolt polcokon sorakozik gyors kézbevételre és akár órányi ízlelésre ami könyvet csak piacra dobott az utolsó években a francia könyvkiadás. Olyan nyüzsgésben és tolakvásban, akár egy boldog piacon, árad föl és le a nép: csupa fiatal.

Hazajövet egyre vacogva (s már a meghűlés krákogásával, szipogásával) egy szelet sonka, egy összmarék sült krumpli, könyöknyi kenyér az ebédül tervezett és áhított tejes tea mellé.

*

Torokfájás, fejfájás. A kedélynek meg a világ fáj. Lefekvés, összehúzódzkodás, embrióként - de sajnos, semmi alvás. De amúgy is: telefon, telefon. Búcsúzkodás (már-már szertartásosan), akik jövet üdvözöltek.

Délután Szépfalusi, evangélikus tanácskozáson járt erre. Vesztett a megszokott derűjéből az izgatottságig. Történt valami más is vele azóta, hogy - visszautasították a magyar vízumkérését? A Keresztury versének ügye. Cs. elnéző, de most meg Molnár az *Új Látóhatár*-ban már Kereszturyn túl Béládi, sőt Lőrinc ellen. Elcsüggesztő mindez; oly mélyen elszomorító, hogy már-már bénító. Körül az árvíz, és a „szekértáborok”-ban cigányveszekvés. Népjogfosztó pörök idején - csirkepörökre az erő. És az igény, hogy ne legyen a világ gondja is.

Április 2.

Kuporgás a kis villanykályha mellett. Délben pálfai földim, Vámos (követségi sofőr), aki az évtizedes diplomáciai sofőrködés alatt történettudóssá képezte magát a gazdáira való várakozás óráiban. Ankarától Londonig. De nagy horgász is, és így a valódi szenvedélyes beszédtárgy köztünk: miért ereszthet a simontornyai bőrgyár annyi rossz folyadékot a Sióba, hogy már Pálfánál sincs hal?

Ebéd - meghitten most is - Veress Péteréknél. De a meghűlés kerget mielőbb haza. Lekísérnek, néhány gyógyteadoboz az útra való ajándék.

Rémült - szívszorító - félóra. A műteremajtó előtt fedezzük föl, Flóra elhagyta a kézitáskáját. Úgy belesápad, hogy csitítgatni kell, ölelgetéssel: útlevél, pénz (a Pesten hivatalosan visszaadandó 3000 franknyi el nem költött maradék), kézirat, kulcsok a táskában. A kocsiban maradt? Flóra attól fél, a kocsiból kilépve ejtette le. El a Rotonde-ba telefonálni Veressékhez, hol találhatjuk meg Vámost? Míg ő a készülékkel küszködik, a jó ötletem visszairányít a szemben levő rue de la Grande Chaumière felé: hátha észrevette Vámos a háta mögött a kocsi ülésén a táskát. Úgy volt, valóban! Olyan - csodaszerű - megkönnyebbülés, hogy összeölelkezünk, majd összeölelkezünk pálfai földimmel.

Némi - alvástalan - heverés után ötkor Nyéki Lajosék. A régebbről tervezett Beaubourg-terepszemle. Lajos az Alliance Française-ben tanít - franciát, Mimi a Beaubourg könyvtárának egyik osztályát vezeti.

*

A népművelésre szánt „kultúrházak” sehol sem sikerültek. Nem a Malraux által oly lelkesen fölépíttetett francia „Maisons de la Culture”-ok se. Bourges-ban annak idején, még a Déry és Nagy László társaságában tartott magyar szerzői estén mi magunk is megtapasztaltuk.

A mesék megszelídítendő paripáját hiába próbálták márványoszlopos, aranyajtós istállóba csalogatni. Abba a szénatetős, falombos ólba tért be, melyet a legkisebbik fiú, az árva bojtár készített a számára.

Ilyenformán sikerült ez a legújabban fölépített, de máris világhírű Közművelődési Központ, Páris legdivatosabb látni- és megtapasztalnivalója. Közhasználatú nevén: Beaubourg. Így hívták egyikét azoknak az utcáknak, amelyek helyén s részben a hajdani Vásárcsarnok telkein fölépítették. A *Halles*-t annak idején Zola keresztelte el Páris Gyomrá-nak. Regényt a Beaubourgról ilyen címmel lehetne írni: Páris Agya.

Csupa ellenőrizetlen egészséges tápot kínál a Beaubourg. Könyv-, lemez-, diapozitív-kiállítás váltakozik a hatalmas csarnokok zegzugos állványain és polcain, többholdnyi területen, az emeletek szintjeit is beleszámítva.

Az újítás, hogy nincs látható könyvtáros. Ki-ki azt a könyvet veszi le a polcról, azt a készüléket indítja meg, amelyiket akarja. A bizalomra alapozott buszutazás és bevásárlás után - lám, ez is bevált. Valami kis ellenőrzés van, de a használat után a gyűjtőhelyen hagyott könyveket csaknem azonmód rakja vissza esténként a személyzet.

Az épületben sehol egy darab kő: acélból húzták föl, mint egykor az Eiffel-tornyot. Kezdetben a párisiak ellene is éppúgy berzenkedtek, akár annak idején az Eiffel merész - ízlést is kihívó - műve ellen. Nemcsak benne hullámzik a kíváncsiskodók tömege. Körülötte is. A jól megformált téren utcai énekesek és akrobaták, tűz- és kardnyelők, mint a középkorban.

Nyékiék vezetnek, s magyarázzák az eredményt kint is, bent is. Didergek, láz megint? Hatalmas tüsszentések nyomorítják a helyeslésemet, a gratulációmat.

Aztán autón hozzájuk, vacsorára. Azaz a pohár forralt borok hörpöléséhez, amit a falatok helyett is újra és újra kérek és kapok, szíves részvéttel. Kislányuk - a tizenkilenc éves Kati - ha szőke volna, Renoir híres modelljének megelevenülése volna; így feketén, mint egy szemérmes tatár királylány.

Április 3.

Ködpárás pillák, borzongás; úgy éget, hogy szinte látom is, milyen vörös a torkom; percenkénti orrfúvás. Hideg műterem, Gauguin Tahitiig látott a szemközti mocskos tűzfalon. Hiába ülök itt Páris közepén, a Montparnasse tetején; mint a beteg bányaló várom, hogy múljanak az órák.

Ebédre mégis ki, sőt gyalog Veronikához. Meleg vörösbor. Míg az asszonyok lemennek a Prisunicbe, rövid alvás. Van hőmérő a házban: 37,6 (később 8).

Haza autóbuszon. Ostoba vidékiekként ott akarunk fölszállni, ahol csak leszállni szabad, itt, középen. Leszálláskor viszont nem tudunk a kijárathoz tülekedni, a kocsi tovább visz. Gyalog kell visszatérnünk; a Café des Arts előtt bandukolunk el, a montparnasse-i temető ideszögellő sarkán, ahol egykor annyit vitáztam-vergődtem, a B^{d} Edgar-Quinet-n való föl-alá járkálásomban.

Április 4.

Rossz idő változatlanul, krákogás, torokfájás, mert kár volt mégis a rue du Dragonban „ráfázni”.

Délután még Nyéki barátai - mit tehetnének az erdélyi s általában a határon kívüli magyarok érdekében. Nézzék a lapokat, s valahányszor hamis hír jelenik meg rólunk, küldjenek kiigazító sorokat a szerkesztőségnek, igen udvarias hangon, és igen pontos adatokkal. Még ha nem közlik is, a szerkesztőség tagjai lassankint kapnak valami képet a Duna-vidékről.

Este búcsúvacsora Kleinéknél. Irigylésre méltó család, mert - lám, a kisfiú is átvette a szülei mosolyát. Korán haza, mielőbb az ágyba. Milyen jó volna, ha már a hazai ágy és szoba várna!

Április 5.

Csomagolás. Le a rue Vavinba, illetve a rue Bréába útravalót venni. Gyalog le a rue du Dragonba, Veronique már vár a kapu előtt. Kínai vendéglő - zsúfolva. A földszinten egy négyszemélyes asztalnál magányos hindu. Udvariasan helyet ad. Néhány udvarias mondat után magyarul beszélünk. „Hadd találjam ki, milyen nyelven beszélnek - ne mondják meg.” Nagy sokára: „Jugoszláv”. - De hisz olyan nyelv nincs is. Újabb fülelés után: „magyar!” Honnan jött rá? Volt magyar ismerőse: Tibor Mende.

Föl a rue du Dragonba, Flóráék még néznek valamit, én hanyatt fekve a *Le Monde*-ot olvasnám, de már az átlapozás közben fölfedezem a néhány soros hírt: „Paul Ignotus écrivain et journaliste hongrois est mort à l'âge de 77 ans." Letettem az újságot, a délutáni álom helyett féltudati tűnődés. Lelkifurdalás aztán. Hányszor is akartam írni: József Attilának egy állandó és megbízható mecénása volt: Pali; a kitartó szeretetével. A Káplár utcai együttlétük.

Kocsin előbb a Presse Universitaire-be, aztán haza. Veronika idejön, mert Osternak van a szomszédban valami díjkiosztása. Végleges csomagolás, papírskatulyába, madzaggal.

Flóra telefonjai, befejező isten hozzád-ok Jacqueline-nek, Yvonne-nak, Frénaud-éknak, akiket épp otthon talál.

Szépfalusi telefonja Bécsből. Kiadnák a Felvidékről szóló könyvet, ha én előszót írnék elébe. Természetesen.

Tíz óra előtt váratlanul Veress Péter és Erzsébet - még ezt a tisztelgést is megadták, úgy érződik: nemcsak hivatalos minőségükben. Korholás, miért nem laktunk náluk, miért ebben a nemes múltú, de influenzát árasztó műteremben, ahol - ők is dideregnek.

Klein Márton és a készséges sofőr (akinek nevét nem tudom). Csomagkihordás, hét darab van, a papírdobozok a legnehezebbek: a könyvektől.

Beszállás, a csomagok is jól beférnek. Aggodalom: meghosszabbítják-e valóban Bécsben a jegyet, hogy ne kelljen mégis más vagonba cipekednünk.

Baráti kézszorítás. A vonat pontosan indult. Vettünk - altatóul - egy liter (műanyagba töltött) olcsó (3 frs) bort. Ezt kortyoltam, miközben - kéz-kézben - összegezünk: utoljára jártunk Párisban, és: volt-e valóban haszna?

Flóra szerint volt: sok!

Föltornázom magam a felső ágyba, a két és fél pohár jó altatónak bizonyul.

Miközben én már azt is összegezhetném: mi haszna volt (s mi hasznom), hogy egyáltalán kijöttem valaha Párisba. Második hazám?

Április 6.

Nem tudjuk, merre járunk, mikor csaknem együtt a nap fölkeltével fölébredünk. Végre: Ulm.

És így végig Németországon, Ausztrián. Bámészkodva, irigyelve, ami szemünk előtt elsuhan.

Háromkor Bécs. Az állomáson ismét Pamlényi Ervin és a fiatal helyettese (nevét röstelltem másodszor is megkérdezni), Bonyhádon végzett, börzsönyi. Idézgettük a közös táj más-más időből való emlékeit.

Olvasás a határig.

Első magyar mondat a vonatfolyosón, első helyazonosító kitekintés a mosatlan ablakon. Az agyban még a burgundiai, a provanszi tájak s a szemben már a magyarországiak. Reterátaikkal mintegy feneküket mutatva a kíváncsiskodónak. S az első (írói) összefoglalás: a még oly magas (tehát nyugatinak tetsző) tehetséget is, mint Krúdyé, tévedés Prousttal - kortársával - rokonítani. Gogol a vér s idő szerinti testvér. Szindbád nem Szemerének, hanem Csicsikovnak társaként utazgat. A tekintet érzékenysége s élessége akár a *Temps retrouvés* írójáé; de a tükrözendő világ a *Holt lelkek*-é.

Nyilván ez fészkelődik majd a tollamba, átlépve a határt. Most írom le (most engedem ki a tollamból), most van időm rá.

*

S a fölkészülés: csináljunk szemünkből, agyunkból tárgyilagos fölvevőgépet, lemérni a különbséget aközt, amihez egy hónapig hozzászoktunk, s aközt, ami most újdonságként hat majd ránk.

Elcsüggesztő, megszégyenítő; micsoda utak, leprás házak, nehéz járású emberek; aztán a kétségbeesés végén: ezt kell mégis vállalni. „Emelni!”, „javítani!” Együtt kínlódni vele!

Órákig erről. Alkonyodott, besötétedett, az éjszaka foncsornak simult az ablaküvegre, a tájból legtöbbször a saját képem tükröződött vissza.

A Keletiben Ika és Gyuszi. Majd a Kultúrkapcsolatok hivatalnoka két virágcsokorral is. Az egyik Aczéltól, a másik a Kultúrkapcsolatok Intézetének elnökétől, Rónai Rudolftól. Szabadkozunk, hogy a gyerekek Volkswagenjébe is beleférünk a csomagokkal, de végül mégiscsak a hivatal nagy, fekete batárjába ülünk. Ika így már az úton beszámolhat arról, hogy bennünket közelről érintően nincs változás.

Laci végső napjairól. Fokonként gyengült, érzéstelenítették, kábították a fuldoklás fájdalmai ellen. Magánál volt, de már csak az apróságok foglalkoztatták; hogy gyűrött-e a lepedő, megkapja-e az injekciót; ülve aludt el; aludt el benne az élet.

Ikát rögtön kihívták, vegye át az értékeit. Aczél beváltotta ígéretét: a kiadó saját halottjának tekinti. A farkasréti temetőben kap ingyen sírhelyet, az itt kialakuló díszparcellában. Amelynek közelében Németh „van”, s ahol tán én is „leszek”.

Itthon: a meleg, világos, tágas, megszokott - testhez és lélekhez álló - lakás. Bálint még fönt volt. Nagyot nőtt, egész mondatokat mond.

Vacsora a konyhában. Olvasás éjfél után kettőig: a saját munkám új fejezetét, hogy kinyomtatásban - s ilyen távolságból milyen. S fogadkozás, hogy nem visszasüllyedni abba, az irodalomnak „irodalompolitikai” világába, amiből oly egészséges érzés volt kívül lennem.

Április 8., szombat

„Nem merülni” - s máris nyakig benne. Csak a fölgyülemlett posta egy ruháskosárnyi. S a félretett folyóiratok, képeslapok, hetilapok. Külön polcra teszem a Párisból hozott könyveket: hogy csak azt olvasom, naponta megteremtem a gátat a szenny ellen. De kinyitva lelem asztalomon az *Élet és Irodalom* új számát. És söpör a teveürülékes homok.

Délután Csoóri és a felvidékről Tóth Lajos. Aztán telefonon is Janics Kálmán ügye. Könyvét a pozsonyi Madách nem hogy nem adta ki, de egyik tanulmánya miatt Janicsot máris elbocsátották az állásából, bűnper fenyegeti. Mi a teendő hát, hogy védelmet találjon?

És újságírók jelentkezése a hétnek csaknem minden napjára.

És a sürgős válaszok, kefelevonatok.

Április 9., vasárnap

Az egy hónapi „levelezés”. Egy-két erősítő jel az együttérzésről. A többi szívességkérés, sőt követelés azon az alapon is, hogy együtt éreztek velem egyben-másban.

Délután Iván, Topolánszky. Orvosi vizsgálat. De hogy dél óta milyen gyomorfájdalmaim vannak, nem említem, részint lustaságból, illetve fáradtságból, részint félelemből: kórházi vizsgálatra beszél rá.

Utoljára mondja el a hírt: meghalt Rónay György. Ő is!

Este vacsorára Wessel Bandi. A holnapi temetésről, Laci rendelkezéséről.

Közben, tíz óra felé telefon, Flóra beszél, zűrzavarban. Először alig érti, ki is keres bennünket. Jánosi Ferencné, Nagy Imre leánya, Zsóka. Édesanyja meghalt, sokat emlegettek engem az utóbbi időkben. Sürgősen szeretne eljönni hozzánk. De - így van, tébolyítóan! - a hét minden napjára be van már jegyezve egy vagy két sürgős látogatás. Így mégis holnapután délben. Mert hisz holnap Laci temetése és utána a svéd újságíró. De órákra nyugtalanság: hátha igazán sürgős volt Jánosiné ügye, s mi a telefonját sem tudjuk. Jó, hogy még én is átvettem a kagylót. Kimerültség, kín, görcsösen.

Április 10.

Hajnali ébredés, de fáradt fölkelés, mintha darabonként kellene összeraknom a sajgó csontokat.

Oly zaklatottság, hogy két gondolatot se tudok összefűzni. Védekezésül az összeomlás ellen, mégis megírom a gyászbeszédet. (Amire Bandi célzott.)

*

Laci temetése. Mintegy összetartó páncélul a kifogástalan fekete ruha (még nyakkendő és harisnya is).

Aczél beváltotta a szavát. Zenekar, díszőrség, párnán a kitüntetések. Bandi az összeölelkezésnél megint zokog. A törpére öregedett unokatestvér is.

Erős napsütés, de erős hideg is.

Leültettek, hogy legyen erőm majd állni.

Úgy olvastam föl a rövid búcsúztatót, hogy föl se néztem. De az utolsó bekezdésnél fölmerült az emlék, olvastam én így kéziratot magának Lacinak is. Elcsuklott a hangom, megálltam, hogy visszanyeljem a zokogást és a szégyent a gyöngeségem miatt.

A Farkasréti temetőben 1978. április 10-én.

Köszönet Weszely Lászlónak

Rendkívüli szellemi képesség; rendkívüli munkabírás; rendkívüli, mindig merészséggel határos bátorság; és mindezek járulékaként teljes hiánya annak, hogy mindezekért jutalmat kapjon: Weszely László az úgynevezett hősök rendkívüli példánya volt; Párisban a Sorbonne tanárainak kedvence, Belgiumban keresett tervező mérnök, Moszkvában példás üzemszervező, száműzetése éveiben kórházvezető, majd végül még orvos is; aztán itthon nagyra becsült fordító és munkairányító: Weszely László mindenütt úgy nézte s végezte a társadalmi tennivalót, hogy abban teljes személyiségével föloldódott. Úgy pedig, hogy önfeláldozásában maga is örömét lelte.

Minden dolgában alapos szakember, csillogó szavú vitatárs, élete nehéz pillanataiban is könnyed mosolyú, kifogyhatatlan kedélyű társalgó és széptevő. Nyitott szem, nyitott szív, nyitott erszény: ilyennek ismertem meg én őt, mint még kamaszkori barátja, ilyenként szerettük meg mindnyájan, akik most igazánból nem kegyeletből, hanem hálából búcsúztatjuk. Rendkívülinek tartottuk őt, s mégis példaképnek. Mert hisz ifjúkora óta elszánt harcos volt, és mégis derűsen kiegyensúlyozott lélek. Mintha máris abban a jövőben élt volna, amelyről álmodott; annak emberei közt.

Egy-egy korszak nagy szereplőiről a történetírás olyanféle csoportképet készítget, aminőt a fényképészek egy-egy közös vállalkozás - iskola vagy kirándulás - résztvevőiről. De a történeti tablók alakjai nem maradnak mozdulatlanok: nemcsak arcukat, hanem helyüket is változtatják, ez előbbre, az hátrább. Hogy kinek mi volt az érdeme, arra mindig a holnap, a holnapután vet - magától értetődően - tartósabb fényt.

Weszely annak a mindmáig kellőképpen nem ábrázolt emberfajtának volt típusa, amely az emberiség nagy vállalkozásait, igaz forradalmait diadalra viszi; ha rendkívüliségében is kellő teret kap, kellő számban.

Kedves legrégibb barátom, szellemi életünkben nem az én tollam az egyedüli, amely alakodnak méltó emlékmű alapjait rakja le. Te igazán a szívekben fogsz élni. Mindent köszönve ezzel búcsúzom el tőled, hazai és külföldi barátaid nevében s külön annak a párisi asszonynak, diákkorod óta kitartó élet- és harcostársadnak nevében, aki általam tesz virágot a sírodra.

*

A menetben az idősebb Leipnik még belém is karol, hogy részletesen elmondja, hányszor és hol voltunk együtt Párisban.

A sírnál még egy rokonszenves fiatalember, mosolyogva, elsőül nyújtva kezet. „Kiss Ferenc, a költő fia vagyok.” - „Üdvözlöm az édesapját” - az utolsó pillanatban fogja vissza a nyelvemet a fölismerés; szegény Feri már tán tizenöt éve halott.

Az Internacionálé alatt kijönnek a könnyeim. Mi minden szállt le ebbe a sírba is!

Kevesen vagyunk. De tízezres hivatalos tömegben sem esne annyi könny, mint itt.

Nagy, sáros telken állunk. A talajsimító gép még ott van az útnál. Elköszönnek tisztelegve a sírások. Árokásó gépek már vannak. Miért nincsenek még sírásó gépek?

Hazamenet Lacival ilyenekkel tréfálkoztunk volna.

Merva Máriát vesszük föl egy darab útra. Marilit köszöntjük a kocsiból kezet nyújtva. (Saját kocsin megy.)

Se Aurél nem jött ki, se Pátzay.

Estefelé a *Svenska Dagbladet* bécsi „redaktőr”-je, Richard Svartz (fekete délvidéki kék szemű) a feleségével (nála egy fejjel magasabb szőke északi), Erdélybe készülnek. Jó kétórás fárasztó beszélgetés, mert a fogyatékos nyelvtudást (franciát) ő is az elnyelt szavakkal, halk beszéddel menti. De barátságosak, jó szándékúak.

Április 11.

Hajnali ébredéskor aprólékos eltervezése („megélése”) korrajzszerű hosszabb írásnak: Mikes „édes nénje” válaszol a rodostói levelekre. Kommentálja őket, s maga is beszámol: mi történt közben Zágonban, Erdélyben - a szabadság lehanyatlása után. S mit várnak ők a jövőtől? A kész régies nyelv és az éppúgy kész legmaibb helyzet: sistergő összevegyüléssel.

*

Egész délelőtt szellemi tiblábolás: régibb félbehagyott kéziratok rakosgatása, lapozása, hogy tán rákap valamire az agy.

Aztán lent a hegy másik lejtőjén bevásárolni menet egy percre be a nyugdíjas kőmíves Lázár István szépen ápolt kertjébe. Igen, szereti a rendet. Mikor még kőműveskedett, külön embert tartott, hogy az építkezés telepén a holmikat állandóan összerendezze. Még az is bántotta a szemét, ha az egyforma deszkák nem együtt hevertek.

Elültettük a Saint Jeannet-ból hozott egy szem krumplit. A kerítés mellé rakta, hogy arra jártomban mindig lássam a „gyerekünk” növekedését.

*

Két órakor Jánosi Ferencné; meghalt az édesanyja, Nagy Imre özvegye. Bátran, panasz nélkül vállalta az utolsó szenvedést is; hódmezővásárhelyi származék, lányneve nem Beszédes Katica (ahogy én mindig hittem milyen alapon is?), hanem Égető Mária. Jánosiné éppolyan szívós. Magas, sudár termet, jól tagolt beszéd. Tanácsért jön, milyen legyen a temetés? Ott leszek-e? És milyen hírt közöltessen a lapokban. Jól van öltözve - ezen mérem, milyen lehet az anyagi helyzete. Meg is kérdem. Aztán: nem nagy teher-e a temetési költség? A sír megvan, Jánosinak annak idején még Aczél szerzett díszsírhelyet a Farkasrétiben.

Kikísérem a kapuig, nekivág, bár szemetel az eső. Ma sem tudja, hol van apja eltemetve. Nem volt orvos sem, „konstatálni a bekövetkezett halált”.

*

Este vacsorán nálunk Aczélék, Böbe, Ella. Egyszerre jöttek, nemigen lett alkalom Aczéllal külön is jól megbeszélni sem a párisi utat (ő igen kedvező jelentést kapott: „évtizedek óta nem volt ilyen hiteles francia-magyar kulturális esemény”) sem - mi is következzék itthon az én tapasztalataimból. (Senkire nem számíthatunk. Eredményünk csak az lehet, amit mi itthon kivívunk a nép és a szellemi élet megerősítésével. Ami ebből a határon túlra kihat, az lehet még nemzetközi siker is.)

Szépen megterített asztal. De valamelyik (vendégek hozta) virágcsokorból kimászva hangyáknál nagyobb bogarak futnak át újra és újra a tálak között: a tavasz üzeneteiként ezek is.

Vacsora után mégis külön ülünk, a díványra, Ika, Aczél s én, a másik heverőre az asszonyok.

Takarékosság és a szellem helyes működtetése.

Ika Siklós Istvánné levelét adja át: anyja nem kapott látogatási vízumot.

Később az asszonyok is oda. Ella fölolvasná az *Élet és Irodalom* új számában megjelent „Németh László vásárhelyi idillje" című cikket - de a lapot Ika már eldobta. Így Ella maga adja elő az egész históriát, nevetve, fölénnyel, nagy kacagásokat keltve.

Április 12.

Mr. David Andelman, a *New York Times*-tól. Járt Erdélyben, a Zsil-völgyi bányászokat le is fényképezte. Akarok-e írni a *New York Times*-be?

Ragaszkodik a franciához. Jóakaratú, de tájékozatlan: amerikai szempontú. Tagolva kell - órák hosszat - tanítóként magyarázni az európai - a közép-európai - helyzet alapfogalmait. Képtelen megérteni, hogy „si nous nous réjouissons de quelques liberté, nous ne pouvons pas en abuser"[23]. Felelősség jár annak, aki felelősséget vállalva bíz rám valamit, - bármily kis mértékben is, például szabadszólást.

Közben fél talppal ki-kibújik a cipőjéből, otthonosan érzi magát. Végre ráébred - mosolyogva - az amerikaiak vakságára. A szabadság jegyében támogattak egy zsarnoki uralmat csak azért, mert az packáz az ő ellenlábasukkal avégett, hogy szabadon gyötörhessen egy szabadságra törő népet.

Április 13.

Végre egy versféle legalább *en esquisse.*[24] De változatlan testi gyöngeség. Magam viszem el a föladandó leveleket a postára, de majdnem leültem feleúton jövet-menet is egy utcai, illetve játszótéri - padra.

Délután, azaz pontosan 4-től 10-ig aztán „közszolgálat". Előbb Manuel Lucbert, a *Le Monde* bécsi tudósítója. Értelmes, franciásan (humort ismerően) nyílt fej. Folyékonyan értjük egymást, nemcsak a szavakkal (végre), hanem a fogalmakkal is.

Jegyez. De mi lesz az én mondandómból az ő fogalmazásában?

Aztán, utána Dobbs, az angol újságíró, aki Belgrádból kiindulva elhatolt Karánsebesig, Király Károly házába. Ő a BBC-nek, aztán a *Washington Post*-nak a *Guardian*-nak készít - egyelőre ugyancsak rengeteg jegyzetet. Ez is könnyebben megy; nem kell az agyamnak azt a kettős munkát végezni, hogy egyszerre hibátlan fogalmakat és hibátlan mondatokat gyártson, gépi gyorsasággal. Csoóri van még jelen és Sára Sándor (egy meleg kézfogás csak, hogy Kossuth-díjat kapott).

Vita még a magyarjainkkal is: kifejezhetem-e olyan élesen a pesszimizmusomat, ahogy - érzem (s érzik velem a többiek is)? Mert a külföldiek örök kérdése: miben látja ön a „megoldást"? Semmi megoldást nem látok. A megoldás önökre tartozik, akik fölteszik a kérdést. Mert hisz alapjában a bajt önök, a nyugatiak hozták ránk - Wilsontól, Clémanceau-tól, Churchilig, Rooseveltig. A „teendő" elsősorban erkölcsi fölismerés. Képviselni a lehető igazságot lehetetlen helyzetben is. Védeni, építeni azt a szigetet (az emberiesség nagy princípiumainak

---

[23] „...ha élvezünk némi szabadságot, nem élhetünk vissza vele".

[24] *vázlatban*

cölöpeire) ami a halálra gyötört magyar nép számára megmarad. Ezt aztán végképp nem értik. Mit fog továbbadni ez a jámbor nézésű angol is?

Április 14.

A középrendű kritikusok mindig egy embert mutatnak be; saját magukat.

A költők igazánból mindig mást ábrázolnak magukról szólva is; ezért hatnak oly mélyen s előremutatóan.

Hajnal van. Ha nincs kezem ügyében ez a toll meg ez a papír, tovább szendergek. Pedig tán ezek a hajnali gondolatfoszlányok lehetnének a nap „legtartalmasabb" alkotásai; ha nem volna mégis kellemesebb visszaszenderegni, már a kíséretükben.

Délután megint a *Svenska Dagbladet* bécsi házaspárja (Richard, Suzanne Svartz). Végre könnyebben megy. Németül mondják el a kérdést, Flóra magyarra fordítja, s én franciául felelhetek, már értve világosan, miről is kell beszélnem.

Április 15.

Névtelen figyelmeztetés: fogok kapni egy erdélyi köztisztviselőtől tiltakozó levelet a magyar kisebbségekről írt cikkeim ellen. A levél írója maga kér, ne haragudjak rá, ne vegyem saját véleményének a szavait. Behívták a szigurancára, ott kényszerítették a levél megírására. A levelet személyesen hozza el hozzám valaki, egy fizetett spicli, úgy beszéljek majd azzal.

Érdemes volna idemásolni a tegnap postán jött levelet, pontosan ilyen tiltakozással. Egy olyan magyar gimnáziumigazgató kézírásával, aki azt a szót, hogy aggodalom egy *g*-vel írja, nevemet pedig egy *l*-lel. Bizonyságául, hogy ő sem saját elhatározásából vette kezébe a tollat.

Ma meg a nagyváradi levél. Épp ilyen nívón, épp ilyen hibákkal. (A bátyám-ot ez meg két *t*-vel írja.)

Szándékosak a hibák, hogy ezzel adjanak jelet a kényszerhelyzetről?

Ezt kell hinnem.

Mindkét levél félretéve. De még hagyatékomban meglelve sem közölhető, amíg a román hatóságok ilyen eszközökkel dolgoznak.

*

Ötkor Filipp Géza (orvos, saját klinikája van Karlsruhében) - akadémiai orvoskongresszuson van Pesten - és hajdani iskolatársam, Szálka Imre (tekintélyes ügyvéd, jogász) az erdélyi kérdésről. Beajánlás és jó pont: Filipp személyesen csak most ismerte meg Tompa Kálmánt, s máris vinné saját kezelésébe a nyolcvanéves és valószínűleg gyógyíthatatlan beteget. Épp mert tán még nem fölösleges, duplán is dicsérem Kálmánt, noha feleannyit sem érzékeltethetek az érdeméből: egy életen át valóságos lélegzetvesztő szaktudással gyógyított, akit csak tudott, testi és lelki beteget.

Hogy mit lehet mégis tenni az Erdélyben dühöngő téboly ellen? Legalább részleteiben csitítani. A zsarnok hiú. Bármily megszállott, érzékeny arra, hogy fényben álljon. Bocsássuk rá hát a valóság fényeit.

Alakulhat valamiféle nemzetközi fórum (Tribunal des minorités opprimés vagy hasonló), ahol a panaszok legalább nemzetközi nyilvánosságot kapnának?

Románia hatvan év alatt bizonyságát adta, hogy alkalmatlan kisebbségi jogok érvényesítésére. Önkormányzatot hát a kisebbségeknek. Kapjon az erdélyi magyarság pontosan olyan autonómiát, mint a Szovjetben, Moldaviában a románok?

Április 16., vasárnap

Végre 8-10 lap a *Beatricé*-ből, elég folyamatosan. Mialatt a kis Bálint a szokásosnál is nagyobb hévvel robog (itt, a padlásteremben) föl-alá s tologatja libasorba a székeket. Anélkül hogy még látott volna vonatot - huszonkét hónapos - pontosan azt játssza, amit mi gyerekkorunkban vonatosdinak neveztünk.

Délben Sidney Wieland, a *Reuter* bécsi tudósítója.

Fönt, az imént még Varjasról írtam. Mintha Varjas ülne előttem. Telt, zömök test; rövid, vékony láb. Szájában állandóan vékony, félretartott, hosszú szivar, miközben jobbjával szorgalmasan jegyez a baljával szétfeszített, vastag kis zsebnaptárjába.

- És végül is: marxista ön?

- Nem másként, mint Marx; midőn azt mondta, hogy ő nem marxista.

- Mit kell ezen ma mégis érteni?

- Hogy nem ismerem eléggé - nincs módom megismerni a mai állását.

- És ha megismerné?

- Hogy juthatnék végére annak az óriási vitaanyagnak a hetvenhat évemmel? Versenyben a vitaanyag fokozódó növekedésével.

*

Este Juhász Ferenc. Szőke - már-már fehéren szőke - fiatal orvosnő társaságában. Tartózkodóan - rokonszenvesen - hallgatag. Csak mosolyai tudatják műveltsége és irodalmi tájékozottsága fokait. Gutai Magda húga; Katinak tegezzük.

Persze Párisról. Ferenc is oda készül, két hétre.

Aztán Csernusékról: hazajöjjenek-e? És Hantaiékról.

Április 17.

Esős, hűvös idő. De legalább kikeletszagú. A növények is benne vannak már a levegőben. A föld is: dolgozik.

Négykor Czímer. Indul Amerikába; de megmarad Pécsett. Megmutatom, amit a *Fáklyaláng* „átigazítására" a Saint Jeannet-i erkélyen (a napon) egy példány margójára odajegyzeteltem. Jó félóra az egész átalakítási munka megtárgyalása.

Este hétkor vacsorán Illés Jenő a feleségével és - ők hozzák őket ide kocsin - Gálfalvi Zsolt a feleségével, kislányával.

Kétségbeejtő témáról is olyan beható s így oly élénk-szellemes, hogy élvezetes, már-már derűs gondolatcsere. Így kell ezekhez a fejtegetnivalókhoz „hozzányúlni", még ha az akasztófahumort közelítgetjük is. Van áldásosabb (erősebb, szükségesebb) humor épp a végsőkig vigasztaló (és emberiesítő) akasztófahumornál? Ez a szellem utolsó kenete.

Amely még üdvösséget is hozhat. Másvilágot.

Az ENSZ 53 tagállama közül 29-nek kevesebb a lakossága, mint az erdélyi magyaroké.

Elválasztani a határkérdéstől a kisebbségek jogának kérdését.

A sovinizmusra (a fajgyűlöletre) nem lehet ésszel hatni (fejtegetem én). Hisz nagy műveltségű emberek (nagy bölcselők, költők, tudósok) is voltak s lehetnek türelmetlenül elfogultak a saját népük védelmében, istenítésében; más népek rovására is. Ez a magatartás ugyanis nem gondolati, hanem pszichikai: atavisztikusan ősi agresszivitás a forrása. Azt a forrást pedig még a legbékéltetőbb vallások, legtürelmesebb orvosok sem tudták elapasztani; se tartósan analizálni. Erőt tehát az erő ellen? Vagy - gyógypedagógiát?

*

D. telefon. Kölcsönös gratulálkodás. Kossuth-díj, párisi díj.

- És én meg még a termékenységedhez is.

- Semmi az eddigi! Most adtam be már a legújabb verseskötet anyagát is a Magvetőhöz.

Aztán a valódi ok. Reped szét az irodalom. Az a tüntetés, ami Nagy László sírjánál történt.

- Mi?

- Az történt, hogy elénekelték a Himnuszt.

- S abban mi a baj?

- Szemes Piroska sírjánál is elénekelték!

- És ha akár mindenki sírjánál elénekelnék?

- Persze, a Himnusznak nem árt. Csak hát...

- Te letiltanád, hogy a sírodnál elénekeljék?

- Nem.

*

Erdélyből magyarok írta levelek.

Nem kell hozzá Sherlock Holmes-i detektívelme, hogy bepillantson száz és száz kilométer távolságból is egy rendőrállam titkos gépezetébe.

A Romániára is vonatkoztatható cikk január 1-jén jelent meg. Három és fél hónapig a hatás odaátról egy-egy meghatott és őszintén megható levél névtelenül. Vagy virágnyelven és a határon átcsempészve. Közvetített telefonok, könnyes hangon.

S aztán egyszerre - három és fél hónap múltán - csak ezen a héten négy fölháborodott - bár tisztelettel - elítélő levél, kézírással, magyarok nevével, lakcímével.

Valahol egy központban ennyi idő után indította meg egy elhatározás, hogy az ismert szervek magyarokat a magyar közérdekek ellen ilyen „spontán akció”-ra fogjanak be. Sajátos, de nyilvánvaló eszközökkel.

(Tán Ceauşescu amerikai látogatásának kellemetlenségei?)

*

Lőrincze Lajos fél hatkor. Még rajta az amerikai út - a kanadai látogatás - úti pora. Kapott port a szemébe, de majdnemhogy köpést is. Még a pusztuló magyar nyelv védelmezője is, ha magyar útlevéllel érkezik, csak a hivatalos kormánynézet ügynöke lehet: Moszkva-bérenc. De azért négyszázan is begyűltek arra az előadásra, melyet csak a tagok szavazása után engedélyeztek neki. „Megmutassam az újságcikkeket, amik téged is ilyen világításban ábrázolnak?" - Ne mutasd meg.

A negyedóra helyett jó háromnegyed óra, hogy - „mosd ki agyadból azt a szennyport. Csináld tovább". - „Menjek vissza még egyszer Kanadába? Vannak, akik hívnak. Téged is. Tőlem várják a válaszod. Írd meg, ha valakivel, veled megyek el."

*

Kimerültre beszéltem magam. Az autóban lélegzettem egyet, miközben Pozsgayékhoz vitt bennünket Ika.

Itt rajtam volt a sor beszámolót adni, a mi külföldi négy hetünkről.

S hogy mi annak az összefoglalója.

Hogy senkire az égvilágon (és a bolygón) nem számíthatunk. Csak az lesz az erőnk, amit mi kifejtünk. Gazdaságilag is, szellemileg is.

Fáradt voltam, de van egy pillanat, amelytől fogva a fáradtság föloldottabban forgatja a nyelvet: leveti a belső kontrollt; utat ad az őszinteségnek és közvetlenségnek. Végül még arról is tehát, milyen veszéllyel járhat, hogy az irodalom egyetlen hatékony orgánuma, a hetente megjelenő lap nem vetve le a múlt örökségét, változatlanul provokálja a jogos nemzeti érzést is.

Április 19.

Rendezgető szöszmötölés a papírok közt délig. Ahogy összeraknám az eldobandókat: mégis egy kész vers a firkák alján, a „Semmi baj".

Délután Veress Péter Párisból. Holnap megy vissza, autón. Oda is, vissza is egy nap Vámos vezetésével.

Meghozzák a sèvres-i vázát; a díj járulékát. Oly „eredeti" (s így értékes), hogy - hova is tegyük, hogy ne törjék össze?

Jól forgó fej Veress; és így is nyílt, tisztességes.

Egész párisi karrierje alatt nem volt olyan magyar siker, mint velünk kapcsolatban - ezt hozza ajándékul. „Mindig számíthatnak rám!" - mondta neki Barre-né, a harmadszori megjelenése után.

Az Institut termei annak az estének sikerétől melegedtek be - társadalmilag.

Este vacsora után Szegedy-Maszák Aladár feleségével Amerikából.

Vita az emigránsok harciasságáról (ellenünkben), végül tréfásan.

- Magyarország tehát az a hadszíntér, ahol minden gyáva helyben maradt, és minden hős elmenekült.

S akik elestek?

Április 20.

Telefon. Mr. Dobbs előadást tartott a londoni rádióban (BBC-ben) a feszültségről, mely az erdélyi magyarok helyzete folytán a magyar szellemi életben keletkezett. A tiltakozást a *M.N.* cikke indította meg, az írók annak szerzőjére hallgatnak.

Mr. Andelman beszélt mint a hivatalos magyar képviselővel, Hajdú Jánossal. „Nem fog még egy olyan cikk megjelenni" - mondta az.

*

„Leesett benne a zseton." Ilyenféleképpen esett le emlékezetemben jó ötvenévnyi út végén, hogy az *Éjjelben győzni* versem címe eredetileg: *E jelben győzni.* Szürrealista kísérletből hagytam meg a sajtóhibát. Sejtelmesebb is - „költőibb" - a szándékoltnál. Maradjon tehát a sors fogalmazása.

Április 21.

Ferenczy Sándor (első unokatestvérem) és Bibsi. Tizenhat éve nem láttuk egymást (Jani Lajoséknál szoktunk találkozni). Félelem, kikkel fogok összeölelkezni.

A kedély ugyanaz. Így rögtön háttérbe szorul Bibsi korosodása, Sanyi nagy hasa. Igazolásra van szükségük, hogy 44 őszén náluk (is) rejtőzködtem (valóban), mert van egy lefoglalt háromszáz négyszögöles telkük; de föloldható, ha ellenállási éremfélét szereznek. Lesz abból egy kosár is, mert sok zsidót is bújtattak (igen alkalmas helyen, a zugligeti lakásukban és szomszédságában), de az én írásom lehet a legnyomósabb. Ezt hallották azok, akik olvasták, mit írtam erről, mit beszéltem még a tv-ben is.

A család, Marika, a lányuk, egy japán orvoshoz ment férjhez Amerikában (maga is orvos); fiuk, Pitykó, egy francia nőt vett el Kanadában, ő is orvos lett. Négy unoka. Szigligeten vettek s rendeztek be egy parasztházat, odajárnak nyaranta, még a japánbeli rokonok is.

Ők maguk már tán hatszor is voltak (repülőn) a gyerekeknél, hol New Yorkban (a város mellett), hol Montreálban.

Az unokáknak tetszett meg Szigliget, Magyarország. Imádnak visszajárni.

- De hát mivel jobb itt - faggatózott Bibsi -, a magyar parasztok közt?

- Mert itt mindenki oly szegény!

Egyszerű, kapával, kaszával dolgozó, ezt értette rajta a féljapán unoka. És van tehén, van disznó.

S az emberek szűken laknak. Így mindig beszélgetnek egymás közt és így velük is. Odaát négyholdas parkban játszhatnának.

Járt itt a japán násztárs is. Annak meg az tetszik, hogy senkivel nem kell szót váltania. Előkelő család, büszkeségből hallgatag. Igaz, a japánon kívül semmi mást nem beszél. Így Sanyinak is a legjobb társasági társa. Órákig ülnek, ballagnak együtt teljes pihenésben. Hang köztük csak az, ha rá-rászól az unokákra. Ez japánul, az magyarul.

Semmi ok félelemre. Semmit nem olvastak abból, amit (kedvezőtlent) a családról írtam (évtizedek óta). Sanyi egyáltalán nem, semmi nyelven nem tud; Bibsi meg angolul, franciául olvas. Oly fokon, hogy tanít is.

Április 22.

Kodolányi János, a Néprajzi Múzeum igazgatója, a (négy fiút szült) feleségével. Először járnak itt, de mivel a kis Bálinttal vérrokonok, köztünk is másnak kell lenni még a kézfogásnak is.

Bonyolult ügyben: a múzeum anyaga nem fér el az új helyiségében (a volt Kúriában), de a régi helyén semmit nem hagyhat, mert oda a növénytár költözik a vadászmúzeummá alakítandó Vajdahunyadból - hol lehetne ezt a nyilván felülről jött utasítást legalább elhalasztatni. Azért tekervényes, mert a népi szocialista vezetőségek Castrótól Titóig mindenütt vadásznak, kötelezően szinte, s ki-kiállítanák trófeáikat.

Én még meghatva olvastam, Lenin Szibériában Krupszkaja hústalan konyhája számára kószált néha puskával.

De hagyomány - hagyomány. Révainak, Horváth Mártonnak is teljes vadászfölszerelése volt - csizma, öltöny is - már 1945-ben. Rajknak is, és Péter Gábornak. És Biró Ferenc vadásztábláján a fegyverek!

Levelezést kell átnéznem (zúgó fejjel), tanácsokon töprengenem.

Aztán színes vetítés, finnországi táj- és városképek.

Hogy-hogy oda még soha el nem jutottam? Aki annyit írtam róluk.

Délelőtt megint egy levél erdélyi magyar tollból. Árasztva most már penetránsan, hogy az eddigi is mind zsarnoki tollbamondás szüleménye, diktatúrai - diktátum.

Ahogy X. mondja, százával, ezrével kapnak ilyen szívből szökkent megnyilatkozást, ócsárlót vagy hízelgőt, amerikai szenátorok is, ahányszor csak megnyilatkoznak ők maguk is, Romániát érintő ügyben. *Manipulation de l'echo* - külföldön már neve is van annak a külső szervnek, mióta kitűnt, hogy működése - eredményes: nem visszhangtalan. És a román - szellemi élet. Abban a visszhang erre? A minden tudás elnéző mosolya, ha csak fölemlítjük. Tehetnek mást, mint mindezek fölött állván - falazni?

Április 23.

Vasárnapi szép nap, mennek a téli felhők, árad ingujjban a füstös völgyből a napsütésbe a nép, mint tégla alól a bogarak.

Este Szabó Magda tv-darabja közben telefon. A londoni rádió jelzi, hogy a következő műsorszám: az erdélyi magyarokról Budapesten. Már folyik, mire sikerül a hullámhosszra rákapcsolni. Dobbs előadása ezúttal magyarul. Egy írói csoport foglalt tiltakozó állást az erdélyi magyarok elnyomása ügyében; hogy a szocializmus örve alatt folyjék nemzetirtás.

Csoport? Van író, aki nem így foglalna állást ebben az ügyben? Az adás ki-kihagy. A kormány kerüli a konfliktust egy másik szocialista kormánnyal, de tagjai közt is van, aki a „csoport"-tal érez.

Átveszik ezt az angol lapok is? Ceauşescu most készül - Carter után - az angol királynőhöz. Nyilván csak azért, hogy ott is megmutassa magát. Kap legalább egy-két fintort? A zsarnokokat, ha egyáltalán lehet, valóban a hiúságukat érintve lehet észre téríteni.

*

Fölösleges az íróknak tartózkodniok attól, hogy társaságban elmondjanak olyan eseteket, eszméket, hasonlatokat, vagy bon mot-kat, melyeket könyveikben megörökítettek úgynevezett művészi formában. Senki nem emlékszik azokra. Pályájukat tehát újra kezdhetik.

*

Kórházban feküdtem, négy hétig külföldön voltam. Egy levéllel nem jött kevesebb szívesség-kérő, majd sürgető levél. A művészi népszerűséget az méri, hogy haláluk után még meddig érkeznek számukra elbírálandó s elhelyezendő kéziratok, föllebbezések olyan ügyekben, mikben az Isten sem tudna különbséget tenni.

Április 25.

A Nyelvművelők ülésén. Lőrincze jön az Akadémia (egyik) kocsiján, hogy legalább egyszer elnököljek a Bizottságban, amelynek elnöke vagyok. Rögtönözve kellett beszélnem, - a diaszpóráról mondtam legtöbbet.

Előzően Ruffy Péter. Minisztertanács is foglalkozott a *M.N.*-beli cikkekkel. Aztán több sajtóértekezlet, illetve újságíró-tájékoztató. Az Erdély okozta hangulat ellen foglaltak állást; ellenem is, nevem említése nélkül.

Este Paule de Rotalier és Pista (Bibó) Boriskával. Most is persze: hogyan is leszármazottja Paule Magyarországi Szent Erzsébetnek. Majd: a radikális szocializmus kezdetben maga hívott ki maga ellen táborokat: a kis vagyonúakat, parasztokat, hívőket - úgy is fölöslegesen, hogy meghátrált előttük.

Akkora fáradtság - nyilván mert a délutáni pihenés helyett lent voltam a városban, hogy 11 felé pislogni kezdtem, épp Paule felé fordulva. Elmentek, de vidáman, sértődés nélkül.

*

Aki nem tud föltűnés nélkül, vagyis elfogadhatóan magában beszélni, vagyis verset költeni, az megbolondul. Csak a költők a józanok tehát, a normálisak: kiadják magukból a világot, idején, a tébolyt.

Április 26.

Többet kell dolgoznom. Minél tovább élek, annál többet. Elcsitítani a lelkifurdalást, hogy még mindig a talaj fölött vagyok, amikor már annyian alatta. Hogy megszolgáljam az élőknek az eltartást.

Henyélni, élősdien heverni - még a sírban sem.

Halál? Elmúlni már kész vagyok? Csak még az átjutással járó kínokra nem. A *megváltó* kínokra. A *visszaszületés* testi megrázkódtatására.

*

A rágalmak azok megmaradnak. Ravasz - paraszt - ezt elsőül H. mondta rám. Ezzel „védenek” most a kinti nyilasok ellenében - még az „értőim” is. Kétszínű arrivista - ezt (Zs.-ék jelzőjét) ismétlik F. A.-ék Kanadában. Hogy hova is akarok „arriválni”? Ezt máig nem nézték meg közelebbről.

*

Robot ez az írás. Önként vállalt, de mégis kényszerre végzett - kinek is a parancsára? A könyörtelen hatalmasság: az Isten (hogy elűzze a depressziót) vagy a földesúr (hogy adjon földet) bennem lakik. Tehát? (Ki adta Flóra szájába a szót?)

Tömörebben, rövidebben. Tömörebben, tömörebben, akár hosszabban is.

Levél Aczél Györgyhöz

Kedves Barátom,

Nagy Ferenc, volt miniszterelnöktől levelet kaptam: hetvenöt éves, szeretné viszontlátni szülőföldjét. Megírván neki a tőled nyert fölvilágosítást, hogy a washingtoni magyar követségen bármikor kérheti a beutazási vízumot, válaszlevelében egyebek közt az alábbiakat írta:

„... nem vagyok amerikai állampolgár, hontalan vagyok. Avval, hogy állampolgárságomtól odahaza megfosztottak, nem tudtak népemtől és hazámtól elszakítani. Más állampolgárság felvételével azonban magam adtam volna fel - legalábbis hivatalosan - az otthonnal szemben való lojalitást. Erre képtelen voltam és vagyok.

Az elégtétel szót azért nem írtam le, mert én nem erre tartok igényt. Amit elvárhatok - így érzem -, az egy harminc éve fennálló igazságtalanság megszűntetése. Mellékelem annak a minisztertanácsi határozatnak a szövegét, amellyel állampolgárságomtól megfosztottak. Ezt a határozatot egy újabb minisztertanácsi határozattal helyezzék hatályon kívül. Elvégre, ha hazalátogatnék, nem mozoghatnék barátaim és népem között mint egy állampolgárságától megfosztott személy, aki nem tartozik közéjük. Egyébként a határozat indoklása primitív hazugság.

...én nem gondolok előadásra szóló meghívásra, semmiféle nyilvános szereplés sem lenne helyénvaló."

Majd leírja, hogy hazalátogatása problémáját megbeszélte a progresszív, demokratikus emigrációt képviselő barátaival is, mint Bay Zoltán, Kiss Sándor, Szegedy-Maszák és mások. Ők elismerik az itteni eredményeket, és szívesen veszik a megbékélést. Ők támogatták a korona ügyében vállalt kongresszusi és televíziós szerepléseit is. Véleményük szerint az 1947-es minisztertanácsi határozatot hatályon kívül kell helyezni. Legszerencsésebbnek azt a megjelölést találnák, ha őt Illyés Gyula hívná meg. Majd így folytatja:

„- én ezt csak azért írom le, mert a barátaim gondolata volt. Én ezt tőled kérni sohasem mertem volna. De ha már leírtam ezt, hadd adjam hozzá a következőket is: én a te meghívásodat - noha tudom, hogy ezt meg nem érdemlem - a legnagyobb megtiszteltetésnek venném, és - feltéve, hogy a korábban említett akadály közben elhárul - boldogan elfogadnám. Ha ezt, bármi okból, nem tehetnéd: irántad való nagyrabecsülésemen és szeretetemen semmit nem változtatna.

Nem utasítanám el a Világszövetség meghívását sem. -

A meghívásra eddig érdemleges választ nem adtam, mert március 1-jén egy autóbalesetben voltam, amelyből bordatöréssel és több fogam elvesztésével kerültem ki, s amely nemcsak fizikai, de szellemi tevékenységemben is akadályozott.

Igazad van: a megbékélés valóban szükséges. Magyarország egy történelmi helyzetbe ágyazódott be, amely nemzedékeken át változatlan maradhat. Nem lenne helyes a lelki elkülönülést nemzedékről nemzedékre örököltetni."

A csatolt fényképmásolat szerint az állampolgárság megfosztásáról a határozat a Magyar Közlöny 1947. október 17. számában jelent meg. Tőled kérek ismét fölvilágosítást, mit közölhetek Nagy Ferenccel tájékoztatásul. Közben Szegedy-Maszák Aladár Pesten jártakor engem is meglátogatott, és Nagy Ferencről igen kedvezően beszélt. Kora és súlyos balesete ellenére friss a szellemi ereje, a magyarság ügyében a művelt és felelős ember módján mond véleményt s tanúsít magatartást.

Várva szíves válaszodat,

a régi barátsággal köszönt

Budapest, 1978. április 26.

(Illyés Gyula)

Öt előtt Aczél sofőrje. A bárkanagy kocsi. Bárkaként is úszik a városon. Öregedve már jólesik a kényelem. A széthúzódó csontoknak. Kényeskedik a sírba tartó test.

A sofőr vezet föl a néptelen és rideg Parlamentben. Tág folyosóival is zegzugos.

(Zsuzsa széken állt, úgy esett hanyatt, enyhe agyrázkódás.)

Nagy Ferenc ügye. Felolvasom leveléből a részleteket, ahol az állampolgárságtól való megfosztás törlését kéri. Másolatban ezt juttassam el ide, hogy legyen mivel a minisztertanács elé terjeszteni.

Aztán Erdély. Ő - Aczél - tud még az enyéimnél is elszomorítóbb adatokat. De Carter szemtől szembe most is nagy államférfinak nevezte Ceauşescut.

Ideadja a Reuter tudósítója, Sedney Weiland (?) a BBC-ben fölolvasott interjújáról fölvett gépiratot (fényképmásolatban), „Beszélgetés Illyés Gyulával”.

Elkéri a három hónap után Erdélyből egyszerre csomóban érkezett leveleket. Kap ilyet bőven ő is. Mind megfélemlítés alatt íródott, a szigurancán. Oda hívják be a kiszemelteket. Már csütörtökön kiviszik nekik a hétfőre szóló megidézést.

Aztán hogyan teremthet vezetőréteg élő kontaktust a tömegekkel. Mint Hitler? De hisz lehetne működtetni nem aljas ösztönöket is. A közösségi kohézió egészséges formáit. Mint a helyes nemzeti tudatot. Mert ha nem, és egy veszélyes pillanatban a politikai kalandorság működteti ennek valami ersatzát? A sovinizmust, a faji türelmetlenséget, az antiszemitizmust?

Egy szó sem esett, amiről Ruffy komoran beszámolt: a sajtókonferenciákon, pártértekezleteken ismertetett kormányálláspontról, az „erdélyi kampány” leállításáról. (Hogy még a folyóiratok se írjanak róla.) Így jó. Én még suggestiont se kaptam. Rám van bízva. Igaz, a kockázat is.

Április 28.

Bár minden, amikor ide nem jut bejegyzés, azt jelenthetné, máshova rovódtak sorok. Naplójegyzetnek is azok az igaziak. Már amikor kiderül, hogy sikerült velük is a munka (s a gondfeledtetés föladata). De ez csak mikor derül ki? Alig előbb száz évnél. Amikor már mindenképpen kapnak valami értéket az időtől? Hasonlóan a legigénytelenebb naplójegyzethez?

*

Írjam ide kartársaim nevét - hosszú lista! -, akik, mihelyt lelépnek a pályáról, sírjuk gyepére, pálmafájuk tövébe honfikönny helyett öntözést legföljebb kutyáktól kapnak? Holott ugyanazért, amit tettek, megfordítva is lehetetlen volna (hogy legyen a *consecutio temporum* is akadémikus), hisz csupán arra kellett volna ügyelniök, hogy e pálya magyar szakaszán ahány lépés esztétikai, legalább annyi etikai.

*

Érvényesülésellenes nevelést kaptam! Mit sulykoltak belém, a formálható fejembe? Hogy az esetleges érdememet is betegesen rejtsem: mert - ne kérkedjek! Ez volt anyám fölfogása, egész Cecéé! Még ha jót találok tenni: egy szót se róla, még a pajtásodnak se, még neki (anyámnak) se. Még a gyónásban se. (Hisz ezért nincs fülbe gyónásuk!) Mert hogy számíthatok akkor a túlvilági jutalomra, ha már itt, a földön elvárom; a dicsekvéssel, a „hálá"-val.

Tehát a hálátlanság a dolgok isteni rendje! A megérdemelt büntetés.

A művész pedig mi más, mint örök kérkedő, fitogtató?

És nálunk legjobban tán a protestánsok. Ady. (Szemben a szemérmes Babitscsal.) Szabó Lőrinc!

Németh olyan erejű alkotó, hogy ahányszor olvasom, elkápráztat.

De hányszor elismétli, ezt tettem, azt tettem, és a világ csak bántott. Ezt ontják ezek az *Új Írás*-beli Naplói. Ez a strindbergi (még egy protestáns!) megdöbbentő kitárulkozása, lenyűgöző, végül is ezzel győz.

Április 29.

Ella, Czímer, Zsarnay Erzsi és D. vacsorára. Búcsúvacsora Czímertől (mert megy Amerikába) és látogatóvacsora D. tiszteletére: tegnap érkezett Sepsiszentgyörgyből, holnapután megy Regensburgba, Cs. Szabóék református találkozójára. Okvetlenül látnia kell engem. Ella közvetíti, hogy a többiek 7 órája helyett már $^{1}/_{2}$6-kor itt lesz.

Kapatosan érkezik, túl hangosan, 7 órakor, kiskabátban, kalap nélkül. „Eltévedt". Ő vagy a sofőr? - nem értem meg.

Tegnap éjfélig Ellánál volt, de utána még a Hungáriába várták. Ma épp csak megborotválkozott.

Egymás után két pohár ásványvíz. S a cigaretták is szinte kihagyás nélkül.

Megérkeznek Czímerék. „Hát mi újság Erdélyben?"

- Feszültség, nagy feszültség. Ezt kár volt.

Nehezen lehet érteni, hol is a feszültség. Úgy tetszik, Bukarestben. „De eredmény is, eredmény."

Az eredmény is kár. Elismerték, hogy a magyar írók magyar etnikumú írók. Évente eddig a hat előadott író közül kettőnek románnak kellett lennie. Most mind magyar etnikumú lehet. A baj, hogy ez az eredmény évi 16 erdélyi magyar bemutatót rendel el. Honnan lehet évente 16 ilyent előteremteni. Ez azért van, mert Romániában van jiddis színház is. Egyedül egész Európában.

- Lengyelországban is van szól közbe Czímer.

- Magán jiddis színház.

- Szovjetben is van.

- Ott is magán.

- Se itt, se ott a szocializmusban nincs magánszínház.

- Iaşi-ban működik.

Kiderül, hogy csak ötven nézőhely van benne. Több a színész, mint a közönség.

A cigányok száma 1 600 000; az Erdélyben mind magyarul beszél. Szembeköpnék, aki azt mondaná, hogy ők nem magyarok. Erre ő maga is fölemeli a hangját.

Így a többi téma is.

Szívfacsaró látvány. Aztán a konyhában is, a vacsoraasztalnál. Alig eszik. (Pedig igen jó vacsorát készítettünk, a kedvéért.) Félig vízzel töltöm meg a poharát, kiissza, s aztán ő maga csordítja tele borral, háromszor is.

Azt mégse kellett volna írnom abban a cikkben, hogy *apartheid.* Magasztal a kiállásomért, de közben - az amerikai magyarok Ceauşescu-ellenes tüntetésére kapcsolva - ne ugasson senki a mi ügyünkbe. Megveregeti a főzelékes tálat, azon mutatva, hogy akik ilyen pokolban égnek, azokhoz ne beszéljenek kívülről. A szobába visszamenet is ölelgetés és csók. És megrendült összepillantások.

Április 30.

Hidegvacsora, Vadász Gyula (orvos) és Ili (a Nemzeti dramaturgja). Gyula: csupa adat, értesülés; jó kombináció, humor; biztonság és óvatosság.

Nem lesz háború, hacsak a kínaiak nem támadnak. Kitörése (de szívből) - a határon kívüli magyarok mellett.

Biszku azért ment, mert csavarni akart a társadalmi fegyelmezés dolgában. A legfelső réteg becsületes, de alatta korrupció és összejátszás. Az elmúlt fél évben 16 fegyveres rablást követtek el a cseh és lengyel bűnözők Pesten, megfoghatatlanul, mert a tett után rögtön elutaznak. A máig kiderítetlen OTP-rablók is ilyenek voltak.

Véletlenül épp huszonöt éve, hogy Ili kérésére följöttem Pestre, beszéltem Farkas Mihállyal, eredményesen: Gyulát kiengedték.

Farkas: kegyetlen, műveletlen volt, de roppant okos.

Ugyanígy Gerő, de neki tárgyi tudása is rengeteg. Húsz éve súlyos depressziós, és teljesen vak.

Farkas szívinfarktusban halt meg.

Hárommilliárd dollár a külföldi adósságunk. De hitelünk egyre van, noha csak a kamatokat tudjuk fizetni.

Május 1.

Váltógazdálkodással a munka reggeltől: egy vers (Poète comme Prophète), átnézni a cikket a *Tükör*-nek (17 oldal), a *Beatrice* folytatása (a *Szt.-Lélek karavánjá*-nak kezdete). Az hagyatja abba, hogy abroncs feszül a fejre, s lehív: itt a vacsoravendég, Bartalis lánya Erdélyből. Nem ismerjük. Tegezzem? „De hisz már nagyanya.”

Élénk, ízes beszédű, jó valóságlátó. Hidegvacsora, növekvő fejfájással. Amiatt is, működjék majd jól az agy, ha rátér, miért áldozta ránk ezt az utolsó estjét, azonkívül, hogy átadja János

válogatott verseinek tavaly megjelent kis kötetét. Nem, semmi. Gyermekeinek, vőinek sorsát ismerjük meg, igen szemléletes, jó előadásban. Miközben a tv is beszél, mert két napig nem volt újság. Pattogó koponya, ágyban is alig csitul. Ilyen tünet még nem volt - de a fáradtság csitítja a riadalmat.

Május 2.

Babits Esztergomban

Babits Mihály nem szeretett emeleten lakni. Így szekszárdi saját szülőházát is kényelmetlennek érezte; emeletes volt, bár vidékiesen vakolt és fehérre meszelt. Az építtető őse helyében ő úgy tervezte volna meg - hiszen hely volt rá bőven -, hogy minden helyiségébe egyenest az udvarból és kertből lehessen belépni. Ahogy a parasztházakba, a falusi kúriákba.

Viszont szeretett magasban lenni és élni, tág tájon széttekinteni. Ez pihentette a betűk fárasztotta szemét, az eszméken és verseken szüntelen forgó agyát. Ezért vándorolt föl, könyvekkel a hónaljában, már diákként oly gyakran a présházba a szekszárdi szöllőhegyen.

Ahhoz hasonló tanyára és tájra vágyott, amikor élete úgy alakult, hogy kora tavasztól késő őszig akár vidéken is élhetett. Semmi nem kötötte a városhoz; úgy pedig, hogy semmi állása, helyhez kötött megélhetése nem volt.

Pénze sem volt. Így egy hegyi présháznál nagyobbra nem gondolhatott.

Eredetileg az esztergomi hegyi tanya sem volt sokkal több, mint egy présház. Kocsiút sem vezetett oda. Egy szűk szurdékcsapásból kellett hozzá fölkapaszkodni, lépcsős ösvényen.

Ehhez is segítő baráti buzgalom és kölcsön juttatta. Lakályossá tétele esztendőkre elhúzódik, ha a Baumgarten-alapítvány mennyből lehulló jövedelme nem ad rá módot.

Kegyetlen meredek volt az a följáró, megpihegtette úgy az embert, mint nem tudom, hány emelet. De a házba mégis a kertből egyenest lehetett belépni. Kilépve meg a csöpp szobából közvetlenül eleven talajt, gyepet, homokos utat taposhatott a láb.

Állhattam Babits oldalán a szekszárdi szöllőhegy présháza előtt. Lent a Sió széles lapálya azt a kort idézte, amikor a Sió és a Duna ott egyesült. Egy kicsit följebb haladva, a városra láttunk, ahol hajdan a római kis város, Alisca feküdt. Akkor már egyre-másra harangszó szállt föl belőle, a légiók kürtjelei helyett. Álltam Babits mellett az esztergomi hegyen is; magyarázat nélkül nézhettem a lenti tájat. Lent lapály volt itt is, messze csillogó Duna, s a prímási város szinte szünet nélkül küldte a harangszót.

Amikor először tölthettem időt az esztergomi Előhegyen, naponta leereszkedtünk a városba; úsztunk egyet, bevásároltunk, cipeltük föl a friss főzeléktől duzzadó irattáskákat.

Ez az idő gyorsan elmúlt. A betegség, amelyet kezdetben asztmaként emlegettek, egyre többször kifullasztotta feleúton a költőt; végül teljesen odarögzítette a hegyre. Afféle toronyba zárta. A város is, de aztán az ország is úgy tekintett föl rá, az igényes és magányos költőre, mint aki kedvére él a maga elefántcsonttornyában.

Kevés művészi magányt látott, aki Babits hegyi házára is elefántcsonttornyot mondott. Az elefántcsont drága anyag, ára az ókorban az aranyéval vetekedett. Tornyot abból legfeljebb asztali díszül csináltatott, akinek volt módja még olyannal is ékeskedni.

Babits elefántcsonttornyába alulról beszivárgott, fölülről becsepegett a víz, a vakolat megpúposodott, és lehullt a falról, a költő házaspár maga kente rá az olajfestéket. A szél meghasaltatta a gyertyalángot, éjjelente megemelgette a függönyöket, a könnyebb takarót. Az esztergomi

elefántcsonttorony olyan volt, mint általában a nem az érvényesülésre, hanem a mesterségükre adó művészeké.

Babits igényes volt, nem szerette a magányt. A félreértést az szülte, hogy aki szenvedéllyel szavalja a horatiusi *procul negotiis*-t, az vallja is.

Nyájas magasságban csüng dombtetőn a ház,
de én zordan ülök benne, mint Jeremiás.

Ám ő nem elvonuló próféta. Nemcsak siránkozó nézője a lenti világnak Őrszem inkább - a műveltség, az emberi világ magas figyelőpontján,

egy írógéppel, mint tört vitéz egy rozzant
gépfegyverrel -

A lenti közösség szívós tagjaként így ült ő, így feküdt aztán, amíg csak le nem vitték hordágyon. Néhány nappal azelőtt, hogy sírba eresztették azt az

agyongyötört testét, melyben

a végsőkig lobogott a lélek: az olthatatlan remény, hogy érdemes a küzdelem a társakért.

Budapest, 1978. V. 3.

Kedves Uram,

Kórházból mentem hosszabb külföldi útra. Betegen jöttem meg. A fölgyűlt sok küldemény közt képtelen vagyok a visszaigényelt versét fölkutatni. Ha meglesz, elküldöm.

A lapkivágás itt megy.

Bocsánatát kérve

üdvözli

Illyés Gyula

Csak mutatóul. Ilyen a levelezésem java. A levelek érkezésükkor földúlnak, s a válasz végül azért készül el, mert éjszaka is fölébreszt a gondja.

*

Igen, átok a nemzeti vetélkedésre. Az egyén joga mindenekfölött. Mindenütt egyformán.

De ha én, az egyén, pontosan csak annyi jogot kaphatok, amennyit a közösségem - vagyis ma a nemzetem - biztosít?

Egyszerű logika tehát: aki a saját nemzetének jogát alább teszi, mint egy másikét, nemzetáruló.

Ezt aztán lehet váltogatni, hogy mikor az emberiség árulója, és mikor már klasszikusan hazaáruló!

Május 4.

Este a Mafirt műtermében Vitézy László rövidfilmje, hogy melyik módszer jobb az olvasás megtanítására az iskolákban: a globális-e, vagy a mai tagoló. De hisz ennek nem is az a tárgya, hanem a mindenkori adminisztráció konzervativizmusa. Csoóri is ott van. Utána hozzánk jön vacsorára. A *Magyar Hírlap* cikke. Miért kell ilyen szolgaian még nekünk is arcul köpnünk magunkat. Itt megint ugyanis a „gyászlobogó", meg hogy nacionalizmus. Ki ez a Varga József, a szerző? De türelem, fegyelem - mondom épp jó magam, a leköpdösött. És - különös - valóban türelemre hajlok. Épp azért, mert a cikk - az állásfoglalás, a hivatalos - nem hat rám. Tovább tehát úgy, ahogy tudjuk.

Május 5.

Délután ötkor (némi 1-2 perces késéssel) Hardy, az USA pesti kultúrattaséja. Enyhén őszül - de kamaszosan nyurga magas. Fárasztó vele a beszéd: szívósan ragaszkodik, hogy magyarul folyjon köztünk a szó. A húsz év előtti filmek férfi eszményképe, szőke lehetett, egy kicsit még fitos is. Jó ivó, jól ropogtatja az egy kicsit keményre sikerült croque-monsieur-t. Erdélyről, Ceauşescu amerikai látogatásáról. Ilyen ott naponta öt is megesik. A New York-i tüntetés, Ceauşescu idegrohama, a polgármester magyar-rokonszenve igaz. Egy bécsi lap hetvenoldalas beadványról tud: Fazekas, Takács, Sütő adták be állítólag. Én erről nem tudok, nem tarthatom valószínűnek, mert csak eljutott volna hozzánk is a híre.

Este végre valami olvasás. A szekszárdi *Dunatáj*. De hisz vetekszik akármelyik pesti folyóirattal. Csak ezer példány. Csányi tanulmánya kitűnően, gondosan van megírva, de - ha nem rólam szólna, meggyőzne. De így csak az elfogultságait látom.

*

Kötetnyi kiigazítást fűzhetnék Németh Lászlónak ehhez a mondatához (a *Tiszatáj* mostani számában): „Illyés Gyula joggal inthette a fiatal írókat, hogy a párválasztást tekintsék komoly dolognak - az ő szerencsés életének legnagyobb szerencséje vagy tán érdeme az ő párválasztása volt." A mondat második része meleget lövellt a szívembe az igazságával. Így volt; és most bizonyul napról napra: összekerülésünk Flórával olyan szigetre evezett hajótöröttek szerencséje volt, akik sose hagynák el azt az áldott szigetet. Az első fele a mondatnak az irodalmi közvakság. Aki nem fitogtatja állandóan a kapott ütések nyomait, az csakis boldog lehet. Életem a szerencsétlenségek sorozata volt, s én bele is rokkantam volna, ha nem társulunk össze Flórával, hogy kölcsönösen talpon tartjuk egymást. Ő néma természet volna, én meg tán még nála is jobban. Minden kortársamnál többet szenvedtem, már csak azért is, mert a könnyítő panasztól is elütött a hiúság? Az illemtudás. A művészek világában különben is csak egy méri a szerencsét: sikerült-e a vállalt (vagy a kiszabott) művet megalkotni. Nem művész, aki kereszthalált nem vállalna (legalább eltökéltség dolgában, de hát ez a döntő), hogy megigazuljon: hogy magához emelje Az, akinek fiául szegődve a világbíró hatalmát hirdette.

Május 6.

Az utolsó - a harmadik vagy ötödik - fölvonásnak is túl a közepén. A „kifejletet" ilyenkor már nemcsak a nézőnek kell éreznie. A levegő megsűrűsödik, a cselekmény megfeszül.

Én, a protagonista, semmit nem érzek. Hacsak azt nem, hogy a szabványok és „elvárások" szerint már föl kellene fognom valamit. Hisz a saját életemről van szó: a „kifejlett", a drámai és a valóságos vég, a tanulság, a katarzis stb. példájára.

Azt érzem egyelőre, hogy ripacskodó ünnepieskedés lenne az ilyen érzésnek csak befogadása is. Minden kintről diktáltatik. A szerző velem is játszik. Azaz játszani akar. De eleve - pusztán a „műfaj” hatására megadni magam? Nézőnek lenni inkább, még így is. Sőt: itt főképp.

Május 7., Vasárnap

Délelőtt. Az ablakból, ahogy Bálint - huszonkét hónapos - a kis gereblyéjével szívós akarattal gereblyézi apja után a füvet, amit a fűnyíró géppel levágott.

Délután Csáder Dezsőéknél Fóton. Harminc-negyven felvidéki magyar, nagyrészt pedagógusok. Az itteniek közül Csoóri, Szervátiuszék, Kiss Ferenc, Tornai József. Panaszáradat. Az ottani magyarság jobban meg van törve - már gerincében is -, mint az erdélyi.

De okos, higgadt beszédek.

S bennem egész idő alatt az a melegség, ami hajdan a munkásmozgalom félig vagy egészen magánvállalkozása gyűlésein töltött el. Önfeláldozás és föloldódás mások szenvedésében, jobbra törekvésében.

(Flóra vérnyomása a nyugtatók ellenére is föl-fölszökik. Én mérem, illetve ketten mérjük, elég ügyetlenül a tavaly vett készüléken. Háromszor is megismételjük, mert egyszer 200 fölött van; aztán közvetlenül utána 160.)

Május 8.

Idegnyüvő, nyomott nap. Felhőszakadás.

A *Csak az igazat* első (s nyilván utolsó) előadása a Madách Kamaraszínházban. Minden jegy elkelt, de foghíjas széksorok. Huszár István a feleségével a növendék (ugyancsak sudárrá nőtt) lányával. Domokosék, Csoóri, Tornaiék, Ika.

Az *Egyiptomi íródeák*-ban Faludy László bámulatos erőkifejtése, de túl zajosan naturalista-romantikus. Milyen kínálkozó alkalom volt az egyiptomi szobrok stílusát hozni be a mozgásba, a beszédbe is. Az lett volna félelmes.

A szünetben Nógrádi. Félve néz a másik monodráma elé. Azt írták róla (nyilván akkor, amikor mi Párisban voltunk, mert nem olvastam), hogy a darab „cenzura után kiált”. - De hát miért?

Ezért nem jelentkezik tehát Bánffy György sem, noha elkérte még turnézásra is a darabot.

Hát ez nehéz tanulság.

Győry Emil kitűnő. Annál inkább bőszíti tehát azokat, akik ma is Lőrinc akkori ellenségeit tüzelnék.

Ika szerint rövidíteni kellene. Kihagyni azokat a részeket is, ahol a munkásszármazékok nevében tör ki a főhős, és elveszejtőire még azt is kimondja: raccsolnak.

De hát ez valóban így volt. Sz. S. (és társai) az egész marxizmust kompromittálóan beszélte förtelmesen a magyart.

No de - ilyenek döntik el, hogy milyen egy színdarab?

Ide tartozik, hogy kitörő taps fogadta. Sopronban két nap alatt három előadás.

De pesti szerző nem leszek.

Május 9.

Délben Váciné Juhász Marika. Hasztalan telefonált, így ő maga hozza el Miska végre megjelent szatíráját a bürokrácia ellen. Fönt kopogtat be a padlásteremben.

Kiegyensúlyozott - kiegyensúlyozottabb -, mióta van valakije: a szépen növő fia.

Komoly, okos, méltán húzódik el az „irodalmi élet”-től.

De ide érdemes volt kijönnie. Itt olvassa el Németh megemlékezését róla (és Mihályról) a szilasi ünnepségről írt naplójegyzetben.

Váratlan dísztávirat: Szeretettel üdvözlünk Üszdegpusztáról: Dr. Nagy József, Cser László, Bócz József, Gyenis Pál, Aczél Györgyék, Ihászné, Takácsné.

Cser László másodunokaöcsém, tsz-vezető Bikal-pusztán. Aczélék nyilván náluk vannak. De - miért a dísztávirat, milyen alkalomból?

Jeladás - Aczél részéről - hogy ha nem helyesli is az erdélyi bonyodalmat, mégsem ítél el, ő, személy szerint?

Zsuzsa beteg, ő nála tölti a szabadságát. Megkapja ott is a pesti-erdélyi híreket? Hogy - állítólag - Ceauşescu is beszélt ismét ellenem.

Május 10.

Nagy Imréné temetése a Farkasréten. Böbe jön értünk. Két csokrot is kötöttünk, mi az orgonát tartjuk meg, ő elkéri a gyöngyvirágost. Szeles, napsütéses idő.

Ki jött el, ki „mert eljönni”, s ki nem: a gyülekezők ezzel szemlélik egymást. Vásárhelyi, Haraszti, Somogyi Loli, Rajkné, Donáth Ferenc, Bozóky Éva, Eörsi, még néhányan és mi hárman: Ella, Böbe s én, Flórával.

Sok koszorú, de - Ella megfigyelése - vezetéknév sehol a szalagokon, csak keresztnév.

„Szegény Maca - Égető Mária - azzal erősítette Imrét, hogy egy kukkot sem értett a politikából!”

És Ella: Mikor maga (rólam van szó) bemutatott Aurél kiállításán Nagy Imrének, ezt mondta: „Mondja meg Németh Lászlónak, most jön el az ő ideje és az enyém.” Ella: Eljött! - Igenis, el.

Csupa öreg arc. Ezek egykor ezerféle viszonyban voltak egymással, még nemi érdeklődésben is. Most deszexualizálódott levegő.

Magnóról előbb túl halk, majd túl hangosra igazított zene: magyar népdalok.

Mindenki eljön a sírig.

Gyengén állok a lábamon, a nők kituszkolnak a napfényre. Leülök a járda szélére, Kuczka Péter guggol mellém: tegnapelőtt a Szabad Európa rádió bemondta, hogy Ceauşescu legutóbbi beszédében kétszer is kiejtette a nevemet.

Ismét - a sírnál is - a megviselt arcok. Milyenek lennének ugyanezek, ha nem bizonyul délibábnak az az 56 nyarán-őszén ragyogó fény.

Akkor állítólag ötszázan is összegyűltek Nagy Imre névnapján. Én nem voltam ott, törleszkedésnek éreztem már azt a hittevést is.

Most - úgy nézem - én vagyok itt a legnagyobb tekintély: nem tudom megelőzni a köszönéseket.

Az özvegyek posztumusz gondoskodása: ahogy Ella és Böbe megtárgyalja a sírápolás, a síremlék dolgát. Böbe lehozatta - „persze hogy protekcióval!" - Tibort ide, a főútvonal mellé. Ellát az elkeseredésig foglalkoztatja, hogy Laci feketemárvány sírkövének csaknem szomszédjaként ugyanoly sírkő van.

*

Zsúfolt nap. S túlterhelt idegzet, amely már egyformán reagál a kis és nagy érintésre. Mint az alkoholista, akivel már egy pohár bor is végez.

A temetőből hozott hír, hogy a román írószövetség lapjában egy bukaresti akadémikus hosszú hasábokon átkoz és fenyegetőzik, és hogy maga Ceauşescu beszélt ellenem, és hozatott határozatot (igaz lehet?) a megbélyegzésemre: igaz. Vargyas Lajos másról írt levelében is egy fél mondattal megemlíti. Közben föl kell készülnöm, mit mondok majd a bécsi újságírónak, aki angol feleségével Erdélybe indul holnap. Így állíttat föl kapkodva kanalazott leves mellől valaki, hogy ideküldött a hetekben egy kérdő cikket, hogyan folyt le 1947(?)-ben a kiskőrösi Petőfi-ünnep, mert egy tudósítás szerint én is ott voltam. Nem tudom, nem emlékszem semmi említésre méltó részletre. De ő csak beszél, fölmondaná Révai akkori cikkét. Mikor végre megérti, hogy nincs mondandóm: küldjem neki vissza azt az ő (géppel írt) levelét, vagy kérdő cikkét. Épp mert túlzott udvarias voltam, ömlik túl a pohár, s elhárítom ezt a ráadás-kérést azzal, nyilván van arról a gépiratról másolat, s azzal, nem várva meg a válaszát, letettem a kagylót.

És még most hajnalban is ez ébresztett.

*

Meghozták Rácegresről a malomkövet is, - ez meg mint a trójai faló. Hat mázsa, az ideküldött három ember le se tudja venni a teherautóról. Ez volt valóban a rácegresi konyha előtt? Nehezen képzelhető el, nem valószínű. (Ezt alaposan átcementezték, dupla súlya lett.) Végre - hosszas tanácskozás után - a szomszéd utcában folyó építkezésről idekérjük a harapógépet. A tervezett helyére ez sem tudja odaemelni a követ, hanem épp csak a kapun belül, de ezt is úgy, hogy összeroppantja a kocsi a kapu egyik szárnyát. Mentegetőzés, a fiatal gépkezelőt a 200 Ft borravaló sem vigasztalja meg. És a kínos helyzet, a rácegresiek szinte szökdelnek a nekik szánt borravaló elől, végül is a sofőr inge alá nyomom a 600 forintot.

Így aztán a $^{1}/_{2}$6-tól 9-ig tartó beszélgetést a bécsi újságíróval az teszi lehetővé, hogy főleg ő beszél igen okosan, tárgyszerűen. (Lendvai Pál). Ő hagyja itt a *Luceafarul* cikkének francia fordítását.

És közben az egész városrészben kialszik a villany, gyertyafénynél vacsorázunk. És még Flóra aggodalma is. Nemcsak az egészségemért hadakozik, de - ezek után - az utcára sem engedne ki egyedül.

Május 11.

Délelőtt Dobozy körülményes telefonja az *Igaz Szó* huszonöt éves jubileumáról. Írok-e én is a számba. Ő készül le. Apránként derül ki, hogy tud a *Luceafarul* cikkéről, Ceauşescu beszédéről - de örül, hogy az én véleményemet is hallja. „Magánbeszélgetésből" - ismétlem. Mert csak úgy remélem, hogy a Magyar Írószövetség nem engedi el a füle mellett a román írószövetség hivatalos lapjának kitételeit, és hogy a mi *Luceafarul*-unk, az *Élet és Irodalom,*

ezúttal megteszi azt, hogy nem engem gyaláz le mint nacionalistát. Ahogy az egész magyar bértollnok „szellemi élet” húsz év óta mívelte velem.

De délben már erős szúrás előbb a mellkasban, aztán a hátban. Hát biz ez, amitől Egedy és Korányi óvott: a szívroham előfutára. Nitromint, fekvés. Hogy legalább addigra talpon legyek, mire Flóra megjön a Főiskoláról.

A tönkrezúzott kapu megjavítására persze nem jön az én 200 forint borravalós emberem. És izgató elem ez a félrevezetés - csalódás - is.

Délután telefonálás Takács Lajos (kolozsvári egyetemi tanár) beadványáért.

Négy óra felé Karikás a feleségével, kisfiával. A gyermeklármában a hirtelen rosszabbodó fülemmel alig értem, miket mond az erdélyi helyzetről. Bukarestben magyar sajtóattasé volt.

Fél hatkor a *Frankfurter Rundschau* újságírója. Bemutatkozás Karikáséknak, s már kezdődik is a két és fél órás interjú. Meg-meg kell állnom, hogy leküzdjem a fejfájást. A mellből szerencsére kiáll a szúrás. Hosszú történelmi és néppszichológiai előadás. Hogy lehet-e a 20. században a „nemzeti” állam más, mint kisebbségirtó. Románia „ereje”, hogy minden mai állam a cinkosa.

*

Csoóri kilenc felé, az Írószövetségből. Óvári Miklós tartott jó háromórás tájékoztatót, de Erdélyről a szokásos mondatok: mindezt a szocializmus fogja megoldani. Szégyenkezés tehát, amit az unalom enyhít. Óriási haladás mégis, hogy nem támadt - ellenem.

*

Csoóri beszélt Kardossal. Könyvem tíz nap óta a nyomdában - Dabason - hever 30 000 példányban. Kornidesz az egyetlen pesti példányt magához vette. Tanácskozás, engedjék-e az árusítását, nem fogják-e a bukarestiek rossz néven venni.

Nem kérek magamnak csak 50 példányt. Nem lehet.

Május 12.

Mégsem olyan nehéz megtanulni ezt a nyelvet. A még nem is kétéves Bálint mai mondata egyszeri hallás után: bebugyoláltalak, bebugyoláltalak!

*

A zsarnok rettenetes. De ugyanakkor nevetséges is. Fordított arányként: történelmileg minél kisebb a zsarnok, annál nagyobb nevetséget kelt, és így annál jobban dühöng. A nagy hatalmú zsarnokot a hiúság már-már a felhőkbe emeli; ilyenkor még atyáskodik is: ha kellőképp imádják.

Május 13.

Délután végre elolvashattam Barta Antal tanulmányát a dákóromán elméletről, illetve arról, hogy a románok a római légiók ideje óta egyfolytában őslakói Erdélynek, s így a magyarok ott csak később mint barbár benyomulók jelentek meg. Barta cáfolata meggyőző, alapos.

*

Öt felé Makkai László és Benda Kálmán. A bukaresti *Előre* csaknem egész hasábos fölsorolása, mit míveltek a Horthy-csapatok Észak-Erdélyben. Láthatóan a mostani magyarok megfélemlítésére szolgál, önmagát cáfolva a végén, mert éppoly lendülettel állítja, hogy a mostani erdélyi vezetők szívvel-lélekkel Ceauşescu elveit vallják.

Este Aczél telefonja. Olvasta a *Luceafarul* cikkét, a „fasiszta förmedvény”-t, de helyteleníti a gondolatát is, hogy én fölvegyem a kesztyűt.

Május 14. Vasárnap

Este 7-re az újpest-rákospalotai Kassák-körbe.

De hisz ez olyan, mint a párisi Beaubourg! Sőt lényegében majdnem különb (de csak énekre-táncra). „Maison de la Culture”, melybe árad a fiatalság.

Itt van Juhász Ferenc is és Szécsi Margit.

Zsúfolt terem. Csupa fiatal - és ragyogó arc.

A dobogóra előbb öttagú zenekar, csupa népi hangszerrel, Sebő Ferenc karnagyoskodásával és egy kis énekesnő, Sebestyén Márta. S milyen jó érzelemmel és értelemmel telítődő levegő, csupán azért, mert jó, amit előadnak.

Aztán Czakó Gábor engem vezet föl a dobogóra. Mindegyikőnk előtt mikrofon, s így fejfájásom és rekedtségem ellenére is úgy sikerül minden, hogy még szívesen is csinálom. Okos kérdések, jól figyelő közönség, fel-felcsattanó taps. Virágcsokor, ajándék hanglemez.

De fárasztó, hosszas dedikálások.

Aztán hozzánk, kései - hideg - vacsorára. Czakó Gábor is velünk és az orvosnő Kati (Kilián).

Üdítő - mert tartalmas és tréfás - beszélgetés, még az iménti szereplés szintjén és közvetlenségével. A külföldi rádiók részletesen ismertették a *Luceafarul* támadását ellenem, elítélően.

Sajnos, vacsora közben egyszerre űr a fogaim közt, és egy váratlan csont a nyelvemen. Kitört az egyik metszőfogam. Ügyesen veszem ki, hogy senkinek ne tűnjék föl. Felső ajkam emelése nélkül beszélek, valóságos produkcióként magamnak, s ez még meg is vigasztal.

*

Mégis ide kell írnom. Este a Kassák-klubban három erdélyi magyar (intellektuel, orvos) jött hozzám az előadás szünetében. Csak ezért a közlendőért jöttek el az estre is. „Kérve kérnek” az otthoniak nevében, ne hagyjam abba, amit a *Magyar Nemzet*-ben elkezdtem. Rosszabb a mai otthoni helyzetnél nem lehet. A bukaresti soviniszták máris megtorpantak, de ha itt mi megállunk, ők annál tajtékzóbban fognak előretörni.

*

Befejezve a *Luceafarul*-nak szánt válasz. Flórának nem tetszik; csak úgy-ahogy az eleje. Nem érti tán, hogy a túl-európai, a szinte megalázkodásig menő fogalmazás az egyedül lehetséges, és aki megérzi annak hátterét, az mélyebben látja az igazat, mintha fölemelném a hangom.

*

Legtöbb háború a szellem egy-egy bukása. Mert utólag mi derül ki. Hogy ha kezdet kezdetén nyúlnak hozzá, az ellentét szép szóval is megoldható. Úgy pedig egyáltalán nem.

*

Pethő telefonja. Halasszuk el a találkozást akkorra, midőn már Flóra legépelte a válaszomat. Én azt csak neki adom. Esetleg később, nyugodtan, az igazság erejével bensőmben mondhassam: részemről előzőleg nem volt tudomása róla a vezetőknek; nem volt „támogatás” vagy „egyetértés”. Ő, Pethő, már azt teszi, amit az ő helyzete kíván. Megmondta: figyelmeztették, máskor ne adjon le a saját szakállára ilyen „kényes” anyagot.

Elég meggyötörten beszéltem. Reggel Flóra elvitt Koch doktorhoz a kitört fogammal. Ki kellett kaparni a maradék gyökeret. Elöl, a felső szájpadlásba adott érzéstelenítő injekció már magában igen fájdalmas volt, csorgott végig az arcomon a könny. A kihúzás éppoly meggyötörtető: háromszor-négyszer lepattant a csonkról a fogó, oly mélyen be kellett nyomni az íny alá, hogy fulladhattam volna a vértől a torkomban. Aztán az érzéstelenítő leverő, butító hatása egész nap, de közben azért fájdalom is, hogy Demalgonra is kértünk receptet.

Délután Iván, véletlenül, de azért megvizsgál. Vérnyomás, pulzus kitűnő: 120, 62.

*

Telefon. A bukarestiek következő cikke lesz: rám olvassák az *Élet és Irodalom* cikkeit, különösen F.V.-ét, amelyekben „gondolataim”-ról szólva fajvédésről beszélek, a magyar diaszpórát pedig azzal bagatellizálta, hogy az olaszoknak és lengyeleknek még több van, s azok azt természetesnek tartják, érte senki ellen nem izgatnak. Állítólag fogok kapni - ha így folytatom - személyes fenyegetést is.

Este Flóra aggódása: mi bajom? (A vérzésről, egyebekről nem szóltam neki.) Még az ételem is „pempővé” tenné abban a hiszemben, hogy a fogam fő baj. Kedvesen, szinte már-már karral is segítve biztat, hogy menjek föl mielőbb, ágyba.

Persze, itt van ráadásnak az álmatlanság is. De ha altatót veszek be, még butább és nyámnyámabb leszek.

Május 16.

Még csak szürkül, hajnali három. Nyilván nem fogják engedni, hogy a válaszom megjelenjék. És akkor? Odaát azt hiszik majd, sikerült elnémítaniok a durva legyalázással. A magyarok pedig? Hogy ennyi gerinc sincs már a közösségükben.

A Szabad Európa fölolvasta egy magyar író (ki lehet következtetni: Eörsi) nyílt levelét Pozsgay ellen. (Ha jobban megírja a kifogását, itthon is közölhető lett volna.)

Azt értsem, nehogy én is ezt az utat válasszam, ha itthon nem kapok nyilvánosságot? Pozsgayt, de Aczélt is ilyen módon támadni, hibás lépés. Az ő gyöngítésük a demokratikus irány gyöngítése. No de hát, ha az én hallgatásom - elhallgattatásom vállalása - az erdélyiek gyöngítése?

Még mindig csak fél négy. Altató most már késő. A szemhéj égése olyan, mintha álmosságot jelezne: úgy éget, hogy - nyitnám föl újra.

Nem könnyű nap. Gyöngeség, a menésben is. Mennyi lehet hátra? Nem foglalkoztat. Minél többször ki az erkélyre - milyen szerencse, hogy Flóra olyan hosszúra csináltatta.

Délután ő - Flóra is - kimerülten jött meg a munkából, öt óra felé. De ő - mosolyogva. Soha egy kérkedő szó nem hagyta el még a száját, de most mégiscsak lányos elégedettséggel engedi, hogy kihúzzam belőle, miképp is fogadták a lemondása hírét a főiskolán.

Este - számomra váratlanul, mert hisz kétszer is megmondtam, hogy álljunk el a tervtől - nagyobb csoport nyugatnémet televíziós. Végül is mert csak két percet kérnek - a vakító fényözönbe ülök s elmondom itt is, hogy a tizenötmilliós magyarságból csak tízmillió él a saját államában, s ennek mi a következménye. A nemzeti államok „történelmi" szükség szerint igyekeznek egynyelvűek lenni. Ez pedig az ottani kisebbségek szellemi rétegét fosztja meg először is az anyanyelvtől.

*

Megkértem Ikát, fussa át a Clancier-nek írt levelem, nem maradt-e benne helyesírási hiba. Épp Bálintot fürdeti. Nem tud elolvasni egy szót, magam is nehezen (a saját kaparásomat), többször is találgatjuk: *interview?*

Enterju, enterju - visszhangozza olyan örömmel a meztelenül ugráló, a még mindig kétéves sincs Bálint, mintha ő jött volna rá.

Május 17.

Most merül föl, mi is volt a Kassák-kör legmegragadóbb élménye. Ahogy a fiatalok maguktól táncra kerekedtek. Nem párosával, hanem hol négyesével, hol hatalmas gyűrűben, szabályosan körben forogva, de más-más figurát mutatva - találva ki - ugyanarra a népdalra. Karjukat lengették, bokájukat ütötték, mintha csizmán verték volna ki a ritmust. Köztük egy szakállas, szemüveges fiú, belefeledkezve teljesen a közös jókedvbe. A pásztor- és katonatáncok ritmusára úgy szökellt a lábuk, mintha sarkantyút hordtak volna.

*

Pethő, telefon. Ide küld a válaszcikkért (a *Luceafarul*-nak). És ha nem közlik? Flóra találkozott Boldizsárral az uszodában. A választ először magának a *Luceafarul*-nak kellene elküldeni. Ha azok elutasítják, akkor a külföldi lapok nyilván kapnak rajta. De ez túl hosszú, túl diplomatikus is. Boldizsár szerint különben Kádár beszédet mondott a politikai bizottságban: a kisebbségi ügyekben semmit nem tehetünk, de ha hazai „tekintélyek véleményt mondanak, azt nem tilthatjuk meg".

A *Fáklyaláng* átjavítása.

Öt óra felé Pethő, telefonon: „Hatalmas. Azzal, hogy magas szintű. De a végét hagyjuk el."

De mikor épp abban van a mag. A többi szinte előkészítés.

Te nem sértődhetsz meg stb.

Nem rólam van szó a cikkben. Az én becsületem védelme csak egy porszem abban a becsületsértés-, emberalázás-sorozatban, amit a *Luceafarul*-ék képviselnek. Az erdélyiek lelkiállapotáról van szó. Ők kénytelenek némán tűrni a megalázást. De ha soha senki nem emel a módszer ellen szót, most fogják csak gyötörni őket. Aztán: elképzelhető, hogy lesz ellentéte a Szovjetnek is Bukaresttel, s ebben ránk is hárul persze állásfoglalás. Senki nem hiszi el, hogy nem pusztán Moszkva „parancsára" lépünk föl. Ez a viszály lehet alibi, hogy igenis, magunktól is szemben állunk a tébollyal stb.

Holnap feljön Pethő.

Május 18.

A *Fáklyaláng* átigazításának átvezetése a győriek példányára.

Fél négykor már ki a ház elé, a vihar épp elvonult, hatalmas szivárvány Pest fölött. Az eső utáni friss levegőben Pethővel már a ház előtt is. Mennyire fontos, hogy a cikk már vasárnap megjelenjék. A. egy hét óta szándékolt részegségben. Mihelyt a „rábeszélők" megjelennek, hogy vonja vissza a beadványát, lenyel fél liter pálinkát, s aztán is iszik és iszik, hogy tárgyalóképtelen legyen.

Pethőnek jó kétórai munka egy-két apróság kijavítása s némi enyhítő betoldás: Reménykedő. Terve az volt, hogy most vasárnap közöl kilenc gépelt oldalt Laksin tanulmányából rólam (az *Inosztrannaja Literatura* legújabb számából) s a következő vasárnap az én már nem „Békülékenyen és fegyelmezetten", hanem csak „Fegyelmezetten" című cikkemet. Egy teljes üveg cirfandli emeli a bizakodást, milyen jó hatása lesz. Itthon is. Egy csoport - Rényi, Ungvári stb. - beadványt adott be a Pártközpontba, fékezzék a *M.N.*-ben lábra kapott nacionalizmust. Az én nevemet csak taktikából nem említették meg, de a „te irányzatod"-at gáncsolja.

Vidám hangulatban válunk el. De mégis idegfeszültség, sikerül-e. Egy példánya a cikknek már Aczélnál van, ha még ma válaszol, vasárnap jön a cikk, és Laksiné majd a jövő héten.

Fél kilenc felé telefon Pethőtől. Sem az egyik, sem a másik cikk nem közölhető. A tizenegyes politikai bizottságot összehívták keddre. Az fogja megtárgyalni, mit tehetek - én.

Hirtelen, a napok óta tartó idegfeszültség robban, némán. Olyan fizikai fáradtság is, hogy szólni sem tudok. Flórának adtam át a másik telefonkagylót; vigasztalni próbál: mentünk át már különbeken is. Ilyenen ritkán.

*

Három vastag levél a postámban, ismeretlenektől. Érdemes volna mind a hármat idemásolni: mit tudnak a „lelkes olvasók" az író gondjairól, minek a gyors elintézését várják tőle annak a már-már jogi alapján, hogy jó írónak ismerték meg. Hallottak áldásos működéséről. Egy paksaméta rossz vers, mert van bennük egy Erdély egykori nagyságáról. Ha a többit nem is, ezt okvetlenül helyezzem el, illetve végezzem el rajta azt a szükséges idomítást, ami esetleg a közléshez kell.

Május 19.

A csontom fáj a fáradtságtól, aztán az álmatlan hánykolódástól. Két órakor dupla altató. Fél hatig tart, de - fölébredve is (égő szemhéjjal is) az álmosság butasága az agyban. S a szívben a változatlan szorítás. Beszélhetek ezek után Aczéllal? Bárkivel? Még J. is amellett volt, nem szabad ilyen förmedvényre válaszolnom. Ő sem érti, hogy nem a személyem megvédéséről van szó, hanem - hogy kap-e végre egy kis ojtást az öntudatra ez az „anyanyelvű közösség"? Hallgatni persze számukra kényelmesebb. „Nem tehetnek mást, mint hogy semmit ne tegyenek." De hisz ez is brutális cselekvés.

*

Nehéz nap. Kimerítő postamunka is (a *Fáklyaláng* súgópéldányát is elkészíteni a győri színháznak), de a feszültség is. 1. Megjelent-e a *Luceafarul* ócsárlására a válasz? 2. Megjelenhet-e könyvpiacon is a *Szellem és erőszak* című könyv? 3. Megjelenhet-e majd a *Kortárs*-ban a

trianoni szerződést is szóba ejtő regényrészlet, vagyis befejeződhet-e az egész regény első (s így már kiadható) része?

Fél ötkor Kardos György és Csoóri.

Kardos az első találkozásunkkor Flórának is rokonszenves volt, úgy, mint nekem. Halk egyszerűség, noha fitogtatni is érdemes műveltség és szocialista múlt, aztán forradalmi bátorság és szinte úrifiús finomság.

Először is: felesége talpra állt. Röntgen- és orvosi vizsgálat állapította meg a kiirthatatlan rákot és - két kilót hízott mégis, máris.

Az a kis csomag a vendég kezében: a kinyomott, de zárolt *Szellem és erőszak* öt példánya. A dabasi nyomda igazgatója nyugdíjaztatás előtt áll. Ez adta neki a tréfás bátorságot, hogy átlépje a törvényt, és kiengedje azt az öt példányt. „Mi lehet a büntetésem? Legfeljebb nyugdíjaznak."

Kardos maga hallani sem akar arról: és ha őt elővesszik?

Hát ez nagy öröm - de feszíti az idegzetet már az öröm is. Úgy pedig, hogy szinte fájdalmas.

Bizonyos: első könyveimnek örültem úgy, mint most ennek. Mint akkor, most is tudatnivalóm volt, s lám, megkapta a lehetőséget.

Bor, pogácsa, és négyen az asztal körül. Már könnyebben - igen, vidáman - megtárgyalni a nehézséget: miként is lehetne ténylegesen is kiadni a könyvemet. Az öt könyvből egy rögtön Kardoshoz, egy Csoórihoz térül vissza.

Levenni a borítékot, s az újra azt írni: a szerző kiadása? Vagy magyarázó papírnyelvet tenni minden példányba, hogy ez csak egy dokumentumsorozat része?

Megértő találgatás: miképp nem hozni kényes helyzetbe Aczélt. Akinek a jövő héten kell felelnie az eddigiekért is a Politikai Bizottság előtt.

Nem tartanám egyenesnek, hogy ne mondjam el ezek után az én külön ügyemet a Politikai Bizottsággal. Vagyis azt, hogy megírtam a *Luceafarul*-nak a választ. A Bizottság (és Aczél szava) előtt nem akartam említést tenni róla, de most - előkeressük az én példányomat, és Flóra fölolvassa.

A rákövetkező némaság a nemtetszés vagy az elgondolkodás jele-e, nem tudom. Tőlük is kedvezőtlen bírálatot várok.

De nem. Kitűnő. Áttételes ugyan a hang, de annál hatásosabb. Főleg arra, aki belegondol.

És valóban: nem fejezi be az ügyet, utat készít, hogy az erdélyi ügy a világ színe elé kerüljön.

Erről aztán igen hosszan.

Üdítő pezsgéssel működnek a koponyák, túl a vacsoraidőn.

S örülök külön, hogy ilyen körülmények közt erősödik egy barátság.

De az este mégis újabb próbát hoz: telefon Stockholmból. Csatlós beszél, s beszélteti Flórát igen hosszan, hogy miért nem vagyunk Boldizsár, Karinthy, Vasék, Nagy Péter, Kéry társaságában.

Én bent a szobában azt sem tudom, hogy az előszobában kivel beszél Flóra. Búcsúzásul hív a készülékhez. Megismétlem, hogy betegségem miatt nem megyek. De közben Flóra integet valamit. Ez úgy feldúl - a nagyothallók szokásaként -, hogy leteszem búcsú nélkül a kagylót. Flórának kell még egy-két mondatot mondania.

Ő ugyanis célzást tett Csatlósnak, hogy igazánból „más körülmények” is gátolják az utat. Csatlós lefordított egy sereg verset, közvetítette egy egyetemi tanár vacsorameghívását, Svartz cikke nyomán mindenki eseménynek tartotta az én utazásomat stb. S én az utolsó pillanatban mondtam le.

Ez meg már Flóra idegzetét feszítette úgy túl, hogy vacsora helyett is idegnyugtatókat nyelt az üres teájához, és - az egész este arra ment, hogy ne magunkat vádoljuk a jelenetért.

Utólag. Tanácskozásunk közben telefonált Pethő. A Politikai Bizottság nem kedden ül össze, mert néhányuk a 14-ből (s nem 11-ből) vidéken van. Viszont a fordulat, hogy Laksin cikkét vasárnap mégis közzéteszik.

Május 20.

Délben Ika sietve föl a padláskönyvtárba. Telefon, Svédország.

Mire leérek, szétkapcsolás. De aztán mégis. Rossz kiejtésű, de hibátlan nyelvtani mondatokkal - Hadfy Csaba. Mintha a szomszéd szobában volna. - Svédországból beszélsz?

Igen; mond egy városnevet, Malmö és Stockholm között. Hívna oda bennünket: most olvasta az újságban, ott leszünk a PEN-kongresszuson. Hát akkor majd máskor! Három lánya van, a felesége tanítónő - biztosítási üzletszerző.

- A másodunokatestvéreddel váltottál szót az imént, mondom Ikának.

*

Mélypont, ismét. Flóra is nyugtatókkal aludt el - amennyit aludt -, nyugtatókkal indult el a munkájába. Én meg - nos, ha lesz pszichológiai vizsgálat kézírásból megállapítani, hogy írója hány pohár viszkit ivott: ez a kéziratpapír jó vizsgálati alap lehet. Az üveg már félig áll.

Közben a le-leeső fővel a *Beatrice* kefelevonatának átnézése, a váci börtönkerti jelenetről.

És bizonytalan léptű séta az erkélyen.

És: milyen verseket bocsátana világgá egy „szabadnyelvű” lírikus arról a csapdáról, amelyben vagyok. Hány zengő Ady és Petőfi önpanasz! De milyen hazugság lenne mégis - színészkedés! De hát: hol a köz a költészet és a színészet között?

Végeredményben pontosan abban a hadihelyzetben vagyok, mint V.D. is itt nálunk a múltkor.

Gépfegyver kattog, s aki tud, a földre lapul.

Az igazi vizsga mégis: azt hittem, hogy ez az utolsó előtti fejezet menthetetlenül rossz. Olvasóként olvastam és - adott képet az akkori időkről. Olyant, aminőt más nem adott még.

Szellőzködő séta az erkélyen. De úgy, hogy időnként meg kell fognom a rácsot. S őrködni - de hol, milyen ponton is -, hogy le ne vessem magam.

Holott elégedett lehetnék. Mégiscsak állom a - sarat. Valami ponton mégiscsak hűségesen ellátom, amit - rám bíztak? Amit vállaltam.

De a legfőbb áldás: bírja a gyomrom ezt az italt. Hagyom abba: látom az utcán, Flóra jön.

Május 21. Vasárnap

Hajnali ébredés: teljes súlyával itt a depresszió. Súlyosbítva a még világosan (mintegy a mély sodrás előtt) konstatált rémülettel: mi lesz, ha nem tudok ellenállni. Alkoholizmus? De a tegnapi fél üveg viszkitől is itt vannak a gyomorfekély előfájdalmai.

Most tehát összeszedni magam. Már csak Flóráért is.

És a sírógörcs-előrohamok. Engedjek a zokogásnak (akár a néma rángatódzásnak is), vagy fojtsam vissza? Kiadjak-e hőt, vagy tartsam magamban még pusztítóbb erjedésre.

S mennyi munka várna.

Aczél fölhívta Flórát. Két hét kell, hogy valami választ kapjak.

Azaz itt van kinyomtatva pályám tán legközéletibb - legfontosabb - könyve, s nem jelenhet meg. Itt egy heti kemény munkám, a válasz a *Luceafarul*-nak, ami megint csak közügy (s nem az én személyes védelmem), s az sem jelenhet meg.

Ez taszít valóban az örvénybe, ha belekerülök, s nem az, hogy az egészségem nem engedett ki (s még más sem) Stockholmba. (Nem hiszem, hogy ott tehettem volna valamit az erdélyiekért.)

Közben - fél öt - szünetlen hányinger.

Május 22.

A baj, ha egyszer talajt talált, mint a gomba, sarjad teleppé. Flóra a sok nyugtatótól pilláját erőltetve tudja csak fél magasságban tartani. Velem jön ismét a kórházba. A kitört metszőfog helyén a napok óta villámló (az agyig, a fülig sugárzó) fájdalom: csontgyulladás. A megkocogtatásra, mint óljából a fölingerelt kutya.

A kórházfolyosón várakozva: Cseterki Lajos.

Ceauşescu el fogja veszíteni az intelligencia legjobbjait, - ez a jóslata s a - reménye. S ha éppenséggel megnyeri? Hogyan is volt annak idején Hitlerrel a német értelmiség nem zsidószármazású vagy eleve a zsidósághoz társult részén kívül? Biz leverően kevés állt ellen a felsőbbrendűsége mítoszának.

A patikában a Demalgon (a fogfájáscsitító) mellé a kisasszony recept nélkül ad altatót. „Bízom benne, hogy elfeledte azt a régi cikkét, hogy nagyon nyugodt ember, de ha rájön a tiltakozás, haragjában nyomban öngyilkos szeretne lenni."

Flóra tegnap tudta meg, hogy állítólag azért kell elhalasztani a *Szellem és erőszak* terjesztésének meg a *Luceafarul*-nak írt válasz közölhetőségének az ügyét két hétre, mert itt az iráni sah! A PB tagjai közül néhánynak a díszdoktori avatáson is lesz protokollkötelezettsége.

És ha közben valóban túlcsitítjuk magunkat, A. az alkohollal, én az altatóval? És az a 3-4 millió ember, akinek minden nap túlfeszített húr?

Laksinnak hívják az *Inosztrannaja Literatura* cikke szerzőjét.

Május 23.

Délután váratlanul Józsa Tivadar. Megoperálták. Ez az első útja Pestre. De még vonaton. Panni nem engedi, hogy vezessen; még gyenge.

A szép tanulmányát hozza (távozása után rögtön elolvastam), hogyan újul meg Pécselyen a falu. A tsz-be és a gyárba járás ad időt a háztáji szöllőre. S mivel egy helyen - a Nyáló-hegyen - a tsz-elnök és a falu vezetői vagy húsz holdon újrakezdték a telepítést (és trágyát, permetező anyagot, kapálógépet tudnak szerezni), aki csak tudja, utánozza őket.

S ha megnézném egyszer, hogyan is „tökéletesült", mint jobb lehetőség, a jobbágyság? (A 13. században.)

*

Borsos Miklós, telefon, s rögtön át, vacsorára.

Hírei Erdélyből. Föllélegzés, az emberek megvigasztalódnak, végre egy hang mellettük.

A vélemény: folytatni kell. Ez az egyetlen módszer. Akkor is, ha a kormány a népet izgatja föl a magyarok ellen?

Akkor is.

Minden színdarabomat rögtön levették a műsorról. Egyetlen könyvem nem kapható. Elkobozták a magyar mesegyűjteményt is, amelyben nekem egy meseátírásom volt.

Éjszaka mégis nyomott hangulat: szabad-e folytatni? Nem ártunk már azzal is, ha csak célzunk az igazságtalanságokra?

Túszok vannak odaát, az egész erdélyi magyarság egyetlen túsztábor.

Mivel izgathatnak ők „retorzióképpen"? A Horthyék kegyetlenségeivel. De azt mi is elítéljük! Ahogy nekik is el kell ítélniök a királyság kori román kegyetlenségeket és igazságtalanságokat.

De merőben más a szocialisták hibáinak föltárása. Hisz azok most elvtársakat szenvedtetnek meg!

Ezt mi mint szocialisták nem engedhetjük.

Ne engedjék hát ők sem, ha szocialisták.

És én itt mint író, mint egyén beszélek; emelek szót.

Ők meg mint állam és párt emelnek rögtön sújtó kart.

*

Adrian Paunescu - így hívják Ceauşescu udvari költőjét. Megszállt gárdával jár városról városra; ő szavalta-szavalja a verset, hogy a természetes román határt a Tiszáig kell előretolni.

Újabb lelki vívódás tehát még az ő szerepeltetése miatt is?

Mi lehet a válasz erre a tisztességtelen vitamódra?

Hogyan lépjünk előre ismét a logika vonalán. Tagadja meg mindkét fél a múlt bűneit magára vonatkoztatva. Mi azt, hogy mit és miért csináltak Horthyék 39-ben. S ők, hogy mit miért csináltak nemcsak Magyarország ellen, hanem a szocializmus ellen.

Borítékban Bécsből egy magyar nyelvű képes brosúra a Horthy-hadsereg 1940-es erdélyi kegyetlenkedéséről. Öt nyelven adták ki nyomda és kiadó megjelölése nélkül. Durva, célzatos hamisítás és ferdítés özöne.

Ez hát onnan a válasz.

Délután Pethő telefonja. Járt Aczélnál. Teljesen velünk vannak, csak a módját keresik, mi legyen - mi lehet - a helyes visszavágás.

Hétkor - telefon után - Aczél hozzánk. Papírt vesz elő, fölírta a gondolatmenetét.

Az engem gyalázó cikk eredete voltaképpen román belügyi helyzetben van. Bukarest semmit nem tehet Király, Fazekas, Takács és Sütő ellen magas állású, közismert emberek, világbotrány lenne a letartóztatásuk.

Amit rájuk tudnának mondani gyalázkodást, ezért árasztják rám. Diplomáciai fogás tehát. Bizonyos, hogy Ceauşescu tudtával történt, ha ugyan nem az ő utasítása szerint. A cikk szerzője nyilván nem Georghiu; bent a kamarilla készítette.

Tele van másfajta gyalázkodással és denunciálással is. Az Odüsszeusz, aki megengedi, hogy egy felelőtlen társa kiengedje a szeleket: Kádár.

Az eljárás tehát részünkről valószínűleg ez lesz: jegyzék Bukarestbe, hogy ezt Pest magyar belügyekbe való beavatkozásnak tekinti. Ha a válasz erre nem lesz kielégítő, vagy nem jön, küldjem el én az én cikkemet a *Luceafarul*-nak mint helyreigazítást. Ha nem közlik, akkor jelenjék meg itt, Pesten. Bár akkor is jobb lenne, ha nem én felelnék, hanem valami „nyomós" valaki, mert az élesebben írhatna, s jobban fölsorolhatná, ki is lettem én a magyar közéletben stb.

Közben egy elvétett mondat, hogy a raktárban a tiltott könyv - a *Szellem és erőszak* - megjelenhet. Később, mikor rákérdezek: megbeszéljük, hogy megjelenhessék.

Barátságos, igen közvetlen hang.

De hisz így ment, amikor legutóbb a népi-urbánus összekapáskor engednem kellett, hogy ne lépjek föl az *Élet és Irodalom* rágalmazói ellen, mert „nem méltók", hogy erőt pazaroljak rájuk, mert az én súlyom agyonnyomná őket, halálosan.

Tehát - halasztás. És csitítás. Leszerelés.

És valóban, nem tudhatom, mi a helyes. Mi a háttér? És tehetünk-e bármit is úgy, hogy eredménye legyen?

Kint a kocsinál, még egyszer előhozom a könyv megjelenését. Számomra az éppoly lényeges, mint a *Luceafarul*-nak a válasz.

„Meglátjuk, megbeszéljük, természetesen, persze."

Két világszemlélet tehát. Hogy mit érne az én cikkem a világpolitikában: cselekedne-e másképp Giscard, ha bárhogy mellém állna a francia szellemi élet, és - milyen hatása lenne, milyen eredménye tehát az erdélyi és a hazai öntudat alakításában. Tehát mert Giscard-t nem befolyásolhatom, hagyjam el a magyar anyanyelvűek védelmét is.

Május 26.

Újság, rádió, tévé: könyvnap. Cikk, beszéd, reklám: a könyv a legbiztosabb fegyver, lámpa és vigasz.

Csak estefelé, Juhász előadó estjén nyilall a gondolataim közé, a mindenhonnan (külföldről is) összegyűltek között: az én könyvem, amely valóban fegyver és vigasz lehetne, Dabason, becsomagolva mind a harmincezer példány. A vigaszra és védelemre szorulók még csak nem is sejtik, hogy ilyen is készült.

Ferenc versei. Itt a szavalat lendülete viszi őket, hosszasan is, nemcsak a merész víziók zuhataga. Meleg siker.

A végén, az oszló tömegben Huszár Sándor Bukarestből: eljutott-e hozzám az a csúnya támadás? És?

- Szégyenlem magam.

- Az nem rád hoz szégyent.

- Az emberi faj nevében szégyenlem magam.

- Az a lap mindössze hatezer példányban jelenik meg...

- Vigyázzatok magatokra, de úgy, hogy közben vidámak is legyetek.

Balogh Edgár messzibb a tömegben, tartózkodóan. Én megyek oda hozzá. Mosolytalan, de jó színben.

- Fölmehetnék hozzád öt percre?

- Vasárnap vacsorára.

Pozsgayék hoznak haza. Az autóban rögtön tréfás hang, vidámság tehát, részemről, ahogy már magam is elvárom magamtól. De a könyvről, se a cikkről véletlen célzás sem. Mert: melyikőnk tudhat róluk többet?

Mégis: egyetértés levegője, pusztán azért, mert egyszerűek, rokonszenvesek. Együttérzés tehát, érzéscsere nélkül.

Május 27.

Délelőtt csak egyszer kelve föl a székről: a *Szentlélek karavánja* második fejezete. De jó-e? Hogy az időrend helyett a lelkek fejlődésének a rendje.

Ötkor a bejelentkezett történészek: Hanák, Perjés, Makkai, Benda, Szabad, Für s Csoóri. Vigasztaló értelem és fegyelmezettség. (Litván nem tudott jönni.) Hogyan kifejezni és elfogadtatni álláspontjukat? Végre is: szakbizottság legyen a Magyar Történelem irányelveinek tisztázására, s hívják meg erre Aczélt, Pozsgayt is. Így talán az elveik felé hajol Pach Zsigmond is.

Súlyos témák, könnyed kifejezés, sokszor vidám hang.

Benda többször is fölvetett gondolatát, hogy a *Luceafarul* állításával szemben, hogy én vagyok a magyar szellemi életben fasiszta, elfogultságommal, lépjenek ki ők, mert ők is úgy gondolkodnak, mint én, és utasítsák vissza a rágalmakat. Ezt én ellenzem elsőként. Ezt vitatva alakult ki, hogy merőben a tudomány terén maradjanak. Ott azonban már határozottabban „tisztázva" a magyar felfogást.

Ingerültség az *Élet és Irodalom* szelleme ellen.

Csoóri még marad. Ő már: hogyan lehetne hetilapot az igazi irodalomnak. Mint az Írószövetség lapjának? Ugyanaz lenne az eredmény. De - ezt mondtam én - a költség? Kidobni milliókat, mert nem lehet kitenni egy-két tehetségtelen embert a legfontosabb szellemi irányító helyről; egy szerkesztőségből. De ha a külső ellenség az ő „érveiket" fegyverül használja, és ők ontják az ilyen érveket?

Május 28., Vasárnap

Akár egy hajdani vidéki házban vasárnap délután, a vizitek idején. Váratlanul Hamza András New Yorkból. A Ceauşescu-ellenes tüntetés története hitelesen, de az akkori lapok beszámolója szerint. Aztán ugyancsak még öt körül - Végel László Újvidékről, Csoórival. S végül Balogh Edgár, megkésve. Tárgyilagos, de nem reménytelen tényközlések. Edgár higgadtsága, aulikus megfogalmazásban szilárdság. Kedvező jellemkép csaknem minden erdélyi magyar vezetőről. Nekem okvetlenül felelnem kell a támadásra, a magyarság tekintélyvesztése volna, ha nem.

Itt vannak Juhászék is. Ikáék elmennek Végelékkel máshova vacsorázni. Hozzánk Juhászék jönnek át.

Edgár: bízni kell, az emberek megváltoznak. Méliusz, aki egykor még Pétert, Némethet, engem is úgy támadott, hogy le sem közölték, most ellenáll. Vincze azt telefonálta neki, hogy a főnök őt említette, hogy feleljen az én cikkemre. Ott a telefonkészüléknél elájult, mentők vitték kórházba, négy nap múlva adott választ, de ő abba belehal. Erre Vincze: ő csak másodszájból tudja Ceauşescu kívánságát, tán nem is hiteles a közlés.

A vacsoránál Juhász kérdése Baloghhoz: nem volna-e szerencsés, ha három-három pesti, erdélyi magyar és román író együttesen föllépne Kolozsvárt, Bukarestben s másutt még. Aczél és Pozsgay is helyeselné. De Edgár: meglepetve -: csak akkor, ha már a Sütőék által kérteket teljesítik. Kínos pillanatok az én véleményem után. Végzetes volna a hatás a magyarok közt ott is, itt is. Nyomasztó hangulat elég hosszú ideig. (Flóra próbálja enyhíteni.)

Aztán külön Edgárral. Diplomatikus okossággal hű a hajdani elvéhez. Bízik a román értelmiség jobbjaiban. Bár most a sovinizmus terjed.

*

Már a harmadik fordításban a *Luceafarul* cikke, fényképmásolatról. Kerenghet belőle tehát már száz példány is. A helyzet különössége: az én válaszomat terjeszteni: büntetendő cselekmény lenne.

S itt végre egy példány is magából a *Luceafarul*-ból. Igen, itt kinyomtatva, eredetiben is a leköpdösésem. No, küzdjek még itt is a hiúságom ellen! Úgy tudtam, a cikk - a lap legelső oldalán, a homlokán jelent meg. Az első oldalon, igen, de nem első cikk gyanánt. Lent, oldalt.

Újra csákányozás a felső kapunál, hogy árkot vájjak (a kövek közt) a víz lefolyásának, eltereljem a kert felől. De minden harmadik nekilendülés elfullaszt. Állok egy ideig, a magam vigasztalására. De mégiscsak bekullogok.

Május 30.

Semmi hír az ígéretek felől. Hogy legalább a könyvem terjesztését megengedik. Ha csak száz példányt kapok. Ha csak huszat. Körém raknám, legalább én higgyem, hogy mégis megjelent, nem vagyok cenzúra alatt. De a feszültség - s nyomán a depresszió - csak nő. Kint zajlik a könyvnap; minden újságban: melyik író hol dedikál (nyilvánosan), az utcai sátorokban, szabadon bámultatva magát.

Aki fegyelmezi magát, azt fegyelmezik, végül arcpirítóan is.

De még egy - verem. Ha közzéteszem, hogy a román megaláztatás után itthon is megaláznak, hogy a kormány lefogja a tollam: elvenném a kintieknek azt a kis vigaszát is, azt a hiedelmüket, hogy a magyar kormány tesz végre, ha csak kisujjnyit is, a védelmükre. Egyet tehetek: szellemi

éhségsztrájk; de úgy, hogy senki se tudjon róla. Csak én tudjam, hogy miért nem publikálok. Mert azt kell tennem, ha talpon akarom tartani magam, saját magam előtt.

Vita Ikával már kora délelőtt. Ellenkezik, hogy eljöjjön velünk Kósáékhoz, Sinike (a japán feleség) kínai vacsorájára. „Segíts ki majd, ha elakadok a franciában." A francia követ lesz még ott, s az Institut igazgatója, feleségestől ugyancsak, és Sárika (Kodályné). Dolgoznia kell, s ha éjfélkor fekszik le, másnap fél erő. Áldozd rá (majd tréfásan) már csak a karriered érdekében. Az ajtóból szól vissza: Nem akarok karriert csinálni!

Mindez - Flóra szerint részben azért - mert csak az iskolatársaitól tudta meg, hogy nem hivatalnok vagyok (ahogy mondtuk neki s írtuk is minden hivatalos papírra), hanem... Nem neveltük rá fokozatosan arra, amit a tankönyvekből egyszerre - „sokkszerűen" tudott meg. Nem hiszem, hogy ez az ok. (Igaz, hogy a gyerekkel éjszakánként néhány órát fönt van.)

*

Este Kósáéknál. Az előszobában két japán nő - egykorúak? Mivel, úgy tudom, hogy Sinike édesanyja Pesten van, az olcsó szellemességem, mondják meg, melyik a másik. Nem, a másik Leclerc felesége. A követ egyszerű, a felesége még jobban. Occitánok, illetve az asszony csak félig. De a férfi nagyszülei még provanszálul beszéltek otthon. Unokatestvérei ma is.

Kodályné mellettem, mert csak ért franciául, nem beszél. Befejezte a berlini konzervatóriumot, már föl is lépett Németországban. Itt, Szombathelyen fogja kezdeni. Milyen okos, hogy külföldre húzódott az itthoni állandó fényképezés elől!

Egy vastálca az asztal közepén, villany melegíti. Erre rakják a hússzeleteket, gombát, babot, krumplit, crevette-et és rengeteg vöröshagymát. Fapálcákkal eszik, aki tud. Ki-ki maga sütheti a magáét. Egy kis színház. Attól, hogy a szem is kap táplálékot, a száj háromszorosan eszik. Tányér, tál, evőeszköz, minden eredeti japán.

Aztán Sinike jósol, pusztán annak alapján, hogy ki mikor született. Feri: tűz, Sárika: arany, én és Leclerc: víz. A folyó év veszélyes számomra, vigyázni kell az egészségre, de a következő év kedvező lesz.

Tartóztatnak erősen, de indulunk fél tizenkettőkor. Sárika hoz haza. A többiek még együtt. A követek két hetet töltöttek Erdélyben. Ez lehetett volna a beszédtárgy. De a részletezést elhárítottam - mintha tudnák, hogy a könyvem, válaszom még mindig tilalom alatt.

Fegyelmezetten

Tartozásfélét érzek a *Magyar Nemzet*-nek azok iránt az olvasói iránt, akik az évfordulókor itt megjelent írásomnak figyelmet szenteltek. Ehhez volna hozzátennivalóm. Írásom visszhangot vert túl határainkon is, keltve itt-ott sajnálatos félre-, azaz belemagyarázást is. Főképp cikkem második fele.

Akik még azzal is megtiszteltek, hogy az újságpéldányt megtartották, kérem, vegyék elő, terítsék maguk elé; megegyszerűsítik föladatomat. Fejtegetésem alapja népünk történelmi teherbírása volt. Hadd világítsam meg ezt tüzetesebben.

Magyarország lakossága a 16. század elején még annyi, mint Angliáé. Az oszmán betörés nyugat felé nem egy nemzetet gázolt úgy le, átrohant rajtuk. Ezek mindegyike méltán tekinti magát Európa védőpajzsának. A magyar nép vérvesztesége volt azonban a legvégzetesebb. Az ország százötven évig lett olyasféle hadszíntér, mint az első világháborúban Verdun vidéke. A síkságnak - a nagy Magyar Alföldnek - lakosságát szinte maradéktalanul elsöpörte a százötven éves, állandóan mozgó háború. A nemzet ellenállása a határ menti hegyekbe húzódott, a Felvidékre és különösen Erdélybe; az utóbbiban élt tovább a magyar civilizáció; egy európai rangú író szerint itt vert a meggyötört magyarság szíve. A néppusztulás oly fokú volt, hogy a 18. század végén a nagy német filozófus, Herder, nem egészen alaptalanul írta le baljós mondatát: úgy lehet, a magyar anyanyelvű nép évei meg vannak számlálva. Ez nem következett be. A magyar nemzet bámulatos gyorsan talpra állt, az Európában testvértelen - mert csak a finnekkel rokon nyelv rendkívülien megújhodott.

Ez volt az alap, amelyre fejtegetésem épült. A további mondandó az volt, miképp őrizte meg életerejét és hitét ez a nép a 20. század folyamán. Ez ugyanis csaknem olyan mostoha volt hozzá, akár a 16. és 17. század. Az első világháború, illetve az 1919-es magyar Kommün leverése után - hogy csak a summáját idézzük az emlékezetbe - a magyar anyanyelvűek egyharmada, szám szerint mintegy hárommillió lélek, azaz minden harmadik magyar más anyanyelvű államok keretébe került.

Ez a korszak egyben a nemzeti vetélkedés páratlanul heveny ideje. A túlzott nemzeti büszkeség és a nemzeti kisebbségek mind erősebb érzékenysége baljós ellentétbe került világszerte.

Fejtegetéseim záróköve, hogy súlyos körülményei közt is a magyar nép anyagilag és szellemileg megingathatatlan biztonsággal halad történelmi útján. A jólét emelkedése nem propaganda, a demokrácia nem szólam. Szellemi életünk higgadtan és valóságismerően vizsgálja a történelemből még itt maradt - s egy-egy nemzedék által meg sem oldható - nehézségeket. Hírünk a világban - a véleményileg ugyancsak megoszlott világban - egyre kedvezőbb.

Nyelvünket és népünket tehát mégsem fenyegeti a herderi jóslat. Ezt azonban meg kell értetnünk azokkal is, akik mintha nem értenék meg az idők szavát. Herder, mint tudjuk, nyomósan visszavonta téves tűnődését. De mintha volnának még idült véleménycsökevények, melyek nem azt vallják, hogy nemcsak a puszta élethez, hanem a virágzáshoz joga is van minden nyelvnek, mindenütt. Ennek megértése nem könnyű föladat. Előmunkálata minden országban, de főleg a történelem folyamán fájdalmas ellentétekbe sodort országokban a szellemi, kiváltképp az irodalmi életre várt. Hiszen szerfölött összekuszált, sokszor csaknem érinthetetlenül finom szálak kibogozásáról volt szó. A politika az erőviszonyok tudománya. De nagy segítséget kap, ha nem az erőhöz kell folyamodnia.

Cikkemben véletlenül sem akartam a politika területét érinteni. Minden nemzeti, faji, felekezeti elfogultság távol áll s állt mindig tőlem. Saját népem számára soha nem igényeltem több jogot, mint amennyit másiknak juttatni kívántam, küzdelemmel is. Harcos internacionalistának vallom magam.

Ez tűnik - tűnt ki mindig - fejtegetéseimből akkor is, amikor ez a nemzetközi tárgyilagosság arra bírt, hogy - mint irodalmunk egyik tapasztalt tagja - a világban óriási számmal szétszakadt magyar anyanyelvűek helyzetét vizsgáljam.

Érvelésem - s reményem - régóta az volt, hogy a világszerte élesedő nemzetiségi, „kisebbségi" kérdés megoldását épp e kérdés világszerte mind nagyobb arányú elterjedése hozza meg. Hiszen hovatovább másról sem adnak hírt az újságok. De a még gondolatkifejező viták, a magányos és tömeges nyelvek harcai! Töredék népek követelnek maguknak egyetemet, általuk is érthető falunevet, tartományi önkormányzatot. Száz-kétszázezres nemzetek vívnak ki törvény előtti nyelvhasználatot.

Nem kellett tehát, ahogy a szólás mondja, a szomszédba mennem, hogy ne a lehető legáltalánosabban gondolkodva írjam le azt, hogy akad, ahol „százezer, sőt millió lelket számláló kisebbségi lakosságnak nincs saját nyelvű egyeteme, illetve, ha volt, azt eltörölték", meg hogy „rövidesen nem lesz egyetlen saját anyanyelvű középiskolája", és hogy „a nemzeti kisebbségi ifjú a saját anyanyelvén ipart sem tanulhat". Majd hogy „hatalmas tájegységeken tűnik el a kisebbségi értelmiség, eladdig nemzetiségi városok hosszú sorában szűnik meg a kisebbségi műveltség minden működése".

Fájdalmas - általánosan tudott - igazság, hogy nincs világrész, ahol ilyen helyzet nem akadna. Általánosan tudott igazság az is, hogy Európában - a SZU-n kívül - húszmillió ember él kisebbségi sorban s ezek 16-18 százaléka - fájdalmas igazság, de így van - magyar anyanyelvű.

*

Francia híradásból - illetve a világsajtó nyomán - értesültem először, hogy tanulmányomra a román írószövetség lapja választ közölt, s annak szerzője a lap vezető tanácsának elnöke, Mihnea Gheorghiu, a hírneves író és tudós, aki egyben akadémiai elnök is - Président de l'Académie des Sciences Sociales et Politiques - a francia szöveg szerint.

Kedvező jelnek véltem, hogy elmefuttatásaimba ilyen nagy tekintélyű kartárs kapcsolódik bele. Szerencsés lehetőségnek éreztem, hogy mi, a szellemi élet emberei, lám, tisztító és csitító hangot lelünk egy nem mindig lármamentes vitateremben. Mert - ismétlem - mi a mesterségéhez hű író gondja és felelőssége? Lombfűrészmunkát végezni olyan kérdésben, ahol a világ oly sokszor bizony szekercék lendülését nézi és szenvedi.

A *Luceafarul* megtisztelően terjedelmes cikkét lankadó reménnyel olvastam. Érvek összeegyeztetése helyett az író mintha szenvedélyek összeütközését óhajtaná, föl nem tárt s mint igazolni fogom, helyt nem álló hiedelmek alapján.

Ezek láncolata hosszú és rendszertelen, elég talán egy-két láncszemet kiemelnem és kommentálnom, nem hosszabb terjedelemben, mint tekintélyes állású vitatársam.

Azt kell például megtudnom, hogy noha mélyen átérezve, elismerésre méltóan fordítottam magyarra a román népballadák remekét, a *Bárányká*-t, olyan magyar író vagyok, aki végre „kiengedte odújából lidércnyomásos románellenességét".

A *Báránykа*-t - a *Mioritá*-t - valóban az egyszerű román nép univerzumának mély átérzésével véltem átadni a magyar népnek, már csak azért is, mert hasonlóan a ballada gyönyörű pásztor hőséhez, az én nagyapám is juhnyájat terelgetett valaha. Ilyen buzgalommal próbáltam irodalmunk közkincsévé tenni a román balladaköltészet másik nagy remekét, a *Corbeá*-t. Műfordításaim szerény kötetében ez nem kevesebb, mint huszonnégy oldalt kapott. Ugyanott található - ebben az odúban - George Coşbuc híres költeménye, *A hegyekben.* Itt említhetem vajon, amiket Tristan Tzarától fordítottam? Nos, csak még egy cáfolatot, mert ebben csaknem szenvedélyig menő érzelem van, s tán lehet egy fénypont magában a román irodalomtörténetben is.

Tudor Arghezi költeménye, a *Testamentum,* a modern román irodalom gyöngye. Nem szívesen olvasok föl verset, de amikor Tudor Arghezivel együtt ülhettem egy Balaton melletti házban, az öreg - már erősen rosszul látó - költő megkért, hogy ha már nem olvashatja, hallhassa legalább, miként tettem át magyarra. Azt mondták neki, megközelíti az eredetit. Fölolvastam. Nehézkesen, botladozva állt föl a mély karosszékből. Ujjaival megtapogatta arcom, majd jobbról-balról megcsókolt. Arasznyi távolságból jártattam szemem az agg költőnek szürke, már a halál árnyékában játszó vonásain, s mert nekem is könnyel kellett küzdenem, megcsókoltam én is jobbról-balról őt.

Ezután töltöttem heteket azzal, hogy a század szerelmi lírájának remekét, Arghezi *Titkos zsoltár*-át is méltóan szólaltassam meg magyarul. Aki eredetiben behatóan ismeri e verset, elképzelheti, milyen buzgalom kellett, hogy a mesteri rímelésű hatvan-egynéhány sor gondolat- és víziózuhataga magyarul is úgy kápráztasson, mint zseniális szerzője nyelvén.

S tán említést kap még az írásos dokumentum arról is, midőn hangot adtam, hangot élőszóval is és Tamási Áron társaságában még a magyar államhatalmú Erdélyben románok pártján, épp jogos nyelvhasználatuk dolgában.

Olvasói előtt a *Luceafarul,* a Román Írószövetség lapjának cikkírója ezek után meglepő fordulattal mint Horthy kései bajnokát ábrázol, „tele nosztalgiával a letűnt dualizmus és a flotta nélküli admirális emléke iránt". Erre tán csak annyit, hogy kilenc-tíz alkalommal álltam a Horthy-kor bírósága előtt, e korszak alatt (és egész Közép-Európában) az egyetlen író voltam, aki a Szovjetunióban tett utamról olyan könyvet tettem közzé, amely ma is látható a kirakatokban.

Remélem, nem fölény cseng ki szavaimból. Megrendülésemmel kellett birkóznom. Ez helyzetemből következett.

Hozzám itt nem érvelés illik - mert mi haszna is lehetne szavaimnak ott, ahova irányoznám őket? Semmi. Oda én csak kérést intézhetek az igazság számára is, és azok számára is, akik mellé hatékonynak vélt igazságommal odaállnék. Minden tekintetben birtokon kívül vagyok, s ők is.

Végezhessek hát én is egy fordulatot. Szeretném a hátralevőkben szavamat egyenest a cikk szerzőjéhez intézni.

*

Szellemi életüknek, ön, tisztelt elnök úr, egyik dísze, méltán magasra emelt irányítója. Szavainak súlya van határokon belül és határokon túl.

Irodalmi szintű esszét próbáltam írni, erőm szerintit, helyzetemhez szabottat. Az ön által megbírált írásomat ön is maga elé terítheti, sehol nem látja leírva azt a szót, hogy román. Mint mondtam, a nemzeti kisebbségek sorsa világszerte bő anyagot szolgáltat példákra. Célom az

volt, hogy messze kerülve a politika területét, eszmei síkra tereljem a nemzeti kisebbségek annyi felől fölhangzó panaszainak kérdését, e kérdés megközelítésének módját.

Nem csináltam tudatosan, s csak most jövök rá, hogy, mondhatnám, mintha akaratlanul is egyfajta sakkjátszmát rejtettek volna. Kialakítottak elvszerűen egy pontot. Aki oda lép, sakkvonalba kerül. Mégpedig úgy, hogy ha mozdul, csak jobban elárulja helyzetét a mattra.

Válaszában, ha figyelmeztethetem rá, szemét mintha az indulat köde homályosította volna el a kérdéshez és helyzethez szükséges éleslátás helyett. Nyilván az ragadtatta arra, hogy a román nép ellenségének és elfogult magyarnak nevezzen, holott - azt hiszem, sikerült igazolnom csupán a közös bajok ellensége vagyok, egyaránt mind a két nép jövője érdekében. Becsülöm és szeretem a román népet. A tisztázást mégse folytathatom. Következmények nélküli szószaporítás lenne.

De van még egy okom. Befejezésül még csak ehhez kérem türelmét.

Személyemben is megsértett.

„Kicifrázott hazugságok" szerzőjének nevez, de közben rágalmazónak és gyalázkodónak is, aljas érdekek sáfárjának. Akit piszkos ügyek szolgálatába a „halhatatlanság dicsfényének kergetése" juttatott.

Engedje meg, hogy ezekre is messzebb mutatóan válaszoljak.

Nincs művész, akit nem kísértene meg a halhatatlanság: Botorság lenne titkolnom, ezt bizony én is kergetem. Ám nem a román - vagy bármely nép - lebecsülésével törekszem elérni. Sokért nem adnám, ha ércnél maradandóbb értékeket hagyhatnék ha csak saját népem elkövetkező ezer évére. Az eddig eltelt ezer év egyik magyar műemlékét, a mostanában sokat emlegetett Szent Koronát is, nem tudni, miért, velem kapcsolatban is, elnök úr gúnyra veti közbe. Ezt a királyainkról ránk maradt ereklyénket, noha szentekben nincs módom hinni, és köztársaságpárti vagyok, magam is szentnek érzem. S mert jelen lehettem, meghatottan néztem, mikor azt Képviselőházunk kommunista elnöke az Egyesült Államok külügyminiszterétől átvette egy hosszas kézfogással.

Becsületemen azonban nem hagyhatok foltot. Ezt sem csak magamért. Első ízben esik meg velem, hogy előhozakodom, milyen megbecsülés ért már pályám során. Ezek köteleznek is. Mialatt ön a személyem lebecsülését fogalmazta, épp akkor lehetett részem abban, hogy a Francia Költők Társasága évi nagydíját kezembe tette. Ön nyilván ismeri a franciáknak azt a közbecsülésben álló művészek számára alakított rendjét; az *Ordre des Arts et Lettres* a neve; az a megtiszteltetés is ért, hogy néhány éve ennek *commandeur*-je, parancsnoka vagyok. Röstellnék e körökben megjelenni mint olyan ember, aki nem emelte föl szavát, amikor a világ színe előtt olyan szavakkal illettek, mint aminőket az imént az ön tolla nyomán idéztem.

Tisztázzuk tehát, ki tért el a valóságtól. Merő példázásul többször is fölmerült az egyetemek sorsa. A csaknem kétmilliós romániai magyar kisebbség egyetemének immár húsz év előtti megszüntetésének ügye. A helyébe teremtett már kétnyelvű egyetem vegyészeti karán 1958-ban a 45 román hallgató mellett még 36 volt a magyar; 1976-ban pedig 63 román és 14 magyar; ez a mérlegjáték a többi karon is, a provincia minden tanintézetében. Ez a hivatalos statisztika állítása.

Valótlanság? - rá tudja mondani ezekre az adatokra? S hogy a magyar felsőbboktatás tervszerű elsorvasztását jelenti, vagyis, hogy a magyar millióknak ne legyen értelmiségük.

De nem sorolom föl mindazt, aminek állítása és cáfolása kapcsán a megsértett fél méltán kívánhat megnyugtató választ: ki tér el az igazságtól? Ilyen kérdések seregestől nyüzsögnek, igen, a világsajtóban is. Én volnék a legboldogabb, ha nem lehetne semmi ok rá.

Mi itt csak a szócséplést folytathatnánk. Helyzetünk ebben is, mint az Aesopus-versben a két négylábú a patak partján. Fölül, birtokon belül itt is ön áll, sajátosan erős és erősen sajátos hangjával.

De a vita mégsem csupán ránk tartozik. A világ szellemi élete kíván tiszta képet, szenvedély és elfogulatlanság nélküli ábrázolásban.

De lám, ezt kívánja ön is. „A románok és magyarok között nem léteznek »problémák«, létezik viszont egy tartós barátság" - írja. Ezek a protokoll szavai. Vállaljunk egy kis augurságot, szálljunk le a felhőkakukkvárból a valóság talajára.

„A más népekkel való barátság és együttműködés elősegítése érdekében valósítsunk meg egy jobb és őszintébb kölcsönös tájékoztatást, egymás tiszteletben tartása szellemében. Ez az, ami, nekem úgy tetszik, minden ország íróinak tiszteletbeli kötelessége." Ezt is ön mondja.

Ezt is örvendve hallom, számból vette ki a szavakat. Így kell nekünk, a szellem felelőseinek beszélnünk.

Üljünk tehát egy asztalhoz, ön, Írószövetségük felelőse, az Akadémia szakosztályelnöke, és kérjünk igazságos döntést azoknak a kijelentéseknek ügyében is, amelyeket ön mint sérelmeket magára vett. És az én becsületem dolgában. A világ színe előtt érte azt sérelem, ez is tehát ott kíván ítéletet. Eleve alávetem magam.

A döntést persze képtelenség mi magunknak igényelnünk. *Grammatici certant* - de hát alkothatnak és elfogadhatnak ők maguk fölé pártatlan bíróságot.

(Ön kommunista párttag, és marxistának vallja magát. Én semmiféle párthoz nem tartozom, s noha szocialista államunknak hű polgára vagyok, kellő képzettség híján marxistának sem vallhatom magam.) Fölvetem a gondolatot mégis: kérjük meg valamiféle zsűri szerepére a kontinens akár kommunista pártjainak erre vállalkozó íróit és tudósait. Ehhez össze sem kell gyűlnünk, az előterjesztett állítások és vélemények írásban is megtörténhetnek. Az eljárás tehát szerfölött könnyű és költségmentes. De ha ez önnek nem alkalmas, bármely ön által ajánlott fórum - esetleg a PEN Klub - részemről eleve megfelel. Ha ez sem történhetne meg, adjuk ki ezt a mi eszmecserénket egy közös füzetben: az én érintett cikkemet, az ön hozzászólását ahhoz és ezt az én mostani reflexiómat, lehetőleg egy-két világnyelven is, de románul és magyarul mindenképpen.

Látok tehát utat - fegyelmezetten és békeszeretően - a közeledésre, bár legyen szabad még csak ezt közölnöm - úgy érzem magam, mint akit miután eszébe juttatták hajlott korát - arcközelből szembe köptek. Erre várom további véleményét. Lekötelezne, ha civilizált hangon tenné.

(Megjelent: tíz esztendővel később, a *Magyar Nemzet* 1988. augusztus 6-i számában, a következő bevezető jegyzet kíséretében: „A *Magyar Nemzet* 1977. karácsonyi és szilveszteri számában közölte Illyés Gyula *Válasz Herdernek* című esszéjét, amely ország- s világszerte föltűnést keltett. A költőt és írását ért méltatlan támadásra Pach Zsigmond Pál akadémikus tárgyilagos és tudományosan érvelő választ adott az *Élet és Irodalom* 1978. július 8-i számában. Higgadt, lírai feleletet írt Illyés Gyula is, amely azonban akkor nem jelent meg: úgy tetszett, célravezetőbb, ha más veszi védelmébe őt. A kézirat azonban a szerkesztőségi archívumban megőrződött: a *Magyar Nemzet* most közzéteszi ezt a szép írást." A *Naplójegyzetek*-ben az eredeti fogalmazvány szerepel. - A szerk.)

Június 1.

Aczél hétkor (reggel) ideküldte Flóráért a kocsiját. Flóra ebéd előtt jött meg. - Nos? - Is, is.

„Megvédenek.” Komoly tekintély utasítja majd vissza a legyalázásokat, Pach Zsigmond. (Aki a mi „nacionalizmusunk” egyik leleplezőjének számított.) De átírhat az Írószövetség is. De tán lesz jegyzék is, szóbeli ugyan, de...

Az én feleletemről semmi.

A könyv is megjelenik - majd. Kardos a hibás, miért nem mutatta meg előzően, egy-két mondat csak az akadály. De most a románok után a cseheket is ráeresztené. (Amikor Brezsnyevet Pozsonyban ünneplik gondolhatni, milyen hatással az ottani éppúgy etnocidiumra szánt magyarokra.)

De az *Élet és Irodalom* is megvédhet. (Amelynek régi magyargyalázkodásait most készítik össze Bukarestben újabb „visszavágás” alapanyagául.)

Semmi nyugtalanság részemről, sőt - magam is csodálom - milyen hideg nyugalom.

S egyszerre, a bal orcát mintha villanyoznák. Leterjed a nyakba, föl a koponyába. Ez az a híres „bal oldali szívhűdés”? Megkérem Flórát, hagyjuk abba. Nem mondom meg, miért. Megkérem, hozzon nyugtatót. Két nyugtató. Majd ismét kettő. Nem múlik. Igen kevés viszki, igen sok vízzel.

Mi jut eszembe? Mikor mezétláb jártam, anyám nem győzött óvni, vigyázzak a lábnagyujjamra; azt csaptam mindig téglához, röghöz, azt kellett mindig kötözni. Így kellene most óvni az egész testemet. Csak a test részeit, a rejtelmeseket ott belül. Olyan nyugodtan teszem, mintha a saját anyám volnék.

Ebéd közben Aczéllal ismét telefon, oly hosszan, hogy föl is megyek a padlásszobába: bor, még egy pohár, hogy tán elalszom.

Jóakaratúan - s mert mást ők nem tehetnek, kétnaponta hitegetnek, hogy „minden meglesz”.

Flórára üzenetül csak ezt hagytam: Senki „védelmét” nem kérem. Nem adom külföldre az én válaszomat sem. (Higgye csak a világ s főleg az erdélyiek, hogy a magyar kormány végre gondol velük.) Adjanak nekem ezer példányt a kinyomott harmincezerből, ezt csak azért, ne terjedjen tovább, hogy zúzdába küldték a legfontosabb könyvemet.

Késő délután Iván, Topolánszky. Nem tudja, mi okozta a rosszullétet. Tünetei most is jelentkeznek még, de a vérnyomás a szokásos - 105 - a pulzus viszont a szokásos 50 helyett 62.

Egyetlen „megoldás” - senkitől ne halljak semmi „ajánlat”-ot, legkevésbé olyat, mint vasárnap (amire Balogh Edgár akkorát hallgatott). De semmit nem publikálni. Mert az ellenkező is a legyalázás elfogadása lenne.

Június 2.

Közben Brezsnyev ünneplése Pozsonyban. Megerősítéséül a szlovákok magyarellenes intézkedéseinek. Annyi, mint Ceauşescunak a Lenin-díj, a Béke-díj.

S mégis - mit is tehetnének a mi felelőseink? Hacsak a kisujjukat emelnék - nincsenek a helyükön, s jönnek azok, akik, rám például, öklöt emelnének azonnal.

Türelem tehát. Szívósság - én már ezt csak a testemnek magyarázom. Aczél tán nehezebb helyzetben van nálamnál is. És - akiknek véleményét közvetíti? A szövevénybe, azt hiszem, ők sem látnak be jobban, mint én. Mindenki az ösztöne - a „részleges becsülete" - szerint cselekszik. Széttört nép utóvédharca? Vagy partizánösztön indulása? Bethlen Gábor-i korszak - mondják, akik ezzel a szép „meglátással" mentik föl magukat - nem egy kis cselekvés, hanem - minden gond alól.

*

Nekem meg - nyolc-tíz kötetnyi a kiadatlan kéziratom. Egy házkutatás „életművem" szívét tépné ki és semmisítené meg úgy, hogy a világnak sejtelme sem volt róla.

Június 3.

Böbe bemondta magát még péntek esti vacsorára. Fontos dolgokról beszélne, de csak hármasban. Aztán - betegségem miatt - mi mondtuk le - talán később.

Mint annyi esetben a lépésről lépésre való hitegetés - az egyre idegfeszítőbb várakoztatás módszere - borítja föl a lelki egyensúlyt.

Megállapodás: senki telefonjára, jelentkezésére nem jövök le a padlástérből; telefonáljanak Flórának este ötkor; vagy ha sürgős, az iskolájába.

De a postát fölbontom.

Ruffy levelében a szlovákok törvénytervezetének hiteles szövege. Az iskolák után az óvodákban is megszüntetik a magyar nyelvet.

De öt után véletlenül lent vagyok, amikor Csoóri telefonál. Flóra veszi föl, de az egyoldalú beszélgetésből is megértem: Kardos semmit sem tud, hogy legalább csitítóul adnak tíz-húsz példányt. Mert-mit kell intézkedni? Ha ideadnak egy cédulát, magam lemegyek Dabasra taxin az ígért példányokért. Amik cáfolnák, hogy nem zúzták be az egész kiadást.

Fejgörcs erre néhány perc múlva, akár egy hisztériás vénasszonynál. Bár közben egyáltalában semmi „lelki" „nyugtalanság". Csak a koponyatető alatt a gilisztalassú mozgású villámok, balról jobbra most is.

És tegnapelőtt éjszaka Ika rosszulléte is. Feszültség az egész házon (szinte az egész környéken)! Annit, Flóra unokahúgát tegnapelőtt operálta Bambi férje, Laci és Adri egész nap a betegnél, ha nem: telefonálás szüntelenül.

Péntek reggel az álmatlanság már reggel hétre levitt a konyhába, teázni. Telefon. Már reggeli hétkor is? Molnár Enikő - hogy Flórával konzultáljon - gyógymódul milyen állást szerezne neki?

Június 5.

Flóra Aczélnál. Ne hagyja, hogy Czine és Kiss Ferenc társasága „izgasson". (Micsoda jelentéseket kap, kitől? Czinét és Kisst hónapszámra nem látom - közli vele Flóra.) Halk hangon fölolvassa jegyzeteit: ilyen szellemben akar majd Pachhal íratni a védelmemben. (Vagyis az én válaszomat végleg nem közlik.) Fogok kapni, megígéri, harminc példányt. Csak most neki el kell utaznia, hívja föl Flóra csütörtökön. (Vagyis megint húzás-hitegetés, hogy megbénítsanak, semmit ne csináljak.) Szavát adja, hogy a példányokat nem fogják bezúzni. (Már csak a nyilas szóhasználat miatt sem. - Pincében penészesedni hagyják?)

Rossz nap, munka- sőt olvasásképtelenség. Hányadik napja nem mentem ki a házból? Viszki, küszködve, hogy több ne legyen.

Ágota - Tamási Áronné - telefon. Most jött meg Erdélyből. Ott azt hiszik - ő is még ezt a hírt vitte - felelni fogok a *Luceafarul*-nak. Csináljuk úgy, hogy a rádió is beolvassa. Akármelyik. Hogy hallhassák füllel legalább, mert nyomtatva úgyse jut be.

Június 6.

A lakásban is földúltság. Ikáék szobáiban hangyainvázió. Fertőtlenítenek, hozzánk költöznek át. Föl kellene tán szedetni mindenütt a parkettet, csak úgy hatna az ellenméreg.

Ezzel alszom el, ráadás-gondolatként. Fölriadás $^{1}/_{2}$3-kor, szívszorítás, fájdalom a koponyatető alatt. Két nyugtató, a nyelv alá Nitromint.

De most fél négy után megint ébren, de most már fejfájás is és ragadó pillákkal az álmatlanság. Sajnos, kitörés is, mikor Flóra a vizet nyújtotta az orvossággal. „Még az ürügy is, hogy nekik most utazniok kell! Mintha nem látnám át a stratégiát."

S közben a szlovákiai „jajok" is: most kapják az utolsó döféseket. És Janics is leterítve. Az ő könyve a zúzdáig se jut el. S a reszketeg kezű levél az öreg erdélyitől, még a Trianon ellen, eszelősen. (Mint már én is?)

*

Application de la morale par ceux de la politique... az az erkölcs, ahogy a politika alkalmazhatja. Ők természetesnek vélik (az „ügy" érdekében), hogy hazudjanak. De ha én használnám ugyanezt az eszközt, erkölcstelent kiáltva lecsapnának rám. Aczélt és társait valóban jóakaróknak érzem (még barátaimnak is), de a barátság elárulásának vennék (s torolnák meg), ha a barátságnak nem a klasszikus szabályai szerint viszonoznám az ő eljárásukat, a barátság örve alatt.

Juhász nem jelentkezett most vasárnapra. Nyilván megsértődött, hogy baráti (de őszintén baráti) tanácsát (hogy ne vegyem föl a *Luceafarul* köpéseit) erkölcsi keménységgel hárítottam el.

Elvárják, hogy mert barátinak érzik a kapcsolatot, pórázra kötött kutyaként haladjak „az egyetlen lehetséges úton".

Az út, valóban az egyetlen.

Június 7.

Délután a Hűvösvölgybe, a Törökvészi úton át. De hisz ez Buda legszebb lakott része lett. A vadregényes hegytorkokban családi házak.

Szegedy-Maszák Mihályéknál, hét-nyolc főnyi fiatal tudós: történész, néprajzos. A kedves háziasszony másállapotban, második gyermekével. Hogy alakulhat a magyar kultúra. Nyilván a vigasztalásomra beszélnek. Célzást sem teszek a kettős megcenzúráltatásomra: se a válaszomat nem közölhetem, sem a könyvemet nem kaphatom kézhez. Ettől a vigasztaló szándéktól is csak csüggedés, idegpróba lett.

Böbe kórházban, de csak kivizsgálásra. Még - bélcsavarodás is lehet életveszély! Ebbe halt meg Sinkó Ervin Gyula nevű öccse - ötvenöt éve. Ilyen adatok is hevernek az agyamban.

Június 8.

Fájdalmak hátul a vállban. A szívtől ez is? Azaz a zaklatottságtól, az elnyomatásomtól, a cenzúrától. És hogy beszéljek-e valóban a *Nouvel Observateur* munkatársával, aki már a hét elején föl akart jönni? Azaz: fegyelmet tartok-e, vagy falazok?

A szlovák törvénytervezet teljes szövege, hogy már az óvodákban se legyen magyar. Még a jóhiszeműek gondolata is: de hisz csak nyereség, ha megtanulják a gyerekek az állam nyelvét, vagy csak: egy másik nyelvet a maguké mellé! De ha ez a saját nemzeti közösségüktől való elszakadással jár, a saját népük becsmérlése útján? Megannyi földúlt lélek lesz az „eredmény", rossz jellemek százezrei. S az erőszak - aljasság - diadala. A hazugság megistenülése, mert azt a megoldást, hogy azokat a határ menti magyar területeket társítsák vissza a magyar tömbhöz - ki sem lehet mondani. Épeszűek társaságában, valóban: őrület. A józanság útja tehát: a gyalázat helyeslése?

*

A mai napi postából; aláírás nélkül:

„Igen tisztelt Író Úr!

kissé megkésve, de a keserűséget nem feledve essék szó a nemrégen a tv-műsoron látott *Az ünnepelt* című írásával kapcsolatban. Miért kellett a magyarság, Ön által is méltatott nagy költőjét, Petőfit, ilyen hátrányos színbe állítani, miért kellett nemzeti múltunk illúzióit - ha szomorú is - Önnek is megtépdesni, ilyen beállításban tálalni Petőfi politikai próbálkozását. Tudjuk, hogy így történt, de ordenáré, durva szavakkal felemlegetni származását, nagyon bántó volt. Miért kell annyi véres-könnyes, mégis kedves történelmi emlékeinket besározni s Petőfi csodálatos életének éppen ezt a balszerencsés mozzanatát filmre és a közönség elé vinni. A múltkoriban egy kabarétréfa keretében a szent korona nimbuszát próbálta tönkretenni *Ükapa sipkája* című idétlen írásával, azt hiszem, Szilágyi György, minden jó magyar ember botránkozására. Nagyobb írónak tartom s tartja Önt a jóérzésű magyar társadalom, semhogy ilyen írásával akarjon olcsó sikerekre törekednie.

Vagy talán feledve van: „Egy mondat a zsarnokságról"?

*

Délután Lászlóffy Csaba. Kórházból - agyhártyagyulladás. Maga is ennek tulajdonítja fölfűtöttségét, rendkívül gyors beszédét, izgatottságát. Huszon-egynéhány színdarabot írt - felesége nyolcadik hónapban van, ő azért nem lehet itt.

Hol nagyon halkan, hol csaknem kiáltva beszél - nehezen koncentrálok: a kis Bálint lángpirosan fekszik 39 fölötti lázzal s az orvos csak nem jön. Így megy el két és fél óra. Meleg összeölelkezés a kapuban.

Azonközben Györgyey Klára Amerikából, de most közvetlenül Svájcból és Stockholmból. Beszámolója a PEN-gyűlés - kudarcairól. Veszekvés, rossz szervezés, drága ellátás. De ő vidám, árad belőle az életkedve és a remek kritika. Feszültre tölti az életigenlése. De közben a kis Bálint. A nehezen készülő vacsora, Ikának (szakmabeli) hosszú telefonja. Nekem kellene *tenir compagnie,* mert Flóra készíti a vacsorát. Le kell fektetnem a zúgó fejemet Marici sötét szobájában. Klára már el akar menni, de végül jókedve mindenen győz, még a vacsorán túl is szíves csevegés tizenegy óráig. De akkor - szédülés az ágyban is.

Június 9.

Bernard Quetta, a *Nouvel Observateur* kiküldött tudósítója. Élénk szemű, szellemű, jókötésű, huszonnyolc éves.

Lengyelországot ismeri és Bukarestet.

Az utóbbi: szomorú, levert város. Noha kellemes hely: csupa kert.

Két kérdése van, ezekre tér vissza egyre. Noha mindkettőben tudja honnan? - a valóságot.

Igaz-e, hogy feleltem a *Luceafarul*-nak, s azt nincs módom megjelentetni?

- Feleltem, de én magam halasztom a döntést.

Hosszú magyarázat, miért nem élhetek vissza azzal a relatív szólásszabadsággal, melyben részünk van, s melyet mi magunk tehetünk tönkre, ha nem osztjuk meg a felelősséget érte.

És hogy elkészítettem egy könyvet a magyar kisebbségek helyzetéről.

Itt nem teszi föl egyenest a kérdést, az miért nem jelenik meg. Kínosan tekerődző mondatok. Végső tartalmuk: írtam ilyen könyvet, de csak rajtam áll, mikor jelenik meg.

Kedélyes, hasznos társalgás után. De egyre rosszabb a lelkiállapot részemről.

Végül még tréfás hang is. Ezt már ismerem, mi lesz ennek a következménye.

S valóban, ahogy visszatérek a kapuból, ahova kikísértem, máris kezdheti Flóra a vigaszt, hogy csak fegyelem volt, amit tanúsítottam, s nem fedezés; nem falazás. Földúlt órák. Magány kell. Olvasnék, de csak az tereli szememet a betűkre, hogy egyik pohár viszki a másik után.

Június 10.

Álmatlan éj, depressziórohamok már hajnalban.

Nem hazudtam, de mégis lepleztem egy hazug állapotot.

Nem elég, hogy hosszú hetek óta nyűvik az idegemet az állandó félrevezetésemmel, most arra kényszerülök, hogy én vezessem félre a világot egy taktika következményeként, aminek a hátterét nem fedik föl előttem. Azaz nem fedhetik föl, tudva, hogy nem helyeselném.

S most még mi könyörögjünk (azaz nevemben Flóra), hogy tessék-lássék kiadjanak egy-két példányt, ugyanilyen felelősségre.

Ehhez már túlságosan megkeményített az öregkor. A maradék két-három évben legyek hazug? Játsszam el a becsületemet egy politika játékfigurájaként? Nyugtatók.

Reggel nyolckor olyan forróság az agyban, hogy egy félfordulat után két térden voltam szerencsére egy szék előtt, a konyhában.

Váratlanul. (Kaptunk díszkártyás meghívót a svéd követségre a kultuszminiszterük fogadására. Két napja letárgyaltuk, hogy nem megyünk el. Noha jó alkalom lenne a magyarázatra, miért nem voltunk Stockholmban. De - hány ember kérdezné: miért nem jelent meg a válasz, és miért nem engedik föl a dabasi pincéből az új könyvemet. Erről mondott egy mondatot Flóra.)

Pár percig volt fejem ott a konyhaszéken. Aztán elég tűrhető lépésekkel be a szobába. Másfél óra hosszat olyan fáradtan, mintha a csontjaimat is kiszedték volna.

Este Iván, Topolánszky. Meg kellett mondanunk (Flóra mondta meg?) az okot. „De hisz az egész város tudja”, hogy cenzúrázva a válasz, zúzdába megy a könyv.

Még itt is cáfolat - de már hazugság nélkül.

Nyugtatók. Görcsoldó.

Czímer megjött Amerikából. Szégyenlem, hogy még az ő „jó híreket hoztam” telefonjára is csak a válasz: majd később, egyszer.

Június 12.

Depresszió már hajnalban, Rilke körhintájának föl-fölvillanó fehér elefántjaként azzal: minek élni, meddig élni.

Zivataros, hideg idő.

S nagytakarítás itt, a padlásszobában. Flóra ebédre hazarohan s vissza az Akadémiára.

S izgat: elég udvariasan mondtuk-e le a svédek déli meghívását, ettől a délutáni „pihenés” is: álmatlan hánykolódás.

Az alap persze: semmi válasz se a felelet, se a könyvzúzás dolgában. Így „altatják el” az ügyet, hogy nekem már egy percnyi alvásom sincs?

Délután a három kedves unokatestvér ismét néhány napra, hogy a pesti udvari szobájuk hónapjai után levegőt szívjanak, zöldet lássanak. Külön-külön mind ápolással tudna csak élni, s egymást tartják talpon; megannyi hősiesség a szerénységükben. Lívia csak 44 kiló, Dórikát egyre jobban gyötri a gyermekkori gyermekparalízises lábbénulás, Aranka már csak a zongora-billentyűket tudja használni - igaz, hogy azt nagyon szépen!

Közben Lenike ángyikánk - Ferenczy Laci unokatestvérem felesége - Malmőből, lebeg egyenest ide, hősi angyalként: Ilonka lánya ott babázott le, harmincöt évesen. A megható szerény ajándékai, az ujjnyi autó, a kis mackó Bálintnak. Ferenczy részről a családba kerültek tán legrokonszenvesebb jelleme. S a panasztalan szívóssága! Kikísérem a kapuhoz. Épp megered megint egy zápor. „Gyere vissza.” De csak borít a fejére egy nejlonzacskót, és - „erre van az autóbusz-megálló?” - eliramodik, mint a nyúl. Mert az öt gyerek közül most még az egyik legsikerültebbel, az orvosnő Piroskával is baj van. Úgy súlyosbul a - milyen túltengése is? - a pajzsmirigybetegsége, hogy el kell jönnie Szekszárdról, kényszernyugdíjba, alig negyven-évesen.

A végeznivaló mégis, hogy legalább regény formájában is lehessen írni egypár *történelmi* igazságot. De lehet-e. Az idegfeszültség, hogy a következő folytatás megjelenik-e, elveszi az erőt, hogy a még hátralevőket úgy-ahogy megcsináljam. Így megy el a délelőtt - tetejébe még a hát- és nyakfájások is.

Fél ötkor Czímer. Flóra megkért, addig lehetőleg ne kezdje el a beszámolóját, amíg ő nem ér haza. De negyed hatkor sincs még itthon - a várakozás (mint most már minden várakozás) türelmetlenné tesz, betelefonálok. Egy külföldi gyógypedagógust kell fogadnia.

Czímer: mekkora az USA-ban is, Kanadában is a figyelem az iránt, aminek végre valaki itthon hangot adott. Fölháborodást keltett Frey Andrásék piszkolódó támadása ellenem („a cselédgyerek beleköpdös a volt gazdái vendéglátó levesébe”). Mindenütt a kinti magyarok úgy éreznek az óhaza iránt, ahogy épp a kormánysajtó. Aztán Pécsről. A. nevem leírása nélkül nevezte csak gyalázatosnak, hogy valaki rossz színben meri föltüntetni a 45-ös rendbetevést - ez ellen kívánt cenzúrát, még neves írók esetében is. Ne adjak rá, mindenki tudja a hátteret.

Belép S. egy hajdani nagy sikerű film rendezője; most külföldön él; megszállottan nyomoz a 48-as József nádor halálának - szerinte meggyilkolásának - körülményei után. Erre terelődik jó másfél órára a beszéd. Közben megjött Flóra; hozza s fogy a behűtött cirfandli.

Czímer távozása után S. újra és újra: miért nem tiltakozik végre a magyar kormány? Az emberi jogok nevében! Helsinkire hivatkozva. Próbálom néven nevezés nélkül, mi lehet az akadály. De most nem lehet elaludni hagyni az ügyet. Felelősséget kell érezni és vállalni. Beadványt a Népszövetséghez, illetve a magyar kormányhoz, talpra kell állni stb. Flóra megpróbálja átvenni a szót, hogy megkíméljen: valóban meglátszik az arcomon is, kiérzik szavaimból is, hogy mi zúg a fejemben. Végre én kérem meg (arany pecsétgyűrű nem a kisujján, hanem a gyűrűsujján), hogy beszéljünk másról, ha mindezt csak rám tudja olvasni, és nem keresi egy pillanatra sem, mit tehetnek mások, ő maga például. De csak hajtja a magáét, hogy a kormányt kell tettre bírni, kényszeríteni, mert igenis elvész a magyarság. Fölkelek, s hogy mást halljak, bekapcsolom a rádiót. Ceauşescu Londonban, a királynő a pályaudvaron fogadta, nyitott hintón együtt kocsiztak a királyi palotába, mert a királyi család személyes vendége, már ma este, vacsorán. A hang most már: mintha még ezért is azok felelnének, akik nem tudják megértetni a magyar kormánnyal, hogy... ez az ember? Ennyire tájékozatlan? Vagy önző, hogy neki a dolga csak a mások felelősségre vonása, ez esetben az én megszámoltatásom, hogy miért nincs - mert hogyan is lehetne - látható eredmény a „megkezdett úton". Már Flóra is terelné a szót másfelé.

Mintha én nem látnám - most szinte „költői" látomásszerűen -, hogy a bájos angol királynő négyes - vagy hatos - fogatának minden centiméternyi kerékfordulása egy-egy pofont juttat Erdélybe és a Fölvidékre.

Végül fölállok, s igen udvariasan megmondom, rosszul érzem magam, S. vérvörösen áll föl, megsértődött, ahogy a kapkodó szavai mutatják. Hidegen kér elnézést, hogy ennyi ideig föltartott - teljes három óráig, mert már kilenc is elmúlt. De mindössze három napot tölthet Pesten, megy vissza. Világos, kivasalt nyári ruha rajta, mellén díszzsebkendő, daliás termet.

Visszajövet mondja Flóra: csomag Aczéltól. Igen, a könyvek. Mind a harminc példány első lapján beleütve: *Nem terjeszthető. Műszaki példány.* S a mellékelt névjegyen: A megbeszéltek értelmében küldöm, várva a mielőbbi viszontlátást.

Vagyis jelentsem, kinek juttatok példányt. De hisz ez olyan, mintha denunciálnám is azokat, akiket az ajándékkal megbecsülnék? Meglenne a lista, hogy hol szedjék össze a köteteket, ha az lenne az utórendelkezés. Akár házkutatással, megfeleltetéssel.

Fejfájás persze, bizonytalan lépések. Öregség. Már aggastyánság. A „pálya csúcsán", a „Parnasszuson".

Június 14.

Hajnali négy. Álmatlan éjszaka, ha ez egyáltalán éjszaka volt, hisz éjfél után oltottam. Miben bénít meg a figyelmemnek ilyen S.-féle „baráti" fölhívása? Hogy józanul mérlegeljem, hogy hogyan is lehetne a kormányt valamiféle lépésre bírni, mindezek ellenére? „Népszerűsége" megy rá, ha ilyen áron növeli Ceauşescu népszerűségét. Mert az a díszhintó *valóságosan* is prolik millióinak nyakán gördül, egy nép gerincét töri. S ha a sikeres nagyfőnök a dísz-vacsorára kitűzi a Lenin-rendjét, a Béke nagyérmét?

Még egy emlékkép (az alvatlanság hatása alatt élesen) az S.-sel való három órából. Ahogy értésemre adja, „ami köztudomás", hogy a válaszomat letiltották, és hogy most minden téren „így nyomnak"; ahogy az első esetben halkan elnevette magát, a másik esetben meg fordított egyet-egyet az összeszorított öklén. És végül a záradék. S.-t évtizedek óta ismerem - Áron

révén - de csak úgy, hogy el-eljött hozzám kisebb szívességeket kérni, és nyilván ennek alapján hazalátogatva meg-megvacsorázott nálunk. No most még az legyen a közös lelkiismeret-furdalásunk Flórával, hogy miért is nem tartottuk itt - udvariatlanul - vacsorára? (De hát itt vannak az unokatestvérek is, és ilyenkor övék a konyhai vacsorázóasztal.)

*

Aczéllal viszont továbbra is udvariasnak - barátságosnak kell lennünk, ez még a most, kora reggeli megállapodásunk. Kínos napjai lehettek, s nyilván jót akart velünk is. Akar - az is bizonyos - változatlanul. De - hogyan megmondani neki, hogy mégse legyen viszontlátás. Mert az ő szavai nyomán is jelentkezhet a fejfájás...

Június 15.

Fájdalom derékban.

Vacsorán Menczer Béla, a francia-angol feleségével és unokaöccse, Bogárdi Gábor (gyermekkórházi főorvos), ugyancsak a feleségével.

Béla - mint ötven évvel ezelőtt. Maga elé meredve - emlékeibe meredve - ontja az adatokat, s tekeri a tények fonalát, senkit, senki mást nem véve tekintetbe. Bámulatos emlékezőképesség. Egy börtönőr nevére is emlékszik, akit Mauthner Varjaséknál hagyott: Balázs János. Akárhol vágják meg, dől belőle, mint fából a lé, az emlék. Jogász volt. Pauler óráin találkoztunk, kétszer hetente, délután.

Alig jár, bottal is. Érszűkület a két lábában. Milyen kitüntetései is vannak, ezt sorolja föl - meg-megismételve magát -, ha szóba kerül valakinek bármilyen grádusa. De tüzetes, az igazat mondja. Jászi másodunokaöccse.

Bogárdiék huszonkilenc éves fia disszidált. London után Stockholmba került. Autóbuszvezető. Kezdetben egyszer eltévedt a kocsijával. Az utcanép, az utasok ingerültség nélkül, vidáman magyarázták neki, hogy merre talál vissza a helyes járatra.

Június 16.

Fájdalmak. Flóra - ismét a hátam mögött - telefonon beszámol Ivánnak. Mintha „kibeszélne". Aztán Iván az eszközeivel. Faggat, húzódzkodom. Mintha az derülhetne ki, hogy én meg az ő háta mögött nem tartottam volna be valami ígéretet. Egészségesnek maradni, a háziorvossal szemben: becsületbeli ügy. Ráadásul végbélfájdalom gyötör, három Algopyrin, egy Demalgon és négy Noxiron ellenére is álmatlanul.

*

A Szentlélek karavánja zavaros kásahegy lett. Abbahagyni. Hogy heverőben majd kimegy belőle a nyavalyája?

Gépelés alá tizenkét vers, töredék ambícióval, ahogy szigetre úszik a hajótörött. A fehér papíron az írógép fölszentelő betűivel: valósággal megfeketednek, mint fényben a bűn.

S a fájdalom még mindig, a Ridol-kúpok ellenére is.

No és a depresszió.

*

Éjfélkor, ahogy eloltom a villanyt, eszeveszett körfűrész forog olyan növekvő zajjal, hogy kinyitom az ablakot; a házépítés szomszéd telepén dolgoznak-e. Nem, eljön velem a fürdőszobába is. Az agyban tehát? Vagy csak a fülben. Flóra szerint: valamelyik gyógyszer „mellékhatása".

Újabb gyógyszer mégis: nyugtató és altató. A gyógyszerek benti tanácskozása. Megegyeznek, legalább abban, hogy engem kikapcsolnak az ügyükből: alhatom.

Azzal, hogy hagyjam abba az írást. Ne szórjam szét épp a buzdító szavakkal, akiket összetáboroztam, átvett - klasszikus - szavukkal. Csak úgy a lovon, mint a lóra kötözött halott Szulejmán Zrínyivel szemben. No de ő holtan is diadalt nyert.

Június 18.

Hát bizony mint az úszónak a fáradt karcsapásai a folyóban, szemközt az árral: naponta belekezdek (hacsak néhány sorral, vagy le sem írt gondolattal is) egy versbe, tanulmányba - egész könyvbe! Aztán: sodorjanak csak a napok. Nem győzöm le az időmet. Meg fogok halni, homokszemnek a meder alján.

Flóra megmutatta Ikáéknak Pach és Dobozy írását. Az előbbié: nyilván ennyit lehet, ahhoz képest jó. A másiké még diplomatikusabb. Még több ok, hogy én mégse nézzek beléjük.

De növekvő csüggedés - a testben, fizikailag.

Flóra ma is beszélt telefonon Aczéllal. Csupa jószándék ő is. De ez is csak elszomorító: a jószándék, az övék is, hasztalan.

A vigaszok - a legprimitívebben állatfokúak. Ahogy az erkélyről elnézem a kis Bálint fáradhatatlan buzgólkodását, hogy a játék teherautóját telerakja homokkal.

Délután Wessel Bandi repülőn Nantes-ból. Így az asztalomon a mai *Le Monde* és a *Canard Enchainé.* Küldesse naponta? Nem. Ne. Ezeket elolvasom. Egy okos nyolcvankét éves volt harcos elvű párisi (de lengyel eredetű) zsidószármazású cikke (a *Monde*-ban, hogy eredetileg Herzl is a beolvadás, az általános kikeresztelkedés mellett volt, s most, élete végén ez az öreg is csak a vegyes házasságot tanácsolhatja.

A legjobb verset írni: hogy kopjon az az önpusztító egérfog.

Depresszió kerítget.

Hat-hét vastag irattömb, amit a depresszió elűzéséül (visszaszorításul) összeírtam naplójegyzetet. Készülünk Tihanyba - vigyünk le egy másolatot Flóra gépeléseiből? De szét kellene rakni. Az első lapot elolvastam. Kiábrándítóan szürke; hatása rám: itt újra a depresszió.

Így hát a „regény" is - minek?

Ha még sikerülne kimerni azt az 1919-21-es éveket: s napra hozni, milyen is volt minden mai rossznak forrásvidéke.

Délután Flóra ismét Aczélnál. Példányt „nagyon-nagyon megnézve" (csak a „családi" körben). Vagyis én zárjam pincébe azt a nekem adott 30 példányt? (Eddig senkinek sem adtam.)

Este Zsuzsa, volt Tangl Haraldné, még előbb Rácz Györgyné. Ella volt a legjobb barátnője. Most összevesztek. Hogy Flóra intézze el az ő ügyüket. Én csak a vacsora idejére velük. Fáradtan (Flóra is), de ő egyfolytában - érdekesen - mondja élete jeleneteit, az érzelmi bonyodalmat, milyen *chassé croisé*-k útján lett ő végül Tanglné, vette el Gyuri Verát Nagy Pétertől, s lett az végül - Nagyné.

Június 20.

Jancsi elvált felesége Klárival, Bélával, a kis Zsuzsával vacsorán.

Nem tud magyarul (Élise, Lizi), de - meghalt férje családjában töltött két hetet, és már-már magyarul is kifejezi magát. Élete legszebb kora volt, amit Jancsival töltött. Hibáztatja magát, miért nem vigyázott rá, amikor már mással élt; aki miatt: *Jeannot s'est tué!*

Befut Wessel Bandi is. Teljes a családi melegség, hiszen Bandi ismerte (gyerekként) Jancsit, sőt annak apját, de még nagyapját is. Erről beszélnek - már vidáman, boldogan - egész vacsora alatt.

Igen. Jancsinak Liza mellett kellett volna maradnia.

Szülei örmények voltak. Így beszél örményül is, de még a - gyűlölt - törökök nyelvén is. (Ezért menne neki jól a magyar.) Szívesen elvinné magával megint a kis Zsuzsát (most érettségizik.) Mikor nála volt egyszer Párisban, mindenki a lányának nézte. (Amiért Bélát Moszkvában oszétnak; a jász képe miatt.)

(Közben még délután Flóra a kórházban, hacsak rövid időre is, Böbéhez. Folyton lázas. Infúzióval táplálják. Aczélné Zsuzsával tanakodnak, mit lehet tenni.)

Június 21.

Amilyen mértékben szót ejtek a magyarok akármilyen kis nemzeti fájdalma (jogtalansága, becsmérlése) ellen, olyan mértékben kell egyre jobb - verseket írnom. Hogy ne minősülhessek figyelemre sem érdemes fecsegőnek, gyanús szájalónak. Másik oldalról nézve ez is: magyar ügyről a magyar szellemi életben csak (nemzetközien elismert) zseni fokon lehet beszélni.

*

Délután ötkor Hőgye Mihály, Washingtonból, Nagy Ferenc hazatéréséről.

Az emigráns lelkület. Kovács Imrének szeméből kijött a könny, mikor elmondta a nagy „hazai" élményt. Külföldön találkozott az unokaöccseivel; hírét se hallották, hogy milyen szerepe volt őneki a „magyar történelem"-ben.

Nagy Ferenc reálisabb, többet szenvedett, főleg az utóbbi években, de két-három hétre is csak úgy tudna visszajönni, ha... és egy sor lelkileg érthető - és kezelhető - föltétel. Ez viszont az itthoni „lelkületbe" ütközik.

Hívjam meg én, akkor hazalátogat. Neki ez elég, mert - és most az én szerepem eltúlzott látása, odakintről. És a túlzott érzelemkitörés, hogy készségesen meghívom, mert hisz - noha személyesen alig érintkeztünk - emberi mivoltában is becsülöm.

Aztán vacsorán Csoóri. Ő meg a Pesten és Erdélyben kerengő hírekről. Hogy miért „hallgatok", és mit „várnának" tőlem az emberek.

De ez egy-két perc alatt visszatéríthető a valóság talajára. Flóra is jelen van - lassan őrá hárul, hogy helyesen alakuljanak a dolgok. Túlságosan félt - az igaz, hogy a fejem az öttől tízig tartó teljesítmény után most is végzi a maga külön munkáját: zúg, védekezésül.

De a beszélgetés magva mégis tréfásan kap megfogalmazást. „Az ember úgy-ahogy hazudik a szeretőjének, édesanyjának, feleségének, unokájának - de a hazájának öregedve egyre nehezebben."

Ennek a kutyaszorítójában vagyok.

Azoknak sem vagyok képes hazudni, akiknek a mesterségbeli eszközük a taktikázás.

És - sajnos - idegzetemmel is tudom (és szenvedem) a felelősséget.

A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének XI. kongresszusán Tito a nemzetiségi politika eredményeiről: „A nemzetiségi általános iskolák száma az elmúlt tíz évben csaknem megtizszereződött." Lehet eredménynek számítani vagy érdemnek bevallani, hogy tíz év előtt szégyenletes volt a helyzet? De hisz ma is az „eredmény": a háború alatt magyar nyelven tanuló magyar középiskolás (gimnazista) mindössze 337 volt; most 1975-76-ban már 1794. Több mint félmillió lakosból.

Június 23.

Ébredés ötkor. Indulás negyed hétkor Tihanyba, egyelőre csak két napra, kisöpörni a telet a házból. Dezső ül Gyuszi mellett elöl, Flóra s én hátul. Beszólunk Mariskának is. Most meg az a panasz, hogy az orvosságok meghizlalták, nehezen mozog. S az iskolára csak oly nehezen rákapott kis Attila? Úszóversenyen van, - mert olyan jól sikerült a vizsga.

Cseresznye csak az alsókertben. A ház mögötti fát letarolták a gyerekek? A madarak jobbadán, a fa alá szórt rengeteg mag erre vall.

Be Füredre - mert jövet az üzletház előtt alkalmasnak tetsző hintaszéket láttunk. Oly ötletes és még formás is, hogy - magyar gyártmány, Siófokról? - vettünk kettőt is, az egyiket Pestre.

A másikba rögtön beletelepedtem, a ház hűsebb oldalán, könyvvel, papírral; befejezendő (nem könnyű) három verssel. Ötpercenként előbb helikopterek, csaknem a tetőket súrolva, aztán rohambrigádokban négymotoros bombázók - épp itt, a Balaton fölött, hét végén. Iszonyú ellenpropaganda, mert hisz az emberek az állandó pokoli dörejhez hozzáadják a tapintatlanságot, hogy semmibe veszik a gyakorlatoztatók a szíveslátás határait.

*

Délután Józsa Tivadar, találomra, lányával, még csecsszopó unokájával. A Szabad Európa híre: Ceauşescu most Zilahon, Szatmárnémetiben ismételte meg: a székely autonómiát a nép gazdasági megsegítése végett szüntették meg. Csak az anyagiak fontosak, a nemzeti kérdés harmadrendű.

Én, kérdéseire, nehezen, lelki görcsben. Egy példányt mégis, neki is a *Szellem és erőszak*-ból. Flóra most tudja meg, hogy Címernek is adtam, elsőül, s addig másnak nem.

Június 24.

Takarítás; én - bizony a depresszió szélén. Sőt csúszva is bele. Fekete és viszki is - hogy legalább kábultan érjek az aljára.

Dezső őrülete: fölgyújt egy halom papírt a telek végében, a szomszéd erdő mellett úgy, hogy a tűz oda is átcsap. Szerencsére az öntözőcső jól működik, de - ha felhőszakadás nem támad, tán leég az egész part.

Vas Zoltán telefonja. Teljes kimerültség.

Június 25. Vasárnap

Ragyogó hajnal, konokan borult lelkület. Délelőtt - a leégett kertsarok rendbetevése után - váratlanul rövid idő alatt a *Közügy* befejezése (összerakása, pótlása, approbálása) és még egy bökvers is.

Aztán az öreg szöllőkarók hegyezése, leverése, hogy a ház előtti véletlenül alakulgató kis lugasból afféle korlát is legyen, hogy a kisgyerek ne guruljon le a túl meredek rézsőn.

Háromkor Paliék kocsiján föl. Itt Tasnádi Gáborék a kis Andrisukkal. Négy hónappal idősebb Bálintnál, - még alig vesznek tudomást is egymásról. András előbbre van a beszédben, Bálint jobban érti, hogy mit közlünk vele.

Június 27.

Szegedy-Maszák, Vásáry és a két barátjuk, akik hat hétig Erdélyben színes filmeket készítettek, még a híres tiltó rendelet előtt, azaz még óvatosságból kikért hatósági engedéllyel. Szék községben jártak, Kolozsvártól 50-60 kilométerre.

Falusi jeleneteket, népszokásokat vettek föl. Még hiteles folklórt.

Az anyag: ömlesztett állapotban. De jó szerkezetű forgatókönyvvel a legjobb „népi együttes”-t lehetne készíteni belőle.

Sütő kolozsvári bemutatóján is ott voltak a „fiúk”. Tomboló siker - mert hisz az előadás (most már) jobb volt.

András véleménye: nem ártunk, ha tovább folytatjuk az igazság kimondását. De mikor ad hangot végre - Magyarország?

Őt is, Kányádit, Kántort s többeket még fölszólítottak, hogy írjanak a *Luceafarul* - mellett.

Nem vállalta senki. Sőt, olyan hangon helyeslik annak elítélését, olyan nyíltan, amilyen még nem volt.

Június 28.

Vas Zoltán és Edit vacsorán. Félévi amerikai út után. Kovács Imrétől, Nagy Ferenctől - Varga Bélától baráti - és elismerő - üzenet. Sőt: egy golyóstoll, valamiféle sipka és egy - ing. (Majd Tihanyba hozzák le.) Az USA-beliek jóra alakuló véleménye rólunk.

Zoltán egyre jobban, oly ártatlan az önbizalma, hogy az már lefegyverez, és hódít, annyira gyermekies; gyermekesen őszinte. Fönntartás nélkül kér szívességet a kisebb-nagyobb ügyeiben, de ő maga is éppily korlátlanul tenne (s tesz) szívességet bárkinek, s így ez is eredményes a gyermeki közvetlensége folytán.

Június 29.

Vágyom a társaságra. Dörmögök, hogy a kora reggeli elrohanás, a késő délutáni hazarohanás betetőzéséül Flórát a konyhába rohangáltatja előbb a modern tűzhely, aztán az (ott is szépen leterített, megterített) ócska asztal körül a gyerekkora óta kinőhetetlen vágya, hogy osszon, ajándékozzon, etessen. Az ő erejének-idejének, no meg az én (még mindig paraszti zsugorisággal kezelt) bukszámnak kímélésére morgok. De azért mindig megcsap valami ünnepi várakozás (mint mikor a pusztára jöttek vendégek, tele hírekkel, hajamra hozott simogatásokkal) és boldogan végzem én is a magamét: a töltögetést, a szívélyeskedést, még a szellemeskedést is. De a végén, már a kaputól visszabotorkálva a sötét kertlépcsőkön:

kielégítetlenség, kiürültség. Másnap pedig: nincs pazarolni való időm. S röstelkedés még a „sikerült”, sőt a „nagyszerű”, a tartalmas esték miatt is. Legjobb esetben is kölcsönös bohóckodással szereztük meg magunknak, sír felé lépegetők.

*

Vas Zoltánék „egy percre beugorva” a levélért, hogy beajánljam kiadásra az életrajzát. Nagy „kebelbeli” értesülés: a politikai bizottság kedden tárgyalja „megvédésedet” a románokkal szemben.

Vacsorán Zilahy Lajosné Bárczy Piroska - éppoly fiatalos-öregen, mint húsz év előtt, s vele egy időben Susanne Hargraves.

Piroska: „terítsetek rám nagykendőt, mint a kanárikra, ha nem áll be a szám” - de élvezetesen - mert adatokat ontva - cseveg. Spanyolországban már végkimerültségben, testileg is oly elnyűtt, hogy a szálló spanyol divatú márványlépcsőjén elvágódva combnyakcsontját, csuklóit törte. Két hónapot kellett feküdnie, remek spanyol koszt, szép kilátás, az ápolónő Zilahy-regényfaló. Testben-lélekben újjászületve pattant ki az ágyból, mikor megengedték.

A kis (hihetetlen egyéni) Susanne Hargraves, Erdélyből jön. Hátizsákkal, campingezve akart utazni. Rossz idő volt, sokszor be kellett kéredzkednie a falusiak - pajtáiba. (Mert lakást a törvény szerint nem adhattak.) Így ezt a réteget ugyancsak megismerte. Nyomor, tudatlanság, piszok; rengeteg légy - és még tetű is. Legutóbb bőrbetegséget kapott.

Kitűnően beszél magyarul, de főleg szereti hallani a magyar beszédet, annak is a háromszéki nyelvjárását. Magyarul úgy tanult meg, hogy 56-ban ingyen angol leckét adott menekült magyar csoportoknak. A szünetben oly érdekes - lelkesítően szép - nyelvet beszéltek, hogy végül - előbb tanult meg ő magyarul, mint tanítványai angolul.

Piroska meghatódik: Susanne (úgy ismeri a magyar irodalmat, hogy!) Lajos műveit is fölmondja. Összebarátkozva mennek el.

Június 30.

Fájdalmak, tengés-lengés, 37 fölötti láz, fekvés. Sárospatakról már nem lehet lemondani. Hat óra autóút. S ha mégse bírom?

Este váratlanul Csoóri. Higgadt, okos, de - állhatatos. Megtörtént a találkozás Pozsgayval. Hanák Gábor, Makkai igen jól beszélt, de a többi is. De - mit tehet maga Pozsgay? Okos, őszinte, világosan lát. De a külpolitikai szövevénybe ki láthat bele - két hétre előre? Az oroszok minden tétje a határok meg nem változtathatósága. A románok minden kis jogkívánságot határrobbantásnak ábrázolnak. De ezt végzik itthon is a - stallumaik határait védők.

Július 1.

Kurucz János már nyolc előtt nálunk, a jó időket megért Trabantjával. Előbb vissza Mogyoródra, fölvesszük Irénkét, a feleségét. Az udvaron a nyolcvankét éves, összetöpörödött, de ráadásul még kétrét hajlott édesanyja. - Hogy tetszik lenni? - Nagyon jól! Tesz-vesz az udvaron, délután olvas. A meghűlés fokozódik, a fejem, mint a dézsa. Megállás egy kávé erejéig a „Bagolyvár”-nál.

Újszászy Kálmán. - Ne is kérdezd, hogy vagyunk, benne a vastagjában! Tegnap jöttem meg Pestről. Győzelem a csehek ellen! (Valami református békemozgalom elnöke nem a csehek püspöke lett, hanem a magyar Tóth Károly püspök.) Egy mondat nem hangzik el, hogy én

milyen dolgok vastagjában vagyok benne. Ebéd egy vendéglőben, én kétszer két deci forralt bort iszom. Két óra után a kollégium egyik termében a hajdani népfőiskolások beszámolója, Újszászy Kálmán megnyitója után. A végén én sem kerülhettem el, hogy ne mondjak néhány szót: miben értett egyet annak idején legkönnyebben a szociáldemokrata, a rákosista, de még az Ortutay-kisgazdaszárny is: hogy a népfőiskolákat és népi kollégiumokat - a demokrácia egyik legszebb önképződményét - mint haladásellenes mozgalmat - gyökerestől eltapossák. Rövid vacsora után tovább folyt most már a vita. Én egy okos felszólalásra válaszul, miért kell küzdeni kényszerhelyzetben is tovább (a tragédiai fölfogás szerint), mint Ödipusz, Hamlet, Bánk. Rekedtség, didergés, ott kell hagynom a termet. Valaki szerez Kalmopyrint; altatóval, fázva, ágyba. (Lorántffy Zsuzsanna szobájában.)

Július 3.

Hajnalban 38 fokos láz, izzadás nélkül - noha már nem is tudom, mennyi gyógyszerrel bennem. Az altató hál' istennek jól dolgozott, aludhattam.

Tegnap du. 3-tól $^{1}/_{2}$9-ig autón, elég nehéz állapotban, dideregve s egyben verejtékezve. Lassan jöttünk, Jánosnak büszkesége; még a teherautókat sem előzi meg.

Így alig tudok valamit írni erről a két napról. Hányszor is kellett beszélnem? Legtartalmasabban tán Újszászyék kertjében a nagy diófa alatt. Csak néztem magam körül a megilletődött öreg arcokat: ezek a „vérembeliek" tehát?

Az öreg - 83 éves, szépszál református pap Amerikából s az ugyanolyan termetű felesége (aki 51 éve járt utoljára itthon), ahogy könnyezni kezd, hogy kezet szoríthattunk.

Az okos - jó taktikusnak látszó - új püspök.

Egy püspöktől kell hallanom (a bemutatkozásnál), milyen hatással olvasta kisdiákként az egyik könyvemet (a Petőfiről szólót).

Július 4.

A sárospataki út visszazuhintott ebbe a rossz-közérzetű nyavalyába - megérte; nem mondtak volna le róla azok is, akik - megbántódnak, ha nem megyek el? Láz már csak 37,l-2 körül, de az orvosságok állandóan verejtékeztetnek, mindenem ragad, váltom az ingeket, lemosdások után.

Délután épp készülök föl: Aczél beszél Flórával. Megvolt a Politikai Bizottság ülése, Pach cikke azonmód fog megjelenni - közölje majd Flóra, mit szólok hozzá; már csütörtökön küld példányt. Itt van máris Bécsből egy újságíró, beszélek-e vele; nálunk jelentkezett a kívánságával.

Az eredmény máris megbecsülendő. Az ország vezetőségéből legalább ötven ember elolvasta az én két cikkemet, és a *Luceafarul*-t, *ismerik* legalább a helyzetet.

*

Amíg különbek akarnak lenni a többi („közönséges") halandónál: tisztelem a művészeket. De rögtön megvetem őket, mihelyt annak is érzik magukat. De még ha csak vélik is, közönségesség már az is.

*

Ítélj el bármily pici igazságtalanságot, s tartsd ne is nagyon keményen az érvelés fonalát, s a világ minden igazságtalansága lelepleződik úgy, hogy ítéletet sürget.

Július 5.

Sajátos képessége a költészetnek, hogy tárgyszerűen megszerkesztve olyasmit hoz létre, aminek előzően nincs modellje. Még Frénaud is ilyen általánossággal kezdi.

Az igazság mindig a részletekben van. A modern vers igazságát is a részletekben kell kimutatni és eszményül - modellül - fölmutatni.

Hogy egy zsebóra jár, elég az érdeklődő füléhez nyomni. De hogy mitől és miképp jár, azt bizony csak a szétszedésével - a porcikák bemutatásával - lehet, igenis: *megértetni.* Így lehet a modern versnek is értőket szerezni. Sznobok és balekok helyett.

*

Verejtékezve - azért is, mert az orvossághoz (ahogy a doboz fölirata mondja:) „fokozott folyadékbevitelt kell alkalmazni" (és vedelem a néhány csöpp viszkivel megemberiesített vízvezetékvizet) - jobb híján a *Fáklyaláng* (Czímer tanácsa szerint „átigazítandó" szövegének olvasása). De hisz ez egész jó színdarab! Aztán (nyilván a viszki sugallatára): Kik merték ezt nacionalistának mondani, még legutóbb is?! Szabályos nemzetfölötti bárhol tanúságot adó - munka. Nacionalistaként csak azok vethetik ki a művészet édenkertjéből, akik ezt a nációt eleve minden kedvező fénytől megfosztanák; azok a különös szemléletű s kötöttségű moszkoviták, akiket Moszkva is röstelkedve vállal; amíg vállal.

*

Délután arca elé szorított kendővel jön föl Flóra. Lázas ő is; 37,7 fok. Így mondja ki második mondatául, hogy Ikának ismét gyermeke lesz, már az ötödik hónapban van. Csak az imént mondta meg - bizonyosra - Ika. Mert az orvosok eddig kételkedtek a dologban, de most már Ika mozgást is érez.

Ülünk, Flóra a karosszékben, én előtte az alkalmi sámlin, és hallgatunk, nézzük egymást. Bálint nem lesz egyedül. Két gyerekre már rá lehet hagyni a jövőjüket, a beláthatatlan időt, amikor mi már nem leszünk.

Csak egészséges legyen. S Ika bírja jól.

De hisz már látszódni kellene rajta. (Igaz, Flórán se látszódott.)

Vett egy kismamakosztümöt is, ma már az van rajta.

Aztán magamra maradva, hosszú föl-alá járás a szoba két vége közt. Hogy valamit leküzdjek? Vagy fölszabadítsak?

Csaknem testi tünetű - de persze lelki eredetű - bizsergés bennem; no de hol is hát? A bőröm alatt? Olyanféle fermentálódás, mint mikor a hordóban a must épp megszűnik szöllőlé lenni, vagyis megbuzog és az enzimek megkezdik a szesz kifejlesztését. Mint mikor - ha költői képet mernék leírni - az eleven fatörzsben megindul az a tavaszi folyamat, amiből lent a földben eggyel több ág lesz, és mintha ezt maga a fa is érezhetné valamiképpen.

Egyszerre: biztonságérzet és veszélyérzet növekedése, elválaszthatatlanul. Mintha valamiféle előőrsöt vagy még inkább hátvédet ígérnének a tábornak, melyhez tartozom; s ugyanakkor szorongok, mi sors várja ezt a tapasztalatlan - de mennyire járatlan - segéderőt?

De az egészet helyesli az - ösztönöm. Mégpedig abban az irányban, van miért dolgoznom. Takarékoskodnom: domesztikálni a jövőt, kezesíteni a végzetet. Ha tíz unokám volna, tízszerte többet dolgoznék.

Július 6.

Reggel fél hétkor küldönc. Dezső hozza föl a küldeményt is, az üzenetet is. „Aczél elvtárs küldi, hogy elolvasás után tessék fölhívni őt telefonon."

Pach Zsigmond cikkének kefelevonata. Holnapután már kint lesz az utcán, az *Élet és Irodalom*-ban. Jó néhány ezerrel több példányt nyomnak, hogy jusson - a nemzetközi érdeklődésnek. Ezt már Flóra közvetíti.

Ez hát az első lépés, mellyel a hivatalos Magyarország, ha nem lép is föl a magyar kisebbségek hivatalos nyomorgatóival szemben, de kilép abból a csöndből, hogy együtt halad velük.

*

Az eddigi (tömérdek!) följegyzés úgy-ahogy való szétrakása közben: vajon nem nagyon talajmentiek-e (írói művek) ezek a sorok? De igen. Hajnalban, kora reggel rója őket a toll; hogy bemelegedjék az agy, hogy kisöprődjék a depresszió. Ami közülük mégis emelkedettebb, az legtöbbnyire már az íróasztali munka szünetében kap betűt; pihentetőül.

*

Este vacsorán Csatlós János, Stockholmból, a két növendék (óriásnak ígérkező) félsvéd fiával. Anyjuk is tud - megtanult - magyarul. Évente a Balatonhoz járnak nyaralni, benne vannak egy kis parasztfalu közösségében. Természetesek: feszélyezetlenek s mégis fegyelmezettek, udvariasak.

Csatlós (56-os) kint gimnáziumban tanít, franciát, latint, olaszt. Heti 23 órát! Az asszony is dolgozik.

És nekik - a gyerekeknek is - Magyarország a tisztább, műveltebb. Itt pezsgőbb, fölszabadultabb az élet. Én védem meg második hazájukat nevetést keltve persze.

Miért nem mentem föl Stockholmba májusban! Egyszerre kétkötetnyi vers fordítása, kiadása is készül. És a *Puszták népe,* a *Petőfi.*

Ennek folytatásaként aztán a Nobel-díj. Egyre kínosabb hallgatnom, milyenek lehetnének az esélyeim - lehettek volna, ha kimegyek Lundkvist külön meghívására; terelem másra a szót. Még azt se merve elejteni, hogy ezt a díjat én nem venném föl, illetve a gyógypedagógiára szánnám, vagy az emberi szabadság védelmének valami formájára.

Kedélyes est, a jókedvű kamaszok még alszanak is egyet.

Már az előszobában levették a cipőjüket, hogy a díványra telepedhessenek, törökülésben.

Csatlós János makói parasztszármazék. Nagyanyja tréfás mondását ismétlik a fiai is: Gyerök, ödd a möggyet, ha nem köll, tödd el, mögöszöd röggel.

Flóra elég kimerült. Így éjfél felé elő-előveszi a köhögés, nehezen kap levegőt. De még most is várni kell a pihenésre, Tihanyra. Rak össze arra az időre is végeznivalót: szakkönyvet, iratot, a „Harminc év" összeválogatását. S a hőmérő neki is még 37,3 fokot mutat.

Július 7.

Végre készülődés Tihanyba.

Hogyan kiügyeskedni majd mégis valami pihenést? Az ártatlanul önző vizitelők bekopogását? Elüldögélését órák hosszat, mert a kitett pohár bort és süteményt marasztalásként fogadják.

Nincs illúzióm: udvariaskodása vagy panasza olyiknak hiúságfedő ürügy, hogy elfecsegje gondolatait. Érdekes tünet még: rám öntik a kétségbeesésüket, s ráadásként szinte neheztelően távoznak: lám, én sem tudtam megvigasztalni őket.

Élvezik pusztán maguk számára azokat az órákat, melyeket ha dolgozva töltök, mégiscsak a közgond szolgálatára fordítok. Megkeresve azt a pénzt is, amit erre a közgondra közvetlenül is odaadok. (Évente elég tisztes az összeg, amit a sovány erszénnyel érkezőknek fölajánlunk „kölcsönképpen", hogy „vegyenek valami emléket az otthoniaknak, a gyerekeknek".)

Mit ér nekem egy-egy ilyen elvesztegetett munkaóra? - jutott nemegyszer eszembe, idegeim nyűvésén túl. S mit nekik az „élmény", a „megtiszteltetés", az „örök emlék", az aláírt képeslap, a dedikáció, a közös fénykép; no meg a pohár bor, Flóra pogácsája, a málnaszörp a gyerekeknek? Az elüldögélés a „paradicsomi kilátás" szemléletében. Volt már olyan badar ötletem: és ha ki lehetne számítani valahogy a pénzbeli értékeket s rábírni az itteni lelki-testi fogyasztás forint összegét, még azon a héten nyújtsák át valami közgondú célra (a határon túli szenvedők megsegítésére)!

*

„Tomori! büszke vezér..." A forma (ezúttal a prozódia) rémuralom. Szegény, kétségbeesett Tomori minden volt (ezen kívül) csak büszke nem. De a hexaméter ítéletét, azt a büszke szót, le nem tépheti magáról, amíg csak az a vers élni fog; sőt tán azután sem.

*

Nono, annyira mégsem szabadultam ki (én sem) a cecei erkölcs hatása alól, hogy egy zsinegen (akár a végén) elvágjam a csomót, ha körömmel-késsel ki tudom bogozni.

*

Megnyugtató, ha a házban másállapotos nő van.

Ha nem okoz anyagi gondot.

Megnyugtató, de miért is? Ha teljesen „reálisan" akarjuk fülön fogni ezt az érzést? Olyasféle biztonságot ad, vagy még inkább: tájékozottságfélét, mint hajdan, amikor a házban még jó falióra járt, hallható ketyegéssel, szabályos ütésekkel. Az élet jár és ketyeg abban a fiatal nőben.

*

Háromkor hagyjuk el Pestet, szemerkélő esőben, öt felé már cipekedünk be a tihanyi házba. Bandi (Sasvári) vezetett. Négy napja halt meg az édesapja; igyekeznie kellett estére vissza, anyja vigasztalására. Útközben Flóra aggályait csitítgattuk: szabályos-e, hogy a neki járó hivatali kocsi engem is lehoz, nem kellene ezt is beírni a menetlevélbe.

Este: nagy tűz a pici kandallóban.

Július 8.

Jéghideg, nyirkos ágy. Az influenza megújul tőle, hólyaggyulladásos, fájdalmas tünetekkel.

Az *Élet és Irodalom* (Pach Zs. cikkével) még nem jelent meg, de hogy a cikk benne lesz: itt van Jovánovics levele. A baráti mellékcél nyilvánvaló: írjak ismét a lapjába.

De hogy lépjek be olyan szerkesztőség helyiségébe, ahol a gárda - megörökölt - vezetői közül némelyikkel magára adó ember nem foghat kezet? Sőt, ha népére (és elveire) is ad, a népi becsületérzés arra emeltetné a kezét, hogy ozorai módon adjon végre választ azokra az útszélieskedésekre, melyek évtizedekig folyamatosan érték elsősorban a - szocializmust, a magyar nemzeti öntudat nyegle legyalázásával.

*

A láz csökken, de nem a rosszullét, azaz a rossz közérzet. Tea tea után, tejjel, hogy ne támassza föl a gyomorfekélyt, de a tej tetejébe egy kis rum is, hogy a gyomrom viszont ne émelyedjék a sok tejtől. Flóra takarókba bugyolál, így fekszem valamelyest délután.

Erdélyi házaspár, sikerült átköltözniök Magyarországba. Kiss Jenő verseskötetei hozzák, s köszönetet, nem is a magukét, hanem azét a nyolc-tíz családét, akik levelekben kérték a közbenjárásomat, s ami aztán Pethő Tibor jóvoltából sikert is ért.

Flóra épp a függönyöket rakta, széken állva, nagyon is egyszerű ruhában. Én meg abban az agyonnyűtt, vastag, nemezszerű kabátban, amit még Lőrinctől kaptam. A fenyőfa alatt ültünk, én dideregve. A hírek hatása alatt is. A Szilágyságban, a Mezőföldön már nincs magyar öntudat. Itt hagyták az *Előre* számait: Ceauşescu az angol királyi párral, az amerikai román emigráció vezetőivel.

Július 10.

- Mert az igazi baj az, hogy az olyanok is, mint az Illyés úr, maholnap utolsóul meghal, és akkor ki gondolkodik úgy, mint mi.

Így a füredi órás a hálókocsifülkénél nem nagyobb üzletében, a Vasút utcában.

- És hol vannak a magyar vezetők, akiket nem vezet félre akármelyik román és cseh „elvtárs”-a. Azzal, hogy a magyaroknak: végük! De még Jugoszláviában is.

Temerini.

Gyerekkoromban egész Temerinben, de a többi helyen is mutatóba ha volt szerb. Tessék most megnézni. Azok csöndben telepítenek. Már nem is vágyok hazalátogatni. Hogy szégyenljem magam az ismerősök előtt. Ha legalább egy jó szót kapnának a sivatag életükben.

Leveszi a szeméről az óriásnagyítót, hogy szembenézve velem mondhassa az igazságát. A karórám fölhúzóját kell kicserélni.

Csak a keresztnevét tudom meg - Jenő - a következő kliensétől.

Folytatja annak is, amibe velem kezdett.

Július 11.

Napok óta szél, borulat, zápor. A „kandalló” - még szegény Kötél Pali rakta, életében először, az én rövid magyarázataimat félreértve - többet füstöl, mint ég. Ikáék - kinedvesíthetetlen az alsó szoba - fölmennek a gyerekkel Pestre. Vita Flórával, hogy holnap - amikor az iskola őt is

fölhívja egy napra - menjek-e én is -, mert ő nem hagy betegen egyedül itt éjszakára. S ha valaki idejönne aludni? Megkérné Józsát.

Ebben a percben lép be. Igen szívesen. Hisz itt is elérhető telefonon, ha sürgősen hívják.

Pach válaszáról. A veje (s annak társasága) szerint hiba volt, hogy a hivatalos köröknek is van velem vitájuk, az „eruptív" gondolataim miatt. De ugyanakkor a *Baltimore Times* azt írja (a Szabad Európa szerint), hogy még az én „románellenes" írásaimhoz is az oroszok adták kezembe a tollat.

Nyomda alá készítem a *Beatrice apródjai*-t - de csak félórára futja az energia, aminek most már a munkakedvet nevezhetem. Buzgalom és törekvés volna, de - mi is kellene még hozzá? Hogy vannak-e, akiknek kellhet? A hiúság tehát? Hogy „tetszhet"-e, azaz „szolgálhat"-e valami érdemest?

Július 12.

A tv-sek, Borus Rózsa vezényletével a Jásziról készülő film fölvevésére. A beszéltető: Litván György, különbet keresve sem leltem volna. Megmutatja a *Századunk*-nak azt az 1938-as számát, amelyben Jászi megvédi a mi szociográfiai munkánkat - Hatvany támadásával szemben. Egyikükről sem tudtam. Keserű - utólagos - vigasz, hogy a tudatalattijában akkor már tomboló „ellenfél" ellenében egy Jászi-formájú európai is egyensúlyt próbált teremteni. Most tudom meg, hogy Jászi a verseimről is „mint Ady óta legnagyobb élményéről" beszélt.

Csaknem három óráig tartott a fölvétel. Megőrzik vajon? Hallhatom én is, miket mondtam? Elég összefüggéstelenül. A „stáb" persze dicséri - már csak a teljesítményt is. Bár - isteni visszaütés - mikor a „már hetvenkét éves" Jászi szellemi elgyermekesedésére céloztam, nekem is autonómia helyett anatómia jött a számra.

Aztán Sasvári Flóráért; már egy napra is úgy búcsúzkodunk, (annyi a kölcsönös tanács), mintha hónapokra válnánk el.

*

Nelli - a kis Szabolccsal - a rendelkezés szerint följön. Aztán még sötétedés előtt Józsa. Együtt vacsorázunk. Újabb versei - szabad hexameterekben. Az öregedő férfi érzelmeiről (nem személyes élmény alapján), igen sikeres ciklus.

Itt is alszik, a szomszéd szobában.

*

Hajnali ébredés. Reggelihez én terítek, már fél hatkor. Tivadart már várják a betegei.

Szép reggel, csönd, napsütés. Egyedül a ház előtt, mint - oly régen, hogy visszafiatalodottnak érzem magam.

*

Nem sokkal Józsa távozása után (újabb részletek a Szabad Európa „részletes" beszámolójából Pach cikkéről) Flóra. Kimerülten: három-négy helyen is helyt kell állnia tíz-tizenöt ember helyett. Egyetlen elégtétel: hogy van részlegesen siker is (a főiskolai fölvételek során).

A pesti - irodalmi - hírek; szép szelíden háttérbe szorítanak az én itteni híreim mögött: a fürdőszoba zsaluját új zsanérok nélkül alig tudom megcsinálni; viszont sikerül a lugas fő akácfa cölöpét úgy megerősíteni, hogy mégis egyenesen áll, és az öntözés meggyökerezteti a Szitás Erzsikétől lehozott nagy szálú margarétákat.

Július 14.

Quatorze Juillet! Húszéves koromban, amikor az egész Szent Lajos-sziget úgy föl volt lampionozva, mint egy hatalmas hajó, a bisztróban mindenki kapott egy kupica armagnacot (reklámból?) s az utcai tánc hajnalig nem is itt folyt, hanem a rue de Rivolin is, végig a Concorde-tól a Bastille-ig.

Illett volna, s készséggel is mentünk volna el a francia követség fogadására. Flóra mentett ki bennünket. Nem a „son état de santé" tartott vissza. Hanem: és ha a belső szalonban a kedves (féloccitán) követ a román diplomatáknak is bemutat? A kézfogás? Fogyatékosságom, hogy tenyerem máig nem képes viszolygás nélkül diplomatikus lenni. Írói - nem pusztai neveltetésem miatt vagyok (hűségből tehát) szalonképtelen.

*

Élni érdemes nap. Édeni napsütés: éles fény, hőség nélkül. Az új hintaszék meghálálja, hogy nem sajnáltam (túlságosan) érte a pénzt (670 forintot): alig egy óra alatt kiringat belőlem egy (komor) verset, a túlélőről. Aztán neki a fürdőszoba zsalugáterének. Lefeszegetni róla a fölöslegesen rászegelt(em) keretfát, amitől oly nehéz, hogy kiesett a zsanér. Ebédszünettel délután ötig, félmeztelenül, de munka verejtékeztet! S tölt el mesteremberi büszkeséggel, mert mégiscsak tart (sőt forog is) a zsalu - már addig, amíg nem jön ki a füredi asztalos. Aztán - lássuk a suszterkodást. Egy régi cipőről le a gumisarok, és rá a jól kitaposott, de veszélyesen csúszós, mert fasarkú szandálra. A szögek aprók, a gumi visszadobja őket: kap egy jó ütést a bal hüvelykem körme is. Fáj, de - nem bánt a várható kék folt, sőt - emlékeztető lesz, mint egy jó helyre került kitüntetés.

Július 15.

Rossz éjszaka. Az időjárás! A készülő vihar - vagy országos eső - a tó szintjére nyomta a ködöt. Mögöttünk a hegyen gazt égetnek. A füstfellegek mint gleccserek hömpölyögnek le a tóra.

Hat órakor az „átigazított" *Fáklyaláng* győri bemutatója (s egyben az ottani új színház megnyitása) alkalmából interjút tervező Z. Szabó László. A magnetofon nem működik. Át a szomszédba, ott van szakértő. Vissza, de a gép most is csökönyös. Vissza a Gödrösbe, az ifjú Szabóért. Nos, végre, másfél órai pazarlás (épp a versírástól elragadva) és idegfeszültség után megindul a munka. De mit mível a rokon érzés? Visszanyomja a türelmetlenséget; az újra és újra kész ingerültséget túlzott udvariasságra váltja át. Tartalmas munka az egyformán értékes agyú apával és fiával.

Július 16.

Néppusztító ragály, félelmetes elmenyavalya öntötte el Európát. Voltak, akik hangot emeltek ellene, főképp mikor saját népük forgott veszedelemben. Elfogultan hadakoztak? A veszélyről ma már nem esik szó, de arról az „elfogultságról" igen, évtizedek múlva is. És - különös logika

- egyre erősebb megrovással. A népnek ez a védelme hovatovább teljesen a nacionalizmus bélyegét kapja, a rossz értelműt.

*

Délután ötkor M. Frank C. Földváry. - Az amerikai követségen lakik, de a magyar külügynél is jelentkezett, hogy - nyilván mások előtt vagy után - velem is beszélgessen. Idegen akcentus, bár 57-ben ment el. Működtetheti-e a magnetofonját? Tessék. Nyitányul rögtön ő beszél, jó negyedórát. Része van - tudom meg - a korona *hazaküldésében.* A román „sikerek" oka: a jó propaganda. Nincs könyvtár, ahol ne volna több könyv is, hogy a románok már a vaskorszakban Erdély őslakói voltak. Miért nem egyensúlyozzák ki a magyarok? - Azzal, hogy mi meg a sumerek maradékai vagyunk? (Kis termet, rikítóan fehér amerikai nyári öltöny.) Kimennék-e Amerikába a kormány vendégeként - igen magas állásúakkal beszélhetnék, még Brzezinskivel is! Hogy megmondjam, hogyan árulták el a washingtoniak Wilsontól Roosevelten át a legutóbbi időkig a magyarokat? Kilenckor el, főfájással kimegyek a teraszra.

Július 17.

Délután 3-kor Ella, Manyi; az utóbbi Luganóból jövet s Kanadába visszamenet. Ella már maga is összekeveri, hol mindenhol járt s járna ismét. Menjünk jövőre hármasban - autóbuszon - Görögországba, Törökországba!

Magdi - ötvenéves már? Tíz-húsz évre hozzávetőlegesen sem tudom. Annyira az az angyali kislányarca süt át a vonásain, ahogy még - Párisban is láttam, a Boul-Mich-i szállodánkban.

Összeismerkedésük Nellivel, akiről Ella (Jutka révén) csak mint a bámulatosan doktoráló (kandidaturáló) Kozmutza Kornéliáról hallott.

Ella változatlan elevenségű hírleadó központ. Most a stockholmi PEN kongresszusról (ahol „általános" föltűnés volt, hogy nem mentem el - Kerényiné szerint) a magyar küldöttségbe.

Böbéről változatlanul rossz - már-már aggasztó - híre van Ellának. A könnyedség, ahogy a sokat szült asszonyok természetességével részletezni tudja bárki meghitt testi bajait. Most még Borsosét is. Operálták.

Aztán a román ügyről a mendemondák.

Búcsúzáskor Magdát Manyinak szólítottam. „Mint negyven éve, Gyula bácsi!" - S majdnem kijön a könnye. Balatonföldvárról hajózott, biciklizett hetente kétszer-háromszor, hozta a húst, ette a Flóra néni adta csokit, és bámulta később már az asztalon rúgkapálózó, csupa feketeszem-kislányt, akiről ő sejtette, hogy Flóra néni kicsinye.

Alig mennek el - Molnárék, Párisból. Itt lent van nyaraló öröklakásuk, a BMW-telepen, a közelben. A Beaubourg-ban beszélgettünk húsz percet együtt Barre-néval. Ez minden alapja az ismeretségnek s mégis rögtön (művészien - pszichiáterként) bensőséges - bennfentes - beszélgetésnek.

Július 18.

Tizenkettő után Czímer József. De egyedül; félreértés volt, hogy akkor tér be, mikor párisi testvérbátyját Hévízre viszi; már onnan jön. Erzsébet sem jöhetett. Így hát szinte úgy adjuk föl, s mi magunk is úgy esszük Mariska büszkeségét, a hagyományos tihanyi hallevest és rántott süllőt, mint mikor félüres terem előtt remekelnek a színészek. Került elő a pincehomokból egy tavalyelőtti üveg *de notre cru.* Menjünk le Szegedre a *Bánk bán*-ra vagy ne? Flóra igencsak

félti az állapotomat a hosszú autózástól, meg az üldögéléstől órák hosszat a csillagok alatt; ha ugyan nem fog akkor is cseperészni, mint most. Úgy készültünk, hogy Józsefet s Erzsébetet egy-két napra itt is tartjuk. Így az együtt töltött idő duplán csonka.

Este pedig Flóra aggodalmaskodása, miért is nem mentünk el Harrimant látni az amerikai-akhoz. Hátha fontos lett volna (Erdély miatt ez is).

Július 19.

Flóra vérnyomása 180/100; Józsa is megnézte.

Innen a nyomott hangulata? És az időjárás miatt? Borult ég, lógó felhők, tele esővel, mint a szivacs.

Alig hallgat a vigasztaló szóra. És az örök elégedetlensége önmagával szemben most már szüntelen önvád: mi mindent elmulasztott; hány dolgot nem vitt jóra (vagy jobbra, ha az érveimnek mégis kénytelen engedni).

És Böbe állapota is. Operálni kell, valószínűleg többször.

Állandó telefonkísérletezés A. Zsuzsával. Amit ő tud, az sem biztató. Az orvosok: „Megteszünk mindent, amit lehet.” Köznapi nyelven ez azt jelenti: keveset tehetnek.

Részeges állatok

Józseffel, a permetezés szünetében; a sok eső miatt ezen a nyáron ez már a negyedszeri szórás.

Amíg megtöltődik a bordói lével a masina, szóba ezúttal az kerül: hova tűnt el az országból az a rengeteg eperfa is; azaz a mi szóhasználatunkban a szederfa. Tanító tanította, de még pap is prédikálta valamikor a selyemhernyó-tenyésztés áldását, olasz példáját. Azok az ingyen szederlevélen élő kis bogarak fogják kihúzni a magyar falvak szegénységét is a nyomorból, az alkoholizmusból, az elmaradottságból. A terv füstbe ment, noha a nemzetmentők milliós költséggel ültették be a megyékben az országutak két felét a legjobb lombardiai fajtával. De beváltak azok a régi hazai félék is, amelyek századok óta bólingattak a parasztudvarokon s hullattak mézízű csemegét az apróságnak.

- Jó volt az kenyérrel. Még ebédre is.

- S hogy lesték a pottyanásukat a kacsák, kapásból ették.

- Azok ehették. De a libákra ügyelni kellett. Hogy csak módjával. Berúgtak.

- A szedertől?

- Megerjedt valahogy a bögyükben vagy a zúzájuknál. Gá-gá-gá lökdösték egymást, mint a részegek a pult előtt. Győzködtek, tántorogtak. Este kétfelől lelógatott szárnnyal botorkáltak bécibaba, dülöngéltek haza.

- Talán még daloltak is.

- A maguk nyelvén. Dőltek be az ólba. De hajnalban már csapták az ajtót, hogy ki, vissza, kupicázni a szeszt. Nem híztak, nem engedték tömni maguk. Szederérés alatt semmi egyéb nem kellett nekik. Napszám koplaltak volna, várva az alkalmat, hogy uzsgyi, ki az udvarokból, az andocsi útra, egyenest át a réten, mezőn.

- Gyógyíthatatlan alkoholisták.

- Az. Kiszöktek, mentek hosszú csapatban Andocs felé, mint a búcsúsok.

- Búcsúsok jártak el odáig innen is?

- Az asszonya. A női fejfájást gyógyította ott az a forrás. Egy öreg fűzfa tövéből bugyogott. Kis öblöcske volt ott. Abba mosták meg az asszonyok a fejük. A hajtűt meg bele kellett tűzni a fűzfa puhájába. Egy boltra való hajtű volt ott. De senki egyet el nem vitt; azokban maradt ott a betegség.

- Én meg részeg kutyákat láttam.

- Haraptak?

- Daloltak azok, valósággal. Igaz, beittak, ugyancsak.

- Mit ittak?

- Forralt bort, télen. Gyalog mentünk, hóban, aprószenteket köszönteni, kamasz diákok, ki, az egresi malomba; Aranyosék voltak ott akkor a molnárék, kérdezzen róluk ettől az örvényesi vízimolnártól, valamikor náluk segédeskedett. A tágas (és jó meleg) konyhában folyt a szíveslátás, bejött velünk a mi két fiatal kutyánk is (hogy ne folytatódjék összevicsorgásuk, összemarakodásuk az ottani kutyákkal). Még volt velünk egy szál hegedű is, Irmuska tiszteletére; éjjeli zene helyett délelőtti zenét kaphat, ha elég nagylánynak vallja már magát. Széles

lábasban tették a tűzhelyre azonnal a bort, bőven keverve bele a tojást, ahogy azt akkor arrafelé szokták. Kortyintgattuk is hamarosan a meleg, a hasas, a dermedt tenyérbe oly jól simuló bögrékből a forró italt. Egyre ritkábban hörpintgettük. De csak akkor hagytuk abba, amikor maga a házigazda is fölhajtott egy kortyot belőle. Nagyon fanyalogva nyelte.

Biz ez kozmássá sikerült. Irmuska - először csinálván - annyi tojást kavart a habját pöffentgető jó szekszárdiba, hogy megkapta a tűz. A háziasszony pironkodva hozta be ismét a demizsont, hogy újra töltse a lábast, s nézte, hova löttyintse a nem szájba valót.

De a két kis kani szájának az nagyon is ízlett volna azonmód; lábra állva szimatolták az ajtó felé vitt gőzölgő lábast.

Kértem egy kutyaedényt, teletöltöttem, elébük tettem.

Úgy berúgtak, mint a csacsi. A kutya nem issza a bort. A nyerset, a hideget. A tojás bódította meg őket, no meg hogy meleget lefetyelhettek.

Hogy milyen embertelenül leszopták magukat, akkor derült ki, amikor már - fokonként ugyan - de duhajkodni kezdtek. Belecsahintottak a beszédbe, majd, mondhatni, beleszájaltak. A coki!-ra még nekik állt feljebb. Egymást biztatva kiabáltak vissza, harsogták a maguk véleményét.

Nem lehetett azzal élni, hogy kívül tágasabb. Az ilyen két falu közt fekvő magányos malmokat borjúnagy komondorok őrzik. Széjjeltépik őket, ha velük hetykélkednek. De hisz tán anélkül is, abból ítélve, ahogy puszta megjelenésüket fogadták.

Szelíd, parolás korcsok voltak ezek a mieink. Simogatni, babusgatni próbáltam őket; szeretettel, hízelkedéssel terelni jó irányba a viselkedésüket.

Jót próbáltam.

Havazott-fagyott még, de már nem volt messze a kutyák évi szerelmeskedésének időszaka.

Tallér, a kisebbik korcs, a házigazda kinyújtott lábának ünnepire fényesített csizmáját szemelte ki arájául. Rátapadt, vinnyogott, alig lehetett róla - hátsó lábainál fogva - lefejteni. Aztán Irmuska szoknyája felé szippantgatott, odacsalva addig tétova társát.

Irmuska, az istállók és baromfiudvarok nemi fölvilágosító kurzusán nevelődött vidéki lányok módjára volt - mindent ismerően - szűzies. A játék kitörő vidámságával kacagott, miközben húzta be lábát a szoknya és a szék alá.

Mulatott ugyanúgy az édesanyja is. Csak a javakorabeli molnár eszmélt rá némi idő múltán, hogy főmolnár ő, felelős hercegi alkalmazott; és akkor tán már presbiter is; Cecén!

De nem vetett gátat a mulatságnak. Korlátot szabott csak neki, a komollyá hidegülő mosolyával, a férfias fejcsóválásával, hogy azért már elég.

A kutyák beparancsolódtak a vizespad alá. Békítőül megkapták, ami maradék a lábosból még a kutyatányérba csordult. Előkerült a hegedű. Kis társaságunk legelegánsabb tagja, Kovács József csurgói tanítóképzős, azaz prepa igazította a csokornyakkendős álla alá.

Olyasmi következett, amire elsőül a komoly főmolnár is csak azt tudta mondani: - Pénzemet nem sajnálom, ha ilyet cirkuszban látok!

A kutyák mintha a hegedűszóra vonítottak volna. Dehogyis: „Mintha.” Valósággal aszerint tutultak és nyüszítettek, azaz váltották magasra vagy mélyre a hangot, ahogy a *c* vagy *g* húron vonta meg hosszan a vonót az alkalmi mutatványos, mellesleg Cece (s a környék) legtekintélyesebb csizmadiájának elsőszülöttje. Kibújtak a vizespad alól a korcsok, magasra tartott fejjel váltogatták a vonítást, a csahintást, szívükből küldve a hangot. Néha együtt, majd külön.

Valósággal mint a páros énekesek a zenei kísérőjük mellett. Úgy látszik, bizonyos mennyiségen túl, az állatokra szelídítően hat a szesz.

- Tudott dolog. A rúgós lónak is törkölyt adnak, jó erőset, de módjával adagolva.

- S attól nem rúg?

- Ott, a vásárban! Amíg az alku folyik. Az a gebecsiszár magyarázza a jámbor vidékinek, hogy dehogy rúgós ez, nézze, hogyan emelgetem akármelyik hátsó lábát - a másik meg itatta elöl, de nekik háttal a Sárgát.

- S az itta?

- Mit tehetett? Fölcsapták a fejét, hosszú nyakú üvegből döntötték a torkába, jó mélyre benyomva. Többszörte után, vette már szívesen. Csöndes kezes lett, legalább addig, amíg a nagy tenyérbe csapkodás folyt, és azok a bársonyruhás szenzálok el nem mentek a jó vidéki markából kikapkodott lóvéval.

- Szoktak adni itt is ilyen kezesítő pálinkát a tyúkoknak is?

- Arra nem emlékszek.

- A kotlósnak, ha nem akar megülni. Annak a szesztől meg az anyai ösztöne támad föl abban a kis tyúkszívében. Tányéron nyújtották neki a pálinkás kenyérmorzsát. De hallottam én részeg disznókról is, igazi disznókról, mármint becsiccsentett sertésekről. A fürgedi nagykocsmában egy vadásztársaság éjfél után a hidlásra támaszkodva a vályúkba öklendezte ki, amit már visszaküldött a gyomor. Egy óra múlva, mikor kiengedték az ólból a süldőket, mintha kigyulladt volna Fürged, olyan éktelen, bár jókedvű sivalkodásra ébredtek a népek. Fél nap hejjehujjáztak az egymás hangjának örvendő szesztestvérek: a disznók, a növendék malacok. De beszéltek nekem már részeg sárgarigókról is. Azoknak meg valaki, hogy ne dézsmálják a szőllejét, császárkörte-pálinkába áztatott kölest adott a madáretetőjükbe. Attól állítólag letelepednek - amit máskor soha - a földre. Jó volna tudni, azokra hogy hatott - azok kedélyére - a tütü.

- Ha az emberekre mindre másképp meg másképp hat, gondolom, az állatokra is. A végén aztán mind elcsöndesül, elalszik, ahogy azok a kutyák ott a malomban.

- Volt még velük baj. Ahogy elmenetünkben az udvaron a komondorok ismét megmorogták őket, föleszméltek, s nyomban rájuk jött a vitézkedhetnék. Rohantak volna a vesztükbe, a halálukba; neki azoknak a náluk ötszörte nagyobb gubancos-sáros zsiványfogóknak! Semmi szóra, botemelésre nem hallgattak. Végül karba vettük őket, de még onnan is csaholtak, vadul vissza, küldték, szaporázták fogvicsorítva az átkozódó fogadkozásaikat.

Egyszóval vidítja vagy búsítja a szesz azokat a tudatlannak hitt állatokat is. Tudatlanok? Mi mindent tudnak kikotyvasztani a méhek abból a nyersanyagból, amit a kaptárba hordanak. Mézet, lépet, viaszt. Valóságos konyhájuk lehet. Meg a fecske meg a hörcsög okossága. És ha egyszer kikísérleteznek szeszcsinálást! A jámbor, mert már közelünkben, a házunk táján élő állatok.

Július 20.

Flóra - nekierősödve ébredt. Életerő, sőt jókedv a nyomában, mint a láncon a szemek.

Szabad terület hát számomra is a nap. (Közlekedő edények szerint függ össze már nemcsak a természetünk, hanem a hangulatunk is.)

Eredményes munkanap. Hogy a vers milyen (a *Veszélyes hitves),* döntsem el egy év múlva. De a korlát, melyet öt-hat órai elme- és izommegfeszítés után elkészítettem - alig állhatom meg, hogy ne gratuláljam meg magamat. Már tavaly a két hányódó vascsövet a bejárati lépcsőhöz becementeztetni: ihletett pillanat eredménye volt. Mert hosszas válogatás után találni olyan jó vastag és hosszú mogyoróágat, amelynek a kampós fele beleillik a felső csőbe, a vége pedig az alsó csőbe ékelt ágas fába rögzíthető: - ritkán végeztem napot ilyen elégedetten.

Július 21.

Egy protestáns - a protestánsok másképp lesznek ateisták, tehát más ateisták, mint a katolikusok. A zsidók megint másként. Nyilván a mohamedánok is.

Ahogy egy gróf is másként demokrata, mint egy kereskedő vagy szabósegéd.

És a „hazafiság”! Egy olaszé, egy afgáné, egy kínaié!

És aki - mint én - ateistaként ateista? Ilyen alázatosan? Az már-már hívőnek számít.

*

Zuhog az eső, országosan. Kint a hőmérséklet 16 fok. De a kandallóhoz oda van készítve a fa, s ez - barátságossá teszi a kettőnk lakta házat.

Senki vendég nem fog jönni. S a telefon is rossz.

*

Este Józsa mégis, szívesen látott vendégként. Hozza a megígért orvosságot, a Cavintont, ő is szedi, az öregkori feledékenység ellen, vagyis hát az érelmeszesedés ellen.

Bent ülünk, fönt a fűtött szobában. Az asztalon Kiss Jenő két verseskönyve. Hetek óta hányódtak - hova is tegyem őket, a polcokon már annyi a könyv, nem engednek maguk közé erőszakolni sem. Vittem volna át Ika szobájába, hogy ne kelljen rakosgatnom őket. Az ajtóban néztem bele az egyikbe. - De hisz egészen jó, amire épp rányitottam. Szerény, mértéktartó, épp ezáltal villan fényeset a szerény tartalom is. Józsa fennhangon olvassa, amit kikeresek neki.

Július 22.

Küldemény - Brüsszelből. Hosszú levéllel (beszámolva az eltelt tíz évről) Kotányi Magda a *Nouvel Observateur* cikkét borítékozta, Bernard Guettáét Magyarországról. Kitűnő, azáltal, hogy nem színes és mégis újságírói. Megbízható, noha olvasmányos.

Július 24.

Hajnali ébredésként - ébresztésként - már napok óta: Petőfinek (és a segesvári csatának) utolsó két órája, már filmszerűen.

S épp ilyen „obsession”-ként: van nemzeti (közösségi) felelősség; nem jogász, hanem pszichológus által megállapíthatóan és kodifikálhatóan. Egy közösség bűnéért mindenkinek felelnie kell (valahogyan, „lelkileg” legalább), aki élvezi annak a közösségnek az előnyeit (dicsőségét), mert ami ott dicsőségnövelő tett volt, emitt (a sértett megfogalmazásában) gaztett.

*

Egy szép - házi készítésű - széles karimájú szalmakalap a Székelyföldről. Nem akarja megnevezni magát, aki küldte. Egyetlen aggodalma - amire egyszer választ remél -, illik-e fejembe.

Illik, tökéletesen. Pontosan hatvanas fejbőségű.

Más üzenet: nagyon is jó hatású Erdélyben az, ami itt végre megkezdődött. Mintha szűnőben lenne, hogy a magyar értelmiségieket szétszórják a nem magyar vidékekre.

De utcai belekötés mintha szaporodnék: „Miért nem a mi nyelvünkön beszél, ha a mi kenyerünket eszi?”

Délután Flóra föl Pestre.

Szitás Erzsi egy kosár őszibarackkal.

Este Józsa, Flóra rendelkezése - kérelme - szerint itt alszik.

Délben forróság, de vacsorára - hideg sonka - begyújtjuk a kandallót, s jólesik a művi - emberi - meleg.

Július 25.

Délelőtt Józsa mégis áthozza az erdélyi rokonait. Szép szál fiú, szép asszony és okos - megpróbált tekintetű férfi fia. Hidegülés a román és a magyar intelligencia közt: óvakodás, hogy a kényes - a fájó - pontokat érintsék.

Bukaresti autóbuszon, ha két ember - akár csöndesen - magyarul beszél: az utazóközönség elnémul, figyel. Kíváncsian, ellenségesen? Ez sem derül ki.

Délután előbb Ikáék a rengeteg csomaggal. Bálint a már szimatot kapott kutya módjára szaladgálja be a házat, a kertet, főleg a zugokat. Megtalálja, kikeresi a pad alatt a szerszámládában a kalapácsot, megszálltan ütöget mindent, de rögtön megtanulja, hogy a kőasztalokat ne kocogtassa, mert eltörhetnek.

Öt óra felé Flóra, Bandi (Wessel) kocsiján. Laciról persze ismét, meghatottan, de már - tréfálkozva is idézgetve az emlékeket.

És Margo (Dard). Tegnapelőtt voltak együtt Párisban. Elképesztő nagy összegű nyugdíjat kap (mint volt adminisztrátor orvos), el se tudja költeni - már-már okosan elajándékozni sem. Iszik, magányban s utazik, magányosan.

Délután Pálóczy Erzsi a két szép fiával. És Kodolányi Lászlóék (Akaliban tanyáznak).

Este négyesben Liptákékhoz vacsora után. Ők meg párosban utazgatnak külföldre, páros magányban, most már kétszer is évente. Tavaly Capri és Jalta, az idén Dalmácia és Barcelona, félsüketen, mankóval, mázsán felüli súllyal; fényképezőgépekkel, Pulcsi vesebajával és gerincfájdalmaival.

Rengeteg ember fordul meg most is a házukban. „Nem volt, aki ne melletted beszélt volna” - a román ügyben. Ennek tükörképeként a képtelen állítgatások sorozata: hogy is volt lehetséges az én „kiállásom”.

- Pethő részeg volt, úgy adta le a cikket - ez volt X. magyarázata, illetve bizalmas információja. Tehát még ő is ilyen példa lehet a felelőtlen (s romboló) pletykálkodásnak, a „jól informáltság”-ban való díszelgésnek.

Bandival egy szobában alszunk. Beszélgetünk még, de - Nantes-tól Tihanyig vezette a kocsit - mondat közben szunnyadt el...

Július 27.

„Journée remplie” - maga Rousselot mondta, holott csak a felét ministrálta végig. Ők - Yvonne-nal - fél tizenkettőkor érkeztek, kocsin, Párisból ugyancsak, de - Strasbourg, Augsburg, Salzburg, Bécs - megállásokkal. Ebéd, Ikáékkal is. Jean szieszta helyett sétál. Engem máris lehív Flóra: Amerikából Nagy Károly, feleségével, lányával, Csergő Miklóssal és még két magyarral. Komoly beszélgetés az eddigi s elkövetkező föladatokról. Vigasztalóan okos és művelt emberek. Alig mennek el: Boldizsár Iván és Josette. Velük meg - hazai - kedvezőtlen gondolatalakulásokról. Quetta cikkéről a *Nouvel Observateur*-ben. Itt maradnak alkalmi vacsorára parasztsonka, saját termésű (jó) bor, tűz a kandallóban: ha ránk szakad még egy háború, ezt az estét emlegethetjük (s ezt a napot): az volt a béke!

Július 29.

Az alsó lépcső korlátja után tegnap megcsináltam a felsőét is. Ma kora reggel lementem, hogy még egyszer kipróbáljam. Úgy jöttem föl, mintha komoly szakembertől kaptam volna dicséretet.

Különben elfecsérelt nap: Flóra versválogatásának „helybenhagyása” az Illés Bandiék által sürgetett antológia számára.

Ötkor Pozsgay Imre, Ilonka és - most érettségizett szép szál lányuk.

A „jövő embere” lehet, ha így megy a jövő.

Az elkövetkező gazdasági nehézségekről.

A szellemi élet mulasztása.

Ha van miért, minden közösség összébb tudja húzni a nadrágszíjat.

Itt ma azonban mit jelent a „közösség”? Tartsam az érdem nélkül szerzett kiváltságomat?

Július 31.

Hajnalban már - Segesvár. De most szinte hangos-színes filmként pörög az agyban, ami délután fél négy után történt. A berohanás a kocsmaudvarra, aztán a menekülés át a falun, ki a határba.

Hol pillanthatta meg, hogy nyomában a kozákok? A falusi kálváriák példájára lehetne kis emlékműveket - ájtatos stációkat - fölállítani azon az útszakaszon. Hány relief is kellene kellő szöveggel? Egész addig, amíg bele nem döfték a dárdát. Nem, addig, amíg ki nem zsebelték, le nem rángatták - a még meleg s a tán még élő! testről az inget is.

Délben ismét Rousselot-ék. Ebéd után tréfás ünnepélyességgel a nemrég újjáalakult Académie Mallarmé - melynek Guillevic az elnöke - levelező tagjává választott. „De hol az okmány?” - „És a medaille!” - Tu les aura dès que..., - legyen ez egy újabb ürügy a párisi útra.

De - szerencsére - hahotázásba fullad ez is - éppen délután öt felé.

Majd Józsa, lányával, jegenyetermetű szép szál vejével, unokájával befőzni való barackot és ringlót szedni. Mindnyájan fölvonulunk. Vékák telnek.

A rokonszenves vő annyira finnugor nyelvész, hogy - szamojédül is tud. Jupi (a feleség) olaszul felel Yvonne-nak (mert hisz negyed olasz).

Közben feljön Nelli is, karján a kis Szabolccsal és a maga angol tudásával. Lábunk körül Bálint csacsog. Keverül hát szelíden a bábeli örökség.

A „korai lefekvés" - mert Flóráért már hajnalban itt lesz a pesti kocsi - jóval tíz után.

Augusztus 2.

Flóra nincs itt - minden holmim, dolgom után magamnak kell járnom, lépten-nyomon beleütközve valakibe. Kérdezősködés, sürgés-forgás tehát az egész házban: attól lett zsúfoltig tele, hogy ő hiányzik belőle.

Estefelé az első - már csonttörő öregségi tünet. Teljes hosszomban elvágódtam, leestem a lábamról, mintegy a Kaszás első suhintására. Átrendeződött az egyensúlyérzékem, így kellett tudtul vennem.

A kerítés melletti szöllőtőkék szegélyezte út elé odatettük a már kinőtt járókát, Bálintnak tiltó fául. Naponta nemegyszer átléptem, vagy elkerültem.

Ma a szürkület kezdetén fél fordulattal mentem volna el mellette. Máris a földön, nem kis rémülettel nemcsak a zuhanás közben, de utána is.

A sípcsonton végig cafatokban a bőr. Vér alig, de jókora fekete foltok. Kimosom. Maricinek van sárgás fertőtlenítő pora.

Föl a szobába. Nem is kellemetlen azzal csitítani a sziszeghetnéket s hessegetni a lelki utóhatást: - milyen szerencse, hogy nem történt meg, ami történhetett volna.

Flóra nem sok idő múlva. Győzködnöm kell, hogy ne a kórházi orvost hívja, tetanusz elleni oltást nem kell-e adni?

Józsát telefonálja mégis ide.

Szépen kimossa a sebet, eléggé csípős oldattal. Gézt teker rá, épp a fehér sebhely (fehéres mélyedés) fölött, ahol Déryék házában az a vihar vadította kutya úgy megharapott, egy húsdarabot kitépett, a csontig, hogy nem találtuk. Megette.

Augusztus 3.

Délben Czímer József és Zsarnay Erzsébet, jó hangulatban mint velük mindig - az én maszek külügyminiszterkedésemről. Szemléletváltozás - országosan már? Még vége sincs az ebédnek: Varsányi Gyula Ausztriából. Egyetemi tanár, kisebbségi szakértő, újra erről a kérdésről készül könyvet írni.

A dán-német viszony lehet példa (s a biztatás), hogy képzelhető megoldás? A németországi dán kisebbség iskoláiban dániai tankönyvekből tanulnak, a dániai németekében németországiakból. A tanárok is a másik országból valók; a diplomák itt is, ott is érvényesek.

Ötkor Vas Edit kocsin értünk. Királyék, Pethőék, Fazekasék.

Pethőék rögtön külön. Átadtam neki mégis a verset, ráhagyva, ő döntsön mintegy nevemben is, kívánatos-e a megjelentetése.

Kellemes vacsora - velő, máj! - és gondolatcsere, itt arról, hogy amit (rám mondva) nacionalizmusnak mondtak, kezd nemzeti tudattá alakulni.

Augusztus 4.

Búcsúebéd Rousselot-éknak. Mennyire vidámak, szüntelenül még a magyarországi környezetben is! Kritikus szem - Yvonne-é főleg -, de ami jót lát, attól rögtön csillog. Jean, mihelyt begyújtja a motort, kézbe veszi a kormányt, mintha a dalolhatnékját is begyújtotta volna, csaknem minden alkalommal dalol legalább egy áriát.

Mariska kitett magáért. A halleveséből Jean háromszor is merített magának. De a halak is: délicieux! A szokásos rikongással!

A nemzetiségi kérdés. Ők hozzák elő. Rossz véleményük a szlovák írók alkalmazkodó képességéről.

Négyre kint Pécselyen Józsáéknál, előbb a házban, aztán föl (félig gyalogolva) a cellier-hez.

A pince - 1827-ben épült - valóban évről évre meghittebb, testhezállóbb lesz.

Hat helyett így fél hétre Liptákékhoz. Nem hatan ülünk az asztalhoz, hanem legalább tizenöten. Rudnyánszky István Párisból, itt van három hétre a szívkórházban. Strauszék. Topolánszky Évi, félig ismert fiatalok.

Rudnyánszky mellett ülök, rögtön a helyzet taglalásába mélyedve.

Még be is kereteztette az *image d'Épinal*-t, amit a chatou-i *marché aux puces*-ön nézegettem - már akkor megvettem? *Bonaparte touchant les pestiférés.* A francia tisztek között az egyik valóban Andréssy - aki Follain (a mindentudó Napóleon-kutató) szerint nemcsak Egyiptomban volt valóban ott, de a pestiseseket látogató főtisztek között is. Mi történt vele? Hol esett el? És valóban az Andréssy csakis Andrássy lehet? Még egy ismeretlenségből fölbukkanó s ugyanúgy visszamerülő magyar, akiből történelmi alak lehetett volna.

Zuhogó esőben hoznak haza bennünket Rousselot-ék. Érzékeny búcsú és fogadkozás, hogy ezt most már gyakrabban kell ismételni.

Augusztus 5.

Peuser Lóritól (mint orvosától) kérdezte meg egy fiatal veszprémi vegyészmérnök, eljöhetne-e hozzánk, mert vérrokonok vagyunk.

Nyúlánk, jó arcú, huszonnyolc éves ember lép be. Apám egyik nénjét az ozorai kovácsmester vette el, Schneider József (?). Apám nála is inaskodott. Ennek egyik lánya, Annus (nekem tehát unokatestvérem) férjhez ment egy állomásfőnökhöz. Apám temetésén, az udvarra tett koporsónál állván (az első sorban) mondta el: fia a Ludovikán minta tisztjelölt. Ennek fia ő, Bodnár (másik nevét nem is kérdeztem) a fölmerült rokon.

Értelmes, jó modorú. Szerinte még az apjára is hasonlítok. (Teljesen a Kállayakra ütök a valóságban.)

Flórát igazánból a rokoni szövevény, a Szondi-féle génkutatás emlékeként.

Este Jani Lajos mostohalánya, a szép székely arcával, a már kopaszodó francia férjével (a sorbonne-i esztéta Charmet egyetlen fiával). Közben épp lefejthetem a tavalyi maradék bort, már üvegekbe.

Augusztus 6.

Derűs vasárnap, munka délutánra halasztva. Kellemes teával az idegzetben, fönt a kis toalettasztalra kirakott füzet előtt. „Egy ember Tokodról, levelezésben van veled, azért jelentkezett” - így a belépő Flóra.

Se a névre, sem az arcra nem emlékszem. Korombeli bőbeszédűséggel közvetlen férfi, tudós fiával, két kis unokájával.

Verseket, regénytöredéket küldött tán még tavaly, s - reklamációjára - megköszöntem.

Ezekről. S hogy nézném át, ami még az irattáskájában van. Oly fáradttá, csüggedtté tesz a jelenet, hogy hosszan-hosszan elhallgattam, végre élettörténetét is. Tizenhat unokája van.

Alig mennek el, Passuth Krisztina és Józsa s köréjük persze Ikáék is. Őket meg én tartóztatnám. Az ismeretlenekkel való társalgás kimerít, az ismerősökkel való pihentet. Megtölt. Ha pletykákkal is, Charaire-ék helyzete, és hogy miért bocsátották el Molnár G. Pétert a *Népszabadság*-tól, azaz helyezték kényelmesebb állásba a Színháztörténeti Intézetbe. Tanulmányadathalmaz a született rosszakaratról.

A vámon „tartóztatták le” (csak föl), mert filmtekercsen tilos irodalmat akart kicsempészni. Ami másnál hőstett volna, itt megtorlandó bűntett. Aztán: azért csinálta, hogy még ellenzéki hős is legyen; hogy külföldön szamizdátvezért csináljanak belőle. „Így lesznek (a világ új fordulatában) Saulus-Paulus-gyorsasággal belhoni sztálinistákból külhoni nacionalisták!”

Közben egy szó sem arról: lendületes tollú színházi kritikusról dönt a „közvélemény”. A színdarabokhoz nem volt érzéke, de a színelőadásokhoz igen nagy. És - jól iskolázott tolla úgy volt (már én is voltat írok), szellemes, hogy tartalmas. Úgy népszerűsítő, hogy szakszerű.

Augusztus 7.

Este fél hatkor Ikáék vissza Pestre a gyerekkel és Lacival. Ugyanakkor Wessel Bandi a nantes-i volt titkárnőjével - akire az üzemét hagyta - Annival. A nagy fenyő alatt, amíg el nem mennek a Zöld Hordóba vacsorázni. A francia jólétről. A munkanélküli segély a fizetés 90%-a. „Insensé”, aki nem használja ki, hogy magának „maszekoljon”. De épp ettől a fejlődés - az athéni demokrácia felé, ahol a nehéz fegyelmet kívánó munkát éppúgy idegen rabszolgák végezték, akár Franciaországban (és most már Nyugat-Németországban is), a „vendégmunkások”. Miért nem fognak ezek föllázadni? Mert van hova „szabadon” hazatérhetniük, anyagilag is némileg fölszabadulva. Tehát bízva még az ilyenképp demokratikus szabadságban is.

(Vers - a *Kifőzött koponya* - igen rövid idő alatt.)

Augusztus 8.

A halál „álom”. Afféle délutáni szundításnak kívánom még. Ott legyek még a vacsoránál, a komolyabb elszenderülés előtt.

Délután Keresztesék svájci rokona, mérnök, erdélyi, székely, 56-os. Mit kellene csinálni a románok 1980-ra máris szervezés alatt álló propagandahadjárata ellen, hogy Erdély 2500 év óta az övék mint a dákok utódaié? Ellenpropaganda irat vagy tudományos mű.

Közben Wessel Bandiék - ők is belekapcsolódnak. Majd Keresztesné.

De aztán az igazi pörkölt elkészítése erdélyi módra. Marhahúst fehér borban főzni, de legyen benne disznóláb is és - hagyma, kakukkfű.

Közben Máténé Ilonka: lent kialudt a villany, itt a szám, telefonáljunk, azaz Flóra (mert ő, Ilonka nem jól hall). Hosszas próbálkozás után (Ilonka szinte szívességből marad), mert a szám rossz. S végül a jó szám: már más is bejelentette a hibát; megjavítják.

Minél ismertebb nevű valaki, annál természetesebben kérünk tőle szívességet (vesszük el az idejét) olyan dolgokban, amire mi magunk alig áldozunk valami fáradságot. Azt hisszük, neki könnyebben megy (ha annyit végez), több az ideje (ha olyan gyorsan csinálja), és több rá a szerencséje (mert hisz mindenben szerencsés, ha egyszer „híres").

Bandi sokat forgatja kezében a hengeres réz kávédarálót. „Vidd el." Nem, nem. Itt is hagyja s azt szűröm ki (önkínzásul ilyen kis dologból is), nyilván kevés értékűnek tartja.

Augusztus 9.

Délelőtt Lányiné, fiaival, unokaöccseivel.

Délben - ebédre - Rudnyánszky István. Rudnyánszkynak családjából anyja - R.-lány - még bárói ág is sarjadt. Rudnyánszky Gyula, a költő: az anyai nagyapja. Komlós eleget emlegette, de Pándi néhány ellenséges sorral kitörölte előbb a „haladó" irodalomból, aztán az egészből. Rudnyánszky Endre, aki Kun titkára volt s tán vele együtt pusztult el, a nagybátyja.

Riportjai Korzikában, melyet tojáshéjként szálltak meg a franciák, a kéjszállodáikkal, majd elfranciásítanak a *pieds noirs*-ok a belső terméketlen területek megjavításával s megszállásával.

Jó szemű; közérthetően tömör.

De az üveg Napóleon-konyak, amivel belépett. Az egyik - százéves - szép csobolyóval kell hát kilépnie. Négy óra felé.

Estefelé Molnár Vera - utaznak már vissza Párisba. Biz nem tudtuk visszaadni a vizitet.

Este váratlanul T. a Felvidékről. Janics Pesten volt, szeptember 9-én tud ismét átjönni.

Néhány perc múlva Halász Péter (a *Honismeret* szerkesztője) és Csorba Csaba (fiatal történész) meg egy fiatal nő. Hosszú, komoly s mégsem borúlátó beszélgetés Erdélyről, általában a határon kívüliekről. Éreztem, hogy kimerít a már-már előadásszerű beszéd, de erőt adott (még a zsibongást is elűzte), hogy jól befogadó elmékre hatott. Az előző évtized magyar szellemi életének végeznivalója: közös tudatba fogni a 15 millió magyar anyanyelvűt, s visszaadni nekik az emberi méltóság - az egymás iránti felelősség - tudatát.

Augusztus 10.

Délelőtt a Gelkától, beállítani a tv-készüléket (még Ikáék telefonálása szerint).

Az idősebb jellegzetes mély zalai kiejtéssel. Igen készséges; megérzik, hogy figyelmeztethették, hol lesz munkája.

Az árlapot Illés Béla névre tölti ki. Flóra helyesbít, hogy nem Béla, hanem Gyula. Csalódott föltekintés.

- Illés Béla már tíz éve halott.

Az udvariasság csak egy centit csökken.

- Úgy is jó, kérem.

*

Ebéd után egy sudár negyvenes nő, a Partiumból. Kölcsey és Erdélyi Szilveszter leszármazék. A könny pillanatonként a szemét kísérti. Mert hogy „mit jelent tudni, hogy rajtunk tartják a szemük”.

Négy órakor Kántor Lajos Szigligetről, Pomogáts hozza kocsin.

A szétdarabolt szellemi életre példa: ha az erdélyiek együtt vannak az egésszel, Kántor szellemi vezető. Így végződik a - megalkuvók közt? Az élet szükséges megalkuvásának légkörében.

De a „boldog”, a készséges megalkuvók! Ideát például. A „hivatalos hely” utasítást adott, mutassák be az információs szervek a magyar-román helyzetre vonatkozó anyagot. Véleményre tehát. Erre azok máris minden ilyen anyagot maguk letiltanak.

A tv elnöke - valami Nagy (?) maga csonkíttatta meg a Balogh Edgárral készített beszélgetést. „Mi volt magyarországi útján a legnagyobb élménye?” „Hogy találkoztam Illyés Gyulával.” - Kivágni, az egész passzust kivágni! - tiltották ezt a részt olyan hangon, hogy majdnem fegyelmit kapott, aki egyáltalán bevette. Erdélyben ez már úgy terjedt el, hogy a magyar kormány ismét fél térden áll Bukarest előtt.

Később Szitás Erzsike.

Aztán hét óra felé följön Kántorné és Pomogátsné is.

Sötéttel mentek el.

Augusztus 11.

A nyolcvanévesen is kedves, okos, tartalmas szavú Tóth Kálmán - reggel tízkor; munkából döcögtet le az emeletről a ház elé. Negyedik kiadás előtt a vitorlázásról írott könyve. Bár a miniszter - noha régi vitorlázó - nem *mert* előszót írni hozzá. Azaz nem merte aláírni a készen eléje tett előszót. A következő óra tárgya: az ösztön a népi építészetben. Miért vizsgálandó? Mert a művészet és építészet hasonlóan inkább az ösztönt követi, mintsem a (látszólagos) ésszerűséget. A madarak fészke ezért úgy praktikus mindig, hogy szép is. A nép építészete ezért hasznos és ugyanakkor szép. A műépítészet azért téved el a gyakorlatiasság terén is, mert szépösztöne nem működik. De hogyan lehetne megközelíteni tudományosan - pszichológiával - az ösztön és a szépérzék összefüggését - ebben konzultálná Kálmán Flórát. Betegségemre (sebesült lábam kínjaira) hivatkozva mentem ki magam, és sántikálok föl az egyre meredekebbnek tetsző lépcsőn.

Délben Pali, kompjuterpapírral.

Délután (négytől hétig) a győriek. Görgeyről, Kossuthról, egyfolytában „egyetemi szintű előadás is lehetett volna”.

Augusztus 12.

Levél, végre, Juhász Ferenc esküvőjére. Tréfás szerencsekívánattal, de komoly céllal is: oldódjék föl a legutóbbi együttlétünk feszültsége. A nagy költők gyermekes fajtájából való, beleértve a komolykodásait is a felelősség dolgában. Tapintatlanságai is gyermekiek. Örömmel lett szerkesztő, de nyilván máris keserüli. De hogyan kijutni ebből a labirintusból?

A többi levél: elhárítás. Interjút adni mégoly lelkes (könyvet készítő) tanárnak, megtárgyalni az én erdélyi bemocskolásomat Hajdú Zoltánnal megannyi gyötrelemnek áldozott nap.

Délben egy nyíregyházi diák, Pethő Sándor. Mondat közepéből kell fölkelnem s lemennem. De vigasztaló: van tartalmas lelkesség is. Irodalomtörténésznek készül, melyiket tanulja meg a már ízlelgetett öt nyelv közül?

Délután Pethő Tibor telefonja. Kedd délelőtt idejön Pestről. Megbeszélni egy-két dolgot. Utolsóul említi a verset (a *Közügy* címűt). Tehát még az is - szemet szúr? De hol, kiknek? S miért? Az udvarias cenzúra az átláthatatlanságával aláz meg. De - ellátnak vajon a látnivalókig a végrehajtóik is? És ha nem, ők mit éreznek a megaláztatás helyett? Milyen ügyközösséget? Ez már nyilván annyira hit dolga, akár a vallásoké. Ezért nem boncolható, ez sem.

Augusztus 13.

Teljesen hétköznappá törlődött vasárnap. Rossz idő: tiszta ég hát véletlen hozta látogatóktól.

Két nap óta tartalmatlan, de kimerítő munka: a *Nyitott ajtók* - műfordításaim - új, kétkötetes kiadásának tömérdek kefelevonata. Oly rég csináltam, magam is már olvasóként élvezhetném.

No, élvezem is. Napló, gyorsfényképek egy világirodalmi utazásról. S az idő ugyancsak rostál. Cocteau! Milyen üres lett. S mind a handabandázó, a magakellető, a riszáló. De a román balladák hogy ragyogtatják a karátozás előtti aranyat. *Éluard a beaucoup perdu d'autorité? Il regrend.* [25] Negyedét elhagyva (egy kötetre sűrítve) ott lehet ez a kötet is - mégiscsak - a testamentumban.

Este Dávidék. Az öreg Laci és a fia Laci s az asszonyok. Mária mellé a meny és a kétévesként is szinte felnőttként társalgó - gyönyörű - unoka.

Augusztus 14.

A seb már alig fáj, de nehezen gyógyul. A három hosszabb var vastag is: bennük van a körülnyírt géz.

Korrektúrajavítás.

Flóra telefonon előbb délben Ikáékkal (jól vannak), aztán Aczél feleségével Böbéről.

Valamivel később Aczél, engem keresve. Nehéz napjai voltak, nyolc kilót lefogyott, lelkileg is voltak rossz érzései. De bélhurut. Mennek Németországba a hét végén. Ha visszajönnek, Arácson lesz még egy-két szabad napjuk. Nagyon jó volna már beszélgetnünk.

„A versed ügyéről is."

Tehát nem közölhető. Ha „ügye" van.

A könyv betiltása, most az évben írt legjobb - s fontosabb - írásom betiltása.

Holnap tehát ezt fogja megmagyarázni Pethő Tibor.

Hallgatólagos megállapodás volt, hogy a külföldiek előtt - még a jó ismerősök előtt sem - beszélek a cenzúráról.

Sújt valakit még úgy, mint épp engem? Netán épp az udvariasságom folytán?

Ezt üzenjem majd vissza - „hivatalos-barátian" - Pethő Tiborral is?

---

[25] Hogy Éluard sokat vesztett a tekintélyéből? Visszaszerzi.

Flóra máris vigasztal: az egészséged! Örüljünk, hogy élünk, s így tudsz dolgozni. - De mi végre?

Igaz, ha komoly ellenállást mutatok, a *Beatricé*-be burkolt részletek se jelenhetnek meg. Pedig azt - a *Kortárs* 7. számát - máris másolják.

*

Mire juthat a közíró, a jelenben. Mire juthat a költő, kiszolgáltatva a jelennek.

Az alábbi vezércikket Létay Lajos írta az *Utunk* augusztus 4-i számába.

Ki mondhat ítéletet - dehogyis fölötte - csak róla?

Pusztán a korszak adataként álljon itt: mint keverül egybe a szabadság két költője s egy diktátor. Mint lesz az előbbi kettő mellékalak az utóbbi szobrán.

Augusztus 15.

Pethő Tibor, a fő érvemre, mely voltaképpen Aczélnak szól - hogy legfeljebb már csak egy-két évem van hátra - mélyet bólint: igen, ezt beláthatnák.

Kocsin jött le, megbízásból, fogadjam el, hogy azt a verset nem lehet most közölni, főképp nem a *Magyar Nemzet*-ben.

Az „általános" vélemény fönt (tehát többen is látták), hogy a vers nagyon jó, de hát... Öt-hat kényes pont. Elhűlök az „érzékenységre". Azt mind magára veheti a román államfő. De vele együtt legalább harminc hatalmaskodó. S ha magára veszi - megint egy típus által beszennyezett véres inget vesz magára.

Pethő Tiborral hosszú - okos eszmecsere -, kettőnk közt nincs vitaanyag.

De a politikai helyzet.

A Brezsnyev-Kádár legutóbbi (krími) találkozón végre az oroszok is áttanulmányozták az erdélyi kérdést. Szeptember elején szovjet-román megbeszélés lesz, Ceauşescu mellé oda kéretik a fontosabb román vezetőket is, Brezsnyev vezeti a „tisztázás"-t. Ismeri az én cikkeimet, a *Luceafarul* támadását.

A napon a ház előtt ülünk, jó egy liter betöltődik a poharakba.

Féja meghalt - mondja -, hagyja itt búcsúzáskor a hírt.

Rögtön utána váratlanul Manchesterből Kabdebo Tamás (a könyvtáros), Venezueláról, majd mi is hozta haza. Egy diákkori álom! A Dunán végig csónakon a Fekete-erdőből a Fekete-tengerig. Szülővárosáig, Bajáig már megtette, most egy angol barátjával akarta befejezni. De csak Mohácsig jutott, a határon nem engedték át - a kislánya nélkül. Mert az is bele volt írva az útlevelébe. Új útlevél pedig, amiért Pestre visszatért - Londonon át legkevesebb két hét.

Véletlenül kitűnő ebéd - maradékokból. De még saját termésű kukorica is.

*

Kis Ferenc meghalt. Fényképen olyan arca volt, mint nekem. Fejér megyei parasztivadék volt.

*

Alig megy el Kabdebo, a régebbről bejelentkezettek: Veress Bulcsu és Hámos László New Yorkból. Csoóri sajnos nem jöhetett velük (vonaton), beteg, kórházban.

Beszámoló az amerikaiak által indított Erdély-védő mozgalomról. Az ellentétek. A kard-ki-kard vitézkedők (Kanadában) és a mazochista visszahúzódók a magyar „nacionalizmustól". Ha minderről én írnék egy kioktatót?

Közben Józsa, az egy hónap alatt megírt drámájával és egy „tűzkutyá"-val.

Nyolckor megy Füredről a gyors.

Tizenegytől fél nyolcig egyfolytában: bizony üresre fáradt a fej, mert hisz nagyrészt nekem kellett beszélnem. Lefeküdni is fáradt lettem. De még ülni is, gondolat nélkül. „Kikapcsolódni" úgy, hogy nem is élek, ez lehetett volna a pihenés.

De az agy csak zakatolja a hiábavalót. A könyv, a *Luceafarul*-nak írt válasz, most a vers letiltása: fél év alatt három ilyen cenzorcsavarás rajtam. Akit kint-bent fő alibiként emlegetnek - emlegetnek látványul -, hogy nincs cenzúra.

*

Pethő megbízásának magva - amivel még ma vissza kellett Pestre utaznia - ígértesse meg velem: nem küldöm ki külföldre (fordításra) a verset. „Mert ha igen, engem milyen rangra emelnétek a Színháztörténeti Intézetben?" - ez volt a nyelvemen. Nem mondtam ki. A *Népszabadság* főkritikusára vágott volna, akit egy kéziratcsempészés kísérletéért ilyesmivel - büntettek mostanában.

Augusztus 16.

Döng a ház. A földszinten a WC-zuhanyozóban veri-vési karnyi vascsővel a falat, kézmosót szerel föl a fiatalon galambősz Fülöp Zoli; akinek édesanyja még főzőlányként járt hajdan a házba. Megszakított munka, mert tanítónő feleségével nyaralni voltak (Tihanyból) gépkocsi-jukkal egy hétre.

- No, milyen a világ a határokon túl?

- Magyarországon jártunk mindvégig.

- Úgy búcsúztál, hogy Erdélybe mentek.

- Oda is. Magyarul beszél ott is mindenki. Látták, magyar a kocsi, jöttek hozzánk kezelni.

Aradtól el a Gyilkos-tóig voltak, onnan visszajövet Kolozsvár, Nagyvárad. Sátorban aludtak.

- Rossz az ellátás, igaz?

- Nem tapasztaltuk.

Mindent innen vittek.

- A kenyér meg akár nálunk.

*

Délben Flóra egykori tanítványa, majd tanártársa, Clark angol egyetemi tanár felesége, Szigeti Bori. (Annak az asszonynak mostohalánya, akihez József Attila az *Ódá*-t írta.) Trinidadban (?) él három gyermekével (egyik közülük örökbe fogadott néger) - kétévente jár haza. Fia, ez a most vele jött angol fejű kisfiúcska is jól beszél magyarul.

*

Meghívás szept. 1-re Ábrahám Kálmántól Siófokra.

*

Délután a tv-sek, tízperces fölvételre, gyerekeknek, meseműsorban: Megígérték (a nyomatékos kérésre), hogy csak négyen lesznek. Tizenheten jöttek, jó részük csak azért, hogy állandóan csattogtassák a fényképezőgépeiket is. Míg meg nem kértem őket, hagyják abba, zavar. Tündöklő a nappal, nyilván ezért jöttek le ennyien. Miért ne tennék, a gondolatot is elsuhintom, hogy ha egyszer még kiszállási és napidíjat is kapnak érte. De közben országszerte azért rothad a fákon a gyümölcs, a kaszálókon a fű, mert oda nem kerül ember.

De mind rokonszenvesek, buzgók. Vidáman, természetes járandóságként fogadják Flóra süteményét, málnaszörpét, udvariasságát.

Augusztus 18.

Négytől Veress Péter (a párisi követ) feleségével, Erzsivel. A szellemi nívó köztük a tartós kapocs, a kezdeti (nyilván) eszmei összehangoltság után. Jó megjelenésűek. Értelmességük járulékaként nyíltak. Úgy tehát, hogy szavuk hiteles *pro*-ként is.

Péter (nem tudok szabadulni valami szívbeli melegségtől, valahányszor kiejtem a nevét, a Veressről a Veresre emlékezve), székely származék, Csík megyei.

Lent töltött egy hetet. Tárgyilagos képet hoz vissza a keretében is. Három rétege van a (hol kétmilliót, hol két és fél milliót mond) magyar kisebbségnek. A befelé fordulva kitartók s így új európai rendezést remélők; a józan helyzetelfogadók; a „janicsárok" (az ő szava, mentő mosollyal, hogy még mindig ez a legérthetőbb kifejezés).

Ha ma lenne népszavazás, igen sok magyar anyanyelvű már nem kívánna gyökeres változást: a mai állapothoz köti az érdeke, a kompromittáltsága.

Közép-európa nemzetiségi viszályait élezni, ez ma az USA fő külpolitikai vonala, Brzezinski elméletei alapján.

Még két évig marad követ Veress. Eddig a franciákkal való szellemi érintkezés terén a legeredményesebb (még most az utóhatásaiban is) a mi párisi két hetünk volt. De az a jéghideg atelier! A követségnek van vendégszobája, mért nem fogadtuk el azt?! Bármikor rendelkezhetünk vele. Juhász is ott lakott.

Hoztak két gyomorfekélyt mulasztó gyógyteát, amivel már kint megismertettek. Ettől gyógyultam meg? Azaz vagyok kilábolóban ebből a betegségből?

Előbb a ház előtt ültünk, a gyümölcsöstál, a házilag készült sütemény körül. Esni kezdett.

A kandalló egyaránt adta a kellemes meleget (augusztus derekán) s a jó hangulatot.

Augusztus 19.

Frénaud levele, benne a Monique készítette fényképek a Bussy-le-Grand-i ház előtt. „Dommage que Monique n'y figure pas. Nous sommes très bien tous les trois, Flora superbe, et nous ressemblant à deux paysans de Somogy un jour de marché, (celle ou nous sommes penchés, en particulier, regardant dans ta main, je ne sais quoi, est très drôle.)[26]

Augusztus 20. Vasárnap.

Illés Endre naplójegyzetei a *Népszabadság* ünnepi számában. *A lecsiszolt kő* olvasása után: le kell tennem a tollat, ez az érzésem. Az a remeklés elcsüggeszt. Ugyanazon az oldalon E. Fehér Pál cikke a magyar múltról, emlékíróiról. Tollbénító ez is.

Délután Tivadar. Pestről jön. Ötletszerűen fölhívta Böbe lakását. Otthon volt. Négyszer operálták; amitől az étvágya megnövekedetten helyreállt - még vár rá pótoperáció. Egy-két órára engedték ki, két ápolónő közt. Az orvosa - Drobni professzor, kitűnő sebész - megkockáztatta az erőfeszítést. Jó ösztönnel. Az életerőt pezsdíti, jobban, mint bármely injekció.

*

Szent István napja. Gyermekkorom legnagyobb - leghőbb izgalommal várt, legtöbb élményben részesítő - ünnepe. Az ozorai búcsú napja. Sötéttel indultunk el Rácegresről, sötéttel érkeztünk vissza. Két kocsi zötyögtette alvás közt a körhinták forgása, a céllövölde durranásai.

Augusztus 21.

Álmatlan éj. Az ostromlásom persze ágyúkkal is folyik, s minden nap betörhetik a főkaput. Az apró támadások éppúgy izgatnak már. Tegnap este hirtelen éles fogfájás, az alatt a fog alatt, mely a felső híd egyik pillére. Le kell venni, föl tehát Pestre! A lábamról lejött az egyik ujjperecnyi var, de alatta gennyes pont. Belső ajkam nem ritka ebéd közbeni megharapása - ráadásként éjjel - a félszendergések kezdetén is hasonló harapás a nyelven.

És a vers - a *Pihenő* - végének befejezése és a kezdetének sikertelen átírása.

Mit adnék most éjjel, az ágyban forgolódva, ha reggelre mégis kimenne a fogam alól ez az orv fájás? Egyhavi keresetemet? Egy évit is, még többet - pedig ez még nem a kaput döngeti. Az életemet nem egészében viszi el, hanem csak két hetet belőle.

*

Lívia - „Lici" ahogy kedvesen kiigazítja - okos és (kemény tapasztalatok árán - és után is) jó magyar pártállású asszony, a hosszú román vita végén: alapjában kezdeni az (igazi alapú) önvédelmet. Valami szervezetet a nyugati könyvkiadás, lexikonszerkesztés figyelésére, hogy - udvariasan - kiigazíthassuk az ellenünk irányuló hazug (már „tudományos") hírverést. Ajánlott ilyet, Tarr Lászlót szemelve ki vezetőnek, de - elejtették. Figyelni s kiigazítani a lapok közléseit is.

Patkó Imre a kínai tapasztalatairól: négyszer járt Kínában.

---

[26] „Kár, hogy Monique nem látszik rajtuk. Mindhárman remekek vagyunk, Flóra nagyszerű, két somogyi paraszthoz hasonlítunk, a vásárban (különösen az a kép mulatságos, amelyen előrehajolunk és nézzük, mi van a kezedben, nem tudom, micsoda).

Pach Zsigmondról. Magától is megírta volna azt a - szerintük hibátlanul kitűnő - cikket. Tudták róla, ezért kapott mégiscsak megbízást rá. Mariska kitett magáért a kertben szedett friss zöldbablevesével. Ők vitték aztán haza, Pestre menet.

A tihanyiak szavairól: a *naponnand* nincs benne a köznyelvben, helye lehetne tehát benne is, a *napközben* értelmében. A *lét,* mint *eszmélet; „léten* volt még": ájulás előtt. Aztán a *rebec,* a *csáté* itt is; a *szodé,* a *hévizál.* Ezekre az árnyalt meghatározásokra nincs szó a közhasználatú beszédben.

Augusztus 24.

Látogatóba Szabó Lőrincné Klárához.

Most múlt nyolcvanhárom éves. Arca pirospozsgás, amerikai zöld nadrágkabát. Évek óta alig eszik, alig lát - tartja szolgálatában tovább is Flórát. Barackpálinkás üveg mellette, orvosi rendeletre, értágítóul.

De vesz a süteményből is, a Pestről hozott eperből is.

Olvasni? Nem képes.

De a szobában televízió van. Ez előtt el-elüldögél. De csak a fehér foltokat látja.

Jövet hozzánk csatlakozott (mert ránk ismert) egy lelkes irodalomrajongó, még Lázár Mária barátnője volt. Kláránál szállt meg. Bejöhet-e a szobába, csak hallgatni a szavunkat, némán. Ő beszélt oly lelkes-gyorsan szünetlenül, hogy - végül alig tudtunk meg valamit Kláráról.

A népszerű jugoszláv nudista fürdőhely színes prospektusát nézegettem. Lóci odament pótnyaralásra a feleségével és kislányával. Lóci is - ötven lesz!

Mennyi élményt, tanulságot szedett össze egy életen át Klára. S milyen kiköszörülten tud őszinte lenni. S mégis mit tudtam meg most tőle használhatót? Hogy örült szinte a Pestről frissiben kapott hírnek: temetésén alig volt tömeg, író még mutatóba is alig. „Mindig is..." - mit mond ezzel egy nyolcvanhárom éves száj?

Mennyivel többet közölt élményeiből még tanulságul is az éppúgy őszinte Margit. Hogy miképp nem fogadta be senki Tihanyban a vajúdása (a méhében már halott gyermek kilökődése) alatt sem, csak azért, mert az ura nyilas volt. (De jóhiszemű, mert meggyőzte őt az előtte tekintélyes Sámli (Schammel?) úr. „De én? Még a zöld ingét is undorral mostam, annyira csak családpárti voltam: féltettem a gyerekeket, hogy rájuk is átragad a Sámli úr szava, hogy most mindent föl kell áldozni.")

Augusztus 25.

Már délután felé - de őket mégis ebédre várva - Ikáék. Baj nélkül, egészségesen, tehát még vidáman is, a viszontlátás örömét foldva-toldva.

Ikán már látszik az állapota - főleg amikor testére tapasztja a szél az egybeszabott bő ruhát - de arcra egyre (lányosan) szebb. A védtelenség gyermeki szelídséget sugároz a vonásaiból.

A kis unoka rögtön, mint a szaglászva futkosó kiskutya olyan helyen, ahol már van emléke.

József itt van (Flórának ás), mehetünk hát végre a pincébe az évi borért.

Végül - jöjjön-e vagy ne az összezsúfolt kocsiban? - Ika is velünk tart, Bálintostól. Ölben, láb alatt demizsonok.

*

Gyerekkorom ünnepi - és világlátási - nagy hete: az ozorai búcsú után az Anna- és Lajos-nap Cecén. Szöllő, görögdinnye, nyikorgó új cipő, szoros inggallér. Unokahadak.

Itt most én vagyok - melyik nagyapa is? A gyánti? A Kállay?

Bálint még mindig bokortól bokorhoz nyargal, kutat, fedezi föl a világot.

*

Délután háromkor Rudnyánszky István, viszi föl Flórát, alkalmi utasként.

Ötkor Liptákék a veszprémi *Napló* tanár-festőművész-újságírójával.

Utána Ikával, Bálinttal, séta az új villák felé. Találkozás Lázárral. Szívbajos. Az orvossága - hatékony - reggel négytől este hatig a vízparton ül. A horgászbot varázsvesszőként mentesíti minden („de minden") gondolattól; s így gondtól-bajtól is.

Eszköz nyújtotta buddhizmus. Mennyei béke.

*

Este aztán a Pestről lehozott posta. Nagy Ferenc, Hőgye Mihály, Zilahy Lajosné levele Amerikából. S hogy ne emelkedjék egy centit se az önbizalom feszültségmérője, Márta rövid beszámolója az erdélyi protestáns lelkészek szebeni nagygyűléséről.

Ez megint a jellegzetes román „túlpolitizálás". L.-ről köztudomású - hisz köz- és pártfunkcionárius, képviselő is, hogy hitele semmi. Ilyen szájszennyező munkát nem a legfőbbre kell bízni. Az ilyen testület csúcsára jó szándékú - ütődött, vagy ténylegesen meg is ütött - mulyát kell ültetni. A rangban másod- harmadfokúak végezzék az ilyen föladatot. A testület így sugároz még valami hitelt is. (Rövid esszét írni, miért oldozható föl még a gyilkos janicsár is, ellentétben a szép szavú „taktikus"-sal.) Sütő is kapott fölszólítást hasonló fölszólalásra (ellenem), elutasította. (Esszét írni erről is: miért tehette? Nem az első ok, hogy őt nem úgy helyezték a testülete - az írók, az irodalom - élére, hanem a maga megedződött lábán jutott oda.)

Augusztus 26.

Hideg idő; szemerkélő, de folyamatos eső. Már délre meggyújtok egy öl „rebec"-szemetet a kandallóban; estig elfüstölög, kellemesre szelídítve a hajdani (aztán beüvegezett) verandát.

Délután háromkor Kiss Jenő feleségestől, Kolozsvárról. Nyúlánk, arisztokratikus külső, még a ruha is választékos rajta. Holott - jobban megnézve - áruházi szabványöltöny: a jó termet az előkelő rajta. Rokonszenvesen - hiszékenyen - lelkes.

Nyomában szinte Józsa, újabb tervvel a szellemi teendők dolgában. Ellához összegyűlnek Laci „fiatalabb" (ötvenes) hívei, az évi emléktalálkozóra, majd áthívnak engem is.

Este hét felé Flóra, egészségesen, kiszipolyozottsága ellenszeréül: az intézet építkezése már a harmadik emeletnél tart!

Augusztus 27.

Barna Péterék a két kisfiukkal (Ikáék baráti köréből). Az asszony Borsos-tanítvány volt, most gyermekpszichológus a művészeti hajlam (s fejlesztés) föladatával. A férfi - atomfizikus - nemrég jött meg Iaşi-ból egy tudós értekezletről. A román kartársak panasza: minden vizsgálatukat s kísérletüket a rögtöni gyakorlati alkalmazás föladataként kell végezniök.

Még el se mentek: Jean-Loup Charmet-ék, vagyis a feleség Szerényi Anikó (unokatestvérem, Jani Lajos fogadott, illetve mostohalánya) és a két fiú, akik - akár apjuk - jól értenek s meglehetősen beszélnek is magyarul. Tekintve, hogy Jean-Loup édesanyja is magyar eredet (ő meg Ferenczy Sanyi feleségének a nagynénje. Ezek révén ismerkedtek össze a fiatalok.)

Pincéjük van Akaliban s vele megbeszélendő gondjuk.

Anikó is mint pszichológus dolgozik Párisban, kórházban. Jó megfigyelő; csöndes tekintet, de mélyén még éles humorérzék is: ő meg anyja révén székely eredet.

Mint a mérleg két tányérja, úgy tudja összehasonlítani két életterének jelenségeit.

A magyarok, ellentétben a franciákkal, nem tárgytisztelők. Innen pazarlásuk, lustaságuk, műveletlenségük; sőt a rossz közerkölcs. Párisban pl. képtelenség orvosnak, de még csak ápolónőnek is „hálapénz”-t adni. Legfeljebb egy tábla csokoládét.

A hazai anyagpazarlás.

A megvesztegetések.

A franciák viszont emberietlenebbek. (Ez is a tárgyszeretetükből fakad, a „tárgyilagosságuk”-ból.)

Vacsorára itt maradnak a kandallóban sült krumplira.

Augusztus 29.

Tizenegy felé Hunyor Kati (Pólya Tibor unokahúga, Cs. Szabó legmeghittebb barátnője, (de barátja is) olasz autón, Svájcból.

Tisztázni végre a Keresztury - Cs. Szabó boldogtalan kosösszefutást.

Ebéd, jó hangulatban - jó rúgózatú elme, frissen forgó nyelv, remek emléktár ül mellettem az asztalnál.

Föl aztán a szöllőhöz, leszedni a körtét - azaz szedni két kosár és tarisznya körtét a roskadásig tele fáról.

Uzsonnakor egy-két lapkivágás, Cs. Szabó kinti helyzetéről az emigráns sajtóban.

„Laci fáradt” - nincs otthona. Bizalmasan közölt végrendelkezése: ne Angliában temessék el. Hol tehát? Itthon?

Újra a tervek végiggombolyítása: hogyan lehetne megindítani ismét, hogy itthon mégis kiadott könyve várja?

De hát én tavasz óta nem beszéltem egy fentibb emberrel, s ezután is bajos kéréssel jelentkeznem. Rögtön kérést kapnék magam is.

Öt után búcsúztatjuk a vendéget a kigördülő autójában.

Az itt hagyott lapkivágások közt Borbándi kitűnő cikke a Korona visszahozataláról. Föllélegeztető olvasmány: van publicisztika.

A lapkivágások közt a kanadai *Magyarság*-ban Mikes György mondata az *Ebéd a Kastélyban*-ról. „Illyés egész mondanivalója kárörvendő kézdörzsölés. A volt béresgyerek rosszakaratú vigyorral beleköpött a volt gazdája tányérjába.” Frey András pedig „...Illyés az emigránsokat is próbálta gyalázni... És ami a még nagyobb vétke: részt vett az elszakított magyarok elárulásában”. És: „Ez a magyar paraszt emberhez méltatlan (nincs rá jobb szó) ordenáré proli tempó nem zavarja az emigránsokat (Cs. Szabóékat), hogy Illyést úgy ünnepeljék, mint...” stb.

S most mért volna kedvem - különös elégtételem - végigidézni mind ezt a satöbbit? „Alávalóság”, „gyávaság”, „árulás” - ezeknek fő gyakorlója vagyok elég hosszú fölsorolásban.

Leírtam már (egyre esedékesebb) végrendeletemet arról, hogy ha lesz népszerű életművem: bevezetőül a föllépésemtől leírt legyalázásaim kellően összeszedett virágcsokra álljon.

*

Itthon: semmi hír, hogy a *Közügy* bárhol megjelenhessék. Vagyis bizonyos, hogy a „türelem” és a „majd meglátjuk” -: a cenzúra egyféle nyálkás kötele. Átolvasva a verset (késő este), hogy mi is benne az akadály, az a kényes csomó - amit az érzékeny zsarnokok nem nyelhetnek le -; hozzáírtam még egy szakaszt.

Augusztus 30.

A ebéd utáni gondolatgyűjtés után épp ülnék a kis kerek asztalhoz: Flóra hangja lentről, várnak.

Az egyik malomkőasztalnál Jean-Loup Charmet, Anikó, a két gyerek. A másiknál a kis Bálint a nevelő-udvartartásával. A fehér bádogasztalnál idősebb férfi, két leánykával.

Előbb az utóbbiakkal a dedikálás, több könyvbe is. Köztük egy *Puszták népé*-nek első kiadása, kezdetleges betűkkel benne, aki pénzt adott érte. Paraszt tehát, vagy munkás.

Charmet-ékkel órák hosszat tartó megbeszélés, kérvényfogalmazás a pénzügyminiszterhez. Eladták a Jani-örökségű családiház rájuk eső felét, no meg az akali pincét, s helyébe Dörgicsén vennének egy parasztházat. Külföldinek ez bajosan megy. Személyes kísérő levél tehát részemről (saját kezűleg), majd a kérvény másodszori átfogalmazása, legépelése.

Közben Kodolányi Istvánka egész családjával, gyalog föl, Paliék telkén át. Hét gyermekük van, öt sajátja, kettő az asszony első házasságából. Vallási meggyőződésből vállalják (szívvel-lélekkel) ami gyermekáldásban csak részesülhetnek. Az „újkeresztények” közösségének tagjai ők is? Nagy körteosztás.

Közben Józsa Tivadar újabb fogalmazvánnyal.

És a pécselyi asztalos, megbeszélni, hogyan javítsa meg a fürdőszoba ablaktábláját, hova szereljen új polcokat.

Megy a vonat! Gyors kapkodásban ki a kilenc Kodolányit a saját és a véletlenül idejött autókba. Csepeg az eső, hidegül a szél.

De fogalmazás még a tűzrakás, a krumplisütés közben is.

Kemama meg hova vitte sétálni Bálintot, ebben az időben, sötéttel?

Nyugtatók, altatóul.

Augusztus 31.

Az év legkeservesebb napja, eddig.

A fű lekaszálása.

Bozsgás és másodpercenként villámlás az agyban, le a bal szem alá. Megvakulok? Dermedtség, hogy ez az, ami Bénit lesújtotta.

De - másfél órás séta - botladozó bolyongás - a szöllők közt.

Kötél József és Jani (a fia) épp a pincénél.

Van még a borból, amit a hordó aljaként hagytunk itt. Töretlenül áttetsző.

A hányinger ellenszeréül. De jótékonyan hat az agyra is.

De szüntével - növekvő bozsgás.

Este felé Veress Bulcsú és caracasi Nyárády Miklós(?). Flóra - rosszullétem miatt - udvariasan elküldi őket, de mikor (hátrafordulva az ablakból) megmondja, kik voltak, megkérem, fusson utánuk.

S a beszélgetés mégis: hol szereti a klímát a füge, a nemes gesztenye.

Rövid idő után mégis megkérem őket: hagyjanak magamra a dadogásommal.

Aztán Józsa, kézirattal.

Nyugtató. Kikészített Noxyron.

*

Még két szakasz a *Közügy*-höz. Keresve, hogy mi „túl sok" benne, így érzékelem, hogy mi hiányzik belőle; mi fér még, azaz tartozik bele szerves részeként.

Szeptember 1.

Rossz éjszaka; nyugtató, és fejszaggatás elleni kevert por. Indulás reggel 9-kor Siófokra, a kompon át. Szél, hideg, ígérkező eső.

A Mahart kikötőjének fogadócsarnokában: Boldizsárék, Passuthék, Borsos, Keresztury, Görgey Gábor, Tamás István, Bertha Bulcsu, akikkel elsőkül kezet fogunk.

S a vendéglátók.

Ábrahám Kálmán (aki meghívott), megnyerő miniszteri viselkedés. Paraszti szép arc, de választékos nyugati öltözet. Felesége a születéssel kapott szépségét ízléses szépítéssel növeli - és fiatalon - kétszeres nagymama..

Hajóra invitálták az egész együttest a tó közepére.

Tanácskozás a Balaton jövőjéről. Ültetés programmal. A miniszter, majd két szakelőadó igen őszintén s hiteles adatokkal tárja föl, amit a hozzászólók vitaanyagul hozhattak volna. Így a „vita" gyorsan ment a cél felé: mik a valóban rögtön megvalósítható teendők.

Hideg ebéd.

Boldizsárral egy asztalnál.

A hidegtál körül: Görgey, Tamás István, Bertha.

Dideregtem, végül hoztak egy fedélzeti pokrócot, hónaljig beleburkolóztam.

Este Iván, Topolánszky, új feleségével, Évával.

Vizsgálatok. A vérnyomások jók: Flóra 145, én 105.

Szeptember 2.

Egy rossz óra kizökkent (de az önpusztítás fokáig) a „létmenetből" és három nap is olykor, hogy visszaemelgessem magamat, ezt az egyre ingatagabb úti szekeret.

Délben Józsa. Ika fölkiáltott, hogy itt van - nem hallottam. Flóra följött, hogy szabadban sütnek ebédre húst, ő is itt van. Azt hittem, ebédre is itt marad. Aztán Ika kiáltása, mikor (ebédre gondolva már) indultam: Már késő! Elment!

Telefonálás, kínos mentegetődzés.

Négyesben esszük a szabadban sült húst, ott lent, a sütőhelyen.

Este séta Flórával, a sötétben. Ezt kellene mindennap. De olyan gödrös az út (csak a volt tiszti főügyészig van makadámozva), hogy a bokatörés veszélye nélkül alig lehet lépni.

Film a kis tv-ben. Bergmann *Jeanne d'Arc*-ja. Zörgő csontvázzá tette az idő a filmet, a rendezést, - már-már a (nyilván akkor még kezdő) színésznőt.

Tihany, szeptember 2.

Kedves Aurél,

Dicsérjük az orvosokat, akik a saját betegségükről afféle hajónaplót vezetnek, azt ígérve, hogy a végső kikötőig!

Ami jó írásmű, az mind ilyen hajónapló. De ilyen minden művészi alkotás is. Hogy a befejező - a legizgalmasabbnak, a legtanulságosabbnak tetsző pontig hogyan jut el ki-ki, vagyis mindenki a Pályán - arról naplót (és leckét) nyújtanak a festmények is. Rembrandt élményei és gondolatai az öregségről, ahogy vásznain ránk hagyta, tartalmasabbak Cicero körmondatainál, Épiktétosz nagy szentenciáinál.

Mélyen megrázó, amit ebben a kis formájában is nagy könyvben azáltal mondasz, hogy valójában ábrázolod is a lelkiállapotot: a megállíthatatlan hajóút megannyi örök pillanatát. Kapj belőle annyi vigaszt, mint amennyit másoknak adsz!

Mindnyájan szeretettel ölelünk mindnyájatokat

Gyula

Szeptember 3., vasárnap

Tán sosem írom meg, vagy legalábbis nem olyanra a *Puszták népé*-t, ha az első részt nem olyan megalázóan adják vissza a *Magyar Hírlap* „felelősei". Még egy szakasz most - csaknem ugyanolyan ösztökélésre - a *Közügy*-höz.

Nem, ez a fajta cenzúra, ez a nyálkás-hináros, megalázóbban fojt, mint az acélhurokkal - egyenesen: tisztán - dolgozó. Azok mívelik az általtással bonyolított műfajt, akiket magukat is általtatnak.

Szeptember 4.

Délben Józsa a fogalmazvánnyal. Ebéd közben beszéljük meg: az ilyenféle írásban semmi líra, semmi, ami nem általános érvényű. Noha az indítéka nagyon is „lírai", és a még nem általános érvényűt akarja kifejezni.

Közben Pintér Pálné újabb gyűjteményt ír le emlékeiből - a gyermekkorban hallott pajzán történetekből ezúttal - ajánljam ezt is kiadásra, írjak hozzá előszót.

Ajándék csomag: két kis kerámia, saját arcmásommal, megzenésített versek. Dr. Szállási Sándorné.

Közben Ikáék már rakják a rengeteg holmit a kis Volkswagenbe; még a tetőre is kerül.

Induláskor Tangl Haraldné, a - hány évtized óta is régi „szomszéd" - Rácz Györgyné, Ella egykori legszívszerintibb barátnője.

Estig marad, a ház elől beköltözünk a kandalló, elé - ezúttal elégszer kiszellőzendő füstbe.

Híre aztán van. De kellemes, gyors szavú - színészi képességű - társalgó. Az Akadémia üdülőjében nyaral, remek filmképek az odajárókról.

Németh Lászlóról. Az utolsó hónapokban ő volt gyakran vele: sétálni vitte, bejárt hozzá.

Az *Irgalom* modellje Flóra. De hisz ez tudott dolog!

„No persze csak a karakter. Meg a könyörületessége! Antigonéi."

Szeptember 6.

A második remek nap! Egy lélek se a kapu felől, végül oly üdítően, hogy a sárgarigók eltávozása is pihentet. A ház előtt ülök (mert a szobánkban Flóra cihát vált, ágyneműt szellőztet), ölemben könyvvel, papírral, abban a hiszemben: tartós lesz a napsütés. De aztán pokrócban is remek. Olyan remek, hogy a 4-5 szakasszal megbővített *Közügy*-et is remeknek találom: a betoldás nem állította meg a *svung*-ot (amitől féltem). Munkakedv tehát, s ez a jó érzés különösen megmarad, sőt fokozódik, mikor Flórának segítek rendbe tenni az alsó kertben a *rebec*-et: fűrész, balta kielégítőbben villog a kezemben az ágakra, mint a legfrissebb mondat a fejből a papírra. Lent sütjük meg a szabadban a déli húst. Hamarosan abbahagyatja velem Flóra a munkát.

Szeptember 7.

Reggel 38,2. Az éjszaka folyamán hidegrázás. Fájdalom minden mozdítható csontban. (A tegnapelőtti megfázás?) (A tegnapi túlhajtott fejszézés, fűrészelés utóhatása?) Ijedelem hozzá: ha őszintén megmondom, Flóra fölkényszerít Pestre.

Szerencsére Csabi még itt van. Visz be vizeletet vizsgálatra Füredre. Enyhébb fokú foszlányosodás. De az a keményebb fájás, az a prosztata? Reggel nyolckor alszom el, tízig, tizenegyig. Flóra föl akarja hozni az ebédet (a tegnapi káposztás tészta és halleves maradékát), de: ha megemberlem magam, s lemegyek, megerősít.

Váratlanul sudár termetű negyven fölötti férfi és felesége, két kisgyerekkel. - Nem ismer meg, Gyula bátyám? - Hát bizony kaparnom kellene a fejemben a nyalós képeket. - Rácz Sándor!

Szeptember 9.

Még egy dilettáns, akinek a nyugdíjazottság adott szárnyat. De elküldte az 1931-ben írt verseit is - döntsek én, érdemes-e életét a költészetre áldozni.

Tihanyban négyen írnak a közlés sürgető igényével. De egyik sem eredendően tihanyi. Pintérné (a legértékesebb, akinek jelent is meg könyve) somogyi; Jenei Sándor (a volt közértes) Mariska szerint egy sváb faluból került ide, s maga is sváb volt; Csernyák József, a „legfejlődőképesebb". Őt, mint bértaxist az autóforgalom hozta ide.

Ezzel megy el a délelőtt. Ha nem beszélek velük Pestre indulásunk előtt: örök a sértettség részükről s részemre a gőgösség híre a faluban.

*

Ebédre autón Kiss Ferenc, Janics Kálmán, Tóth Lajos, Szigeti László. Négyig tartott az igen finom - munkaebéd. A fölvidéki helyzetről.

A magyar Lidicék, amelyekről tilos csak célzást is ejtenünk. Az erdélyi Szárazajkák. S a legszörnyűbb a Szigetújfaluban 1945 nyarán, már jóval a háború befejezése után tarkón lőtt 92 tizenhat éves magyar fiú.

*

A csöndes mintaorvos, Janics Kálmán. Magas termet, sovány, megpróbált homlok, okos szem, szívós arcvonások. Szája körül a becsületesség.

Elfogadnám családi orvosnak is.

De a többi három is.

Vigaszebéd volt. Keserű gondokkal, de lélekerősítő. Hogy ilyen emberek is vannak.

*

Milyen kitűnő jellemfejlesztő egy-egy mozgalom (a munkásmozgalom!), míg nem jut a céljába!

*

Este Józsa, pihenőül néhány percre az olasz rokonai vendégeskedéséből. A láz 37,2. Vizeletet visz vizsgálatra.

Telefon: duplázni kell az orvosságot, a lázat nem a hólyag, hanem a vese okozza. A bajnak négy fokozata van a kórházba utalásig. A vizsgálat a harmadik tüneteit mutatja.

Szeptember 10., Vasárnap

Vasárnap. Senki egész nap! Mintha elutaztam volna, s már meg is érkeztem volna egy lakatlan messzi szigetre. Borús nap, lóg az eső. Láz: 37.

Szeptember 11.

Az elrágalmazás több, mint a megrágalmazás. *Magyarország belső elrágalmazásának története a XX. század közepén* - ilyen című könyv lehetne folytatója Litván György és Juhász Gyula valóságfölderítő publikációinak.

Az elrágalmazás a sorozatosan sikeres, a végzetes következményű megrágalmazás. De mi is vezette - milyen indulat és érdek - azokat a magyar anyanyelvűeket, akik ezzel a tudattörő (mert benső hangnak tetsző) módon rombolták a magyar anyanyelvű közösség omladék kereteit; szúette, viharroncsolta gerendázatát?

Litván tán ezt is meg tudná írni, száz év múlva.

*

Vitámban Flórával (hogy testi egészségemre kell-e jobban vigyáznom, „vigyáznunk", vagy életem értelmére): Fiatalon kockáztathatjuk így-úgy a becsületünket is, ösztönünk ilyet súg azzal: lesz esztendő még elég helyreütni az esetleges hibát. Az öregnek erre már nincs ideje; hovatovább egy lépést se, egy percet se becsület nélkül.

*

A haza drágább dolog, hogysem a politikusokra lehetne bízni.

Főképp a „kis" hazákról szólva.

A politika szakértői a pillanatot figyelik és szolgálják, ez a hiedelem. Hozzávéve, hogy esetleges balfogásaik, sőt ballépéseik fölött elnéz az a bizonyos távoli - tágabb lejáratú - erkölcs, amelyek érvényesítése a szellem embereire hárul, napi föladatként.

A valóság merőben fordított. A tételt a század a feje tetejére állította. A hű írástudó már-már óránként kap kötelezettséget közbeszólásra; közbelépésre a maga módján. S a politikust kötik a „hosszú távlatok".

Szeptember 12.

A tegnapi telefonmegbeszélés szerint 11-kor eljött értünk Aczél hivatalos sofőrje.

A nehéz hangulat (az enyém) oldódik, de csak hosszú bölcsészeti nézetfejtegetések után: mit segíthet vagy árthat az író közvetlenül a politikának.

Ott fordul elevenre az általánoskodás, mikor: bánjatok úgy velünk, hogy merjétek vállalni még a letartóztatásunkat is, az engedélyezett szabadságunk fejében!

Tetszett-e Pach cikke?

Nem kaptam időt megmondani, ha tetszett is: elütött a szótól engem, az újabb sakkadástól.

Flóra, Zsuzsa is belefűzték a magukét. Flóra az erdélyiek kívánságával: nemcsak nem abbahagyni, hanem fokozni a törődést velük.

Meglepő fordulatok lesznek ezen a téren.

Gyalog föl az étkezőházba. Négyesben az óriási - ízlésesen elegáns - egyik asztalánál.

Húsleves, főtt marhahús tormával (az asszonyoknak becsinált borjú), tészta, gyümölcs, fekete.

Szeptember 13.

- De azért volt, amikor teljes szívvel a kommunisták mellé álltál?

- Amikor akasztófa alatt álltak.

Hétkor Sasvári a főiskolai kocsival Flóráért.

Szél, de napsütéssel. A szép idő könnyebbé teszi a búcsúzást. Mintha kellemes útravalóval bocsátanám el, egy csokor szép virággal.

Alig egy óra múlva Józsa. (Flóra nem enged egyedül maradni.)

Beszélt Sándorral, Csoórival. Az ő ajánlatuk: közvetlenül Kádárnak írni levelet. Ez személynek szól; nem olyan általános, mintha a kormányzat kapná. S úgyis őelébe kerülne.

Jogászokkal is értekeznek, hogy minden szigorúan törvényes - a nemzetközi jog törvényeinek vonalán - maradjon.

Szeptember 15.

Készülődés Győrbe, $^{1}/_{2}$9-re ígérték, hogy értünk jönnek a színházból. Ébren már ötkor, fölöltözve, megborotválkozva már 7-re. Át Pannonhalmán. Álljunk meg egy félórára. Odafelé nincs idő, de okvetlenül tisztelegnem illik Mécs Lászlónál - ha még ott van. Épp azért, mert hajdan oly rossz volt köztünk a viszony. Az én bírálatomra nyeglén legyuszizott. (Babits utasította rendre.) De most már hány éves is? Meg az óriási fölénye, hogy - mellőzik. (Még az egyháziak is.)

A drámát nem tudtam átnézni - nagyképűségnek éreztem, hogy „foglalkozzam" vele. Magammal „foglalkozni"! Ha nem kerítené az egészet most ünnepiesség - ünnepieskedés.

Csoóri állapota aggasztó: Böbéé is. M. Dezső állapota még csak nyugtatja az otthoniakat, mert ha két napig átélte a krízist, bírni fogja tán továbbra is.

Győrben vagy figyelnem kellett, vagy szünetlenül beszélnem, tíztől fél háromig, és mégis üdítő nap. Az idegfáradtság pótlásául szellemi frissülés. Kibújt belőlem a tanár. A színészek minden kérésére - hogy milyen természetű volt Kossuth, Csányi, Görgey - egy-egy kiselőadást kellett tíz-tizenöt percbe tömörítenem. Hazafelé a vezető: regölyi származék. Ozora?! Az ozorai bicskások?! - még ide is eljutott a falu híre. „Egyesével oda nemigen ment vidéki."

Szeptember 16.

Nem akarok szépen írni. Szellemesen, „fordulatosan" sem. Ez az újságcikkírók mesterségi járuléka. Ne akarjunk szórakoztatni - a pálya vége felé ez a fő stíluskövetelményem. Igazat tudatni, tanítani tehát? Ezt is csak áttételesen. Igazat meglátni? Még inkább: igazat elfogadni. Jó jellemmé nevelni magamat a mondataimmal, ilyenféle a célom, egy élet tanulságával. De ehhez is (mint minden neveléshez) szerény és megbízható mondatokra van szükségem. Ne csak a szószéken a pap ne illegesse magát, de a bohóc se, miközben fenekére esik. Csak annyi mozdulatot, amennyit a tartalom - itt a közlendő - kíván.

*

Egy óra előtt Bertók Lóránd kocsival. A rév melletti szálloda éttermében vagy negyven ember, asszonyok is. A Hazafias Népfront és az Akadémia közös *Club*-ja; tudósi rangra (vagy posztra) jutott, jórészt munkás- és parasztszármazású- (és gondú) harminc-ötven közti jófejűek háromnapos tanácskozása.

Délelőtt is volt megbeszélés. Most ebéd után a beszédtárgy: a tudós „kötöttsége" a „hazájához"; magyarul: az értelmiségiek közösségi felelőssége.

Nívósan, tárgyilagosan indul a vita.

A neveket nem rögzítette az agyam, az arcokat igen.

Az egyik fölszólalás szerencsés magva: Bertholet visszaadta a német tudományos kitüntetését, tiltakozásul, mert megsértették a nemzetét. „Hát lehet a tudománynak nemzete: hazája?” Annak nem; de a tudósnak igen.

Intéztek hozzám háromszor úgy kérdést, hogy nem háríthattam el a - már szokásos gondolatláncolatot: miért szociális kérdések ma a mi nemzetiségi kérdéseink.

Közben a „diaszpóra” fogalmának új tartalma; abból a kényszerhelyzetből, hogy beszélni tudjunk a határokon kívüliekről. Ma már mindenki érti, hogy régóta afféle *argot*-szó lett. Nemcsak a szülőföldről elűzött (vagy elkényszerült) csoportokat jelenti, hanem az elszakítottakat is. „Igen, nekünk diaszpóra területeink is vannak” - szaladt a számra. Nevetés támadt, az a fajta, mely a tragédiák előadását is csak világosabbá teszi.

Erről a jelentésváltozásról maradt le (s lett idegen a magyar szellemi életben) F. V. a maga *acolyte*-jaival, amikor ezt a magyar diaszpórát nyegle gúnnyal a lengyelek és olaszok határon kívüli tömegeivel hasonlította össze, és tette helyzetük emlegetését nevetségessé.

Szeptember 17.

Csorba Győző puritán - s ezáltal fokozottan remek - (*Másik nyelv* című) verse a *Jelenkor*-ban. S rögtön utána Mándy Iván ugyanilyen „keresetlenség”-gel ugyancsak mesteri novellája. S mindkettő alig-alig megfogalmazható lelkiállapotot ábrázol ezzel a „mindennapiság”-gal. És a szám többi írása is. Jelenik meg még egy ilyen igazi *avantgárd* folyóiratszám Európának ebben a hónapjában? S mindez Pécsett szerkesztve, egy pörköltszagú kávéház még ódivatú márványasztalánál. S ez van olyan „magyarságvédelem”: olyan erőd egy omló nép alá, mint... mint az a nemzetóvás, amit - „kampány”-nak nevezve - nekem kezdenek tulajdonítani. Az ki van szolgáltatva az időnek. Ez nem.

*

Délután ötkor Edouard Bailly, az *Express* munkatársa, Kiss Károlynak és fiának (Gulyás Pál unokájának) társaságában. Bailly Erdélyből, Bukarestből megtérve megy (holnap) Párisba. Beszélt a *Luceafarul* cikkírójával, Gheorghiu (?)-val is. Dehogyis tart engem fasisztának! Hát akkor? Mert azt nem írhatta le, hogy „Paysan révolutionnaire”.

Este kilencig maradtak; bor, házi sütemény. Miket is mondtam? Magam kíváncsian olvasnám - fogom talán olvasni -, mi volt az ágazata a mégiscsak egy gondolat körött sarjadt szórengetegnek.

Szeptember 18.

Hajnali ébredés. Flóra indult Pestre. Óvatosságból - hogy tudja, kímélnie kell magát - megmérem kétszer is a vérnyomását: 170. Előre beveszi a nyugtatót, a vérnyomáscsökkentőt.

Munka, nehezen. De - minek is? Kinek? „Ihlet”-bénaság, amíg a *Közügy* meg nem jelenhet. Nyilván nem jelenhet meg - messze visszamenően a „legérdemesebb” (a megírást leginkább megérdemelt) írásom. Versem.

*

Csingafa. Amit a pusztán katrincának mondtak. A vállra vethető kis rúd, a két végén lecsüngő vödrökkel.

Délután két mackóruhás férfi a drótkerítésen át: bejöhetnek-e? Csak egy percre. A külügyi üdülőből.

Kuti (s talán Jenő) nyugdíjas diplomata. Párisba akkor került ki, amikor én épp eljöttem, de - milyenek is voltak az otthagyott nyomok. Orosz Anna. Gerő.

„Spanyolban" szemmel látta Tarr Imre halálát. Elestét csak. Az ezredparancsnokkal túl messze merészkedett előre, puskatüzet kaptak. Ők nem tudtak értük mászni. A frankóisták vitték el őket: holtan? Sebesülten?

Sírjuk nincs tehát.

Nem szerette Tarrt. Még a jó termetére is dölyfös volt. A durvasága valóban széppé tette, férfiassá az arcát s ezt ő is tudta, s élt vele.

A másik vendég Tel-Avivban volt ügyvivő. Néhány hete itt sétál a parton a vendégségbe jött román külügyi államtitkárral. „Ott lakik Illyés" - mutatta meg neki a házunkat. Hát a vendég nem valami hízelgőt ejtett ki a száján. - Mit mégis? - Olyasmit, hogy megéri az is a pénzét. Nyeltem egyet, de mit válaszolhattam volna?

A legnagyobb gondomat mondta ki, dicsérően. Bár megérném azt a pénzt, amit az ország mások elől az eltartásomra - minden művészféle eltartására - elszed.

Este Józsa, ahogy Flóra elrendezte, hogy itt háljon, mert hátha rosszul leszek.

Szeptember 19.

Negyven éve élek egy födél alatt Maricival, Flóra testvérnénjével, s most ismerem meg úgy, hogy becsülöm is, szeretem is. Szorgalmas, szótlan, szerény - vegetatív lény, növényi élet? Ez volt rá a megfogalmazásom. De hát a növény is harcol, mégoly csöndes tevékenységével is. Ő ezzel is használ. Öröme, ha foltoz, s én örülök, s elégedetten, szinte büszkén hordom az agyonstoppolt ingeimet. Hány esztendeje, hogy Lőrinc ezt a vastag nemezmellényt adta? S hogy megvettem Rácz Lászlótól ezt az amerikai villámzáras blúzt? Húsz-harminc év óta támadnak új főnixlétre Marici tűjének villogása után.

Este Flóra. Semmi újság! Ennél jobb hírt nem hozhatott. Annyi a szorongás a pestiek miatt. Dezső - a jobbulás felé agonizál.

Szeptember 20.

Délután négykor Zákonyi Ferenc. Mikor ő jegyző volt Mezőkomáromban! Az ozoraiakról ő is csak azt tudta: bicska a zsebben, sőt kés a csizmában.

Ott olvasta a *Puszták népé*-t.

Kilovagolt rögtön az uradalmakba. Sok helyt árnyékszékek se voltak. A törvényre hivatkozva is - harcolni kellett. Újévkor el is maradtak neki a szokásos megemlékezések vékái és zsákjai.

*

Aztán Csernyák József, a nyugdíjas gépkocsivezető a verseivel.

Elutasítja, hogy megvegyen egy iskoláskönyvet a versírás szabályainak megtanulása - tudatosítása végett. (A cigánygyerekek pusztán a fölhúrozott hegedű révén maguktól is megtanulják a zenélést, el a kottáig. De egyszerűbb, ha az apjuk megmagyarázza a vonó és a húr kezelését. Ez a példám.)

Hat elemit végzett, mindig jelesen. Tanulhatott volna tovább. A tanító szemébe mondta: nagy emberként akarlak viszontlátni.

Ez neki elég volt, hogy ne erőltesse betűvel a szemét.

Hatvanöt évesen is jó test, mokány arc, erős áll - akár Németh Lászlóé. Németh önbizalmát idézi hát. S bizalmatlanságát egyben a világgal szemben. S végül még az erkölcsiségből eredő „gőg”-öt is. Hogy „azok közt” érvényesüljön, egy lépést se tesz - nem vesz kezébe tankönyvet.

Sok helyre küldött be verset, eredménytelenül. S milyen megtévesztő kifogásokkal - ismert szerkesztők, írók válaszaként is.

Szeptember 22.

Holnap reggelre ígérték az Írószövetség kocsiját. Csomagolás tehát. A „becses” kéziratok helye minden helyváltoztatáskor egy megviselt, sarkaiban már lukas régi francia préseltpapír útitáska. (Nyilván a „becses”-ség ellensúlyozására s nemcsak azért, mert magában a táska szinte súlytalan.) A visszarakodás egyben mérleg is: mi lett mindabból, aminek befejezését ide terveztem. A *Szentlélek lovagjai*-hoz hozzá se nyúltam. Az *Avant-garde* most is az első „ének”-énél tart.

Délután Szabadfi István, egy hónaljnyi könyvvel, dedikálásra. Rajong a versért, minden rádiószavalást hetekkel előbb megjegyez. De olvasva - alig érti a verset. Szerinte, mert nem magyar iskolába járt. Nyitrán végzett s a szlovák iskolakönyvben a magyar irodalomból csak Petőfiről volt egy mondat, abban is az, hogy „szlovák ember volt”. A szlovák nemzeti ünnepre a diákság részéről ő, Szabadfi mondta az ünnepi beszédet. Ma is betéve tudja azt a részletet, hogy „akkor betörtek a kegyetlen magyarok” (még a honfoglalók).

Rögtön utána Jenei Sándor, hetvenkét éves nyugdíjas. Ünnepi gálában, mindvégig ünnepi szavakkal. Jelent meg nyomtatásban is verse 1932-ben. De azután „elfoglalt az ipar” - kereskedő volt, Hangya-üzletvezető. Most - hogyan jelentethetné meg a verseit. De a látogatás fő célja: mondjam meg, miért nem érti ő a mai verseket? A betűt, a sort is érti, de az egészet szinte soha.

Közben Józsa.

Előtte már nemigen kérdezősködik Jenei, szégyelli mintegy (egy orvos előtt), hogy mi foglalkoztatja. A kapuban ismételt célzás - igen protokollszerűen most is - szívesen venné, ha én tisztelném meg őt látogatásommal, mert röstellné, hogy ő zavarogjon.

*

Bibóék végre, igen körülményesen. Két autóbuszt is kihagytak. Végre Józsa megy át értük Füredre a kocsiján.

Kikérték a vacsorájukat, meg is ették, de a hangulat hatása alatt - s a pedagógusüdülő konyhájának bírálatául - asztalhoz ülnek velünk. Józsa viszi a szót - Erdélyről persze, de István alig reagál. Megint csak: a politikatudomány egyetemi tanára „nem tud” hozzászólni az egyszerre túlbonyolult s a barbáran egyszerű helyzethez. A háborút - kérdésemre - ő sem tartja kizártnak. De ha nem tör is ki, az emberiség tán még annál is nagyobb katasztrófák felé tart: 1. túlnépesedés (húsz év múlva az emberiség 90%-a színes lesz), 2. a halak s madarak kipusztulása, 3. a városi közlekedés csődje, 4. a szaporodó népek élelmezési és művelődési süllyedése, 5. az erkölcsi rend teljes eltűnése.

Szeptember 23.

Indulás tízkor Tihanyból, összesen 15, de nagyobbrészt kisebb csomaggal: kosárral, gyümölccsel, teli befőttesüvegekkel. Hűvös van. Rövid látogatás Kötél Józsefnél. Megoperálták, de még nem mehet napvilágra. Az amúgy is sötét (ablaktalan, csak üvegajtós) konyhában, fekete szemüveg mögött - első gondként is a szüretről. Egy hónap múlva.

Levetettem, de aztán magamra terítem a bőrkabátot. A vezető (nevét röstellem megkérdezni) már nyugdíjas, így szolgál Dobozy mellett. Olyan okosan (takarékoskodó, de mégis unokaszerető szemlélettel) beszél az érdi kis kertjéről, tágítandó faházáról, hogy a neki szánt borravalót fokozatosan 300 forintra emelem.

Itthon: Dezső meghalt. Az infarktusseb óriási volt, de a letelt három nap után az orvosok reménykedtek. De ő - a fogmosásra is fölugrált, a WC-re meg még erőszakoskodva is.

A kocsiból így egyenest a házmesterlakásba. Rózsikának van könnyözöne a mi láttunkra is. Hogy Flóra újra s újra összeölelkezik vele, tán merő szívességből uralkodni kezd magán. Úgy szidja Dezsőt, hogy dicséri is. Mert annak mindene a gyors munka volt! Most aztán itt a megvett szép lakás (a Kosztolányi térnél) s ő majd egyedül mehet oda örök gyászra. S azzal is mennyi baj lesz - amiért nem hagyta rá Dezsőre, hogy ne kettejük nevére, hanem rögtön az ő, Rózsika nevére írassák a lakást.

Szeptember 25.

Az emberbe a kötelességei ojtanak felelősséget. Ez aztán hősiességgé is lázasulhat, az alkat természete szerint. Már-már függetlenül attól, hogy az a természeti adottság milyen. Van olyan alkat is, akit pusztán a dac tesz hőssé, ha ugyan nem a hiúság. (Minden dac alján ott a hiúság élesztője.)

Elfogadni („vállalni") hűvösen a „hősiesség"-et, ez az igazi engedelmesség a körülményeknek; a jó tanítványi figyelem a „sors" leckéi iránt.

Ez alól kibújni már - gerinctörés, mert hisz felelőtlenség, elemien.

Ez „nevel" hónapok óta.

Semmi hír ugyanis, hogy akár a könyv (a *Szellem és erőszak*) terjesztését, akár a vers (a *Közügy*) kinyomtatását engedélyezzék. Bizonyos, hogy Aczéltól függ?

De a türelemre, hogy csak néhány hónapról; kezdetben hétről van szó, ő beszélt rá, a személyes hangot mindig barátira váltva.

Így engedtem annak is, hogy a *Luceafarul*-nak ne én válaszoljak. Noha épp az én válaszom kerülte volna el a személyes részt, és vitte volna tovább a vonalat. (Hogy tárgyilagos fórum döntse el, ki hazudott - kik hazudnak - egy eredendően nem személyes ügyben.)

A józanság érlelte felelősség most arra nyugtalanít (már-már álmatlansággal), hogy a méltó választ mégiscsak én írjam meg, publikálhatóan egy elv (és két nép) szolgálatában.

Szeptember 26.

Pázmány nyelve. „Vastagíts engem Úr Isten, szentlélek malasztjával." Latinból fordít, Kempis Tamásból. Ott így hangzik: „Confirma me, Deus, per gratiam Sancti Spiritus." Az eredeti szöveg világítja meg a fordító eredetiségét. A vastagítás tehát itt (és a 16. században) erősítést jelent. Törvényszerűen, mert másutt is így lelem: „Fiam, vastagon állj és én bennem bizakodjál. („Fili, sta firmiter, et spera me.") Ez a nyelv vaskosan erős. Mintha a *De Imitatione Christi*

magasban járó gondolatait egy parasztember tenné át magyarra, mégpedig nem a beszélőhöz, hanem a hallgatóhoz alkalmazkodva. Amikor „eltér”, akkor is irigylendően egyenesben van. „Engedd Uram, hogy - gyalázzam azt, ami teelőtted büdös” - „da mihi, Domine hoc vituparere quod oculis tuis sordescit”. Írhatta volna: „ami a te szemedben mocskos”. A nyelvész nyilván itt a szó szerinti hűséggel beszélt volna. De itt író kezeli a szót, a művész megingathatatlan fölényével. Téli halászásaikkor a tihanyiak is úgy teszik biztonságossá: vastaggá, erőssé a jeget, hogy hizlalják: időt adnak a hízásra.

Ennek a magyarosságnak jellegzetessége, hogy szinte tapinthatóan izmos; oly emberközeli, hogy valósággal testi. „Szüvednek soványságát békességesen viseljed”, ez az áttétele annak az elvont, írástudói mondatnak, hogy „ariditatem mentis patienter suffere”; hogy az írástudatlanok, a szószékre bámuló bocskorosok is megértsék.

Nagy betegség jele, ha egy anyanyelvet „újítani” kell. A nyugati nyelvek rendezése - jellegzetességük föltárása a törvényszerűségig - a reneszánszban indul meg s a barokkban. Pázmány idejében már kész. Mi azért nem rendezhettük idejekorán, mert a nemzet, az ország sem volt rendben. Holott lám, megvolt még bőven az anyag. Ha nem újítani, hanem folytatni lehetett volna!

Hogy mi ez a törvényszerűségig vezethető jellegzetesség? A szemlélet, a világlátás; kimondhatjuk: a világszemlélet. „Jacta cor tuum firmiter in Domino” -: a bocskorosokba ez a zengő szólam „hű” fordításban csak a dobhártyáig hatolt volna. „Erősen támaszd a te szüvedet Istenhez” - így hangzik ez az ő eszük szerint, így megy egyenest a tudatba, világosan, szinte szemmel láthatóan.

Balassi:

„Idővel paloták, házak, erős várak, városok elromolnak.
Nagy erő, vastagság, sok kincs, nagy gazdagság idővel mind elmúlnak.”

S hol olvastam ezt: sovány benne a hit?

Szeptember 28.

Fél nyolcra a kórházba, fölkelés így hát fél hatkor; noha csak a megrepedt műfog a baj. Az üldögélés a folyosón ez a legkimerítőbb, így hát korán megyünk.

Két órára a pozsonyiak, de bizony négyig eltart, hogyan és mikor írjam meg az előszót Janics könyvéhez, s interjút adjak-e, vagy cikket.

Közben Pécselyről Józsa - itt ebédel, itt gépel.

Ruffy Péter - a szerkesztőségből telefonálva. Dél-Amerikában a magyar futballistákat egy család mindennel ellátta, s viszonzásul azt kérték: küldjenek nekik tőlem könyvet. S ezek még dedikálást is nyújtanak hozzá.

És telefon, telefon, még tízkor is.

Teli nap tehát.

Prés alatt álló nap a fej. De tartalmas csordulás egy csöpp sem.

*

Nincs veszélyérzetem. Pedig még ennek is van, és milyen radarérzékenységű ennek a kövér, nyár hizlalta őszi légynek, akivel órák óta párbajt vívok, afféle tüzérségi párbajt. A nagy ablaküvegen mászkál, küldi felém ingerlő zümmögését. Rácsapnék a *Réforme* szépen összehajtott lappéldányával, de mindig sikertelenül. Még csak kezem nyújtom a *Réforme*-ért (egy francia jó kiállítású hetilapért): a testes légy máris fölröppen. Két méter távolságból megérzi a veszélyt.

Az én veszélyérzetem öt centi távolságból, ötpercnyi időből nem működik. E fogyatékosságom révén évtizedekig a hős szerepében díszeleghettem. „Gyula kiáll!" „Illyés vállalja a kockázatot!" Épp csak nem érzékeltem a kockázatot. E hibám miatt hajdan egyedül anyámtól kaptam feddő szavakat - volt, amikor már-már nyaklevest. Aztán Flóra tudott visszatartani előbb egy-egy ápolónői (gyógypszichológusi) tekintettel, aztán - az ostrom alatti meggondolatlanságaim láttán - már csaknem olyan szavakkal, mint anyám. A bátorság atavisztikus - állati - örökség. Rettenthetetlen az oroszlán. Izmai, agyarai biztonságérzettel töltik el. De ezt a konok szemtelenséggel visszatérő legyet is bátorrá ez a különös radarösztöne teszi, és nem valami olyan kanti kategória, amellyel az erkölcs méri a jellemet.

Október 2.

Négynapi fekvés után végre - mert tündérien napsütéses a reggel - némi időre legalább talpon, fölöltözve, szemben a fekvésre kész ággyal.

Reggelente a hőmérő 36, este 38. Fölváltva didergés és verejtékezés.

De a szokásos agytompaság nélkül.

Így ez a négy-öt nap is vakációs utazás inkább, hajófödélzeten, könyvek közt, olyan kiszolgálással, amiben fejedelem is csak szerencsés házasság révén részesülhet.

Szabadság minden kötelezettség alól. Még annak - már-már pszichotikus kényszere alól -, hogy tollat forgassak, hacsak ilyen napi jegyzet végett is. Ha abbahagynám?

Még kinőnek az egérfogak.

A családból is csak Flórát látom. Nehogy áthessentsem a fertőző bacilusokat. De tegnap Ika egy félórára mégis fölhozta a kis Bálintot. Nagy távolságra ült le, és futtatta tőlem mindig még távolabbra a fiát. A vidámságuk egymást növelte.

Október 3.

Artur Lundkvisték tiszteletére vacsora a Gellértben. Boldizsár jön értünk. Útközben beszámol az Írószövetség választmányi üléséről - ahogy a román Gheorghiu újabb sértésével szemben megvédtek.

Lundkvist - az ő érdeme a most megjelent svéd válogatás a verseimből - nálam is jó másfél fejjel magasabb. Felesége hozzá illő. Szemben ül velem.

- Először járnak Magyarországon?

Tíz éve voltak már itt, nálunk vacsorán is.

Mellette Vas István. Alig értem (remélem, hogy csak a láz miatt), hogy miket mond; csak mosolyán látom, hogy kedvezőt, dicsérőt.

Fázom. Holott Csatlósné még ki is nyittatja maga mögött az ablakot.

Passuthékkal együtt hoz haza bennünket Boldizsár. Ismét a „helyzetem”-ről, a románok viselkedése kapcsán. Semmit nem lehet tennünk, holott érdemes lenne, mert januártól fogva még mindig a világ tudatában van, hogy valami nincs rendben a kisebbségi magyarokkal. És Kádár közeli párisi útja is fokozná a figyelmet.

„Amilyen valaki otthon embernek, olyan a világban magyarnak” véletlen mondat a többi közt másról szóló szövegben; leírója - Pinczési Judit - tán maga sem érzékelte, hogy egy jó ritmusú mondat milyen igazságot tölt egy közhelybe.

Október 4.

Lundkvisték vacsorán, Csatlósékkal. Egyórai késéssel érkeztek; indulásukkor épp kitört a vihar, kocsiról senki sem gondoskodott. Csatlós sorba állt taxiért, bőrig ázott, áztak. Jártunk mi is eleget idegesen az ablakhoz, áll-e meg kocsi a kapu előtt. Hűlt a nagy gonddal készült étel.

De aztán kellemesre fordult minden, már a viszki hatására. Közös jó barátok: Éluard, Aragon, Tzara, Breton. De még Paszternák és Neruda is. Csatlós kitűnően tolmácsolt - még a mondatok szellemességét is híven átadva.

Október 5.

„Erdélyi is.” Hozzá sem kell tennem azt, hogy meghalt; Flórával már közös hangsúlyunk van a fölfoghatatlan (s így alig kimondható) megnevezésére.

Nehezen bírta a tehetségét Erdélyi. Nehezen bírta a tehetségét el már ifjan, meg-megrokkant alatta; eluralkodott rajta, emberileg le-lealacsonyította. Úgy értve, az eredendően rossz emberi tulajdonságokat is szabadjára engedte benne. Zabolátlanul acsarkodott, rágalmazott és követelődzött: zseniskedett, noha egy kis fegyelemmel hitelesen zseniként viselkedhetett volna, megvolt rá az érdeme, az alapja. Tántorgott tehát az égi teherrel; kapott persze gáncsot is - őt is nehezen bírták el -, hogy ha már esendő, alaposat essék. Föl fog állni, a helyére fog állni. De évtizedek múlva. Korszerű volt, rövid lejáratúan, mennyire korszerű! Most épp ezt kell túlhaladnia, azzal a megmentendő, megmentésre való teherrel.

*

Taxival - okosan beszédes fiatal sofőrrel - a Vörösmarty térre. Van fél éve, hogy bent jártam Pesten. Meszelik, festik végre a házakat. Mennyire hat a közérzetre még ez is, a város tisztasága, csinosodása. Mintegy jó levegő jön, jó modorú otthon. Tán még a csalás is kevesebb lesz, nemcsak a durvaság.

A PEN ülése. Felöltővel, sállal én dideregve. Versek magyarul, svédül.

Garai hoz föl a kocsiján, Bíró Zoltánnal.

Itthon már Csoóri (a kórházból), Szervátiusz, Kósa, Czine, (?) Lajos, Erdélyről persze. Higgadtan, de növekvő felelősségérzettel. Mert ha a „fegyelmezettség” a teljes némaságig fokozódik - az nem lesz hibás viselkedés?

Közben folyton Erdélyi. Húsz írót is láttam, egy sem tett egy szó említést sem a haláláról. Elalvás után is, ébredés után is: milyen megrendítő sors. De ki beszél akár Lőrincről is? Aki író a porondon van, az én nemzedékemből, a politika rá-rávetülő fényének köszönheti.

Október 8.

37, 2 - déltől fogva kitartóan annyi a láz. A hőemelkedés emeli a kritikusi igényt. Egy hete Tolsztoj minden művére a vakondtúrás Mont-Blanc iránti tiszteletével néztem föl. Így kezdtem bele az *Élő holttest*-be. De hisz ez főbe kólintóan alacsony, figyelmeztetően zsenge. Olyan idős korában írta, mint amilyenben most vagyok.

Ilyen bírálatot kapott a tegnap írt vers (a *Francia barátaimhoz*), pusztán azért, mert betoldtam még egy szakaszt.

Borzongás, verejtékezés.

A halál közelsége gyöngíti a testet. De erősíti a védekezés szívósságának egyetlen módját: a munkát. Még ha annyira „értelmetlen" is. És ha mégis ez (a munka) az értelme a lélek életének is?

Október 9.

Dezső temetése egy órakor a pestszentlőrinci temetőben; mert oda tudnak kijárni a rokonok. Menet bekanyarodtunk a Szigligeti utcába. Nem olyan sivár környezet, ahogy Flóra képzeletében máig él. Csupa kertes ház.

A szertartás első osztályú. Három fekete miseruhás pap - deli szép termetűek - jó hangú kántor. Rózsikát - aki reggel még kezében seprűvel az utcai kapuban trécselt, ültében is támogatni kell. Lánya törölgeti a könnyeit. Hunyt szem, égre tartott arc, állandó jajongás, amíg a (közeli) sírig eltántorog.

De két csuklás közt botjával mutatja a sírásóknak, hogy a koszorúk szalagjait az írott felükkel fölfelé rendezzék el. Ölelgeti, szó szerint könnyeivel öntözi - a végül bevert fakeresztet.

A pap búcsúztatójából tudom meg magam is: Dezső születése az édesanyja életébe került; egyéves volt, amikor apját is elvesztette. De kitűnő nevelőszülőkhöz került.

Rózsika haragban volt a lányával, az unokáival; Dezső iránti vonzalmából ő nem hívta őket. Most megjelentek - a gyász nehéz napjaiban folyik az összebékülés, rohamszerűen. Ez az öröm vegyül a fájdalommal. Dezsőt most már az unokák is siratják. Kötelességszerűen (a vitáknak engedve) vagy hálából? A közösen szerzett szép öröklakás Rózsika tulajdona lesz, hála F.-nak. A rossz lábai miatt oda kell máris vennie valakit, nyilván a saját rokonságából (s nem Dezsőéből, ahogy eredetileg emlegették).

Hazatérőben ismét bekanyarodás a Szigligeti utcába. Be is kopogunk. A belsőség igen szép - csupa virág és fa; még egy pirinyó szökőkút is működik. Még szebb lehetett a régi nagyságában a kert, még több fával, ahogy Flóra kiskorában, mielőtt a telek felét eladták. Két idős rokonszenves hölgy fogad bennünket, szívélyesen. A házat - az egész utcatömböt - két év múlva lebontják; tér lesz itt is, lakótelep.

Nem mentünk be a házba. Átalakították. Így akként maradt meg a fejemben, ahogy akkor - több mint negyven éve?! - először itt jártam.

Október 10.

Nagyklára temetése. A meghűlés miatt kelletlenül, de aztán mégiscsak föl a Farkasrétibe Flórával, kocsin. Egy rezzenet bennem: a falusi öregek találkozási vágya, bármily alkalmakkor? Biztonságérzet keresése, hogy - mi még megvagyunk.

Ismerős alig. Azazhogy a második-harmadik odahajlásra ismerem meg: Móricz Virág, Thury Leventéné, Kodolányi Jutka (Júlia), Sándor Erzsi. Férfi alig. Kabdebó, Hárs Ernő. A koporsó fejénél Lóci és - a legmegrendítőbb látvány - a kis (hat-hét éves?) Réka, az unoka. Riadtan ültében is apja kezét fogja.

Lóci termetre, arcra most még meglepőbben Lőrinc, csak kopaszon; és mosolya is - kopaszon szinte.

Hosszú papi beszéd, fölöslegesen, mert hisz mindenki ateista itt.

Kevesen vagyunk itt a ravatalozóban is. A fal mellett a tágas karosszékekben összetöpörödött öreg nők. Középen a még nyitott koporsóban Klára, belenyugvás közepette, mint egész élete folyamán. Kit is szeretett szív szerint? Gyermekeit, néhány barátnőjét.

*

Délután átvitték a Kerepesi temetőbe, Lőrinc sírjába. Flóra oda is elment. Kabdebó szép búcsúztatót mondott.

Október 11.

Délután ötkor Aczél ajánlatára a már kinevezett bukaresti magyar követ, Rajnai (?, keresztnevét nem értettem). Rokonszenvesen megviselt, de fegyelmezett arc; ilyen a lépésrakása, a hanghordozása is. Idéz valami katonást. Mintha a diplomatákat is úgy lehetne csaknem szabványban faragni, mint a katonatiszteket. A mesterség ilyen jelei mindig ébresztenek némi bizalmat: tudja a szakmáját.

Rögtön persze, mi várja - a kemény diók milyen zsákja - Romániában. Mentegetődzik: jöhet-e máskor is - véleményt hallani. (Tanács helyett mondja, mert egy pillanatnyi szünet után.)

A találkozás értelme: magam előtt is tisztáztam ezt a nem könnyű kérdésszövevényt. Aztán azt: hogyan veszélyeztetheti a politika is, a szellemi élet is úgy a közös munkát (a nemzet sorsának irányítását), hogy ne ütközzenek össze károsan még az elkerülhetetlen ütközési pontokon is. Amikre azért jutunk, mert az egyiket a taktika szabályai vezetik, a másikat az erkölcs és az - esztétika törvényei.

De ezekről más alkalommal. Tán már külön esszébe összefoglalva; világosra értek.

Flóra is jelen van. Kínálja a vörösbort s az ez alkalomra sütött - kitűnően sikerült - pogácsát.

Este véletlenül a szovjet-magyar futballmérkőzés adására nyitom föl a tévét. Nemzetközi adás, leleplezően beszédes az egész olvasni, azaz nézni tudó világnak. Magyar győzelem 2:0-ra. De a tribünök csaknem üresek, közöny tehát. De akik odamentek, azokat sem a sportszenvedély fűti, igencsak meggondoltatóan. A hangot nemzetiszínű lobogók serege helyettesíti - és zászló csak ilyen van. Az egyik csapat tehát lelkileg egyenlőtlenül, lelkesítő háttér nélkül játszik.

*

Bálint játék teherautóját éjszakára kint feledték a ház előtt. Épp az alatt a kis almafa alatt, melyet egykor Márta saját maga ültetett oda (két más társával). Fájáról almát földre hullni saját szememmel sose láttam - ebben a newtoni élményben nem volt részem, mind a mai napig. Az erkélyen állok, megrezzen egy kis ág, majd egy másik, és kopp, egy alma pontosan az elég terjedelmes játék teherautóba esik. S az én fejemben a *correspondance révélátrice:* mintha Márta (a hány tíz éve is halott?) nyújtott volna ajándékot Bálintnak, örömet szerezve annak a

két lénynek is, akiket szeretett (s akiket akkor megajándékozni akart), Flórának és Ikának. S íme, nekem is.

Október 12.

Ha ezeket a jegyzeteket csak véletlenül is „írói ambíció”-val írom: céljuk ellenkezőre fordul. Úgy pihentetik (csitítják) az idegzetet, hogy kimerítik. Elszívják az erőt az igazi munkától. Vagyis céltalanná válik megint csak az életem.

*

Amerikából Nyeste Zoltán és felesége (akiknek békési házában 1945 tavaszán Némethék meghúzódhattak). Huszonkét éve nem volt itthon: „lélekemelő” a változás. Mindenki boldogan jönne haza megfelelő formaságok után: Kovács, Gombos, Vatai. Nem sejti, mit közvetítettem Nagy Ferenc dolgában. A Szent Korona körüli veszekvés; a román „hírnév” alakulása.

Jól vannak: vegyészüzem-szervező, a világot járja, most éppen az arabokét.

„Mindent tudunk” egymásról. Ő a könyveimből, én az ötletes újítása révén. Karácsonykor nyomtatott körlevelet küld a baráti s rokoni kör tagjainak, beszámolva, mi történt velük az elmúlt évben, s mit terveznek.

Október 13.

Házi iparosmunka, találékonysággal; legalább annyi elmemunkával, mintha regényrészletet írnék. A konyhában már-már csöpög a mennyezet. Végül megvan: a padlástéri zuhanyozó padlata ereszt, fölpattogott róla a szigetelő. Gipszet tehát? Vagy gittet inkább? Késsel kenném előbb, térden hajladozva, de aztán ujjammal tömöm és simítom.

Utóeszmecsere még: Elmenjünk-e Erdélyi temetésére? Elolvastam az első köteteit, aztán a *Fegyvertelen*-t, az önéletrajzát. Az előbbi után: menj el. Ez utóbbi után (ritkán szórtak rám annyi átkot s rágalmat, mint ebben): mégse. Vagy olcsó diadalmaskodásnak hatna, vagy még olcsóbb kereszténykedő megbocsátáskodásnak. Így is, úgy is, napokig tartó önvád. De milyen hiteles - ösztönös - költő! A képtelenül rossz civil ösztönei tehertételével. Mikor feledteti majd az előbbi az utóbbit. Ezt szolgálná, ha mégis ott lennék az utolsó földi útján. Elmegyek tehát. S ha nem mond senki búcsúztatót? (Mert meglehet.) Akkor nekem kell megszólalnom.

*

Erdélyi temetése. A taxi pontosan jön, a sofőr - fiatal ember - a temetőhöz közeledve fokozott bizalmassággal, már-már bizalmaskodással fecseg. Az elmúlás eltörli az emberek közti idegenséget.

Az első öt perc már éles szociológiai fölvétel a nem kisszámú összegyűltekről. Egyetlen férfi sincs negyven év alatt, hacsak a szép szál unokák nem Honor mögött. (Aki oly csodálkozva néz ránk, hogy én bemutatkozom, Flóra pedig megöleli.)

Egyetlen író sincs.

De mégis: Fodor András.

Az egyházi szertartást jóval előbb tartották. Soká állongunk némán a hideg ravatalozóban. Honor: fekete ruha, fekete szalmakalap. A koporsó fejéhez áll, arca elé emel egy talicskakerék nagyságú koszorút, csupa ibolyából. Így áll jó negyedórát, papnőszerűen; valamit jelképezve - az „Ibolyalevelet."

Kiviszik a kívül fekete, belül bádogszürke koporsót a napfénybe. Itt beszél - töredékesen hallom csak - Fodor.

Valóban csupa ősz haj és kopasz fő. S mert - megint csak ezt szociologizálom - magam vagyok író: föltűnést is keltünk tán, csattognak az alkalmi (a magán) fényképező masinák.

Elmegyünk a sírig.

Az emberi fecseghetnék - dörgölődzhetnék? Egymás után lépnek hozzám nehezen azonosítható ismerősök s ismeretlenek, magángondjukkal, terveikkel. Egy nő, szinte eszelősen: Erdély rajong értem, de tudom-e, s mit teszek, hogy Király Károlyt elmegyógyintézetbe zárták stb.

Hazafelé elkapjuk az egyetlen várakozó taxit.

Öregkori agyterheltség. A taxaméter mutatta 38 forint mellé 10 forintot mondok a vezetőnek, hogy fogjon le a százasból. De aztán figyelmeztetem, hogy tízzel kevesebbet adott vissza. Mert közben azzal volt tele a fejem, nem szerepjátszás volt-e, hogy kimentünk a temetésre. Azaz nem hiúskodás-e. Mert a szerepnek még lehetett értelme: a példa. Erdélyi valóban *bête noire*-ként csepült engem egy életen át, s íme nem az számít, hanem amit még így is ajándékozott az alkotó tehetségével az egész irodalomnak s így nekem is. Úttörő volt; olyan ugaron ugyan, melyen egykor Petőfi s Arany gazdálkodott; de ilyenen csak megújítani is az utat, van olyan érdem, mint teljesen új csapást vágni. Mert hisz végül háládatlanabb is.

Itthon épp csak arcot mosok: jön már Fedorenko, pontosan a megbeszélt idő szerint.

Nem tudja, milyen szívességet tett - s játszott szándéktalanul szerepet -, hogy épp akkor közölte a maga hosszú esszéjét, majd Laksin tanulmányát az *Inosztrannaja Literaturá*-ban (a *Kháron ladikján*-ról szólva), amikor a románok hivatalos irodalmi lapja fasisztának és hazugnak nevezett.

Így rögtön a magyar nép nemzetiségi kérdéseiről, igen őszintén.

Többször is megismételte, hogy a mostani szovjet követ is milyen jó véleménnyel volt mindarról, amit tőlem oroszul olvashatott. Megbízta őt - Fedorenkót - még tegnap is, közvetítse, milyen őszintén rokonszenvezik velem. Mások jelenlétében is elismételte: Illyés, az egy kemény férfi.

Mondott ilyet vajon a magyar politikus kartársainak is?

Nagy ideje a szovjet követség egyetlen fogadására sem fogadtuk el a meghívást. Helyes volt? Ha egyszer Fedorenkóval ilyen egyszerű közvetlenséggel lehet gondolatot cserélni végzetesen bonyolult kérdésekben is.

Aztán mivel ő kitűnő sinológus (szovjet nagykövet volt Pekingben) arról, hogy a kínai nyelv a magyarokat ma is hunoknak nevezi. „Folyamatosan a Nagy Fal ideje óta?" - „Igen."

Le is írja kínai írással.

Majd a hun civilizációról.

Mert részletesen cserélgetve értesüléseinket:

Nem írna erről is valamit? Ha csak a magyarok számára?

Bizonyos, hogy föllélegzésének van történelmi alapja.

Aztán, amikor órákig úgy ült Sztálin és Mao Ce-tung közt, mint most itt, a mi karosszékünkben, a mi asztalunknál. Ő volt a bizalmi tolmács.

S most mi az az emlékdarab, amelyet legtovább kerülgetünk? Hogy Sztálin összeöntötte (egy arasznyi magas pohárban) a vörösbort a fehérrel, s úgy itta - Mao nagy csodálkozására: nem egészségtelen. „De kellemesen vegyül a két zamat. Szeretem a vegyítéseket."

Másban is szerette! Ezt a Duna-völgyet is jól összekeverte.

És jót nevethettünk még ezen is, az időnek (az évekkel növekvő) humorérzékének jóvoltából.

Fedorenko kézírása, hogy a kínaiak milyen jellel írják azt, hogy

1. hun
2. magyar
3. Magyarország.

A „magyar" ejtése: hszjüng

Október 14.

Ez az író azon van, hogy minden képességét már az első lapokon bemutassa. A nagy ékszerészeknek nincs nagy kirakatuk. A világuralmi bankoknak a cégtáblája egy tenyérnyi széles márványtábla a kapu alatt.

A klasszikus hadtudomány szerint a fő erő fokozatosan mutatkozzék meg, de akkor fokozódó beavatkozással.

Október 15., vasárnap

Délután Czímer.

Új színdarab?

Reggel futott át a fejemen: Urhegyi Ferenc édesanyja Klárikáéknál: öregségére egyik lánya se tudta magánál tartani, mert mindent elajándékozott.

A tréfás családi szólás: „van ezeknek" - tőle származik.

Tűz és víz alapállás.

Czímer szerint: mai drámának is jó.

De akkor társadalmi dráma lenne.

Holott így - az eredeti mintakép szerint - lélektani; lelki. Az öregség és az - üdvösség?

Lear királyné? Még azt sem. Fölmerül az ifjúság. Az eredendő erkölcs.

Október 16.

Erdélyi Honor, telefon Flórával: mikor jöhet föl.

A norvég költő, Knut Ødegard, aki egy kötetnyi fordítást jelentetett meg, Sulyok Vince nyersfordításai alapján. Skót származás, a politika is foglalkoztatja: parasztpárti, ezért jár (már másodszor) Magyarországon s most nálam.

Este vacsora Elláéknál: Böbe, Illés Endre, Juhász Ferencék, Gigi, Jutka, majd Csilla, végül Aczél.

Böbe „dokumentum”-munkájáról. Jó vacsora, jó bor - neki-nekiszabaduló nevetés, holott csaknem mindenki sírást feledtet vele. Juhászék némán egymás mellett, kéz a kézben. Aczél hoz haza bennünket. Ő meg már nagyon is sovány - gyomorfekélyes. Itthon a jó hangulat visszaütéseként rossz közérzet: nem fecsegtem-e túl sokat... „Csupa okos és szükséges dolgot, te voltál a központ” - így Flóra, nyilván vigaszul.

Október 18.

Károlyiné nyilatkozata a *Kritiká*-ban, E. Fehér közlése szerint. Még emigránsként Ehrenburg kérdésére, hogy mi lenne a kívánsága, Károlyi ezt mondta (volna): „Kis ház, nagy kert, gyönyörű tavasz s minden fán egy horthysta ellenforradalmár...” Csikorítóan stílustalan mondat, mellélő a tárgynak, az olvasót (aki alapjában mindig „nyájas”), úgy hökkenti meg, hogy ellöki az író céljától. Azokon a fákon az akasztottak csak *in effigie* függhettek volna. Mint ahogy Károlyinak (még bosszúálló) lelkületében is nyilván úgy himbálóztak; mert hisz ő - mikor módja lett rá - egyetlen embert sem juttatott kötélre.

Október 19.

Erdélyi annak idején bűnvállalás és bocsánatkérés után tért vissza a szellemi életbe. Szívből jött vajon ez a lépés, hiteles volt a versbe foglalt vallomás? A helyzet diktálta s így fogadta kétely is. A jó vers egy bizonyos fokon mindig hiteles. Erdélyi önkritikája ma is olvasható, szinte egyedüliként a szabvány önkritikák abból a korából: elevenen őrzi a vers volta; költő munkája (szinte függetlenül attól, hogy milyen költői mű).

Nem mindennapi kanyarba fordulhat itt a tűnődés. Mi a helye s a módja az önbírálatnak a szellemi életben.

*

Délután Eszenyi László, Washingtonból. A néha elkerülhetetlen nyelvi beolvasásról és a búvópatakként hányszor előtörő etikai hűségről.

Még egyszer a szellemi életben „megkövetelhető” önkritikáról. Zsdanov magánszorgalmú pesti tanítványai! Életveszélyesen írtak és szónokoltak: úgy értve, hogy mások életét fenyegetve. „A fő ellenség: Németh László” - ez a mondat vezércikkben azt jelentette, másnap a megjelölt börtönben lesz. S aki eldörögte - a Vígszínházba rendelt írógyűlés előtt - arcrándulásnyi önbírálat nélkül folytatta a publikációkat.

Október 20.

Tehetségtelenségben az agy, mint ketrecében a tigris, magát sebzi s nyomorítja minél tettre készebb, annál hamarabb. A magyar kisebbségek sorsa ilyen ketrec már az én fejemnek. Egy-egy pont puszta érintése, mintha a ketrecrácsban villanyáram is volna.

Dobos László - fiatal, kitűnő közgazda - „csak tíz percre!” De öt perc után már olyan kattanás fönt a jobb fül fölött az agyban, hogy: - most jön a végzetes villámcsapás?

De - századszor is - nekem kell válaszolnom az erdélyiek sürgetésére: miért nem lépünk föl most már komolyan, „mi” - értve ezen a kormányt.

És mért van még mindig „zúzdában” a könyvem.

És: „Gyula bátyám az egyetlen, aki kiállhat...” Aki...

Míg ki nem fogy a harminc-negyven éve túlfeszített ideg teherbírása. Míg ez a kattogás az agyban nem lesz robbanás.

Október 21.

A magyar fordítóirodalom, amely kezdetétől fogva tündöklő volt, az 1945-1955 közti tíz év alatt érte el legmagasabb csúcsát. Remek írókat - s nagyrészt klasszikusokat - remek írók szólaltattak meg magyarul. A toll olyan mesterei, mint Szabó Lőrinc, Weöres, Jékely, Vas, Kálnoky, a költők közül. A prózaírók sorából elég csak Némethet említeni. „Belegondolva”, hogy ezek a termőidejük virágkorát élő írók a maguk elszánásukból épp akkor tán egy sort sem fordítottak volna. Shakespeare, Tolsztoj helyett - s no még Molière, Racine magyarítása helyett a magukét írták volna; eredetit, minden értelemben. Ám ez volt a megélhetésük. No, ne kerülgessük a szót: a kegyelemkenyér, amelyért - mondjuk ki itt is a szót - még hála is illeti azokat, akik így-úgy (nemegyszer lopva) odatolták nekik. Ez volt a szellemi életünk Révai-korszaka. A korszak „pozitív” oldala.

*

Elmefeszítő, de teljesen terméketlen (tehát csak csüggesztően fejgyötrő) munka már harmadik napja: kefelevonat-javítás. De ez az utolsó alkalom, hogy a - most már csaknem ezerlapnyi műfordításaimat - újranyomásuk előtt átnézzem, véglegesítsem.

Ugyanakkor *Csak az igazat* kefelevonata is az évi színdarabantológiába. Az elsőt, az Egyiptomi világosságot még lehetne tömöríteni. A másodikat, a Lőrincet példázót magam is feszülten olvastam végig. Megrendültem, s azt hiszem: tárgyilagosan is ez nem mindennapian jó. Pesten „képtelenség” előadni, Bánffy György szerint (aki még a pécsi siker másnapján jelentkezett érte). Az ok: nyomtatásban is megjelent, hogy hivatalos cenzúrát érdemelt volna már Pécsett is. „Adminisztratív eljárást” emlegettek.

*

Délután Erdélyi Honor. Arca teljesen az apjáé. Késve mentem le, össze kellett valahogy szednem a buta munkával szétdúlt agyamat. Szerencsére az apjáéhoz hasonló a beszélőkedve is. És a függetlenkedés. Nem azért jött, amit gondoltam. Maradjon csak csönd Erdélyi József körül - nem fog az ártani neki.

A temetés után még lakására is följártak: „hogyan kell kiértékelni”, hogy ott voltam a temetésen.

Valóban egyetlen íróként - a „vidéki” Szüts Lászlót és Csanádi Jánost leszámítva.

Fodor Andrást a gyászbeszédre Tóth Dezső kérte föl. Azzal vállalta: ne kelljen bemutatnia, hogy mit olvas föl.

Honor látogatásának célja végül is: apja hosszabb verset írt a bibliai József szerepéről a fáraói udvarban. József belebukott ebbe a díszes szerepbe. Utolsó reménye öccse, Benjamin volt: az megállja majd a hatalmasok közt is a helyét! Honor faggatta apját: kire gondolt, amikor ezt a Benjamint időszerűsítve versbe foglalta: „Illyés Gyulára, mondd meg neki, ha meghalok” - ismételte Honor, közvetítve apjának a hangsúlyát, fejtartását is.

Október 23.

Föl vagyunk szabadítva; s ugyanakkor le vagyunk verve. Azaz itt mint osztály, ott mint ország. Kortárs honfitársaim ezt nem tudják párba tenni.

Pusztán a szóhasználat miatt. Hogy egy szó világosan mutassa az új tartalmát: néha egy évtized is elég. Mint az impresszionizmus esetében például. Néha ehhez egy évszázad sem elég. Az iskolai tankönyv történelmi térképén az, hogy „török hódoltság" máig zavarja a tudatomat. Belejátszik, hogy a „hódolás"-ban önkéntesség is van. Az legenyhébben is „megszállás" volt.

*

Délután hatkor Csoóri - meggyógyultan végre (úgy-ahogy), és Kiss Ferenc. Megint: az ő nemzedékük sorsa: szétszóródik az elemien közös kifejeznivalójuk is; csak azért, mert nem állnak föl külön terebéllyé. Külön folyóirat! És ha egy eddigibe tömörülnének, így valami külön szemlélettel akaratlanul is? A *Tiszatáj*-ba. Ilia a saját sorsának nagy esélyeit is eljátszotta, mikor meghátrált.

Aztán Kósa, beszámolva, hányan gondolkodnak már másként a román ügyben.

Később telefonon Kányádi. Jöjjön föl rögtön.

Flóra a pogácsák mellé kitesz egy negyedrúd szalámit, egy fél cipó kenyeret, bicskája mindenkinek van. Magát az eszmék „megközelítését" is szerencsésen segíti a köröm közi - nagyatyák korabeli - vacsora.

Október 24.

Hitler is cipőt viselt. Mussolini, Franco, Dzsingisz Kán, - a világ minden vérengző zsarnoka hordott valamiféle lábbelit. A téboly logikája kívánhatná meg, hogy pusztán azért én mezítláb járjak. Hogy a Sarkok jegét, a Szahara déli homokját, pusztán azért, nehogy a fentiekkel egyfajta vonatkozás - netán eszmebeli érintkezés - gyanújába essek, cipőtlenül tapossam. Sőt kapcátlanul, amennyiben kimutatható, hogy azok ilyennel is éltek.

A magyar szellemi életnek természetes járó eszköze Erdély és a Felvidék magyarok lakta területe is. Ebbe azt belekeverni, hogy a magyarság etnográfiai határait azért ne ejtsék szóba se, mert azok határok voltak Hitler és Mussolini (és Sztálin) szemében is - hova utasítsuk elmevizsgálatra azt, aki még ezt mívelte valaha is? És hova azt, aki még ma is azt míveli? Az ember már nem is a kezétől és tollától, hanem a papírostól kér bocsánatot, hogy ilyenre pocsékol időt? Mentség, hogy jámbor - hiszékeny - olvasók közt még mindig sok a fölvilágosítandó, meghökkentendő.

Október 25.

Ismét: „az utolsó nemzeti költő"! Ezúttal: „szocialista irodalmunkban". Az első internacionalista író, szocialista költő szocialista irodalmunkkal szemben.

Délután az amerikai költő Williams Jay Smith, feleségével, Sonjával (akiknek vidéki házában Ikáék napokat töltöttek) - és az amerikai tanácsos (Wilgis) feleségével. Most Rómából, Moszkvából hazatérőben vendégeskednek Pesten a kormány meghívására, magyar kitüntetések átvételére (holnap).

Van tehát beszámolnivaló.

Szellemesen, vidáman.

Október 26.

Hajnali fölriadás, nyomasztó szégyenérzettel. Hogy milyen nekiszabadultan szaporítottam a szót Smithékkel. Úgy belekábulva a sikerbe (amiért minden szellemeskedésemre oly értőn - nagyot - kacagtak), hogy még a francia nyelvkészségemet is „sikerrel" tündököltettem.

De Flóra s Ika is szüntelenül kacagott - ettől vetettem el a sulykot. Ez most az - izomláz?

*

Az idő végül is becsületpárti.

Hajlamos, hogy egy-két disznóságot megbélyegezzen.

Kitartani hát a megöregedésig, s aztán abban rostokolni: erkölcsi szolgálat, lehet, közérdek.

Este Domokos Mátyás a fordítások kefelevonatáért. Vacsorára Molnár Edit - még tanácsért is a Galériával folyó ügyében.

Október 28., vasárnap

Arthur Haulot telefonja délben, vacsorára este. Magasabb, testesebb, mint valaha, óriás biliárd-golyó feje mélyet hajlik, hogy megcsókoljon. És flamand kedélyű (hangosságú) változatlanul, a hatvanöt éve ellenére. Csupa siker: csupa elégedettség. Második feleségétől a fia már hétéves.

De kitűnő megfigyelések is a remekül előadott beszámolók alján.

Megcsinálta - a nemzetközi összeköttetéseivel -, hogy a Brüsszelben velük élő orosz zsidó származású anyósa viszontlássa ötven év után először Odesszában az ott élő ikerhúgát. Gazdag kereskedőcsalád voltak, de a forradalom után persze épp ezért nagyon is szegények. A brüsszeli lánytestvér nem győzte idézgetni a sétakocsikázásokat, operákat, zsúrokat és bálokat. Az odesszai semmire, de semmire másra nem emlékezett, csak kilakoltatásra, sorban állásra, éhezésre.

Ebből egy színpadi jelenetet.

De akár regényrészletet.

Novellát - levél alakban? Az egyik lány hogyan panaszolja el - s világítja meg - a másik belső „árulás"-át.

Október 29.

Hova kanyarul az én „irodalmi" munkám? Értéke (értelme) lassanként merőben az, amit számomra jelent. Vagyis mennyiben segít *jól* eltöltenem (tehát nem hasznosan) az időt, amely enélkül a depresszió mázsáit hozná rám. Egész délelőtt abba „feledkeztem" bele, hogy tegyek-e még két sort egy epigrammához, vagy ne. A címe: *Egy száműzött* (ezúttal nem baszk, hanem katalán) *szociológushoz.*

- Idegen uralomban,
mért ver a legdobogóbban
néped pulzusa; öntudata?
- Mert megfeszítetten,
mint az Övé, a kereszten.
Szívós életerő jeleképpen
számlálják a pokolban, az égben!

*

Este héttől Sonja és Bill Smith, Ikáék és feleségével John Wilgis (az amerikai kulturális attasé) jól sikerült vacsorán. Noha a beszélgetés állandóan háromnyelvű: az elzászi Sonja (a Haussmann dédunoka) Ikával, Flórával franciául, Gyuszi Wilgisszel angolul. Wilgis velem mindenáron magyarul, mert ad rá, hogy ha már megtanulta, használja is. Épp ma érkezett meg az *Express* októberi száma Erdélyről, ahol „les Hongrois en colère". Erről folyt tehát a komoly percekben - félórákban - a szó, már csak azért is, mert a lap képmelléklete Sütő András és az én (Flóra szerint igen rossz) fényképem.

Október 30.

Kefelevonatot javítani valaha öröm volt. Kinyomatva látni első ízben, ami akármilyen kétellyel is, „nyomdafestéket kívánt".

Ma csak a kétely. Milyenné áll össze idegen szemben és agyban?

A *Beatricé*-ben, igen, vannak sikerült fejezetek. De épp amiért az egész „nyomdafestéket" s idegen elméket kívánt: a sorskérdések fejezetei túl súlyosak, túl bonyolultak. Igaz, kerülnöm is kellett a túlságosan egyenes fogalmazást. Hisz csodálkoztam (s mások még jobban), hogy mindez így is megjelenhetett.

Egész nap ez a fajta korrektúrakészítés - kimerít.

Este váratlanul a Reuter tudósítója, Bécsből:

Csak két napra jött Pestre.

A külföldön az ő jóvoltából megjelent cikkek közt szerinte a legfontosabb, hogy az angol kommunista napilap is a *Luceafarul* vitáját úgy közli, hogy a magyar álláspontot védi, az öreg költő igazát. Igazam van, már csak azért is, mert öreg vagyok.

Flóra összetörve jött haza az intézetből, a kirobbanás határán, megint a párttitkár és az építkezés akadozása miatt. S itthon is a háztartásban; mihelyt nem ő intézi még a jégszekrényben is a rendrakást - teljes *pagaille.* Nyugtató és újra nyugtató. Végre is az a pihenő hozza rendbe, hogy Weyganddal a beszélgetést is fokozott figyelemmel hallgatja, a szokásos, már-már azzal a bírói fegyelemmel, amelyet apjától örökölhetett.

November 1.

Rossz ébredés. Helyes volt-e az akaratlan flottatüntetés, hogy mégis elmentem. (Csak azért, hogy ne legyenek rossz ébredéseim amiatt, hogy nem mentem el.) Mit szólna, ha szólhatna Erdélyi ehhez is, ahhoz is? [...]

Akkor merült ez föl bennem, mikor valaki azt már a sírtól eljövet mondta: jó válasz volt ez a mai zűrzavarban, hogy itt láthatnak, elmegy ennek a híre. Ő az „irodalompolitika" pesti köreire gondolt. De rajtam átvillant: hátha a bukarestieknek is szánt valamiféle választ a fegyelmezettebb részem.

Valamennyien, magyar „népiek", „népiesek" között ő volt a legnépiesebben - népibben - magyar is. Én - mellette igazán - internacionalista voltam, Szabó Lőrinc (ahogy tőle meg is kapta) kozmopolita.

J. F. is egzaltált volt. De őt (szememben) nem mentette olyan elementáris tehetség, ami Erdélyit néha zubbonyként korlátozta és - mentette; úgy értve, hogy mentette föl az értők előtt.

*

Halottak napjának előestéje. A születésnap és a temetői gyertyagyújtások emlékei - hány esztendő óta már?

Anyám most volna százéves.

Bába nélkül huszonhárom évesen szült meg harmadik gyermekeként. A L'Express, a Bailly csinálta interjú, (rossz) fényképpel.

Még egy alkalom, hogy a világ figyelme Erdély felé forduljon. Ez a reggeli olvasmány születésnapi ajándékul.

Itthon egész nap. Munka: kefelevonat, egy kicsit jobb véleménnyel.

Természet áldása, ha legalább harmincéves korunkig - amitől fogva az ember „felelős az arcáért" - született hülyének, erkölcsi nyomoréknak érezzük magunkat.

Ez a szellemi emelkedés, a lelki tisztulás ingyenes ösztökéje.

Hogy mennyire „csinált" keret minden regény: lehetetlen (s mégis tanulságos) olvasmány lenne pusztán leírni minden eddigi születésnapomat. A rózsafűzér szavai maguktól collier-vá fűződ-nének össze.

Vacsora négyesben, Ikáékkal. Egy doboz konzerv *moule* és kinek-kinek egy szelet libamáj.

Flórától egy nyakkendő és egy hálóing, Ikától egy könnyű *cache-nez*, az állandó torokfájások ellen.

November 2.

Reggel korán - nyolc felé - ki a temetőbe.

Tegnap este nem volt szabad a kocsi; azaz nem volt, aki vezesse.

Este voltaképpen nem is látni, milyen megtiszteltetést kapnak évente a halottak. Most járhatnák be a nyugvóhelyüket, elégedetten. Minden sír rendbe téve. Ragyogóra kisöpört ház - falu.

Ragyogóvá rendbe tett ország - ez a benyomás, végig a Győrbe vivő úton: akaratlanul is a temetőket nézzük, oly szépen villognak az őszi ködben is a rengeteg krizantémmal.

Négyen ülünk a vezetőn kívül a kocsiban: Flóra, Berkes Erzsébet, Czímer, én.

Győrben valamivel négy óra előtt. A szép Rába Szálloda. Didergek, a megpróbáltatások előtt egy forró fürdő tán fölfrissítene. Langyos víz csurog, tovább folyatom, hidegül, s végül teljesen elapad. Egy csöpp se több, az orvosságot is szárazon nyelem le.

Gyalog át a színházhoz, előbb az igazgatói szobába, aztán a közönséggel telin még jobban ható terembe. Mi az első sorban.

A függöny fölmegy - a hosszú asztalnál a notabilitások, élükön a jó kiállású, szerényen is valóban elnöki Losonczival.

Pozsgay - színházavató - ünnepi beszédéből a bátor - s így szépen helyénvaló mondat: Ennek a színháznak különleges hivatása a Csehszlovákiához fűződő őszinte barátságunk jegyében részt venni a határainkon kívül élő magyarság kulturális ellátásában, anyanyelvi nevelésében, helyt adni a szomszédainknál termett szlovák, cseh és magyar alkotásoknak.

A kitüntetések szétosztása (az építkezésben részt vettek közt.) Mint *Bovaryné*-ban a mezőgazdasági díjosztásnál! Szinte csak vezető - értelmiségi - kap rendjelet. Egy brigádvezető még, s még valaki, aki járásával - ahogy a színpadi asztalhoz járul - elárulja, hogy fizikailag is dolgozik.

A *Fáklyaláng* előadása. Az eleje még mindig vontatott. Holl, sajnos, igen rossz állapotban játszott, én az első sorban egy szavát sem hallottam. Bács Ferenc - Görgey - kitűnő; ha egy kicsit még kemény is lenne: remek. A többiek is. A díszlet sajnos túlságosan tág: egy torna-terem nagyságú kazamata. A jelmezek igen közepesek. Patassy - Vukovics, kitűnő.

Utána: fogadás. Ünnepélyesen felköszöntenek 76. születésnapomon. Óriási virágkosár. A színésznők Flóra köré (asztalunkhoz) gyűlnek, és - gyerekszülésről folyik - megállíthatatlanul - a szó. Martin Márta - Kossuthné - is, Cserhalminé is friss kismama. Miklóssy Jutka ugyanaz.

Aztán ide-oda visznek. A vezetők külön csoportban. Egy asztalnál csupa asszony, jó arcok, jó feleségek. A beszédtárgy, akár hajdan az ozorai iparosnék közt. Hogyan kell főzni (kétszeresen) a kisüstit, hogy meggyógyítsa - mert meggyógyítja! - a gyomorfekélyt.

November 3.

Rossz éjszaka: az ágy túl rövid. (Meleg víz már van.)

A gond a borravalókkal. Flórának ajándékozási kedvét eredményesen fokozza: egy I. Gy.-tól elvárják, hogy... „Azért, mert elismert szocialista író?”

A színházi titkárt kértük meg tegnap, lássa el, hogy a színészek (a műszakiak is) kapjanak valamit a köszönő névjegy mellé. „Azt végy nekik, amit szeretnek.” A nők virágot kaptak, a férfiak - úgy látszik - whisky-t, mert az összeg 5800 forint.

Városnézés.

Ámulat, hogy mennyi hitelesen szép utcarészlet, épület. Ha ennek fele Budán állna!

És Pannonhalma.

November 6.

Látogatás Pannonhalmán.

Utolsó írásaiban Malraux komolyan - vagy legalább komolykodó hangon - ad számot egy távol-keleti hiedelemről. A történelem előtti korok épületeiből nemcsak szépség árad, hanem éppúgy gondolat; nemcsak művészet, hanem valóságos emlék. Anyagszerűen. Aki e helyeken tartózkodik, szemlehunyva is világosabban képes fölidézni a valaha ott történteket, mint másutt és egyébkor. Tehát - e hiedelem szerint - a tárgyak is őrizhetnek emberi - tudatot! S adhatnak át megfelelő esetekben.

Ez is egyik formája örök tiltakozásunknak az elmúlás ellen. Az idő uralmával szemben. A folyamatosság mellett, az ember teremtette kontinuitásért! Ami a dinasztiákat létesítette, és konokan újítgatja; ami mindmáig fönntartotta.

Képtelen vagyok Malraux eszmevillanását követni: hogy tárgyak tartósíthatnak ilyenféle gondolati elemeket! De nem tagadom, átcikázott rajtam valami különös érintettség, amikor a legrégibb magyar és egyben finnugor nyelvemléket, az 1055-ben kiadott tihanyi eredeti alapítólevelet tegnap a két kezembe emelhettem, és a szépen kiírt, a semmit nem halványult sorokon az ujjaim bögyét végigjárathattam, milliméternyi távolságból.

Kétoldali üveglap, gondos keret őrzi az európai civilizációnak ezt az egyik leghitelesebb oklevelét. Amit közműveltségű magyar tudhat, mindazt magam is régtől tudtam róla. Újszerű élmény volt mégis olvasnom eleven szememtől arasznyi közelben, de életemből kilencszáz évnyi messzeségen ezeket a nekem különösen közeli-távoli (mert a szülőföldön kapott) szavakat: *Sumig* és *Thelena,* azaz Somogy és Tolna, a mai helyesírásban. Ott volt még a Sárvíz is! Meg az az írásban fönnmaradt első magyar mondat arról, hogy mi esik a Fehérvárra menő hadi útra; vagyis az akkori helyesírás szerint: *a feheru uaru rea meneh hodu utu rea.*

Rábeszélésemre feleségem, majd Czímer József is ujjal kísérte a történelem borostyánkövébe tartósult magyar szavakat. Arra gondoltam, megkérdezem majd, éreztek-e ők is valamit. Mégsem kérdeztem meg. Nyilván éreztek. Mindenki érez ilyenkor valami rendkívülit. Ha mást nem: valami ünnepit. Teljes anyagszerű gondolkodásom birtokában (és börtönében) azt kérdezhettem volna meg tőlük - s önmagamtól -, tökéletesen mindegy lett volna-e számunkra, ha az annyi megpróbáltatást, hányattatást oly bámulatos épen átvészelt ereklye helyett annak valamely másolatán silabizálhatták volna azokat az állhatatos magyar szavakat.

Természetesen nem lett volna mindegy. Bármily hasonló, nem tévesztésig hű megvalósításban.

Nem ok nélkül írtam le ezt a szót: ereklye.

Nincs valláskezdet őstisztelet, azaz halottkultusz nélkül. A földi maradványhoz tapad olyan hit is, hogy abban valami szintén tovább él. Szellem, varázserő, túlvilági segedelem.

Roland legendás kardja, a Durendál, azért törhetetlen, mert - ahogy a hős búcsúszavaiban fölsorolja:

Markolatodban van bőven ereklye,
Szent Péter foga, Szent Basil vércseppje,
Dénes védőszentemnek haja-fürtje,
Szűzanyánk köntösének drága csücske.

Ez több, mint szellemi kultusz. Ez a halmozás a tárgyak mágikus erejében való hitre vall.

Oltáraikat az első keresztények a vértanúk tetemei fölé emelték; az 5. századtól fogva általában a szentek tetemei fölé. Milyen hiedelem vagy hit hatására? A hitetlen Malraux nyilván gúnymosoly nélkül hallott volna erről is magyarázatot. A templomok szaporodásával kezdődött a szentek tetemének szétszedése, tüzetes szétosztása, Krisztus keresztjének s minden viselt holmijának apróra darabolása. Milyen hagyomány indokolta? Milyen varázshatalmat, égi erőt tulajdonítottak nekik? Emberfölötti tartalmat is, a tisztelet ráadásaként.

De nem akarom még ilyen kérdésekkel is zavarni készséges és tudós vezetőnket, Csóka tisztelendő urat. Profán ereklye amúgy is ez a kegytárgy, melyet kezemben tarthatok.

Bizonyos: másképp vizsgálom még a cirádáit is, mintha csak utánzat volna. Honnan hát a hitelességnek ez a különös fluiduma, ez a tagadhatatlan kisugárzás? Mert fölbecsülhetetlen értéket emelgetek? Egy fillért sem kapnék érte. Épp a fölbecsülhetetlensége miatt.

A királyi koronák általában nem ősrégiek. Közülük legtöbb friss csinálmány. Történelmi emlékül akkor is nulla, ha az ékszerkereskedelmi értéke óriási. Ritka a korona hát, amelynek ilyen tárgyi kultusza lehet. A magyar koronázó korona ezek között is az egyik legrégibb. Ismerjük, hogy történelmünk során küzdelmek folytak birtoklásáért: tradíció és törvény csak azt ismerte el uralkodónak, akinek fejét fizikailag is megérintette.

Kinek nem jutna eszébe, hogy mindez már olyasféle isteni erő megtárgyalását közelíti, amit az etnográfia fétisizmusként tárgyal. De hát, láttuk, őskorában minden vallás - minden „primitív" nép túlvilághívői - imádatuk első alakzatául ilyen kézzel fogható tárgyakat használnak. Mintegy kapaszkodóul, hogy előbb a szellemek, majd az istenek világába emelkedjenek, az öröklétbe, a halhatatlanságba.

Pannonhalmán ez eddig sose jártam. Távolból is csak egyszer-kétszer szemlélhettem, röpülő kocsiablakból. Most mintha valamiképp a múltamnak is, egykori hitvilágomnak limbusait is közelíthetném: A latin - tehát pogány kori - limbus szóval jelöli némely Krisztus utáni vallás is az üdvösségre nem érdemesült lelkek várakozóhelyét; a pokol tornácát.

Ha kellő „tárgyilagossággal" magamba nézek, az én gyermekkori túlvilághitem is ilyen tárgyszerű volt: eltéphetetlenül a valósághoz fűződő. Istent csak személyi ábrázolásban tudtam elképzelni, s mikor ezen túl kellett volna lépnem, fejlődnöm, a teológiák szerint is, egyáltalán nem láttam többé.

Ezen a protestantizmus sem segített, sem a többi vallás, amely óvakodik, hogy szemmel a Láthatatlant festett vagy faragott arccal ábrázolja. Ezeknek a vallásoknak végül az elvont logikájukat voltam képtelen valóságként szemlélni. Mit áldoztam: mennyit feszítettem az agyam a predestinációnak, a kálvinizmus sarktételének befogadására például! (Hogy noha Isten eleve elrendelte üdvözülésünket vagy elkárhozásunkat, túlvilági sorsunk mégsem független földi viselkedésünktől.) Úgy voltam vele, mint a belőle eredő egzisztencializmus választáselméletével. Egy ideig értettem, aztán megint nem. Noha megkérhettem volt mindkettőnek egy-egy hivatott pontifexét a beható magyarázatra.

Ám ide sem apologetikai felvilágosításért jöttem. De csak nyelvemre tolul még egy kérdés. Gyerekkorom óta várom erre is a választ.

Hogy Pilátus belekerült a Crédóba, azért lett szólásmondás - miért éppen az ő nevét tartósította - hibernálja - annyi méltatlan kortárs közül évezredekre az Egyház fő hitvallomása? Ekként kerülhetett, de miképp mégis a Hiszekegybe a Szentek Egyessége, melyben közvetlenül az egyedül üdvözítő Egyház után kell hinnem kételytelenül. Csóka tisztelendő úr röviden elmagyarázza a hittételt. A katolikus egyház tagjai három osztályba csoportosíthatók. Akik még a földön élnek, küzdve, hogy szentté válhassanak; ez a küzdő Egyház, az Ecclesia militans. Akiknek szent voltukért már csak gyötrelmet kell viselniök a purgatóriumban; ez a szenvedő Egyház. S végül akik már szentté tökéletesedtek a mennyben; ez az Ecclesia triumphans, a győzelmes Egyház.

Dante mindezt még betű szerint értette és értelmezte; mindnyájunk elismerő csodálatára. A művészete iránt. Magamat vezetném tévútra, ha - bár terzinái hatására - magam is érteni vélném; ha nem választanám el a szépséget a mondandótól; a formát attól, amit burkol. Noha azt még Luther is hiszi, hogy Krisztus egyháza a még földön élőknek szentségre hivatott gyülekezet az egy Szentlélek által hitre vezéreltetve. Azaz mégis arra rendeltetve?

Homály, távoli köd előttem.

Marad tehát Malraux, a maga példájaival? Azzal az én földhöz bilincselt elmém számára éppoly képbe foglalhatatlan - mondjam ki a szót -, elképzelhetetlen hiedelemmel, hogy szent épületekben, tárgyakban is akkumulálódhat - beletáplálódhat tartósodás végett - transzcendencia, azaz tapasztalaton kívül eső energia? Hogy életjelenséget ne mondjunk.

Nem; nyűgeim nem bocsátanak el a földről. Maradjak tehát magam is legfeljebb a talizmán, a kőbálvány, az óceáni fétis, a kardmarkolatba rejtett fog, hajdani skapuláréink védelme alatt?

Megilletett, mélyen lelkembe hatott magyar írásbeliségünk - a máris magas fokú európai műveltségünk első fönnmaradt dokumentuma. De azt mozgatta meg bennem, ami addig is bennem volt; lelkembe rakodott pusztán annak folytán, hogy „e nép fia vagyok", tudatos elme, ezzel az ezeréves civilizációval a hajszálgyökérzetig világosan együtt érző. Nem tagadhatom le - de hisz műveltségárulás lenne, ha letagadnám -, hogy mélyen, sokak számára misztikusan együtt érzek azzal a derék, föltehetően franciás műveltségű baráttal, aki ősi szavainkat betűkbe kénytette. Vagyis fölszárnyalta, hogy íme, ezer évet győztesen átrepültek. A betűértő tiszteleg hát a betűértőnek? Többről van szó, s aki számára ez az időn és téren át ható kohézió ártalmas misztikum, vagyis ködös idegenség, azok lelki habitusa az én racionalizmusom számára ártó idegen misztikum.

Ha a vallások a sírból bugyognak, vagyis ha minden hit az ősök tiszteletével épít frontot a mulandóság ellen: az én ősöm ennek a ma is hibátlanul olvasható betűknek a leírója. Nem ő az első magyar írástudó. Ezreknek és ezreknek kellett tevékenykedniök, hogy ő ilyet alkosson. Egy csak hát ő azok közül, akik az én túlvilági oltalmazóim, jelenkori vigasztalóim, jövőbeli biztatóim. Munkájukban, hatalmukban babonásan hiszek. Minden ránk maradt ereklyéjük, minél régibb, különösképpen annál elevenebbül sugall egy közös hitet. Hogy ez az általuk megörökített nyelv elpusztíthatatlan: tele van jövővel.

Így jártuk be a francia katedrálisokkal egy idejű építészeti remekeket - az altemplomot 1001-ben szentelték föl -, a könyvtárat, a képtárat - ahol Teniers *Brüsszeli búcsú*-jához zarándokolnak külföldről is a hozzáértők.

De Pannonhalma nemcsak katedrális és múzeum. Iskola és szeretetház. Évek óta itt él teljes visszavonultságban és többnyire betegágyban az öregség nyavalyáival küzdve a költő Mécs László! Életünkben sose láttuk egymást, de pályánk egy pontján érdesen szembekerültünk, még verset is váltva, éleset; így foglalhatom össze: bandázs nélkül. Megkérdeztem, nem zavarnám-e, ha csak egy kézfogás idejére.

A mostani, a nyolcvanharmadik éve néha már súlyosan ránehezül; az agyérelmeszesedéssel főképp; de vannak könnyebb fél napjai. Megkérdezik.

A szerzetesi cellák - az egykori lakószobáinak - egyikébe vezetett be egy fiatal polgári ruhájában is apácai mozgású és arcú ápolónő, csak engem. Minden fehér. A nagy ablakához hosszúkásan nyúló szobában minden ragyogóan fehér és kék - ez a benyomás rögzül a szemembe. Hófehérbe vont huzatban a takaró; a fölpolcolt vánkoson hófehér a szétterülő, fiatalosan dús haj. Jobbkézt a falon nagy olajfestmény, a költő férfikori alakja, a rend fehér köntösében, a széles kék cingulussal.

Nyilván megmondták neki, hogy ki tiszteleg nála. Az üdvözlő szavak után is úgy áll rajtam a szeme, mintha mégis messze mögém tekintene. A kislányos arcú s szavú ápolónő tanítónői szelídséggel részletezi: Győrből hazatérőben fölkanyarodtunk az autóval, s érdeklődünk állapota iránt. Megismétlem jókívánságaimat.

Autó..., ilyen autó... - mondja végre olyanféleképp irányozva a távolba a szót, ahogy az imént a tekintetet.

Ennyi is nehezére esik.

Most már kéz kézben állok az ágy mellett. Pehelyfehér, pehelykönnyű és puhaságú kezeket tartok a kezemben. De már mentegetőzve, hogy zavartam, s búcsúzóul szorítva meg azt a csonttalan kezet.

Tekintet-szóértésben lehet a karcsú kis ápolónővel. Egy oldalpillantására elfordul az, majd egy levelezőlap nagyságú fényképpel lép vissza hozzánk. A takaróra teszi.

Aztán néhány perc múlva kihozza már a folyosóra; ott kapok részletesebb fölvilágosítást a remélhetőkről, illetve várhatókról.

Ez november harmadikán délelőtt volt.

Mécs László rá három napra halt meg; szenvedés nélkül; öntudatlanul.

November 7.

Idegkimerültség föl-fölriadással, éjszaka - ez még. Fogam kell szorítanom, hogy a síróroham belül maradjon, hangtalan.

Flóra csitítására próbál kitörni, már jól bent a délelőttben. Nyugtatók, három is, majd Algopyrin. Ez a gyomorfájdalom ellen. Iván, az okos nyugtató orvosi megállapítással: szélhűdés nem lehet belőle. Hisz a vérnyomás alig száz. (Igaz, a nyugtatók után.)

Fekvés, fázva, fölöltözve. Délután is, a szokásos elalvás se jelentkezik.

Menjünk-e el a szovjet meghívásra. Ha nem - udvariatlanság a követ üzenetei után, amit Fedorenko nyilván nem szándéktalanul ismételgetett.

De hát nem politika-e ez már, és hogy - eszköz legyek? S ha igen? Az eszközön is megfordulhat egy és más.

Gyuszi visz le. Mivel a mi kocsink (elhasznált) Volkswagen, oda nem engednek az épület elé, a sok Mercedes áramlatába.

A lépcsőn Pozsgay. Tud máris a baranyaiak csángókiadási tervéről. A Széchényi Könyvtárnak is szól, hogy kölcsönözhessenek könyveket Erdélybe.

Nyolcszáz emberrel szorítanak kezet a fogadásra fölállt követségbeliek, az asszonyok is.

Mégiscsak volt értelme, hogy elmentünk. Előre senkinek nem nyújtok kezet, de aki hozzám lép, a fele, a bukaresti meghurcoltatásért szorít egy másodikat is a tenyeremen.

Bognárral Nagy Ferencről - Aczél jelenlétében. (Aki a *Táviratok*-at dicséri.)

Hidas, csaknem vakon. Megható, ahogy Ágnesből kijön most a házastársi szeretet, már ahogy karját bele-belefűzi Hidas karjába.

Aztán az USA követ (Kayser) igen hosszasan. És a felesége. „Elolvastam a könyvét, engedje meg, hogy bírálatképpen megöleljem!” Melyik könyvért? *(Puszták népe.)*

Én leszek aztán a tolmács Kayser és Aczél közt Piaget-ről beszélve, majd hogy Brunet, a vele egyenrangú gyermekpszichológust meghívják Pestre. Flóra veszi át a beszélgetést.

A kanadai követ (asszony), három hete van itt - hol kezdje az ország megismerését.

A büfé példaadóan egyszerű. Amit a legközelebbi közértben kapni, hidegen. Ital: sör, közepes bor, Coca-Cola. (A győri ötszörte gazdagabb volt.)

Iván? (?) a magyarul tökéletesen tudó rokonszenves fiatal titkár: Nem mennék-e oda a követhez? - Várta magát. - Nem zavarom. Így Iván lép oda, s jön máris Pavlov. (Magasabb termetű, mint emlékezetemben élt.) Tudja, mikor láttuk egymást utoljára? Már négy éve! Miért kerüli ezt a házat?

Elmondtam, hogy mikor még a szemben levő házban volt a követségük, 1936-ban egy díszebédre egyedül én fogadtam el a magyar szellemi életbeliek közül a meghívást. Ebéd végén a sarkon egy detektív - igen udvariasan - elkérte a lakcímemet. - No, most ezt elháríthatjuk. Derékon átölelve tart, nem kerülhetem el, hogy ne tegyem a vállára a kezem.

Így lép oda Kádár. A kör még szélesebbre tágul. Hogy vagy? Egészség? Ő mintha zömökebb lenne, sőt - alacsonyabb. - Feleségem influenzában fekszik. - Szeretettel üdvözöljük, jókívánságokkal. - Te meg vigyázz magadra. - Ő vigyáz rám, nagyon is - mutatok a hátra, jóval messzebbre húzódott Flórára. Hozzá lép, mélyet hajolva (ez szokása) mondja: Vigyázzon Gyulára, nagyon vigyázzon.

Fényképezés, filmezés persze közben.

Vagyis, mondhatni, színpadszerű jelenetezés arról, hogy a bukaresti viszályban ők mégsem tagadnak meg. Nem úgy legalább, ahogy az alantasabb szervek közt nem egy fejes is. (Bognár épp itt s az imént mondta el, milyen vitái voltak az akadémiai üdülő csaknem teljes létszámával.)

Szekérék hoznak haza. Menjünk föl hozzájuk egy pohár borra, Éva megmelegít egy jó csésze húslevest is. De nem, késő van. De mégis, ha csak félórára. Nem, ti sétáljatok át majd egyszer hozzánk.

November 8.

Hallásvizsgára a Szabolcs utcai kórházba Flórával, Pálcival. A mozdonyfüst feketítette épület belül üdítően fehér. Ugyanaz az ellentét a földszinti hosszú, szűk, tiszta folyosón, a zegzugos tiszta fülkékben. Fehér gépek, hófehér köpenyek. Sehol egy férfi, teljes nőuralom. Így van helyén; betegen anyai gondozásra vár az aggastyán is. S közben repülőgépi hangulat: a kis ápolónők és készülékkezelők a légikisasszonyok frissességével mozognak, most, kora reggel. Mosolyogva is komolyak; a mellzsebükben komoly adatfölvételre kész mű- és írószerek, de a gumipuha padló vagy cipőtalp tündérekként suhantatja, lebegteti szinte őket. A repülőgéphangulat sci-fi hangulatra vált. A tudomány (és a szociológia) ígérte jövendőben vagyok: a matriarchátus világában. Az óvó nénik és tanító nénik sikere nyomán hovatovább a pedagógia minden fokát-rangját nőknek engedjük át. Aztán a bírói pulpitusokat.

*

A matriarchátus nem nőuralmat jelent, ahogy az újkor kezdi értelmezni. Helyes fordítása anyai vezetés volna, anyai gondoskodás. Az, ami már a bábuikat dédelgető nőnemű csöppségek viselkedésében úgy megmutatkozik.

November 10.

Gépiratba lemásolva, amit hangfelvevőbe mondtam a rádió számára Tihanyról. Szánalmas, szégyellni való, tépném szét rögtön. Agyalágyultságra valló szóismétlések („szóval”, „szerintem” stb.), összeegyeztetlen alany s állítmány, dadogás, félresiklás. „Épp azért jó!” - így a kis riporternő, de még Flóra is. De azért ki legalább a felét.

Kimerítő munka a *Beatrice apródjai*-nak kéziratán, a nyomdába adás előtt. Bonyolult, csavaros mondatok Magyarország 1919-es ábrázolásában. Néhol magam is csak erős odafigyeléssel értem. De ha világosabbá teszem - nem jelenhet meg; „leszakad az emelet", ami eddig is fenyegetett, és arra kényszerített, hogy homályosan rajzoljam azt, ami éles vonalakkal ma is „sértene", érzékenységet és érdeket. Azokban a fejezetekben a stílus (lám szándékos) homályossága a mondandó védőpajzsa. A gladiátor sebesen (szemfényvesztően) forgó kardja. És hálója.

Tíz órakor csaknem egy teljesen elvesztegetett óra, hogy mégis megnézzük (legalább a reggeli ismétlésben) a tv-szereplésemet, a mesék műsorában. Kivételesen egész jó; de az operatőrök jóvoltából.

*

Délben váratlanul Józsáék; röstelkedés, hogy csak a mi szokásos ebédünkhöz - a „krinolinos" paprikás krumplihoz ültetjük őket, de aztán épp ezért folyik jól a beszélgetés, Ikáék betársulásával. Egész délután 3-ig.

Utánuk pedig Dávid László. Majd a kőmívesmester a lenti konyha rendbetevése ügyében. (Flóra intézi.)

És öt előtt már Hermlin, a keletnémet költészet reprezentánsa, kétszeres államdíjas stb. Épp olyan fiatalos, mint húsz éve; az a dús fehér haj, amely a szőkeség emlékét őrzi. Nyitott ing, könnyű ruha a nyúlánk termeten. Angol pipa és dohány; jó francia kiejtés; csillogó emlékek (Aragonról többek közt). Bámulatos pálya, azaz - idevaló a szó - karrier. Mert kész mű - mi is van mögötte? Egy sora nincs a fejemben. De másában sem. Fordított, valaha, egy-két modern verset, de a hivatalosan approbáltakból.

Egy hiányt tölt be. A szükséglet is összekalapálhat akár egy szobrot is.

Csaknem közvetlenül utána Csoóri - váratlanul szintén, de ő pihentetőn; jó hírekkel ezúttal. Király Károlynak fölkínálták a marosvásárhelyi konzervgyár igazgatóságát. Aztán az *Express* legújabb cikkének hatásáról. (La Roumanie: Les Hongrois, en colère.) És hogy mégis menjek el a Nékosz holnapi találkozójára. Hirtelen összeütött vacsora neki is, rántotta a meglevő gombára.

De hát azért zakatoló agy, még az ágyban is, úgyhogy hasra fekve fogom a fejem.

November 12.

A tv-ben hanyag, végzetesen rossz hatású film a magyar honfoglalásról. Árpádot „deheroizálja". Ráadásul a képek is sötétek, oda nem tartozó „életképek" rontják a kérdés megértését..

Este mégis a Nékosz közvacsoráján. (Kardos László hatvanadik születésnapjának ünneplése.) A diákként megismert arcok negyven év után ilyen sereglésben! Egy szürrealista túlvilág.

K.-val ülünk egymás mellé. Pozsonyból jön. A szlovákok államfejlesztő tervei. A századfordulóra nyolcmillió szlovák, a magyarság leolvasztása legalább 400 000 lélekre, a Csallóköz „áttörése", Pozsony egymilliós főváros. Az északi és déli szláv öntudat újjáéledése: megroppantani a közéjük ékelődött magyarokat és - románokat.

(Flóra Harasztiék mellett. Irén kilencvenen fölül, friss, vidám.)

Az elnöki asztal mögött vékony spanyolfal, jégverem hideg folyosó előtt. Didergés. A sálamat tekertem a derekamra.

A felköszöntők után haza, Illés Jenő kocsiján.

November 15.

Major Ottó levele: félreérthető az *Egy ifjú történészhez* írt epigramma. Litván gúnyként értheti. Telefon: hagyják hát el a befejező két sort. De mégse - mondja erre. Mutassák meg Litvánnak.

Délután Czímer. Élvezetes társalgó, aki maga is élvezi a történeteit, s ezzel fokozza a hatást. De a színdarabról épp csak annyit, hogy mi - ne legyen benne.

November 16.

Az angol követségről telefonok: a követ szeretne eljönni hozzánk. Sürgős? Ó, csak baráti beszélgetés.

Sajnos, Flóra egész héten bent van munkahelyén, délután is. Így csak jövő pénteken.

November 18.

Csoóri áthozta Janics Kálmán könyvének gépiratát. Most tehát az előszót; „minél előbb"; harmadéve viszi a szél a kiadók közt ide-oda a Duna-völgyi szociológia egyik legjobb művét.

Úgy megírni, hogy a vakságig elfogult szlovákok is megérezzék: író vezet be tudóst.

Az első két oldal - mintha nagyon is olvasmányosnak sikerült volna.

*

Ebédre aztán. Asztalon a leves. Hirtelen futkosás, csomagkészítés. Létracipelés a szekrények felső polcaihoz: kiszedni fehérneműt, köpenyt.

És türelmetlen kínzása a megdermedt telefonnak.

Ikának fájdalmai vannak.

S Bognár se a kórházban, se a lakásán. A segédorvos sem.

Akárhogyan is - készületlenül is - be a kórházba.

Ika a legnyugodtabb. „Hol a papucsom?" Végre a telefont nyaggató Flóra veti le a maga papucscipőjét, s küldi velem a csomagolókhoz.

Végre - induljanak csak el, mi közben megtaláljuk valamelyik orvost. Nyilván lesz hely.

De lesz-e?

Ikáék végül el, ketten.

S nem lesz-e késő az asszisztencia?

Itt van végre Bognár hangja. Megy be rögtön a kórházba. Rendelkezik addig is, hogy legyen ágy.

Kanyarodik vissza a ház elé Ikáékkal a kocsi.

Nem vittek magukkal szappant.

Ika oly fegyelmezett, hogy - „de meghűlsz ebben a hidegben kalap nélkül!" - még ő küld vissza a kapu elől.

Két óra tájban mentek el végleg.

Izgatott ebéd hát. S már az is gond, tegyek-e föl - a hivatalos értesítés szerint - kitüntetést a holnapi ünnepen; Aczél telefonált. Pozsgay jön értem.

Flóra maga is elmegy a kórházba.

Négy óra felé telefonál.

Kislány, anya s lánya egészségesek.

*

Vidám kórház

Fehér csempefal a mennyezetig, fehérlakk-ajtók, tolókocsik, fehérben sürgő ápolónők. Hálóingben, szép pongyolában döcögő és üldögélő ápoltak. Mindennek tartozékául a szem vonagló arcot, a fül nyögést vár. De nem.

Egyetlen keserű száj, egyetlen lemondó kézmozdulat. Hol vannak a bottal csoszogó mamukák, az ültükben rögtön főt horgasztó - sírjukba bámuló - aggastyánok?

A vasárnap délutáni beteglátogatás idején lépdelek a széles, de így is tömött folyosón; oldalazva, mert annyi a nép. A betegszobák itt kisebb méretűek. Mindegyik ajtaja nyitva. Zsúfoltság ott is. Egy-egy ágy körül négy-öt látogató.

Vidám csevetelés, nevetés. Csomagocskák sikongások kísérte kibontása. Még a papírzörgés is a kacagás rokonának tetszik. Itt minden kórterem női kórterem. Minden ágyban női beteg fekszik.

Nyelvünk ég és föld különbséget tesz a megbetegedni és a lebetegedni szavunk közt.

Akik itt az ágyakat lakják, nem azért kerültek ide otthonukból, mert megbetegedtek.

Lebetegedtek.

Csupa fiatal nő. Ez a betegség fiatallá teszi mindegyikőjüket. S megszépíti egyben.

Most a látogatás ideje alatt alig van köztük, aki vízszintesen fekszik. A fölpolcolt vánkosoknak támaszkodva, ülő helyzetben fogadják a tisztelgőket.

Megannyi fejedelemnő tehát.

Azaz fejedelemasszony. Hogy leányneve odaadtával nőnemű embertársaink már asszonyok is egyben, a legrespektálandóbb magánügy, s úgy a helyes. Hogy ki mikor tekinthető asszonynak, arra udvariasságot ismerő társadalmak egyetlen külső jelből következtethetnek: a csecsemőről.

Nyelvünkbe az asszony szó a kaukázusi alán nyelvből került, s eredetileg valóságosan is fejedelemnőt jelentett. A nő közrangúan a *né* volt. Az asszony tehát bókoltató, térdhajlíttató rang volt, különös egyezésben a *madame* szóval, amellyel eredetileg a franciák a trónörökös feleségét tisztelték.

Minden megbocsátó mosoly: kegyes mosoly; fejedelmi tehát ez is. A fölpolcolt párnák asszonyainak arcán ilyenfajta mosolyok borítgatnak a minapi szenvedések nyomaira feledést, kegyes megbocsátást.

Nem tökéletes sikerrel, szerencsére. Az ágy köré gyűlt férfiak közül könnyen megállapítható, melyik a férj: amelyik az előbbi mosolyt a bűntudat mosolyával viszonozza; a tettesnek ezúttal büszkélkedő vigyorával.

Kisded nincs a közelben. Gyenge virágszálak még, a folyosók végén őrzik őket, s csak üveg mögött láthatók, mint még trópusokról érkezett s a mi éghajlatunkhoz - levegőnkhöz - csak lassan idomuló növények.

A folyosókon a keleti vásárok nyüzsgése.

Akár a Nílus vagy a Gangesz mentén, túl tarka, túl könnyű köntösök a papucsos nőkön, az ifjú férfiakon vállig omló fürtök, torzonborz szakállak. Keleti még a gyümölcs is a kezekben: banán és narancs.

Ragyogó gyereklányarc, nem is egy. Imbolyognak, minthogyha hajófedélzeten vezetnék őket azok az indus hajú gyerekemberek. Ezekben az ifjú lányokban még belül, amitől oly megfiatalítóan lebetegedtek.

- Sírt már? - hallom fél füllel. - Sírt azonnal?

Egy kórház, ahol öröm fogadja a sírást.

Odaértünk az üvegház elé. A jegypénztár nagyságú ablak mögött nekünk is megmutatnak a fehér köpenyes ápolónők egy kis virágszálat. Még bimbóban van ugyancsak, pillát sem nyit ránk. Hosszan nézem. Van képzeletem. De az előtt megáll az agyam, hogy ebben a három kilónál alig több kis csomagban egy teljes Judit lakik.

November 19.

A meghívó borítékjában - a Kommunista Párt megalakításának 60. évfordulójának ünnepére - külön papírszelet: Kérjük, hogy kitüntetéseit eredeti alakjukban viselje.

„J'aurai le courage de porter mes distinctions", - így Jules Renard.[27]

Nos, csak nincs bátorságom, hogy karácsonyfát csináljak magamból.

Végül csak a Kossuth-díj körömnyi jelvényét mesterkedi föl Flóra a gomblyuk alá - erősen küzdve a ráforrasztott pici biztosító tűvel.

Pozsgay jön be értem.

Pátzay - biz testben elég megrokkanva.

A második sor szélére vezet.

Kádár teljesítménye. A tv-ben nézni is elég volt párisi útját. S ma itt hetven percet beszél - olvas föl, tanítói hangsúllyal.

Utána Szentágothai.

A végén épp vele beszélek, már állva, mikor Kádár hozzálép gratulálni. Majd hozzám: Te milyennek találtad? Még mindig kritikusan? - Feleljek húsz év múlva, milyen az én kritikám rólatok.

Nevetés. Aczél kezdte.

Aztán vele, majd Pethővel a karácsonykor esetleg mégis közlendő versről.

Büfé - meleg ételek is, de ital igen mérsékelten, főleg sör, pohárba töltve - a fogadócsarnokban Aurél nagy freskója alatt (melyen állítólag én is oda skicceltettem, még Tiborral).

---

[27] „Igenis, elég bátor leszek hozzá, hogy hordjam a kitüntetéseimet."

Aczél vezet egy négyes asztalhoz.

Ott van Pátzayné is.

- Hogy van Aurél?

- Marilit folyton az anyjához küldi, hívja már haza a kórházból.

Megáll előttem egy csontra szikkadt, jó mozgású férfi. Megölel hangos örömszavakkal.

- Nem ismersz meg, persze! Senki sem ismer meg! Mert nyolcvannyolc éves vagyok!

S mindenki azt hiszi, rég meghaltam!

Boros István, a pécsi veterán; egy-két napig voltunk együtt 45 márciusában, a földosztás idején. Úgy ölelem vissza, hogy átveszem - szívemig - az örömét.

De meghatottság mialatt a kitűnő kórus (csupa fiatal leány és fiú) a régi mozgalmi indulókat énekelte.

De még a befejező Internacionálé is. Az ifjúság hite még művi fölmelegítés közben is - szívet melegít?

A vita közben Aczéllal. Ő:

- Hagyd már azt a Ceauşescut. Tizenöt év múlva a híre-porát is elviszi a szél, itt a kezem fogadásra, mit teszel föl tizenöt üveg pezsgő ellen?

- Egy kupica pálinkát.

*

Délután a kórházba, Ikához. A picit nem láthatjuk, olyan tömeg az ablaknál. Ika fáradt, de jól tartja magát. És szép, mint a terhesség egész ideje alatt.

Bevezető, nem is egy könyvhöz

Bevezető Janics Kálmán könyvéhez,
A hontalanság évei-*hez, 1978*

Ez a könyv nem kíván előszót. Rögtön az első lapok mélyen megragadják az olvasót. Az író máris *elevenébe* vág: nemcsak tárgyának, hanem népmilliók rejtett érzékenységének és kiáltó érdekének. Az én szavam itt voltaképpen hozzászólás, hozzátevés. A tudományok emberének adataihoz az író adatai.

Amikor a közép-európai nemzetek szellemi érintkezése újra megindult, az a megtiszteltetés ért, hogy a magyar írószövetséget képviselhettem a cseh írószövetség meghívására, Prágában. Ugyanakkor Budapest cseh írót fogadott. Afféle csereakciók voltak ezek. A háborút és fasizmust átgyötrődött népek kezet is nyújtottak egymásnak művészeken át, ideértve az opera-énekeseiket, táncosaikat. Bemutatkozásuk képességeiket is megmutatta, sikeresen. A szó művészeinek szóval kellett vizsgázniok.

A megtiszteltetésben azért is lett részem, mert már a háború előtt fordító munkatársa voltam - József Attila és Szabó Lőrinc társaságában - annak a magyar nyelvű csehszlovák vers-gyűjteménynek, melyet a mártírhalált halt Anton Straka szerkesztett olyan kölcsönös ügybuzgalommal, hogy az hamarosan meghitt barátsággá melegült.

A megkülönböztetett elszállásolás, ellátás keretében a prágai írószövetség fogadással is megvendégelt, alkalmi szerzői esttel egybekötve, a szövetség székházában. Válogatott közönség gyűlt össze. Megjelent a cseh líra akkori legnagyobbja, Vitezlav Nezval.

Az ő verseiből én ültettem át magyarra több mint egy tucatot, csak balladáiból ötöt-hatot. Az első sorban mellettem foglalt helyet, s onnan is lépett föl nagy termetével nehézkesen a színpadul szolgáló dobogóra; megnyitóul fölolvasta azt a nyolcsoros verset, melyet - nyilván viszonzásul - ő ültetett át magyarból csehre. Lejövet átadta a kéziratot, szertartásosan még össze is ölelkeztünk.

Taps közepette. Tapsok kísérték a beszédeket is. Egyikből sem hiányzott, hogy a két nép - a csehszlovák és a magyar - melyek közt az utóbbi századokban uraik annyiszor szítottak viszályt, most végre mégiscsak egymásra talált: Testvérileg halad a demokrácia útján a szocializmusba. Örömünnep hát ez a mai is, lelkesítő példaképpen zárjuk emlékezetünkbe.

Úgy illett, válaszoljak. Nezval maga fogott karon, s vezetett a dobogóhoz, franciául biztatva (ahogy addig is beszéltünk), hogy ne szabódjak, ejtsek legalább néhány szót.

A cseh és a magyar nép kapcsolatai valóban már-már testvériek voltak, a múltban. Közös királyok, közös vallási mozgalmak. Ám testvériségről vagy csak barátságról beszélni inkább csak óhajképpen lehetne, mintsem tényként. Ezt mondtam válaszul, majd azt, hogy akiben őszinte ez a vágy, annak őszintén kell szólnia arról is: lehet-e és mikor lehet valóság abból a vágyból. Hogy ha rögtön jó testvérek nem is, de valamikor legalább jó szomszédok legyünk? Erre vonatkozóan én - őszintén beszélve - nem hozhatok kedvező hírt. Majd így folytattam: Magyarország viszonyát minden szomszédjával jó száz éve nem a barátság, hanem a gyanakvás, a feszültség jellemzi. Hovatovább végzetesen. De hisz ilyen állapot jellemezte az ő viszonyukat is csaknem minden szomszédjukkal. Történetpszichológiai következtetésem szerint ennek valamelyes föloldásához legalább száz év kell: a népek nehezen heverik ki a fertőzetet is, a sebeket is. A tudati fertőzetet, a lelki sebeket. Ezzel vessünk számot, így

készüljünk föl, hacsak megbeszélésére is annak, mi lehet a szellem embereinek a teendője, hogy legalább a kötelező emberiesség légköre megvalósuljon; hogy emberileg - biztonságban és bizalomban - éljünk.

Elvismertetésem az itteninél is udvariasabb, körülményesebb volt. A teremben a meghökkenés zavarrá fokozódott. Voltak, akik máris egymással váltottak véleményt. Nezval föllépett mellém a dobogóra.

A hallgatósághoz akart szólni; merev arccal kereste a szavakat. Aztán gondolatait mintegy tettbe tömörítve, keményen kezet szorított velem, majd átölelt, éppoly kemény szorítással. Színpadszerű volt, de színpadszerűség is lehet megható; a mégoly romantikusan történelmi darabokban is.

Föloldottan, vidáman folyt le a fogadásnak már pohárkoccintó része. Vajon nem tudtuk - vendég s vendéglátók egyaránt -, mi minden történt épp nem sokkal azelőtt olyan, ami ezt az összebarátkozást tán száz évnél is tovább reménytelenné tette? Akik tudták is, nyilván a polgári politikusok rövidlátásának, remélhetőleg utolsó jogfosztó tettének minősítették.

Mindenki elvtársnak szólított. A falakon hatalmas arcmások: Marx, Engels és újabb előharcosai a nemzetközi szocializmusnak, mely íme győzedelmeskedett.

A kitüntető meghívás országjárást kínált, a vendéglátás magas szintjén ezt is kalauzolással, tolmáccsal.

A vegyes nyelvű, vagy a még mindig magyar többségű területeken ezeket nem vettük igénybe. Feleségemmel együtt jártuk a városokat és városkákat, melyeket ismerhettünk látatlanban is; irodalmunk, történetírásaink lapjairól.

A kuruc idők - a szlovák-magyar népfölkelések - egyik legendás kisvárosában sétáltunk, még elég néptelen, kora délelőtti órában. Az egyik boltíves kapuból hangosan, de mégis kedvesen szitkozódó hárászkendős nagymama rángatott egy dacoskodó kisfiút, nyilván az unokáját. Nem válogatta meg a szavait, de ezek népi érdességükkel is csak a nagyanyai kedvesség, mondhatni, becézés finomságát hirdették. „Égetett volna meg, büdös, a tűzláng!” „Kössem itt tüstént hátra a sarkadat?!” - ilyeneket mondott.

Azt a képtelen fenyegetést, hogy hátrakötik a sarkunkat, én is hallottam valaha, de azóta se. Kíváncsian fordítottam fejemet hátra, mintegy a múltba: mit hallhatok még gyermekkoromból.

A nagymama azon nyomban átváltotta a szót - szlovákra, indulatán egy leheletnyit nem változtatva. Sőt mintha még emelt volna a hangján.

Továbbmentem, hátratekintés nélkül; kívül a hallótávolságból valamiképp a lőtávolság fogalmát idézte föl bennem, ugyancsak nyomasztóan: az én közelemtől kellett tartaniok, egyszerű embereknek, még tipegő s már csoszogó korú népeknek. Feleségem kisvártatva megállt, majd azzal csatlakozott hozzám, hogy a nemzedékek szócseréje ismét magyarul folyt, változatlan hévvel, de most már halkabban; fojtottan és suttogva.

Ez volt - ez a groteszk, de ugyancsak mélyrétű élmény - az első tanulmányúti tapasztalat. Egyfajta történelmi lecke. Rengeteg követte. Olyan helyszíni, személyes élmény, mely kellő mennyiségben már adatnak számítható; hitelesebb a statisztikaiaknál. Az íróknak a betű és a szellem embereinek, akarva, nem akarva, ilyet kell kitölteniök.

*

Évek során át szaporodtak az élmények és adatok. Aki fogékony elmével és szívvel élt a Kárpátok s a Duna vidékein, egyre jobban hatásuk alá került. E hatás a különböző nyelvcsoportokban egyaránt nyugtalanító volt.

Élmény és adat: a világ valóságos megismerésében ritkán tudjuk egyesíteni őket. Hajlamosak, hogy az egyik megelőzze a másikat; a logikát az érzelem, vagy viszont.

Janics Kálmán könyvének egyik nagy érdeme, hogy adatokat sorakoztat, s következtetéseit mindig a logika rendjére építi.

Ezért számíthat arra, hogy olvasóiban helyes érzelmeket kelt, függetlenül attól, előzően milyen csoporthoz húztak. Az igazság megláttatásán mindnyájunk érdekében fáradozik. Első és utolsó szava a megbékülés; az összetartozásnak az a megteremtése, amelynek hamari eljöttétől az egész emberiség holnapja függ.

A könyv szakkörök által nagyra becsült írója az a fajta társadalomtudós, akinek műveltségi alapozottsága a természettudomány. Szociológiai munkásságával párhuzamosan gyakorló orvos; tárgya megismerését, szemléletének függetlenségét ez támogatta évtizedeken át. Okmánytárak százados anyagába éppoly behatóan elmerülhetett, akár a jelen köznapjaiába. Mondatfűzésén megérzik, hogy klasszikus tisztaságban tartja s kezeli íróműszerét is, felelősséggel bontja a fölhámot. Számít a türelmes figyelemre, akkor is, ha elevenbe vág. Bízik a gyógyíthatóságban. Sebeket tép föl? Nem. Gondos fertőtlenítés után sebeket vág föl és tisztogat.

Invitál, hogy föladatát megosszuk, keze alá dolgozzunk. Példája nyomán az őszinte hangnak hatókörét kitágítsuk, teljessé tegyük.

*

A nyugtalanító hírek, melyek a Romániában élő magyar anyanyelvűekről szóltak, sokáig háttérbe szorították a csehszlovákiai magyar anyanyelvűek helyzetéről szólókat.

Az erdélyi magyarság helyzetének puszta ismertetése is tapintatos, szívós, kezdettől fogva kockázatos föladat volt. Lelkiismereti is tehát. Birtokon kívülieknek kellett pusztán az igazság érveivel más belátásra bírniok belülieket. E merőben elvi küzdelem vállalását a magyar szellemi életnek csak töredékei vélték időszerűnek. Kaptak megrovást még honi kartársaiktól is: miért nyugtalanítani az úgy-ahogy csöndes vizeket?

Valahányszor a Csehszlovákiában élő magyar anyanyelvűek helyzetének tüzetesebb ismertetése is hangot sürgetett, a jóhiszeműekben is fölmerült az aggály: miért fokozni a nyugtalanságot? Majd szinte a stratégiai óvás: miért nyitni szellemi vitáink oly keserves küzdőterén még egy második frontot?

Ez vezetett el annak tudatosulásához, hogy egy több oldalról vizsgálható kérdéstömböt ne csak egy-egy oldaláról vizsgáljunk, hanem teljes egészében. Nézzük meg tehát, hogy a részletekben - a szóképként sem szívesen emlegetett „frontok”-ban - mi az összefüggő. Ezek nyomán keressük meg a gyökérzetet. Hatoljunk tehát az alapokig. Azokra építsünk olyan eszmerendszert, mely tartós nyugalmat - alapos békét - biztosít, a lelkekben is; abban a szellemi életben, melynek jó rendjéért mi, írástudók, felelünk. Erre különösképpen mi, magyar írástudók, vagyunk tragikusan hivatottak. Európai mivoltunkban is. Népünket szolgálva az emberiséget szolgáljuk. Ez a meggyőződésünk. A jogosultság mellé ez ad kötelezettséget, hogy ahányszor tehetjük, népünk ügyét a világ elé tárjuk: a világ ügyévé tesszük.

A gyökérzet föltárása méltán meghökkentő. Közép-Európa számszerűen is, aránylag is legszétdaraboltabb anyanyelvi egysége a magyar. Az alapadatok a következők:

Az első világháborút lezáró békeszerződések a legutóbbi magyar népszámlálás adatai szerint Romániához csatoltak 1 660 000 főt, Csehszlovákiához 896 000 főt, Jugoszláviához 577 000 főt.

Több mint hárommilliót tehát; megkérdezésük, azaz népszavazás nélkül; azaz diktátummal, s nem békeszerződéssel.

Hogy a „természetes népszaporulattal" számuk ma mekkora - ez rögtön több oldalról nézve is kínos probléma. A statisztikai számítás itt azért is megbízhatatlan, mert voltaképpen megvalósíthatatlan. A statisztikai adat rögtön további adatot kíván. Miért nincs arányban a többségi lakosság szaporulatával?

Hogy a kimutatásoknál mennyivel több ma a Magyarországon kívül élő magyarok száma - azt az idők teltével mind bajosabb lesz megállapítani. Ahol a nemzeti hovatartozás előnnyel vagy hátránnyal jár, a népszámlálások e rovatai nem tartoznak a tárgyi tudományok körébe. A más rubrikák segítette becslés a négymilliót közelítgeti, az államhivatalnokok számadata a hárommilliót.

De változtat-e ilyen néptömegek ilyenfajta fájdalmán akár százezres számok tüzetes helyesbítése? Mérhető-e - hogy a gondolatsor végét mondjuk - moralitás aritmetikával?

Vagy akár az egyéni szenvedés? Az anyanyelvűségük miatt másodrendűen kezelt magyarok helyzete nemcsak őket magukat nyugtalanítja, immár egyre égetőbben. A világ mintegy tizenöt millió magyarját élő és élénk rokoni kapcsok, szoros történelmi és műveltségi szálak kötik egybe. A szenvedők száma tehát mérhetetlenül fölülmúlja az idegen államok statisztikájának mégoly hiteles számoszlopát. Az emberi test rezzen bármily kis tű szúrására, ahogy az egészséges nemzeti corpusok, ha megaláztatást kell szenvedniök, összetartó burokjuk - bőrük - mégoly kicsiny felületén. Kelet-Európában az anyanyelv a legérzékenyebb epidermisz. A múlt század elején vált azzá, s mutatja e század végére állandó gyulladásosság állapotát. Érzékenyen reagálva olyan behatásokra is, melyek eredendően nem is érintették volna.

A magyar anyanyelvű közösség kezdettől fogva feszített erőt végzetes megszoríttatása ellen; legalább tágítani akarta. Hogy alapjában az emberi mivolt természetes jogait védte, azt mi sem bizonyíthatja jobban, hogy első ízben a legszélsőbb internacionalizmus táborának tagjaként szegül szembe az erőszaktétellel: az 1919 nyarán folyt kétfrontos háborút a marxi történetírás is forradalmi honvédelemnek nevezi.

Tiszta ügy is lehet nem tiszta politikai játékok eszköze. A nyugat-európai nagy imperializmus erejével a kelet-európai kis imperializmusok a magyarság köré is *cordon sanitaire*-t szerveztek, úgy pedig, hogy az mindinkább sorvasztó s végül megsemmisítő tábor legyen. A Horthy vezette, majd kormányozta ellenforradalom, mely a kis imperializmusok fegyvereinek árnyékában rendezkedett be, de amelyet ez a *cordon* gazdaságilag is megnyomorított, hasztalan keresett utat, hogy szót értsen az azt fenntartó nagy imperializmushoz. Így azok vetélytársaihoz szegődött. Mintha egy nép igazsága egy uralkodó osztály tulajdona lehetne.

Soha végzetesebb úttévesztés. Noha Petőfi és Ady eszméin tudatosult magyarság valóságos szellemisége a környező népekkel való összebékülés mellett fogott pártot, gyakran harciasan szegülve szembe a hivatalos rétegekkel, az utóbbiak a magyarellenes agitációval éppoly szerencsétlen ellenakcióval feleltek. A föladat az etnikailag magyar területek békés védelme lett volna. Az olyan jelszavak, hogy „Csonka-Magyarország nem ország - Egész Magyarország

mennyország” tovább bőszítették mindazokat, akik azt a monarchiabeli országot pokolnak vallották a nemzeti-nemzetiségi mozgalmak megindulása óta.

Pörös felek közt jogot szolgáltatni fokozottan patikamérleg-pontosságot kíván, ha népek vitatják igazukat. Az 1919 után a nagy és a kis antant által hatalomba ültetett magyarországi feudalizmus és kapitalizmus - Európa legnépnyomorítóbb s azonközben legrövidlátóbb szipolyszövetkezése - a maga osztályérdekeit követve természetszerűleg zárkózott föl a sovinizmus eszmeterületére; pontosan oda, ahol a környező államok polgári irányítói már rég elhelyezkedtek.

Időbe került, míg kiderült, hogy a felső rétegek „igazsága” nem népeik, nem a tömegek igazsága. Kiderült, de még több lett szükséges, hogy köztudattá váljon; hogy az innen és onnan az „utca embereinek” tömegei, de a szellemi élet táborai kellőképp ráeszméljenek, milyen fokú s hatású agykezelés, manipulálás, *bourrage de crâne* történt velük. Máig nem eszméltünk rá, határon innen s határon túl. Ezért több ez a kegyet s tekintetet nem ismerő könyv, mint történelmi szakmunka.

Így máig nem tisztult föl a mi határainkon belül sem az az eszmefertőzés, amelyet a parancsuralmak a maguk teljhatalma megszerzése útján világméretű ragállyá tettek. A demagógia vegyi receptje: tömérdek hazugságba annyi igazságot keverni, hogy azt a jogra szomjazók frissítő italként nyeljék. Ám pusztán azért, mert egy-egy eszelős zsarnok a népek valóságos problémáit is belekeverte a népelnyomás kiáltó parasztfogásaiba, megszűntek vajon azok a problémák tényei? S oda kellene-e irányulnia minden gondnak, hogy ezeket a valóságokat többé soha senki gyalázat eszközéül ne használhassa?

Az első világháborút a gyúlékony és semmi szerződési okirattal el nem szigetelhető nemzetiségi kérdés robbantotta ki, alakította, vitte ismert végéhez. Egy szerb diák rálőtt a délszláv nemzeti érzést tüntetően lebecsülő Habsburg trónörökösre. A második világháborút Hitler a nemzetiségek kérdésének demagóg szításával robbantotta ki, manővereivel évtizedekig szinte lehetetlenné téve, hogy e kérdésekről ésszerű szó essék.

Gondolom, hogy azok, akik e demagógiával kezdettől harcba szálltak, megfogalmazhatják: azért, mert egy tiszta elvet méltatlan szájak is megforgatnak, nem azok az elvek lesznek méltatlanok. A náci politika egyébként sakkfiguraként kezelte hamis játékaiban az országon kívüli anyanyelvűek igaz ügyét is.

A magyar határokon belül is támadt hiedelem, hogy ezek az igaz kérdések tiszta ajakra többé nem kerülhetnek. Holott épp kettős lett a föladat: eltávolítani ezekről a valóságos kérdésekről a szennyet, s úgy közelíteni kettős felelősséggel a rendezésükhöz, hogy az minden rezzenetben a békét szolgálja, az összebékülést.

Ez a könyv mélyre hatóan ennek jó alapozásán munkálkodik. Ezért lenne kívánatos, hogy elsősorban a birtokon belüliek között kapjon figyelmet; tárgyilagos állításaihoz tárgyilagos hozzászólást. De számíthat még szélesebb körű figyelemre. Az első világháború éppúgy, mint a második, a legkeservesebb tűzfészkeit Európának ezeken a vidékein érlelte. Márpedig minden tűzrendészeti közlendő elsősorban az óvóintézkedésekről, az előzetes tennivalókról beszél.

*

A Duna-völgy meggyötört népei mindmáig olyanféle szerepet is elvárnak költőiktől, aminőt a múlt század költői jórészt vállaltak is; utolsóul Victor Hugóval. A csehszlovák költők közül a cseh Nezval után legtöbbet a szlovák Ján Poničánnal foglalkoztam, fordítva tőle is nem egy költeményt. Nagy bemutatkozó-hitvalló versének magvát annak idején így tettem át magyarba:

Világot győzni jöttem, vigyázni: soha csúfság
Ne érje - annyi érte! - apáink ősi jussát!

Ez az ősi juss a magyarokról szólva megtöretett - az olvasó a megbízható és ellenőrizhető adatok megismerése után ezzel a döbbenettel teszi le a könyvet. Az egykor a milliót közelítő magyar anyanyelvűekből jóformán a feléről tud a népszámlálási statisztika. A szlovákiai magyarság helyzete aggasztóbb a romániainál.

E sorok írásának napjaiban kerültem ismét abba a nem-szeretem helyzetbe, hogy a magyar anyanyelvűek miatt súlyos megkülönböztetést szenvedő népmilliók jövőjéről nem magyarok számára kellett (a lelkiismeret kényszerével) válaszolnom. Ezúttal épp a szlovák-magyar viszony jó fejlesztéséről kaptam pontokba foglalt kérdéseket. A nem rövid interjú csontváza ez volt, pontok szerint: 1. A kérdés nem a jó viszony fejlesztése, hanem az egyre rosszabbodó viszony megállítása, vagy legalább lassítása. - 2. Hogy e „javítás" kire milyen tennivalót ró? Tennivalója nyilván csak annak lehet, akinek módja van rá. - 3. Mi harminc-egynéhány éve semmit nem cselekedhetünk abban, ami odaát folyik. Legfeljebb szellemileg. - 4. Ez kettős: a világ elé tárni a helyzetet, és ránevelni népünket, hogy európaiságával legyen példakép és szétsugárzó remény. - 5. S a jobbakat odaát mivel vigasztalni? Hogy az esetleges helyzetcsere során a mi néptömegeink ne olyanféle sugárzást kapjanak, mint az övék. - 6. Hogy végre lezárjuk a múltat.

Ami a könyv szerint még ma is röstellendő jelen. Városok sorában, melyek valaha a magyar műveltség röptető fészkei voltak, maga a magyar köznyelv, az egyszerű néptömegeknek eszmecserélő eszköze olyan zugokba szorult, aminőkről csak lírai ízelítő annak a nagymamának és unokának a fölemlítése. E sorok íróját azonban nemcsak a lírai húr vonzza. Pendített hangot már a zsarnokság tüneteiről. A zsarnokság egyetlen formáját sem tartja pusztítóbbnak, s egyben nevetségesebbnek, mint az albérletben űzött zsarnokságot, a minikirálykodást, a fedezék alatti hősködést. Az annyira esedékes szóértés: seb- és agytisztálkodás helyett.

A történelemmérgezés égető kérdéseire annyi orvosló kísérlet vallott kudarcot, hogy minden olyan jó hiszemű ajánlat, mely az észre is számít, eleve elnémul; s ad teret a mégoly badar kételynek és - tragédiának.

Holott nem egy logika és jogérzet támogatta megoldás bizonyult sikeresnek - megemlítetlenül.

Dániában csaknem annyi német él, mint Németországban dán. Közülük akár itt, akár ott végez közép- és felsőiskolát: képesítést és működést nyer a másik területen is. Zürich egyetemén elsősorban a német irodalmat tanítják, s csak kiegészítésül a svájcit. Ahogy Genfben a francia nyelv és irodalom az alaptárgy, s csak pótlásául annak svájci ága. Az anyanyelvek s az emberies irodalmak valóban híddá válhatnak a népek között; még ha azok időnként olyan viszályba sodródhatnak, mint történelmük során nemegyszer a francia s a német.

Vannak tervek már a megvalósulás útján tankönyvek kölcsönös ellenőrzésére, illetve együttes elkészítésére. Tévedések esetén udvarias formában fölkínálni és elfogadni a helyesbítéseket. Egyenjogúsítani a diplomákat. Kisebbségi értelmiségiek képzését megfelelő szinten és helyen biztosítani. Utat nyitni a szellemi élet valóságos egybeáramlásának.

A világ vigasztalóan ennek az iránynak is épít hídfőket. Amilyen mértékben gazdaságilag egységesülnek a bolygó népei, olyan mértékben tartanak igényt, hogy anyanyelv és etnikum dolgában megőrizzék, sőt erősítsék külön-külön sajátosságaikat. A már egészen aprának nyilvánítható kisebbségek világszerte a lehető legnagyobb függetlenségre törnek, újabb példázatául, hogy a népek szabadsága valóban csak egy és egységesen terjedő lehet, föl és le egyaránt.

A tudatosodásnak, a lelki föllélegzésnek ezt a békés útját Európa nyugati felén a svájci példára kantonizálásnak nevezik, a lenini eszméket követő országokban nemzeti autonómiáknak. Nem milliós népi egységek, hanem a tízezer léleknél is alig több lelkes népcsoportok igényelhettek és kaptak teljes etnikai önállóságot, abból logikusan következő lelki öntörvényűséget, adminisztrációs önkormányzatot. Ekként máris - legalább elvben - a múlt csökevényeivé fokozza le az annyi kínt sugárzó határokat; addig is, míg el nem következik az utópista és a tudományos szocializmusnak egyként áhított nagy jóslata: az állam elhalása. Részletekbe menő irodalma van már mind e kérdéseknek. Ezek kelet-európai, különlegesen Balkán-övezetű vetületeinek. A súlyosak közül tán ide is kívánkozó az: és ahol az etnikumok nem széthatárolhatók? Ahol az anyanyelvek csoportjai mozaikszerűen - a francia szaktudomány szavával *en puzzle* - osztódnak innen és túl bármiképp megrajzolható vonalakon? A szakismerőknek van erre is ajánlatuk. Vonalon innen és vonalon túl - mint a mérleg két tányérján - legyen itt is, ott is olyan akként népcsoport, hogy figyelmet nyerhessen innen is és onnan. S legyen a mérleg nyelve fönt, a humanitással mégiscsak egy jelentésű emberiség szeme előtt.

Hogy ez a mérleg jól működjék, az alá hord alapot ez a könyv. És szégyenkeznünk kellene, mégpedig szocialista-humanista mivoltunkban duplán, ha céljára - az összebékülés következetes, tehát adott esetben akár harcos megközelítésére - azt mondanánk, reménytelen. Vagy akár azt: korai.

Pusztán azért, mert nem érvényesül azonnal, a szellem szava nem hatástalan, s így mostoha körülmények közt sem halasztható. Ha a *res publica* - a közügy - a római szekérhez hasonlítható: a két kerék közül az egyik a politikai élet, a másik a szellemi élet. Kitekintheti át a világ politikai szövevényét úgy, hogy annak alakulásáról bár csak fél évre jóslatot mondhasson? A szellemi élet akár percenként biztos szót hallathat. Mércéje nem a kombináció, hanem az erkölcs. S ehhez az erkölcsi szemponthoz ezen a téren meglepő hűséggel ragaszkodik bármily hittételű vagy világszemléletű tábor írástudója. Mert ez magának az írott szónak az erkölcsi normája. Amely betűkben nincs maradandó elem - maradandó hatás - ha *scripta non volent* - nem érdemlik meg a papirost.

*

A nemzeti kisebbségek kezelésére a közelibb jelen ez eddig két tételt ismerhetett meg. Az egyik a kisebbségek számára nem csupán teljes egyenjogúságot szabott elő, hanem - mintegy a kisebb testvérrel való bánásmód mintájára - fokozott udvariasságot és kedvezést. Ezt Lenin foglalta írásba. A második - amint e könyvből is majd látni fogjuk (együtt már a következményeivel) - Benesé. Ez a nemzeti kisebbségek bármily eszközű eltüntetését, vagyis kiirtását fogalmazta meg, fogadtatta el kormányprogramként, sőt beiktatta békeszerződési elvfejtegetésekbe is.

Mintha a történelem legújabb kori menete is a nemzeti kisebbségek léte ellen irányulna. Az iparosítás központosít, városokat duzzaszt, sőt kelt létre, a városok pedig az állam nyelvének - a hivatali nyelvnek - asszimiláló gócai. Nem is nagy tervszerűség kell ahhoz, hogy még az összefüggő kisebbségi területeket szétdarabolják, a gyárak idevágó elhelyezésével, a lakosság áttelepülésének célzatos irányításával.

De ez mégsem az a békés asszimiláció, ahogy a szükségszerűség még oly friss szavú hirdetői magyarázzák. A történelem ismert már ilyenféle elidegenítéseket, elvándorlásokat, elvándoroltatásokat. A „szükségszerűség” elmúlt, a jogfosztás maradt; s a betokosodott baj mérgez végzetesen az ok felületi eltűnte után is. Így hát - nyomon követve a morál tiltakozását - vétek volna bármit csak azért szükségesnek elfogadnunk, mert a történelem hozta. Elfogadták eleink a pestist?

Nem volt küzdelem a boszorkány- és eretnekégetés, a vérvád tébolya ellen? Nincs-e világfront az apartheid tünetekkel szemben? Aki ekként mond le bármily indulatból népe emberi jogairól, nemcsak nép- és hazaáruló? Az emberiség Coriolanusa.

Váratlan erejű föllépésükkel, majd elharapózásukkal a 20. századi nacionalizmusok már-már a középkor világjárványaihoz hasonlíthatók; e szellemi járványok leküzdésének dolgában nem átüzenni - akár utcabeli, akár kontinensi - szomszédságba, nyilván legalábbis - mulasztás. A közösségek politikai megtestesülései érzékenyek, ha sajátos ügyeiket a külső beavatkozásnak csak a gondolata zavarhatja. Határaikat a megváltoztathatatlanság igényével húzzák meg, s vélik tartósítani a földön.

A szellemi élet maga a közösség, minden nép fölött. Minél magasabb az ég, a látóhatár annál szélesebb birodalmat ölel be, anélkül hogy más határokat sértene. Mert itt más dimenziók az uralkodók. Ami közönségesen beavatkozás volna, itt - a század szavával - besegítés. Aki itt magát védi, szükségképpen társait is védi. A lelki műveltség, a technikai civilizáció ismeri már és sokigényűen hirdeti: az emberiségnek hazája maga a Föld nevű bolygó; (holnap a teljes csillagrendszer). Ami még részleg, azért s arra tökéletesedik, hogy békés része legyen az előre látható egységnek. E részlegek sorában a nemzeti nyelvek, a „kisebbségi" nyelvek is előrejelzések akár a politikai együttműködés irányában.

*

Ez a könyv úgynevezett világnyelveken is megjelenik. Szándéka ellenére vet sugarat a történelmi menetre is, hogy jövőjét tekintve az egész világ hovatovább egy *res publica:* egy közügy. Azaz megismételve: hogy amiként a béke oszthatatlanul egy, akként egy és osztha-tatlan annak alapzata. És hogy az igazmondásnak csak egy ellenfrontja van: a hamisság.

A jó hiszemű s jó szemű, s e könyv elolvasása után magasabb szempontú világpolgár nyilván sokszor emeli föl fejét e lapokról úgy, hogy ámulóan, ha ugyan nem lebecsülően, mosolyog. Mert hát ezúttal milyen két, egyaránt keserves sorsú nép is van itt bajban?

A legnagyobb magyar költő szlovák névvel jött a világra, a legnagyobb szlovák költő pedig magyarral. A Petrovicsból Petőfi Sándorként, az Országh Pálból Hviezdoslávként halhatat-lanult két lángelme együtt sem tudott világítani az elmehomályba? A világon a legtöbbször emlegetett újkori magyarnak, Kossuthnak nevében cseh szó rejlik; cseh szellemi megújulás világhíressége Komensky, utolsó írásában reszkető kézzel rója oda ősei nevét is, a magyar Szeges-t.

Már csak ezért is merném ajánlani ezt a könyvet mindenekelőtt a cseh és a szlovák olvasók figyelmébe. És általában az idők folyamán annyi üggyel-bajjal testvériesülő népek szellemi életének érdeklődésébe. Bizakodva teszem ezt. Meghatva emlékszem a percre, midőn Nezval mellém lépett a prágai pódiumon, hogy megöleljen, s én visszaölelhessem. Ján Poničánt sose láttam. De volt még egy ilyen ölelésig melegült kézfogásban részem. Egy Balaton-parti házban, az akkor legnagyobb román költő, az agg Tudor Arghezi részéről, amidőn kérésére fölolvastam legszebb két versének magyar változatát, saját fordításomban. A szellem okfejtése - és embereinek viselkedése - mégiscsak felülkerekedhet az indulati politika - a mindenkori napi szenvedély - kitörésein?

Kételyt is, de reményt is nyújt erre ez a könyv. Épp azáltal, hogy a kételyt is vállalja.

A kép, amit a jövő mutat: homályos. A múlt tanulsága azonban egy-két igazságot kemény vonalakkal ábrázol. Ha egy „többségi" ország képtelen arra, hogy „kisebbségeit" úgy kezelje, mint a többi állampolgárt: méltatlan arra, hogy azok sorsát irányítsa. Azok megvédésével

magának az oly bajosan civilizálódó emberiségnek kell védekeznie az oly könnyen megújuló barbárság ellen. A barbárság ragálytünetei sehol nem ütköznek ki riasztóbban, mint a gyengébbek - a védtelenebbek - iránti viselkedésben.

*

Zárófejezetében a könyv nem hirdet reményt a csehszlovák-magyar viszonyról szólva. Eszerint a helyzet a két szellemi élet magatartásának dolgában sem változott, sem ott, sem itt.

Nagyon is változott, már ez ideig is ideát. Kedvezően s ugyanakkor már-már aggasztóan.

A magyar szellemi élet végleg kiiktatta azt a különös szemléletet, hogy az elnyomás nacionalizmusa helyett az elnyomást szenvedők panaszaira kiáltott nacionalizmust, sőt fasizmust, alapjában kavarva össze a fogalmakat. Mert ugyancsak bőven szolgáltatva érvet mindazoknak, akik szándékukban a népirtásig „nacionalisták". Az etnikumok már-már riasztóan gyorsuló önállósulása: a század váratlan tünete. Az a nacionalizmus meghökkentő tobzódása is. A kettőt mindazonáltal lényegileg összerokonítani, az az ok és okozat összecserélése. A két irányzat éppenséggel tűz és víz. Esetleg kiegészítik egymást? Élesen kizárja egyik a másikát; legmélyebben épp azzal áll harcban. Ámulni való, hogy szellemi körök is milyen nehezen birkóznak meg e kettő nagyon is egyszerű elválasztásával. Országos fölháborodásnak kellett megdönteni például azt az eladdig nemegyszer végzetesen - mert hisz itt a szenvedők elnémítására - hangoztatható tételt, hogy szabadságra törő népek elnyomása is szolgálhatja a szabadság fejlődését. A népek emberi jogainak következetes - hagyományos - hangoztatása miatt utolsó nemzeti költőnek már-már megbélyegzésül emlegetett író méltán eszmélhetett rá, hogy éppenséggel ő tán az első internacionalista lírikus. Abból a bordából szőtten, hogy a jogokra méltó nemzetek közé a magáét is odaszámíthassa bármily széljáratban. Minden nép ítélőszéke előtt. Úgy, ahogy azt kötelezően előírják irodalmunknak nemcsak klasszikus, hanem újabb kori hagyományai; amelyek fölött a nagyvilág felé Petőfi és Ady neve a világító transzparens.

A magyar szellemi élet a valóság talajára helyezkedve áll talpon. Állása - helytállása - mégsem csupán tőle függ. Helyzete olyan mértékben adhat okot aggodalomra, amilyen mértékben minden történelmi erő a „kihívás"-ai szerint fejlődik is. A magyar szellemi élet - a magyarság nemzeti tudata - törvényszerű összefüggésben alakul szomszédai szellemi életével, az onnan érkező „ráhatások"-kal.

A hontalanság évei reménykeltés nélkül is mutató tábla a jövő útján. Soha senkit ilyen sorscsapás ne fenyegessen. Azokat sem, akik hajlottak ilyet okozni, kihasználni.

Ez a könyv kéznyújtás; tehát kemény fogású, de ezáltal férfias; nyíltságával kínál barátságot. Óriási munka tetőzése Janics Kálmán műve. S ugyanakkor saját szellemi életünkben útnyitó vállalkozás. Hogy a magyar anyanyelvűség minden területéről hasonló helyzetföltárást kapjon a világ lelkiismerete.

November 20.

Reggel kéziratok postára - csaknem annyi fáradsággal, mintha most írnám mindet; csak a tépelődés miatt: elküldhetők? Nem gyengék?

Tizenegykor le a kórházba, előbb Bognár Zoltánhoz, aztán fehér köpenyben föl a csecsemőnézőbe.

Kihozzák pólyában a kicsit - Juditot. (Az apai nagyanyja neve után.) Óriásira tátott szájjal sír, de aztán - mintha ránk ismerne - csücsörít, mosolygásféleképpen. 56 cm hosszú, $3^1/_2$ kiló.

Ika - tiszteletre méltóan panasztalan. Még föl is kel az ágyból, hogy egy kicsit a folyosón üljön velünk.

Ika azért - a *Kritika* új száma iránt is érdeklődik, mialatt a még mindig fájó hasát-derekát fogja. Cikke jelent meg benne, nyilván. De említenünk sem illik, a családi szokás szerint.

*

Többet ne fényképezzenek.

Nem vagyok már azonos az arcommal.

*

Tegnap a hirtelen kézfogás közben majdnem részvétemet fejeztem ki Aprónak, a felesége elvesztése miatt. Azaz néhány közhelyes szóval ki is fejeztem; szerencsére nem értette meg. Friss Istvánnal tévesztettem össze. Pusztán annak kapcsán, hogy egymás szomszédságában laknak, itt, alattunk.

*

Vagyis társaságba se járjak már. Szavaimmal sem vagyok azonos.

November 21.

Este vacsorán Tánya, a *Kháron ladikjá*-nak orosz fordítója, a barátnőjével, az éppoly kedves (s magyarul szintén jól felelgető) - nevét bizony ott az asztalnál sem értettem jól - Fedorenko titkárnőjével.

Föloldott beszélgetés, meleg baráti légkör. Mindkettőt tegezem - ez is a kor tünete! - olyan jó mosollyal hívnak Gyula bácsinak. Meghozták az új orosz kiadást - a *Kháron,* a *Puszták népe,* az *Ebéd* - százezer példányban jelent meg.

November 22.

Délelőtt Ikánál hárman. Épp ebédelt volna, ha rendesen eszik. Kiegyensúlyozott, szép, vidám. Még attól is külön nevet, hogy ha nevet, kénytelen a még mindig domború hasát fogni.

Fölkel az ágyból - megnőtt!

Anyám mondta, hogy minden szülés után 2-3 centit nőtt.

Előbb csak azt hiszem: tán a fejtartása miatt látszik nagyobbnak. De mikor elváltunk, s háttal megy vissza a betegszobába: még magasabb.

Megnéztük a kicsit is. Aludt, pityergett egyet, sírt.

Miért kerül közelebb hozzánk rögtön a lánycsecsemő, mint a fiú? Mert védtelen. Hazamenet váratlanul jó érzés önt el pusztán attól, hogy eszembe jut, hogy - milyen csöpp és máris Jutkaként emlegetjük.

Judit - idegenkedtem attól a névtől: egy gyilkosé, aki prostituálta is magát. Hős volt? Ne asszony legyen hős! De most az élő kis arc eltörli a történelmet. Jutka a mi családi történetünkben kap sorsot.

November 24.

Délután háromkor látogatásra az angol követ és vele a sajtóattasé. Másfél órás élénk beszélgetés, de csak nem derül ki, miért is jöttek.

Udvariassági tisztelgés? A gondolatcsere mindkettővel nyílt, szellemeskedően tréfás, hogy a kényes tárgyakat is érinteni lehessen. Mosolyuk arra bocsánatkérő diplomatafegyelemmel, hogy Magyarország mostani helyzetének gyökérbajáért az akkori Anglia is felelős. Meghívás: ismerkedjenek össze az asszonyok is, elmennénk-e hozzájuk ebédre. Ritkán járunk ki, és engem nem fizetnek a protokolli időért, fáradságért. (Nevetés.) De Flóra kíváncsibb természet, hívják meg őt a lányával. Flóra persze tiltakozik, tréfásan rám pirít. Fölényünk abból kifolyóan, hogy a társalgás franciául folyik, s mi - nem született franciák előtt - könnyebben fejezzük ki magunkat. De így is kölcsönös jó benyomás. A kapu előtt többször is megismétlődő kézszorítás, jókívánság - a mesterség gyakorlására.

*

Flóra megint kitér a névnapi, születésnapi megünneplés elől. Ez aztán azzal jár, hogy évek során már-már én is megfeledkezem róluk - udvariasságból?

*

Egy unoka nem ad nagyapai érzést. Kettő már úgy-ahogy, föltéve, hogy az egyik lány. A törzs másodfokú ágán négy-öt szemnek kell lennie, hogy megnyugodjunk a gyökérzet értelmében.

*

Úgy küzdök a cenzúrával - se a *Szellem és Erőszak,* se a vers, se a cikk nem jelenhet meg - akár Petőfi. A különbség, hogy: és ha nem volna cenzúra? Jobban érvényesülne az igazság? A hazugság ellen mikor működik a cenzúra? A népmilliók agyában.

A véleménymondás bármily szabad porondján bármily egyenrangú küzdelemben az igazság pillanatonként mindig alul marad. És ha nagy néha mégsem - a diadalnyeréshez neki is hazudnia, erőszakoskodnia: cenzoroskodnia kellett. De még ha így van is, - Petőfi az útmutató.

November 25.

Aki nyer, az mer.

Vagyis minden élmény közt tapasztalatnak leggazdagítóbb a sikerélmény.

Vagyis a győzelem is kötelezettséget hoz. Aki már nyert, az most már merjen is. Köszönje meg a kegyet, hálálja meg a szerencsét.

*

Délelőtt Ikánál. Nő az öntudata is.

*

Délután - az éjszaka érkezett sürgöny szerint - B. Gy. Pozsonyból.

Sötét és sötétedő gazdasági helyzet. Fokozódó - már a fasizmust érintő nacionalizmus. A legszomorúbb: szlovák suhancok verik - bandákban - a magyarul beszélő gyerekeket.

Interjú annak a prágai folyóiratnak, amely a pesti *Nagyvilág* hasonmása.

A kérdésre, hogy mi a véleményem a csehszlovák-magyar viszonyról, a válasz sorrendje:

1. A gond s a föladat nem a helyzet javítása, hanem a fokozódó romlás megállítása, lassítása;

2. Megvizsgálni: lehet-e lassítani ezt a romlást. Vagyis ki mit tehet a felek közül;

3. Mi semmit, mert hisz harminc-egynéhány éve ők cselekszenek, egyre kihívóbban;

4. Miben számíthatnak ők mégis reánk?

5. Fölkészülni arra, hogy robbanás esetén az esetleges helyzetcsere során mi ne úgy viselkedjünk, ahogy ők.

November 26., vasárnap

Párisból levél: gyors adatokat Szabó Jánosról; ott - „biztos információból csak azt tudják, hónapok óta a Duna-delta valamelyik fogolytelepén van - már életveszélyes állapotban. De - ki lehet? Azonos a festővel?

Telefon Csoórinak. Jön át - készült amúgy is ide - Kiss Ferenccel, Duray Miklóssal.

Komoly, rövid, lélekerősítő cserélése olyan gondolatoknak, melyeken - nincs is cserélnivaló; annyira természetesen emberiek.

Pethő elküldte a *Közügy,* a vers másolatát. Mutassam meg nekik? Ha nem az én versem volna, igen. Így feszélyez.

Az előszó Janicsnak - sürgős. Flórának hajnalban kell kelnie, hogy még a gépelést is ellássa.

S este, vacsora közben, a konyhában még tv. Zoscsenko ötven év előtti szatírái - mintha Ionesco-darabok volnának, az idő abszurditása folytán.

November 27.

Ika haza a szülőotthonból az egyhetes kicsijével. Hogyan készítsük elő a két és fél éves Bálintot, hogy elkerülje a féltékenységet, a mellőztetés érzését s a többi freudi komplexust. Az én tanácsom: ajándékozzuk neki úgy a húgát, mintha eleve neki szánta volna a család. És ha szoptatás közben mászna az anyja ölébe? Akkor mégis elküldeni. Hogyan?

Nagy szerencse: semmi ilyesmire nem volt szükség. Épp Ika mellett a díványon találta a kicsit. (Régen elő volt készítve rá.) Kíváncsian melléje mászott, fölébe hajolt. „Ez a baba” - mondta neki Ika. Bólintott, simogatni kezdte ő is a kicsi haját. S az első mondata: Neki adom a piros kockámat. Megérdeklődte, hogy becsinál-e az még a pólyába. Megnyugodott, simogatta tovább.

Már kezdi ismerni - saját érdeklődéséből - a nagy színes betűket.

*

Fél hétkor Aczél autója előbb kettőnkért, aztán őérte magáért a hivatala elé. „Az ember akkor se uzsorázza ki más munkaerejét, ha ő maga a gazdája is.”

Ella, Böbe, Illés Endre, Keresztury, Juhászék. Vadvacsora, „saját lövésekből”; fácánleves, vadkacsasült. Egyszerű, de kitűnő - mert oly ízes. Camembert, Chianti. És mindvégig jó lendületű mondatok, szabad röppályán, szabad levegőben. Rémhírek Jugoszláviából: Tito és Jovánka válnak - mi lesz a férj halála után? A lengyel, román helyzet is rossz.

Szóljak a Pethő által hozzáküldött versről? Én semmiképp. És Janics könyve, az én előszómmal? Ha megemlítem: állásfoglalásra szorítom Aczélt, ami csak - itt a baráti asztalnál is - hivatalos lehet.

Ez azért nyomaszt - láthatólag csak engem.

November 28.

Tompa Kálmán temetése.

Ingyen gyógyított, sőt a magáéból áldozva; ilyenképp ingyenesen vigasztalt, járt körbe. Mert közben szenvedett maga is; vigaszra, támogatásra, közbenjárásra szorult.

Az utóbbira már alig valaki gondolt. Így aztán pazarolhatta magát, „mámorosan”, ahogy a búcsúztató ismétli.

Érdemes mégis - ez a meghökkentő - tán meg is döbbentő - első élményem itt. Rengetegen vannak. Délelőtt 11-kor, fagypont körüli nedves-ködös időben.

Nagyrészt székely persze. Vagy akit annak is nézhet a szem. Arcukon az idő állandó gépfegyversorozatainak rombolásával.

Egy délceg magas fiatalember Márta (az özvegy) mellett áll. Egyszeri találkozásból született, hirtelen „megfeledkezésből”. Kálmán nem ismerte el gyermekének. S most íme az idő teljesen az ő alakjával tanúsítja annak a hajdani nőnek az igazságát. Tiszta emlékül akart gyermeket abból a „kaland”-ból, s nem alantas számításból.

*

Mennyi szép termet különben is, és mennyi rokon érzést keltő arc. Vizsgálódás, már-már „tudományos fölvétel” közben meg-megáll a tekintetem egy-egy szép női arcon. Azon veszem észre egyszerre magam, hogy visszakapom a tekintetet, azon melegen. De nyilván mégis más tartalommal, s ez megzavar, a röstelkedésig. „Rám ismertek!”

Honor (Erdélyi) Flórával beszéli meg: kiadják - ha kiadják - Erdélyi utolsó verseit, írjak előszót, akkor tán jobban (gyorsabban?) megy. Szétoszlásnál Nemes Nagy Ágnessel: - Lám, érdemes becsületesnek, önfeláldozónak lenni. Úgy döntök, hogy becsületes leszek! Mire Lengyel Balázs: - Rég úgy döntöttél. (Nagy nevetés.)

Tangl Haraldné, Zsuzsa (Rácz) hozott haza bennünket. A Víziárosban a házuk előtt: menjünk föl hozzá egy percre, az az erkélye.

Azt nem, de - gyere te be hozzánk ebédre, borravaló helyett.

Együtt ettünk. Aztán - végre befejezve, Flóra kezébe nyomtam a bevezetőt.

Készülődés - telefonálás a repülőtérre - Charaire Véronique vendéglátására. Frankfurtból, azaz Ausztráliából jön, vasárnapig marad.

A kicsi nyűgös, Ika még nem járhat fenn sokat - így hát rendelt taxin megyünk ki a Ferihegyi repülőtérre (140 Ft borravalóval).

Már az emeleti lelátóról észreveszem. Aztán lent, a kijáróná Flóra öleli át. Barnára van sülve, vidám.

A gépben összeismerkedett egy francia asszonnyal, aki magyar származású, ide Sidneyben meghalt férje rokonaihoz jön. Kivettünk neki szobát az Astoriában; így hát először őt kell odavinni, elhelyezni.

Itthon aztán - a beszámolók. Véronique-ban az agya azon frissen maradt. Ontja a jó megfigyelésre valló történeteket az ausztrál őslakókról, az ottani magyar kolóniák életéről, élelmes anyjáról, Georges-ról, a japán nőről (még Claude Bourdet-ról is). És terveiről.

Vacsora, kései lefekvés (ő az alsó nagyszobában).

Véronique kérésére vacsoravendégül Czímer és Csoóri. Megbeszélni a francia-magyar kooprodukciós filmet. Kósa majd később, nála is vendégek.

De egyelőre a „magyar ügy" - most már a csehszlovák vonatkozásban is. (Mert közben Claude telefonon Párisból, Fejtőnek Kádárt ünneplő cikkéről is a *Monde*-ban.) Kemény szavak is: meddig ministráljunk mi mindig a cseheknek, annak ellenében, hogy ők nekünk soha, véletlenül sem. Sőt!

A sült és a sajt közt Czímer váratlanul föláll, indul ki a konyhából. De az üvegajtónál nagy csattanás, zuhanás.

Elvágódott, hanyatt terülve feküdt élettelenül épp a konyhaküszöbön, fél testtel a kövön. Papírfehérre sápadó arc, rebbenő, majd szétmeredt szemhéj, fölfelé kifordult szem.

Flóra a mentőkért. Véronique inget, gallért, mellényt gombol, nyakkendőt old.

Hörgés, lecsukódó szem. Paradicsomvörösség az arcon, aztán ismét sápadtság. Flóra édesapja halálát épp ilyen színváltozás előzte meg.

Aztán némi pihegés. Leesett ajak.

S az ellentét: a mindig választékos - néha már-már keresett - eleganciával öltözködő, mindig oly fegyelmezett, hogy már-már szertartásos őszülő férfi a konyha és az előszoba küszöbén. A lábasok közt, amiket a kis Bálint játékból épp az imént szedett ki a könnyen nyíló olasz kredencből.

Meglepő gyorsan a mentők.

Okos, gyors, fiatal orvosnő: Péter Zsuzsanna. És három markos, fiatal férfi.

Czímer máris a nappali díványán.

Szívvizsgálat; EKG; vérnyomásvizsgálat. De a koponyát röntgenezni kell: hanyatt zuhantában arra esett.

Telefon Zsarnay Erzsébetnek. A Szobi utcai mentőkórházba.

Kocsijáért majd eljön Erzsébet.

Zsúfolt nap hát.

És rá „álmatlan éj", kínzóan zaklatott álmokkal.

Metsző fagyos széllel olyan orkán, hogy a kopott lombú hosszú fenyők csaknem derékba törnek. Ezt hallgatom, föl-fölkelve az ablakhoz: recsegés, vagy máris roppanás?

November 30.

Kovács Andrásékkal, az ő kocsijukon ki a Hunnia filmgyár kis vetítőjébe, hogy Veronika is lássa a *Ménesgazdá*-t. Elkelne-e vajon Párisban is?

Az első húsz perc után fordultam volna hozzá gratulálni. Németh László panaszolta hajdan, a filmesek nem tudják elénk képszerűen vetíteni a falu valóságát, a sarunkat, a kerítéseinket, rossz házainkat. Otthon voltam a *Ménesgazda* pusztáján.

De - a filmben is sok a kötőszál. Négy-öt erősebben kötött volna. S tette volna feszültté is a sok igazságot, amely valóban a részletekben van.

Sok az öncélú betét is, a külföldre kacsintó „merészség". Az erotikus jelenetek bevezetőjeként a „ló-pornó".

De a szándék nagy, s ez hat is - az értőre. Hogy a világ nyomasztó és kibogozhatatlan annak, aki még célt keres.

Keresse hát tovább.

Hazatérőben bejöttek hozzánk.

Fél tízkor ment a tv-ben a *Távozz tőlem, angyal.* Nem tudtuk beállítani a készüléket. Menjünk át hozzájuk, Kovácsékhoz. De annyi erőt mégsem adott a hiúságom.

December 1.

Ötkor ébredés. Fehér ing, díszfeketébe öltözés, kelletlenül az elveszítendő nap miatt, a Béketanács kongresszusán való fölösleges üldögéléssel, amelyre Zsebők Zoltán annyi noszogatással rávett.

És negyedóra, félóra, háromnegyed óra: az ígért kocsi nem jön.

Örülnöm kellene hát, hogy a nap nem vész kárba - nem vár hiába a munka.

De kárba vész. Mert még én érzek mulasztást; önvádat miatta.

Ebédre Veronika elhozta a repülőn megismert ausztrál barátnőjét, Lise-t. Házasság: negyven évig tartó boldogság a meglátni-megszeretni pillanatától. Rajongott - ma is rajong - a magyarokért. Kétszer is elmondja - a gyász könnyeivel a szemében - míg megértjük:

Isten éltessen sokáig,
nőjön a hajad bokáig.

Mert - jegyességük alatt - kezdett magyarul is tanulni.

Délután ráébredek, hogy Zsebők állhatatos kocsiküldő szavaira azt válaszoltam: eltalálok én oda magam is. Tehát - én vagyok a hibás, én röstellhetem magam, amiért nem mentem el. Flóra addig vigasztal, míg: hátha ő még azután is tukmálta a kocsit?

Teljes zavar tehát. S először komoly ijedelem, hogy nem számíthatok már az agyamra sem? De csak a feledékenység dolgában, hiszem én (Flóra szavaira).

A szerzői est az Egyetemi Színpadon. Czine jön értünk. Veronika is velünk. Az előadás kitűzésének harmadnapján már minden jegy elkelt.

A kapunál nagy csoportokban, akik nem tudtak jegyhez jutni. A folyosón, lépcsőn - csupa fiatal lány és fiú: egyetemisták, tanárok.

Czine bevezetője; Jancsó Adrienne, Molnár Piroska, Bessenyei, Sinkovits - közben-közben egy fiú s egy lány szövegeket olvas, Kósa válogatása szerint.

A második részben Czine és én, a szünet alatt cédulákra írt kérdésekre válaszolunk.

„Forró" terem, nagy ünneplés. Ceauşescu érdeméből, jórészt ő ellenében, neki válaszul dörögnek a tapsok, lángolnak az arcok. Így hát - kétely bennem: ez azt est nem igazi képet ad - a költészet lényegéről.

Utána föl hozzánk: Kósa, Czine, majd később - miután a Látó-hegyi házukba is fölment (maga termelte öklömnyi hagymákért, almákért) Sinkovits.

Vidám kocsonyázás, poharazás éjfél után $^{1}/_{2}$2-ig.

December 5.

Ebéden, amit az amerikai követ és felesége a nagy New York-i pszichológus, Jerome Bruner tiszteletére adott. Flórán s rajtam kívől még Aczél Anna a férjével, Ádám György és Eisenstadt, az amerikai kultúrtanácsos. Könnyed, mégis tartalmas - néha élesen is villódzó - társalgás, nagyrészt franciául az ízlésesen szerény ebéd közben.

Este - zsúfolt nap - Vas Zoltánéknál, az el nem halasztott vacsorán. Böbe és Király Istvánék.

Szellemes, könnyed hangú, de nem tartalmatlan órák itt is.

Mégis - fárasztó-csüggedt hazatérés. Nem ittam sokat (s főképp csak sört), de olyan alkohol-szomjam, fölpezsdülés-éhem támadt, hogy reggelig, az öntudatvesztésig, vagyis a teljes könnyülésig tudtam volna inni.

Sziporkázó szavakkal - gondolatokkal is - teli nap, s mégis csüggedtség: mi haszna? Mi a vigasz is benne, ha nem maradandó?

December 6.

Kielégíthetetlen *szomj,* hogy az utolsó cseppig elpusztítsam magam.

Minden *ok* nélkül. Hacsak nem valami másnaposság hatása alatt - évtizedek egyetlen előző napja után.

*

Az irodalomtörténet periodizálása, korszakra osztása más, mint a nemzedékekre osztása, a - nemzedékiesítése? Van periódus - hanyatló - nemzedék nélkül; életrevaló nemzedék híján. De hisz ez össze is függ.

A szellemi élet mégis a nemzedékekkel lép egyet-egyet; ha kilép. Mert hisz botladozhat, sántíthat. Sőt - léphet félre is. Nem szólva, mikor meg se indul. Bénaság, árok; lábtörés, ingovány.

A századfordulón vált vigasztaló bölcs mondássá az irodalomban és a szocializmusban egyaránt, hogy aki a jövőnek, s így mintegy a jövőben él, az örökfiatal marad; a forradalmi mozgalmakban tehát minden nemzedék egy vonalban halad; generációs különbséget csak a társadalom ismer, az egyén a maga tennivalójára nem. Gerontokrácia volt a görög neve annak az országlási formának, mely a vezetést teljesen a vének tanácsára hagyta.

Alig van megmosolyogtatóbb, mint mikor egy irodalomban gerontesek, stallumos vének szánják ifjúi szökdelésre maguk. Ha valaki tanulmányozni akarja, mi az üres formabontás, ezeket a mozdulatokat nézze. A még mosolyogtatóbb, amikor az ifjak is helyet nyerendő - ilyen - immár kettősen álifjú - mozgásművészetre gyakorolnak.

Olyan föladat közben, ahol épp a tartalom volna az újdonság, ahol a valóság kínál csábító talajt. S a kísérlet merészséget. A vállalkozásnak azt a kockázatát, mely az ifjú vért még egészséget növelőn forralja, termékenységre; a szívet megszárnyaltatja, tiszta régiókba.

Elgondolkodtató, hogy a *Nyugat* nemzedékére következő nemzedék erre a formacserélő, friss tartalomkereső vállalkozásra mennyire félrevonultan választott helyet, nem is egyet. Nem az a mózesi exodus volt ez, melyet Karácsony Sándor (és Fülep Lajos) tanácsolt. Nem is az a szigetre menekülés, amelyre Németh László (és Kerényi Károly) buzdította a jobbakat (a barbárság váratlan özönvize elől). Egyfajta elegancia volt - választékosság, már-már finnyásság -, hogy szívünk és ízlésünk szerint való megtárgyalandóinkkal félrébb álljunk. Épp azért, mert egyénenként akkor már csaknem minden kapu nyitva állt előttünk. „A siker kompromittál" - úgy villan, mintha egy debreceni megbeszélésen épp én foglaltam volna jelszóba az - útkeresést. Mert a célt magunk sem láttuk világosan. Pesten, Debrecenben, Vésztőn, Biharugrán, Zengővárkonyban forrtak a tervek a teendőkről, azaz végül: lapalapításról. Így született meg a *Válasz.* Én magam azon voltam, hogy a már-már illegálisan, de abban az időben óriási példányszámú paraszt hetilap, a (hajdan Várkonyi-Mezőfi irányzatú) *Szabad Szó* legyen az a finnyásoknak megfelelő hely, de kisebbségben maradtam.

A princípiumok - az alapelvek és végokok - ugyanazok maradtak. A tülekvés, a fény- és haszonáhítás világában nemcsak ingyen írni, hanem polgári pénzkeresetünkből fönntartani a lapot. Valamiféle erkölcsöt tehát. „Szolgálat tehát?" - merült föl a meghatározás. „Kötelezettség" - volt a helyesbítés. A világban terjedt a *littérature engagée* fogalma, az „engagé"-t hol lekötelezettnek, hol pártosnak értelmezve. Ez az „engagement" jelent azonban szegődményt, tartozást is; és vállalást gázsi nélkül. A szó mögött ott lappang ez a fogalom: tisztesség. Eleget teszek annak, amire kötelezve vagyok, franciául így mondják: *faire honneur à mes devoirs.*

December 7.

Imbolygó lépésekkel úgy kezdek járni, főleg lefelé, korlát nélküli lépcsőn, mint tengerész a hánykolódó hajón. Tréfára veszem, élvezem. A dülöngélés a jókedvű kapatottságaim lelkületét hozza vissza. A lépcsőkorlát - a karfa - francia neve: „gardefou": bolondvigyázó. Ez is ad pehelynyi mosolyt. Az öregség a bolondosságba vihet, azon át az elmegyengülésbe, az agylágyulásba, végül az agy - a lélek! - teljes elröppenéséhez.

December 8.

Reggel $^{1}/_{2}$8-ra Kútvölgyi kórház. Az injekció a szájba kínzóbb, mint maga a fúrás, kalapálás (egy hidat kell levenni, majd újrakonstruálni).

Délelőtt az érzéstelenítés múltával föllépő fájdalom: ahogy kitör s dühöng a barlangjába szorított vad.

Négykor Csoóri, Páskándi, Csiki László, hétig.

Ika születésnapja volna holnap. De mindkét kicsi órák óta sír, nyafog. Ika fáradt, még fájdalma is van. Ünnepi vacsora - majd máskor.

Lelki kiürültség. Mert egész nap nagyon is foglalkoztattam az agyamat, szüntelenül szellemeskedve még a fogászati karosszékben is.

December 10. Vasárnap

Nyomott napok, riadalmakkal; fojtó felhők közt riadalmak villámsorozataival. Ika 40 fokos - és fölötti - lázai. A csillapítókra 39,8, aztán újra és újra 40. Fájdalmak. Bognár bekéreti a kórházba. Leverik a lázt valamelyest, de meddig?

S közben a két kicsi versenyt sír.

S közben ismeretlen - váratlanul becsengető - fiatalok a Felvidékről, „csak öt percre", csak „egy aláírásra".

S annyi abbahagyott írás, hogy azt se tudom, melyik érdemes folytatásra. S a levelek, melyek hetek óta várják a sürgős választ.

Holott: kolostorban kellene élnem, hegy tetején egy cellában, hogy szembenézzek a még kifejezhetőkkel. Útravalóul készítve (nyugodt távozásra) azt, amit - itt hagyok.

December 12.

Nehéz napok. Ika - váltakozóan lázas, nagy fájdalmai vannak. Mindenki mindenkit ápol, és fojtja magába a maga kínját.

Algopyrines, Noxyronos éjszaka után $^{1}/_{2}$8-ra a kórházba a fogammal; a taxi vár, s ez még azt is feszíti bennem: micsoda pazarlás. Haza is hát taxin, Flóra ugyanazzal a munkahelyére.

- Ika meg be a kórházba. („Tejgyulladás".) Ott kell maradnia? Hazajöhet.

S telefonhoz, le, követelődző hangra felelni: nem olvastam még végig egy (már az elején reménytelenül rossz) kéziratot.

Följövet: és az én kéziratom? (A hosszú versé, mely a *Magyar Nemzet*-ben lenne válasz egy esztendőre vissza.) Hol vándorolhat Pethő és Aczél körein túl?

A halált vállaló bölcsesség: a belecsüggedés a létbe; a pihentető megalázottság.

December 16.

Megdúlt - már egy kis érintésre földúlható (mert agyonhasznált) idegzet. Ika lázai, fenyegetettsége.

De az is, hogy hetek óta az alagsori helyiség fölbontása folytán az udvar csupa tégla- és vakolathalom, a lépcsőház csupa sár, összetaposott újságpapír.

És a megalázottság: az „átjavított" versre - életem tán legfontosabb (legsikerültebb?) versére - semmi válasz. Tehát még így is közölhetetlen? De mi miatt? Ki itt végső fokon a cenzor? Egy felelősségtudó felsőbb tanács? Vagy ismét egy L. úr a külügy egyik hátsó folyosójáról? (Mint a commandeuri kitüntetés hírlapi közlésének „leállítója" esetében?) S közben a fogorvosi szék.

S a legrombolóbb: mindezek hatása alatt egyetlen sor se; még az egérfog alá sem.

December 17.

Este hétkor Csoóri és Kiss Ferenc autóval értünk, a megígért látogatásra a táncházba.

A Fehérvári úton, egy művelődési „kombinát"-ban. A földszinti nagyteremben most más műsor folyik. A táncolók - jórészt begyakorlott táncosok - egy emeleti kisebb teremben vagy ötszázan ropják az Erdélyből, Szatmárból, Tolnából (Ozoráról is) gyűjtött (s gondolom földolgozott) táncokat. Lelkesen; a produkció igénye és tudata nélkül.

Oly ősi taglejtésekkel, hogy Ugandában is lehetnének, ha nekivetkőznek. A kis emelvényen a zenészek, Sebő Ferenc vezetésével, Sipos Gyula és Csoóri Sándor fia. De itt van Kamondyé, és Kiss Ferencé is. Véletlen vagy gyerekkori összebarátkozás - hogy csupa írógyerek?

A tánc második szünete alatt külön szobában: Csoóri, Kiss Ferenc, Czine, és (no, még egy névkiesés) Czine veje (Pálfy) a rádió számára Latinovitsról. Majd - egy kicsit megzavart kedéllyel - a román helyzetről, Ceauşescu legújabb oroszellenes lépése után. A világsajtó ismét őt ünnepli (állítólag máris kapott újabb egymilliárdos „hitel"-t) - mi származik ebből az erdélyi magyarokra?

December 18.

Hó, sűrű hóesés. A kertben a kis Bálint futva sürög-forog: rakja a hóembert a Kodolányi nagyanyjával („mami"-val).

Délben Pethő telefonja. Még mindig nem kapott választ, hogy közölheti-e a *M.N.* a nyári (igazánból áprilisban írt) verset: „életed egyik legszebb versét". Szerdán fogja Aczélt látni: mit mondjon neki, ha még mindig „késleltetni" akarják a megjelenést?

Hogy most már én nem akarom: Augusztusban (István királykor) még önálló vélemény lett volna, a mi szellemi életünk független, mert értékes („és maradandó") állásfoglalása; most a nemzetközi hercehurcában: mintha rendelésre írtam volna.

Egy kicsit ingerülten beszéltem. De hisz ilyen taktikázás volt (s marad) a könyv betiltása is. Az ember a „józan", az „okos" cenzúrát is nehezen bírja. De az érthetetlent?!

December 19.

A modern regény játékosan fölbontja az időrendet. Szórakoztat, mert írói fogás; *La psychanalyse de l'Art* című könyvében Ernst Kris - Mária Terézia császárnő kegyeltjét - állandóan Bécs és - Bratislava közt utaztatja. Majd 1777-ben tartósan „Bratislavá"-ban telepíti le. A történetíró ilyen játékot az időrenddel nem engedhet meg, de vajon miért is nem engedhet meg az „anyagkezelésben"? Mert nem játszhat az anyagával. *A művészet mélylélektani földerítése,* eredeti címén „Psychoanalytic Explorations in Art" sikeres könyv, írója hírneves tudós. Művét kétellyel, lankadó figyelemmel olvasom, majd csak lapozom tovább.

December 20.

Délelőtt Lukácsi, az Írószövetség sofőrje; le Gellért Oszkár lakóházához: emléktábla leleplezés.

A környező utcákon mind olyan történelmi név, akiknek viselője még személyes ismerősöm volt: Radnóti, Rajk... egy figyelmeztetéssel több, hogy magam is lépjek át a múltba; a távolmúltba.

A lapok kétszer is közöltek hírt az ünnepségről. Annyian vagyunk, hogy a járdán is elférünk, még így is széles félkörben Garai körül, ő mondja az üdvözlő beszédet. Olyan közlekedési zajban, hogy föl-föl kell emelnie a hangját. Egy-két járókelő mögötte folytatja az útját a járdán.

Hazajövet Lukácsi (József) az írók haláláról. Nagy László utolsó mondata: Érzem, meghalok, pedig nem akarok meghalni. Hatvanyé pedig: Ebből elég volt.

*

Este Hanák Gáborral - a tv kocsiján - megnézni az Erdeiről készült kétrészes dokumentumfilmet.

Elfeledtem, hogy - tán másfél éve - gép elé ültettek engem is. Idegenül nézem a hirtelen vetített arcot. Gesztikulál az arcvonásaival is: kelleti magát, a gondolatai helyett.

A film a színészek játékának a tükre; lefaraghatják a hibáikat. Az írónak a saját tudata, egy későbbi ízlése lehet ilyen tükör, de mindenkor már későn.

Haza Boldizsárral. A román helyzetről. S ha most megint a nagyok játéka juttatná vissza a *jogos* területeinket, megmaradhatna helyén olyan kormány, amely ezt nem fogadja el? Ez az én kérdésem.

Ideadja új könyvét. Bent feledtem az autóban? (Román kocsija van, Dácia, ismerőseim közül csak neki.) Vagy behoztam mégis a könyvet? Nem lelem, széthányva (az előkészített) karácsonyi ajándékokat sem. Egy szem altató a lélek csitítására. Mert annak már minden ürügy jó. Így járnak a napok, ilyesmi szitálódik ki belőlük esti eredményül.

December 21.

A lélegzést sem hagyó szokásos karácsonyi futkosás, a sülő kalács minden szobát elárasztó szagában a rengeteg elküldendő és kibontandó csomag közt.

S telefon, telefon.

Én Boldizsárnak is, újból. A könyvet keresztmama szobájában véletlenül pillantottam meg. Tegnap este az előszobából hozta be: fölvette a telefonasztalkáról, beleolvasott, folytatni akarta.

Délután Bibó. Szívességkéréssel: járjak közbe Aczélnál egy volt parasztpárti - szinte eszelősen magyarkodó s emiatt megzaklatott - ember ügyében. De hisz én hónapok óta nem érintkezem a hivatalosakkal, nem érintkezhetem épp a saját „magyarkodó” ügyeim folytán. De mégis megpróbálom.

Vacsorán Vadász Gyula és Vadász Ili.

Jó világkép a háborús szándékokról. A szovjet erejéről. A román ügyek hátteréről.

December 22.

Szekérék a szomszéd utcában laknak, igaz, hogy igen meredek utca alján. A járdán jégpáncél. Flóra elfogadja az indítványt, Szekér Gyula följön értünk a kocsijával.

Mit is tudok Szekér Gyuláról? Az újságokból a csaknem hetenként megújuló híradást: most Moszkvában tárgyal, most Vietnamban, holnap Amerikában. És azt - ő mondta el egyszer (egyebek közt) -, hogy nagyapja kútba ugorva ölte meg magát. Csirásbéres volt, de a fagytól „csontfolyásos” lába miatt az intéző azonhelyt fölmondott neki, amikor egyszer meglepte a seb kötése közben. Kilenc gyerekkel kellett volna - ismét - helyet keresnie.

Az eddigi puszta ismeretség most melegül egyetértéssé, barátsággá. Jó a háziasszony készítette vacsora, de a még pezsgőbb, ízesebb négyes gondolatcsere figyelmet sem hagy rá. Átülünk a díványra, a beharangozott májat ott feledve az asztalon.

December 23.

Délelőtt két vers is. (*Halak holdfényben* és a *Zrínyi:* Véghezviszem én nem-jóhírű munkámat.)

Pethő telefonja. A vers (a *Közügy*) megjelenéséről még „nincs döntés”. Maga Aczél akar velem beszélni a dologról. Pethő így azt sem tudja, benne lehet-e akár már a holnapi számban a vers.

Olyan nyugalommal mondom a magamét a kagylóba - az én saját felelősségemről és politikai érzékemről -, hogy ez már (tapasztalatból tudom) a robbanás előjele. Senki író nem szenvedett ebben az évben akkora cenzúrát, mint én. „Mert a te szavad messze száll.” Tehát épp azért húznak le (a maguk óvatos szintjére), mert (érdem vagy képesség révén) kiemelkedtem?

*

Czímer délután. Fáradtan ültem neki a kanavász megszövésének, és mégis egy óra hosszat folyékonyan adta fejem a szót. Hogy a cselekmény háromrétegű legyen. Társadalmi leleplezés; a génrokonság rejtelmei; a bűn és erény kölcsönös vonzódása.

Este Czine Mihály épp csak beadja (a kerítésen át) Maricinak a két könyvet, melyről szólva megemlítettem neki, hogy már Gyuszi se tudja megvásárolni. Az egyik 90, a másik 150 forint. Telefonon köszönöm meg - Czine hallani sem akar pénzről. Karácsonyi üdvözlet.

Röstelkedés persze (s majd álmatlan óra), miért említettem neki a dolgot.

December 24.

Karácsonyfa Ikáéknál, annyi - csupa hasznos - angyal hozta csomaggal, hogy győzzük kibontani.

Még a „Mennyből az angyal”-ba is belefogtunk. El is jutottunk a végéig, leküzdve, hogy nem tudunk jól énekelni.

Bálint szeme, ahogy a csillagszórókat nézi; szinte benne is csillagszóró gyúl.

Vacsora - egyszerű kocsonya és kalács - nálunk az ebédlőkonyhában. A tv-ben Beethoven, majd a *Nyomorultak* húsz év előtti filmje. Hogy a romantika milyen hazugságot volt képes leplezni, az ilyen - a műfajilag már reális - átszerelés fedi föl.

Fájdalmak, Algopyrin.

December 25.

Álmatlanság, gyötrődés, fokozódó fájdalmak az altestben.

Algopyrin. Meg egy fájdalomcsillapító. Altató hatására sikeredett alvás, fél tízig.

No de mi lesz ebből?

*

Klárikáéknál.

Példásan tiszta, telezsúfolt, jobban mondva *tele-lakott,* mert minden szögletében ötletesen és hasznosan fölszerelt három kis szoba. Hatalmas tömbház földszintjén, a lépcsőháztól rögtön balra. Mégse agyonnyomottan, hanem inkább ettől is meghittebben, biztonságosabban, a lakóik érzése szerint. Testvérnéném megmaradt családtagjai (lánya, veje, három unoka) szeretnek

földszinten lakni, illetve csak ott szeretnek lakni, akárcsak Babits (mintha ez tolnai hajlam volna), és úgy nyüzsögnek a bútoraik közt, mint a fecskecsalád a fészkében.

Jól vannak, és - Flóra változatlanul - már a mosolyával is - dicséri őket, épp a szerény megelégedettségük miatt. A kis Bálint is rendkívüli gyorsan otthonosan szaladgál: ezzel leli meg nyomban a helyét a szüntelen helyben-nem-maradással.

Vacsora. Amikor a szerénység ki akar tenni magáért. Minden van, de minőségét rejtve. Még wiszki is, jugoszláviai. Bélát, a vőt, mint földmérnököt oda is ki-kiküldik. Ahogy elég gyakran (tárgyalásra) a Szovjetbe is. Ma is meg-megkérdezik ott, melyik kaukázusi népből való, a jászsági arca (sasorra, csókaszeme) annyira *oszét.*

Hírek a családról. Cser Laci (Kállay dédunoka), aki eddig a bikali nagyszövetkezetet vezette, most az egész pécsi gazdaság helyettes vezetője.

December 26.

Déryné, Vas Zoltánék s megkésve (magát kimentve) Keresztury a már-már szokásos karácsony utáni disznótoros vacsorára. Jó, könnyed szavú ide-oda szökellő beszélgetés során Vas Zoltán egyszerre teljes szenvedéllyel azok ellen, akik még ma is ismételgetni merik: Magyarország volt Hitler utolsó csatlósa. (Legutóbbi nagy beszédében Kádár is csak azt mondta: a magyar uralkodó osztály volt a csatlós.) Aztán még szenvedélyesebben: még a Horthy-hadsereg is csak azért nem tudott átállni, mert az orosz politika nem akarta. Ahogy Juhász Gyula dokumentumgyűjteménye végre nyíltan is taglalta.

Így merül föl a *virtigli.* Mi cseng ki (a *Népszabadság*-ban megjelent) e mondatból: „Amikor Teleki Pál, mint virtigli úriember agyonlőtte magát..." Lefitymálás, az rögtön a véleménye Kereszturynak és Vas Zoltánnak is. Böbe még élesebb. (Nem mondtam meg, kitől van a mondat.) A nálunk is nagyra becsült Franz Masereel annak idején fametszetsorozatot készített Teleki tragédiájáról. Megvan a Széchényi Könyvtárban. Keresztury látta, közölni is akarta, de - emlegetését sem helyeselték, akkor. S most?

December 28.

Hónapok olvasmányanyaga alól veti föl agyam, mint megemészthetetlent, ezt a mondatot; szépírói toll írta le: „Mikor Teleki Pál, mint virtigli úriember agyonlőtte magát..." A virtigli itt gúnyszónak hat. Teleki Pál egyenes pályafutású tudós és kanyargó pályájú politikus volt, osztályának, a főrendűeknek tájékozódásával s képviseletében - egy életen át. Ezt az életet végül, így mondhatni: a haza oltárán áldozta föl, mintegy az Erinniszek megengeszteléséül, golyót küldve a hatvankét éves szívébe, egy ország képviseletében; mögötte az egész néppel. Asztalán a korszak egyik legtragikusabb búcsúlevelével. Aki itt fitymál, nem érzékeli, miképp kell írni magyarul; úgy értve: a magyarok összességének. Sőt: a népek összességének. Teleki teteme előtt akkor világszerte meghajtották, ha mást nem, a kegyelet lobogóját.

*

Mármost nem túlbuzgólkodás-e, tehát szükséges-e, kívánatos-e s főképp időszerű-e az ilyenfajta nyelvtisztítás? Mert hátha az én nyelvérzékem más, mint a különben nem sikertelen szerzőé? A véletlen úgy hozta, hogy a most már nemcsak nyelvi, hanem lelkiismereti kérdésben mások véleményét is megkérdezhettem. (A szerző megnevezése nélkül.) Az asztalnál még az Akadémia és az élő történetírás is képviselve volt, ugyancsak a véletlen játékából, két olyan egykori miniszter személyében, akik tollat is forgatnak, forgattak, nemcsak nyugdíjasként,

hanem belső szükségből. Ezt a virtiglit ők is elmarasztalták. De miért is? Mi itt a mérleg? A vita érdekesnek indult, mégse kapott szárnyra. Lelőtte a kis társaság egyik friss szellemű és nyelvű nőtagja, egyetlen mondattal. Effélével: Zrínyi a török ágyúk torkolattüzének tehát mint virtigli hős rohant neki, s nem mint valódi?

*

Késő délután Rudnyánszky István (Párisból) a feleségével. Románia már semmit nem kockáztat. Az oroszokkal szemben végül - nyugati kommunisták is Ceauşescut támogatják, részéről még a sztálini módszert is elfogadják. A FKP-ban a legerősebb a - *Troisième voie!* A harmadik út, melytől Révai annak idején szívből jövően kapott dührohamokat.

Magyarország jövedelmének 41%-a a külkereskedelemből származik. Közvetítő áruszállításokból.

Estefelé Klein Márton feleségével (a bájos bolgár Lénával) s két fiukkal.

Jó szellemű beszélgetésben egyszerű (még mindig) disznótoros vacsora.

Fájdalmak. Csillapítók.

December 29.

Kora reggel János Kórház.

„Milyen jó, hogy kórházak is vannak" - mondja Flóra. „S milyen jó, hogy nem kell folyosói padon órákig kucorogni, hogy szólítsák az embert!"

Noszkay, Wabrosch, Szabó József.

Ez a helyes hang orvos és beteg közt, ez a vegyest komolykodó és tréfás.

Röntgen, vérvétel, egyebek.

A vizsgálat persze növeli a fájdalmakat. Feküdjek be legalább 10-12 napra. Nem.

Jövő hétre lesz „eredmény".

Szédülések, már kint az utcán, a taxiállomáson várakozva. Enyhe idő, napsütést ígérgető ég: lélegezni is jó!

De meddig?

*

Frankfurt egyik legkeresettebb - s legtöbbet kereső, de adóval, költségekkel éppúgy megterhelt - sebésze Sztankay Csaba. Magas, karcsú, friss-szavú, - szellemű - tehát még férfinak is sikeres. Azért van Pesten, hogy Flóra egykori kedvenc tanítványát s most utódjelöltjét, Lányi Miklós háromgyerekes özvegyét, a Gyógypedagógiai Főiskola büszkeségét (és még mutatós szép asszonyát) feleségül vegye, azaz vigye.

Nyolcvan magyar orvos él Frankfurt környékén. Összetartanak, keresik és gyakran látják egymást. Szaporodnak - Románia kiengedi, sőt biztatja külföldre a magyar diplomásait.

Az én jó hírem kint: hogy fölhasználom azt, hogy énnekem „mindent szabad" kimondanom. Akár egykor Kodálynak! - De milyen áron - az idegzetem aranyalapjából?

Aztán: mi lesz Európából? Ha az ország (a mienk) egyszer „magára maradna" és „maradhatna", milyen esély lenne, ha a kintiek visszatérésével európaizálódhatna.

December 30.

Illés Endre hüvelykujjnyi írása is föllelkesít, a tartalmas zsúfoltságával s természetes könnyedségével. S ugyanakkor megszégyenít. Önkínzóan, önnönnevelően végzem a kísérletet. Itt is továbbszíneztem volna, locsogva, lustán bóklászva, az egyenes út helyett. Kérkedve, sőt riszálva. Nem bizonyítva, hanem fitogtatva az erőt. Még a meglevő erőt is.

December 31

Délelőtt Ikáékkal - Bálinttal is - a Szépművészeti Múzeumban a moszkvai Puskin Múzeum modern francia festményeinek vándorkiállítására. Az impresszionistákat csak nem nyomta félre, ami utánuk (s ellenük) következett.

Messziről fölismerem egykori kedvencemet (a sose kalandor) Marquet egyik képét. Vita Ikával, „puha”-e Marquet.

Aztán a magyar modernek. Ney Laci nagy festménye. Péri László fareliefje.

Föl az emeletre - mert Bálint előre szalad. Ikának tetszik az épület belülről is. A korszak építészetében mintadarab.

Rengeteg ember mindenütt. Sok idegen. Akár bárhol külföldön. Esztétikai műveltség jele? Vagy - turisztikai tartozék?

Tisma jó novellája a *Híd*-ban.

*

A szilveszterest - már hagyományosan - Elláéknál. Gigi, Ucó, a férjükkel, Bibóék, Borsosék, Juhászék, Böbe, Keresztury, Sinkovitsék vagy húsz ember tehát. Rögtön Erdélyről, a Felvidékről, a határonkívüliek fenyegetettségéről, a hazug s üres szólamok hangoztatóiról, akik minden nemzeti „fájdalmat” agresszív nacionalizmusnak bélyegeznek, még ma is. Ez „hangol” össze, s teremt a rossz közlendőkkel is jó hangulatot: egy csöppnyi közösséget.

Holott itt igazán senki nem büszkélkedő magyar; sőt: szégyenkezően.

Viszont, együtt szégyenkezni is már kohézió.

*